

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК 14

МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ

Вийшло друком:

Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, 1, 1955, 320 стор. (Розібрано). Політематичний. Присвячено пам'яті В. П. Латти (1921–1966). В збірнику друкуються статті з історії, літературознавства, мовознавства, дерев'яної церковної архітектури, фольклористики та розділ рецензій. Збірник має два реєстри.

Шлях до волі. Науковий збірник МУК № 2. Збірник спогадів і документів про національно-визвольну боротьбу українського населення Чехословаччини проти фашизму в 1939–1945 рр., стор. 427, ціна 28,50 Кчс. Головний редактор Іван Ванат. Збірник складається з окремих розділів, кожний розділ відкривається ґрунтовною вступною статтею. В збірнику опубліковано спогади понад 30 визначних учасників визвольної боротьби, передусім спогади генерала армії Людвіка Свободи, як і інших активних діячів антифашистського руху – В. Капішовського, І. Роголя-Ількова, Ф. Іванчова тощо. У збірнику є багатий фото-документаційний матеріал.

Науковий збірник Музею української культури № 3, 1967, 486 стор. Присвячено пам'яті В. Гнатюка. Збірник містить статті з історії, літературознавства, фольклористики, мовознавства, різні інформації та хроніку. На його сторінках публікується кореспонденція В. Гнатюка з І. Панькевичем (1920–1926 рр.). Збірник має географічний та іменний реєстри.

Науковий збірник Музею української культури в Свиднику № 4, 1969, кн. I, 510 стор., ціна 47,– Кчс. Публікує ґрунтовні матеріали про Івана Панькевича – Й. Дзендзелівського, Ф. Тішого, С. Ключурака, Л. Деже, М. Штеця та дальших. Збірник містить також статті на різні теми, інформації, рецензії, хроніку про діяльність українських установ Чехословаччини та два реєстри.

Науковий збірник Музею української культури в Свиднику № 4, 1969, кн. II, 220 стор., ціна 25,– Кчс. Йдеться про монографію Івана Панькевича: «Матеріали до історії мови південнокарпатських українців». До друку підготував А. Куримський. Монографія охоплює виписи з метрик, пам'ятки, ділову мову та інші записи з церковних богослужбових книг, зібрані Іваном Панькевичем у 1946, 1947, 1949 та 1952 рр. на Східній Словаччині. Книга містить багатий фактографічний матеріал.

Науковий збірник Музею української культури в Свиднику № 5, 1971, 528 стор., ціна Кчс 58,–. Йдеться про монографію «Дерев'яні церкви східного обряду на Словаччині» Б. Ковачевичової-Пушкарової – І. Пушкара. Публікація є першою вичерпною монографією про дерев'яну церковну архітектуру українців (русинів) Пряшівщини. Крім докладних описів 111-ти дерев'яних церков та церковних об'єктів із 100 сіл, книга містить 432 фотографії церков, 7 кольорових ілюстрацій та 432 плани і зарисовки дерев'яних церков східного обряду на Словаччині.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 6, 1972, кн. 1, 344 стор., ціна 50,– Кчс. Містить наукові розвідки з історії, історії культури, етнографії, фольклористики та мистецтвознавства. Наприкінці – імений та географічний покажчики.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 6, 1972, кн. 2, 200 стор., ціна 50,– Кчс. Містить монографію Павла Марковича «Писанки» («Українські писанки Східної Словаччини») з розсяглим багатокольоровим ілюстративним матеріалом у приложенні до наукового аналізу розвитку лемківського писанкового мистецтва від найдавніших часів до сьогодення.

Іван Русинко та колектив

**НАУКОВИЙ ЗБІРНИК
МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У СВИДНИКУ**

**ANNALES
MUSEI CULTURAE UKRAINIENSIS
SVIDNIK**

14

1986

Іван Русинко та колектив

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК
МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У СВИДНИКУ

ВИДАВ МУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ
В БРАТІСЛАВСЬКОМУ СЛОВАЦЬКОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ
ВИДАВНИЦТВІ,
ВІДДІЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПРЯШЕВІ, 1986

Ivan Rusinko a kolektív

VEDECKÝ ZBORNÍK
MÚZEA UKRAJINSKEJ KULTÚRY
VO SVIDNÍKU

VYDALO MÚZEUM UKRAJINSKEJ KULTÚRY VO SVIDNÍKU
V SLOVENSKOM PEDAGOGICKOM NAKLADATELSTVE V BRATISLAVE.
ODDELENÍ UKRAJINSKEJ LITERATÚRY V PREŠOVE, 1986

Упорядник: Іван Русинко та колектив

© Габор Барна, Я. І. Вараді – Штернберг, Зузана Ганудель, Михайло Гиряк, Жужа Діосегі, Андрій Ковач, Богдан Кузишин, Микола Неврлі, Юрій Сак, Мирослав Сополига, Войтех Ткадлчік, Микола Філіп, Франтішек Штраус

Рецензенти: Рудольф Бртань, Юрій Варга, Ілля Галайда, Зузана Ганудель, Микола Дуйчак, Микола Неврлі, Йосип Петровиц, Йосиф Родак, Олена Рудловчак, Ігор Слепцов

Редколегія: Юрій Брішкар, Степан Гапак, Михайло Гиряк, Андрій Ковач, Юрій Кундрат, Михайло Мольнар, Степан Пажур, Олена Рудловчак, Іван Русинко, Микола Русинко, Василь Скрип, Мирослав Сополига, Володимир Черевка.

Видання перше.

ІСТОРІЯ

РЕВОЛЮЦІЙНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

АНДРІЙ КОВАЧ, ПРЯШІВСЬКИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ КОШИЦЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. П. Й. ШАФАРИКА

Питання традицій і новаторства є чи не одним з найбільш універсальних, постійних не тільки для розвитку літератури і мистецтва, але взагалі для людського прогресу. Марксистсько-ленінська історіографія нас переконує, що невпинний прогрес суспільства, збагачення людського духу, зміна і поглиблення самого поняття змісту життя та його структури з усією необхідністю і закономірністю не були і не є станом, але діалектичним рухом, який вимагав і вимагає змін і вдосконалення методів і прийомів його художнього освоєння, пошуків нових художніх форм відтворення реальної дійсності, але передусім її наукове вивчення і наукове вивчення багатосторонніх процесів розвитку людського суспільства. (Питання соціалістичного реалізму, Київ 1965, стор. 118 і д.)

Візьмемо для прикладу нам добре відомий фольклорний образ живої води. Вже понад сто років, починаючи з того пам'ятного Шевченкового

Німим отверзуться уста;
Прорветься слово, як вода,
І дебрь—пустиня неполита,
Зцілющою водою змита,
Прокинеться...

(Ісаія. Глава 35, 1859)

постійно повертаються наші письменники, митці, а в наш час і науковці, до цього феноменального образу, щораз своєрідно осмислюючи його і з революційною наполегливістю намагаючись забезпечити її достаток, поставити на службу людей-будівників соціалістичного суспільства. В наш час і ми, вихідці з наших сіл, віримо, кажучи словами В. І. Леніна, що «нет равно никаких технических препятствий тому, чтобы сокровищами науки и искусства, веками скопленными в немногих центрах, пользовалось все население, размещенное более или менее равномерно по всей стране». (Аграрне питання і критики Маркса, т. 5, стор. 150–151).

Виходить, що цими питаннями нам слід займатись не тільки з нагоди ювілеїв, наприклад, і таких визначних як 25-ті роковини заснування і плідної діяльності Свидницького музею української культури, але цілеспрямовано, як це знову було підкреслено на XVII-му з'їзді КПЧ. І в цьому відношенні робота з'їзду нашої партії є переконливим свідченням

того, що Комуністична партія Чехословаччини з впевненістю веде народ нашої спільної Вітчизни – Чехословацької Соціалістичної Республіки шляхом побудови розвинутого соціалістичного суспільства, виявляє перешкоди, які стоять на шляху цієї побудови, а також усвідомлює собі, як діяти, щоб вони були переконані, щоб були успішно вирішені основні проблеми дальшого розвитку країни.

Нам не йдеться лише про те, як правильно зауважив товариш Я. Фойтіх, що відігралось в історії і тому воно їй належить, але що розпочало минуле для прийдешнього. «Майбутності оцінюється, що називаємо історичною реальністю, вона вирішує про те, що належить до історії». (Нова мисль, 5/1981, стор. 4). Це положення повністю стосується також традицій взагалі, а революційних – зокрема. Тим більше, що в нашому середовищі побутують, можна сказати, два погляди на традиції нашого населення. По-перше, що наше сьогодні завдячує тільки традиціям, а по-друге, що наше населення не має традицій.

«Під терміном 'традиція' найчастіше розуміється або процес передачі культури, або просто культурна спадщина. . . Встановлення зв'язку і стабільність традицій ще не обґрунтовує те, що їх потрібно досліджувати лиш як консервативну основу суспільного розвитку. По-перше, зрозуміло, що разом з негативними традиціями, які звичайно називаються пережитками, потрібно говорити й про існування позитивних і порівняно нейтральних традицій. По-друге, не можна забувати, що в ході передачі елементів культури з покоління на покоління самі ці елементи пристосовуються до нових умов, це означає, що вони не залишаються абсолютно незмінні. По-третє, потрібно мати на увазі те, що в суспільстві на одній стороні завжди існують традиції успадковані від попередніх поколінь, а на другій – поступово виникають нові традиції, які є квінтесенцією досвіду сучасності, досвіду, з якого будуть черпати знання майбутні покоління. Та не можемо забувати, що і самі традиції, які збереглися з минулого, – це дуже важливі функціональні компоненти кожного життєздатного суспільства.

Тому розроблення теорії етносу дозволяє одночасно точніше обмежити взаємозв'язки етнографії з близькими науковими дисциплінами (фольклористикою, історією, соціологією, географією, антропологією), а таким чином і ясніше намітити область предмету етнографічних досліджень, враховуючи їх 'граничну' смугу». (Й. В. Бромлей, Етнос і етнографія, Братіслава 1980, стор. 79–81 та 9).

Зрозуміло, що ми не живемо тільки з минулого, ані з традицій. І ми, особливо в наш час, за словами К. Маркса, черпаємо свою поезію передусім з майбутності. Однак це не означає, що ми проти традицій, особливо прогресивних та революційних традицій нашого населення, власного народу та інших народів. Тому лише завдяки цьому комуністи були і будуть спадкоємцями найкращих революційних традицій. Ми усвідомлюємо собі, що розвиток взаємного зв'язку національного, соціального та інтернаціонального факторів має довгу і складну історію. Йдеться про суперечливий процес, який має свої об'єктивні і суб'єктивні моменти. Нагадаю, що і в сучасному світі живе приблизно 2000 націй, народностей, національних меншостей і етнічних груп, більшість з яких ще проживає період свого виникнення і зміцнювання (Комуніст, 2/1975).

Цей факт нам дозволяє висловити думку, що існуючі, вище згадані погляди на традиції нашого населення неправильні. Перший з них, передусім із-за винятково статичного розуміння традицій і заспокоювання тільки з минулим; другий із-за свого неісторичного підходу до традицій українського населення Чехословаччини.

На цьому місці, мабуть, не буде лишнім нагадати, що слово «традиція» походить від латинського «traditio», що дослівно означає «передача, повіствування». В словнику читаємо, що під традицією треба розуміти 1) переказ, легенду, усну передачу історичного матеріалу і 2) звичай, порядок, правила поведінки, що переходять з покоління на покоління. (Словник іноземних слів, Москва 1949, стор 385). Це означає, що і нам слід цього дотримуватись, щоб запобігти недорозумінням.

Набільше в наших місцевих бібліографічних довідниках розділ традицій не виділяється окремо. Лише в бібліографії *Ukrainica slovaca* (1945–1964) знаходимо розділ революційні традиції (стор. 162–163), в якому усього чотирнадцять записів: п'ять про селянський бунт в Чертіжному, Габурі та Борові, про виникнення і діяльність КПЧ на Пряшівщині, два про Токаїцьку трагедію та один про антифашистську боротьбу і партизанський рух. Правда, слід зауважити, що дві з надрукованих статей неправильно інформують читача: номер 1993 на сторінці 163 «З історії робітничого руху в Габурі . . .» та номер 1998 «За Павлом Борошем (Про відомого українського комуніста, якого згадає чеський письменник Кліма у своєму творі «Між трьома кордонами»). – *Виходословенська правда*, 2, 29, 8, 1946, № 198, стор. 8».

Тож, в узгоді з П. Лінтуром (див. «*Легенди Карпат*», Ужгород 1968) наведу класифікацію переказів і легенд, які становлять першу і постійно сильну частину (хоча у нас, на жаль, поки що книжково не виданих) також традицій нашого українського населення ЧССР:

– легенди і перекази про виникнення сіл, селищ, міст, замків, назви хотарів тощо. Найцінніші джерела цього русла наших традицій знаходимо в історії М. Лучкая, в опублікованих у журналі «*Дружно вперед*» (1960–1967 рр.) М. Дубаєм нарисах «З хроніки наших сіл», в довідниках доц. В. Гривни, в переказах, зібраних М. Шмайдою (додаток «Нового життя», № 50 (1965), та в ін. Відносно п'ятитомної історії Михайла Лучкая «*Історія закарпатських українців*» Ю. Сак, доцент Ужгородського державного університету, пише: «М. Лучкай відчував і писав, що не вважає себе сліпим аматором етимологізування, однак слов'янські назви населених пунктів, річок і гір є вірними свідками того, що край під Карпатами споконвіку населяли русини». Далі Ю. Сак наводить другу цитату з 3-го тому історії, стор. 24–25: «Первісні назви місцевостей, гір, річок зберігає аж до сьогодні: Поляна, Бистра, Люта, Тиха, Голубина, Березна, Землюн, Густ та ін. Отже, поки тьось не доведе, що тут існував інший народ, ніж руський (слов'янський), і що назви поселень, гір та племен були іншими, до тих пір русини залишаться аборигенами своїх країв, будуть справжніми потомками гетів, даків і язтів та сарматів». (*Дружно вперед*, 9/1980, стор. 19):

– легенди і перекази про татаро-монгольську навалу. Як приклад наведу три приказки – провісники своєї давнини поетичної творчості нашого народу: «Ідьте, хмари, на татари, а сонечко на валали!», «І в наше віконце загляне сонце!», «Або будемо на Русі, або пропадемо усі!»;

– легенди і перекази про турецькі напади. Нагадаю хоча б три пісні-балади: «Коли турки воювали, білу челядь забирали . . .»; «Турки село зруйнували . . .» та «Іде турок, йде, бо война буде»;

– легенди і перекази про панщину, кріпацтво. З багатьох прикладів наведу пісню-баладу, записану О. Павловичем, «Коли мурували білу Маковицю» та дві приказки. Раз питає пан Івана, чи він любить свого пана. А Іван відповідає: «Люблю, пане, навіть дуже; щоб вас усі так любили, то ви б давно в землі гнили». Або «Піди до Кракова – всюди біда однакова, піди й за Карпати – то треба бідувати»;

– легенди і перекази про антигабсбурзькі повстання. До цієї групи можна віднести окремі згадки про посланців гуситів на Маковиці, в Пряшеві, Чабинах. Сумне визнання М. Берчені: «Ми втратили любов народу», внаслідок чого безздатність армії Ракоці катастрофічно падала. Сюди належать перекази і легенди про опришків та навіть історична повість І. Шульги «*Врате мій*», і, нарешті,

– легенди і перекази нового часу. До них можна віднести ті, які побутують між нашим населенням про коштуову війну, богатирських солдатів російської армії, про панів, жидів-лихварів, вдовиць (наприклад, «Пан мучить – біда учить». «Пан боїться революції, як пес палиці». «Вийшов сухим, як з води Хаїм». «Вдовине горе кожен знає, а не кожен про вдову дбає».) До цієї групи належить також період першої світової війни, боротьба комуністів

за ліпше життя («З комунізмом нас, панове, не лякайте, Лем на себе доглядайте. Комунізм і в нас переможе, Потім вам ніч не поможе». – Ф. Мацко – Мштей), легенди про безстрашних партизанів, радянських і чехословацьких визволителів наших сіл у 1944–1945 роках, про колективізацію села та про наш час.

Більшою потенційною силою визначаються звичаї, народні порядки, правила поведінки людей, що переходять з покоління на покоління, і в них більш помітна безперерйність, динаміка, рух. У звичаях, як і в традиціях, перш за все, не слід забувати про ідеологічний аспект. Щоб нам не втратити раціональне народне меню, слід письмово фіксувати поодинокі страви, а продовження їх слід забезпечити посередництвом комунальних послуг. Радянський академік Я. Чазов, наприклад, твердить, що «в стравуванні потрібно респектувати і звичаї та спеціальні признаки національної кухні. Не зашкодить нагадати, що в звичаях багатьох народів колись зустрічались своєрідні дні посту, які, й коли мали релігійне забарвлення, виходили з раціональних, на протязі віків створюваних, традицій». (С. Шенкман «Ми мужчини», Братіслава 1980, стор. 87).

Важко нам сьогодні відповісти на питання, чому багато з наших людей, особливо молоді, хочуть мати свіже лице, але забувають на благородні вчинки холодної води, кожне миття вважають купанням... В багатьох наших селах панував порядок оздоровчого (хоча йому говорили святкове) підмітання подвір'я і навіть дороги, травневі свята не обійшлись без маїн. Жаль, що ця традиція відмирає. Подібно є це і з взаємним здоров'ям людей. Тому церква, передусім католицька, поширює серед віруючих культ західної освідченості і т. д. і т. п.

Прогресивні і революційні традиції, як правило, мають письмову форму, яка дозволяє їх обнародування, потрібне підсилювання.

Наше українське населення Чехословаччини має і прогресивні, і революційні традиції.

До перших, тобто прогресивних, належать:

– Східнослов'янська орієнтація нашого населення, як нащадка білих хорватів, які, як відомо, були складовим компонентом давньоруської народності (друга половина I-го тисячоліття н. е.).

– Елементи прогресивних традицій на Закарпатті знаходимо в домашніх промислах. Йшлося про складову частину натурального господарства, в якому використовувались достатні запаси каміння, а особливо лісу. Домашні промисли в нашому краї були майже завжди пов'язані з дрібним селянством.

– На початку XVIII-го ст. в Угорщині розгорнувся національно-визвольний рух, в якому активну участь брали і кращі сини Закарпаття. Продовження цих традицій червоною ниткою проходить визвольною війною 1603–1711 років, боротьбою трудящих Закарпаття проти соціального і національного гніту в другій половині XVIII-го та першій половині XIX-го століття. Зміцнення цієї прогресивної традиції можна прослідити в роки першої світової війни, а кульмінацію – під час національної і демократичної революції в сорокових роках XX-го століття.

Досить сильну течію в прогресивних традиціях нашого населення представляє боротьба за писемність (з другої половини IX-го ст.) та освіту (з кінця XIV-го ст.). Відрадно відмітити, що кількість шкіл зростає на Закарпатті не лише в містах, але й у великих селах. (Див. джерела XVI–XVII-го ст., боротьба проти унії).

Криза феодалізму і піднесення демократичного руху, зв'язки Закарпаття з Україною і Росією обумовили поступовий розвиток української літератури, перші кроки становлення науки в рідному краї.

Ми горді, що зачинателем нової літератури на Закарпатті середини XIX-го ст., визначним мислителем і активним учасником просвітительського руху був О. Духнович (1803–1865). Рядом з ним прогресивні традиції нашого населення плескали О. Павлович, А. Кра-

лицький (1835–1894), А. Добрянський (1817–1901), Ю. Ставровський-Попрадов (1850–1899) та інші, що належали до порівняно невеликої частини нашої інтелігенції, яка, за словами І. Франка, «не порвала зв'язків з простим народом і його мовою», а була тісно згуртованою і прагнула служити йому. Її історична заслуга полягає в тому, що вона чинила опір процесу мадриззації і латинізації, яку проводили іноземні загарбники з активною підтримкою панівної верхівки та представників католицької церкви.

Багаті традиції слов'янської культури, передові ідеї української народної культури знайшли і знаходять своє відображення в народній творчості, архітектурі і мистецтві. Шкода лиш, що до половини 50-х років нашого століття ми не мали професійної установи, яка б зберегла більше матеріальних і духовних багатств попередніх поколінь для нас і прийдешніх потомків підбескидського краю («Бескиде, Бескиде, бескидівський краю, хто тебе не бачив, той не бачив раю...» (М. Підгірянка).

Сьогодні ніхто з розумних людей не заперечує заслуги закарпатських культурних і політичних діячів ХІХ-го ст., хоча часто вони були «заплутані у язикові та політичні доктрини» (І. Франко). Однак помиляється той, хто і в наш час приступає до когорти «будителів» статично та без класової мірки. Кожен об'єктивно шкодить нашій національній справі, коли в їх діяльності, внаслідок їх світогляду, не бачить прогрес і регрес, не виступає за українську школу, а відродження нашого населення бачить в їх переспівуванні, рекомендує перехід на діалект в часі науково-технічної революції і т. п.

Якісно вищий ступінь в історії нашого населення займають революційні традиції, які мають свою еволюцію. Тому і про їх революційність не говоримо взагалі, а лише в історичному плані. Умовно розділимо революційні традиції нашого населення на три етапи.

1. Епоха феодалізму. Вже в ХІІІ–ХІV-му ст. жменька феодалів на Закарпатті поневолила селян і жорстоко їх експлуатувала. В цей час виникають пасивні форми класової боротьби – втечі.

Перше письмове повідомлення про антифеодалний рух селян на Закарпатті відноситься до 1320–1321 рр. (на чолі з Петром Пешуньом, або ж Петровичем). Українські селяни-кріпаки часто виступали єдиним фронтом з угорськими, румунськими і словацькими селянами. Так було, наприклад, у 1514, 1551, 1631 рр. Важливо відмітити, що селянські виступи на Закарпатті у другій половині ХVІІІ-го ст. виходили за межі пасивних форм боротьби. З історіографії знаємо, що вони переростали у відкриті озброєні сутички, спрямовані проти феодално-кріпосницького і національного гноблення. Як нам відомо, перед 150 роками (1831 р.) вибухло велике повстання. Воно розпочалося на Словаччині, а потім охопило досить значну частину Угорщини. В той час на Закарпатті померло від холери понад три тисячі людей. Відрадно відзначити, що вже в ході повстання виявилася солідарність народних мас словацької, угорської й української національностей.

Світлою віхою в революційних традиціях нашого населення вважаємо той факт, що в ході повстань і заворушень зміцнювалась класова солідарність багатонаціонального селянства, яке взяло активну участь у буржуазній революції 1848–49 рр.

У першій половині ХІХ-го ст. на промислових підприємствах та солекопальних шахтах Закарпаття працювало понад три тисячі робітників, з яких почав формуватися наш робітничий клас. На жаль, на Пряшівщині вже під час феодалізму не виникли національні міста.

2. Епоха капіталізму. Оскільки буржуазна революція не усунула суперечностей між поміщиками і селянами, боротьба за землю не вичухала. Адже вийшло так, що селяни до 1848 року мали значно більше землі, ніж вони одержали її після скасування панщини (18. ІІІ 1848 р.). Як відомо, буржуазна революція в Угорщині була придушена (у серпні 1849 р.), а угорське, словацьке і українське населення опинилось в хомуті реакції. Ряд завоювань революції було ліквідовано (в народі про них говорили: «Кому воля, а кому – неволя»), але відновити кріпацтво австрійський уряд вже не наважився.

Боротьба селян Закарпаття проти експлуаторів проявилась на початку ХХ-го ст. у найрізноманітніших формах (заборона державним службовцям міряти їхні землі, т. зв. аграрно-соціалістичний рух, посягання на церковну власність тощо). У боротьбу за свої права вступив і молодий робітничий клас.

У 90-х роках ХІХ-го ст. боротьба промислових робітників стала більш організованою, чому сприяло, зокрема, заснування Угорської соціал-демократичної партії (1890 р.). Перші партійні організації виникли і у деяких містах Закарпаття. З'явилась нова форма боротьби робітників – демонстрації. Уже в 1894 р. робітники Берегового, відмічаючи 1 Травня, вийшли на вулиці з червоними прапорами, співали «Марсельезу». Від наступного року це революційне свято стали поступово відзначати не тільки у їхній жупі, але усюди на Закарпатті.

Під впливом першої російської революції робітники Закарпаття посередництвом страйків вели боротьбу в 1907 році, за загальне виборче право сільськогосподарські робітники – навесні 1912 року, за загальне страхування – у 1909 році. Під впливом революції 1905–1907 рр. в Росії закарпатці переходять і до політичних форм боротьби.

Ці компоненти революційних традицій нашого населення далі поглибились і зміцніли в ході боротьби багатьох закарпатців за Владу Рад в Росії, Угорській та Словацькій Республіці Рад.

Яксно новий період у створенні та ефективному використанні революційних традицій нашим населенням розпочинається із заснуванням Комуністичної партії Чехословаччини, конкретно у нашому регіоні від половини 20-х років нашого століття. З цього моменту, без перебільшення, можна сказати, і трудящі Пряшівщини стають творцями історії, починаючи генеральним страйком, через боротьбу за земельну реформу, за пролетарський вихід з господарської кризи в першій половині 30-х років, через процес боротьби за буржуазну демократію і, закінчуючи дрібноселянським бунтом в Чертіжному, Габурі та Борові в 1935 році. Комуністи-українці внесли свій вклад і у боротьбу за захист республіки, у антифашистський рух, партизанську війну (Токаїцька трагедія є лише однією краплиною важко викупленої свободи), в національно-визвольну боротьбу, включно активної участі в Словацькому національному повстанні і в Травневому повстанні чеського народу, у створення Української національної ради Пряшівщини та її активну допомогу в процесі перемоги соціалістичної революції в новій Чехословаччині.

3. Епоха побудови соціалізму. Насправді революційні традиції нашого населення, завдяки керівній і спрямовуючій ролі КПЧ, дістають на цьому етапі нові розміри. Перший раз у багатостраждальній історії українського населення Пряшівщини народився і далі міцніє робітничий клас. В процесі важкого періоду колективізації сільського господарства господарем полів нашого краю стає артільне селянство. Культурній революції можемо завдячувати за відкриття національних культурно-освітніх закладів та їх більш-менш справедливе розміщення в нашому регіоні. Елементи нашої культури, нарешті, дочекались інституціональної основи. В їх розвитку чим далі, тим повніше щоденно відіграє своє революційне завдання наше радіомовлення, пересувний народний університет – УНТ та ПУНА, ДІП, СПВ-ВУЛ та інші. Історично обґрунтоване місце в інституціональній основі нашого по формі національного, а по змісту соціалістичного культурного намагання має і Свидницький музей української культури, який вже вступив до другого чвертьстоліття своєї діяльності. Він покликаний, як відомо, не лише реконструювати минуле нашого етносу, нашого населення, але й вдосконалювати його сучасність і майбутність, як передумову оптимізації відносин між націями і національностями в ЧССР. «Цей процес в тій, або іншій мірі торкається усіх видів і областей культури в широкому значенні слова: матеріального способу життя і духовного життя, суспільного і сімейного способу життя, традиційної культури щоденного життя і професійної культури. Природно, що цей процес дуже складний, а для того, щоб було можна детально порозуміти його механізми

і більше того, щоб ми могли прогнозувати і вдосконалювати його різні аспекти, потрібні спеціальні етнографічні дослідження». (Й. В. Бромлей, Етнос . . . , стор. 306).

Відомо, що Свидницький МУК має науково обґрунтовану концепцію своєї діяльності. Вже тепер він старанно заповнює власну трудову анкету вагомими активами, хоча не забуває і про існуючі проблеми та невикористані можливості. І тому в дусі революційних традицій нашого населення, братнього словацького народу та культурної політики нашої КПЧ, які були конкретизовані на її XVII-му з'їзді на другу половину вісімдесятих років, щиро бажаємо, щоб наш музей давав своєчасну науково обґрунтовану відповідь на постійно актуальне питання нашої культури (та етнічної історії):

«Пряшівцино,

Ти наш краю,

Хто твої тепер пізнає

І села, і міста?»

Підсумовуючи написане, можна зробити кілька висновків:

а) Стислий огляд прогресивних і революційних традицій нашого населення переконує нас у тому, що вони розпочали перспективну справу і тому наперекір своїй «універсальності», ми бачимо їх цілими в певних умовах реально існуючого соціалістичного сьогодення.

б) Ми бачимо, що в історії нашого населення не йшлося про боротьбу між поколіннями, але про революційне спадкоємство суспільних явищ, до яких належать також традиції. Тому в них, кажучи словами Леніна, є «залишки минулого, основа сучасного і зародок майбутнього» (В. І. Ленін, Твори, т. 1, стор. 189) (переклад з чеської – прим. перекладача). Соціалізм – це наука, яка вимагає від трудящих і знання історії, щоб не дивились «на історію свого руху як Іван Непомнящий» (В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 248) (переклад з чеської – прим. перекладача).

в) Особливо комуністи не сміють забувати, що «робітничий клас, який в результаті революції взяв у свої руки політичну владу в державі, успадкував одночасно з ідеологічного погляду не лише прогресивні і революційні традиції своєї країни, але і реакційну, консервативну ідеологічну свідомість і погляди, навіть і у значної частини народу» (Суть, форми і методи пролетарського і соціалістичного інтернаціоналізму в сучасному світі, Прага 1976, стор. 32). В цьому відношенні нам допомагає історія, наприклад, 14-го січня 1946 року селяни Остурні просили «славне Повноважне Представництво, щоб . . . нас переселило недалеко від нашого рідного краю, найліпше б це було в окрузі Кежмарок, або Попрад, і теж переважно разом, оскільки щодо релігії ми гр.-кат., а з тої причини ми б і надалі разом жили» (ШОБА Пряшів, інв. № 65, сиг. ПОД/5 1949, кр. № 3) та соціологія (наприклад, «відношення атеїстично орієнтованих молодих людей і релігійно орієнтованих є в окрузі Гуменне 43:25 %, Свидник – 36:21 %, Стара Любовня – 19:48% і Бардіїв – 22:51%. Наукові інформації СНІ (Суспільно-науковий інститут – прим. перекладача) САН Кошиці, 2/1980, стор. 72–93). Не можна надіятися на автоматичність соціалістичного будівництва, а була б дуже шкідлива і кожна ідейна та культурна безтурботність.

г) Прогресивні і революційні традиції мусимо розглядати діалектично, не як незмінний стан, але постійний соціальний рух. Образно кажучи, як спідня течія води, яка тому, хто не хоче послухати її «голос», підламує ноги . . . Чим зміст традиції вагоміший, то дебільшого він прихований від принагідного спостерігача.

д) Про прогресивні і революційні традиції нашого населення, мабуть, і не обов'язково багато говорити (а це підказує і досвід інших), але важливіше нетрадиційним способом їх діюче використовувати. А що дуже важливе, не забувати, що єдиним, об'єктивно вигідним критерієм для аналізу усього прогресивного є ступінь соціального визволення людини, ріст свободи та міра удосконалювання людини (А. Ціпко, Історичний оптимізм, Панорама, Прага 1980).

е) Свій стислий огляд закінчу словами із Звіту Центрального комітету КПЧ (25-го березня 1980 р.): «Завданням нашої партії, держави, сім'ї, соціальних установ є виховувати молодих людей принциповими, морально і ідейно зрілими громадянами. Історія знає багато прикладів, як нові покоління примножили спадщину попередніх поколінь, але, на жаль, знає і випадки, що її промарнотратили. Коли навчимо нашу молодь поважати усе створене нашими предками, шанувати «прогресивні традиції, нашу духовну і матеріальну культуру, коли її навчимо поєднувати свою любов до Батьківщини з великою перспективою, яку наша країна має в соціалістичній співдружності, поєднувати соціалістичний патріотизм з пролетарським інтернаціоналізмом, то можемо бути переконані у майбутньому нашої молоді, майбутньому цілої нашої країни. Вести нашу молодь до цього, прищеплювати їй усе згадане – це завдання, для якого не треба шкодувати ні зусиль, ні часу, ні засобів» (Засідання Центрального комітету Комуністичної партії Чехословаччини в днях 25–26-го березня 1980, Братіслава 1980, стор. 16–17).

В цьому слід бачити також основу діяльності Свидницького музею української культури в другому чвертьстолітті в процесі обслуговування трьох складових частин культури: «1. 'інтеріорна' суспільна свідомість людей (як ідейно-теоретичного, так і суспільно-психологічного рівня), 2. його прояви у поведінці і вчинках, 3. 'зпредметнені' результати діяльності (як матеріальні, так і духовні)» (Й. В. Бромлей, Етнос . . . , стор. 57–58). Основу соціалістичної культури та її періодизації творять соціологічні показники, особливо з акцентом на життя міського населення та аналіз етнокультурних традицій (бо духовна культура, як відомо, поступово стає головним етнодиференційним фактором).

RESUMÉ

Andrej Kováč, Revolučné tradície ukrajinského obyvateľstva Československa

Autor článku sa pokúša stručne dokázať, prečo dnes nie sú správne krajné pohľady na tradície nášho obyvateľstva a národa, píše o tradíciách a ich mieste v kultúre rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Autor zdôrazňuje dialektiku tradícií. Stručne hodnotí pokrokové tradície zakarpatských Ukrajincov. Najviac miesta v článku je venované revolučným tradíciám, ktorých význam, krátko povedané, sa obmedzuje na to, čo bolo začaté v minulosti pre dnešok a budúcnosť.

Článok sa končí výsledkami, v ktorých sa zdôrazňuje dialektika tradícií, pokroková a revolučná dedičnosť ukrajinského obyvateľstva, vzťah tradície a ideologického vedomia, tradícia ako sociálne hnutie, kritérium pokroku, vážnosť a úcta mladej generácie k pokrokovým a revolučným tradíciám, ktoré prízvukoval tiež XVII. zjazd KSČ.

РЕЗЮМЕ

Андрей Ковач, Революционные традиции украинского населения Чехословакии

Автор статьи делает попытку доказать, почему сегодня являются неправильными крайние взгляды на традиции нашего населения и народа, пишет о традициях и их месте в культуре эпохи развитого социалистического общества.

Он подчеркивает диалектику традиций. Сжато характеризует прогрессивные традиции закарпатских украинцев. Наибольшее место в статье отведено революционным традициям, значение которых, короче говоря, сводится к тому, что начато в прошлом для современности и будущего.

Статья заканчивается итогами, в которых подчеркивается диалектика традиций, прогрессивное и революционное унаследование украинского населения, соотношение традиций и идеологического сознания, традиция как социальное движение, критерий прогресса, уважение и почтение молодого поколения к прогрессивным и революционным традициям, которые тоже акцентировал 17-й съезд КПЧ.

RESÜMEE

Andrej Kováč, Revolutionäre Traditionen der ukrainischen Bevölkerung der Tschechoslowakei

Der Autor des Artikels versucht knapp zu beweisen, wieso es heute äußerste Einstellungen zu Traditionen unserer Bevölkerung und des Volkes unrichtig sind und schreibt von Traditionen und ihren Platz in der Kultur auf der Etappe der entwickelten sozialistischen Gesellschaft.

Er untersucht die Dialektik der Traditionen. Knapp schätzt er fortschrittliche Traditionen der Ukrainer von Transkarpatien ein. Der größte Platz gehört in diesem Artikel den revolutionären Traditionen, deren Bedeutung, kurz gesagt, darauf hinauskommt, was in der Vergangenheit für die Gegenwart und die Zukunft angefangen ist.

Der Autor schließt seinen Artikel mit den Ergebnissen, in denen die Dialektik der Traditionen, die fortschrittliche und revolutionäre Ererbung der ukrainischen Bevölkerung, das Verhältnis der Traditionen und des ideologischen Bewußtseins, die Tradition als soziale Bewegung, Kriterien des Fortschritts, die Ehre und Achtung der fortschrittlichen und revolutionären Traditionen, die auch der 17. Parteitag der KPČ akzentuiert hat, von der jungen Generation hervorgehoben werden.

ІСТОРІЯ

СОЦІАЛЬНО-ЗДОРОВООХОРОННА ПОЛІТИКА КПЧ ТА РОЗВИТОК ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА СХІДНІЙ СЛОВАЧЧИНІ

МИКОЛА ФІЛІП, МЕДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ КОШИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. П. Й. ШАФАРИКА

В кінці двадцятих і на початку тридцятих років група лікарів-комуністів та прогресивних журналістів провела соціально-медичне дослідження серед населення Словаччини і Підкарпатської Русі. Результати цього дослідження були більш, ніж жалюгідні. Один з лікарів, який в тому часі працював на сході республіки, тоді написав: «Коли прийду до села, в якому розширилась інфекційна хвороба, всі здорові повтікають до лісу, а хворих залишають самотніх. Вони ж роздумують так, що хворим я не допоможу, а їх зроблю лиш біднішими. Я їх за це не картаю, тому що до цього їх веде поганий досвід, але мені шкода цих бідарів і я ненавиджу систему, яка їх до цього довела». Ще в 1922 році депутат комуністичної партії А. Мала на адресу медичного обслуговування в парламенті сказала: «Східна Словаччина та Підкарпатська Русь прямо кричать за медичною допомогою, люди тут безраді і живуть в нечистоті. Кожна хвороба означає для них втрату людського життя, або злидні для цілої сім'ї, які вже й так є невинними. А до цього всього пан міністр Шрамек приходить з пропозицією, аби лікарі, які тут вирішили працювати, за свої служби одержували меншу зарплату».

Господарська і політична ситуація в новоутвореній Чехословацькій республіці в періоді народження нашої КПЧ була не тільки дуже складною, але прямо невтішною. В 1923 році на так звані здоровоохоронні послуги існував дуже скромний бюджет, а тодішній міністр охорони здоров'я постійно вимагав економії. А так із статті «боротьба з епідеміями», з виділених 5,1 мільйона крон, було зекономлено 2,1 мільйона, із статті «боротьба проти соціальних і народних хвороб» було зекономлено 1,7 мільйона з виділених 2 мільйонів крон. В боротьбі проти соціальних і масових хвороб в цій області було зекономлено 304 тисячі кр. з виділених 444 тисяч. З другого боку соціально-здоровоохоронна ситуація в державі була прямо катастрофальною. Так, наприклад, в періоді від 15. VIII 1920 р. до 31. VIII 1921 р. в ЧСР було реєстровано 6598 випадків брюшного тифу, з того 618 людей на цю хворобу померли, в 1921 році в Підкарпатській Русі зареєстрували 722 випадки висяного тифу і 1379 випадків трахоми.

Прогресивні чехословацькі лікарі, лікарі-гуманісти вже в тому періоді бачили єдиний вихід з невинної медичної ситуації в соціалізації охорони здоров'я. В цій області вели велику боротьбу з представниками чехословацької буржуазії, але незважаючи і на тимчасові успіхи, були переможені, а на цілих два десятиріччя чехословацька охорона здоров'я залишалась в полоні власницько-лідприємницької системи буржуазної держави. А незважаючи на всі зусилля нашої партії про покращання соціально-медичної ситуації трудящих, незважаючи на часткові успіхи в медичному обслуговуванні працюючих, які бу-

ли досягнути завдяки соціальному страхуванню, суть соціально-здоровоохоронної політики і охорона здоров'я залишилися капіталістичними. Комуністична партія завжди собі усвідомлювала те, що повну соціалізацію медичних послуг в інтересі широких верств населення можна досягти лише політичною боротьбою проти самітньої суті капіталістичного порядку. Правда, з другого боку потрібно сказати, що соціально-здоровоохоронні вимоги в програмах КПЧ завжди займали попереднє місце в політичній боротьбі партії проти самої суті капіталістичної системи. В цьому відношенні наша партія використовувала дуже цінний досвід КПРС в області політичної боротьби, адже сам В. І. Ленін використовував соціально-медичну характеристику ситуації в царській Росії для викриття експлуаторської суті існуючого суспільного порядку.

Чехословацька буржуазія на протязі свого 20-річного панування (1918–1938 рр.) не тільки залишила наших трудящих в біді і неволі, але їх нарешті і повністю зрадила, залишила на милість або немилість німецького фашизму.

Друга світова війна і фашизм запричинили великі втрати персонального складу і матеріального забезпечення охорони здоров'я, а передусім великі шкоди відносно здоров'я населення. Загальна кількість лікарів в республіці зменшилась в порівнянні з 1937 роком на одну третину (на 8 тисяч чоловік). На Східній Словаччині в 1945 році працювало лише 450 лікарів. Їх розміщення було дуже нерівномірне, більшість з них знаходилась у більших центрах, а в зв'язку з цим медичні послуги для сільського населення були важкодоступними. Лікарні, які мали убоге устаткування ще перед війною, не були в часі війни обновлені і доповнювані, залишилися занедбані, із старим устаткуванням, подекуди їх устаткування було вивезене, або цілком знищене. Розміщення лікарень та інших лікувальних закладів з недостатньою кількістю лікарняних ліжок не могло забезпечити вимоги на госпіталізацію. Не було лікарств і інших матеріалів. Економічна база охорони здоров'я була нацистськими окупантами настільки пограбована, як і ціле наше народне господарство. Медичне обслуговування здійснювалось класово, найгіршим було для робітничого класу і найбільш бідних верств сільського населення.

Це все разом із стражданнями, запричиненими війною, мало дуже несприятливий вплив на стан здоров'я населення. В 1945 році смертність населення досягла свого критичного апогею. В загально-державному відношенні на одну тисячу чоловік припадало 17,8 випадків смерті, а на Словаччині – 19,5 (поки в 1937 році тут на тисячу чоловік припадало 14 випадків смерті). Зросла кількість хвороб та підвищилась смертність із-за інфекційних хвороб. В 1945 році інфекційні хвороби творили на Словаччині третю найбільшу групу причин смертності. Смертність в результаті інфекційних захворювань на Словаччині збільшилась з 207,5 в 1937 році на 237,2 в 1945 році (на 100 тисяч чоловік населення).

Смертність дітей грудного віку досягала в масштабі цілої держави 137 ‰, на Словаччині – 168 ‰, а на Східній Словаччині в декотрих округах і над 200 ‰.

Перші кроки по обновленню медичних послуг в цій несприятливій ситуації зробило повноважне представництво СНР по охороні здоров'я у січні 1945 року в Кошицях, коли реорганізована СНР почала на визволеній території будувати основи нового народно-демократичного ладу. У співпраці з Червоною Армією був реалізований тимчасовий план створення медичного обслуговування відразу ж за проходячим фронтом. Проблеми, які потрібно було вирішити, випливали з воєнних подій та із специфіки Східної Словаччини. Це були, наприклад, епідемія висипного тифу, недоїдання, брюшний тиф, паратиф, дифтерія, а разом з тим і нестача медичного персоналу та будь-яких медикаментів.

Одною з перших мір медичного обслуговування було піклування про учасників національно-визвольної боротьби. Своєю постановою від 14-го березня 1945 року СНР надала медичну допомогу безробітним та гарантувала право на забезпечення на випадок хвороби, обслідування в громадських лікарнях і охорону материнства і дитинства. Заслугою повноважного представництва СНР по охороні здоров'я ще в часі його діяльності в Кошицях було

створення поліклініки та громадських амбулаторій в Кошицях, Левочі, Спільській Новій Весі і у Пряшеві, які надавали медичну допомогу бідним і незаможним до 1946 року.

В мірах СНР, цього найвищого органу революційної народної влади на Словаччині, на початку 1945 року бачимо перші кроки, які стали передумовою для дальшого розвитку на шляху до об'єднання соціального страхування та інших міроприємств в області охорони здоров'я від визволення до Переможного лютого 1948 року.

В 1945 році ще не можна було говорити про соціалістичну охорону здоров'я. Новий народно-демократичний лад запозичив структуру та організацію охорони здоров'я від першої республіки. Кошицька урядова програма від 5-го квітня 1945 року в загальних рисах проголосила політичну лінію в області охорони здоров'я, але ця лінія була точніше визначена аж III-м урядом Національного фронту, який був створений після виборів в 1946 році: «В області піклування про здоров'я людей уряд буде старатися, виходячи з передумови, що право на охорону здоров'я є одним з основних людських прав, про планомірне розширення, про об'єднання широкого, державою керованого медичного обслуговування, яке буде існувати в згоді із сучасним станом медицини. При цьому особисту увагу буде звертати профілактиці, а в найвищому значенні слова буде піклуватися про матерів та дітей. Всіма засобами потрібно знизити процентність дитячої смертності та підтримувати ріст кількості населення».

Для реалізації урядової програми, а одночасно і прийнятого дворічного народно-господарського плану на період 1947–1948 років уряд доручив міністрові охорони здоров'я розпрацювати необхідні міри. Міністерство охорони здоров'я, кероване реакційним політичним діячем, не зробило для цієї мети нічого, хоча й мало у своєму розпорядженні матеріали, випрацьовані лікарською секцією КПЧ.

Складність суспільного розвитку в цьому періоді переходу народно-демократичної революції у революцію соціалістичну проявлялася в різноманітності намагань, спрямованих на зміну піклування про здоров'я. Одна група працівників охорони здоров'я, підтримувана міністром охорони здоров'я, орієнтувалася на англо-саксонську систему охорони здоров'я, а група прогресивних лікарів, очолювана лікарями-комуністами, бачила зразок та перспективу чехословацької здоровоохоронної системи у запровадженні тих принципів, якими керувалася радянська охорона здоров'я. Важливим фактором, який підтримав цю орієнтацію, були загальнодержавні конференції комуністичних працівників охорони здоров'я в 1945 та 1947 роках. Вже на першій з них була висунута думка: «Нашою метою є медичне обслуговування єдино кероване і здійснюване державою, яка законом забезпечує кожному громадянину право на всесторонню охорону здоров'я, при чому необхідно поступово перенести центр уваги лікування хвороб на їх профілактику».

За ці та інші соціалістичні принципи охорони здоров'я, за соціалістичну орієнтацію і в цій області від 1945 року боролася КПЧ, як вирішальна сила суспільства. Найважливішими міроприємствами в періоді від 1945 до 1948 року були націоналізація частини фармацевтичної промисловості в 1945 році, далі певне спрощення і виліпшення страхування на випадок хвороби та узаконення обов'язкового щеплення проти дифтерії законом № 189/1946 Зб., що вело до зменшення кількості хвороб і зниження смертності на цю хворобу. Видання закону № 49/1947 Зб. про консультаційне медичне обслуговування означало з одної сторони, через націоналізацію і організаційне об'єднання консультацій, іншими словами профілактичного піклування, великий прогрес. З другої сторони, правда, це організаційне об'єднання всіх одиниць профілактичного піклування та його зосередження до компетенції державного медичного обслуговування мали в кінцевому результаті підсилення неприродної відірваності профілактики від лікування. Цей закон строго підкреслює цю відірваність, коли проголошує: «Медичним консультаціям не належить проведення лікувального піклування, за винятком безплатних лікувальних дій по дорозі з носителями соціального страхування».

В 1946–49 роках на Східній Словаччині працювало 97 пренатальних і 234 постнатальні консультації, 10 кардіологічних, 2 протиалкогольні та 2 фізкультурні консультації.

Постійно високе появлення інфекційних захворювань і несприятлива епідеміологічна ситуація на Східній Словаччині мали в результаті створення в 1946 році філіалів державного медичного інституту гігієни і епідеміології в Кошицях та в Гуменному. Із загальної мережі медичних закладів на Східній Словаччині в цьому періоді потрібно згадати 26 протитуберкульозних осередків, 18 шкірно-венеричних диспансерів, 7 місцевих та 2 обласні протитрахомові, 4 місцеві і 1 обласну малярійну станції. Потреба створення цих установ вилливалася із стану здоров'я жителів і потрібно підкреслити, що своє завдання вони сповнили.

Період від 1945 до 1948 року був характерний зусиллям щонайшвидше усунути шкоди, запричинені війною, медичне обслуговування робітничого класу висунути на рівень останніх верств, а в першу чергу прийняти міри там, де були найбільші недоліки, у піклуванні про дітей, в боротьбі з туберкульозом і венеричними хворобами. Це був період діяльності лікарських бригад на селі, на місцях, де виникала загроза для здоров'я, в заводах. Ці бригади, крім того, що мали здоровоохоронне значення, внесли й свій вклад до політичного виховання лікарів, які вчилися пізнавати проблематику охорони здоров'я і зблизитися з народом.

Про концепцію соціалістичної охорони здоров'я й надалі велися дискусії, але поступово запровадити її в життя було можна аж після Лютневої перемоги в 1948 році.

Після лютого 1948 року найважливішою нормою для Східної Словаччини був закон № 191 Зб., ухвалений 20-го липня 1948 року. В узгоді з цим законом створювався Філіал медичного факультету в Кошицях, а його клінічною базою стала державна лікарня, як Факультетна лікарня. Таким чином наступив новий етап і в області охорони здоров'я на Східній Словаччині, в її кадровому, фаховому, науково-дослідному і виховному розвитку та у дальшому підвищенні якості медичного обслуговування в усіх спеціальностях медицини.

В 1948 році відповідальність за піклування про здоров'я людини в нашій державі була довірена органам народу. Національні комітети всіх ступенів стали фундаментом медичного обслуговування. Цим фактом, який є правно закріплений як в самій Конституції від 9-го травня, так і законом № 280/1948 Зб. про крайовий устрій, урядовою постановою № 28/1949 Зб. про реферати по охороні здоров'я КНХ та урядовою постановою про організацію МНХ, була створена передумова для планування, керування та здійснення медичного обслуговування в нерозривній єдності з іншими компонентами суспільства.

Законами, прийнятими після лютого 1948 року, держава одержала до своїх рук найважливіші установи лікувального характеру. Законом № 185/1948 Зб. були націоналізовані всі лікувальні та інші подібні заклади. Були ухвалені принципи нової організації державних лікувальних закладів, основу яких творили обласна та окружна лікарні. Керування ними було довірене національним комітетам.

В 1948–49 роках було видано ряд законів, які стосувалися охорони здоров'я:

№ 60/1948 – про боротьбу з переносними хворобами,

№ 61/1948 – про декотрі охоронні міри проти туберкульозу,

№ 85/1948 – про боротьбу з алкоголізмом,

№ 125/1948 – про націоналізацію лікувальних курортів та джерел,

№ 158/1949 – про боротьбу з венеричними хворобами,

№ 271/1949 – про виробництво та розподіл ліків,

№ 81/1948 – про раціональне розміщення лікарів,

№ 248/1949 – про керований розподіл акушерських асистенток та інші закони, які визначили дальші напрями діяльності в області охорони здоров'я на Східній Словаччині.

В 1949 році на території Східної Словаччини виникли два краї: Кошицький та Пряшів-

ський, а в них – крайові та окружні управління охорони здоров'я. В обидвох краях в часі їх заснування було 11 лікарень з 62 відділеннями, в яких нараховувалося 2998 ліжок. В Кошицькому краї було 6 лікарень з 37 відділеннями і 2066 ліжками. Пряшівський край мав 5 лікарень з 25 відділеннями і 932 ліжками.

В лікувальних закладах обидвох східнославацьких країв працювало (за станом до червня 1950 року) 561 лікар, з того 45 жінок. Терапевтів було 381, з того 29 жінок. Спеціальних лікарів нараховувалося 180, з того 15 дитячих, 28 спеціалістів по внутрішніх хворобах, 40 фізизіатрів, 4 невропсихологи, 23 хірурги, 1 ортопед, 1 уролог, 13 лікарів-акушерів, 8 дерматовенерологів, 9 отоларингологів, 6 окулістів, 28 спеціальних зубних лікарів, 117 дантистів та 3 рентгенологи.

Аптек на території обидвох східнославацьких країв було разом 91, а працювало в них 137 магістрів-фармацевтів.

В лікарнях працювало 544 медичні сестри та 40 акушерських асистенток. Помимо установ працювало 600 акушерських асистенток, з того 441 дипломованих, а крім них ще дальших 192 працівники охорони здоров'я.

В 1950 році в обидвох краях існували 9 амбулаторій ОНП: дві обласні, дві окружні та 5 дільничих. Разом вони мали 64 відділення. Заводських амбулаторій нараховувалося 30 з 31 відділенням.

Це були сили і засоби, які на Східній Словаччині мала у своєму розпорядженні охорона здоров'я на межі 1949–1950 років, коли IX-й з'їзд КПЧ випрацював генеральну лінію будівництва соціалізму в нашій Батьківщині та коли і охорона здоров'я стала перед завданням соціалістичної побудови.

Комуністична партія Чехословаччини прийняла на своєму IX-му з'їзді в 1949 році генеральну лінію будівництва соціалізму в Чехословаччині. Охорона здоров'я теж одержує завдання якнайдіючіше внести свій вклад у рості життєвого рівня трудящих. Для виконання цієї мети потрібна була раціональна організація всієї системи охорони здоров'я. А тому від 1949 року зусилля комуністичних і інших прогресивних медичних працівників зосередилось на організаційне об'єднання охорони здоров'я. На важливій конференції працівників охорони здоров'я, яка відбулася у Вельких Лозінах в 1950 році, її учасники в резолюції конференції заявили: «... будемо прикладати усіх зусиль, за радянським зразком і у нас в якнайкоротшому часі провести організаційне об'єднання медичного обслуговування». Конференція взяла за основу важливе рішення IX-го з'їзду КПЧ, а проходила вона під лозунгом «Охорона здоров'я – чолом до заводів!» Далі, підкреслила значення піклування про артільників, необхідність зниження смертності дітей грудного віку, потребу покращання гігієнічних умов, вирівнювання різниці між словацькими і чеськими краями та відповідне кадрове і матеріальне забезпечення медичного обслуговування.

На історичному шляху чехословацьких лікарів-комуністів до об'єднання охорони здоров'я важливе значення мав зв'язок безпосереднього контакту з радянською охороною здоров'я. Сталося це на рубежі 1950–51 років. Після відвідин СРСР великою групою наших лікарів і медпрацівників до нас, у Чехословаччину, на початку 1951 року прибула офіціальна делегація Міністерства охорони здоров'я СРСР, яка складалася з попередніх науковців. Досвід, який наші лікарі здобули в СРСР, багато лекцій і бесід з радянськими гостями у значній мірі сприяли створенню уявлень про головні завдання, які було потрібно реалізувати в інтересах соціалізації нашої охорони здоров'я. Ознайомлення з радянською охороною здоров'я в значній мірі також вплинуло і прискорило прийняття партійними органами рішення про необхідність організаційного об'єднання нашої охорони здоров'я. А так настає історичний момент у розвитку чехословацької охорони здоров'я. Є ним 3-тє липня 1951 року. Тоді був ухвалений новий і основний закон про єдине профілактичне і лікувальне обслуговування, який не має порівняння в історії нашої охорони здоров'я і є резуль-

татом зусиль багатьох прогресивних представників нашої медицини, але передусім марксистсько-ленінської політики нашої партії, в якій повністю відобразився соціалістичний гуманізм, але одночасно і класовий підхід до вирішення основних соціально-здоровоохоронних проблем. Хоча й ідейні і організаційні принципи соціалістичної охорони здоров'я були по суті сформульовані засновниками радянської соціалістичної системи охорони здоров'я Н. А. Семашком і З. П. Соловйовим за прямої участі В. І. Леніна, все ж таки закон № 103/1951 Зб. став специфічною основою для формування ідейних принципів чехословацької охорони здоров'я. Цими принципами являються:

1. Державний характер медичного обслуговування;
2. Планомірний розвиток охорони здоров'я і медичного обслуговування;
3. Єдність медичного обслуговування, яка проявляється в єдності змісту і єдності форми. Єдність змісту виходить з принципу комплексності і систематичності;
4. Профілактичне заміряння медичного обслуговування;
5. Безплатність і доступність медичного обслуговування;
6. Переважне заміряння медичного обслуговування на ті групи населення, які представляють економічну і біологічну базу держави;
7. Високий фаховий і науковий рівень медичного обслуговування;
8. Участь широких верств трудящих у медичному обслуговуванні і охороні здоров'я;
9. Соціалістичний гуманізм у медичному обслуговуванні.

Сформулювання основних і ідейних принципів соціалістичної охорони здоров'я на підставі закону № 103/1951 Зб. було лише першим кроком до повної соціалізації охорони здоров'я і медичного обслуговування, насамперед поки розходить про їх зміст. А тому Президія ЦК КПЧ та уряд після глибокого комплексного розбору ситуації в охороні здоров'я в 1952 р. прийняли рішення (від 10 листопада та 9 грудня 1952 року) про міри по дальшому розвитку чехословацької охорони здоров'я. Цей документ партії і уряду про охорону здоров'я замірявся передусім на якість, високий рівень і соціалістичний зміст медичного обслуговування та намітив дальші завдання, які мали забезпечити реалізацію головних принципів охорони здоров'я на практиці.

Документ вніс зміни й відносно діапазону керівної функції партійних органів в охороні здоров'я. Партійним організаціям і органам доручив систематично займатися вирішенням всіх актуальних проблем, пов'язаних із збереженням здоров'я людей.

Цей документ був розпрацьований на умови охорони здоров'я в обидвох східнословачьких краях у січні 1953 року і почав реалізуватися. Реферати по охороні здоров'я крайових управлінь охорони здоров'я та окружних управлінь охорони здоров'я чекала в цьому періоді вимоглива і відповідальна праця на організаційній, санітарно-протиепідеміологічній, лікувальній, профілактичній, виховно-здоровоохоронній, економічно-реалізаційній та інвестиційній ділянках.

До 31-го січня 1953 року в усіх округах були призначені окружні гігієністи, які почали організовувати свою робочу базу і боротьбу проти інфекційних захворювань, а також спрямовувати свою діяльність під керівництвом КНЕС-ів і з допомогою кафедри гігієни медичного факультету на створення здорового навколишнього і робочого середовища.

Піклування про здоров'я трудящих у заводах, кількість яких в рамках індустріалізації Східної Словаччини невпинно росла, стало ключовим питанням охорони здоров'я, особлива увага зверталася трудящим, наприклад, на Магістралі дружби, на Магістралі миру, в Чорній-на-Тисі, на шахтах, в металургійних та інших підприємствах.

Поступово почала розвиватися дільнична система праці, яка наблизила медичне обслуговування трудящим сільського господарства від самого початку соціалізації нашого села.

Після першого документу, прийнятого в 1953 році, на Східній Словаччині збільшується більшість лікарів, а це передусім заслугою Кошицького медичного факультету, а також

росте число середніх спеціальних медичних працівників, яких готують середні медичні школи в Кошицях, Пряшеві, Рожняві, Левочі, а також в Михалівцях.

Одним з найважливіших успіхів від 1953 року є те, що піклування про здоров'я людей чим далі, тим більше стає справою державних господарських органів і що в ньому беруть участь все ширші верстви населення, зокрема посередництвом НК, РПР, ЧСЧХ та інших громадських організацій.

На протязі наступних десяти років основні завдання виконувалися сприятливо. У зв'язку з підготовкою побудови Східнославацького металургійного комбінату і організуванням тут медичних послуг визначним для охорони здоров'я на Східній Словащині став 1958 рік.

Важливою реорганізацією в 1960 році Кошицького та Пряшівського країв виникає Східнославацький край. Східнославацький КНК здійснює керівництво найбільшою здоровоохоронною організацією КУОЗ, від якого відчленюється керівництво факультетної лікарні.

Важливою акцією після 1961 року була перевірка стану здоров'я населення в малорозвиненій області Улич – Убля.

З дальших важливих акцій потрібно згадати лонгітудинальне дослідження населення в області Східнославацького металургійного комбінату і Бардієва, в якому від самого початку бере участь і кафедра соціальної медицини МФ КУ імені П. Й. Шафарика.

Період останніх років перед другим документом характеризувався підготовкою концепції розвитку сітки лікувальних закладів у Східнославацькому краї, зокрема побудови Кошицької факультетної лікарні, колективом, керованим доц. д-ром Й. Зондерліхом, канд. наук.

З допомогою цілого суспільства були створені передумови для дальшого виконання нових завдань, які випливали з рішень XII-го з'їзду КПЧ, а тому було можна встановити нові цілі для дальшого розвитку піклування про здоров'я населення. Партією і урядом в 1964 р. було прийняте нове рішення – новий документ під назвою «Розвиток піклування про здоров'я в соціалістичному суспільстві». Цей другий документ став довгочасною директивою для всіх державних, господарських і суспільних органів і став свідомством того, що передумовою для створення довгочасного піклування про людину може бути лише соціалістичний устрій суспільства.

Другий документ, а за ним слідує закон № 20/1966 Зб., поступово успішно запроваджувався в життя при створенні соціалістичної охорони здоров'я і соціалістичного суспільства в умовах Східнославацького краю. Завдання другого документу, рішення XIII-го з'їзду КПЧ, постанови XIV-го з'їзду КПЧ та окремих пленумів ЦК КПЧ визначили дальші напрями розвитку і підвищення якості охорони здоров'я на окремих етапах.

Заслугою піклування партії і уряду про розвиток охорони здоров'я у Східнославацькому краї були досягнуті від часу визволення дуже сприятливі результати.

В результаті постійного піклування партійних та державних органів про здоров'я населення, головним чином в періоді від 1948 року, сталися виразні позитивні зміни і в розвитку медичного обслуговування на території Східнославацького краю. В цій статті наперед наведу декотрі загальні показники, які стосуються цілого Східнославацького краю, а в дальшій частині хочу вказати на деякі вибрані показники розвитку охорони здоров'я в округах, де проживає українське населення.

Поки в 1950 році поліклінічне піклування в краї забезпечували 9 амбулаторій, сьогодні цим займаються 35 поліклінік. Кількість лікарень зросла з 11 на 30, кількість відділень в них збільшилась з 62 на 172, а кількість місць тут досягла майже 14 тисяч. Розширилась і кількість спеціальних лікувальних протитуберкульозних установ з 2 тисяч на 4, психіатричних – на 2250, виникли нові санаторії, клініки для дітей грудного віку, дитячі будинки-інтернати та дитячі ясла. На території нашого краю було створено 13 гігієнічних станцій і

11 відділень гематології і переливання крові. Для виховання середніх спеціальних медичних кадрів було відкрито 8 середніх медичних шкіл. Розвиток медичного обслуговування реалізувався й шляхом багатьох реконструкцій старих, перед тим невикористовуваних, будівель.

Виразом соціалістичної національної політики в нашому краї був і розвиток охорони здоров'я та поліпшення стану здоров'я населення в північно-східних округах нашого краю, що демонструють і наступні таблиці, в яких порівнюються показники на рівні краю та показники в округах Бардіїв, Гуменне, Стара Любовня і Свидник. Як видно на першій таблиці, основні показники демографічного розвитку по суті не відрізняються у вибраних округах від крайових показників, при чому дитяча смертність в округах Гуменне та Бардіїв була вищою, а в округах Стара Любовня та Свидник – істотно нижчою.

Таб. 1

Основні показники розвитку охорони здоров'я в 1971 та 1980 роках.

Територія	народж. живими		народж. мертвими		приріст		смертність дітей груд. віку	
	на 1 тисячу чоловік населення							
ЧССР	16,5	16,2	11,5	12,1	5,0	4,1	22,1	18,4
Сх. сл. край	20,3	22,9	8,5	9,3	11,8	11,6	28,7	22,5
Бардіїв	19,9	22,1	8,4	9,4	11,4	12,7	25,9	28,7
Гуменне	19,6	19,6	7,5	9,5	12,1	10,1	24,3	23,7
С. Любовня	22,8	23,2	8,3	9,6	14,5	13,6	32,7	18,3
Свидник	19,0	21,7	9,3	10,1	9,6	11,6	30,5	12,5

Таб. 2.

Розвиток фонду лікарняних місць в 1971–1980 роках.

Територія	Кількість місць в лікувальних закладах ресорту охорони здор.		Кількість місць в лікарнях і родильних будинках на 1 тисячу чол. насел.	
Сх. сл. край	9 804	12 319	6,51	8,01
Бардіїв	325	332	5,05	4,58
С. Любовня	199	210	5,09	4,98
Свидник	235	397	4,87	8,34

В таблицях 3 і 4 показано розвиток територіальних дільниць охорони здоров'я в 1971–1980 роках у Східнословачькому краї і у вибраних округах, а також ріст числа лікарських місць в амбулаторному обслуговуванні. Поки йдеться про ці дільниці, то потрібно констатувати, що за минулих десять років тут не дійшло до суттєвих змін, оскільки вони сталися в попередньому періоді. Але до значних змін дійшло у розвитку кількості лікарських місць, а це як в рамках краю, так і у вибраних округах, причому найбільший приріст було зазначено в окрузі Гуменне. Слід підкреслити й те, що за останній час число цих місць в усіх округах було перевищене, але насамперед те, що ці місця в переважній мірі зайняті лікарями, які походять із Східнословачького краю.

Таб. 3

Територіальні дільниці охорони здоров'я в 1971–1980 роках.

Територія		Кількість територіальних дільниць	
		Встановлених	З того штатно зайнятих
Сх. сл. край	1971	328	308
	1980	371	351
Бардіїв	1971	16	16
	1980	18	16
Гуменне	1971	30	30
	1980	31	28
С. Любовня	1971	10	10
	1980	14	13
Свидник	1971	12	11
	1980	14	14

Таб. 4

Кількість лікарських місць в амбулаторному обслуговуванні в 1971–1980 роках.

Територія	Кількість лікарських місць держ. здравоох. управл. разом	
	1971	1980
Сх. сл. край	1532,14	2270,84
Бардіїв	57,80	84,81
Гуменне	119,19	165,50
С. Любовня	32,12	59,78
Свидник	43,52	65,34

В дальшій таблиці 5 показано кількість населення, яке припадає на одну дільницю та кількість прийнятих на стаціонарне лікування із сто чоловік населення. З таблиці випливає, що кількість населення на одну дільницю в 1971–1981 роках істотно не змінилася. До суттєвішого зниження дійшло лише в округах Стара Любовня і Свидник. Поки йдеться про госпіталізацію помімо сіл Бардіївщини, то вона в усіх дальших вибраних округах перевищує загальноокрайове середнє число.

Важливим показником медичного обслуговування, а разом з тим і соціально-здорово-охоронних міроприйнять та запобіжних мір, є захворюваність, пов'язана з непрацездатністю, при чому цей показник є дуже важливий не тільки із здоровоохоронного, але й соціально-економічного погляду. В наступних таблицях 6 і 7 показано непрацездатність із-за захворювань та травматизму в 1971–1980 роках та середнє тривання одного випадку непрацездатності. Як видно з таблиці 6 процент непрацездатності знизився в усіх округах, за винятком Свидницького округу, причому у цих вибраних округах у всіх випадках він був нижчий, ніж в цілому краї. Так само зменшилась непрацездатність і в результаті травматизму.

З другого боку потрібно підкреслити, що як в рамках цілого краю, так і в рамках вибраних округів істотно підвищилось середнє тривання одного випадку непрацездатності.

Таб. 5

Кількість населення на одну дільницю та кількість прийнятих на стаціонарне лікування.

Територія		Кількість населення	
		на одну встановлену дільницю	із сто чол. населення до лікарень було прийнято
Сх. сл. край	1971	3868	14,2
	1980	3780	15,7
Бардіїв	1971	4021	12,5
	1980	4031	11,7
Гуменне	1971	3299	17,5
	1980	3406	16,2
С. Любовня	1971	3909	13,9
	1980	3014	17,3
Свидник	1971	3163	12,5
	1980	2959	12,8

Таб. 6

Непрацездатність із-за захворювань та травматизму в 1971–1980 роках.

Край, округи		Середній процент непрацездатності	
		разом	травми
Сх. сл. край	1971	4,542	0,210
	1980	3,917	0,154
Бардіїв	1971	4,456	0,238
	1980	3,641	0,127
Гуменне	1971	4,002	0,199
	1980	3,697	0,153
С. Любовня	1971	4,310	0,287
	1980	3,888	0,184
Свидник	1971	3,587	0,170
	1980	3,857	0,146

Але, напевно, найдокладніше соціально-здоровоохоронну ситуацію, а одночасно і стан здоров'я населення, відображають показники обов'язково реєстрованих неепідемічних захворювань та показники захворювань на інфекційні хвороби (дивись таблиці 8 і 9). Поки йдеться про такі хвороби як туберкульоз, венеричні хвороби і злоякісні пухлини, то значні успіхи в боротьбі з ними були досягнуті головним чином після 1951 р., тобто після прийняття закону про єдине лікувально-профілактичне обслуговування. Всі згадані хвороби до

Таб. 7

Середнє тривання одного випадку непрацездатності в днях (із закритих випад захворювань).

Край, округи	Середнє тривання 1 випадку непрацездатності в днях	
	1971 р.	1980 р.
Сх. сл. край	17,9	18,6
Бардіїв	17,2	18,2
Гуменне	17,4	18,2
С. Любовня	19,0	19,8
Свидник	14,5	17,8

значної міри мають цивілізаційний характер. Після появи туберкульозу в останньому десятиріччі дійшло до значного коливання: поки у Східнословачському краї число нових випадків захворювань значно зросло, в окрузі Бардіїв дійшло до певного зниження. Подібно цьому було в округах Стара Любовня і Свидник, в окрузі Гуменне їх кількість зростає помірно. Характерною була ситуація й поки йдеться про появу венеричних хвороб, які можна сказати, в 1971 році досягли своєї кульмінації, причому, за винятком округу Гуменне, вони в 1980 році реєструвалися рідко. Дуже несприятливою, як показує таблиця 9, є ситуація із злоякісними пухлинами, кількість яких постійно зростає (за винятком Свидницького округу). Ситуацію в появі найважливіших інфекційних хвороб в 1971–1980 роках можна характеризувати в загальному як сприятливу, виняток тут роблять захворювання на дизентерію. За цей період у вибраних округах вдалось майже повністю зліквідувати тиф та кір, а істотно знизити кількість захворювань на інфекційне запалення печінки.

Таб. 8. Обов'язково реєстровані неепідемічні захворювання в 1971–1980 роках.

Край, округи		Кількість реєстрованих захворювань на 100 тисяч чоловік населення			
		Туберкульоз	Сифіліс цілком	Гонорея	Злоякісні пухлини
Сх. сл. край	1971	96,2	9,0	67,3	182,4
	1980	741,0	24,0	550,0	2927,0
Бардіїв	1971	126,1	1,6	60,7	123,0
	1980	26,0	11,0	12,0	125,0
Гуменне	1971	108,3	7,1	88,0	153,8
	1980	110,0	2,0	47,0	199,0
С. Любовня	1971	131,0	—	15,4	97,6
	1980	21,0	—	3,0	94,0
Свидник	1971	97,4	7,9	55,3	139,5
	1980	25,0	—	7,0	69,0

Таб. 9.

Кількість захворювань на інфекційні хвороби, реєстровані в 1971 і 1980 роках в округах Східнославацького краю у відносних цифрах (на 10 000 чол. населення).

Округи	Діагноз							
	Тиф брюшний		Дизентерія		Морбілле (кір)		Інф. запал. печінки	
Роки	1971	1980	1971	1980	1971	1980	1971	1980
Бардіїв	12,2	1,4	36,4	128,5	190,4	—	124,5	50,8
Гуменне	3,0	—	169,1	148,5	375,6	—	165,0	69,1
С. Любовня	2,6	—	89,9	44,9	981,0	—	113,0	16,5
Свидник	2,6	—	97,4	205,5	331,8	—	52,7	34,7
Разом	3,5	2,4	210,7	85,2	276,3	0,1	136,1	49,8

У всіх країнах світу рівень медичного обслуговування, але передусім рівень стану здоров'я населення, вважається мірою характеру демократичності існуючої суспільної системи. На підставі зробленого аналізу можемо констатувати, що наше соціалістичне суспільство звертало та звертає цій проблематиці надзвичайну увагу, а свідомством цього являються й досягнуті результати на всіх ділянках цього обслуговування. Потрібно усвідомити собі той факт, що фундамент такого піклування про здоров'я людини поклала політика Радянської держави під прямим керівництвом В. І. Леніна, з якої і наша Комуністична партія завжди черпала свої знання при створенні програми піклування про здоров'я людей та випрацюванні її ідейних і організаційних принципів. Незважаючи на всі проблеми і недоліки, які в нашому медичному піклуванні ще зустрічаються, зокрема в результаті суб'єктивних факторів з боку наших працівників охорони здоров'я, але й керівних органів і осіб, наша система охорони здоров'я є одною з найдосконаліших на світі, а буде залежати від усіх, хто про здоров'я населення піклується, якими напрямами буде йти розвиток нашого здоров'я, а разом з тим і особистого та колективного щастя і спокійності.

RESUMÉ

M. Filip, Sociálně-zdravotná politika KSČ a rozvoj zdravotnictva na východnom Slovensku

Hospodárska a politická situácia v novovzniknutej ČSR bola nielen veľmi zložitá, ale aj sociálne a zdravotne neutúšená. Najvýraznejšie sa tieto skutočnosti prejavovali na východnom Slovensku a zvlášť v severovýchodných okresoch, kde žili Ukrajinci a Rusini. V období prvej republiky tu na jedného lekára pripadalo 10–15 tisíc obyvateľov. KSČ a pokrokoví lekári neustále poukazovali na tieto neblahé pomery, avšak vtedajšia buržoázna vláda nepodnikla žiadne kroky na odstránenie existujúceho stavu.

Druhá svetová vojna a fašizmus spôsobili veľké straty nielen na životoch nášho ľudu, ale značne skomplikovali aj sociálno-zdravotnú situáciu. Na východnom Slovensku v roku 1945 pôsobilo iba 450 lekárov a to prevažne vo väčších centrách. Dojčenská úmrtnosť tu dosahovala až 200 úmrtí z 1000 živonarodených detí. Košický vládny program rámcovo vyhlásil zdravotnícko-politickú líniu, ktorá bola bližšie určená vládou Národného frontu v roku 1945. V rokoch 1946–1951 nedošlo k výraznejším zmenám v zdravotníctve Východoslovenského kraja. Jednou z najvýznamnejších udalostí v tomto období bolo založenie Lekárskej fakulty v Košiciach v roku 1948, na ktorej začali študovať deti robotníkov a roľníkov z nášho kraja, vrátane detí z radov ukrajinského obyvateľstva.

V roku 1951 dochádza k zjednoteniu československého zdravotníctva na základe zákona 103/51 O jednotnej preventívnej a liečebnej starostlivosti. Ďalší zákon 20/64 O starostlivosti o zdravie a stranické dokumenty znamenali zabezpečenie rovnomerného vývoja zdravotníckych služieb v rámci celého kraja. Boli postavené nové zdravotnícke zariadenia – polikliniky a nemocnice, neustále sa zvyšoval počet lekárov vo všetkých severovýchodných okresoch kraja.

V práci sa formou tabuliek rozoberá vývoj počtu posteli v vybraných okresoch kraja, kde žije ukrajinské obyvateľstvo, kde sa mimo okresu Svidník nedosahuje krajský priemer, vývoj počtu obvodov a počtu lekárskeho miest a počet obyvateľov na 1 lekárske miesto, kde všetky ukazovatele sú pozitívne. Na základe skvalitnenia zdravotníckych služieb došlo k zlepšeniu zdravotného stavu obyvateľstva v okresoch Bardejov, Humenné, Svidník a Stará Ľubovňa, najmä pokiaľ ide o demografické ukazovatele práceneschopnosti, ale aj v znižovaní chorobnosti na také ochorenia ako je tuberkulóza, pohlavné choroby, ale aj zhubné nádory, ktoré sú pod celokrajským priemerom.

Rozvoj zdravotníctva v našom kraji a jeho severovýchodných okresoch, ale aj zlepšenie zdravotného stavu obyvateľstva je presvedčivým dôkazom správnosti sociálno-zdravotnej politiky strany a socialistického štátu.

РЕЗЮМЕ

М. Филип, Социально-здравоохранительная политика КПЧ и развитие здравоохранения в Восточной Словакии

Экономическая и политическая ситуация в новосозданной ЧСР была не только очень сложной, но и с социальной и здравоохранительной стороны – неудовлетворительной. Наиболее это проявлялось в Восточной Словакии, а особенно в ее северных округах, где проживало украинское (русинское) население. В период первой республики здесь на одного врача приходилось 10–15 тысяч человек. КПЧ и прогрессивные врачи постоянно указывали на эту плохую ситуацию, однако тогдашнее буржуазное правительство не предприняло никаких шагов для улучшения существующего состояния.

Вторая мировая война и фашизм были и у нас причиной больших людских жертв и значительно усложнили также социально-здравоохранительную ситуацию. В Восточной Словакии в 1945 году работало лишь 450 врачей, и то преимущественно в тех больших центрах. Смертность детей грудного возраста достигала 200 случаев из 1000 рожденных детей. Кошицкая правительственная программа в общих чертах наметила линию в области здравоохранения, которую конкретнее определило правительство Национального фронта в 1946 году. В 1946–1951 годах в здравоохранении Восточнословацкого края не произошли выразительные изменения. Однако одним из значительных событий в этом периоде было открытие медицинского факультета в Кошице в 1948 году, где начали обучаться дети рабочих и крестьян нашего края, в том числе и дети украинских трудящихся.

В 1951 году происходит объединение чехословацкого здравоохранения на основании закона № 103/51 «О едином профилактическом и медицинском обслуживании». Другой закон № 20/64 «О заботе о здоровье» и партийные документы предполагали равномерное развитие медицинского обслуживания в рамках целого края. Были построены новые поликлиники и больницы, постоянно увеличивалось количество врачей во всех северовосточных округах края.

В этой статье с помощью таблиц рассматривается рост количества постелей в отдельных округах края, где проживает украинское население, в которых кроме Свидника не достигается краевое среднее, увеличение количества врачебных участков и медицинских мест, а также количество населения на одного врача. На основании повышения качества медицинского обслуживания произошло улучшение состояния здоровья населения в округах Бардейов, Гуменне, Свидник и Стара Любовня, особенно если это касается демографических показателей нетрудоспособности, но и снижения случаев заболевания на туберкулез, венерические болезни и злокачественные опухоли, которые здесь ниже краевого среднего.

Развитие здравоохранения в нашем крае и в его северовосточных округах, но и улучшение состояния здоровья населения являются убедительным свидетельством верности социально-здравоохранительной политики партии и социалистического государства.

RESÜMEE

M. Filip, Die sozial- und gesundheitsfürsorgereische Politik der KPTsch und die Entwicklung des Gesundheitswesens in der Ostslowakei

In der neugegründeten ČSR war nicht nur die wirtschaftliche und politische Situation sehr kompliziert, aber auch die soziale und gesundheitliche Seite war unbefriedigend. Am meisten zeigte es sich in der Ostslowakei, besonders in ihren nördlichen Kreisen, wo die ukrainische Bevölkerung lebte. In der Periode der ersten Republik kamen hier 10 bis 15 Tausend Menschen auf einen Arzt zu. Die KPTsch und fortschrittliche Ärzte wiesen ständig auf diese schlechte Situation hin, aber die damalige Bourgeoisierregierung unternahm keine Maßnahmen für eine Verbesserung der existierten Lage.

Der zweite Weltkrieg und der Faschismus waren auch bei uns die Ursache der großen menschlichen Opfer und komplizierten wesentlich auch die sozial- und gesundheitsfürsorgereische Situation. Im Jahre 1945 arbeiteten nur 450 Ärzte in der Ostslowakei, vorwiegend in den größeren Städten. Die Sterblichkeit unter den Säuglingen erreichte 200 Fälle auf 1000 lebendig geborene Kinder. Das Regierungsprogramm von Košice hatte im allgemeinen die Linie auf dem Gebiet des Gesundheitswesens aufgezeichnet, die die Regierung der Nationalfront im Jahre 1946 konkret bestimmte. In den Jahren 1946–1951 wurden keine Veränderungen im Gesundheitswesen des Ostslowakischen Bezirks verwirklicht. Aber ein der bedeutenden Ergebnisse war in dieser Periode die Eröffnung der Fakultät für Medizin in Košice im Jahre 1948, wo Kinder der Arbeiter und Bauern aus unserem Bezirk, darunter auch Kinder der ukrainischen Werktätigen, ihr Studium begannen.

Im Jahre 1951 geschah die Vereinigung des tschechoslowakischen Gesundheitswesens auf der Grundlage des Gesetzes 103/51 «Über die einheitliche prophylaktische und gesundheitliche Betreuung». Das zweite Gesetz 20/64 «Über die Gesundheitsvorsorge» und Parteidokumente sahen eine gleichmäßige Entwicklung der gesundheitlichen Betreuung im Rahmen des ganzen Bezirkes vor. Es wurden neue Kliniken und Krankenhäuser gebaut, ständig erhöhte sich die Zahl von Ärzten in allen nord-östlichen Kreisen des Bezirkes.

In diesem Artikel betrachtet der Autor mittels der Tabellen die Erhöhung der Zahl der Krankenbetten in einzelnen Kreisen des Bezirkes, wo die ukrainische Bevölkerung lebt und in denen, außer Svidnik, einen Bezirksdurchschnitt nicht erreicht wird, die Erhöhung der Zahl der Arztreviere und der Arztarbeitsplätze, sowie die Zahl der Bevölkerung, die von einem Arzt bedient wird. Auf der Grundlage der Qualitätserhöhung der gesundheitlichen Betreuung wurde die Gesundheitsverbesserung der Bevölkerung in den Kreisen Bardejov, Humenné, Svidnik und Stará Ľubovňa gesichert, besonders wenn es die demographischen Kennziffern der Arbeitsunfähigkeit, aber auch die Senkung der Zahl der Erkrankungen an der Tuberkulose, die Geschlechtskrankheiten und die bösartigen Geschwülste betrifft, die hier unter dem Bezirksdurchschnitt sind.

Die Entwicklung des Gesundheitswesens in unserem Bezirk und in seinen nord-östlichen Kreisen, sowie die Gesundheitsverbesserung der Bevölkerung sind ein überzeugendes Zeugnis von der Richtigkeit der sozial- und gesundheitsfürsorglichen Politik der Partei und des sozialistischen Staates.

ІСТОРІЯ

ЗАКАРПАТЕЦ ІВАН ЗЕЙКАН В ОКРУЖЕННІ ПЕТРА І (1672 – 1682/1721 – 1725)

Я. І. ВАРАДІ-ШТЕРНБЕРГ, УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, УРСР

Класик російської поезії XVIII століття Антійох Кантсмір в оді «К уму своєму», раскрываючої нещезність і обмеженість і восхваляючої просвіщеність ставив в приклад царювавшему тоді імператору Петру II, указывая, що він «показав образ почитання наук». Называя наставником молодого імператора, поет писав: «Прежде восшествия на престол Его величество имел учителя Зейкана, родом венгерина...»¹

Упомянувши об этом человеке, как педагоге, встречаем и у другого видного представителя русской литературы XVIII століття Александра Сумарокова. В его статье «К несмысленным стихотворцам» читаем: «Русским языком и чистотой слога, ни стихов, ни прозы, не дожили я никому кроме себя: да должен и за первые основания в русском языке отцу моему, а он тем должен Зейкану, который выписан был от государя императора Петра Великого в учителя к господам Нарышкиным и который был после учителем государя императора Петра II»².

Мы видим, что оба писателя похвально отзывались о наставнике Петра II, но в их высказываниях нельзя не заметить определенного противоречия. Если Зейкан действительно был «родом венгерина», то как он мог обучать русскому языку отца Сумарокова? Трудно предположить, что выписанный Петром I иностранец мог в такой степени овладеть чужим языком, чтобы этому языку обучать русского юношу.

Читатель догадается, что цитированное выражение о происхождении Зейкана следует понимать в том смысле, что он был родом из Венгрии, а точнее из Закарпатья, украинскому населению которого всегда был близок русский язык. Более того, в XVII–XVIII століттях еще не вполне осознавалась разница между двумя родственными языками.

Рассмотрим, кто же был этот упоминаемый двумя выдающимися русскими писателями XVII століття, выходец из Закарпатья, как он попал в Россию и каким образом складывался его жизненный путь.

На родине, в Закарпатье, знали о пребывании в России Зейкана, о его блестящей карьере при дворе Петра I и гордились им. В написанном в 20–30 годах прошлого століття первом труде по истории Закарпатья, который остался в рукописи, Михаил Лучкай кратко упоминал о Зейкане. Автор приводит слова закарпатского деятеля культуры конца XVIII – начала XIX століття Бабили, который отмечал, что «Мстичовский Иоанн Зейкан (то есть родом из Мстичева, ныне Иршавский район) с Петром Великим в Россию зашедший, а после воротившийся, муж ученый и опытный»³.

В дореволюционной русской историографии о Зейкане, как о человеке, близко стоявшем к А. Д. Меншикову, писал Г. Есипов в статье «Ссылка князя Меншикова», опубликованной в 1860 году в «Отечественных записках».

В 1906 году известный русский исследователь истории Закарпатья А. Петров во втором томе «Материалов для истории Угорской Руси» отмечал, что «какой-то Иоанн Зейкан был при Петре Великом в России . . . мы имеем некоторые указания, что этот Иоанн Зейкан играл видную роль при русском дворе и нажил при этом дворе большое состояние, но до документов нам не удалось пока добраться»⁴.

Специальную статью об Иване Зейкане написал в 1930 году на основе опубликованных источников пражский исследователь А. Флоровский⁵. Вновь обратился к этому сюжету, используя в своей статье публикации архивных источников о Зейкане Н. М. Лелекача и автора этих строк⁶. Вне поля зрения А. Флоровского осталась работа венгерского историка Шандора Такача⁷, который в 30-годах этого века опубликовал статью о Зейкане, написанную на основе венгерских архивных материалов.

Привлекая весь комплекс публикаций о Зейкане и используя выявленные новые архивные материалы о нем, автор стремился как можно полнее раскрыть облик этого интересного человека.

В 1697 году столичные и другие грады Центральной и Западной Европы впервые были свидетелями появления в них многолюдного русского «посольства», состоящего из гражданских и военных членов, представителей русской знати и дворянства, всего более 250 человек. «Великое Посольство» возглавлял Ф. А. Лефорт, но фактическим его руководителем был молодой император, который числился родовым членом посольства под именем Петра Михайловича. За период с марта 1697 года по июль 1698 года посольство побывало в Берлине, Праге, Амстердаме, Вене.

Когда в июле 1697 года Посольство посетило Прагу, к нему обратился обучавшийся в этом городе Иван Зейкан, изъявивший желание наняться на русскую службу. В приходно-расходной книге посольства под датой 13 июня 1697 года имеется запись: «. . . дали пять золотых славянину Ивану Алексеевичу, который хотел идти в Вену и бить челом великому государю в службу»⁸.

Спустя год, когда посольство пребывало в Вене, Иван Алексеев явился к царю и подал ему челобитную, текст которой гласил: «Великому Государю бьет челом серблянин Иван Алексеев, латинского языка, а родился он в сербском местечке Карачфальва, а учился он по латыни и по белорусски»⁹. В документе многое непонятно, и это проистекает не только из-за некачественного перевода. Некоторую ясность вносит опубликованный статейный список Великого посольства, в котором говорится о принятии на русскую службу Иван Зейкана, который тождествен с фигурирующим в челобитной Иваном Алексеевичем. Приводим полностью относящийся к этому делу текст статейного списка: «Того ж числа (т. е. 17 июля 1698 года) бил челом Великому Государю, а великим и полномочным послом подал челобитную Иван Зейкан, чтоб ему быть при них великих и полномочных послах латинского языка в переводчиках; а в распросе он оказался родом серблянин и благочестивыя веры, города Черевиди торгово отца сын, и отец его умер, а он учился по словенски и по латыни лет с девять и слушал в Академиях в Праге, и в Регеншпурке и в Вене, и умеет переводить с латинского языка на словенский совершенно. И по свидетельству переводчика Петра Вульфа, что он Иван с латинского языка на словенский умеет, и по указу Великого Государя, а по приказу великих и полномочных послов, тому Ивану Зейкану у его Великого Государя дел латинского языка в переводчиках, при настоящем посольстве быть велено, и жалование и корм ему велено давать против его братьий, и к вере он приведен через Поборского»¹⁰. При остающихся неясностях цитированных источников, при сопоставлении их с другими опубликованными и архивными документами, можно установить место рождения Ивана Зейкана и в каких городах он учился до поступления на русскую службу.

Бесспорно, что он родился в указанном в челобитной селе Карачфальва, т. е. Карачин бывшего Угочанского комитата, ныне Виноградовского района. Этому не противоречит

утверждение Н. Лелекача о том, что Иван Зейкан происходил из «мстических» Зейканов, ибо он отмечает, что некоторые члены этой семьи поселились в других местах Закарпатья. К тому же в статье Лелекача приведен документ 1747 года, из которого мы узнаем, что «возвратившийся домой из России господин Зейкан жил и скончался в благородном Угочанском комитате в Карачфальве»¹¹.

Судя по цитированным документам, Зейкан сначала учился в городе Сатмар (ныне Сатумаре в Социалистической Республике Румынии), недалеко от Севлюша (ныне Виноградово), затем занятия продолжал во Львове, потом в университетах Регенсбурга (Германия), Праги и Вены. В Праге он находился уже в 1696 году, о чем свидетельствует его письмо на церковно-славянском языке к игумену мстичевского монастыря Дорофею. Письмо датировано в «царском граде Праге 10. сентября 1696»¹².

Остается неясным, почему Зейкан в своем прошении называл себя сербом. Можно полагать, что в оригинале челобитной значился «славянин», который перевели словом серб. Во всяком случае место своего рождения он называл точно. В проезжем листе, выданном ему от 20 января 1699 года русскими властями, говорится о том, что отпущен «переводчик Иван Зейкан для его потреб в Венгерскую землю, в Угочский повет» (т. е. комитат)¹³.

Первое поручение Иван Зейкан исполнял уже спустя месяц после подачи челобитной – 18 августа 1698 года. В этот день он явился к «цесарским министрам» Кинскому и Кауницу и доложил им о письме Петра I из Кракова о его прибытии в этот город. Об этом же письме царя Иван Зейкан доложил и послу Венеции в австрийской столице¹⁴.

Недолго находился новоявленный дипломат в Вене. Ему скоро предстояло исполнить важное поручение русских властей: отправится на Карловицкий конгресс.

Конгресс, на который предстояло отправиться Зейкану, открывался в октябре 1698 года в городе Карловиц в Южной Венгрии (ныне Социалистическая Федеративная Республика Югославия) для заключения мира между Турцией и воювавшими с ней государствами Священной лиги – Россией, Австрией, Польшей и Венецией. В качестве посредников в работе мирного конгресса принимали участие представители Англии и Голландии.

В статейном списке сохранилось описание въезда в город русской делегации во главе с «великим полномочным послом» П. В. Вознициним¹⁵. Впереди его кареты, запряженной шестеркой лошадей, ехали еще две, одна со священником посольства, другая с переводчиками Петром Вульфом и Иваном Зейканом. Перед каретами «шли вместо лекаев (т. е. лакеев) шесть русских юношей в алых суконных кафтанах и в лазоревых шапках». Кареты сопровождали трубачи «в серебрянных левреях», подъячие «в одноцветных добрых кафтанах», шесть русских дворян, наряженных «в особые . . . платья и шапки», гайдуки с головными уборами, украшенными перьями и «серебрянными обухами». Шествие открывал одетый в красочный наряд калмык, восседая на лошади, а замыкала его рота солдат¹⁶.

Во время работы конгресса новоявленный толмач был в постоянных трудах. 6 октября по поручению П. В. Возницина он нанес визит «цесарским и венецианским послам».

21 октября «посылал великий и полномочный посол к посредникам, к английскому и к галандскому послам переводчика Ивана Зейкана, за присылку их благодарить и взаимно их поздравить». 23 декабря 1698 года встречается запись о подготовке главой делегации проекта перемирия с Турцией, который он велел переписать «на бело по русски Михаилу Радостанову, а по латыни переводчику Ивану Зейкану». 25 декабря Б. П. Возницин направлял последнего «к цесарскому, к польскому и венецианскому, и к английскому, и к голанскому, и к турецкому послам с поздравлением с праздником Рождества Христова . . .»

Под датой 22 января 1699 года имеется запись, что отпущен переводчик Иван Зейкан во отечество свое, в Венгерскую землю, и дан ему от великого и полномочного посла проезжий лист за рукой и печатью. Ему ж дан за его в государевых делах многую работу, на проезд его, Великого Государя жалование, а что дано и то писано в расходных книгах¹⁷.

Как явствует из текста проезжего листа, там говорилось о том, что после посещения родины «оттуда належит ему путь в Вене к просветлейшего и державнейшего великого государя Леопольдуса божией милостью цесаря римского его величества»¹⁸. После не-продолжительной побывки в Закарпатье, в первых числах марта 1699 года, нового переводчика посольского приказа вновь находим в столице Австрийской империи рядом с П. Б. Вознициним, возвратившимся туда с Карловицкого конгресса.

Из двух писем Зейкана от 10 февраля и 15 октября 1702 года, хранящихся в Закарпатском областном архиве, мы знаем, что он действительно находился в это время в Москве. В этих письмах он просил власти Угочанского комитата оказать поддержку его родственниками¹⁹. Как полагает А. Флоровский, в Москве Зейкан находился среди переводчиков Посольского приказа, в окружении его руководителей, известных русских дипломатов начала XVIII века Ф. А. Головина (1650–1706), а потом Г. И. Головкина (1660–1734).

В 1708 году снаряжался «поезд» молодых людей из представителей высшей русской знати для отправки за границу с целью изучения военного и морского дела. В их число были включены двоюродные братья Петра I Александр и Иван Нарышкины. Их сопровождал в качестве наставника и гувернера Иван Зейкан.

В письме Петра I сотруднику кораблестроительных верфей Ф. Н. Скляеву от 1708 года встречается упоминание об И. Зейкане. «Ежели дети Льва Кириловича от города (Петербурга) ещё за море не уехав, — читаем в письме, — то учителя их иноземца, который с ними с Москвы поехал, останови и с ними за море не отпускай»²⁰. Возможно, что на некоторое время И. Зейкан был задержан в Петербурге, но в дальнейшем он присоединился и Нарышкиным, объехавшим за 13 лет, с 1708 по 1721 год, Англию, Голландию, Францию, Италию, Испанию, где они изучали морское дело.

Неопубликованные записки И. Л. Нарышкина в рукописном отделе Всесоюзной государственной библиотеки им. В. И. Ленина дают богатый материал об этой поездке царских кузенов²¹. Чтобы иметь представление об этом путешествии, в котором принимал участие Иван Зейкан, приводим выдержку из записок И. Нарышкина: «1714. Понеже не прилучило военных кораблей поехали (из Голландии — Я. Шт.) на фрегате в 24 пушки в Испанию и оттуда на том же корабле в Марсель, а были на практике от 8 ноября до 28 февраля. Из Марселя досхали до Ливорно и оттуду до Неаполь, где получа указ его царского величества в 1715 году, чтоб ехать в Брест (Франция) и по тому же указу поехали до Брест и побывали в главных городах италиянским сухим путем. Прибыли в Брест, где после шести месяцев по другому государеву указу . . . ездили в Гишпанию и напоследок велено нам возвратиться опять в Брест, куда едучи, по государеву позволению жили в Париже 6 месяцев, а потом в Бресте 18 месяцев, где обучались фортификации, пушечному делу и присматривались к управлению магазинов (т. е. военных складов — Я. Шт.)». Неизвестно, сопровождал ли И. Зейкан своих подопечных во всех морских путешествиях. Во всяком случае, в письме, написанном им в 1730 году, после возвращения на родину, он упоминал, что свое имущество он добывал «среди тысячи опасностей, подстерегающих меня на море и на суше»²². Вместе с тем можно полагать, что за 13 лет пребывания в Западной Европе он несколько раз приезжал на родину, где проживали его близкие.

Продолжительное пребывание Зейкана в западноевропейских странах не прошло для него бесследно. Наряду со знанием латинского, немецкого и венгерского языков он освоил здесь французский и впоследствии обучал этому языку наследника российского престола. После возвращения Зейкана из поездки в его карьере наступил крутой перелом. В мае 1722 года Петр I обратился к нему с письмом, предлагая ему быть учителем семилетнего внука.

«Господин Зейкин! — гласит это письмо от 17 мая 1722 года. — Понеже время пришло учить внука нашего, того ради, ведая ваше искусство в таком деле и добрую вашу совесть, определяем вас к тому, которое дело начни с Богом по осени, а именно в октябре, или в первых числах ноября, конечно. Петр I»²³.

Зейкан должен был сменить в качестве великокняжеского наставника немца Зимана, пользовавшегося расположением определенных придворных кругов, ориентировавшихся на Австрию.

Казалось бы, предложение царя было выгодно для Зейкана. Наставничество при царском внуке и наследнике престола обеспечивало ему влияние при дворе. И все же он решил отказаться от предложенной должности.

А. Фроловский указывает, что вокруг назначения наставника для великого князя при дворе сложилась «неспокойная и возбужденная» обстановка. Венский двор в этом вопросе считал себя вправе вмешиваться во внутренние дела России. Дело в том, что мать наследника престола Шарлотта была сестрой жены императора Австрии Карла VI и перед смертью она поручила своих детей заботам своей сестры.

Сохранилось два собственноручных письма Зейкана, в которых он обосновывал причины своего отказа от почетной должности. Первое, по-видимому, адресовано начальнику царского кабинета А. М. Макарову, второе царю.

Приводим эти письма полностью, ибо они представляют интерес как по содержанию, так и в отношении языка, так как И. Зейкан употребляет в них характерные украинские, точнее закарпатоукраинские, обороты речи:

Государь мой! Раболепную покорностью признаю Его Императорского величества Государя нашего всемилостивейшего высокую личность в том, что изволил мене последнего сироту назначить в служение великому князю, но я уважая к толикому делу негодность, zelo боюся, што по его Императорского величества всемилостивейшему изволению и чаянию оное время не снесу, тут надобна бодрость неусыпная, и искусство повсеместное, а я на што ни подумая, всего мне недостает к исправлению моея в таком служении, должности. В науках таких высоким лицам пристойных я недостаточен, в языках не доволен, в придворных поступках весьма незаобычен, к тому же я человек чужестранный, беспомощный, сиротливый и многими напастями настрашенный, а сам уже стар и дряхл, и так по всему предвижу, што мене с такое дело станет. Правда, што я должен, и рад бы, слепо повиноваться высокому его Императорского Государя нашего всемилостивейшего указу, да совесть моя заставляет мене донести, мои к оному делу недостатки, и покорно просить вашего государь мой в том предотательства, дабы мене в моем недоумении не принять гневу. Пожалуйте государь, мой, порадуите мене на сие мое просительное доношение желанным ответством, за што я вам государю вечно и верно служить обещаюся.

Ваш Государя моего низжайший слуга Иван Зейкан. (Р. С.) Пожалуйте Государь мой помилосердствуйте обо мне слуге своем извольте исходатайствовать, штоб мене налагаемое время миновало, ей, ей! Ни ума, ни силы у мене столько нет, штоб мне оное снести»²⁴.

Прежде чем привести второе письмо, следует указать на то, что доводы относительно незнания языков и неспособности справиться с предлагаемой должностью явно надуманны, чтобы уклониться от деликатного назначения. Этой цели служат и ссылки на дряхлость и старость. Правда, мы так и не могли установить год рождения И. Зейкана, но учитывая то обстоятельство, что после этого он прожил без малого двадцать лет, он еще не достиг в описываемый период преклонных лет и здоровье его также не было подорвано. Зато автор письма проявляет искренность, когда ссылается на то, что «в придворных поступках» он «весьма незаобычен», т. е. он опасался придворных интриг и самой обстановки при дворе, которые в конечном итоге и привели к его падению.

Второе письмо, которое повторяет уже известные аргументы просителя, по-видимому представляет собой черновой вариант прошения. Оно также без даты и, к тому же, без подписи. Цитируем его дословный текст, с некоторыми синтаксическими поправками:

«Всемиловейший Державнейший император и самодержец Всероссийский Петр Великий отец отечества Государь всемиловейший.

Указом Вашего императорского величества повелено мне быть в служении великого князя и по моей рабской повинности должен Вашему императорскому величеству во всем всеподданейше повиноваться: только уважая мою к толикому делу негодность, принужден всепокорнейше донести, што за моею старостью и дряхлостью оное бремя понести не могу же, в науках и языках недостаточен. Такова искусства не имею, штоб высокое Вашего императорского величества изволение моч достождолично исправить, и в том ваш Государский гнев на себе наведу. Для того, припадаю к ногам Вашего императорского величества, раболепно прошу, дабы по благодарительной милости изволил мене последнего раба от оной службы отставить. Вечный нижайший раб».

В архивном деле сохранилось еще одно неопубликованное, обращенное к А. Л. Нарышкину, письмо от 17 мая 1722 года, автором которого, судя по всему, был упомянутый начальник кабинета А. М. Макаров. В нем говорится: «Хотя всеми мерами трудился, чтоб господина Зейкана известное бремя миновало, однакож ничто успело»²⁵.

Далее говорится об уже приведенном письме Петра от 17 мая 1722 года, которое было передано начальнику царского кабинета П. И. Шафировым, а его содержание должен был сообщить Зейкану А. Л. Нарышкин.

Однако царский кузен считал, что ему дозволено не выполнять императорское указание. Некоторое время Петр I терпел, но спустя полтора года опять вспомнил об И. Зейкане и последовал его указ от 4 января 1724 года следующего содержания: «Указ Зейкину: Определяем вас учителем к нашему внуку, и когда сей указ получишь, вступи в дела свои немедленно. Петр»²⁶. Однако и после этого указа А. Л. Нарышкин все еще медлил, т. к. 8 января последовало письмо царя А. М. Макарову, в котором говорилось, что «я не привык жить с такими, которые не слушаются смиренно, того ради скажи и объяви (А. Нарышкину – Я. Шт.) сие письмо, отдав у него, что ежели вышписанный Зейкин по данному указу не учинит, или станет в чем прекословить, или что-нибудь не ко исполнению сего, то я не над Зейкиным, но над ним то учиню, что доводится прислушникам чинить, ибо все сие от него происходит, и чтоб конечно сего дня или завтра в свое дело действительно вступил. Петр»²⁷.

На протяжении последующих трех с половиной лет закарпатец Иван Зейкан был главным наставником наследника престола, обучая его латинскому и французскому языкам.

В австрийских дипломатических кругах проявили явную озабоченность устранением немецкого учителя и назначением Зейкана. В течение 1723–1724 годов австрийский посол в Петербурге несколько раз доносил об этом деле, с недовольством отзываясь о «мадьяре по рождению по имени Зейкан», бывшем католике, принявшем «русскую веру». Австрийский дипломат был в курсе дела, что этот «довольно старый человек» не хотел принять должности, но царь его заставил. В заключении донесения отмечается, что новый учитель знает латынь и французский, «однако великий князь едва не ли многому от него сможет научиться»²⁸.

Трудно судить о том, как Зейкан учил царского внука, ибо его конспекты или планы не сохранились. Вместе с тем известно, что именно от него будущий император Петр II усвоил французский язык²⁹.

С. М. Соловьев отмечал, что Зейкан выучил Петра II и по латыни, на которой тот переписывался с Остерманом³⁰. Скорее всего злость диктовала австрийскому послу иронический отзыв об интеллектуальных и педагогических способностях Зейкана. Судя по хвалебным отзывам русских современников, закарпатский наставник царского внука был человек образованный, от которого многому можно было научиться. Мы приводили похвальные отзывы о нем Петра I, А. Кантемира, А. Сумарокова. Можно еще отметить, что

видный представитель русского просвещения начала XVIII века уроженец Волыни, тверской архиепископ Феофилакт Лопатинский (1680–1741) хвалил «благочестие и умение . . . своего друга Зейкана»³¹.

Заслуживают внимания сведения о том, что еще в феврале 1723 года, когда Зейкан еще не выполнял функции наставника при дворе, Петр I обратился к А. Л. Нарышкину с просьбой поручить своему наставнику перевести на латинский язык «главу из сочинений о войне со шведами истории»³². Речь идет о написанном Петром труде о Северной войне «Журнал или подневная записка императора Петра Великого», являющемся важным памятником русской исторической мысли начала XVIII века. В начале 1725 года, уже после смерти Петра I, голландский посол в Петербурге Де-Вильде доносил о скором напечатании полного текста этой книги, переведенном на латинский язык неким венгерцем, который в качестве гувернера путешествовал за границей с молодым Нарышкиным двоюродным братом покойного царя, был с ним в Голландии, а потом был назначен царем в наставники великого князя»³³.

О судьбе этого перевода ничего не известно. Но в этой связи следует сказать и о том, что И. Зейкан писал самостоятельные литературные труды. По свидетельству венгерского историка Шандора Такача, в Государственном архиве в Будапеште хранятся отрывки из его сочинений, написанные на латинском языке уже после возвращения на родину, в начале 30-х годов³⁴.

Темные тучи стали сгущаться над головой великокняжеского наставника после того, как его воспитанник 7 мая 1727 года вступил на престол. Борьба придворных группировок из-за влияния на 12-летнего царя принимала предельно напряженный характер. Уже в середине мая иностранные послы доносили об отстранении И. Зейкана³⁵. На самом деле это произошло 10 июня, когда он и обучавший Петра II русскому языку Семен Маврин были удалены от двора. Отстранение И. Зейкана в придворных кругах приписывали А. Д. Меншикову, который после вступления на престол Петра II стал «полнодержавным властелином» (Пушкин), достиг вершины власти. Сам И. Зейкан, как явствует из его рассказов после возвращения на родину, а также из его записок того времени, был убежден, что главным виновником его отстранения был светлейший князь. На самом деле Меншиков, хотя действительно способствовал удалению назначенного Петром наставника, выполнял замыслы вице-канцлера А. И. Остермана, также числившегося великокняжеским воспитателем. Чтобы иметь исключительное влияние на молодого монарха, он старался стать единственным наставником, отстранив других. Меншиков, способствовавший карьере вице-канцлера, в это время еще не знал, что тот готовит его же падение, все еще считал его своим верным сторонником, и помог Остерману усилить свои позиции при дворе. «Маврин и Зейкан были отстранены. Остерман остался один», характеризует ситуацию С. М. Соловьев»³⁶.

Н. И. Павленко, автор монографии о Меншикове, с удивлением констатирует, что, добившись после вступления на престол Петра II алогеей своей карьеры, светлейший князь не выказывал «государственной мудрости в действиях и поступках». Автор выражает недоумение, почему в эти два месяца, предшествовавших падению Меншикова, «ему отказал здравый смысл, которым он был щедро награжден природой»³⁷.

Дальнейшую судьбу находившегося под домашним арестом императорского наставника решал незадолго до этого созданный усилиями Меншикова Верховный Тайный совет. Он постановил направить Зейкана в Москву, а сопровождавшему его сержанту давалось указание, что «если в дороге он Зейкан станет письма писать, то ему отобрать»³⁸.

Между тем, в инструкции сопровождавшему предписывалось везти Зейкана не в Москву, а в Киев. Здесь местный генерал-губернатор Трубецкой, опять же по указаниям свыше, взял от Зейкана расписку, что, находясь за границей, не станет говорить или писать

«в противность Российской империи», а вслед за этим его отправили на родину, в Закарпатье.

Тем временем Меншиков понял смысл действий Остермана, который, обеспечив себе исключительное влияние на малолетнего монарха, сбросил маску и выступил с открытым забралом против светлейшего князя. В этой обстановке, как отвечает С. Соловьев, Меншиков осознал, что «Остермана надобно непременно свергнуть, но кем заменить? Некем больше, как старым учителем Зейканым, и светлейший пишет Зейкану, который еще не успел выехать из России»³⁹.

Это послание Меншикова к Зейкану, написанное им 7 сентября 1727 г. за один день до своего падения, примечательно как последнее письмо все еще сохранившего номинальную власть некогда всесильного министра. В нем Меншиков ссылался на волю императора, который «изволил вспомнить службы» бывшего воспитателя, приказал Зейкану возвратиться в Петербург. Отдельные выражения этого письма дают основания полагать, что бывший императорский наставник был близок к Меншикову. Об этом свидетельствует фраза, что «мы тебя верно обнадеживаем, что мы вас не оставим, а паче прежнего в милости содержаны быть имеем». Специальный курьер Меншикова доставил в Киев и письмо Ивана Нарышкина к Зейкану от 8 августа, в котором говорилось о том что «государь изволили просить светлейшего, чтобы вам сюда быть, и светлейший князь изволили милостиво обнадежить, что в своей отеческой милости не оставит»⁴⁰.

Здесь следует обратить внимание на то, что послание Меншикова датировано на месяц позже письма Нарышкина. По-видимому, последнему столько времени понадобилось, чтобы убедить светлейшего, что в его же интересах вернуть Зейкана, на что Меншиков решился буквально за один день до своего падения.

Курьер Меншикова прибыл в Киев лишь 22 сентября, и местные власти были готовы исполнить его волю: два гонца были направлены вдогонку направлявшегося к Карпатам Зейкана. Однако 28 сентября из Петербурга прискакал новый курьер с указанием, не исполнять указания падшего князя.

Как явствует из протоколов Верховного тайного совета, его члены были встревожены тем, что опальный князь «писал о возвращении сюда Зейкина», причем особо беспокоился А. Остерман. По указанию совета киевскому губернатору было дано распоряжение, чтобы посланное Зейкану письмо Меншикова «отобрал и запечатал, прислал в Санкт-Петербург». А если «по тем письмам он, Зейкин, возвратился в Киев, то его выпроводить попрежнему за границу, а впредь его из-за границы в Россию не впускать»⁴¹.

Автор статьи о падении Меншикова Г. Есипов, знакомившийся с неопубликованными тогда протоколами Верховного тайного совета, выражает недоумение. «отчего, когда Меншиков и Нарышкин уведомляли Зейкина, что император желает его видеть, Верховный тайный совет спешил отстранить его свидание и как будто опасался чего-то? Далее автор задает вопрос: «Что такое был Зейкин? С каким намерением спешил Меншиков возвратить его в Петербург, какие надежды возлагал на него в эту критическую минуту своей жизни, отчего Верховный совет боялся Зейкина – это остается не вполне известным». Г. Есипов, пытаясь наметить значение Зейкана в этих событиях, склонен преуменьшать его роль, считая его простой пешкой в игре более влиятельных лиц и группировок.⁴²

К другому, более верному, на наш взгляд, выводу приходил на основе изучения источников А. Флоровский, который считал, что наставник Петра II «не был простым профессионалом-учителем, чуждым окружающим его общественным отношениям. Он был личностью заметной, порою нужной и важной для таких людей, как Нарышкин, Марков, сам светлейший князь Меншиков...»⁴³.

К этому перечню можно добавить еще одно имя. В Государственном архиве в Будапеште и Закарпатском областном государственном архиве обнаружены письма ставшего

канцлером А. И. Остермана, который уже после отправления в сибирскую ссылку А. Меншикова добивался возвращения вернувшегося в Закарпатье бывшего царского воспитателя.

Проследить этот, последний отрезок жизни Ивана Зейкана дает возможность местные архивные источники и материалы, приведенные в статье венгерского историка Шандора Такача.

О появившемся осенью 1727 года в Закарпатье «эмигранте из России», проживавшем в селе Карачфальва, где он имел земельное владение, стало известно во всей округе. На основе донесения австрийского офицера, служившего на территории Комитата, Военный Совет в Веле в июне 1728 года дал указание генералу Шандору Каройи, командующему военными силами на этой части территории Венгрии, следить за Зейканом. Интересы императора Австрии и державы требуют, чтобы эта загадочная личность не удалилась с территории страны. Об этом надо предупредить пограничную стражу, а также следует собрать сведения о прежней жизни этого человека⁴⁴.

Вскоре в Вену поступил ответ генерала, а также угочанского землевладельца, председателя табулярного суда в г. Дебрецен, барона Имре Перени, лично знавшего И. Зейкана. Они сообщали факты его биографии, которые расходились с изложенными тем, что якобы венские иезуиты обратили в свое время внимание Петра I на обучавшегося в Вене Зейкана. В отношении его высылки из России говорилось, что Зейкан в качестве управителя царских имений обратил внимание императора на хищения Меншикова, который в отместку отстранил его от двора и заставил покинуть Россию, где Зейкан оставил имущество, оцененное в 3 млн. рублей. Эти, не встречающиеся в других источниках, биографические сведения о Зейкане требуют критического подхода. Ведь решение перейти на русскую службу Зейкан принял еще в Праге и об этом сообщил членам «Великого посольства». Далее, Зейкан, который не знал о том, что Меншиков хотел его возвратить в Петербург, имел все основания винить в своей высылке светлейшего князя. Тем более, что, как отмечалось в этих информациях, до Зейкана дошли в это время сведения о падении Меншикова и, пороча его, он не нарушал обещания не разглашать сведения, могущие повредить интересам России.

В письмах Каройи и Перени еще отмечалось, что Зейкан переписывается со своими знакомыми в России и сообщалось о получении им письма от царя с просьбой вернуться в Россию. Он-де считает, что для этого еще не приспело время, но как только весть о ссылке Меншикова подтвердится, собирается отправиться в путь. Часть писем из России, по-видимому, не дошла до адресата. Среди них письмо А. И. Остермана от 6 декабря 1727 года, в котором говорилось об отправлении им перед этим четырех писем с просьбой от своего и императорского имени возвратиться в Россию. Далее новоявленный канцлер сообщил об отправлении в Голландию тамошнему русскому резиденту 1000 толлеров на дорожные расходы.⁴⁵

Зейкан обратился к властям за паспортом, но получил отказ, а комендант Мукачевской и Хустокой крепостей, а также пограничной страже были даны новые строгие указания не выпускать его из страны. Дошло до того, что даже на уборку винограда Зейкан мог направиться лишь со специальным разрешением.

В сентябре 1728 года он предпринял неудачную попытку нелегально пересечь границу, но из-за неосторожности его слуги был арестован комендантом Мукачевской крепости. Вскоре он был освобожден. Вызванные всем этим волнением тревоги не прошли бесследно. Зейкан заболел. После выздоровления он с новой силой стал добиваться подорожной, хотя бы для временного выезда в Россию с тем, чтобы вернуть свое имущество. «Живого бога призываю в свидетели, что единственно из-за имущества хочу поехать в Россию», – писал Зейкан генералу Каройи 30 января 1730 года.⁴⁶ Он добивается личной встречи

с генералом, который обещал оказать содействие в выполнении его просьбы, однако власти в Вене были непреклонны.

Один из интересных документов этого отрезка жизни Ивана Зейкана – это его записка властям комитата от 7 февраля 1730 года, озаглавленная «Короткое изложение в оправдание своей жизни», в которой он заявил об отказе от своего намерения вернуться в Россию. Вот его текст:

«Хорошо известно благородному Комитату, что я здесь родился и что свое небольшое отцовское состояние я стремился увеличить часто присланными из заграничных краев деньгами, побуждаемый надеждой и желанием вернуться на родину.

С юных лет ради учения я провел свою молодость в разных далеких местах и краях, когда около тридцати лет тому назад Царь, объезжая большую часть Европы, прибыл в Вену. Будучи службою привязанный к Царскому Величеству, я поехал в Россию и оттуда в качестве наставника двух молодых господ я их сопровождал по поручению Царя во время и поездки по Европе для ее осмотра, равно же и для обучения и морскому делу. После возвращения в Россию по приказу славнейшей памяти покойного Царя я был назначен воспитателем ныне счастливо царствующего Императора и верно исполнял свои обязанности. Однако, в этом деле меня постигла неудача, так как я вызвал против себя неприязнь одного из вельмож, который меня свосвольно лишив всего состояния, мною усердным трудом приобретенного, приказал под стражей вывезти из пределов России.

И так как это наказание было на меня наложено без какой-либо вины с моей стороны и без ведома его Царского Величества, поэтому Царское Величество, помня мою верную службу, приказал посредством своего первого министра меня всемилостивейше призвать обратно, прислав необходимые для отъезда расходы.

Ввиду того, что обстоятельства меня заставили отказаться от этого путешествия, считаю необходимым Благородному Комитату доложить об этом.

- В. Севлюш, дня 7 февраля 1730 года.

Благородного Комитата покорнейший слуга

Иоанн Зейкань»⁴⁹

Эта краткая латинская автобиографическая записка, равно как и другие латинские письма Ивана Зейкана, свидетельствует о его несомненном литературном даре. Интересно отметить, что упомянутого в записке «ныне счастливо царствующего императора» уже не было в живых. Петр II умер за неделю до написания цитируемых строк 18/29 января 1730 года, не достигши 15-летнего возраста.

Несмотря на заявление И. Зейкана об отказе от поездки, венские власти продолжали следить за ним. Об этом свидетельствует отношение Наместнического совета за подписью Миклоша Пальфи от 6 марта 1731 года предводителем Угочанского комитата, в котором содержится просьба прислать сведения об Иване Зейкане. Оно было рассмотрено на заседании комитатского собрания 20 марта 1731 года, после чего в Вену была направлена соответствующая информация. Последнее сведение о живом Зейкане относится к 1738 году, причем, по-видимому, несмотря на свой преклонный возраст, он сохранил живую, судя по документам, даже агрессивную натуру. Об этом свидетельствует жалоба от 30 сентября 1738 года жителя В. Севлюша Христиана Гавизни на Ивана Зейкана⁵⁰, якобы избившего этого служащего вилокской соляной конторы.

На основании документов Закарпатского областного государственного архива удалось установить дату смерти И. Зейкана. В фонде Угочанского комитата хранится его латинское завещание, составленное в с. Великая Копаня (недалеко от В. Севлюша) 21 марта 1739 года, в котором он распорядился о своем имуществе. Раскрытие этого документа состоялось 5 июня 1739 года.⁵¹

Дипломат, педагог, литератор и деятель культурной и политической жизни России периода петровских преобразований Иван Зейкан бесспорно интересная фигура из прошлого Закарпатья, оставившая определенный след в истории нашей Родины. Его пребывание и деятельность в России важный момент в истории культурных контактов Закарпатья с Россией, свидетельство того, что эти связи не прерывались и носили систематический характер.

ПРИМЕЧАНИЯ

- ¹ Кантемир А. Д. Сочинения, письма и избранные переводы, т. I, Спб., 1867 г., с. 195–196.
- ² Полное собрание всех сочинений Сумарокова. Издание 2-е. М., 1787, т. IX, с. 278.
- ³ Дуляшников Иоани. Исторические черты угро-русских, татрадь III. Унгар, 1874. с. 185.
- ⁴ Петров А. Старая вера и уния в XVII–XIII вв. Материалы для истории Угорской Руси. I. П. Спб., 1906, с. 22–23.
- ⁵ Флоровский А. Карпаторосс И. А. Зейкан – наставник императора Петра II. «Карпаторусский Сборник». Ужгород, 1930 с. 112–122.
- ⁶ Лелескач Н. О. Зейкане. Унгар, 1942. Оттиск из журнала. «Тези доповідей та повідомлення Ужгородського університету. I. Ш., Серія Історична. с. 49–54.
- ⁷ Такач Шандор.
- ⁸ Бакланова Н. А. Великое посольство за границей в 1697–1698 гг. (Его жизнь и быт по приходно-расходным книгам посольства). В Книге: «Петр Великий» М–Л. 1947, с. 60.
- ⁹ Штернберг Я. И. Нові матеріали про Івана Зейкана. (Повідомлення). Тези доповідей та повідомлення Ужгородського університету, т. III., серія історична, 1959, с. 49–54.
- ¹⁰ Памятники дипломатических сношений России с державами иностранными. С Римскою имперією. (с. 1695 по 1699 гг.) Спб. 1867, Спб. 1399. т. IX.
- ¹¹ Лелескач Н. М. Указанная статья. С. 7.
- ¹² Там же.
- ¹³ Центральный государственный архив древних актов. Москва. Австрийские дела. 1699 год. ед. хр. 7, л. 2–3.
- ¹⁴ Памятники дипломатических сношений. т. IX. стб. 101.
- ¹⁵ Там же. т. IX, стб. 465.
- ¹⁶ Памятники дипломатических сношений. т. IX, стб. 465.
- ¹⁷ Памятники дипломатических сношений. I. IX стб. 182, 394, 404, 509 и др.
- ¹⁸ ЦГАДА. Австрийские дела. 1699 года. ед. хр. 7, л. 2–3.
- ¹⁹ Закарпатский областной государственный архив (ЗОГА) г. Берегово. ф. 674, опись 8, ед. хр. 381.
- ²⁰ Письма и бумаги литератора Петра Великого. т. VIII. М–Л., 1948, с. 153.
- ²¹ Рукописный отдел Всесоюзной гос. библиот. им. В. И. Ленина. ОФВУ, ф. 21. Семейные бумаги Нарышкиных. ед. хр. 117.
- ²² Такач Шандор. Указ. соч. с. 374.
- ²³ Соловьев С. М. История России с древнейших времен. кн. X М. 1963, с. 92.
- ²⁴ ЦГАДА ф. 2. ед. хр. 24.
- ²⁵ ЦГАДА ф. 2., ед. хр. 24, л. 1–7 об.
- ²⁶ Соловьев С. М. Указанное сочинение, с. 60.
- ²⁷ Соловьев С. М. Указанное сочинение. с. 92.
- ²⁸ Русская литература XVIII в. с. 114.
- ²⁹ Голиков И. И. Деяния Петра Великого, т. IX, М., 1838, с. 372.
- ³⁰ Соловьев С. М. Указанное сочинение, с. 93.
- ³¹ Чистович И. Феофан Прокопович и его время. Сборник отделения русского языка и словесности Имп. Академии наук. т. IV, 1869, с. 467.
- ³² Голиков И. И. Указ. соч., с. 459–460.
- ³³ Шмурло Е. Ф. Кончина Петра Великого и вступление на престол Екатерины I. В кн. «Сборник в честь Д. А. Корсакова». Казань, 1913, с. 363–364.
- ³⁴ Такач Шандор. Указ. соч. с. 375–376.
- ³⁵ Сборник Русского Императорского Исторического общества. т. III. с. 466; т. XIV с. 567 (Сборник РИО).
- ³⁶ Соловьев С. М. Указ. соч. с. 93.
- ³⁷ Павленко Н. И. А. Д. Меншиков. М., 1981. с. 137, 146.
- ³⁸ Сборник РИО, т. 49, с. 43, 69, 70.
- ³⁹ Соловьев С. М. Указ. соч. с. 116.
- ⁴⁰ Там же.
- ⁴¹ Сборник РИО, т. 49, с. 287, 290.
- ⁴² Есипов Указ. статья с. 58, 62.
- ⁴³ Фроловский А. Карпаторосс. . . с.
- ⁴⁴ Такач Шандор. Указ. соч., с. 370.

⁴⁵ Фопоревский А. Карпатерос . . .

⁴⁶ Такач Шандор. Указ. соч., с. 370.

⁴⁷ Такач Шандор. Указ. соч., с. 372–373.

⁴⁸ Такач Шандор. Указ. соч., с. 374.

⁴⁹ Теза доповідей та повідомлення. Ужгородський державний університет. Серія історична, III, с. 53–54.

⁵⁰ ЗОГА ф. 151, оп. 1, од. хр. 618, л. 1–2.

⁵¹ Там же, од. хр. 913.

RESUMÉ

J. I. Varadi-Šternberg, Zakarpatský Ukrajinec Ivan Zejkan v prostředí Petra I. (1672–1725)

Ide o málo známú kapitolu o Ivanovi Zejkanovi, rodákovi z Ugočskej župy, ktorý v rokoch 1698–1727 bol pri dvore Petra Veľkého prekladateľom diplomatických spisov do latinčiny, v rokoch 1703–1721 doprevádzal cárových bratrancov Alexandra a Ivana Naryškynovcov na študijných cestách po západnej Európe a v rokoch 1724–1727 na naliehanie cára sa stal hlavným vychovávateľom cároviča Alexeja, ktorý už v roku 1725 sa stal cárom Petrom II. Po smrti Petra Veľkého Zejkan sa ocitol v nemilosti, majetok mu konfiškovali a samého deportovali do Uhorska. Zomrel na Zakarpatsku. Článok doposiaľ najúplnejšie líči pohnutý život Zejkana, v ktorom aj napriek novým skutočnostiam zostáva veľa nevyjasnených stránok.

РЕЗЮМЕ

Я. И. Варади-Штернберг, Закарпатский украинец Иван Зейкан в окружении Петра I (1672–1725)

Речь идет о малоизвестных фактах о Иване Зейкане, уроженце из Угочской жупы, который в 1698–1727 годах находился при дворе Петра Великого в качестве переводчика дипломатических бумаг на латинский язык. В 1703–1721 годах он сопровождал двоюродных братьев царя Александра и Ивана Нарышкиновых в научных поездках по Западной Европе, а в 1724–1727 годах по требованию царя стал главным воспитателем царевича Алексея, который уже в 1725 году был возведен на трон как царь Петр II. После смерти Петра Великого Зейкан оказался в немилости, его имущество было конфисковано, а его самого выслали в Венгрию. Умер на Закарпатьи. Статья наиболее полно изображает тревожную жизнь Зейкана, в которой и несмотря на новые факты остается еще много невыясненных страниц.

RESÜMEE

J. I. Varadi-Šternberg, Der Karpaten-Ukriener Ivan Zejkan in der Umgebung von Peter der Große (1672–1725)

Es handelt sich hier von einem wenig bekannten Kapitel über Ivan Zejkan, aus dem Ugoč-Komitat gebürtig, der sich 1698–1727 beim Hof von Peter der Große als Übersetzer der diplomatischen Papiere ins Latein befindet hat. In den Jahren 1703–1721 begleitete er die Vettern des Zaren Alexander und Iwan Naryschkinows während ihrer Studienaufenthalte in Westeuropa und 1724–1727 wurde er auf das Verlangen des Zaren der Haupterzieher des Zarewitsch Alexej, der schon 1725 den Thron als Zar Peter der Zweite bestieg. Nach dem Tode von Peter der Große fiel Zejkan in Ungnade, sein Vermögen wurde eingezogen und er selbst wurde nach Ungarn deportiert. Er starb in Transkarpatien. Im Artikel wird das aufgeregte Leben von Zejkan bisher am vollständigsten dargestellt, obwohl es trotz der neuen Tatsachen in seinem Leben noch viele ungeklärte Seiten gibt.

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

ПЕРШИЙ ЕТАП УКРАЇНСЬКОГО ТА СЛОВАЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В МИНУЛОМУ СТОЛІТТІ

МИКОЛА НЕВРЛІ, БРАТИСЛАВА

Так визначена тема не була ще предметом окремого дослідження. Часткові й загальні праці, присвячені питанням старших чесько-українських і словацько-українських літературних взаємин, спрямовувались переважно на другу, основну фазу національного відродження в половині XIX ст. й підкреслювали особливо вплив чеських і словацьких будителів на українське, головним чином на західноукраїнське національне відродження. Цим питанням були присвячені окремі праці І. Франка, І. Брика, К. Студинського, О. Колесси, К. Чеховича, Л. Луціва, М. Возняка, А. Шамрая, І. Панькевича, Є. Кирилюка, П. Гонтара, В. Шевчука та ін. українських вчених,¹ а з боку чехословацького праці Я. Махала, Й. Горака, Ф. Заплетала, Ф. Тихого, В. Жачека, Ю. Доланського, Ф. Вольмана, О. Зілинського, З. Генік-Березовської, М. Мольнара, М. Неврлого, В. Жидлицького, В. Гостічки, А. Мраза, К. Розенбаума, Е. Лазара та ін. дослідників.² Даного питання доторкалися тільки деякі з цих праць, але й так лишень частково. Виходячи з того, що Коллар і Шафарик були в однаковій мірі будителями чеського і словацького народів, більшість з цих праць опрацьовувалась на спільній чехословацькій основі. Диференційований підхід до цих питань помітний лиш в останніх часах. Він узгляджується головню в працях А. Мраза, К. Розенбаума, Е. Лазара, З. Генік-Березовської, М. Мольнара, М. Неврлого, І. Мацинського та ін.³

З новіших досліджень на цю тему варта уваги багатоохоплююча праця І. Мацинського «Словацький шлях до літературної мови та навколишні народи»,⁴ в якій автор на багатому літературно-історичному матеріалі крок за кроком порівнює шляхи зародження української й словацької літератур від часів найстарших, через бурхливу епоху романтизму коли остаточно унормувалися літературні мови цих народів, аж до сучасності, розглядаючи при цьому також літературний розвиток чехів, поляків, мадярів, росіян а частково навіть і німців. Особливо глибоко досліджує Мацинський культурно-історичну ситуацію у XVIII–XIX ст. на західноукраїнських землях, котрі спільно з чехами й словаками перебували тоді в одній і тій же державі, що й відбилося на їхньому розвитку. Погляд дослідника до минулого сягає аж до часів Київської Русі й Великоморавської держави. Згадана праця є виразно компаративна, культурно-історична і деякими своїми спостереженнями й висновками приносить чимало нового.

В нашій праці йдеться про з'ясування спільних і відмінних явищ українського й сло-

нашого національного відродження в найстаршому, просвітницькому періоді. Невдоволення на більш-менш свільну суспільно-історичну основу (феодалізм), з якої походило соціальне й національне повстання обидвох сусідніх слов'янських народів, були в них дотичні відривні великі й наслідки цього процесу, обумовлені не лише соціально-історичними, але й імовірно, внутрішніми чинниками розвитку кожного народу.

З кінця XVIII ст. спостерігали в Середній і Східній Європі вроду розвиток національного самосвідомості, котрі внаслідок обумовлені в національній історії, чи як дійсній, опозитивованій, чи навіть сфальсифікованій (як напр. відомі чеські рукописи, «Заморожені старшини» тощо) і реалізуються в підсвідомій рідній мові, культурі й фольклору. В народів, які не мали власної держави, внаслідок чого їхній розвиток мав дивергентний характер, ці будувальські тенденції набули форму національного відродження, але історично обумовлювались оборонною самою основою національного існування (відомі чеські «обрани языків», але спрямовані проти германізації і т. д.).

Історична доля українського й словачького народів має багато спільного. Обидва народи, втративши свою незалежність, століттями жили в соціально й національно повисловстві. Відомо, що Колларові ілюстрації чотирьох слов'янських племен, не уявляючи існування українського й словачького народів, хоч сам Коллар і був вроду слов'яком. Українці й словаки, як від'явні народи, своєю обставиною були змушені жорстково боротися за свою право існувати українцями й словаками. Борючись таким чином за свою національну ідентичність, вони змушені були відбитися нападів не лише ворогів слов'янства, але – на жаль – також нападів своїх слов'янських сусідів, що їх не визнавали й пригнобляли. Борючись за своє національне й соціальне повстання, українці й словаки змушені були також боротися і проти зради своїх власного народу. Проголошуючи часту й незмінну ідею слов'янської єдності, український і словачький народи в часі свого національного повстання жертвували часом власних талантів сусідніх народів.

Розглядаючи українське й словачьке національне відродження в ширшому слов'янському контексті, необхідно вважати, що процес національного відродження був власний недержавний, національно повисловстві слов'янських народів, історична доля яких була великою внаслідок для розвитку їхніх культурних цінностей. Ідею національного повстання значило властиво й повисловстві соціальне, бо ж їхня рідна земля була лише колонією ворожої ім держави. Певні верстви цієї держави були переважно представниками пануючого народу, що всіляко намагалися дезорганізувати відділи ім народи, гальмуючи всіма засобами їхній соціальний і культурний розвиток. Оскільки мова є першим фактором відродження того чи іншого народу, то в цьому процесі йшлося передусім про мову, про її вироблення на певний і надійний інструмент загальнонаціональної літературної мови.⁵ Звідси в західних слов'ян згадували внаслідок «обрани языків», боротьба за рівноправність рідної мови.

Про утворення літературної форми рідної мови йшлося в однаковій мірі також в українці і словаки. «Майже одночасно зродилася літературна словацька й українська мови – зауважив один із словацьких критиків, – адже ж Бернолак і Котляревський були сучасниками. Оскільки перший з них 1787 р. теоретично умотивовував потребу впровадження мови народу до літератури, другий цю потребу десятьма роками пізніше здійснив виданням трагедії на українську мову «Енеїди»⁶. В тому, що словак Антон Бернолак (1762–1813) був раг excellence вченим, філологом, а українець Іван Котляревський (1769–1838) – митцем, письменником, і є суттєва різниця в характері початків словацького й українського національно-культурного відродження.

Але передусім до цього спричинились зовнішні, соціальноісторичні умови. Просвітительство із своїм раціоналізмом було в західних слов'ян скоріше й відбувалось інтенсивніше

ніж в Східній Європі, бо ж ланцюги феодалізму почали поступово ламатися ще в половині XVIII ст. в найбільш промислово розвинених європейських країнах. Розвиток ідей просвітництва в Західній Європі пов'язаний із зростанням буржуазних відносин, з періодом підготовки й вибухом ліберально-буржуазних революцій. Просвітители критикували феодальний лад, вимагали встановлення нових, більш прогресивних суспільних відносин, вважали освіту однією з рушійних сил суспільного прогресу. В цьому останньому, як відомо, виявилась їхня обмеженість.

Безпосередніми попередниками просвітелів були представники передових філософських ідей в тогочасних найбільш розвинених європейських країнах. В Англії це були Ф. Бекон, Т. Гоббс і Д. Локк, в Нідерландах – У. Акоста, В. Спіноза та ін. З їх стихійного матеріалізму вийшли французькі енциклопедисти Дідро, Вольтер і Руссо, які відважно виступили проти необмеженої монархії, абсолютизму й церкви. Разом із Монтеск'є, Маблі та іншими просвітителями – представниками прогресивної тоді буржуазії – енциклопедисти відіграли вирішальну роль в ідеологічній підготовці Великої французької революції (1789–94), котра перша в Європі повалила феодально-абсолютистичну монархію й розпочала епоху капіталізму.

В поневолених слов'янських країнах Європи просвітелі другої половини XVIII і першої половини XIX ст. об'єднували критику феодального ладу з боротьбою за національну свободу. Поляки Г. Колонтай і С. Сташіц критикували шляхту й церкву, захищали інтереси польського народу. Серби Д. Обрадович і В. Караджич ідеологічно підготовляли національно-визвольний рух балканських народів. Чеські будителі, починаючи філологом Й. Добровським і кінчаючи радикальними демократами К. Сабіною і Й. Фрічом, виходили в національно-визвольній боротьбі з гуситських традицій та ідей слов'янської єдності. Процес національного відродження західних слов'ян відбувається в часах гострої кризи феодалізму й початків капіталізму. І в царській Росії – а тим самим і на Україні – розпочалось просвітництво в умовах поступового розкладу феодалізму й перших кроків наступаючого капіталізму. Розвиток просвітництва в Росії пов'язаний насамперед з ім'ям великого російського вченого й мислителя М. Ломоносова, який м. ін. вчився в Києво-Могилянській академії.

До перших російських письменників-просвітелів належали М. Новиков, Д. Фонвізін та І. Крилов. В їхніх творах засуджувалась жорстокість поміщиків, висловлювалось зусилля поліпшити долю кріпосного селянства. Значний крок вперед зробив О. Радіщев, котрий перший гостро засудив самодержавство і його найбільшу язву – кріпацтво. Ідеї Радіщева й ідеї французької буржуазної революції кінця XVIII ст. формували пізніше світогляд декабристів – перших свідомих борців проти царського самодержавства.

Одночасно з російськими просвітителями виступили в другій половині XVIII ст. й українські просвітелі. На їх чолі був визначний гуманістичний мислитель і поет Г. С. Сковорода (1722–1794), званий часто мандрівним філософом і українським Сократом. На своїх мандрах по Європі він завітав також до Братіслави, відомої тоді як Пресбург. Існує припущення, що він тоді гостинно викладав у Триаві.⁷ Сковорода перший на Україні сміливо виступав проти офіційної церкви, засуджував паразитарство вищого клеру й шляхти. Його творчість проиявля любов'ю людського серця, вірою в можливість знищення соціальної нерівності й ворожнечі між народами. В цьому український мислитель є близький до Коменського. На позиціях просвітництва були ще на Україні матеріалістичний філософ Я. Козельський, перший ректор Харківського університету І. Рижський, професор Львівського університету П. Лодій, галицький поет і будитель М. Шашкевич і закарпатоукраїнські будителі О. Духнович і О. Павлович.

Найвизначнішим українським відродженецьким письменником, котрий продовжував і далі розвивав гуманістичні й демократичні традиції Сковороди, був Іван Котляревський. Їх обидвох зближує тенденція до універсалізму, туга за вільним і повноцінним

життям, заперечення догматичної схоластики й протест проти феодального ладу. Сковорода намагався замінити спекулятивний інтелект свого часу любов'ю людського серця, Котляревський – розумом власного досвіду. Спільна програма обидвох – свобода людського духу й вірогідне свідoctво про людей, їх життя та їхню епоху. На Котляревського як письменника мали значний вплив також анонімні автори антикріпосницьких віршів, шкільних п'єс, інтермедій та інтерлюдій. Канонічні духовні мотиви в цій народній творчості відважно переносились на український ґрунт, а карколомна схоластична мудрість дотепно парафразувалась і наповнювалась українським національним колоритом. Буйна стихійність епохи, що відбивала недавнє вільне життя козацької України, знаходила також свій вираз у відомих думках про Морозенка й Богдана Хмельницького. Важливим складником української літератури XVIII ст. були також гумористичні вірші, що в них висміювались попи й поміщики, а також пияцькі пісні. Кращі зразки цієї народної сатири пробивались теж – у формі гумористичних інтермедій – і до серйозніших творів. Сенсуалістичне а деколи й епікурейсько-гедоністичне розуміння світу переходило тут часто до конкретної соціальної сатири. Бачимо, що творчість Котляревського мала свою багату домашню літературну традицію. Самозрозуміло, що на формування демократичних поглядів українського письменника мала вплив також прогресивна російська література – твори Радіщева, оди Державіна, сатиричні комедії Фонвізіна й Капніста і т. д.

1798 рік, коли була вперше видана в Петрограді Котляревського класицистична травестія «Енеїда», є межником в історії української літератури. Це була перша друкована книжка, написана народнорозмовною мовою українського народу. На її прикладі бачимо, що так само як в інших слов'янських літературах, так і в українській літературі, вирішальним чинником в процесі національного відродження була мова. Жива, розмовна полтавсько-київська мова, що нею писав Котляревський, піднісши її цим чином на рівень літературної мови, відновила перервані лихоліттям лучники між простолюддям і інтелігенцією, котра перед тим вживала лиш свою книжну «словеноруську» мову – мішанину старослов'янської, української, польської й російської мов, подібну своїм конгломератом до тої літературної чеської мови, що її по-своєму вживали словаки перед виступом Бернолака, а трохи пізніше й Штура, котрий завершив розпочату Бернолаком мовну реформу. Виданням героїко-комічної «Енеїди» стала жива народнорозмовна українська мова літературною мовою.

Рідним містом Котляревського була Полтава. Це місто мало свою багату культурну традицію. Цим самим Полтава стається першим огнищем відродженої української культури. З ініціативи Котляревського росте поступово народний характер і демократизм української літератури. Цей процес посилює дальше Котляревського «Наталка Полтавка», перша вистава якої відбулась 1819 р. на полтавській сцені. Це була перша п'єса, що відображала дійсне життя українського народу. Подібна своїм змістом і ідейним спрямуванням до чеської «Проданої нареченої», вона розпочала нову історію українського театру.

Літературна спадщина Котляревського не є кількісно велика. Її вага й значення полягають передусім в новаторстві, в якісно новому характері мови й змісту творів письменника. Його головні твори – травестована поема в шести частинах «Енеїда» і п'єса «Наталка Полтавка», ввійшли в золотий фонд української класики, досягли на Україні мільйонних тиражів і своїми художніми вартостями й до нині приваблюють читачів, глядачів на багатьох сценах. З інших творів Котляревського згадаємо ще демократичну своїм духом «Пісню князю Куракину», яку навіть вмонтовували до «Кобзаря» Т. Шевченка (вид. 1867 р.), бурлескний водевіль «Москаль-чарівник», перекладену оду «Сафо» і щоденник, в якому письменник записував події з російсько-турецької війни 1806 р.

Що уявляє з себе «Енеїда»? В ній Котляревський майстерно «зукраїнізував» події античного міфу, котрі за прикладом Скаррона, Лалі й Блюмауера взяв з відомого твору Віргілія. В образах троянців, латинців і олімпійських богів пост відтворив живу дійсність, зобразив живописні типи різних суспільних верств. До Вергілієвих троянців, з яких

у Котляревського залишилися лиш їхні імена, вплив український письменник гарячу кров українських козаків, які після розгрому Запорізької Січі 1775 р. шукали собі нову батьківщину. Героєм твору є козацький отаман Еней, котрий у відважних мандрівках із своєю козацькою дружиною переживає всі її радості й болі. Його малює поет в барвистім жупані, з буйною чуприною⁴ а досить часто і з пляшкою горілки в руці або в обіймах коханки. Це буйне і повнокровне козацьке життя, котре явно відчувається в українській «Енеїді», утворює з неї не лишень енциклопедію життя тогочасної України, але й твір виразно патріотичний. Те, що наприкінці XVIII ст. висловив Котляревський «Енеїдою», зобразив пізніше фарбами Рєпін у своїх знаменитих «Запорожцях», які м. ін. інспірували Аполлінера до написання на цю тему поеми.

В «Енеїді» Котляревський розвинув не лишень широке й барвисте полотно недавнього минулого України, але також показав її підлегле становище за царизму. В сцені, де Еней знайомиться з пеклом, відкриває поет найбільше зло своєї доби – кріпацтво й кидає між грішників поміщиків, попів, хабарницьких царських чиновників і всіх тих, що вели розпусне життя а поневолений люд вважали лиш за скотину. В цьому якраз і полягає соціальне значення архітвору Котляревського. В свій час «Енеїда» чимало викривала. Самозрозуміло, що кінцем XVIII ст. Котляревський не міг піднятися до ідей революційного повалення самодержавства, як це пізніше зробили Белінський, Чернишевський, Шевченко та інші революційні демократи, але й те, що він висміював не олімпійських богів, але всемогутню царську гієрархію, свідчило про його щирий демократизм. Вбивчий сміх і гумор «Енеїди» підхопив пізніше геніальний земляк Котляревського – автор «Ревізора» й «Мертвих душ». Гоголь мав у своєму записнику аж 21 цитатів з «Енеїди», а деякі з них використав як мотто до своїх творів.

Як літературно-художній жанр належить «Енеїда» Котляревського до героїко-комічних творів класицистичної літератури, репрезентованих в словацькій літературі поемою Богуслава Табліца «Зузана Вавілонська» (1803), а літературі чеській – віршованим оповіданням Антоніна Пухмаєра «Храм Гнидський» (1804) і «Девіном, поемою смішно-героїчною» (1805), автором якої був Шебастьян Гневковський. Художньо, однак, ці твори не досягли рівня української «Енеїди». Вони є нині майже забуті, являються лиш фактами історії літератури. У всіх цих творах героїко-комічний жанр відіграв визначну роль в літературному й мовному відродженні даних народів, був важливим фактором перших кроків до утвердження й піднесення живої народнорозмовної стихії на загальнонаціональну літературну мову. В будительському процесі поневолених слов'янських народів це завдання було першочерговим для дальшого літературного розвитку.

«Вирішальним фактором в цьому розвитку – підкреслимо К. Крейчі – було звернення до усної народної словесності й використання її на утворення нових художніх засобів для дальшого розвитку мови й літератури, що вповні здійснилося лишень в добі вершинного романтизму . . . Другим, не менше визначним фактором, тут була публіка, для якої була призначена ця література. Тут ішлося передусім про масового читача з простолюддя, котрий радше читав літературу, яка відповідала його розвитку, життєвому досвіду й естетичному смаку . . .»⁴

В просвітительському періоді слов'янського відродження героїко-комічний жанр був мостом між класицистичною й романтичною (а трохи пізніше навіть і реалістичною) творчістю. В ньому – в рамках класицистичної естетики – вживалися спершу виразно народні, часто навіть вульгарні мовні елементи, а в тематичній області – живі сцени життя народу, його звички, мораль, радості й горе. В цьому плані від травестованої «Енеїди» Котляревського, де життя України буває ще в рамках античного епосу, не було вже далеко до його ранньореалістичної «Наталки Полтавки», напоєної ще, крім того, сентименталізмом преромантизму.

Виникнення цієї п'єси викликало, як відомо, саме життя. «Наталку Полтавку», що її

пізніше опрацював М. Лисенко на оперу, написав Котляревський з певним полемічним заміром. Коротко перед нею виставляли в Полтаві одноактову п'єску князя Шаховського «Козак-стихотворец», в якій життя українського народу тенденційно викривлялося, мова його спотворювалась і проповідувалась сервільна монархічна ідея. Полеміку з князем переніс український письменник до своєї п'єси й устами героїв висміяв Шаховського. В образах бідної сільської красуні Наталки й наймитові Петрові Котляревський висловив свої демократичні погляди, в образах сільських «аристократів» – Тетерваковського й Макогоненка – висміяв перевертнів, хабарників і всі інші негативні риси своєї доби. Сила й нев'януча краса «Наталки Полтавки», яка вже понад 150 років очолює український класичний репертуар, є в її «надзвичайній простоті, правді і, найголовніше, в любові автора до свого народу, в любові, котра з серця Котляревського перейшла в його увір»⁹.

Високопатріотичний зміст творчості Котляревського глибоко відчув Т. Шевченко. В посвяті «На вічну пам'ять Котляревському» (1838) він перший віщував своєму попереднику безсмертну славу. «Енеїдою» були зачаровані Пушкін, Міцкевич, Челаковський і Шафарик. «Наталка Полтавка», що в ній виступали Щепкін і українець Соленик, веде висхідну до «Украденого щастя» І. Франка й до «Загибелі ескадри» та «Платона Кречета» О. Корнійчука. Ще за життя Котляревського чеський вчений Й. Добровський 1808 р. повідомляв про «Енеїду» в своєму славистичному збірнику «Slavin». Докладніше писав він про неї та про її автора 1814 р. в збірнику «Slovanka», де особливо підкреслюється значення «Енеїди» для пізнання української мови. З тих часів датується 150 років чесько-українських літературних зв'язків¹⁰.

В порівнянні до українського відродження, котре відразу заманіфестувало себе визначним художнім твором Котляревського, словацьке а скоріше від нього й чеське національне відродження мало характер здебільшого філологічний. Адже А. Бернолак – перший кодифікатор словацької літературної мови, а тим самим і *primus movens* словацького відродження, був передусім вченим, філологом типу чеха Й. Добровського, прозваного патріархом славистики.

Чим було дано, що в чехів і словаків перша фаза відродження відбувалась на науково-філологічному ґрунті, тоді як в українців і білорусів цей процес мав характер більш літературно-художній? Частково спричинились до цього також природно-географічні умови, в яких довелось жити східним і західним слов'янам. Безмежні українські степи, глибокі й темні українські ночі мали певний вплив на формування романтичної натури української людини. В свою чергу, суворіші умови життя словацьких верховинців мали вплив на формування більш ділового характеру словаків. До цього ще спричинилось подвійне німецько-мадярське поневолення. Але основна різниця відмінних шляхів українського й словацького відродження є передусім в характері просвітництва, раціоналізм котрого відразу знайшов придатний ґрунт у діловій натурі чехів і словаків. Просвітництво було в них дальшою фазою західної культури, до якої західні слов'яни належали вже від X ст., а латину як літературну мову цієї західної культури й освіти вживали майже до початків свого відродження.

Просвітительський абсолютизм Йозефа II, за якого почав розвиватися в Австрії капіталізм, а разом із ним і формування народностей в новітні народи, стався ідеологічною базою бернолаківської будительської генерації. «Незважаючи на свою класову обмеженість йозефінська реформа просвітительського абсолютизму принесла нам – пише словацький дослідник А. Матовчик – великий ідейний прогрес»¹¹.

Початок словацького національного відродження, обумовлений як і в інших народів поступовим розкладом феодального ладу й розвитком капіталістичних виробничих відносин, припадає точно на йозефінські реформи, котрі крім фаворизування німецької мови як загальнодержавної мови, підтримували теж розвиток інших мов в Австрійській

монархії. Це було в згоді з офіційною просвітительською ідеологією, котра дбала передусім на просвітительсько-виховничі цілі. В цьому зусиллі Марії Терезії, а після неї Йозефа II, основні завдання покладалися на духовництво, котре мало бути реалізатором просвітительсько-освітніх ідей. Крім своїх обов'язків мало воно також дбати на світські справи, на ширення освіти між простолюдьдм. Нічого філантропічного тут з боку вищих кіл не було. Вимагала цього сама доба з щораз більшим розвитком торгівлі, промисловості й науки. Клаузуру про розвиток для цієї мети національних мов, прийняту до Ratio educationis (1777), а потім і до Толераційного патенту Йозефа II в 1781 р., чеські й словацькі просвітелі, що походили найчастіше з духовницьких і міщанських сімей, використали максимально для своїх національно-відродженецьких цілей. Таку полегшу для розвитку інших національних мов в царській Росії просвітительська цариця Катерина II, котра ліберальничала з Вольтером а на ділі посилювала кріпосництво, на жаль, не дала. Цим самим процес нівелізації неросійських народів постійно посилювався й наганяв представників вищих верств українського, білоруського та інших поневолених царизмом народів до лона панівної російської культури, що бурхливо розвивалася.

Поява трьох перших частин «Енеїди» Котляревського була – згідно з поглядом деяких дослідників¹² – більш-менш випадковою. Писав їх автор для розваги щораз підпадаючих «малоруських» поміщиків, міщан та інших своїх земляків. Відомо, що до свого книжного видання «Енеїда» поширювалась в рукописах по багатьох поміщицьких маєтках і всюди була радісно прийнята. Лиш після успіху перших двох видань цього твору, здійснених без дозволу автора, задумався Котляревський над його суспільною вагою, значенням «Енеїди» для дальшого розвитку рідної культури. Дальші її три частини, а так само й драматична творчість Котляревського, були вже продуктом свідомого відношення письменника, працею виразно патріотичною.

Зовсім інша була доля Бернолакової «Розвідки філологічно-критичної про словацьке написання» (*Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum*), виданої по-латинському 1787 р. в Братиславі. І вона – подібно до «Енеїди» Котляревського на Україні – розпочала відродження словацького народу. Але «Розвідка» Бернолака була з самого початку виявом свідомих прагнень за окрему словацьку мову й культуру¹³. Про це не може бути сумніву і в цьому всі дослідники погоджуються. Від видання цієї «Розвідки» датується народження словацької літературної мови, завершення поступового відлучення словаків від чеської літературної мови, яка вживалась на Словаччині як домашня книжна мова, починаючи вже від половини XV ст. Але основною літературною мовою в Угорщині – аналогічно як і в інших країнах середньовічної Європи – була латинська мова. Це була інтегральна мова католицького світу, але одночасно й мова західної цивілізації, науки й освіти. Для східних слов'ян функцію літературної мови виконувала в той саме час церковнослов'янська мова, котра поступово в росіян, українців і білорусів абсорбовувала до себе також елементи живої народної мови даної національної території. Поруч неї вживалася ще там в освічених колах і латинська мова. Так напр. попередник Котляревського – поет і мислитель Скворода – писав свої твори не тільки «українізованою» церковнослов'янською мовою, але й латинською. Дві літературні мови – латинська й чеська – існували до кінця XVIII ст. й на Словаччині. Щось подібного як поступова «українізація» церковнослов'янської мови на Україні, робилося на Словаччині останніх 300 років перед Бернолаком і з чеською літературною мовою. Її поволі словакізували.

«Крім пам'яток, написаних майже доброю чеською літературною мовою, – підкреслює К. Габовштякова – знаходимо також письмові пам'ятки, в яких чеська мова вже є пересипана багатьма фонетичними, морфологічними й лексикальними словакізмами»¹⁴. На відміну від майже мертвої латини, котра вживалася лиш в католицьких костелах і у вищих колах інтелігенції, чеська мова через свою близькість до словацької мови допомагала

вигорювати самостійну словацьку літературну мову. Цей словакізаторський процес був тут природним і незаперечним явищем між словацьким народом в Угорщині. Найінтенсивніше процес цієї словакізації виявлявся в хроніках і практично-адміністративних документах (міські книги, інвентарі, урбарі, листування між шляхтою, в різних листинах і т. д.).

Цей перспективний процес словакізації літературної чеської мови на Словаччині найбільше гальмували словацькі протестанти (лютерани), котрі вважали стару чеську мову за церковну мову. Були, однак, й між ними прихильники утворення домашньої книжної мови (В. Бенедикт, Д. Синапіус Горчичка, Т. Маснініціус та ін.), але їхні домагання були спорадичні. Найсильніше словакізаційний процес відбувався в Західній Словаччині, в околицях Трнави й Братіслави, де було тоді зосереджене культурне життя словаків. Найвизначнішим пропагатором словацької літературної мови перед Бернолаком був Йозеф Ігнац Байза (1755–1836). Після закінчення освіти у Відні він став католицьким священиком. Свій моралістичний роман «Юнака Рене пригоди й випробування» (I том – 1783, II – 1785) він попробував написати рідною словацькою мовою. Це був перший і довгі роки єдиний словацький роман. Через свою мовну розхристаність, неконсеквентність, як також і через невисоку художню вартість цього твору, Байза не міг статися словацьким Котляревським.

Зусилля утворити словацьку літературну мову та її теоретично обґрунтувати дозріли лише в Братіславській генеральній семінарії, заснованій наприкінці XVIII ст. в дусі просвітительських реформ Йозефа II. В ній існувало кілька гуртків для розвитку національних мов, між ними й Гурток словацьких патріотичних філологів, душею котрого був молодий Бернолак. Будучи сином азбїбілого шляхтича з Орави, він, після закінчення гімназії в Ружомбергу, студював теологію – спершу два роки в братіславській семінарії, потім у *Stefaneum* в Трнаві, яка була тоді визначним культурним осередком, а до 1777 р. мала навіть університет. Трнавське культурне середовище мало значний вплив на формування філологічних зацікавлень Бернолака. В Трнаві 1782 р. вийшла його перша друкована праця *Divus Rex Stefanus* (Ясний король Стефан) і там він теж закінчив свої філологічні студії. Дальші два роки (1782–84) Бернолак продовжував освіту у віденській семінарії *Pázmáneum*, де виразно виявлялась слов'янська орієнтація. Крім словаків там ще вчилися чехи, хорвати, галицькі й закарпатські українці та інші австрійські слов'яни. Багаті віденські бібліотеки давали Бернолакові, котрий відразу виявив надзвичайні філологічні здібності, широкі можливості студювати не тільки теологічну, але й світську літературу – філологічну, природознавчу, правничу та ін. У Відні Бернолак стається натхненним просвітелем і коли 1784 р. приїздить до Братіславської генеральної семінарії закінчувати свої студії, є він вже цілком зрілою й ідеологічно сформованою людиною.

Бернолакова бібліографічна праця «Нова бібліотека» (1785), доповнена довжелезним списком критичної літератури не тільки з усіх дисциплін теології, але й з галузі філософії, медицини, економіки, природознавства, естетики, мовознавства, музики й політики, характеризує нам молодого Бернолака як людину всесторонньо освічену і як щирого прихильника просвітительських реформ Йозефа II.

Тут, у Братіславській генеральній семінарії, в Гуртку патріотичних філологів Бернолак написав свою «Розвідку», видавши її друком у рік закінчення своїх теологічних студій. Той факт, що він був – подібно як і Й. Добровський – священиком, анітрохи не знижує його наукової кваліфікації. На відміну від інших народів словаки тоді не мали заможного прогресивного дворянства, що дбало б про розвиток рідної культури. Освічена верства в них складалася переважно з сільського духовництва, вчителів, земанів (здрібніла шляхта) та незначної частини міщанства. Професію сільського священика чи вчителя вимагало найчастіше само життя¹⁵. Подібне становище з національною інтелігенцією було тоді також в Галичині, де будительська «Руська трійця» (М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Ва-

гилевич) також належала до духівницького стану. Слід при цьому нагадати, що цю свою діяльність розпочала вона під значним впливом чеських і словацьких будителів, з яких особливий вплив мав Ян Коллар. За прикладом його патріотичної поеми «Дочка Слави» (1824) вийшла в Будині 1837 р. галицько-українська «Русалка Дністрова». – перша ластівка західноукраїнського літературного відродження¹⁶. За майже тих самих соціально-історичних умов працювали для культурного розвитку Закарпаття будителі О. Духнович і О. Павлович, котрі теж були священиками, але котрі вже виступили на покоління пізніше від Бернолака¹⁷. Як було вище сказано, значення священика та його праця на користь держави були в той час в пошані. Він мусив дбати не тільки про богослужби, але одночасно мусив бути «батьком бідних і хорих», старатись про освіту простолюддя і доглядати «спільне добро» свого села¹⁸.

Невеличка обсягом, всього 96 – сторінкова Бернолакова «Розвідка» сильно вплинула на духовне й національне життя словаків. Вона передусім теоретично обґрунтувала словацьку літературну мову, надала їй рівноправність і пробудила до життя словацьку інтелігенцію. Те, що на Україні Котляревський якимсь чином спонтанно здійснив в художній формі, Бернолак на Словаччині – як вчений філолог – цілком свідомо зрозумів, що літературна словацька мова повинна постати з живої розмовної мови словацького народу. У вступі до своєї праці він підкреслює, що «це було бажання вельми багатьох читачів словацької мови в Уграх, щоб найшовся хтось з так великої кількості мужів, заглиблених до всіх наук, котрий би – відклавши набік важливіші й серйозніші праці – спрямував свою думку й свій науковий досвід на утворення правопису й вимови панонсько-словацької та до очищення її від хиб, які були занесені до нашої мови й вимови з чеського правопису». Ішлося тут, отже, про новий підхід до мови, про її зв'язок з народним чуттям і свідомістю. Революційним кроком було те, що Бернолак відразу запровадив фонетичний правопис. Це саме зробив на Україні й Котляревський. Фонетична структура «Енеїди» лягла в основу фонетичного правопису для дальшого розвитку української літературної мови. Після теоретичного вмотивування особливостей словацької літературної мови в трьох частинах своєї «Розвідки», подає Бернолак на закінчення стислий перегляд словацького правопису, «вживаного в королівстві Угорському».

З «Розвідки» цілком ясно, що Бернолак був докладно ознайомлений з правописом інших народів, особливо слов'янських. За короткий час виникла потреба підтримати цей правопис системою цілої граматики. Він її опрацював за прикладом граматики П. Должале (1746) й видав її 1790 р. під титулом «Словацька граMATика» (Grammatica slavica). Роком пізніше видає він «Етимологію словацьких слів» (Etymologia vocum Slavicarum). З інших його визначніших праць згадаємо ще 6 – томний «Словар словацько-чесько-латино-німецько-мадярський», виданий в Будині в 1825–27 рр., котрий досяг аж 5302 стор. Про цю Бернолакову фундаментальну працю ще недавно писав словацький мовознавець Ян Станіслав вельми похвально: «Його словар вживаємо й до нині, унормовуючи словацьку літературну мову». Високо оцінюючи увесь його доробок, цей вчений на тому ж місці підкреслював, що «В багатьох випадках ми ще його не випередили, особливо в упорядкуванні словника словацької літературної мови . . .»¹⁹. Незважаючи на те, що ці слова після видання першого академічного словника словацької мови, виданого в 6 томах (1959–68), вже застаріли, все ж таки вони багато говорять про вагу й тривалість Бернолакового «Словаря», котрий був коліскою словацької лексикографії.

Своїми засадничими мовознавчими працями, детермінованими суспільно-історично початками формування словацької нації, Бернолак вперше унормував правила словацької літературної мови, дав їй певну основу й структуру, чим поклав надійні підвалини для дальшого розвитку словацької літератури, науки й культури вцілому. Ініціативу Бернолака цілком свідомо підповів і завершив Людовіт Штур (1815–1856), котрий очолив друге, романтичне покоління словацьких будителів. Штурівці проголосили самобутність

словацького народу, розпочали боротьбу за його рівноправність, зінтенсивнили розвиток рідної культури.

Причину, що бернолаківщина, т. є перша словацька літературна мова (другою була потім «штурівщина») не прийнялася тривало в словацькому культурному житті, бачить Я. Станіслав в тому, що вона походила з крайового, західнословацького говору. «Бернолак – констатує словацький вчений – впровадив і узаконив крайовий говір до словацької літературної мови, а крайовий говір мало коли стається тим фаворизованим говором, котрий би об'єднував різні соціальні верстви й людей, що розмовляють різними говорами на тій чи іншій мовній території, особливо як нема при тому переконання, що це і є саме той говір. Того переконання в західному говорі не було, а місце того говору не було або перестало бути сильним політичним чи культурним осередком, що міцно об'єднував всі краї й соціальні верстви певної території. Це є якраз приклад Трнави, міста бувшого університету, де бернолаківська літературна мова воскресла, але не охопила всієї Словаччини в повному її складі»²⁰.

Цілком інша була ситуація з отим «фаворизованим говором» на Україні. Полтавско-київський говір, котрим Котляревський писав свої твори, був центральним говором для всієї української етнографічної території. «В основу української національної мови лягли, як відомо, середньонадніпрянські говори, тобто говори населення центральної української території – Київщини й Полтавщини, що відіграло вирішальну роль у формуванні української народності. Першим українським письменником, який поклав в основу своєї творчості народнорозмовну мову, був представник Полтавщини І. П. Котляревський з його видатними творами – «Енеїда», «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник». Мовна творчість І. П. Котляревського являла собою дуже важливий етап у розвитку української літературної мови на народній основі»²¹.

З цього погляду становлення національної української мови, розпочате Котляревським, є аналогічне до становлення сербської літературної мови, що його розпочав Вук Караджич (1787–1864) піднесенням центрального сербського говору на рівень загальносербської літературної мови. Так само успіх Штура, який творчо продовжив і завершив Бернолакову справу, був в значній мірі вмотивований використанням середньословацьких говорів на літературну словацьку мову. Всі ці приклади свідчать, що майже всі літературні мови в Європі утворювались із центральних, середьотериторіальних говорів тих чи інших народностей. Особливо це стосується слов'янських літературних мов²².

Найвизначнішим бернолаківським поетом був Ян Голлий (1785–1840), автор класицистичних спосів («Сватоплук» – 1833, «Кириломефодіада» – 1835, «Слав» – 1839), дрібних епічних віршів т. зв. «селанок», ліричних віршів і перекладів з античної літератури, м. ін. також Вергілієвої «Енеїди». В циклі поезій «Дидії» (1835–36) змалював Голлий чарівні картини словацької природи, збирання врожаю, весілля, красу й спокій сільського життя. В своїх елегіях і одах він відгукується на сучасне йому життя, на Колларові животворчі ідеї слов'янської взаємності. Виходячи з слов'янської ідеї Коллара й Шафарика, він, однак, не підупав під їхню теорію єдиного чехословацького плем'я, але рішуче підтримав Бернолака, бачучи в його літературній мові пробудження словацького народу.

На відміну від творчості Котляревського, ідейно й художньо живої й до нині, мовно й тематично анахронічна класицистична епіка Голлого є для сучасного словацького читача здебільшого малостранною а часто навіть і малозрозумілою. Для справи національного відродження творчість Голлого виконала, однак, багато. Він поетизував словацьку історію та її героїв, звертався до рідної давнини й антики. Молодь тридцятих років XIX ст. мала ще пошану до всього античного. Оспівуючи Велику Мораву з осередками на прадавньому Девіні й у Нітрі, він пробуджував любов до прабатьківщини словаків, захоплював молодь, пробуджував в ній національну свідомість. І оскільки Коллар оспівував гомогенний слов'янський, чи навіть всеслов'янський народ, Голлий возвеличав конкрет-

ний, свій рідний словацький народ, що жив між Дунаєм і Татрами. Цим він, незважаючи на те, що писав бернолаківщиною, здобув популярність в колах словацької інтелігенції, набув авторитет патріарха словацької поезії.

Класицистичним характером своєї творчості, тематично заглибленої до рідного, хоч і далекого середовища, Ян Голлий частково близький до Івана Котляревського. Частково тому, що – на відміну від нього – Голлий залишився на класицистичних позиціях, хоч і почав писати на два десятиліття пізніше від Котляревського, творчість якого можемо вважати також за український варіант раннього європейського реалізму²³. Доказом того є не тільки живі образи й сцени з життя України XVIII ст. в його «Енеїді», але також – і то значно сильніше – повнокровні персонажі в його п'єсах, що являються коліскою українського реалістичного театру. Відродженецьку ініціативу обидвох письменників, які належали ще просвітительській епосі, продовжило, ідейно й художньо завершило друге покоління будителів, що були вже підхоплені бурхливою хвилею романтизму. На Україні це була т. зв. школа харківських романтиків (І. Срезневський, О. Бодянский, О. Корсун, А. Метлинський та ін.)²⁴, трохи пізніше Т. Шевченко й кирило-мефодіївці, а на Словаччині – штуривці, які вже подолали двоїстість літературної мови, яка загальмувала розвиток словацької літератури майже на півсторіччя.

На відміну від східноукраїнського національного відродження, очолюваного Котляревським, ближче своїм характером до чеського й словацького було західноукраїнське відродження, ластівкою котрого була перша в Галичині граматика української мови І. Могилянського (1829) і згадана вище «Русалка Дністрова» (1837). Хоч і було воно трохи пізніше ніж чеське й словацьке, однак відбувалося в тій самій державі, в Австрійській монархії, за більш-менш тих самих соціально-історичних умов. Не менше ніж власна літературна традиція (М. Устиянович, Й. Левицький, І. Могилянський), подіяла на галицьких будителів і хвиля польського, чеського й словацького відродження. Про це питання існує багата література²⁵.

При порівнянні українського й словацького національного відродження не було б вірно виходити із спільного чехословацького кореня, хоч це на перший погляд і здається правильним. Не треба при цьому забувати, що словаки на відміну від чехів зазнавали подвійного національного поневолення – німецького й мадярського, що рішуче відбивалось на їхньому розвитку. Досить значний був і рівень національної свідомості. Більш зрілими в кожному огляді були тоді чехи, що обумовлювалось передусім вищим рівнем торгівлі й промисловості в Чехії а також традицією чеського королівства. На відміну, однак, від українців, які науково обґрунтовують самобутність своєї народності аж в 20–30 рр. XIX ст. в добі преромантизму, чехи й словаки реалізують це (хоч словаки й не вповні) ще наприкінці XVIII ст. в добі просвітительства. Оскільки в чехів головним діячем цього процесу був Й. Добровський, у словаків є ним А. Бернолак. Першенство чехів і словаків на цьому полі пояснюється – як ми вже говорили – їхньою приналежністю до західної культури й освіти і разом з цим інтенсивнішим перебігом просвітительства.

Цікаво з цього погляду порівняти роки видання перших граматик національних мов чехів, словаків і українців. Культурно зріліші чехи значно випередили на цьому полі словаків і українців. Їх перша «Граматика чеської мови» (Gramatika česká) Яна Благослава була видана ще 1571 р. Ян Благослав був визначним чеським гуманістом XVI ст. В його граматиці була м. ін. надрукована також пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?», що вважається першим записом української народної пісні взагалі. Піонером наукового підходу до чеської мови був, однак, Йозеф Добровський. Після його «Історії чеської мови й літератури» (Dějiny české řeči a literatury, 1792) виходить його «Обсяглий підручник чеської мови» (Obširná učebnice českého jazyka, 1809), котра була кілька разів перевидана і стала зразком для авторів багатьох слов'янських граматик. Мовознавчі праці Добровського високо цінив Бернолак, який видав першу граматику (Grammatica slavica) ще в 1790 р.,

критичний метод чеського вченого використали теж автори перших західноукраїнських граматики – М. Лучкай (*Gramatica slavoruthena*, 1830) і Й. Левицький (*Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache*, 1834). Перша українська граMATика в Росії була видана ще 1818 р. Це була «Грамматика малоросійського наречія» О. Павловського, сучасника І. Котляревського. В ній подана спроба схарактеризувати фонетичну й морфологічну системи української мови і вперше дано деякі норми українського правопису на фонетичних засадах.

В українському й словацькому національному відродженні відобразилися також деякі спільні риси відродження слов'янських народів. Насамперед це було глибоке відчуття спільного слов'янського походження, подібність в народній творчоті і в душі всього відродження. Русійною силою тут була животворча слов'янська ідея, активізацію котрої датуємо після виступу Яна Коллара. Перед ним ішлося лишень про відчуття племінної слов'янської приналежності, даної спільним походженням, близькістю мов і характеру, спільної долі, оборони проти спільних ворогів ще з часів раннього феодалізму, шляхів культурного розвитку і т. д. Спільним загальнослов'янським явищем відродження був щирий демократизм, посилюваний не тільки гуманістичними традиціями Гуса, Коменського, Сковороди й Ломоносова, а й потребами конкретної допомоги простолюду. Спільним фактором відродження слов'янських народів можемо вважати й те, що його представники в різних слов'янських середовищах походили з середніх соціальних верств. Стверджує це якраз приклад Котляревського й Бернолака.

Відмінним фактором в українському й словацькому відродженні було питання культурного осередку. На Україні таким була Полтава, де майже все своє свідоме життя жив і працював Котляревський. На Словаччині бачимо в тих часах два культурно-освітні осередки – Трнаву, з культурних традицій котрої черпав Бернолак, і Братіславу, в котрій пізніше Штур завершив процес національного відродження словаків. З цього й випливає відмінність у використанні говору для впровадження літературної загальнооб'єднучої мови. Полтавсько-київська народнорозмовна мова, котрою писав Котляревський і котра була центральним говором на Україні, прийнялась як літературна українська мова і виправдала себе в дальшому розвитку. Західнославацький говір Бернолака не був, одначе, центральним говором словацької народнорозмовної мови, а тому й не прийнявся як літературна словацька мова, хоч і стався зусиллям Бернолака важливою теоретичною підготовкою, імпульсом для завершення процесу словацького відродження.

До відмінних рис відродження обох народів можемо ще вважати й залеклу релігійну боротьбу, що точилася тоді на Словаччині між католиками й протестантами, які спершу стояли на позиціях чеської книжної мови. На Східній Україні, котра була вцілому православна, такої релігійної ворожнечі в той час не було. До певної міри бернолаківщині пошкодила також нерозвиненість суспільних відносин в тогочасній Словаччині, де відчувалась значна прірва між інтелігенцією й простолюддям. Досить тяжко ще було піднести «мужицьку» мову на рівень літературної мови. На Україні XVIII ст., де ще жили традиції Києво-Могилянської академії, так глибокої прірви між простолюддям і інтелігенцією, хоч вона й походила переважно з духівницьких і міщанських кіл, не було. Жива й високопоетична мова Котляревського відразу припала до серця всім верствам українського народу. Вона була підтримана в його освічених колах, бо ж – і то найважливіше – виразно проголошувала ідеї демократизму й людяності.

Незважаючи на те, що Котляревський і Бернолак, будучи головними русійними силами першої фази українського й словацького відродження, належали до різних психологічних типів, бо ж перший з них був – як ми сказали – художником слова, письменником, а другий – виразно вченим, дійшли вони до більш-менш спільних висновків, хоч і діяли кожний по-своєму. Своім патріотичним зусиллям створили вони літературну форму української й словацької мов, чим поклали міцну основу для дальшого всестороннього культурного

розвитку своїх народів. Їхню ініціативу підхопили й даліше творчо розвинули будителі другого, романтичного етапу відродження, котрі й завершили почату ними справу. На Україні це був Шевченко, на Словаччині – Штур. В обидвох випадках – так, як це було в інших слов'янських народів – ішло про мовно-літературне, а в ширшому розумінні про загальнонаціональне культурне й духове відродження.

Братіслава, грудень 1982 р.

Примітки

¹ І. Франко, 1. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар. – І. Франко, Твори в двадцяти томах, том XVII. Київ 1955; 2. Слов'янська взаємність в розумінню Яна Коллара і тепер. – Тамже; 3. До історії чесько-русинських взаємин. – *Slovanský Přehled* 1901, 3; І. Брик, 1. Матеріали до історії чесько-українських взаємин. – *Український архів НТШ*, т. XV, Львів 1921; 2. Й. Добровський і українські граматики. – *Josef Dobrovský 1753–1829, sborník statí*, Praha 1929; К. Студинський, 1. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–1849. Львів 1909; 2. Генеза торів М. Шашкевича, Львів 1910; 3. П. Й. Шафарик і українці. – *Наша культура*, Варшава 1935, I; О. Колесса, 1. Погляд на історію українсько-чеських взаємин від X до XX в., Прага 1924; 2. *Vztahy Čechů a Slováků k Ukrajinám*. – *Co dali naše země Evropě a lidstvu*, Praha 1940; К. Чехович, Й. Добровський і українська мова. – *Slavia* 1930, 9; Л. Луців, Т. Шевченко та чехи й словаки. – *Нова Україна*, Прага 1926, 3–4; М. Возняк, *Кральовдвірський рукопис в українському письменстві*. – *V століття «Зорі» М. Шашкевича (1834–1934)*, т. I, Львів 1935; А. Шамрай, Харківські поети 30–40-х років XIX ст. – *Харківська школа романтиків*, т. II, Харків 1930; І. Панькевич, *Західноукраїнське відродження і Ян Коллар*. – *З історії чехословацько-українських зв'язків*, Братіслава 1959; Є. Кирилюк, *Український романтизм у типологічному зіставленні з літературами західно- і південнослов'янських народів*, Київ 1973; П. Гонтар, *Українсько-чеські літературні зв'язки в XIX ст.*, Київ 1956; В. Шевчук, *Сучасні українсько-чехословацькі зв'язки*, Київ 1963.

² J. Máchal, 1. T. Ševčenko. Praha 1919; 2. *Podkarpatski Rusini a slovanské obrození*. – *Slovanský sborník věnovaný Fr. Pastnkovi k 70. narozeninám*. Praha 1923; 3. *Velcí spisovatelé české a ukrajinské*. Praha 1934; J. Bidlo, *Rusini a naši buditelé*. – *Tribuna* 3, Praha 1921; H. Boczkowski, *Z dějin Ukrajiny a ukrajinského obrození*. Praha 1919; J. Horák, *Tři čeští spisovatelé v Haliči*. Praha 1915; F. Zapletal, 1. *Rusini a naši buditelé*. Praha 1921; 2. *A. Dobrjanskij a naši Rusini r. 1849–51*. Praha 1927; F. R. Tichý, 1. *A. Kralickij*. Praha 1936; 2. *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha 1938; 3. *A. Duchnovič*. – *Topičův sborník* 8, Praha 1920–21; 4. *M. Lučkaj*. – *Slovanský sborník věnovaný Fr. Pastnkovi k 70. narozeninám*. Praha 1923; 5. *Styky větve podkarpatoruské s Československem v době romantizmu*. – *Athenaeum I*, Praha 1922; 6. *J. Dobrovský a Podkarpatská Rus*. – *J. Dobrovský, Sborník statí*, Praha 1929; *V. Žáček*, 1. *Slovanský sjazd v Praze 1848*. Praha 1958; 2. *Ze styků Čechů a západních Ukrajinců v revolučních letech 1848 a 1849*. – *Z dějin československo-ukrajinských vztahov*, SAV, Bratislava 1957; *J. Dolanský*, 1. *T. Ševčenko u nás*. – *Rudé právo* 11. 3. 1951; 2. *Ševčenko živý*. – *Svět Sovětů* 1951, č. 10; 3. *Genius Ukrajiny*. – *T. Ševčenko, Kobzar*. Praha 1953; *F. Wolman*, 1. *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů*. Praha 1958; 2. *Slovanství Šafaříkovo a Ševčenkovo*. – *Slavia* 1961, č. 4; *O. Zilinský*, 1. *Sto padesát let obrození ukrajinské literatury*. – *Národní osvobození* 12. 6. 1948; 2. *Sto padesát let Eneidy Kotljarevského*. – *Slovanský přehled* 1948, č. 7/8; 3. *Doslov ku kn. I. Kotljarevskij, Aencida*. Praha 1955; *Z. Genyk – Berезовská*, 1. *K romantickým počátkům Ševčenkovy tvorby*. – *Slavia* 1962, č. 1; 2. *Ke vztahu mezi českým a ukrajinským obrozením*. – *Sto padesát let česko-ukrajinských styků*. Praha 1968; *M. Molnár*, 1. *T. Ševčenko a Češi*. – *Vědná družba, sborník k 300. výročí sjednocení Ukrajiny s Ruskem*. Praha 1955; 2. *T. Ševčenko u čechů a slovaků*. *Prjašiv* 1961; 3. *Slovaky a ukrajinci*. *Prjašiv* 1965; *M. Nevrly*, 1. *150 let novodobé ukrajinské literatury a její zakladatel*. – *Slovesná věda* 1948–49, 2; 2. *První klasik ukrajinské literatury*. – *Slovanský přehled* 1954, 7; 3. *I. Kotljarevskij a jeho buditelské dílo*. – *Praha-Moskva* 1954, 4 (takž oкремий відб.); 4. *Hlas ukrajinského Rabelaise*. – *Pravda* 2. 9. 1969; *V. Židlický*, 1. *Naše styky s haličskými Ukrajinci v době národního obrození*. – *Vědná družba*, Praha 1955; 2. *K otázce vlivu českého obrození na rozvoj ukrajinského národně-osvobozenického hnutí*. – *Z dějin československo-ukrajinských vztahov*. SAV, Bratislava 1957; 3. *Ukrajinská a běloruská literatura*. – *Slovanské literatury v přehledu*, I, Praha 1961; 4. *Ševčenko ukrajinský, náš a světový*. – *Praha-Moskva* 1964, 3; *V. Hostička*, 1. *P. J. Šafařík a Ukrajinci*. – *Z dějin československo-ukrajinských vztahov*. SAV, Bratislava 1957; 2. *Některé aspekty česko-ukrajinských vztahů do konce 60. let minulého století*. – *Sto padesát let česko-ukrajinských styků*. Praha 1968; *A. Mráz*, 1. *I. Franko o Janovi Kollárovi*. – *Z dějin československo-ukrajinských vztahov*. SAV, Bratislava 1957; 2. *Širá Ukrajina*. – *Slovenské pohľady* 1956, 11; *K. Rosenbaum*, 1. *Stretnutie s Ukrajinou*. – *Kultúrny život* č. 39, 29. 9. 1956; 2. *Slovensko-ukrajinské vztahy v literatúre*. – *Z dějin československo-ukrajinských vztahov*. SAV, Bratislava 1957; *E. Lažár*, *Príspevok k otázke slovensko-ukrajinských vztahov v 19. st.* – *Tam же*.

³ *Див. праці цих авторів у збірниках; Z dějin československo-ukrajinských vztahov*, SAV, Bratislava 1957 i *Sto padesát let česko-ukrajinských literár-*

nich styků, Praha 1968, а також окремі праці: М. Nevrly, I. Kotljarevskij a jeho buditelské dílo. – Praha–Moskva 1958, č. 8; М. Nevrly, Niektoré spoločné а rozdielne črty ukrajinského а slovenského romantizmu. – Slavica Slovaca 1972, č. 2; М. Мольнар, Зустрічі культур. Братіслава–Пряшів 1980; І. Мадинський, Розмова сторіч, Братіслава–Пряшів 1965 та ін.

⁴ І. Мадинський, Словацький шлях до сучасної літературної мови та навколишні народи. В кн.: Ян Ботто, Досвітні ватри. Братіслава–Пряшів 1981.

⁵ Докладніше про це: М. Weingart, Slovanská vzájemnost, Bratislava 1926; К. Крейчі, 1. Jazyková obrození XIX. století. В кн.: К. Крейчі, Jazyk ve vývoji společnosti. Praha 1947; 2. Jaro národů ve slovanských literaturách. Praha 1948; F. Wollman, Slovanství v jazykové literárním obrození u Slovanů. Praha 1958; J. Kočí, Národní obrození – nový nástup lidových sil. Praha 1952; J. Poch, Z kulturních dějin národního obrození. Praha 1954; J. Stanislav, K jazykovědnému dílu A. Bernoláka. Bratislava 1941; К. Hаbovštiaková, Bernolákovо jazykovědné dílo. Bratislava 1968; О. Колесса, Століття обновленої українсько-руської літератури. – ЛНВ 1898, XII; 36.: На вічну пам'ять Котляревському, Київ 1904; Ю. Яворский, К вопросу о польском и чешско-словацком влиянии на малорусскую письменность XVII и XVIII веков. – Zjazd slawistów. Księga referatów. Warszawa 1934; М. Павлюк, І. Котляревський і українська мова – Праці Одеського держ. університету, т. 148, Одеса 1958; І. Білодід, Курс історії української літературної мови, т. I, Київ 1958; О. Мишанич, Літературні зв'язки закарпатських українців із словаками та чехами до кінця XVIII ст. – Тези доповідей V Міжвузівської славистичної конференції, Ужгород 1962; Є. Кирилюк, Живі традиції, І. Котляревський та українська література, Київ 1969; І. Мадинський, Словацький шлях... В кн.: Ян Ботто, Досвітні ватри, Братіслава–Пряшів 1981; Р. Горак, Шашкевич. – Жовтень 1981, 10.

⁶ Післямова до кн.: М. Kociubynskij, Poviedky. Bratislava 1954.

⁷ D. Oljančyn, Hryhorij Skovoroda (1722–1794). Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistigkulturelle Umwelt, Berlin 1925, 25 і 151; П. Попов, Г. Скворода, життя і творчість. Київ 1960, 10; Л. Махновець, Григорій Скворода. Біографія. Київ 1972; М. Nevrly, Pilier ukrajinského osvietenstva. – Pravda č. 181, Bratislava 2. 8. 1971; М. Nevrly, Korene pradávneho priateľstva. – Bratislava 1975, 1, s. 44–45.

⁸ К. Крейчі, Heroikomika v básnictví Slovanů. Praha 1964, s. 185.

⁹ Матеріали до вивчення історії української літератури, т. II, Київ 1961, 142.

¹⁰ Sto padesát let česko-ukrajinských styků. Vědecko-bibliografický sborník. Redakce dr. O. Zilynskij. Praha 1968, 478.

¹¹ A. Matovčik, Anton Bernolák. Život a dílo. В кн.: К роцітком slovenského národného obrodění. SAV, Bratislava 1964, 126.

¹² С. Єфремов, Бібліографічні розвідки. – І. Котляревський, Твори, Київ 1930, 346; И. Ерёмин, И. П. Котляревский и его «Энеида». – И. П. Котляревский, Энеида. Перевод с украинского И. Бражнина. Москва 1953, VII–VIII; О. Zilynskij, Післямова до кн. І. Р. Kotljarevskij, Aeneida. Přeložili z ukrajinštiny M. Marčanová, Z. Hanusová а J. Tureček–Jizerský, Praha 1955, 289.

¹³ Порів.: Н. Bartek, Anton Bernolák, 1787–1937. Trnava 1937, 7 і д.

¹⁴ К. Hаbovštiaková, Bernolákovо jazykovědné dílo. – В зб.: К роцітком slovenského národného obrodění. SAV, Bratislava 1964, 144; Докладніше про це в кн.: Bernolákovо jazykovědné dílo. SAV, Bratislava 1968, 16–37.

¹⁵ Порів.: А. Matovčik, Там же 126.

¹⁶ Порів.: І. Панькевич, Західноукраїнське відродження і Ян Коллар. – З історії чехословацько-українських зв'язків, Братіслава 1959, 253–280; Р. Горак, Шашкевич. – Жовтень 1961, 2.

¹⁷ Порів.: М. Molnár, Štúrovcі а Zakarpatská Ukrajina. В зб.: Ludovít Štúr, 1815–1856. SAV, Bratislava 1956, 489–494; а також праці А. Rotta (О культурних стюках Čechov а Slovákov со Zakarpatskými Ukrajinčami), Е. Lazara (Prispevok k otázke о slovensko-ukrajinských vzťahoch v 19. stor.), F. Tichého (Ze slovensko-ukrajinských styků v padesátých а šedesátých letech minulého století) а К. Rosenbauma (Slovensko-ukrajinské vzťahy v literatúre) в зб.: Z dějin československo-ukrajinských vzťahov. SAV, Bratislava 1957 (українське доповнене видання, Bratislava 1959); І. Мадинський, Словацький шлях..., 171 і д.

¹⁸ E. Winter, Josefénizmus а jeho dějiny. Praha 1945, 123 і д.

¹⁹ J. Stanislav, K jazykovědnému dílu Antona Bernoláka. Bratislava 1941, 11 і д.

²⁰ Там же, 9–10.

²¹ Курс історії української літературної мови, т. I. За загальною редакцією акад. І. К. Білодіда. Вид. АН УРСР, Київ 1958, 142.

²² Порів.: F. Wollman, Slovanství v jazykové literárním obrození u Slovanů. Praha 1958, 55, 94, 101, 108 і д.

²³ Порів.: O. Zifunskyj, Післямова до кн.: I. Kotljarevskyj, Aeneida, Praha 1955, 289; M. Nevrlý, I. Kotljarevskyj a jeho buditecké dílo. – Praha–Moskva 1954.

²⁴ Велике значення для дослідження ранньої доби українського романтизму мають праці А. Шамрая, особливо його 3-томний збічник матеріалів Харківська школа романтиків, Харків 1929–30, де є також цінна праця упорядника А. Шармай зредагував також 2-х томне видання творів І. Котляревського, Київ 1952–53.

²⁵ Крім праць, зазначених в прим. 1, 2 і 3, рекомендуємо ще розвідки в збірниках: Міжслов'янські літературні взаємини, I – Київ 1958; II – К. 1961; III – К. 1963; IV – К. 1965 (вже як Слов'янське літературознавство і фольклористика). Сюди ж відноситься також зазначена вище праця І. Мацинського, Словацький шлях... В кн.: Ян Ботто, Досвітні ватри. Братіслава–Пряшів 1981.

RESUMÉ

Микулаш Неврлý, Првé обдобиé náроднóго оброденiя у Украjинцов а Словáков

В прáци иде о типологiкé поровнáние првej фáзы украjинскóго а словенскóго náроднóго оброденiя. В úвóде са vysvetľujú spoloèensko-historické príèiny tohto procesu, podmienené rozkladom feudalizmu а нáступом ðáľšej spoloèenskej formácie. Tieto príèiny poèali formovanie národnosti в novodobé národy. Proces národnóго оброденiя prebiehal в знаменí jazykovo-literárneho оброденiя. Najintenzívnejši бол у поробенých слованскých náродов, ktoré в ñom videli urèitú formu národnej sebaobrany. Spoloèný historický osud Украjинцов а Словáков са tiež odrazil в tomto procese.

Okrem spoloènych pre všetkých Slovanov èrt národnóго оброденiя, boli èsté u Украjинцов а Словáков аj rozdielne javy tohto procesu, podmienené их spoloèensko-historickým vývojom. K nim patri predovšetkým nerovnomerný priebeh osvietenstva у вýchодных а západných Slovanov, rozliène psychologické typy hlavných predstaviteľov оброденiя, rozhodný vplyv voleného dialektu pre kodifikáciu spisovnej reèi atď.

Najvýznamnejši bernolákovský básnik Ján Hollý бол blízky Kotľarevskému iba klasicizmom svojho diela. Kým Kotľarevskij во svojom vývoji došiel до реализму, slovenský оброденеcký básnik zostal на позициách klasicistickej estetiky, hoci аj vystúpil о две decénia neskoršie ako Kotľarevskij, dielo ktorého са už postupne vlieva до прúду ранého európskeho реализму.

Hore spomenuté faktory аj podmienili u Украjинцов а Bielorusov literárne-umeleckú povahu оброденiя. U Èechov а Словáков tento proces odrazu nadobudol výrazne filologický charakter. Zložitý proces národnóго оброденiя са dovŕšil в druhej фáзе – в období romantizmu. На Украjине ho plne realizoval Ševèenko а slávofilska Cyrilo-Metodejská spoločnosť, на Slovensku – Štur а jeho pribojná generácia.

РЕЗЮМЕ

Николай Неврли, Первый этап национального возрождения украинского и словацкого народов

В статье речь идет о типологическом сравнении первой фазы украинского и словацкого национального возрождения. Вступлении объясняются общественно-исторические причины этого процесса, обусловленные разложением феодализма и зарождением новой общественной формации. Эти причины начали формирование национальностей в современные народы. Процесс национального возрождения осуществлялся под влиянием языково-литературного возрождения. Наиболее интенсивным он был у поработенных народов, которые в нем видели определенную форму национальной самозащиты. Общая историческая судьба украинцев и словаков тоже отразилась в этом процессе.

Кроме общих для всех славян черт национального возрождения у словаков и украинцев были еще и другие явления этого процесса, обусловленные их общественно-историческим развитием. К ним принадлежат прежде всего неравномерное развитие просветительства у восточных и западных славян, различные психологические типы главных представителей возрождения, решающее влияние избранного диалекта для кодификации литературного языка и т. п.

Наиболее известный бернолаковский поэт Ян Голый был близок Котляревскому лишь классицизмом своего творчества. В то время как Котляревский в своем развитии приблизился к реализму, словацкий просветительский поэт остался на позициях классической эстетики, несмотря на то, что появился позже, чем Котляревский, творчество которого уже постепенно вливалось в течение раннего европейского реализма.

Выше приведенные факты содействовали у украинцев и белоруссов литературно-художественному характеру возрождения. У чехов и словаков этот процесс от самого начала принял ярко филологический характер. Сложный процесс национального возрождения закончился во второй фазе – в период романтизма. На Украине его полностью реализовали Т. Г. Шевченко и славянофильское Кирилло-Методиевское общество, в Словакии – Л. Штур и его прогрессивное поколение.

RESÜMEE

Mikuláš Nevrlý, Die erste Etappe der nationalen Wiedergeburt des ukrainischen und slowakischen Volkes

Im Artikel ist die Rede von einer typologischen Vergleichung der ersten Phase der ukrainischen und slowakischen nationalen Wiedergeburt. In der Einleitung werden gesellschaftlich-historische Ursachen dieses Prozesses ausgelegt, die durch den Verfall des Feudalismus und das Aufkommen einer neuen gesellschaftlichen Formation bedingt wurden. Diese Ursachen fangen die Formierung der Nationalitäten in moderne Völker an. Der Prozeß der nationalen Wiedergeburt verwirklichte sich unter dem Einfluß der sprachlich-literarischen Wiedergeburt. Am stärksten war er bei den unterdrückten Völkern, die darin eine bestimmte Form des nationalen Selbstschutzes sahen. Das gemeinsame Schicksal von den Ukrainern und Slowaken widerspiegelte sich auch in diesem Prozeß.

Außer den gemeinsamen für alle Slawen Zügen der nationalen Wiedergeburt waren bei den Slowaken und Ukrainern noch andere Erscheinungen dieses Prozesses, die durch ihre gesellschaftlich-historische Entwicklung bedingt wurden. Zu ihnen gehören vor allem eine ungleichmäßige Entwicklung der Aufklärung bei östlichen und westlichen Slawen, verschiedene psychologische Typen der Hauptvertreter der Wiedergeburt, der entscheidende Einfluß der gewählten Mundart für eine Kodifizierung der Schriftsprache usw.

Der bekannteste ernalakowsche Dichter Ján Holly war nah Kotlarewskij nur mit dem Klassizismus seines Schaffens. Während sich Kotlarewskij in seiner Entwicklung dem Realismus näherte, blieb der slowakische Aufklärungsdichter auf den Einstellungen der klassischen Ästhetik, obgleich er später auftritt als Kotlarewskij, dessen Schaffen schon allmählich in die Strömung des frühen europäischen Realismus einzufließen begann.

Die oben eingeführten Tatsachen trugen bei den Ukrainern und Belorussen zum literarischen Kunstcharakter der Wiedergeburt bei. Bei den Tschechen und Slowaken nahm dieser Prozeß von Anfang an einen scharf philologischen Charakter an. Der komplizierte Prozeß der nationalen Wiedergeburt endete in der zweiten Phase, in der Periode des Romatismus. Auf der Ukraine realisierten ihn vollständig T. H. Schewtschenko und die Kyril-Methodij-Gesellschaft und in der Slowakei L. Štúr und seine fortschrittliche Generation.

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

PEŠŤBUDÍNSKE VEDOMOSTI A ZAKARPATSKÍ UKRAJINCI

FRANTIŠEK ŠTRAUS, ÚSTAV UMELECKEJ KRITIKY A DIVADELNEJ DOKUMENTÁCIE
V BRATISLAVE

Друкована тут розвідка охоплює боротьбу Словаччини і Українського Закарпаття за національні права на початку другої половини XIX ст. так, як її відбито на сторінках другого словацького політичного органу «Pešťbudínske vedomosti» (1861–1870), двотижневика, що почав виходити у Пешті 19 березня 1861 року. Редактором і видавцем газети до 1863 року був Ян Францісі (1822–1905), потім М. Ш. Ферієнчик (1826–1881). Була це доба, коли Українське Закарпаття не мало власного друкованого органу після пештянської «Церковної газети» (1856–1858), яку в травні 1858 року І. І. Ракояський (1815–1885) перетворив на «Церковный вестник для русинов Австрийской державы» і до кінця календарного 1858 року встиг видати шістнадцять номерів.

Вихід газети був викликаний новою ситуацією в Австрії після поразки австрійських військ під Манджентою 4 червня 1859 року та коло міста Сольферіно 24 червня 1859 року, чим Габсбурги втратили Ломбардію і австрійсько-італійсько-французька війна закінчилась для них поразкою. Народно-визвольний рух в їхній імперії знову набув загрозливих форм, внаслідок чого прийшов також кінець абсолютизму Баха 50-х років і 22 жовтня 1860 року віденський двір видав т. зв. Жовтневий диплом, яким у дусі лібералізму обіцяв запровадити в імперії конституцію. Це мало за наслідок повернення в угорську столицю деяких словацьких і закарпатоукраїнських діячів, спроваджених абсолютизмом Баха на чужу територію окраїн Угорщини. Таким чином до Пешту повернулись і А. І. Добрянський (1817–1901) та Ян Францісі, які вже ряд років займали изначні посади в Дебреціні та Великому Варадіні. У нових політичних умовах обидва стали радниками Угорського намісництва в Будині, а А. І. Добрянський від початку 1861 р. став також радником Королівської угорської намісницької ради. Першочерговим завданням словацької і закарпатоукраїнської буржуазної політики в цих умовах було підготувати належно вибори, які було призначено на 1861 рік. Для цього потрібно було мати словацький і український друковані органи політичного спрямування.

Заснувати два друковані органи для Верхньої Угорщини, як звикли були називати тоді Північну слов'янську Угорщину, де по сусідстві жили словаки і закарпатські українці, бракувало вже часу. Це тим більше, що в цій справі Українське Закарпаття було слабшим і нерівним партнером у всіх відношеннях. Крім іншого, наприклад, словацька громадськість тоді вже рухалась до цієї боротьби на базі спільної літературної мови, якою штурівською мовною реформою став середньословацький діалект. Цього не було в закарпатоукраїнській половині Верхньої Угорщини, для якої А. Добрянський програмно і вперто з самої середини сторіччя готував російську мову. Всупереч тому, що цю противну романтизмові боротьбу він вже програв у 1849 і кількох наступних роках як перший представник цього народу в Ужгороді і в Кошицях, він далі возився

з цією ідеєю, незважаючи навіть на те, що цю його неправильну позицію в дуже важливому питанні вже було використано передусім ворогами будь-якого слов'янського національного відродження на території Українського Закарпаття. Крім цього, з таким самим досвідом цей експеримент пройшов теж у 1856–1858 рр., коли Добрянський вже з 1853 року працював у Трансільванії, а Раковський з допомогою В. Войтковського видавав у Пешті згадані вже газети. Одним словом, все спонукало до того, щоб у тій добі словаки та закарпатські українці виступали із своїми вимогами до центральної влади на сторінках спільного політичного органу. «Pešťbudínske vedomosti» таким чином вийшли з відкритим питанням пізнішого видання в Пешті газети з тою самою назвою по-руськи, а «в цей вирішальний час достойно брались представляти інтереси угорських північних слов'ян, значить словаків та русинів...»

Було це, зрозуміло, тимчасове і вимушене рішення, продиктоване також питаннями практичного значення, бо І. Раковський працював вже священиком у далекій Ізі на Закарпатті, а священик-росіянин Василь Войтковський, що 1853 року перепрацював по-російськи граматику Духновича, а в 1850–1859 рр. допомагав Раковському видавати по-російськи наведені газети та перекладати «Земський правительственный вестник Королевства Угорського» у Пешті, один цього робити не міг. До того ще також Ю. Ігнатков (1840–1885), який пізніше став в Ужгороді відповідальним редактором «Света» (1867–1871), тоді ще був студентом. А іншого редактора, який би володів російською мовою, тоді в Пешті не було.

Таким чином «Pešťbudínske vedomosti» внаслідок цієї складної ситуації стали для закарпатоукраїнської історіографії цікавим і незамінним документом того, що відбулося від 1860 до 1870 рр. в Угорщині на ділянці боротьби словаків та закарпатських українців за свої національні права. Це тим більш інтересно, що на виборах 1865 року із 25 надійних словацьких кандидатів нікого не було обрано і обраному вже вдруге на Маковиці Добрянському випало на долю бути на засіданнях угорського сейму також депутатом словацьких національних інтересів, що він виконував з непохитною принциповістю понад чотири роки. Навіть можна сказати, що на ґрунті угорського сейму він жив тими інтересами більше, ніж закарпатоукраїнськими, бо у Словаччині було в нього також більше надійних співпрацівників. Видиться навіть, що активізуючи словацьке національне життя, він посередництвом словацьких успіхів намагався, чи точніш сподівався, пожвавлювати безнадійно відстале тодішнє закарпатоукраїнське життя. Адже йшлося про єдність слов'ян Верхньої Угорщини.

Як відомо, в тій добі, тобто 4. VIII 1863 року, виникла у Мартині також Матиця словацька, що було виразом концепції боротися за національні права в зовнішньому розумінні і всіляко зміцнювати внутрішнє словацьке життя. У виникненні Матиці словацької взяв діяльну участь також Адольф Добрянський, якого за позачергові заслуги було обрано як єдиного несловака також членом комітету Матиці словацької. Також серед закарпатських українців було приступлено до заснування подібних вогнищ освіти. Після заснування Матиці словацької вже 1866 року під проводом І. Раковського засновується в Ужгороді «Общество св. Василя Великого», почесним головою якого стає А. Добрянський. Це якась аналогія до Матиці словацької на українській половині Верхньої Угорщини, якою безпосередньо керує Раковський. Очевидно назвою організатори товариства виходили назустріч клірові, яким охоплювалась в тій або іншій мірі вся тодішня закарпатоукраїнська інтелігенція. А через рік було видано також власний друкований орган товариства. Був ним «Свет» (1867–1871). Те, що відбивають «Pešťbudínske vedomosti», від 1867 року спадає також до періоду виходу часопису «Свет». Проте цей журнал вже не мав нічого спільного із згадуваною пештянською словацькою політичною газетою. В ту добу вже ані не було потрібно видавати цю словацьку газету мовою закарпатських українців, бо 1867 рік вже був роком австро-

угорської угоди, яка однобоко, на користь угорців, закрила питання боротьби народів Угорщини за рівноправність, кинувши немадярські народи, в тому числі й словаків та закарпатських українців, сировиною угорським панівним колам для поугорщування. До того ще «Свет» вийшов продовженням помилкової політики Добрянського в мовному питанні, і мертвонародженням «язичієм» та «москвофільством» значно допомагав мадярофільському мучачівському єпископові Стефану Паньковичеві (1820–1867–1874) накласти зрадницьку руку на будь-які національно-визвольні прагнення закарпатських українців. Сам Добрянський вже не вважав доцільним висувати своєї кандидатури на нових виборах 1869 року і жив приватною особою на своєму маєтку в Чертижному на Межилабіреччині, керуючи ще очолюваним ним ужгородським товариством, яке мало в основному освітній характер. Правда, і це мало тільки тимчасовий характер, бо того ж таки 1867 року нові власті почали розкидати його більш стійких працівників по всій Угорщині, поки єпископ Панкевич не окумував товариство відданими йому і слухняними людьми.

Додамо ще, що програму газети «Pešbudinske vedomosti» випрацювали Ян Францісі та Ш. М. Дакнер (1822–1892). Суму 4900 золотих зібрали Ф. В. Сасінек (1830–1914), Й. Козачек (1807–1877), Ян Паларик (1822–1870), А. Радлинський (1817–1879), Ю. Тврди (1780–1865), Товариство св. Войтеха в Трнаві, внесок А. І. Добрянського був 600 золотих. Найвизначнішими співпрацівниками газети були Й. М. Гурбан (1817–1868), В. Пауліні-Тот (1826–1877), Ш. М. Дакнер, А. Радлинський, Ян Паларик, Г. Зехентер-Ласкомерський (1824–1908) та інші. Від 5 березня 1870 р. газета виходила в Мартині як «Národné noviny». Вважалася другим словацьким політичним органом після штурівської газети «Slovenskje narodnje novini» (1845–1848).

Наведемо ще, що в статті у авторській мові слово русин в лапках («Rusin» «rusinský») має те значення, що й у цитатах без лапок. Нині воно означає «українець». Деколи в означенні закарпатського українця вжито і слова «Rus», «ruský», чим газета задовільняла нині вже зовсім екстремні уподобання Адольфа Добрянського, який в ту добу був ще загальновизнаним авторитетом для більшості патріотичної інтелігенції австрійських слов'ян, не виключаючи ані словацької інтелігенції, доказом чого вже є й також наведена в статті несучасна термінологія. Також вважаємо потрібним вказати на те, що в словацькій історичній літературі розрізняються терміни uhorský від maďarský. Uhorský це прикметник до Угорщини, і в тому смислі означає державний, а разом з тим і багатонаціональний, бо тисячорічна Угорщина була багатонаціональною державою. В сьогоднішній українській мові слова «угорський» і «мадярський» існують як синоніми. Maďarský в цитованій газеті – це прикметник у смислі нації і ним позначаються поняття, які відносяться до мадярського народу. Розрізнявання цих термінів не нове: воно існувало вже в минулому сторіччі і ним позначені також цитати в публікованій словацькій статті. Існує воно і нині – і тому, зовсім природна річ, знаходимо його і в авторській мові статті.

Рєдакція.

Po politickom a finančnom bankrote centralistickej Bachovej vlády, aby opäť nedošlo – ako roku 1848 – k búrlivým revolučným udalostiam, bolo treba zo strany Viedne urobiť prenikavé reformy. Viedenský dvor, v snahe čeliť týmto nebezpečenstvám, vydal 20. októbra 1860 «októbrový diplom», ktorým obnovil historické práva jednotlivých územných celkov (korunných krajín), pričom sa mala zachovať jednota ríše len v najnevyhnutnejších veciach: v oblasti zahraničnej politiky, vojenstva, dopravy a financii. Korunné krajiny mali mať osobitné krajinské snemy, ktorým sa priznávala zákonodarná moc a mali vysielat svojich zástupcov do ríšskej rady.

Rozhodujúcu moc v habsburskej ríši dostáva ústredná ríšska rada, ktorá sa zvoláva až po dvanástich rokoch. «Neodvolateľným» októbrovým diplomom sa teda aj formálne skončilo obdobie bachovského absolutizmu.

V dôsledku vydania októbrového diplomu viacerí Slováci, ktorí za absolutizmu pôsobili v úradoch, maďarskými vládnúcimi kruhmi boli pozbavení verejných funkcií a dani do disponibilít alebo penzionovaní (napr. Ján Francisci-Rimavský, Štefan Marko Daxner, Ján Gotčár, Viliam Pauliny-Tóth a i.). Početná skupina čelných predstaviteľov slovenského národného života sa takto sústredila v Budapešti. Tito spolu s ostatnými slovenskými národovcami sa domnievali, že októbrový diplom bol signálom k oživeniu politického života, čím sa vytvorili aj vhodné podmienky pre boj za národné práva. V kruhoch slovenských politických činiteľov prevládalo presvedčenie, že sa v zmenenej politickej situácii politické a národné požiadavky Slovákov musia riešiť na uhorskej pôde. Vefa si preto sľubovali od obnoveného uhorského snemu, v ktorom hľadali záruku národných práv Slovákov a tiež Ukrajincov (Rusinov). Preto voľbám do uhorského snemu, v ktorých sa o zvolenie uchádzali aj slovenskí kandidáti a Adolf Dobriansky, slovenskí národovci venovali mimoriadnu pozornosť. Práve uhorské voľby boli najvýznamnejším podnetom k založeniu politických novín, ktoré by reprezentovali, «podporovali a podľa potrieb obhajovali . . . živel a záujmy» slovenského národa. V zastupení všetkých Slovákov tieto myšlienky nalichavo, prímernane a najreprezentatívnejšie vyslovil Ján Palárik, keď už roku 1860 v Priateľovi školy a literatúry napísal: «Postaví sa ale vôbec musíme na stanovisko uhorské a ukázať, že tu ná právo života máme, a oň si neohrožene stojíme. K tomuto cieľu je nám predovšetkým a nevyhnutne potrebný neodvislý politický časopis slovenský, v ktorom by sme v tejto rozhodnej dobe záujmy našich slovenských krajov v súzvuku so záujmami celej krajiny Uhorskej zastávali, práva národnosti našej bránili, verejnú mienku tvorili a vyslovovali, a národ náš pri nastávajúcom zriadení obecných a stoličných municipalít, volení úradníkov a vyslancov na snem krajinský atď. poučovali a viesť mohli»¹. Avšak podľa tlačového zákona povolenie vydávať politické noviny, ktoré by vychádzali aspoň dvakrát, trikrát do týždňa, boli podmienené zložením kaucie vo výške 5 000 zlatých. Pešťbudinským Slovákom, na čom najväčšiu zásluhu mal Andrej Radlinský, v krátkom čase sa podarilo verejnou zbierkou získať potrebné peniaze na kauciu budúcich novín. Okrem slovenských národovcov peniaze zložil vo výške 600 zlatých i reprezentant uhorských «Rusinov» Adolf Dobriansky. Už koncom roka 1860 Priateľ školy a literatúry prináša predbežnú radostnú správu «. . . že v záležitosti samostatných politických novín . . . najpotrebnejšie kroky už porobené sú. Len teda ešte trocha pohovovania»². Povolenie k vydávaniu Pešťbudinských vedomostí J. Francisci dostal až v druhej polovici februára roku 1861. «Súčasne s potešením oznamujeme: že pán Francisci (Rimavský) už dostal povolenie k vydávaniu Pešťbudinských Vedomostí, a tak sa už s budúcim (a nie s týmto, jako sme to v ‚Cyr.-Meth.‘ chybné udali) číslom našich Novín rozpošle patričný ‚Program‘. S týmito dvoma (rozumie: Černokňažníkom, pozn. F. Š.) budeme už mať 9 časopisov»³. S nasledujúcim 9. číslom Priateľa školy a literatúry (2. marca 1861) bol rozoslaný aj «Program» Pešťbudinských vedomostí (dátumovaný 21. februára 1861).⁴ Francisciho údaj z Vlastného životopisu «Koncesiu som bez ťažkostí obdržal a dňa 19. marca začal som vydávať Pešťbudínske vedomosti»⁵ nemožno celkom jednoznačne interpretovať, akoby s vydávaním slovenského politického časopisu neboli spojené žiadne ťažkosti. Zaiste najväčšie súviseli s kauciou, ktorú bolo možné zabezpečiť iba verejnou zbierkou. Rozhodujúci je však fakt, že 19. marca 1861 vyšlo prvé číslo Pešťbudinských vedomostí, ktoré sa naozaj stali politickou tribúnou slovenskej buržoázie, formulovateľom, tlmočníkom a obrancom národných práv Slovákov a tiež «bratov Rusinov».

Pešťbudínske vedomosti, noviny pre politiku a literatúru vychádzali týždenne dvakrát, v utorok a piatok, v Budapešti na štyroch nečíslovaných stranách, a to do 5. marca 1870 (r. 10, č. 17). Zodpovedným redaktorom a vydavateľom do III. roč., č. 75 (18. septembra 1863) bol Ján Francisci (roku 1863 sa stal radcom uhorskej miestodržiteľskej rady v Budíne), od č. 76 (22.

september 1863) Mikuláš Št. Ferienčík. Pokračovaním Pešťbudinských vedomostí sa stali Národné noviny, ktoré vychádzali v Martine od 12. marca 1870.

Pešťbudínske vedomosti pri formulovaní svojho programu vychádzali z celistvosti monarchie a jednotnosti Uhorska. Ale hneď na začiatku zdôrazňovali, že historicky Slováci sú najstarším národom Uhorska: «My Slováci žijeme, a sice v našom odvečnom rodisku, jako od nepamäti historickej dedičovia zeme tej, ktorá je našou kolískou, a ktorú obývame jako najstarší údovia a podstatná čiastka rodiny národov uhorských a vlasti uhorskej . . .»⁶ A pokračujú, že rovnako aj Slováci – ako iné národy Uhorska – milujú svoju odvekvú vlasť, ale «už žiť chceme nie len ako páho statistické číslo a dátum, ale jako živá čiastka v štátnom organizme, nie jako sluhovia, lež jako dedičovia tisícvekej matky vlasti svojej»⁷. V programe sa ďalej prizvukuje príslušnosť Slovákov nielen k Slovanom žijúcich «vo vlasti našej uhorskej, ani v monarchii rakúskej», ale že Slováci sú «synovia starodávneho, nielen v oboch týchto, lež v Európe a po celom vesmire veľkopočetného a slávneho Slavianskeho veľnároda»⁸. Preto život Slovákov sa môže rozvíjať iba «vo svojej vlastnej slovanskej podstate», čiže pri uznaní samobytnosti slovenského národa, čo je uholným kameňom jeho vlastenectva. Bez uznania slovenskej národnosti nemožno ani hovoriť o súkromnom i verejnom, sociálnom i politickom živote Slovákov. Vitajú ústavu, vidia v nej «rukojemstvo občianskej slobody», ale aj záruku slobodného národného života. Vyslovujú sa proti akejkoľvek centralizácii, lebo podstata «tisícvekej ústavy», ktorá zodpovedá «géniiu a potrebám uhorských národov», spočíva v samospráve orgánov. «v municipiách žúp, čiže stolic, a miest alebo obcí vôbec, a v jich autonomii pri najvyššej štátnej vláde»⁹. Uznávajú historické právo, ale preto, že vychádzajú z rovnoprávnosti všetkých občanov pred zákonom, odmietajú priznať akékoľvek výsady istým kruhom uhorských pánov. Dožadujú sa, aby všetky triedy spoluobčanov mali «slobodný prístup do všetkých svetských i cirkevných, štátnych i municipálnych úradov a hodnosti, vplyv na spravovanie municipálno a zákonodarstvo . . .»¹⁰ Medzi národnosťami želajú si zachovávať obapolnú úctu, lebo práve na nej je založená ich svornosť. V Programe sa osobitne vyzdvihuje spolunažívanie s ostatnými slovanskými národmi monarchie. Bratom Čechom a Moravanom, s ktorými Slováci sedeli «pri jednom literárnom stole», vždy budú «jim ku jejich podpore našu braterskú pravicu . . . podávať»¹¹. Ukrajinci severovýchodných žúp rovnako ako Slováci sa považujú za súčasť Uhorska a majú spoločné osudy. Preto požiadavky a ciele formulované v Programe Pešťbudinských vedomostí sú ich spoločnými požiadavkami. V Programe sa doslovne hovorí: «Medzi slovanskými kmenmi – trebars všetkých jedniak vreloú láskou k srdci vynieme, predca vyznať musíme, že bratov Rusinov i zo zemepisného, i z jazykospytného, i zo štátneho a posledy i z toho ohľadu za najbližších k nám považujeme, ponevác okolnosti národnie, v ktorých sa oni nachádzajú, s našimi tie samé sú. A preto sme i povolenie k novinám týmto, ktoré predbežne len v nárečí našom slovenskom podľa mluvnice majstra Martina Hattaly, a ručne j mluvnice priateľa nášho Josefa Viktorina vydávať započínáme – v tom spôsobe vyprosili a obdržali, žeby sme, jestli bratia Rusini žiadať budú a sa u nich za podujatie tak dostatočná duchovná i hmotná účasť ukáže, pod týmto samým názvom i v jejich ruskom nárečí politické noviny vydávať mohli. Ostatne si želáme a očakávame, že podujatie naše ako-koľvek u nich hojnej podpory nájde»¹².

Stručnejšie svoj program redakcia Pešťbudinských vedomostí sformulovala v 11. čísle v Oznámení Redakcie z 23. apríla 1861. Redakcia Pešťbudinských vedomostí opäť zdôrazňuje, o čom sa čitatelia novin mohli presvedčiť už z prvých 10 čísel, že dôsledne plnia úlohu, ktorá spočíva v tom, aby «v osudnej a rozhodnej terajšej dobe dôstojne a verne predstavovali záujmy Severoslovanov uhorských, t. j. Slovákov a Rusinov (podčiarkol F. Š.), ktorým ide

1. O vydobytie si práva života národu troch miliónov dôstojného a o zabezpečenie právo tohoto na budúcnosť proti nátlaku nadvlády;

2. O zachovanie, zabezpečenie a časoduchu zodpovedajúce vyvinutie ústavných slobôd

vlasti našej uhorskej a o zachovanie jej celistvosti bez obrazenia práva a slobody čiastok spolu s nami štát uhorský tvoriacich;

3. O zachovanie, celistvosť a rozkvit deržavy rakúskej na poli ústavného života.¹³

Oba tieto redakčné dokumenty sú svedectvom, že sa Pešťbudínske vedomosti, pri ktorých sa aspoň spočiatku sústreďovali takmer všetci verejne činní predstavitelia slovenského politického a kultúrneho života, považovali za reprezentanta a tmočníka národného programu aj uhorských «Rusinov». Tiež zo strany Ukrajincov Pešťbudínske vedomosti boli prijímané ako orgán, ktorý dokázal stotožniť slovenské národné záujmy so záujmami «Rusinov». Najvýstižnejšie o tom píše neznámy dopisovateľ ukrajinského pôvodu zo Šariša, keď sa ohradil proti tvrdeniam pôvodcu brožúry *Észervételek* a *magyar országi szlávok Oroszok*, že Pešťbudínske vedomosti nevyjadrujú národné potreby Ukrajincov. Doslovne píše: «Ačpráve Rusini pôvodcovi brožúrky . . . svoju vďačnosť a uznalosť vyjaviať podlížni sú, nemôžu ale s ním v tom súhlasiť, akoby ich túžby a žiadosti v Pešťbudínskych Vedomostach neboli obsažené. My s radosťou čítame P. B. Vedomosti, a redakcii za braterské zaujatie sa nás srdečne ďakujeme.»¹⁴ Najmä v prvých dvoch, ale aj v nasledujúcich ročníkoch nachádzame celý rad dokumentov, článkov a správ, ktoré sa priamo dotýkajú otázok Ukrajincov.

V ďalšej časti našej štúdie sa pokúsime ich roztriediť podľa charakteru a analyzovať problematiku jednotlivých príspevkov z Pešťbudínskych vedomostí.

Na prvom mieste treba spomenúť niektoré závažnejšie príspevky, ktoré mali programový charakter. Za prvý významnejší príspevok považujeme obsirny článok vtedajšieho podžupana Šarišskej župy Jána Moravčíka *Úvahy o budúcom postavení slovenského národa v Uhrách*,¹⁵ v ktorom na podklade historických prameňov dokazuje, že «národ slovenský je bez pochyby najstarší obyvateľ krajiny uhorskej, obýva hornic, podtatranské kraje od Prešporku až po Marmarušu nepretržene a počíta vo svojich dvoch kmeňoch, tak rečenom slovenskom a ruskom (rusinskom) vyše troch miliónov hláv». Moravčík teda v článku, pretože v jeho poňatí slovenský národ má «dva kmene», rovnako dokazoval autochtónnosť Slovákov ako aj Ukrajincov. I keď vo svojich názoroch bol poplatný dobe a tendenčne interpretuje niektoré historické fakty, predsa mu poslúžili k tomu, aby v 14 bodoch vytýčil zásady, ktoré sa musia realizovať, aby sa uskutočnila národná rovnoprávnosť; niekedy slovenský národ žil v rovnoprávnosti s maďarským a nemeckým národom. V jednotlivých bodoch už síce nehovorí o «rusinskom kmeni», lebo jednotlivé požiadavky stotožňuje s požiadavkami národnosti a rečou národnosti. V podstate Moravčíkove požiadavky možno redukovat na otázky jazyka: na zavedenie slovenčiny a materčiny «Rusinov» do škôl a rozličných oblastí spoločenského života.

Za najdôležitejší článok predmemorandového obdobia možno považovať príspevok Jána Francisciho *Severoslovania v Uhrách, t. j. Slováci a Rusini a krajinský snem uhorský*,¹⁶ ktorý mal pokračovanie v článku *Žiadosti Severoslovanov, . . .*¹⁷

Francisciho článok má síce príležitostný charakter (je zamyslením sa autora pri príležitosti zasadania uhorského krajinského snemu), ale sformulované sú v ňom všetky národné požiadavky Slovákov a «Rusinov», ktoré «musia žiadať» «pri zadržaní hraníc a zákonných inštitúcií krajiny uhorskej». V šiestich bodoch sa dožaduje, aby po novom ohraničení stolic, ktoré by predstavovali «jeden politicko-národný celok», Slováci a Rusini «vo všetkých odvetviach verejného života» (v úradoch, súdoch, cirkevných ustanovizniach, v školách a pod.) používali svoju «národnú reč». Žiada, aby ústavy, ktoré by plnili národné ciele, podporoval štát. V šiestom bode sa domáha, «aby v záujmoch nepolitických, lež len čisto národných, cirkevno-administratívnych a o ekonomických, v záujmoch vychovávaní a škôl, neposledy literatúry a umenia, shromaždenia, pod menom sbor alebo snem národný, podľa potreby držať a držiavať, tam sa radiť a v pohľadu na spomenuté predmety vonkoncom platné uzavrenia donášať mohli.»¹⁸ Slováci a «Rusini» by mali jedno všeobecné zhromaždenie, ktoré by posudzovalo spoločné národné otázky. Osobitne by sa posudzovali špecifické školské a cirkevné problémy.

Za zmienku stojí ešte fakt, že J. Francisci A. Dobrianskeho považoval za vyslanca Slo-

vákov, «ktorý je právom naša chlúba a nádeja, žiadni takí národovci nevyvolení, ktorých by Slováci a Rusini, jako svojich oddancov i v dobrých i v zlých časoch poznali a uznali».¹⁹

Francisciho článok s poznámkami Aurela Kecskemétyho uverejnili uhorské národné noviny «Sürgöny». Kecskeméty viní v ňom Severoslovánov, že žiadajú «osobitné teritórium» a «osobitné národné zhromaždenie», že chcú «statum in statu» a «z uhorskej krajiny baby-lonskú vážu vystaviť».

Prirodzene, že Kecskemétyho poznámky k Francisciho článku požiadavky Slovákov a «Rusinov» zámerné hyperbolizovali, aby ich nakoniec bolo možné odmietnuť, lebo z pozície existencie jednotného Rakúsko-Uhorského štátu «idea» politicky samostatného teritória v jeho lone bola v prikom rozpore.

Približne v tom istom čase rozvírili maďarské noviny kampaň, že sa voľba A. Dobrianskeho do uhorského snemu neuskutočnila podľa zákona. Už 23. marca 1861 «Pesti napló» spolu s komentárom priniesli správu, že Adolf Dobriansky bol za makovický okres zvolený za poslanca. J. G. (pravdepodobne Ján Gotčár) reaguje na uvedený komentár Alexandra Bujanovicsa a v článku uverejnenom v Pešťbudínskych vedomostiach vysoko oceňuje Dobrianskeho zásluhy, vernosť národu a obľúbenosť u všetkých «nemaďarských» Uhrov (nielen «Rusinov», ale i Slovákov, Srbov, Chorvátov a Rumunov). A. Dobrianskeho si vážia aj v Haliči a v Čechách. J. G. vyzdvihuje jeho rozvahu v revolučnom roku 1848. V závere doslovné píše: «Naposledy, jako vec podstatnú a nám dobre známu ešte pripomenúť musíme: že p. Dobriansky ani pred voľbou, ani v čas voľby samej na mieste voľby sa ani neukázal, ba ani len programm nerozposlal, a ani len s jedným voličom nehovoril, a predsa je volený, a sice práve len pre jeho všobecne známu osobnosť, — čo sa iste pri málo voľbách v celej uhorskej krajine stalo».²⁰

V ďalších číslach (9, 14, 15 a 37) Pešťbudínske vedomosti informujú o diskusiách, ktoré prebiehali v súvislosti s voľbou a verifikáciou Dobrianskeho ako poslanca do uhorského snemu. Už v správe zo 16. apríla 1861 («Tabula Velmožov držala dňa 13. Apríla svoje druhé zasadnutie . . .») sa konštatuje, že «. . . patričný verifikujúci výbor z ohľadu na zákonnosť voľby p. Dobrianskeho následkom u snemu zadanej ponosy ťažkosť pozdvihnuť, a k vyšetrovaniu veci sa má vyslanstvo vystrojiti». ²¹ Štrnásť číslo Pešťbudínskych vedomostí zaznamenalo, aké boli konkrétne námietky proti verifikácii Dobrianskeho zvolenia do snemu. V správe sa píše: «Následovalo rokovanie o voľbe Adolfa Dobrianskeho. Liberálny referent Pesti Naplóva začína zprávu o tomto rokovaní s vykriknutím: „most jön a fékete leves!“ Pesther Lloyd ale píše, že vypovedanie mena Dobrianskeho mrzuté homranie vyvolalo. Proti tejto voľbe sa tri petície podaly, a verifikujúci výbor tri razy držal o nej porady. Z ohľadu na dve prvé petície, v ktorých sa udáva, že Dobriansky už 1848. r. bol človekom viedenskej reakcie, 1849 ruské vojská proti vlasti dovedol, od tých čias bachovmu neústavnému systému ústavične slúžil, a i teraz v čas svojej voľby surovú masu proti inteligencii a proti kňazstvu búril — výbor ten mienky bol, žeby sa proti Dobrianskemu len vyšetrovanie nariďilo, v trefom protokolle ale narádza, aby sa voľba tá zrovna zničila, ponevác z písemností naposlady podaných vysvitá, že v zborovskom okrese i obec **Vinarovce** (pravdepodobne ide o obec Mlynarovce, pozn. F. Š.) na Dobrianskeho hlasovala, kdežto ku giraltovskému okresu prináleží; ďalej ponevác siúžny makovickej ochodze stoličnému výboru úradne oznámil, že sa voľba oproti zákonu za dve hodiny pretrhla, trebárs o tom protokol mlčí; ďalej že z Dobrianskeho stránky korteski vodcovia r. sjed. Rusinov s tým odvádzali od druhého kandidáta, Jakovicsa, že tento lektikale (sosípku) nezruší, Dobriansky ale áno, ktorý je i teraz vo vysokom úrade, ktorý už raz Rusov dovedol, aby Rusinov od potlačenia skrze Maďarov obránili, a jestli by bolo treba jich zase privedie, skrze čo sa ľud proti svojim kňazom tak pobúril, že z týchto niektorých i poudieral, a vübec kaputrokoši voľbu zanechať museli».²² Potom nasledoval stručný výťah z diskusie, ktorá prebiehala na uhorskom sneme 30. apríla 1861 o voľbe A. Dobrianskeho. V rozprave vystúpilo 21 poslancov, pričom sa všetci vyslovili za vyšetrovanie priebehu volieb, čo nakoniec snem aj odhlasoval (až na jeden hlas).

Poslanci sice vystupovali s ospravedlnením, že nie sú proti Severoslovanom (Slovákom a «Rusinom»), ktorých A. Dobriansky reprezentoval, ale iba proti priebehu volieb. V konečnom dôsledku však, ako diskusia ukázala, ich výhrady predsa len mierili proti nemaďarským národnostiam.

Pešťbudínske vedomosti v ďalšom článku Dobriansky a jeho verifikácia námietky, ktoré poslanci vzniesli na uhorskom sneme v súvislosti s voľbou A. Dobrianskeho za poslanca krajinského snemu, roztriedili do dvoch skupín: «1. z ohľadu jeho osoby» a «2. z ohľadu voľby samej», aby potom vehementne bránili A. Dobrianskeho ako predstaviteľa záujmov «Rusinov» a Slovákov: «My si za povinnosť pokladáme o Dobrianskom prehovoriť, lebo v tejto otázke s osobou Dobrianskeho národné záujmy Rusinov a Slovákov za nerozlučiteľné držíme, a zrovna veríme a veriť musíme, že čo sa proti Dobrianskemu deje, to vlastne proti zpomenukým národným záujmom je namierené». ²³ V ďalšej časti autor článku (je ním možno J. Francisci) konkrétne bod za bodom a dôvodiac faktami vyvracia všetky vznesené obvinenia proti osobe a voľbe A. Dobrianskeho.

Byt Dobrianskeho v Haliči, ktorý mal byť r. 1846 «veľmi účinným nástrojom viedenskej vlády... v čas známych barbarských výjavov proti poľskej šľachte...», autor jednoznačne vyvrátil a poprel, pretože «Dobriansky v Haliči nikdy nebyval, a r. 1846 na Vindšachte pri Štiavnici značnejší bannický úrad zastával». ²⁴

Prázdnu frázou zostalo aj obvinenie, že Dobriansky r. 1848 bol človekom viedenskej reakcie a nepriateľom Uhorska. Autor fakt motivoval tým, že Dobriansky stál na strane boja Slovákov a «Rusinov» za slobodu, rovnosť a bratstvo, preto ho ako jednotlivca možno vyhlásiť za zradcu vlasti. Slovákov a «Rusinov» ako národ z tohto hľadiska nemožno posudzovať, lebo by sa ukázalo, «že sa sloboda vo vlasti našej nie mierou človeka, ale len mierou maďarizmu merá». ²⁵

Ďalšie dve výčitky, že Dobriansky r. 1849 priviedol do krajiny Rusov (pri ruskom vojsku ako viacerí iní významní maďarski činitelia zastával úrad komisára) a potom slúžil Bachovmu absolutizmu, tiež nemohli obstáť, lebo pre tie isté dôvody bolo možné z vysokých i nižších funkcií vyradiť «všetky oddiely inteligencie uhorskej, ba i kolá terajších najrýchlejších liberalistov». ²⁶

A pokiaľ šlo o priebeh volieb Dobrianskeho, tie sa uskutočnili v zmysle zákona. Protokol o voľbách je tiež celkom v poriadku, čo podpisom potvrdili obe stránky, t. j. Dobriansky a Jakovič. Ale problém bol v čomsi inom – ako konštatuje autor článku – «Dobrianskeho vyvolenie bolo trňom v oku jeho a našich nepriateľov. Našli sa ľudia, ktorí proti nemu z čiastky sami od seba, z čiastky bez mála navedení, všeliaké ponosy pred stolicu i pred snem podali, a rozchýrili, že je pod Makovicou (t. j. vo zborovskom volebnom okrese) človek nie istý života...» ²⁷

Nakoniec Pešťbudínske vedomosti nastofujú celý rad otázok, ktoré súvisia s osobou, zmýšľaním, činnosťou i voľbou A. Dobrianskeho. Trom vyslancom (A. Szent Iványmu, K. Tiszovi a Szaploneczymu) vyslovujú poďakovanie, «... že v terajšej osudnej dobe v záujme osoby Dobrianskeho pravdu, spravodlivosť a slobodu, a skrze to, i Slovákov a Rusinov zastali, lebo Slováci a Rusíni nič inšie nežiadajú len pravdu, spravodlivosť a slobodu». ²⁸

Článok Dobriansky a jeho verifikácia nebol jedinou obranou Dobrianskeho, ktorá sa objavila na stránkach Pešťbudínskych vedomostí. Už 19. apríla 1861 v polytematickom príspevku «Zo Šariša z pod hory Makovice» čítame o osobe a voľbe A. Dobrianskeho: «Ľud náš tam s rozumom, svedomite volil toho, o ktorom počul a vedel, že je verným synom svojho národa, že je múdry a spravodlivý ochranca svojho opusteného kmeňa, že chce, aby všetkým dobre bolo. Nech oprobujú naši neprajníci, aby voľba obnovená bola, a uvidia že za poslanca makovického jednohlasne vyvolený bude pán Adolf Dobrianski». ²⁹

Iný dopisovateľ v podobnom príspevku «Zo Šariša 18. Mája» hneď v úvode zdôrazňuje, že «Rusíni» a Slováci sú «nielen synovia jednej domoviny, ale aj synovia jednej matky Slávy,

ratolesti jedného stromu, ktoré dá Boh budú svoj kvet rozvíjať razom». Práve Slováci a Ukrajinci boli voličmi A. Dobrianskeho, ktorí dozvediac sa o ňom, že «hotový je prijať zástupníctvo, hrnuli sa pod zástavu jeho bez všetkého kortešovania a sľubov». ³⁰ Pisateľ potvrdzuje, že Dobrianskeho protikandidát Jakovič, ktorý sa nahneval, že nebol zvolený i napriek kortešovaniu slúžneho a hajdúchov, s daktorými kortešmi podal «klebetnú ponosu» proti Dobrianskeho voličom. Vyzdvihuje, že hoci zborovský farár a slúžny pri každej príležitosti znevážovali slovenských a «rusínskych» voličov, «všetko to vďačne pretrpeli, a pri inquisícii svedomite a smelo sa držali, a svojho vodca pri voľbách aj po inquisícii ešte viac ctia a milujú...» ³¹

Avšak v rozpore so všetkými skutočnosťami – ako oznámili Pešťbudínske vedomosti 23. júla 1861 – zhromaždenie snemu (18. a 19. júla 1861) zrušilo pôvodné a nariadilo nové voľby v zborovskom okrese: «Z pokonaných verifikácii pripomíname, že voľbu p. Adolfa Dobrianskeho, ktorú verifikujúci výbor jednohlasne t. j. výjmc troch hlasov, zrušilo a novú voľbu nariadilo z tej príčiny, že voľba (a síce pre obed volebného výboru) pretrhnutá bola, že neoprávnení (7. či 8.) hlasovali, a že sa za Dobrianskeho s komunizmom agitovalo. Ináčte k vyšetrovaniu skrze snemu vyslaný Várady v zpráve svojej tvrdil, že sa neosvedčilo, žeby Dobriansky agitáciu bol zapríčinil.» ³²

V podstate sa celý prípad zvolenia A. Dobrianskeho do uhorského snemu prešetroval až do jeho rozpustenia (22. augusta 1861). ³³ Nové voľby sa už neuskutočnili.

Bodkou za sériou článkov o voľbe A. Dobrianskeho a prešetrovaní jeho zvolenia môže byť konštatovanie, ktoré už vtedy urobili Pešťbudínske vedomosti: «Slovom snem krajinský nemaďarským národom zreteľne ukázal, že aj on ešte nie je uhorský ale len výlučne maďarský.» ³⁴

Osobitné spomenutie z prvého ročníka Pešťbudínskych vedomosti zasluhujú si ešte tri príspevky: Memorandum národa slovenského, Prípis Slovákov k Horvatom, Srbom, – a s niektorými premenami k Rusinom a Rumuňom a Žiadosti berežských a ugočských Rusov.

Pešťbudínske vedomosti 17. mája 1861 uverejnili správu, že z rozhodnutia mešťanostov sa na 6. júna 1861 zvoláva do Martina národné zhromaždenie, ktoré má rozhodnúť o slovenských národných požiadavkách. V dňoch 6.–7. júna sa v Martine zišla väčšina predstaviteľov slovenskej inteligencie (na prezenčnej listine je napr. podpísaný aj mladší brat A. Dobrianskeho Kornej Dobriansky, «statkár», ktorý pripomienkou: «A čo potom, jestli sa to domnele nastávajúce šriadenie na roky odtiahne, alebo memorandum naše ad acta, odloží?» ³⁵ oponoval turčianskemu poslancovi J. Justhovi, lebo sa usiloval odsunúť niektoré požiadavky Memoranda). Na druhý deň po poldruhadňových rokovaniach pred päťtisícovým národným zhromaždením bolo s nadšením prijaté Memorandum národa slovenského ako slovenský národný program. Nás z Memoranda zaujíma fakt, že v jeho štvrtom článku sa vyslovuje solidarita so všetkými utláčanými nemaďarskými národmi: «Konečne osvedčujeme, že záujmy národa slovenského ohľadom slobody občianskej sú tie samé, sú jednotajné so záujmami všetkých uhorských, z ohľadu slobody národnej ale so záujmami všetkých doteraz zákonmi utláčaných národov, menovite: Rusinov, Rumunov, Srbov a Chorvatov; takže v priestore tom, ktorý národ slovenský obýva, úplne to isté žiada pre seba (ohľadom totiž národnosti a slobody), čo bratia Maďari skutočne už majú...» ³⁶ Národné zhromaždenie sa tiež uznieslo všetkým spomenutým národom rozposlať Memorandum s osobitným prípisom. Prípis Slovákov k Horvatom, Srbom, – a s niektorými premenami k Rusinom a Rumuňom uverejnili Pešťbudínske vedomosti. ³⁷ V Štátnom oblastnom archíve v Prešove sa nachádza rukopis listu adresovaný len «Rusinom», ku ktorému je pripojený exemplár textu Memoranda. ³⁸ S uverejneným Prípisom... sa zhodujú základné pasáže. Archivár grécko-katolíckeho biskupstva list s Memorandom zaevidoval 23. septembra 1861 a niekto z nadriadených pod dátum pripísal: «Simpliciter inter acta deponi» (Jednoducho založiť medzi spisy), z čoho možno usudzovať, že Memorandum národa slovenského nenašlo patričný ohlas medzi predstaviteľmi prešovskej diecézy. Vysvetli-

teľné je to tým, že Memorandum slovenského národa bolo adresované uhorskému snemu, kým koncepcia riešenia «rusinských» národných záležitostí skupiny reprezentovanej A. Dobrianskym, na strane ktorej jednoznačne stálo aj duchovenstvo prešovskej diecězy, bola protimaďarská: «... ľudia zo skupiny A. Dobrianskeho si zachovali výslovne prohabsburskú orientáciu a splnenie «rusinských požiadaviek» chceli dosiahnuť pomocou Viedne».³⁹

Dokument Žiadosti berežských a ugočských Rusov,⁴⁰ ktorý Pešťbudínske vedomosti prevzali z «Magyar sajtó» (z 13. augusta 1861) reprezentuje názory promaďarsky orientovanej skupiny. Program žiadosti uhorských Rusov bol schválený na porade, ktorá sa uskutočnila 20. júna 1861 v Osuji, a zverejnili ho v tlači, «... žeby z jednej strany snem krajinský žiadosti Rusov znal, z druhej strany ale Rusi sami s prehnanými žiadosťami nevystupovali».⁴¹ Žiadosti berežských a ugočských Rusov tu zrejme narážajú na požiadavku protimaďarskej skupiny, reprezentovanej A. Dobrianskym, ktorá sa dožadovala, aby bolo zriadené autonómne «rusinske» územie. Program Žiadosti vychádza z požiadaviek autonómie stoličných ochodzí (administratívna správna jednotka ako dnešný okres) namiesto autonómie stolic.

V Žiadostiach sa «berežski a ugočski Rusi» dožadujú, aby sa zákonne uznal «ruský národ», ktorý by mal svoje «národné zhromaždenie», aby sa ochodze stolic zriadili podľa národnosti a uznala sa ich autonómnosť. V šiestich bodoch potom rozvádzajú, čo vyplýva z uznania autonómie ochodzí. Žiadajú «pomerné volenie jednotlivcov ruských ku krajinským úradom cirkevným a svetským», zavedenie «náukozdelného» jazyka do základných škôl, kde je «značný počet ruských učedníkov» a na užhorodskom gymnázii rozšíriť počet predmetov, ktoré by sa prednášali po «rusky» (dovtedy sa po «rusky» vyučovalo iba náboženstvo). V siedmom článku chcú, aby sa zabezpečilo «vyzdvihnutie pomerov na feudálny systém upozorňujúcich». Posledný článok sa dotýka cirkevných záležitostí, z ktorých základnou požiadavkou je povýšenie «munkáčskeho» biskupstva na arcibiskupstvo.

Takto formulované požiadavky promaďarskej skupiny v porovnaní s koncepciou privržencov A. Dobrianskeho mali v istom zmysle demobilizujúci dosah, čo v konečnom dôsledku vyhovovalo maďarským predstaviteľom, lebo dezorganizovalo národné hnutie uhorských «Rusinov». Priznačné je, že žiadosti tohto typu uverejňovala i maďarská tlač, a tak sa budilo aspoň zdanie, akoby uhorský snem skutočne chcel riešiť národnostné otázky. Ale koncom leta – ako sme už uviedli v iných súvislostiach – došlo k novému zvratu politickej situácie. Panovník rozpustil uhorský snem a tým ho vlastne zbavil zodpovednosti za riešenie národnostnej otázky v Uhorsku.

Po istých rozpakoch, keď panovník prisľúbil rešpektovať jazykové práva národnosti, opäť u Slovákov a «Rusinov» ožili nádeje, že teraz presadia svoje národné požiadavky vo Viedni. Tak vzniklo tzv. viedenské memorandum (Privilégium o politicko-správnej organizácii slovenského Okolia), ktoré užší výbor slovenskej delegácie predložil cisárovi 12. decembra 1861 a Adresa munkáčskeho konsistorija, odoslaná panovníkovi 12. (24.) decembra 1861.⁴²

S Adresou je spojený aj ohováračský výpad maďarských novín «P. Ll.» (= Pester Lloyd) proti A. Dobrianskemu, ktorý údajne mal požiadať biskupa v Mukačeve, aby jeho alebo niekoho iného splnomocnil zastupovať záujmy «ruského národa» (rozumej uhorských «Rusinov», pozn. F. Š.) pred viedenskou vládou. Tejto žiadosti sa však na zhromaždení diecězy nevyhovelo preto, lebo «len uhorský snem k porovnaniu národnej otázky kompetentný je». Iné maďarské noviny – «P. H.» (= Pesti Hirlap) – v nepravdivých informáciách šli ešte ďalej. Tvrdili, že župný námestník užhorodskej stolice «držal» poradu s «ruskými výtečníkmi», na ktorej sa väčšina – 29 hlasov proti 3 – «vyjadrila, že najväčšiu bezpečnosť pre ruskú národnosť v tuhom spojení sa k maďarskej národnosti vidi».⁴³

Pešťbudínske vedomosti v polemike odcitovali text Adresy, v ktorej ani zmienky nieto, že «uhorskí Rusini» najväčšiu bezpečnosť pre «ruskú» národnosť «vidia» v tuhom «pripojení sa» k maďarskej národnosti, ale naopak, obracajú sa «k stupňom spravodlivého prestolu Veličenstva». «Tuhé» pripojenie sa k maďarskej národnosti – menia Pešťbudínske vedomosti –

pre «Rusinov» by «znamenalo pomiešanie sa s národnosťou maďarskou a ztratenie sa v nej». Odmietnutie asimilácie nemožno hodnotiť ako separatizmus, lebo «Rusinom» – podobne ako Slovákom, Srbom a Rumunom ide o zabezpečenie takých «národných práv a privilégii», aké majú, alebo o aké žiadajú iné uhorské národy. Potvrdzujú, že skutočne na zasadnutí mukačevského konzistória 12. decembra 1861 štyria účastníci (konkrétne ich menujú) hlasovali proti Adrese. A pokračujú: «Akože i to za nepravdu vyhlásiť nadobro, že „administrátor užanský v záležitosti zabezpečenia národnosti ruskej poradu držal“. Za jedno, v užanskej stolici niet administrátora, ale je kráľovský komisár; za druhé, kto postavenie a povolanie kráľovských komisárov pozná, ten to dobre vie, že kráľ. komisár podobné porady držať nemôže».⁴⁴ V závere tohto polemického článku Pešťbudinske vedomosti konštatujú, že uvedené maďarské noviny mali jasný cieľ: sledujú, aby sa Dobriansky odcudzil národu a zase o biskupovi mal národ predstavu, že s ním zle myslí. Maďarské noviny chcú navodiť atmosféru, akoby «Rusíni» «šfastic pre seba v tom videli», že sa môžu asimilovať s Maďarmi, čím iné nemaďarské národy stavajú do takého svetla, že pre krajinu a ústavu predstavujú veľké nebezpečenstvo.

Adresa mukačevského konzistória, keď ju porovnáme s tzv. viedenským memorandom slovenského národa, ktoré bolo osnované na dvoch základných požiadavkách Memoranda: na uznani svojbytnosti slovenského národa a vyčlenení slovenského Okolia v rámci Uhorska, predstavuje akýsi kompromis riešenia národnostnej otázky «Rusinov». Konzistórium sa síce dožaduje, aby sa «päťtisícim dušiam» uhorských «Rusinov» priznali národné práva a privilégia ako ostatným nemaďarským národom, ale «bez potrhania hraníc uhorskej krajiny a bez narušenia jej sústavy».⁴⁵ Ukazuje sa, že Adresa mukačevského konzistória nepriamo reagovala aj na Obežník p. Adolfa Dobrianskeho k ruským dekanom v Uhorskej, ktorý z Viedne už 18. (30). októbra 1861⁴⁶ A. Dobriansky rozoslal na jednotlivé cirkevné obvody a ustanovizne s prosbou, aby podľa príkladu iných národov v Uhorsku (Slovákov, Srbov a Rumunov) dostal od «ruskej» cirkvi a obci splnomocnenie zastupovať u panovníka uhorských «Rusinov» «aby on v jejich mene obnovenie starých slobôd ruskej cirkve a národnosti v Uhrách . . . svojnu cestou vyprosif ráčil».⁴⁷

Adolf Dobriansky v obežníku vychádza z konštatovania, že «čas, v ktorom aristokracia radu panovala, chvala Bohu, v celej Europe pominul i len národ maďarský znal niektoré pozostatky tohoto panovania zachovať. Čas je, – zdôrazňuje – aby nie len toto panovanie – ale i mnoho nebezpečnejší druh aristokrace menovite aristokracia náboženská a národnia prestala».⁴⁸ Národnostnú otázku Ukrajincov v Uhorsku, pretože «vyslobodenie sa teraz možným zdá byť» a «vláda Jeho c. kr. ap. Veličenstva slobodnému vyvíňovaniu sa všetkých národnosti je priaznivá», chce riešiť vyslobodením sa z «jarma Maďarov» a ich rovnoprávnosťou v «nami milovanej a nerozdeliteľnej krajiny uhorskej». Obáva sa, že ak «ruský národ», ktorý je «praobyvateľom uhorskej krajiny» «silne spojenými silami diela nezaujme sa» nakoniec zostane «bez všetkého práva». «Cirkev a milá národnosť naša neomylné slobodu požaduje, bez ktorej osveta a vývin národa nášho tak dobre, jako i kňazstva i dedinského ľudu nášho nemožné sú; uhorskému ruskému národu neomylné usilovať sa nadobro, aby obciahnul dobre rozumenú slobodu, t. j. aby sa oslobodil od aristokracie rodu, latinsko-maďarskej cirkve a maďarskej národnosti, – jestli nechce zahynúť».⁴⁹

V druhej časti obežníka A. Dobriansky dáva praktické pokyny, ako splnomocnenie napisať, vybaviť ho úradnou pečatou a podpismi, či doplniť niektorými formuláciami (napr. «aby sa táto záležitosť len v súzvu so sdelenou uhorskou ústavou viedla – slovom obsah splnomocnenia a podpisy podľa okolnosti môžu byť rozličné»), aby na jeho konci zdôraznil, že «záležitosť táto je na každú prípadnosť veľmi vážna a má sa podľa možnosti v tichosti a čím najskorejšie previesť . . .»⁵⁰

Zrejme, že za takejto politickej situácie je aj Dobrianskeho Obežník . . . v porovnaní s predchádzajúcimi požiadavkami (zriadenie autonómneho «rusinskeho» územia) v istom zmysle kompromisom, i keď vo svojej koncepcii jasne zostáva i naďalej protimaďarským.

Práve z týchto príčin dokonca maďarský časopis «Sürgöny», ktorý – ako uvádzajú Pešťbudínske vedomosti – «ešte nedávno „takmer moniteurom nemaďarských národností“ sa sám nazval», hrubo napadol A. Dobrianskeho a jeho obežník komentoval slovami: «Tento obežník p. Dobrianskeho s radosťou vitáme, áno s radosťou; lebo tenže opovážlivou rukou strháva záclonu z tých snáh, ktoré v mene národnosti „krajnia ľavá stránka“ a najkrikľavejšia čiastka zastupiteľov národnosti chová. Táto snaha z krátka je: zničenie všetkého pozitívneho práva; ponevác každé pozitívne právo nič iného není, nežli pozostatok feudalizmu; depossessovanie statkárov; nie len nové rozdelenie krajiny, ale i nové rozdelenie majetku a všetko to v mene národného práva ad majorem Dei gloriam. Čuduj sa civilisovaná Európa! – Red».⁵¹ Poznámka Sürgönya vyburcovala redakciu Pešťbudínskych vedomostí k ostrej polemike, v ktorej berú pod ochranu A. Dobrianskeho ako «verného priateľa» a «oddanca» svojho národa. Nakoniec prohabsburská orientácia zachránila A. Dobrianskeho, keď sa po zverejnení akcie celá záležitosť s obežníkom začala prešetrovať. Dobriansky, čo mu hrozilo, ani nebol uvoľnený z vysokého úradníckeho miesta na miestodržiteľstve vo Viedni.

Zaiste nejde o náhodu, že práve v 6. čísle, kde je Adresa mukačského konzistória, Pešťbudínske vedomosti publikujú ôsme pokračovanie «feuilletonu» Petra Záboja Hostinského (= Peter Kellner) Slovania v Uhrách, na základe histórie národov Uhorských, v ktorom autor píše o «praobyvateľoch krajiny Uhorska» – «Rusoch», nazývaných «obyčajne Rusíni». P. Z. Hostinský nenapísal nejakú historickú rozpravu o zakarpatských Ukrajincoch, ale vychádzajúc z vlastnej skúsenosti (istý čas býval medzi «Rusínmi»), obdivuje «železnú náтуру» tohto «kmeňa», lebo «výhodné kraje Uhorska vzdělali Rusi, vytrvalosti ich rúk podala sa zem, a počala vydávať ovocie, zbožie . . . Fújaky zimy, pľušte, snahy, kúrňavy, hromy, jemu to jedno, on premáha všetky živly a stúpa cestou svojou. A všetku slávu tú zaslúžili si mozolne Rusovia».⁵² Roľníctvo pokladá P. Z. Hostinský za «prvý základ» ľudskej spoločnosti a tým aj za základ «obce štátnej». Práve v tomto ohľade majú «nevyslovné zásluhy» uhorskí «Rusíni». Doslovne píše: «Rusíni uhorskí zastupujú živél roľníctva v Uhrách».⁵³

Po týchto dokumentoch zo 6. a 7. januárového čísla Pešťbudínskych vedomostí dlhšie obdobie nevenovali pozornosť národnej problematike Ukrajincov. Len koncom augusta a v niekoľkých septembrových číslach prebehli správy o návštevách A. I. Dobrianskeho v jednotlivých župách (Šarišskej, Spišskej, Turčianskej a Tekovskej župe).⁵⁴ Na týchto cestách sa dostávalo Dobrianskemu zaslužennej pozornosti, obdivu a uznania: «... nevedeli sme sa do syta na ňom natešif, nevedeli sme ho dosť naobdivovať», píše z Hlinika Kvetoslav. Dopisovateľ X. zo Šarišskej stolice referuje: «Po tieto dni navštívil naše strany veľkomožný pán Adolf Ivanovič Dobrianski. Ľudia z každej strany hrnuli sa k nemu. Ale on len za dva dni zabavil sa u nás. Ako po telegrafe dozvedeli sa ľudia o ňom, a každý chcel vidieť toho veľikého muža, ktorý hotový je obetovať žitie i život svoj za blaho národa».⁵⁵

Osobitnú kapitolu o národnom živote Ukrajincov, ktorú zaznamenávajú Pešťbudínske vedomosti, predstavuje materiál o Spolku sv. Jána Krstiteľa.

Ustanovujúce zhromaždenie tohto spolku sa uskutočnilo 30. októbra (11. novembra) 1861 v Prešove za účasti 60 prítomných (medzi nimi bol aj ev. farár Bohuš Nosák, brat Bohuša Nosáka-Nezabudova) a malo vyhrotený národný charakter (napr. protinárodne zmýšľajúci kanonik musel opustiť zhromaždenie). Anonymný nám svedok zhromaždenia jeho priebeh s nadšením komentoval: «Vy ste ešte nevideli Rusských, t. j. russké shromaždenie, Vy nemáte poňatia o duchu russkom, to nemožno opísať, to ani myšlienka postihnúť nemôže. Slovom: to bolo shromaždenie Rusských, shromaždenie národné, oduševnené, lúbezné, patriarchálne. Slovo národné, spev slovanský a spoločnosť bratrská».⁵⁶

Toto prvé zhromaždenie Spolku sv. Jána Krstiteľa (zaiste názov spolku mal symbolický charakter) zároveň ukázalo, «že národ russký nie len v cirkvi, ale i na poli občianskom žije, národ pokázal iskru života a žiť bude». Redakcia Pešťbudínskych vedomostí v poznámke

uvítala «Rusínov» «na poli národného života» ako «bratov» a «susedov jedného osudu» a vyslovila presvedčenie, že ich národné oduševnenie vytrvá a bude zárukou ich lepšej budúcnosti.

Cieľom spolku, za predsedu ktorého bol «hromovitým výkrikom, jednoduše a jednohlasne» zvolený «prvý Rusín» Adolf Ivanovič Dobriansky, bolo «napomáhať chudobných, ale statočných a pilných ruských žiakov gymnasiálnych, a obzvlášte opatrit ich dľa možnosti stolom a hospodou».⁵⁷

Členmi spolku boli «zakladatelia» a «podporovatelia». Členstvo bolo podmienené určitým peňažným, ale v prípade podporovateľov aj naturálnym príspevkom. Prijmy si spolok zaobstarával z viacerých zdrojov, ale v podstate šlo vždy o výpomoc členov alebo o rozličné zbierky.

Najvyšším orgánom spolku bolo valné zhromaždenie, ktoré sa zvolávalo raz za rok. Ináč na čele spolku bol správny výbor, ktorý mal polovicu členov duchovného a polovicu svetského stavu. Volil sa každé tri roky. Stanovy spolku ďalej presne určujú a vymedzujú právomoc valného zhromaždenia a správneho výboru. Záverečné ustanovenie sa týka majetku spolku v prípade jeho zániku.

Autormi «Stanov spolku sv. Jána Krstiteľa k napomáhaniu učiacej sa ruskej mládeži, v biskupstve prešovskom» boli: Michal Gerbery, prepošt; Alexander Duchnovič, archidiakon; Jozef Soltis, spevec kanonik a Michal Starecký, školský kanonik.

Zdá sa, že spolok už od svojho vzniku bol finančne dobre situovaný: na zakladajúcom valnom zhromaždení mal k dispozícii 7000 zl. Alexander Duchnovič v liste zo 14. decembra 1862 ďakuje ostrihomskému arcibiskupovi a kardinálovi Jánovi Scitovskému za «vyvazovací úpis na 2000 zl.» a spišskému biskupovi Ladislavovi Zábojskému za 100 zl.⁵⁸ Ale napr. i farár Katrenič hneď na valnom zhromaždení spolku zložil 1000 zl. v hotovosti. Členovia spolku však robili zbierky v obciach, pri rodinných slávnostiach, spoločenských schôdzach a pod. Spolok mal širokú podporu nielen u «Rusínov», ale aj u Slovákov, napr. Bohuš Nosák, ev. farár v Sabínove, ktorý predniesol na valnom zhromaždení ruskú zdravicu, «že ho dobre neroztrhali z lásky» «obetoval» 6 zl. Dokonca finančnú pomoc spolku, čo sa zaiste stalo zásluhou A. I. Dobrianskeho, poskytol aj sám panovník, a to vo výške 5000 zl. V priebehu ani nie roka Spolok sv. Jána Krstiteľa bol hospodársky tak silný, že na valnom zhromaždení 18. (30.) júla 1863, kde bol prítomný i A. Dobriansky, prijalo sa rozhodnutie «... aby do života uvedený bol už tohoto roku vychovávaci ústav jestli to možno...».⁵⁹ Na tomto zhromaždení «uzavrené bolo jednohlasne, shromaždených bratov slovenských v Sv. Martine listovne pozdraviť a im k dobrému výsledku blaho priať».⁶⁰ Pozdravný list členov Spolku J. Krstiteľa bol určený prvému valnému zhromaždeniu Matice slovenskej, ktoré sa uskutočnilo 4. augusta 1863 v Turčianskom Martine. Do jej výboru bol zvolený tiež Adolf Ivanovič Dobriansky, c. (fíšarsko-) kr.(áľovský) radca pri uhor.(skej) nám.(estnej) rade v Budíne, ako jeden z jej zakladateľov.⁶¹

Valné zhromaždenie spolku, už aj vzhľadom na prítomnosť A. I. Dobrianskeho, ktorému sa preukazovala osobitná pozornosť a úcta, bolo doslovne národnou slávnosťou. Odznali tu nielen národným duchom precitenejšie prejavy a zdravice (A. Dobriansky svojou rečou «i tých, ktorí v svojom smýšľaní boli jako trstina vetrom klátená, upevnil a posilnil»)⁶², ale aj národné piesne, «ruské» spevy.

Posledná noticka, uverejnená v Pešťbudínskych vedomostiach o účinkovaní Spolku J. Krstiteľa, pochádza z posledného čísla roku 1864 a zdôrazňuje sa v nej, že Ukrajinci si musia vychovať svoje národné úradníctvo, pretože medzi «Rusmi» je veľa odrodilcov.⁶³

Uvedená správa zároveň bola aj poslednou informáciou o národnom pohybe a živote uhorských «Rusínov», ktorú uverejnili Pešťbudínske vedomosti na svojich stránkach. Všetky ďalšie príspevky sú spojené s menom A. I. Dobrianskeho, najprv ako dvorského radcu a potom (po voľbách r. 1865, keď sa všetci kandidáti Slovákov stretli s volebným neúspechom) ako poslanca uhorského snemu, jediného obhajcu národných práv Slovákov.

Už pri vymenovaní A. Dobrianskeho za dvorského radcu pri uhorskej námestnej (miesto-
držiteľskej) rade tridsaťtri slovenských národovcov z Banskej Bystrice a okolia poslalo mu
blahoprajný prípis.⁶⁴ Na jednej strane vyslovujú v ňom pofutovanie nad príkormami, ktoré
musel znášať po svojom zvolení do uhorského snemu (1861), ale i radosť a nadšenie, že sa
zadosť urobilo spravodlivosťou jeho povýšením «pre česť a zveľatok oboch našich i všetkých
kmenov slavianskych».⁶⁵ A. Dobriansky odpoveď na zdravicu poslal «v rodnom nárečí» a ju
adresoval na Martina Čulena, vtedajšieho riaditeľa banskobystričského gymnázia, ktorý pravde-
podobne zorganizoval celú akciu. V odpovedi Dobriansky reagoval na myšlienky pozdrav-
ného listu: vo vyslovenom súcite vidí súcit celého slovenského národa a vo svojom povýšení
panovníkovo uznanie národných práv slovanských národov «austrijskou državou». Dobrian-
skemu slovenský národ je «ten národ, ktorý v nenarušenej svojej prvobytnosti (pôvodnosti)
prechod tvoriať medzi slovanským východom a západom, ako dľa geografického a politického
svojho položenca, tak aj dľa nárečia svojho zo všetkých najbližšie stojí porodiťšiemu mňa
národu ruskému . . .»⁶⁶ Ubezpečuje banskobystričských národovcov, že je mu čťou byť «hla-
som» tohto národa, preto «. . . dielo rovnoprávnosti bude podporovať zo všetkých mojich sil
aj v budúcnosti».⁶⁷

Práve tento jeho bratský vzťah k slovenskému národu a zásadný postoj, aby bol rovno-
právnym s maďarským národom, vzbudzovali u Slovákov patričnú vážnosť, úctu, ktorú
A. Dobrianskemu prejavovali pri každej príležitosti. Keď napr. 18. decembra 1863 oslavoval
svoje 46. narodeniny, v kruhu jeho priateľov, čitateľov a «oddancov», ktorí s ním «slávil slavné
slávu Sláva slavného», nechýbali ani početní Slováci z radov národovcov, verejných činiteľov
a mládeže. Účastník osláv (pravdepodobne sám zodpovedný redaktor a vydavateľ Mikuláš
Štefan Ferienčík) v besednici v Pešťbudínskych vedomostiach za všetkých Slovákov to vy-
jadril slovami: «. . . na celom Slovensku ozýva sa jeden hlas, jedno pranie a to je: Bože! živ
nám Adolfa Ivanoviča Dobrianskeho na mnogaja i blagaja lieta!»⁶⁸ Na milej slávnosti
priestrannými izbami Dobrianskeho bytu sa ozývali «. . . spevy mládeže ruskej, tie zmenili
spevy slovenské, a zas ruské, a zas slovenské. Ozvali sa i krásne zvuky srbskej tamburice,
i melancholické, lež dušu prenikajúce harmonie národných srbských spevov».⁶⁹

Po totálnom neúspechu slovenských kandidátov vo voľbách roku 1865 (podľa Pešťbudínskych
vedomostí vo voľbách kandidovalo 25 «národné smýšľajúcich mužov», ale ani jeden neuspel)⁷⁰
jediným reprezentantom aj slovenského národa sa stal Adolf Ivanovič Dobriansky, ktorý bol
opäť zvolený v Zborove, čo Pešťbudínske vedomosti v rubrike «Zprávy domáce» veľkými
písmenami zaznamenávajú: «Z Bardiova, 23. novembra. Adolf Dobriansky vzdor všetkým
namáhaniam odpornej stránky za poslanca na snem v Makovickom okrese je vyvolený».⁷¹
A skutočne, A. Dobriansky v boji za národné práva «Rusinov» a tiež Slovákov na uhorskom
sneme zohral rozhodujúcu úlohu, hoci výsledky pri silnejšej maďarizácii boli iba minimálne,
čo si neskôr uvedomil aj sám A. Dobriansky a v nasledujúcich voľbách roku 1869 rezignoval na
funkciu poslanca uhorského snemu.

Pešťbudínske vedomosti počas celého funkčného obdobia veľmi pozorne sledujú poslaneckú
aktivitu Adolfa Ivanoviča Dobrianskeho na uhorskom sneme. Každé jeho vystúpenie podrobne
komentovali, každú reč uverejnili v plnom znení.

Prvýkrát, čo registrujú Pešťbudínske vedomosti, v snemovni zástupcov uhorského snemu
A. Dobriansky vystúpil 19. februára 1866 na jej 26. zasadnutí. Podobne ako predchádzajúci
rečník nemaďarskej národnosti Rumun Alexander Vlád a potom Srb Svetozár Milutinovič aj
Dobriansky sa vyslovil proti systému «zodpovednému ministerstvu» v Uhorsku (išlo o zriadenie
nezávislej zodpovednej uhorskej vlády), lebo ho pokladá «za nebezpečný pre vývin slobody
a ústavy, a vidiac v ňom zárodok tyranstva parlamentnej väčšiny nad menšinami» žiada návrat
a zavedenie «municipálnej samosprávy» v župách a slobodných kráľovských mestách. Nalieha,
aby sa práve touto cestou uskutočnila v Uhorsku národná rovnoprávnosť.⁷²

Dopisovateľ «Z pod Urpína» (z Banskej Bystrice) po vystúpení A. Dobrianskeho

na uhorskom sneme 23. februára 1866 s nadšením napísal: «Tým viac ale národním zápalom naplnila nás reč Jeho Osv. p. A. J. Dobrianskeho, ktorého nie len bratia Rusíni, lež aj my vo voľbách ukřivdení Slováci sťa nášho zástupca považujeme. Už z krátkej zprávy, ktorú sme dostali o jeho výbornej reči vidíme, že jeho ústa boli ústami bratských národov, rusinskeho a slovenskeho». ⁷³

Červenou nitou ďalších troch vystúpení A. Dobrianskeho v snemovni zástupcov uhorského snemu je myšlienka, aby v «adrese» (v návrhu zákona), určenej panovníkovi, bolo zakotvené, že v Uhorsku žije viac národov (čo uznal už snem roku 1861), že neexistuje žiaden «jeden politický národ». Aj starším zákonom idea «magyar nemzet» bola úplne cudzia, preto sa Dobriansky stotožňuje s návrhom S. Miletiča, aby uvedený pojem bol nahradený výrazom «az ország nemzetei» («az ország népei»). ⁷⁴

Na uvedenú tému A. Dobriansky prehovoril v sneme koncom roka 1866 (15. decembra). Odpovedá H. Štefanidesovi, poslancovi z hornej Oravy. Dôraz na fakty, znalosť uhorských zákonov spolu s obranou národných záujmov nemaďarských národov boli typické znaky tohto krátkeho Dobrianskeho prejavu. ⁷⁵ Z jeho reči jasne vyplýva, že sa snem postavil na protizákonné stanovisko. Pešťbudinske vedomosti Dobrianskeho vystúpenie komentujú slovami: «reč p. Dobrianskeho mala ten účinok, že po nej nik neopovážil sa viac uprieť to, žeby v Uhorsku nejstvovalo viac národov. Sám Kerkapolyi, ktorý ináč je veľmi dobre zbehlý v Corpus juris hungarici, uznal pravdivosť tvrdenia Dobrianskeho, a len nejakým sofismom chcel obrániť protizákonné stanovisko, na ktorom stoja teraz Maďari v otázke národnej». ⁷⁶

Koncom roka 1867, teda už po rakúsko-maďarskom vyrovnaní (vyrovnanie kodifikoval 12. článok zákona z mája 1867) a po okázalej korunovácii Františka Jozefa za uhorského kráľa (8. júna 1867 v Budíne), keď sa orgánom štátnej moci stalo ministerstvo (vláda), krajinský snem rokoval o správnej sústave, municipiálnom zriadení v Uhorsku. O Dobrianskeho vystúpení na sneme 5. novembra 1867 Pešťbudinske vedomosti referujú: «... Ad. Dobrianský pri veľkom křiku držal krátku reč, v ktorej vyslovil nesúhlas svoj s náhľadom Deákovým, akoby municipia boli ministerstvu podriadené institúcie. Chce, aby otázka municipii riešená bola v súhlase s otázkou národnou». ⁷⁷ V nasledujúcom čísle uvedené noviny prinášajú doslovný prejav A. Dobrianskeho aj s komentárom, ktorý k jeho reči priniesol časopis «Estilap» (7. novembra 1867, č. 109) a s poznámkami v texte, kde sú zachytené reakcie snemovne na prejav. A. Dobriansky žiadal širokú autonómiu žúp (stolic), najmä ich politickú a hospodársku nezávislosť na ústrednej vláde a sneme, hoci administratívne by župy podľichali vláde: «Municipia zaoberajú sa politickými záležitosťami, ktoré tu majú prirodzene zvätsa ráz poradný a mienkový; zaoberajú sa hospodárskymi a administratívnymi predmetami (veľký křik) a ja tak som presvedčený, že len ohľadom na posledne menované diela boli a sú municipia podriadené vláde (ustavičný veľký křik) ohľadom na vážnejšie alebo politické a hospodárske záležitosti ale koordinované (veľký křik, protimluvy) na toľko, že ohľadom na ne ani len zamiešanie sa nikdy právne neprislúchalo vláde...». ⁷⁸

A. Dobriansky po rakúsko-maďarskom vyrovnaní v slobodných municipiách videl jedínú možnosť, ako sa môžu nemaďarské národy politicky oslobodiť spod maďarskej nadvlády a si predsa zachovať istú nezávislosť na maďarskej vláde.

O mesiac neskôr na zasadnutí snemovne zástupcov 6. decembra 1867 Dobriansky odovzdáva petíciu «Russov» užhorodskej stolice, v ktorej «russký» národ žiada «čím skoršie riešenie národnostnej otázky. Na rozdiel od iných poslancov a «ctených vládných mužov» Dobriansky nevidí «konsolidovanie pomerov» v Uhorsku v riešení finančných otázok, či vo «veľkopočetnom vojsku», ale práve v tom, že «... riešiť tedy treba, a síce čím skôr riešiť otázku národnosti, aby uspokojili sme slušné nároky nemaďarských národov krajiny, alebo treba už raz zodpovedať toľko ráz opätovaným slavnostným sľubom snemu v ohľade tomto; a tým založený bude istý základ blaženej budúcnosti vlasti našej bez toho, žeby nám treba bolo schudobneť, vykrvacať». ⁷⁹ V úvodníku Pešťbudinske vedomosti práve túto pasáž z Dobrianskeho sprie-

vodnej reči citovali a zdôrazňovali: «Preto opätujeme: dorozumenie, vzájomná dôvera a svornosť národov uhorských ako sú prežiadúcné pre vlast, tak sú aj možné, avšak jedine na základe úplnej rovnoprávnosti národnej!»⁸⁰ K tejto myšlienke sa Pešťbudínske vedomosti opäť vrátili, a to v súvislosti s návrhom, ktorý dňa 19. decembra 1867 predložilo 32 členov krajinského snemu («medzi nimi i jeden jediný zástupca vyvolený v slovanskom(!) volebnom okrese,» pričom myslia A. Dobrianskeho), aby odbor pre národné záležitosti do konca januára 1868, čo snem schválil, predložil elaborát a správu k národnostnej problematike. Návrh vychádzal z konštatovania, «že otázka národnosti prítomne prináleží k najpálčivejším otázkam Evropy, a že ona menovite vo vlasti stáva sa životnou otázkou».⁸¹ Poslanci sa odvolávajú na to, že sa národnostná otázka v Uhorsku neriešila zo strany snemu v revolučných rokoch 1848/1849, ani roku 1861, ba ani v rokoch 1865/67. Preto sa nazdávajú, «... že veľké dielo terajšieho vyrovnania dovtedy zakončené nebude, kým táto životná otázka našej vlasti nedojde svojho uspokojujúceho riešenia».⁸²

Adolf Dobriansky bol odporcom dualizmu. Sám v jednom svojom vystúpení na sneme (13. decembra 1867) otvorene povedal: «Uznávam vinu svoju, ktorú ohľadom na predošlosť moju nemohol bych ani zatajiť, a ktorá záleží v tom, že nikdy nekoril som sa zásade dualizmu».⁸³ «Zásadu» dualizmu uznáva iba preto, že rovnako ako všetkých i jeho «viaže zákon», ktorým ju panovník uviedol do života. Ale i napriek tomu (nakoniec ani nemal iné východisko) na pôde «uhorského» snemu využíva všetky možnosti, aby v Uhorsku (podobne ako v Rakúsku) národná rovnoprávnosť bola základným zákonom, lebo riešenie tejto otázky je v záujme vlasti a od nej závisí aj jej budúcnosť.

Pešťbudínske vedomosti, ktoré boli orgánom memorandistov (dôsledne presadzovali požiadavky Memoranda národa slovenského), po schválení návrhu uhorským snemom, že do konca januára 1868 odbor pre národné záležitosti predloží elaborát zákona o národnostiach, rozvinuli v slovenských župách širokú akciu za zrovnoprávnenie všetkých národov v Uhorsku. Vyzývali slovenskú verejnosť, aby sa petíciami obracala na snem a vládu a tým pomohla presadiť slovenské národné požiadavky a zároveň aj urýchlila prijatie zákona o zrovnoprávnení národností. Memorandisti udržiavali úzke kontakty s Adolfom Dobrianskym, ktorý sa stal tlmočníkom požiadaviek nielen «Rusinov», ale aj Slovákov a ostatných nemaďarských národov v Uhorsku.

Preto nás neudivuje, že Dobrianskeho účinkovanie na sneme vyvrcholí práve v roku 1868, kedy len v mene slovenského národa predložil, pokiaľ je nám známe, tri petície (spišskú, liptovskú s príslušným sprievodným výkladom a neskôr aj gemerskú) a predniesol niekoľko závažných prejavov, z ktorých za najdôležitejší možno považovať «Reč... povedanú v snemovni zástupcov 25. novembra 1868».

Spišská petícia (súčasť širšej petičnej akcie, ktorú organizovali Pešťbudínske vedomosti) obsahovala národné požiadavky 21 obcí spišskej župy a bola adresovaná snemu prostredníctvom A. Dobrianskeho. Žiadosti o praktické riešenie národnej rovnoprávnosti «slovenského trojmiliónového národa» na slovenskom území boli zhrnuté do troch bodov: «I. Ohľadom národnosti» žiadali: zákonom zaručenú rovnoprávnosť Slovákov s maďarským a ostatnými národmi v Uhorsku, zaokrúhlenie žúp (stolic) podľa národností, používanie slovenčiny ako úradnej reči v úradoch a na súdoch, v slovenských župách ustanovenie slovenských úradníkov, zriadenie slovenských sekcií pri ministerstvách, právo maď. národné zhromaždenie a používať národnú zástavu; «II. Ohľadom stolic» župné výbory sa mali skladať z volených zástupcov obcí a mali sa z nich vylúčiť členovia mimožupných korporácií, župní úradníci a čestní členovia. Voľby do snemu mala zabezpečovať župným výborom vymenovaná komisia, ktorá by uskutočnila voľby priamo v obciach; «III. Ohľadom školstva a národno-hospodárskych ústavov» zaviesť na národných a stredných školách so slovenským obyvateľstvom výlučne slovenské vyučovanie (na stredných školách maďarčinu vyučovať od 1. triedy), pre slovenský národ zriadiť aspoň 6 vyšších a 8 nižších štátnych gymnázií, 2 vyššie a 6 nižších reálnych škôl a 2

štátne učiteľské ústavy, 2 vyššie a v každej župe aspoň 1 nižšiu hospodársko-lesnícku a priemyselnú školu, najmenej dve právnické akademie, na peštianskej univerzite zriadiť katedru slovenského jazyka a na ostatné predmety ustanoví slovenských docentov, učiteľov platíť zo štátnej pokladnice; riadenie školstva má prislúchať štátu a národu, ktorý si na svojom zhromaždení volí príslušný výbor a nakoniec slovenské učené spolky, ústavy a družstvá primerane mal dotovať štát.⁸⁴

Uhorský snem o spišskej petícii nerokoval, podobne, ako sa na sneme ani nespomenula petícia «bratov rusínov» Spišskej župy, ktorých príklad nasledovali spišskí Slováci: «Spišskí Slováci vidiac, ako jejich bratia rusíni a obyvatelia tejže stolice peticiu k v. snemu uhorskému v záležitosti národnej otázky vyhotovenú naporad a bez prekážky podpisovali, a tak o svoje Bohom a prírodou im dané práva na tej najzákonitejšej ceste sa hlásili, usniesli sa na tom, že i oni príklad bratov svojich rusínov nasledovať budú, stalo sa; peticiu vyhotovili a pustili do obehu k podpisom».⁸⁵ Ale podnietila maďarské noviny k protislovenskej kampani. Napríklad, noviny «Hazánk» písali, že sa v Spiši prišlo «na stopu panslavistickej agitácii» a celá «vec» sa «razne» vyšetruje, iné noviny šli ešte ďalej v odhaľovaní panslavizmu a tvrdili, že v «Spiši» prišli «na stopu ďaleko siahajúcim agitáciám», preto vláda dala «zaviesť vyšetrowanie».⁸⁶

Mimoriadnu nepriazeň maďarských vládnúcich tried a široký protislovenský ohlas zo strany maďarskej publicistiky vyvolala Liptovská petícia, ktorú v snemovni zástupcov predložil Adolf Dobriansky 23. mája 1868. Liptovská petícia, ktorá bola programovým dokumentom 25 mestečiek a obcí Liptovskej župy (nepodpisal ju napr. mikulášsky richtár a podobne aj prvý podžupan, lebo v nej našli «urážlivé» požiadavky: žiadosť o slovenské Okolie, žiadosť používať národnú zástavu a mať národné zhromaždenie), sa svojím obsahom takmer stotožňovala so Spišskou petíciou. Liptovská petícia vynechala 4. bod II. článku o voľbách do snemu a navyiac žiadala urýchliť výstavbu košicko-bohumínskej železnice.

Vládnuce maďarské kruhy chceli Liptovskú peticiu už v zárodku odsúdiť na neúspech. Dopisovateľ z Liptova informoval: «I páni služnodvorskí dostali rozkazy, s obežníkmi pánov richtárov upomenuli, že by podpisy nikomu nedávali; nuž ale obežníky prineskoro behali».⁸⁷

S neopísateľným odporom sa stretla petícia liptovských Slovákov na samotnom krajinskom sneme. Mikuláš Št. Ferienčík v správe Zo snemu krajinského podrobne popisuje najmä okolnosti, ktoré prinútili Dobrianskeho predniesť dlhší prejav, ako pôvodne zamýšľal. Peticiu mienil odovzdať iba s krátkym predhovorom, ale odpor, hluk a krik snemovne ho prinútili, aby primeraným spôsobom zdôvodnil národné žiadosti s podpismi tisícov Liptákov. Dobrianskeho rečnícka improvizácia bola «hlbokým výrazom» jeho «skutočného presvedčenia» a neočakávaná reč «prekvapila snemovňu, lebo nebola ona ani v patričnom klube dohovorená, ani pod vlivom disciplíny stránky prednesená. Nik tedy popredku neznal, čo z nej vyvinie sa, a kam cieľiť bude».⁸⁸

Rozhorčenie v snemovni zástupcov A. Dobriansky vyvolal, akonáhle spomenul «nemaďarské národy», načo nastal krik a ozvali sa výkriky: «Áké národy!», «Tu niet národov!». Ale Dobriansky sa reakciu najmä pravej časti snemovne nedal zmiasť. Odvolal sa na adresu z roku 1861 a uviedol, že nebezpečenstvo pre uhorskú krajinu nespočíva v zasielaní prosbopisov snemu, ale v ich «terroristickom» odmietaní «vrchnostenskými orgánmi». Upozorňuje na to, že nespokojnosť vládne medzi triedami a sociálnymi skupinami obyvateľstva, lebo sa neuskutočnili základné hospodárske reformy a do života sa doteraz neuviedli ani zákony, ktoré zabezpečujú osobnú slobodu občanov. Upozorňuje, že zložitá je nielen vonkajšia, ale aj vnútorná situácia krajiny, že doma panuje nespokojnosť vo všetkých vrstvách obyvateľstva, že kopia sa «búrľivé oblaky» zo všetkých strán. Za týchto ťažkých pomerov, keď niet nádeje na lepšiu budúcnosť, lebo nemožno «obľahčiť hmotný stav ľudu», treba sa usilovať aspoň o «duchovný pokrok» a uspokojiť «na území národnosti» nároky «nemaďarských spoluvlastencov». Dožaduje sa, aby «slušne» národné požiadavky Slovákov, Rusov, Románov, Srbov a Nemcov

«čím skôr splnené boli». Vyhlasuje: «Človek dla svojej sebeckej prirodzenosti obyčajne len ten úprimne miluje svoju vlasť, len ten je v stave obyčajne obetovať k jej obrane majetok, krev svoju, ktorý výhody vlasteneckých ustanovizní slobodno užívať môže a užíva, t. j. bez porušenia, a bez toho, žeby v budúcnosti do nebezpečenstva uvádzal svoju národnosť, vieru, slovom svoju podstatu».⁸⁸

Niektorí poslanci snemu boli vystúpením Adolfa Dobrianskeho natoľko zmätení (v druhej polovici jeho reči sa snemovňa utišila), že začali podávať protesty proti Spišskej petícii. Pešťbudínske vedomosti priniesli nasledujúcu správu: «Andreánszky predložil protest proti tej petícii, domnivajúc sa totižto, že je to petícia spišská. Protest ten prijatý bol s pochvalou a s éljenami. Ešte aj iní zástupcovia oddali rúzne petície».⁸⁹

Štefan Marko Daxner pod značkou (x) v úvodníku pomenovanom Na Turice kriticky reagoval na správanie sa poslancov v snemovni zástupcov, keď vlastne A. Dobriansky zástupcom ľudu predložil petíciu liptovských Slovákov: «Keď p. Dobriansky začal hovoriť povstal v snemovni huk, krik taký, aký – aspoň podľa môjho skromného zdania, – nemal by sa udomácnit v snemovni tých mužov, čo zastupujú národy uhorské; čo by mali hovoriť v mene národov uhorských; čo starať by sa mali o blaho národov uhorských».⁹¹

Prirodzene, že nemlčali ani «maďarskí stoliční páni» a začali organizovať a predkladať snemu akési kontrapeticie v mene «slovenského obecnstva». Pešťbudínske vedomosti uverejnili jednu z viacerých, ktorá «reprezentovala» tzv. «zvolensko-župné obecnstvo», «nemaďarsko-jazykové obyvateľstvo». Nemáme v úmysle nejako sa bližšie zaoberať týmto pamfletom, výrobkom maďarského župného úradníctva, iba poznamenávame, že sa v ňom negujú všetky národné požiadavky Slovákov, a to v mene jednoty a neporušiteľnosti maďarského štátu, v mene «pocitu» spolupatričnosti nemaďarsko-jazykového obyvateľstva s maďarským národom. Preto sa vyslovujú proti návrhu národnostného zákona, ktorý snem chystá «uzákoniť», lebo z uvedených príčin návrh sa nesmie stať zákonom.⁹²

Ani samotná maďarská vláda nemala záujem, aby sa čím skôr riešila národnostná otázka v Uhorsku. Na interpeláciu v sneme zástupcov predseda vlády dáva iba vyhýbavú odpoveď a v podstate ospravedlňuje odbor, ktorý mal pripraviť návrh zákona o národnostnej otázke, že údajne bol zaneprázdnený inými prácami.⁹³

Petíciu 20 gemerských obcí s «prosbou za spravodlivé riešenie národnostnej otázky predložil A. Dobriansky snemu 6. novembra 1868,⁹⁴ teda tesne pred rokovaním snemu, keď už boli známe návrhy komisie, ktorej predsedal František Deák. Návrh O národnej rovnoprávnosti, ktorý uverejnili Pešťbudínske vedomosti,⁹⁵ predstavuje vlastne neskôr schválený zákon, v ktorom sa urobili iba menšie korektúry. V tom istom čísle Pešťbudínskych vedomostí je uverejnená i petícia 20 gemerských obcí, ktorá – podobne ako dve predchádzajúce – žiada riešiť národnostnú otázku Slovákov v duchu memorandových požiadaviek.⁹⁶

Snemové rokovanie o národnostnom zákone prebiehalo od 24. novembra do 4. decembra 1868. Plénu snemovne zástupcov boli predložené dva návrhy národnostného zákona: návrh maďarskej väčšiny snemového národnostného výboru, ktorý zrevidoval sám «mudrc vlasti» F. Deák (ako ho posmešne nazvali Pešťbudínske vedomosti) a tzv. menšinový návrh, vypracovaný rumunskými a srbskými poslancami, ktorý podporoval A. Dobriansky a zo slovenskej strany predstaviteľia Starej školy (memorandisti, ktorých tlačovým orgánom boli Pešťbudínske vedomosti).

V úvode rokovania snemu F. Deák návrh zákona o národnostiach, vypracovaný snemovým národnostným odborom, zrevidoval, hoci súhlasil s jeho mnohými «punktami» (bodmi a odsekmi), predsa odmietol «podelenie osnovy a logickú súvislosť zostavenia». Deák «chce, aby, čo v návrhu výborovom na konci stojí, prišlo na začiatok: totiž, že v Uhorsku jestvuje len jeden politický národ: jediný, nerozdielny národ maďarsky (magyar), jehož rovnoprávnym členom je každý občan tejto krajiny, nech on patri ku ktorejkoľvek národnosti. Ďalej: že táto národnosť len ohľadom úradného užívania reči v krajine uži-

vaných, a i to len natoľko má byť podrobená zvláštnym nariadeniam, nakoľko to vyžadujú jednota krajiny, možnosť a cieľu primeranost spravý a dôkladného prislúchovania spravodlivosti». ⁹⁷

Menšinový návrh v podstate predkladal tie požiadavky, ktoré boli sformulované v spomínaných petíciách: ústavným zákonom zabezpečiť rovnoprávnosť a svojbytnosť všetkých nemaďarských národov, zaokrúhliť župy podľa národností so zabezpečením národných práv v administrácii, súdoch, školách a cirkevných veciach.

O predložených návrhoch snemovňa zástupcov rokovala do 28. novembra (v diskusii 25. novembra vystúpil Adolf Dobriansky), kedy rozhodla takto: «Pri hlasovaní návrh ústredného odboru jednohlasne odmrštený je; pri menovitom hlasovaní za návrh menšiny bolo 24, proti nemu 268 hlasov; 113 boli neprítomní. Prijatý je návrh Deákov za predmet podrobného rokovania, toto počne sa zajtra o 11. h. v poludnie». ⁹⁸

V nasledujúcich dňoch, keď hneď v prvý deň (29. novembra) rokovanie opustili rumunski a srbski poslanci, čím sa dištancovali od prijatého Deákovho návrhu, konkrétne sa pripomienkoval tento návrh, ale v podstate sa odmietol každý doplnok. Snem napr. nesúhlasil, aby sa v zákone vymenovali «údivia» jednotného nedeliteľného národa: «Maďari, Slováci, Rumuni, Srbi, Nemci, Rusi» atď. Neprijal sa tiež návrh, aby všetky «krajinské reči» mali rovnaké právo ako maďarčina atď.

Návrh zákona o národnostiach snemovňa veľmožov prerokovala 4. decembra. Príznačná je hneď prvá reakcia ostrihomského primasa, kardinála Jána Simera, ktorý pri jeho komentovaní poznamenal, že snemovni «šteklivejší predmet dosiaľ nebol predložený. Bolo by lepšie bývalo, ani netvoril taký zákon; on nemôže si myslieť štát maďarský, bez toho, aby maďarská reč nebola výlučnou rečou vládnou...» ⁹⁹ Od tohto vystúpenia sa nelíšili ani ďalšie pripomienky jednotlivých rečníkov. Po krátkej diskusii bol návrh zákona prijatý bez akýchkoľvek zmien.

Nejdeme analyzovať prijatý národnostný zákon (nim sa právne normovala idea jednotného nedeliteľného maďarského národa a maďarčina bola vyhlásená za štátny jazyk, hoci sa urobili v ňom aj isté málo významné ústupky nemaďarským národom, ktoré sa nikdy ne-realizovali v praxi), pretože chceme sústrediť našu pozornosť na najobsiahlejší prejav Adolfa I. Dobrianskeho, ktorý predniesol na sneme 25. novembra 1868.

Úspešné riešenie národnostnej otázky Dobriansky pokladal za životnú podmienku existencie Uhorska. V uznaní a uzákonení národných práv nemaďarských národov nebolo možné vidieť rozdrobovanie krajiny, zničenie jej ústavnosti, ale naopak, jej zjednotenie a rešpektovanie ústavnosti. Odmietá väčšinový návrh výboru skorigovaný F. Deákom a navrhujúc, aby za základ rokovania snemu bol prijatý návrh menšiny, pretože sa «zhoduje s právnymi vo viacnásobných petíciách vyslovenými, a ináčej na pozitívnych zákonoch našej vlasti, ba na samých smerodajných zásadách našej ústavnosti zakladajúcimi sa požiadavkami nemaďarských národov». ¹⁰⁰ Základný rozdiel medzi oboma návrhmi Dobriansky videl v tom, že návrh väčšiny mlčaním obchádza «skutočné a zákonné jestvovanie krajinských národov...», ¹⁰¹ pričom uznáva samojediný maďarský národ ako domnelý politický národ, povýšený na politického činiteľa.

Uvedené skutočnosti boli v rozpore s vtedajším zákonodarstvom (z roku 1861), považuje ich za nebezpečné pre štát (národy zbavujú lásky k vlasti) a sú v kolízii s pozitívnym právom a tisícročnou ústavou (Slováci, Rumuni, Srbi, Nemci, «Rusini» sú pôvodnými obyvateľmi dnešného územia, z ktorých slovenský a rumunský národ už pred príchodom Maďarov mal šamo- statné štátne zriadenie).

V ďalšej časti A. Dobriansky sa odvolával na rôzne historické práva a zákony, ktoré v rozličných obdobiach rešpektovali svojbytnosť jednotlivých uhorských národov. Poukazuje aj na zákony, ktoré postupne začali obmedzovať práva nemaďarských národov, ich slobodu a národnú rovnoprávnosť a postupne nadradovať maďarský národ nad ostatné národy, až sa nako-

niec uzákonila maďarčina ako úradná reč v Uhorsku. V prítomnosti – zdôrazňoval A. Dobriansky – zákonodarstvo chce «cestou majorizovania tedy násilím pozbaviť tieto národy ich doterajších základných práv, poľahky duchovného života...»¹⁰⁰

Možno A. Dobriansky z taktických dôvodov, pretože prijať návrh menšiny «bránili» snemovní niektoré oprávnené požiadavky nemaďarských národov (územné, jazykové, administratívno-právne a pod., teda všetky také, ktoré z hľadiska Dobrianskeho neobsahovali v sebe «duchovnú smrť» nemaďarských národov), bol ochotný od nich upustiť. Naproti tomu žiadal, aby v zákone boli zakotvené tieto tri zásady:

1. že všetky uhorské národy tvoria jediný nerozdielny ľud (populus) uhorskej krajiny;
2. že každý národ z hľadiska reči, národnosti a kultúry je samostatným celkom, odkázaným iba sám na seba a nemá nárok na pomoc iného národa a štátu;
3. že týmto národom nepatria nijaké osobitné politické práva ako celku, lebo politickým činiteľom Uhorska je «zákonne zhromaždené zastupiteľstvo ľudu krajiny», pričom každý občan je osobne rovnoprávny bez ohľadu na národnosť.

Národnostný zákon s týmito doplnkami Dobriansky bol ochotný schváliť, pretože jednotlivým národom predsa dával možnosť uspokojiť základné národné potreby a vylučoval, aby niektorý národ «užíval» politické práva.

Návrh väčšiny, o čom bol Dobriansky presvedčený, nie je «garanciou národného života», ale «dekretovaním národnej smrti» nemaďarských národov. V záverečnej časti Dobriansky prizvukoval, že «štát nenie cieľ lež nástroj k oblaženiu všetkých národov, tedy ľudu», preto na jeho mieste ako predstaviteľ «jedine zákonného ľudu (populus)» nemôže byť maďarský národ.

Adolf Dobriansky si tiež uvedomil, že Maďari, ktorí stoja na «vyšší moci», od nadekretovania zákonov očakávajú neodvratný zánik nemaďarských národov, a to v ich rýchлом pomadaření. Vystriha pred mocou, ktorá by sa mala «spriatelíť s večnou pravdou», že každá svetská moc je pominuteľná. Preto jej predstavitelia nemajú zabúdať na prirodzené právo a na nároky založené na pozitívnom zákone.

Celkom na záver vystúpenia Dobriansky hovoril o pomadaření nemaďarských národov. K porozumeniu však medzi maďarským národom a ostatnými národmi v Uhorsku dôjde za predpokladu, že maďarský národ nebude utláčateľom, ale ich vodcom. Reč ukončil prorockými slovami: «... pomadaření milionových a milionových hromád nemaďarských národov ale, ohľadom nie len na tú podstanú okolnosť, že národy tieto robia väčšinu obyvateľstva štátu, ale i ohľadom na naše zemepisné polozenie, za úplne nemožné držím tak, súc presvedčený, že i Uhorsko tak málo bude alebo môže byť dakedy maďarským, ako Turecko bude alebo môže byť dakedy tureckým.»¹⁰¹

Adolfovi Ivanovičovi Dobrianskemu, Rumunovi Alexandrovi Močonyiovi, ktorý menšinový návrh predložil, Srbovi Svetozárovi Miletičovi a ďalším 21 poslancom, ktorí za návrh bojovali a potom hlasovali za krajne nepriaznivej politickej situácie, v snemovni nabitej dusnou atmosférou maďarského nacionalizmu a mocenského šovinizmu, ktorý bol výrazom idey jednotného politického národa, dostalo sa zo strany Slovákov a Pešťbudinských vedomosti neobyčajného uznania a ocenenia. Dopisovateľ -I.- od Trnavy, ktorý symbolizuje, že namiesto radostných červených stužiek za širák si treba dať čierny flór, poznamenal: «pánu Dobrianskemu ale, našim bratom Srbom a priateľom verným Rumuňom, srdečná, vrúcna vďaka naša, za ich držanie sa na sneme; na ceste nimi nastúpenej chceme stúpať a pojdeme ďalej... ku víťazstvu!!».¹⁰⁴ Dokonca ani Jozef Miloslav Hurban neotálal s pochválou, aby zároveň šľahol aspoň kritickým slovom tých 50 poslancov snemu, ktorí dostali mandát od slovenského národa: «... šlechtní Dobrianskovci, Močoniovcí, Miletičovci, Raunicherovci, ako jedon muž povstali za svoje národy, za rusinsky, románsky, srbský a nemecký, žiadajúc, aby jejich národy úplne rovnoprávne boli s maďarským národom, len 50 vyslanci slovenských okresov

pristali na porobu národa nášho. Žiadon z nich nevedel slova povedať za urovnoprávenie Slovákov».¹⁰⁵

Hurbanov článok Čomu nás učia dejiny treba spomenúť ešte z iného dôvodu. V jeho druhom pokračovaní ostro odsúdil «koňstvo» akéhosi «židáka», ktorý v novinách Pester Lloyd «demonštruje, že Rusíni sú Slovania, ale Rusi vraj nie!». Takýto nezmysel, píše Hurban, «tieto krákoreniny» nenapadnú «rozumného človeka». Tak ako história nás učí, že Slováci i napriek svojej územnej, literárnej, sociálnej, správnej atď. rozdrobenosti sú svojbytným národom, tak aj «historia magistra» nás učí, že Slovania sú «... národ jeden jednej krvi, jedného pôvodu, jedného citu, jednej túžby, jednej úlohy na svete...».¹⁰⁶

Neboli by sme však objektívni, keby sme nespomenuli, že na adresu A. Dobrianskeho zaznel zo slovenskej strany aj kritický hlas. Mikuláš Štefan Ferienčík, vydavateľ a majiteľ Pešťbudínskych vedomostí na príklade kompromisu, ktorý ponúkol A. Dobriansky uhorskému snemu pri prerokovaní národnostnej otázky, obnažuje skutočné postoje a zámery Maďarov pri riešení tohoto životného problému nemaďarských národov. Rozhorčený Ferienčík napísal: «... keď ale Dobriansky v reči svojej – a on je predca poprední národný zástupca – zriekol sa už nie len užívania zvláštnych zástav národných; nie len zaokrúhlenia stolic dľa národnosti, ale všetkého politického významu národov čo do telies, a tým vyvrátil zo základu poťažné upodozrievanie, a žiadal jedine uznanie týchže národov, a oprávnenie k účinkovaniu na poli kultúry k vývinu ich reči a národnosti; čo, ako to každý uzná už len nemôže ohrožovať celistvosť a jednotu krajiny, rýchlosť správy a prisluhovania spravdnosti: predca prepadnúť i tento, do krajnosti zreknutia všetkých práv dosahujúci jeho návrh, a tým najlepšie ilustrované je to, čo popravde chcjú Maďari; dokázano, že bez zločinu národnej samovraždy pre nás vyrovnania a smierenia so stránkou vládnuou, a národom panujúcim niet a niet; dokázano, že každá povolnosť je márna a daromná; nasledovne, že nám neslobodno ani na vlas popustiť z toho, čo národ uznal za svoj program».¹⁰⁷

Ferienčíkove slová, nazdávame sa, že neboli ani tak určené A. Dobrianskemu ako skôr ideológom opozície memorandistov, predstaviteľom Novej školy, ktorí, zjednodušene povedané, národnostnú otázku Slovákov chceli riešiť na uhorskej pôde (odmietli «prehnanú» požiadavku slovenského Okolia) a hľadali cestu dohody s Maďarmi.

O niekoľko dní po schválení národnostného zákona «kráľ uhorský» František Jozef «prestoľnou rečou» dňa 10. decembra 1866 o 13.00 hod. napoludnie zakončil «plodnú» činnosť snemu. Vtedy bola zavŕšená aj rozsiahla poslanceká aktivita Adolfa I. Dobrianskeho.

Na adresu Dobrianskeho ako poslanca treba ešte povedať, že jeho činnosť sa neobmedzovala iba na národnostnú problematiku, ale sa dotýkala takmer všetkých sfér (hospodárskej, politickej, právnej atď.), o ktorých rokoval uhorský snem. Ale takmer každé Dobrianskeho vystúpenie, každý jeho návrh narážal na nevoľu, ba odpor maďarských snemovníkov.

Závažné a prezieravé slovo povedal A. Dobriansky pri prejednávaní zákona o štátnych dlhoch (13. decembra 1867), ktoré Uhorsko na seba preberalo po rakúsko-uhorskom vyrovaní. Vtedy A. Dobriansky ako jediný rečník upozornil, že keď sa zákon prijme v navrhovanej podobe, potom Uhorsko v porovnaní s Rakúskom môže byť v nevýhode, lebo ríšska rada môže zvýšiť percento dane na úroky štátnych dlhov.¹⁰⁸ O šesť mesiacov sa skutočne zvýšila daň na úroky štátnej dlžoby zo 7 na 20 percent. V úvodníku Pešťbudínskych vedomostí sa konštatuje: «Slúži nám k veľkému zadosťučineniu, a s radosťou konštatujeme, že v snemovní zástupcov uhorského snemu pri debatách o vyrovaní, a o zákonoch r. 1867 jediný muž bol, ktorý predpovedal a určite vyslovil tie následky a výsledky, ktoré aj vskutku nasledovali; slúži nám reku ku veľkému zadosťučineniu, že medzi tak mnohými členmi snemovny našiel sa len jedon muž, ktorý mal dosť smelosti na to, čo už teraz i neveriacim patrné je, a slúži nám k tým väčšej radosti, bo tento muž je národovec slovenský, neohrozený zástupca záujmov i nášeho slovenského národa pán Adolf Dobriansky!».¹⁰⁹

Iné Dobrianskeho vystúpenia na sneme sa dotýkali pozemkovej dane (šlo iba o parciálnu

pripomienku),¹¹⁰ súdneho poriadku (prihovára sa za zriadenie 8 odvolávacích súdov oproti dvom, lebo tým by boli uspokojené aj nároky nemaďarských národov),¹¹¹ či zachovania cirkevných súdov (odmieta, aby o manželských veciach rozhodovali svetské súdy, štátna moc).¹¹² Ale A. Dobriansky aj interpeluje (napr. u ministra spravodlivosti, či chce podať počas zasadania «návrhy zákona o upravení pomeru kuriálnich želiarov, o usporiadaní záležitosti na remanentné role vzťahujúcich sa a o zrušení regálnich benefícií»),¹¹³ nesúhlasí (napr. s cenou «sóvárskej varianky»),¹¹⁴ zasadzuje sa za podržanie doterajšej sústavy domovej dane,¹¹⁵ či vyslovuje lútosť nad «neliberálnosťou» vlády (protiprávne suspendovala novosadského mešťanostu Miletiča), lebo tým menovanú obec pripravila aj o právo «substituovania».¹¹⁶

Na uhorskom sneme, ako sme si ukázali, Adolf Ivanovič Dobriansky ako buržoázny politik demokratického zmysľania, bol dôsledným obhajcom nielen národných práv Ukrajincov a Slovákov, či iných nemaďarských národov, ale aj bojovníkom za buržoázne občianske slobody, ktoré si v Uhorsku len veľmi pozvoľna kliesnili cestu. Zaiste znechutený neúspechom, najmä pri presadzovaní zákona o národnej rovnoprávnosti, determinovaný inými udalosťami ako bol napr. na neho spáchaný nevydarený atentát («Nedávno bolo na výtečného nášho Dobrianskeho, práve keď ubieral sa od jedného svojho priateľa, bývajúceho v majeri budinskom, streleno z viníc. Guľka padla zrovna vedľa neho. Domovník zazrel sice dve osoby a pustil sa za nimi, avšak v húšti vinice zmizli mu oba tak rýchle, že nemohol sa ich dopátrať.»),¹¹⁷ či ďalšími nám neznámymi vnútornými pohnútkami a vonkajšími okolnosťami, rozhodol sa A. Dobriansky odísť z politického a verejného života a nekandidovať za poslanca zborovského okresu vo voľbách roku 1869. Uťahol sa do súkromia na svoj statok v Čertižnom.

V Pešťbudinských vedomostiach prebehlo o ňom ešte niekoľko správ. Stúpenci F. Deáka pokúsili sa vyvolať zdanie, že Dobriansky kandiduje na poslanca. V krátkom čase vymstriedali v zborovskom okrese niekoľkých Dobrianskeho protikandidátov, čím chceli demonštrovať Dobrianskeho volebnú porážku. «Deákovskej strane nikto tak neleží na srdci, ako Dobriansky. Len toho vyvolenie prekaziť, a „maďarstvo“ je spasené. Vystavili už neviem, ktorého protikandidáta. Najprú chodil tam recognoscirovať Besze pre Szirmaya, potom nasledoval Širila, a teraz Leo Holländer izraelita, ten vraj iste zvitazi proti Dobrianskemu, a s ním vyhrá Deákov strana okrasu prvej veľikosti. Wohl bekommt!»¹¹⁸

Očakávalo sa, že v poslednej chvíli A. Dobriansky prijme kandidatúru: «Ani r. 1861 a 1865 Dobriansky nevyšiel, a predsa bol zvolený. A nepochybujeme, že Dobriansky, ak bude zvolený, nie menoj ochotne príme voľbu jako v predošlých rokoch».¹¹⁹ Ale Dobriansky, ako neskôr uvádzajú Pešťbudinske vedomosti, «za žiadnu cenu nechcel prijať nateraz mandát»,¹²⁰ takže v zborovskom okrese stáli proti sebe dvaja kandidáti: gróf Fraňo Szirmay a ministerský koncipista Širila. Konečná správa o voľbách v zborovskom okrese znela: «V makovickom volebnom okrese Dobriansky ani nevystúpil. Vyvolený jest gróf Ferenc Szirmay, setník vojenský na odpočinku, muž liberálny, čo už z toho vidno, že v Haliči pojal manželku z potomstva Abrahamovho».¹²¹

Skončila sa tým aj posledná rozsiahla kapitola, ktorú Pešťbudinske vedomosti zasvätili «prvému mužovi» uhorských Ukrajincov, pretože vyjadroval aj ich politické názory, rovnako zanietené bojoval za národné požiadavky «Rusinov» ako i Slovákov a ostatných nemaďarských národov v Uhorsku. Bol ich reprezentantom, lebo stál na stanovisku memorandistov a oni prostredníctvom neho presadzovali slovenské národné požiadavky. Vo voľbách roku 1869 za Slovákov bol zvolený Viliam Pauliny-Tóth.

. . .

Pešťbudinske vedomosti sice vo svojom programe predpokladali, že ak sa u bratov «Rusinov» nájde «dostatočná duchovná i hmotná účasť» budú vychádzať pod tým istým názvom aj

v «ruskom nárečí», ale táto myšlienka sa nikdy nerealizovala. I napriek tomu sa však Pešťbudínske vedomosti stali politickou tribúnou slovenskej a čiastočne i «rusinskej» buržoázie, formovateľom, tlmočníkom a obrancom národných práv Slovákov a tiež Ukrajincov. Už Program Pešťbudínskych vedomostí zdôrazňoval, že zo zemepisného, jazykového a štátneho, ale aj z hľadiska spoločných národných osudov Slováci a «Rusíni» sú ako Slovania k sebe najbližší a majú aj rovnaké záujmy a ciele. A nemožno pochybovať o tom, že národné hnutie Slovákov v nejednom prípade priamo revolucionizovalo ukrajinských dejateľov natoľko, že práve v tomto období vyvrcholí národné «rusínske hnutie». Pešťbudínske vedomosti neraz národné požiadavky Slovákov formulovali a neraz predkladali ako spoločné požiadavky Slovákov a «Rusínov». Ústrednou postavou, ku ktorej sa zbíjali všetky cesty národných snažení Ukrajincov a Slovákov v Uhorsku, ich nádeje, či obrana ich národných práv a občianskych slobôd, bol bezosporu Adolf Ivanovič Dobriansky, ich poslanec, ale zároveň aj skutočný tribún. S menom A. Dobrianskeho sú nerozlučne späté všetky národnostné boje nemaďarských národov v Uhorsku, predovšetkým však Slovákov a „Rusínov“, ktoré sa v čase vychádzania Pešťbudínskych vedomostí odohrávali najmä na scéne uhorského snemu. Veľkosť týchto snáh neumenšuje ani skutočnosť, že neboli korunované úspechom a zákon o národnej rovnoprávnosti mal takú podobu, akú mu chcela dať a dala maďarská buržoázia, determinovaná nacionalizmom a ideou jediného «politického národa», ktorým bol «jednotný a nedeliteľný maďarský národ».

POZNÁMKY

- ¹ Ján Palárik, Čo máme očakávať od konštitúcie uhorskej pre našu národnosť a čo nám teraz predovšetkým treba. – Priateľ školy a literatúry, r. 2, 10. novembra 1860, č. 45, s. 355.
- ² J. K. V. (= Jozef K. Viktorin), Predbežná správa. – Priateľ školy a literatúry, r. 2, 31. decembra 1860, č. 52, s. 416.
- ³ Oznam. – Priateľ školy a literatúry, r. 3, 23. februára 1861, č. 8, s. 64.
- ⁴ Pozri: Programm. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 19. marca 1861, č. 1, s. 2.
- ⁵ Ján Francisci, Vlastný životopis. Bratislava, SVKL 1956, s. 271.
- ⁶ Programm. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 19. marca 1861, č. 1, s. 1.
- ⁷ Tamže, s. 1.
- ⁸ Tamže, s. 1.
- ⁹ Tamže, s. 1.
- ¹⁰ Tamže, s. 1.
- ¹¹ Tamže, s. 2.
- ¹² Tamže, s. 1.
- ¹³ Oznamenie Redakcie. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 23. apríla 1861, č. 11, s. 1.
- ¹⁴ Zo Šariša 18. mája. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 31. mája 1861, č. 22, s. 2.
- ¹⁵ Ján Moravčík, Úvahy o budúcom postavení slovenského národa v Uhrách. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 22. marca 1861, č. 2, s. 1–2.
- ¹⁶ Ján Francisci, Severoslovania v Uhrách, t. j. Slováci a Rusíni a krajinský snem uhorský. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 5. apríla 1861, č. 6, s. 1–2.
- ¹⁷ J.(án) Francisci, Žiadosti Severoslovanov, ... – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 26. apríla 1861, č. 12, s. 1–2.
- ¹⁸ J.(án) Francisci, Severoslovania v Uhrách ... Tamže, s. 2.
- ¹⁹ Tamže, s. 1.
- ²⁰ J. G. (= Ján Gotčár), «Pesti napl» doniesol ... – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 26. marca 1861, č. 3, s. 2.
- ²¹ Snem krajinský. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 16. apríla 1861, č. 9, s. 2. V rubr. «Zprávy domáce».
- ²² Snem krajinský. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 3. mája 1861, č. 14, s. 2.
- ²³ Dobránsky a jeho verifikácia. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 7. mája 1861, č. 15, s. 1.
- ²⁴ Tamže, s. 1.
- ²⁵ Tamže, s. 1.
- ²⁶ Tamže, s. 1.
- ²⁷ Tamže, s. 1.
- ²⁸ Tamže, s. 2.
- ²⁹ Zo Šariša z pod hory Makovice. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 19. apríla 1861, č. 10, s. 3.
- ³⁰ Zo Šariša 18. Mája. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 31. mája 1861, č. 22, s. 2.
- ³¹ Tamže, s. 2.
- ³² Snem krajinský. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 23. júla 1861, č. 37, s. 3. V rubr. «Zprávy domáce».
- ³³ Snem krajinský. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 23. augusta 1861, č. 46, s. 3. V rubr. «Zprávy domáce».
- ³⁴ Tamže, s. 3.
- ³⁵ Denník ... – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 12. júla 1861, č. 34, s. 6.
- ³⁶ Memorandum národa slovenského. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, pril., 28. júna 1861, č. 30, s. 4.
- ³⁷ Pripis Slovákov k Horvatom, Srbom, – a niektorými premenami k Rusinom a Rumuňom. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 26. júla 1861, č. 38, s. 1–2.
- ³⁸ ŠOBA – Prešov, fond GKB-P-1861, inv. č. 377/1239.
- ³⁹ Ludovít Haraksim. K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Bratislava, SAV 1961, s. 185.
- ⁴⁰ Žiadosti berežských a ugočských Rusov. – Pešťbudínske vedomosti, r. 1, 16. augusta, č. 44, s. 3.
- ⁴¹ Tamže, s. 3.
- ⁴² L. Haraksim, c. d., s. 189, zmiňuje sa o Adrese užhorodského konzistória, ktorá bola odoslaná panovníkovi začiatkom r. 1862. Pretože v poznámke č. 303, s. 189 uvádza, že text Adresy sa mu nepodarilo nájsť, «takže o jej obsahu konkrétne nemožno hovoriť», upozorňujeme, že plné znenie Adresy munkáčskeho konsistorija, uverejnili Pešťbudínske vedomosti (r. 2, 21. januára 1862, č. 6, s. 2). Mukačevské biskupstvo, hoci malo sídlo v Užhorode, nezmenilo svoje pôvodné pomenovanie. Preto nemožno hovoriť o Adrese užhorodského konzistória, lebo užhorodské biskupstvo nejestvovalo.

- ⁴³ Adresa mukátskeho konsistorija. – Pešťbudinske vedomosti, r. 2, 21. januára 1862, č. 6, s. 2.
- ⁴⁴ Tamže, s. 3.
- ⁴⁵ Tamže, s. 2.
- ⁴⁶ Obežník p. Adolfa Dobránskeho k ruským dekanom v Uhorskej. – Pešťbudinske vedomosti, r. 2, 24. januára 1862, č. 7, s. 2. Asi nezodpovedá skutočnosti, že A. Dobriansky obežník rozoslal až v januári 1862 (pozri L. Haraksim, c. d., s. 190).
- ⁴⁷ Tamže, s. 2.
- ⁴⁸ Tamže, s. 2.
- ⁴⁹ Tamže, s. 2.
- ⁵⁰ Tamže, s. 2.
- ⁵¹ Tamže, s. 2.
- ⁵² P. Z. Hostinský (= Peter Kellner), Slovania v Uhrách, na základe historie národov Uhorských. – Pešťbudinske vedomosti, r. 2, 21. januára 1862, č. 6, s. 1.
- ⁵³ Tamže, s. 1.
- ⁵⁴ Pozri tieto správy X., Zo šarišskej stolice. (Chýry o komunisme. Kommassacie a nevľosť proti nim. Návšteva A. J. Dobrianskeho.) – Pešťbudinske vedomosti, r. 2, 22. augusta 1862, č. 67, s. 3; Dopisy. Sv. Martin, 3. Sept. 1862. (Návšteva Superint. Kuzmanyho a námest. radca Adolfa I. Dobránskeho) – Pešťbudinske vedomosti, r. 2, 9. septembra 1862, č. 72, s. 2; Slovjan, Zo Závadky vo Spiši 29. aug. (Úroda. Požiare. Postavenie učiteľov. král. námestník. Adolf Janovič Dobriansky.) – Pešťbudinske vedomosti, r. 2, 12. septembra 1862, č. 73, s. 2; Kvetoslav, Od Hlinika. (Návšteva p. Adolfa Ivanoviča Dobránskeho.) – Pešťbudinske vedomosti, r. 2, 3. októbra 1862, č. 79, s. 2.
- ⁵⁵ Pozri pozn. 54.
- ⁵⁶ Dopisy. V Prešove, dňa 30. okt./11. nov. (Shromaždenie spolku sv. Jána Krstiteľa.) – Pešťbudinske vedomosti, r. 2, 21. novembra 1862, č. 93, s. 1.
- ⁵⁷ Stanovy spolku sv. Jána Krstiteľa k napomáhaniu učiacej sa ruskej mládeži, v biskupstve prešovskom. – Pešťbudinske vedomosti, r. 2, 21. novembra 1862, č. 93, s. 1.
- ⁵⁸ Alexander Duchnovič, Prešov, 14. decembra 1862. – Pešťbudinske vedomosti, r. 2, 23. decembra 1862, č. 101, s. 2.
- ⁵⁹ Prvšie valné shromaždenie spolku sv. Jána Krstiteľa v Prešove. – Pešťbudinske vedomosti, r. 3, 7. augusta 1863, č. 63, s. 2.
- ⁶⁰ Tamže, s. 2.
- ⁶¹ P. D., Prvné valné shromaždenie «Slovenskej Matice». – Pešťbudinske vedomosti, r. 3, 14. augusta 1863, č. 65, s. 3.
- ⁶² Pozri poznámku č. 59. Tamže, s. 2.
- ⁶³ Z Prešova. – Pešťbudinske vedomosti, r. 4, 23. decembra 1864, č. 103, s. 2.
- ⁶⁴ Pripis Osvietenému Dvorskému radcovi Pánu Adolfovi Ivanovičovi Dobrianskemu zo Sačurova. – Pešťbudinske vedomosti, r. 3, 19. mája 1863, č. 40, s. 3. Prirodzene, že šlo o omyl, pretože A. I. Dobriansky sa nenarodil v Sačurove, ale v Rudlove.
- ⁶⁵ Tamže, s. 3.
- ⁶⁶ Odpoveď, ktorú poslal Osvietený dvor. radca p. Adolf Ivanovič Dobriansky na pripis b. bystrický k rukám Dústojného p. M. Čulena. – Pešťbudinske vedomosti, r. 3, 14. júla 1863, č. 56, s. 2.
- ⁶⁷ Tamže, s. 2.
- ⁶⁸ V Budíne, 19. decembra. – Pešťbudinske vedomosti, r. 3, 22. decembra 1863, č. 102, s. 3.
- ⁶⁹ Tamže, s. 3.
- ⁷⁰ Programy našich kandidátov. – Pešťbudinske vedomosti, r. 5, 31. októbra 1865, č. 87, s. 1.
- ⁷¹ Z Bardiova, 23. novembra. – Pešťbudinske vedomosti, r. 5, 28. novembra 1865, č. 95, s. 3.
- ⁷² Krajinský snem. Reč Adolfa ritiera Dobrianskeho povedaná v snemovni zástupcov Uhorského snemu dňa 19. februára 1866. – Pešťbudinske vedomosti, r. 6, 23. februára 1866, č. 16, s. 2–3.
- ⁷³ Z pod Urpina, 23. febr. – Pešťbudinske vedomosti, r. 6, 2. marca 1866, č. 18, s. 2.
- ⁷⁴ Reč Adolfa ritiera Dobrianskeho povedaná dňa 23. febr. v snemovni zástupcov. – Pešťbudinske vedomosti, r. 6, 2. marca 1866, č. 18, s. 2.
- ⁷⁵ Reč r. A. Dobrianskeho povedaná v snemovni zástupcov 15. decembra. – Pešťbudinske vedomosti, r. 6, 25. decembra 1866, č. 103, s. 2–3.
- ⁷⁶ Rokovanie snemu 15. dec. Budín, 22. dec. – Pešťbudinske vedomosti, r. 6, 25. decembra 1866, č. 103, s. 1.
- ⁷⁷ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 7, 12. novembra 1867, č. 91, s. 2.
- ⁷⁸ Reč p. Adolfa Dobrianskeho zástupca na krajinskom sneme prednášaná v snemovne zástupcov 6. nov. – Pešťbudinske vedomosti, r. 7, 15. novembra 1867, č. 92, s. 2.
- ⁷⁹ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 7, 10. decembra 1867, č. 99, s. 3.

- ⁸⁰ Možno je svornosť národov uhorských? – Pešťbudinske vedomosti, r. 7, 13. decembra 1867, č. 100, s. 1.
- ⁸¹ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 7, 24. decembra 1867, č. 103, s. 2.
- ⁸² Tamže, s. 3.
- ⁸³ Krajinský snem. «Ad. Dobriansky ...» – Pešťbudinske vedomosti, r. 7, 17. decembra 1867, č. 101, s. 2.
- ⁸⁴ «K vysokému snemu uhorskému ...» – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 7. februára 1868, č. 11, s. 2–3.
- ⁸⁵ O. Zo Spiša, dňa 20. febr. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 28. februára 1868, č. 17, s. 2.
- ⁸⁶ (M). Panslavistické agitácie v Spiši. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 18. februára 1868, č. 14, s. 1.
- ⁸⁷ Liptov, 12. apr. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 21. apríla 1868, č. 32, s. 4.
- ⁸⁸ M. F. (= Mikuláš Št. Ferienčík), Zo snemu krajinského. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 29. mája 1867, č. 43, s. 1.
- ⁸⁹ Reč Adolfa Dobrianskeho povedaná v snemovni zástupcov 23. mája. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 29. mája 1868, č. 43, s. 2–3.
- ⁹⁰ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 26. mája 1868, č. 42, s. 3.
- ⁹¹ (X) (= Štefan Marko Daxner), Na Turíce. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 2. júna 1868, č. 44, s. 1.
- ⁹² Zo zvolenej župy, 13. júna. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 30. júna 1868, č. 52, s. 5.
- ⁹³ Osvedčenie vlády o otázke národnej. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 14. júla 1868, č. 56, s. 1.
- ⁹⁴ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 13. novembra 1868, č. 91, s. 2.
- ⁹⁵ Politické zprávy. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 10. novembra 1868, č. 90, s. 2–3.
- ⁹⁶ Vysoký krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 10. novembra 1868, č. 90, s. 1–2.
- ⁹⁷ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 27. novembra 1868, č. 95, s. 3.
- ⁹⁸ Kraiinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 1. decembra 1868, č. 96, s. 4.
- ⁹⁹ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 8. decembra 1868, č. 98, s. 1.
- ¹⁰⁰ Reč Adolfa Dobrianskeho povedaná snemovni zástupcov 25. nov. 1868. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 1. decembra 1868, č. 96, s. 2.
- ¹⁰¹ Tamže, s. 2.
- ¹⁰² Reč Adolfa Dobrianskeho ... – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 8. decembra 1868, č. 98, s. 3.
- ¹⁰³ Tamže, s. 3.
- ¹⁰⁴ J. M. Hurban, Od Trnavy na začiatku decembra. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 18. decembra 1868, č. 101, s. 4.
- ¹⁰⁵ J. M. Hurban, Čomu nás učia dejiny? I. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 18. decembra 1868, č. 101, s. 1.
- ¹⁰⁶ J. M. Hurban, Čomu nás učia dejiny? II. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 25. decembra 1868, č. 103, s. 1–2.
- ¹⁰⁷ Fk. (= Mikuláš Št. Ferienčík), Rokovanie o otázke národnej. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 8. decembra 1868, č. 98, s. 2.
- ¹⁰⁸ Pozri Ad. Dobriansky. – Pešťbudinske vedomosti, r. 7, 17. decembra 1867, č. 101, s. 2; (Dokončenie.) – Pešťbudinske vedomosti, r. 7, 20. decembra 1867, č. 102, s. 2. V rubr. «Krajinský snem».
- ¹⁰⁹ Hon a daň z kuponov. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 12. júna 1868, č. 47, s. 1.
- ¹¹⁰ Reč Adolfa Dobrianskeho prednesená na sneme dňa 6. júlia. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 21. júla 1868, č. 58, s. 2.
- ¹¹¹ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 23. októbra 1868, č. 85, s. 3.
- ¹¹² Reč Ad. Dobrianskeho, ktorú držal v snemovni zástupcov v zasadnutí dňa 20. okt. 1868. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 27. októbra 1868, č. 86, s. 2.
- ¹¹³ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 6. novembra 1868, č. 89, s. 2–3.
- ¹¹⁴ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 23. júna 1868, č. 50, s. 3.
- ¹¹⁵ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 10. júla 1868, č. 55, s. 2.
- ¹¹⁶ Krajinský snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 28. júna 1868, č. 60, s. 2.
- ¹¹⁷ O Attentát na vyslanca Dobrianskeho. – Pešťbudinske vedomosti, r. 8, 17. novembra 1868, č. 92, s. 4.
- ¹¹⁸ «?Deákovskej strane ...» – Pešťbudinske vedomosti, r. 9, 2. januára 1869, č. 1, s. 4. V rubr. «Drobné zprávy».
- ¹¹⁹ K voľbám. – Pešťbudinske vedomosti, r. 9, 9. januára 1869, č. 3, s. 2.
- ¹²⁰ Budúci snem. – Pešťbudinske vedomosti, r. 9, 3. apríla 1869, č. 27, s. 1.
- ¹²¹ Od Prešova. – Pešťbudinske vedomosti, r. 9, 27. marca 1869, č. 25, s. 2.

RESUMÉ

František Štraus, Pešťbudínske vedomosti a problematika Ukrajincov

Štúdia sumarizuje a zároveň analyzuje problematiku zakarpatských Ukrajincov (Rusinov), ktorú Pešťbudínske vedomosti traktovali na svojich stránkach počas celej svojej desaťročnej existencie (v rokoch 1861–1870). Pešťbudínske vedomosti sa ako politické noviny usilovali reprezentovať záujmy Severoslovanov, t. j. Slovákov a Rusínov v Uhorsku. I napriek tomu, že nikdy nevychádzali v rusinskom nárečí, predsa sa stali politickou tribúnou nielen slovenskej, ale i rusinskej buržoázie, formovateľom, tlmočníkom a obrancom národných práv Slovákov a tiež Ukrajincov, ktorí žili v Rakúsko-Uhorsku.

РЕЗЮМЕ

Франтишек Штраус, «Пештбудинские ведомости» и проблематика украинцев

Статья подытоживает и одновременно анализирует проблематику закарпатских украинцев (русинов), которую «Пештбудинские ведомости» трактировали на своих страницах на протяжении своего десятилетнего существования (1861–1870 гг.). «Пештбудинские ведомости» как политическая газета стремилась представлять интересы северных славян, т. е. словаков и русинов в Венгрии. И несмотря на то, что газета никогда не печаталась на русинском диалекте, она все же стала политической трибуной не только словацкой, но и русинской буржуазии, стала формирователем, выразителем и защитником национальных прав словаков, а также украинцев, которые жили в Австро-Венгрии.

RESÜMEE

František Štraus, Die «Pešťbudínske vedomosti» und die Problematik der Ukrainer

Die Studie summiert und analysiert gleichzeitig die Problematik der Ukrainer von Transkarpatien (Russinen), die die «Pešťbudínske vedomosti» auf ihren Seiten im Laufe ihrer zehnjährigen Existenz (1861–1870) behandelt hat. Die «Pešťbudínske vedomosti» als eine politische Zeitung strebte danach, Interessen der nördlichen Slawen, d. h. der Slowaken und Russinen in Ungarn zu representieren. Obwohl sie nie in der russinischen Mundart erschien, wurde sie eine Tribüne nicht nur der slowakischen, sondern auch der russinischen Bourgeoisie, ein Schöpfer, ein Wortführer und ein Schützer der nationalen Rechte der Slowaken sowie der Ukrainer, die in der Zeit der österreich-ungarischen Monarchie lebten.

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ – ПЕРШОДЖЕРЕЛА

«HISTORIA CARPATO-RUTHENORUM» МИХАЙЛА ЛУЧКАЯ (1789 – 1843) ПРОДОВЖЕННЯ ДРУГОГО ТОМУ З ПОПЕРЕДНЬОГО НОМЕРА НЗ МУК

ЮРІЙ САК, УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, СРСР

159 Суспільні відносини
Глава 38

Після того як Федір Корятович був убитий на Поділлі 1365 р., і не залишивши жодного спадкоємця, мукачівське володіння і всі його маєтки Уйгель, Маковиця та інші перейшли в державну скарбницю.

1370 року фортеця і мукачівське володіння перейшли до старшої Єлизавети, матері Людовіка I і королеви Польщі.

Тому що службовці комітату почали пригнічувати і розоряти підданих під час відсутності поміщиці, після донесення скарги до Єлизавети, вона видала такий декрет: Єлизавета, з ласки божої королева Угорщини і Польщі, всім своїм вірним, прелатам, баронам, графам, начальникам фортець, офіційній знаті, а також містам і вільним хуторам та їх керівникам і т. ін. і т. п. вітання і шану! Із скарги наших кенезів та волохів, які живуть у березькому комітаті, ми зрозуміли, що ви їх засуджуєте, по-різному обвиняючи, постійно робите перешкоди в їх справах, не притягаючи їх попередньо до жодної судової відповідальності

159 Status Civilis.
Caput 38.

Theodoro Kyriatovits in Podolia 1365. mactato, nulloque Haerede relicto, Munkáts Dominus, omniaque ejus bona Ujhely, Makovicza, et alia ad Fiscum devenerunt.

A. 1370. Arx, et Dominium Munkáts devenit ad seniore[m] Elisabetham Ludovici I. Matrem, et Reginam Poloniae.

Quia vero Magistratuales Comitatus in absentia Dominae Terrestris subditos premere, et depauperare caeperant(!), quaerela ad Elisabetham delata, sequens emanavit Decretum

Elisabetha, Dei Gratia Regina Hungariae, et Poloniae, Fidelibus suis Universis, Praelatis, Baronibus, Comitibus, Castellanis, Nobilibus officialibus, nec non Civitatibus, et liberis villis, carumque Rectoribus etc. etc. Salutem, et Gratiam! Ex querulosa Significatione Kenyeziorum, et Olahorum Nostrorum in Comitatu Beregh existentium intelleximus, quod vos ipsos diversimode calumniantes judicaretis, resque eorum prohiberetis incessanter, nulla[m] prius justitia

в присутності їх представників; строго попереджаючи вас вірних, наказуємо, щоб вищезгаданих наших кенезів та волохів не насмілювались судити в жодних справах за винятком публічних, крадіжки і розбою та кримінальних справ, і не намагайтеся яким-небудь способом робити перешкоди в їх справах, не встановивши наперед справедливості, а якщо маєте, або будете мати якусь справу проти них, ви повинні, дотримуючись закона, виконувати в присутності нашого березького графа, або представника тих же волохів. Інакше не робити. В Будині ¹⁶⁰ ... 1378 року.

Тут треба з'ясувати дві справи: **кене́зі та волохи**. Кенез – це руське (слово) і означає князя: Не надійтеся на кнези, на сныи Человічєскія, во них же нїсть Спасенія. Не надійтеся на князів, людських синів, вони не приносять спасіння. Псалом 103. Але воно означає також пана, суддю, головну особу або воеводу чи вождя а і тут вживається в цьому розумінні.

Колись в одному або більше селах були кене́зі, або так звані воеводи, які керували іншими, брали участь на суді в політичних справах і виносили вирок, тому в декреті вимагається від службовців, щоб судили своїх підданих тільки в справах крадіжки і розбою, а інші справи залишали для вирішення кене́зіям; ще краще роз'яснюється слово кене́зі в іншому декреті Єлизавети, матері Матяша Корвіна, який треба нижче навести.

Під олагами розуміються волохи, які колись наймалися на службу в фортецях і при дорогах, як тепер гельвети. Що Федір мав подібний загін видно з того, що цим передав охороняти фортецю Каменець, а з відібраним військом прийшов в Угорщину. Безсумнівно, що таким же обов'язком зайняті в мукачівській фортеці, а пізніше передані за нагороду як воеводи в села, повинні були забезпечитися земельними наділами. Подібний наділ дістали волохи в поселенні Великі Лучки, як

in praesentia Officialis ipsorum ab eis postulata; Quare Fidelitatibus Vestris firmiter praecipiendo, mandamus, quatenus praedictos Kenesios, et Olahos Nostros in nullis causis, exceptis publicis, furti, et latrocinii, et Criminalibus Causis judicare sitis ausi, nec res, et bona eorumdem irrequisita justitia prius ab iisdem prohibere praesumatis modo aliquali, siquid autem actionis contra ipsos habetis, vel habueritis, in praesentia Comitis Nostri de Beregh, vel Officialis eorumdem Olahorum prosequi debeatis, jure observato, aliud non facturi. Datum Budae Feria Sexta ¹⁶⁰proxima post Dominicam Circumdederunt. Anno Domini 1378.

Duo hic dilucidanda veniunt: **Kenézii, et Olahi**. Kenéz est Ruthenicum, et denotat Principem **Не надійтеся на Князи, на сныи Человічєскія, во нихже нїсть Спасенія**. Nolite sperare in Regibus, filiis hominum in quibus non est salus. Psalmo 103. Sed denotat etiam Dominum, Judicem, Principalem Personam, aut Vajvodam, seu Ductorem^a et hoc sensu hic summitur(!). Fuerunt olim in una, aut pluribus Communitatibus Kenézii, seu Vajvodae dicti, qui religuis praerant, et causas politicas dicebant, et decidebant, ideo in Decreto jubentur Magistratuales, ut dumtaxat in rebus Furti, et Latrocinii judicent suos subditos, alias causas Kenesius permittant judicandas; magis adhuc explicatur vox Kenezii in alio Decreto Elisabethae Matris Mathiae Corvini inferius adducendo.

Sub Olahis intelliguntur Valachi, qui olim Stipendia faciebant in fortaliciis, et aulis velut nunc Helvetae, Theodorum quoque habuisse similem turman exinde patet, quia arcem Kamenetz his defendendam tradidit, et cum selecta manu od Hungariam venit, qui inducie in arce Munkáts eodem officio defuncti, et in vim mercedis tardius pro Vaivodis ad communitates dati, et fundis provisi esse debebant. Similem donationem obtinuerant Olahi in possessione Nagy Lutska, ut infra videbimus. Olahi hi inter Ruthenos labium, et

¹⁶⁰ а) Див.: Шлетцер, Нестор, 3, 309.

¹⁶⁰ а) Vide Schlötzer Nestor 3, 309.

нижче побачимо. Ці волохи втратили між русинами мову і народність. До цього періоду відноситься імміграція циган.

Глава 39 Про циган

Тимур Бег, інакше Тамерлан, син чабана, хромий,^{161a} обдарований природним розумом і щастям так, що став грізним володарем татар. Підкоривши Персію 1399 р., полонивши володаря турків Баязета і закривши його в залізну клітку, зробив своє ім'я грізним.

Під виглядом, начебто хоче вигнати з Індії ідолопоклонство, захопив частину східної Індії. У західній частині жило дике плем'я індійців під назвою чінган,^a не бажаючи нікого слухатися, виселилося з провінції Гузуратте. Півмільйона душ залишило домівки, одна частина через Єгипет, друга через Малу Азію прийшла біля 1417 р. в Молдавію і Валахію, а також в Угорщину.

Єгипет завжди вважався священною землею, а прихідці звідти пророками. Цигани, дотепно використавши нагоду, вдумують, що вони за походженням з святої землі Єгипта, які, дома вже ознайомлені з мистецтвом фокусників, в Єгипті вдосконалили (його). На своїй мові називають себе рома, від **темного кольору Кола**, від берегів річки Сінте, де вони жили, називалися сінтами.^b Проходячи через Персію, дістали назву чорні індійці: сісех-гінду. Виселилися не бідними, але багатими на золото, срібло і дорогоцінне каміння; допомогали їм крадіжки і грабунки.

1417 року за короля Сігізмунда ввійшли через Фракію в Молдавію, Валахію, Трансильванію і Угорщину. Це була епоха незвичайних чуд і матір'ю таємної філософії. Цигани, використавши в свою користь попереднє судження народу, брехали про своє єгипетське походження, вішували кожному всяке з снів та ліній рук, і тому угорці (1418)

nationalitatem amiserunt. Ad hanc epocham spectat. Zingarorum immigratio.

Caput 39. De Zingaris.

Timur Beg, alias Tamerlan, filius Pastoris ovium, pede claudus^{161a} ingenio naturali, et fortuna in tantum adjutus, ut Tartarorum terribilis evaserit Imperator. Subjugata Persia 1399. et capto Bajazete Turcarum Imperatore, et in caveam ferream incluso, nomen suum terribile fecit.

Sub specie, quasi Idololatriam ex India eliminare vellet, occupavit partem orientalem Indiae.

In Occidentali parte degebat ramus Indianorum feras Tsingan^a cognomine, nulli obedire volens, ex Provincia Guzuratte emigravit. Medius Millio animarum deserit lares, altera pars per Aegyptum, altera per Asiam minorem incirca 1417. Moldaviam, et Valachiam, atque Hungariam subintrat.

Aegyptus semper pro sacra Terra reputabatur, et advenae abinde totidem Prophetae. Zingari ingeniose occasione usi, se fingunt Originis S. Terrae Aegypti, qui Praestigiatorum artem jam domi noscentes, in Aegypto perfecissent.

In propria lingua se nominarunt Roma, et a calore nigreo Kola, a fluvii Sinte rippis, ubi habitabant, vocabantur Sinti^b Per Persiam transeuntes, nacti nomen: Nigri Indiani: Sisech=Hindu. Non miseri imigrarunt, sed auro, argento, et pretiosis lapidibus divites, furta, et expilationes juverunt eos.

1417 Anno, sub Rege Sigismundo per Thraciam intrarunt Moldaviam, Valachiam, Transylvaniam, ac Hungariam. Epocha fuit miraculorum ferax, et occultae Philosophiae mater. Tsingani praejudicio populi in suam utilitatem usi mentiti sunt Originem Aegyptiacam ex somniis, et lineamentis manuum, cuique varia praedicebant, et ideo ab Hunga-

^{161a} a) Звідси пішла назва циган.

b) Звідси бере початок слово Сінтер.

^{161a} a) Abinde exortum Czigány, Zingár.

b) Abhinc promanat Origo vocis Sinter.

назвали їх народом Фараона^{162a}.

Після того як Констанцьський собор був розпущений, по 5 місяцях під керівництвом Михайла єгипетського появилися в Гельвеції. По чотирьох роках (1422) воевода Андрій напав на італійську Бононію, а друга товла напала на гельветську Базілею. Тому що він не перешкоджає, велика частина з них залишилася в Угорщині, проводячи кочове життя в околиці сіл і міст під шатрами, або в печерах. Розважали народ музикою і гімнастичними вправами. Одні обробляли залізо, інші утримувалися так, що промивали золотий пісок, більша частина жила з крадіжок. Їх наймилим заняттям була торгівля кіньми. Сігізмунд дав їм 1423 р. заступницьку грамоту і повну свободу на перебування в Угорщині.

Як тоді, так і тепер займаються музикою, танцями та працями, які не дуже втомлюють. З 1496 р. циган сліткали немалі труднощі в королівстві. У кожному комітаті вони були поділені на загони і кожний загін мав свого керівника, водночас і суддю, який називався в грамотах Agilis (кмітливий). Палатин назначив одного головного воеводу, до якого зверталися зі скаргами, і як одинокий знатний мав титул Eggerius.

Рідко знайшовся комітат, який не утримував би 1500 циган. Сірмай^a передає їх клятву так: «Подібно як бог потопив короля Фараона в глибинах Червоного моря, так і мене хай потопить у надрах землі, і якби я не говорив правду, хай буду проклятий, хай ніколи не щастить мені в крадіжці, в обміні і в моїх ділах, навіть при першому моему обміні хай трапиться з моїм конем чудо і хай стане ослон, хай висохну на шибениці повішений лютим катом». Про їх поразку біля Кадь-іда розповімо нижче.

Сірмай у цитованій праці так продовжує їх історію: Ще у наш час мали воеводів, дуже добре пригадуємо, що останнім їх воеводою був Мартин Добай.^{163a} В 1758 р. було розпочаті їхні упорядкування, в 1771 р. тримання коней їм заборонено, 1774 р.

^{162a} a) Topogr. C. Zemplény, pag. 55.

^{163a} a) Див.: Фесслер, Gesch. v. Ungarn, 4, 1001, і сл.

ris (:1418:) Pharao^{162a} Nemzettség compellabantur.

Soluta Synodo Constantiensi post 5. menses, Wajvoda Michaelae Aegyptiaco comparuerunt in Helvetia. Post quatuor annos (:1422:) Wajvoda Andreas Bononiam Italiae, et altera grex Basileam Helvetiam oppugnabant. Non obstante eo in Hungaria magna eorum pars remansit, vitam Nomadicam ducens in vicinitate pagorum, et oppidorum degendo, sub tentoriis, aut in antris. Populum distrahebant musica, et saltibus Gymnasticis. Altera pars ferrum tractabat, altera lotione arenae aureae, major pars furtis sustentabatur. Equorum mercatura fuit eis gratissima. 1423. Sigismundus dedit eis protectionales, et plenam in Regno immanendi libertatem.

Sicut tunc, ita et actu occupantur musica, saltu, et laboribus parum fatigiosis. 1496. nacti sunt Tsingani in Regno non exiguum pondus. In singulo Comitatu divisi erant in Turmas, et singula Turma habebat suum Wajvodam, simulque Judicem, qui in Diplomatum nominabatur Agilis (:Ügyes:) Palatinus nominabat unum Supremum Wajvodam, ad quem appellatio fiebat, et velut singulus nobilis titulum habuit Eggerius. Rarus Comitatus fuit, qui 1500. Tsinganos non aluisset; eorum Juramentum Szirmay^a taliter refert: Valamint Farao Királyt az Isten a Veres Tenger mélységébe el sillyesztette, ugy engemet is a föld gyomrába el sillyessen, és ha igazat nem mondanék, átkozot legyek, soha se lopásba, se tserelésbe, és dolgaimban szerentsém ne legyen, sőt első tserelésemben a lovam tsudává váljon, és számárá legyen, akasztófán száradjak dühös Hóhér keze által.

Cladem eorum ad Nagy-ida inferius referemus.

Szirmay loco, et opere citato ita prosequitur eorum Historiam: Nostro adhuc tempore Wajvodas habebant, unde Marti.^{163a} num Dobay ultimum eorum Wajvodam fuisse optime

^{162a} a) Topogr. C. Zemplény, pag. 55.

^{163a} a) Vide Fessler Gesch. v. Ungarn 4.1001. et sequ.

діти від них були відібрані і передані на виховання кріпакам їхньої релігії, плата за виховання визначена три круціфери. 1775 р. мандрівним було заборонено одружуватись, іншим дозволялось вступати в шлюб тільки при наявності свідоцтва про те, що мають постійне місце перебування. Це мандрівне плем'я було здебільшого перемінене в інше. — До сих пір Сірмай.

О стосується сучасного положення циган, можна їх поділити на чотири групи: одні музиканти і мають постійне житло, інші майстри ковалі або колісники, які готують човни. Багато з них мандрівні кошовники в країні, але їх виганяють звідусіль, вони шукають побічні шляхи і завжди показують поламане колесо, щоб мати привід для перебування. Остання група та, що очищає міста від падалі та вбиральні від бруду, робить цегли, готує доми, обдирає тварин, і їх самі цигани звикли зневажати, і називають їх здечларами. Їх мова, якою розмовляють між собою, це суміш індійської, мултанської, санскритської, бенгальської та малабарійської. Інколи появляються слова коптійські та єгипетські.^a і ^b

164 Глава 40
Становище церкви в цьому столітті

Після того як Федір зробив фундацію на Чернечій горі, світське духовництво повинно було залежати від наставника монастиря, незважаючи на те, чи він був єпископом,¹⁶⁵ або ні. Ігумен монастиря св. Михайла в Грушові відмовив мукачівському наставнику в цій залежності і, щоб міг захищатися від нападок, відправився

a) b) Нараховується їх в Європі біля 600,000, тобто шістьсот тисяч. У Молдавії і Валахії двісті, в Туреччині та її провінціях двісті тисяч, в Угорщині сто тисяч, інші розсіяні по Європі.
Див.: Társalkodó 65. — 1839.

¹⁶⁵ a) Правильніше: щоб церкву (константинопольську) нашої покірності.

recordamur. Donec anno 1758. regulatione eorum inchoata, anno 1771. equorum intertentio eis inhibita, 1774. proles ab iis ademptae, educationique Colonorum suae Religionis traditae, merces educationis in Cruciferis tribus defixa; Anno 1775. Vagis uxores ducere prohibitum, alii autem nonnisi penes attestatum Judlium(?), quod fixa domicilia habeant, ad Martimonium admissi, et vaga haec gens majori in parte in aliam transformata fuisset. — Hucusque Szirmay.

Quod concernit modernum statum Zingarorum, dividi possunt in 4 Classes. Alii sunt Musici, et Sedes fixas habent, alii Fabri Ferrarii, aut lignarii, qui lintres conficiunt, Multi sunt Nomades Vagantes in regno, sed undique pelluntur, vias laterales quaerunt, et semper rotam fractam circumferunt, ut praetextum habeant commorationis; Ultima species est, quae oppida a cadaveribus, et cloacas a fecibus repurgat, et tegulas conficit, domos plasmata, pecora decorat, et hi postremi ab ipsis Zingaris solent contemni, et nominantur Zdechleri (здечлари). Lingva eorum qua inter se utuntur est mixtura ex Indiaca, Multanica, Sanscritica (Sanscritica), Bengalica, et Malabarica. Raro Copticae, et Aegyptiacae comparent voces.^a et^b.

164 Caput 40.
Status Ecclesiae hoc Saeculo.

Facta foundatione per Theodorum in monte Cserneck, circumforaneus Clerus a Superiore Monasterii, sive is fuisset Episcopus¹⁶⁵ sive non, dependere debuit. Hanc dependentiam Abbas Monasterii S. Michaelis de Körtvélyes Superiori Munkatsiensi negavit, utque se contra impetitiones tutare valeat, cum suis Fundatoribus Balissa, et Drag Mester Con-

a) b) Numerantur in Europa circa 600,000. id est sexcenta millia in Moldavia, et Valachia ducentena in Turcia, et ejus provinciis ducentena millia, in Hungaria Centum millia, reliqui per Europam sparsi.
Vid. Társalkodó 65. — 1839.

¹⁶⁵ a) rectius: ut ad Ecclesiam (Constantinopolitanam) nostrae humilitatis etc.

в Константинополь із своїми засновниками Балішшою та Драг-Мештером. Від Антона, того часу патріарха, дістав таку грамоту: Антон, з ласки божої патріарх міста Константинополя, нового Рима і цілого світу; благородні і побожні, добрі християни, нашій покірності зміцнені св. духом милі сини і шляхетні воеводи Баліча і Драг-мештер, у яких є в Марамороші церков, або повсякчасний монастир, засований в честь св. Михайла архангела. Вони прийшли до нас і в щасливому і настійному положенні Константинопольської держави умоляли нашу покірність і блаженно проявили слухняність за звичаєм християнської релігії, і подарували покірності і церкві всю свою чесно надбану спадщину, а саме, церкву, засовану в честь св. Михайла архангела, з тою метою, щоб поважала церкву³ нашої покірності і визнавала її зверхність. Ми же, з огляду на їх добросовісне прохання, і спостерігаючи їх непохитну віру, такого роду дар вдячно прийняли, і задовільнили їх прохання, і Драгмештера, як сина нашої покірності, патріархальним авторитетом, який здійснюємо, благословили.

Таким чином, той, якого бог обрав у названому монастирі старшим (ігуменом), хай має також наше благословення, щоб міг посвятити всі церкви, які належать до вищезгаданого монастиря.¹⁶⁶ У зв'язку з цим, якщо який-небудь архієпископ або єпископ з наших підлеглих перебуватиме у названому монастирі або його володіннях, щоб згаданому ігуменові надав допомогу згідно з вказівкою цього листа нашої покірності, закріпленого печаткою нашої церкви, тому що ми з чистим серцем і з великою шанною прийняли ту церкву під нашу опіку і для врятування християнства, і дозволили тому ігумену і дали право на всі доходи згаданого монастиря і на маєтки, які тут нижче згадуються, а саме, Зілагшаг (Сіладьшаг), Медеш аля,³ Угоча, Берзава, Чіхо, Балван, Алмазег і серед усіх цих Пахомій, старший той ігумен, хай має повний авторитет і шану по відношенню до всіх

stantinopolim semet contulit, et ab Antonio tunc temporis Patriarcha sequens obtinuit diploma: Antonius Dei Gratia Civitatis Constantinopolitanae, novae Romae, ac totius orbis Patriarcha; bene, beateque progeniti, et in Deo honorati, bonique Christiani humilitati nostrae secundum confirmationem S. Spiritus dilecti Filii, et generosi Vajvodae Balicsa, et Dragmester qui habet(!) Ecclesiam, sive monasterium perpetuum in Maramoros in nomine S. Michaelis Archangeli fundatam(!), qui venerunt ad nos, et humilitati nostrae in felici, et urgente imperii Constantinopolitani statu supplicaverunt, ac in Beatitudine obedientiam, quam debuerant pro consuetudine Christianae Religionis praestiterant, humilitatique omne, ac Ecclesiae eorum haereditatum de propriis bonis, et bene aquisitis Ecclesiam videlicet in nomine S. Michaelis Archangeli fundatam, donarunt, ac obtulerunt ita, quod^a ad Ecclesiam nostrae humilitatis respectum habeat, eidemque obediat. Nos autem videntes justum eorum desiderium, et integram fidem considerantes, donationem ejusmodi gratam accepimus, voluntatique eorum condescendimus, ac Dragmester velut humilitati Nostrae Filium nostra autoritate, qua fungimur, bendiximus, Patriarchali.

Itaque, quem Deus eligit in dicto Monasterio Priorem (:Hegumenum:) quod talis etiam habeat nostram benedictionem, qua valeat omnes Ecclesias, quae sicut in pertinentia praedicti Monasterii consecrare. Ad¹⁶⁶ haec si quis nostrorum subditorum Archi Episcopus, aut Episcopus in dicto Monasterio, aut pertinentiis ejus inveniretur, quod (:qui:) ejusmodi dicto Priori esset in adiutorium, veluti hae humilitatis nostrae litterae ostendunt, sigillo Ecclesiae nostrae munitae, quia nos Ecclesiam istam ex sincero corde, ac cum magno honore in nostram protectionem accepimus, ac pro salute Christianitatis, et concedimus ejusmodi Priori, ac donamus auctoritatem super omnes proventus dicti Monasterii, ac pertinentias, quae hic infra inseruntur, velut Zilagság (:Szilágság:) Megyes alya.^a Ugocsha, Berzava, Csicho, Bolvanus.

¹⁶⁶ a) Так написано.

¹⁶⁶ a) ita est scriptum.

священиків і всіх інших людей у названому монастирі, і його маєток так, щоб їх наводив на добрі діла і виховував душевно і тілесно, і міг судити в усіх справах, які відносяться до церкви, у названому монастирі та його маєтках. І хай він тримає у своїй владі і руках всі церкви у володіннях названого монастиря, і всі доходи їх та згаданого монастиря, і священників, і в усіх службах божих буде згадувати свого патріарха. З цією метою ми вам дали цю нашу грамоту, та якби трапилася смерть, бо всі ми є смертні, тоді всі духовні брати, і Баліча, і Драгмештер, з усіма людьми малими і великими, які населяють згадані маєтки, зібравшись, щоб відкрито обрали ігумена, керуючись нашим авторитетом і благословенням. Хто так обраний, тому ми дали всю владу над усіма доходами вищеназваного монастиря так, як його попередник дістав від нас у честь св. Михайла архангела, і для більшої віри, і правди, і підтвердження святого місця ми видали цю грамоту. І це написано 14 серпня, року, коли¹⁶⁷ було написано, 6899-го, після Христа 1391.

Ця грамота була написана грецькими буквами на пергаменті, має олов'яну печатку, яка звисає. 1494 р. королем Владиславом перейнята, з якої походить ця копія.

З неї випливає, по-перше, що Мараморош перед тим не відносився до константинопольської церкви, ані не мав з нею нічого спільного. Тому що не наводиться свідчення про те, що здавна туди належав (це тільки тепер з чистим серцем розпочав), випливає, що Мараморош об'єднаним перед тим не був.

По-друге, що Мараморош перед тим належав не інде, як до Мукачева, і тільки тепер зробив відхід і відзначив собі в грамоті провінції, з цього ясно випливає, що монастирі, хоч і не мали єпископа (але насправді там повинен був бути єпископ), мали духовну юрисдикцію на інші церкви, на священників і народ, звикли вирішувати всі справи, які належали до церковного суду, за винятком одного розпорядження, яке мали одні від київського, другі від терговищенського митрополита. Див. Фесслер,

Almazeg. et in omnibus his nominatis Pachomius Prior, et Abbas plenariam auctoritatem habeat, et respectum ad omnes sacerdotes, et ad alios omnes homines, in dicto Monasterio, et ejusdem pertinentiis existentes ita, ut eos ad bona opera inducat, et erudiat animae, et corporis, et habeat judicare omnes causas, ad sedem Ecclesiasticam spectantes in dicto Monasterio, et pertinentiis Ejusdem. Et qui omnes Ecclesias in pertinentiis dicti Monasterii, ac omnes earundem, et dicti Monasterii proventus, ac Sacerdotes sub potestate sua habeat, et manibus, et quod in omnibus Divinis officiis pro suo Patriarcha faciet Commemorationem. Quamobrem vobis has litteras nostras dedimus, et quod si mori, ut omnes mortales sumus, contigerit, omnes Fratres Spirituales tunc, et Balicsa, et Dragmester cum omnibus hominibus parvis, et magnis in dictis pertinentiis residentibus, et congregatis, aperte, ut ita congregati Priorem eligant nostra auctoritate, et benedictione.

Quis ita electus omnimodam potestatem super omnes proventus Abbatiae praedictae eodem pacto, sicut Praedecessor suus a nobis ad honorem S. Michaelis Archangeli habeat, concessimus, et pro majori fide, et veritate et confirmatione Loci Sancti has nostras Litteras dedimus. Et haec scripta sunt XIII. die mensis Augusti, anno in quo scribe¹⁶⁷ bantur Millenarii VI. et C. C. C. C. C. C. C. ac L. XXX. nono (.6899.) Xti 1391.

Diploma hoc Graecis Litteris in Pergameno fuit scriptum, sigillo provisum Plumbeo pendente. 1494. per Vladislaum Regem transumptum, ex quo haec Copia promanavit. Patet ex eodem l-o Maramoros antea non spectavisse ad Ecclesiam Constantinopolitana, nec ullam communionem cum ea habuisse, nam non allegatur ab antiquo eorum pertinuisse, id solum nunc sincero corde suscepisse, consequenter Marmaros non unitum antea non fuisse. 2-o Marmaros antea non aliorsum, quam ad Munkáts spectavisse, et solum nunc secessionem adornavisse, et sibi provincias Diplomati indictavisse, patet insuper clare Monasteria, etiamsi Episcopo carerent, (sed re vera ibidem debuit esse Episcopus) Jurisdictionem Spiritualem in re-

Geschichte v. Ungarn. Таким чином, грушівський єпископ пробував поділити єпархію на частини, але йому перешкодив, як нижче побачимо, мукачівський єпископ.

Слідє оповідь про славнішу долю грушівського монастиря.

Глава 41

Року 1438 ченці звертаються до королівського палатина і просять відміряти їхні землі. Від нього вони дістають таку письмову відповідь: «Шановним моїм приятелям, зборам церкви де Лелес, граф де Гедервара, палатин Угорського королівства і суддя куманів, дружбу і шану! В особі ченців Калугерів у монастирі бл. Михайла архангела, побудованому в марамороському комітаті, заснованому на грецький лад, нам повідомлено, що якісь їх маєток, названий Грушово, який знаходиться у згаданому Марамороському комітаті, яким вони мирно керували¹⁶⁸, невідкладно вимагає законного відмежування і встановлення нових меж. В цій справі щиро звертаємось даним листом до вашої дружби, щоб ви вислали вашу людину, вірогідну для свідчення, в присутності якої Петро Хатол, або Пажавана де Кезепшен апша, або Михайло: бо син Ладомера де Заплонца, або Степан де Бартфалва, у відсутності інших, наша людина, законно зібравши всіх сусідів на місці вищезгаданого маєтку Грушова і, в їх присутності вимірюючи, хай відмежує і виміряє за його справжніми і давніми межами і правильно відділить від інших законних власників, і хай передасть тим же ченцям на постійне володіння, якщо не буде заперечень, якщо ж виявляться противники, хай тих викличе проти згаданих ченців Калугерів на встановлений термін у нашу присутність для з'ясування їх суперечки. І після відмежування їх маєтку і встановлення меж,

liquas Ecclesias, Sacerdotes, et populum exercuisse, causas universas ad Ecclesiasticum Forum spectantes discutere solita esse, unica ordinatione excepta, quam alii a Kioviensi, alii a Tergovicensi Metropolita habuere. Vide Fessler Geschichte v. Ungar. Abbas itaque Körtvélyesiensis attentabat Dioecesim in duas dividere partes, sed per Episcopum Munkacsiensem, ut infra videbimus, impeditus est.

Tanto clariora fata redduntur Monasterii Körtvélyesiensis:

Caput 41.

Anno 1438. recurrunt Religiosi ad Palatinum Regni, metationemque terreni sui supplicant, a quo obtinent sequens scriptum: Amicis suis Reverendis Conventui Ecclesiae de Lelész Comes de Hedervára Regni Hungariae Palatinus, et Judex Cumanorum amicitiam paratam cum honore. Dicitur nobis in personis Religiosorum Virorum Kallugerorum in Claustro B. Michaelis Archangeli in Comitatu Maramorosienſi exstructo, ad modum Graecorum fundato quomodo quaedam Possessio ipsorum Körtvélyes vocata in dicto Comitatu Maramoros existens apud manus ipsorum pacifi¹⁶⁸ce habita, legitima reambulatione, et novarum metarum erectione summopere indigeret, super quo Vestram Amicitiam praesentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem, pro testimonio fidedignum, quo praesente Petrus Chathol, vel Papsavana de Kezepsen apsa, aut Michael: nam filius Ladomerii de Zaploncza, seu Stephanus de Bárthfalva aliis absentibus homo noster ad faciem praedictae possessionis Körtvélyes vicinis, et commetaneis ejusdem universis in ibidem legitime convocatis, et praesentibus accedendo reambulet, eandem per suas veras, et antiquas metas reambulatam, et ab aliorum juribus possessionariis separatam, et distinctam, statuatur, et committatur Eisdem Religiosis perpetuo possidendam, si non fuerit contradictum, Contradictores vero si qui fuerint, evocet ipsos contra annotatos Religiosos viros Calugeros nostram in praesentiam ad terminum competentem, rationem Contradictionis eorum de praemis-

з переліком встановлених там меж і призвищами присутніх сусідів під час того вимірювання маетку, відмітивши дату, дружньо вишліть нам». Дано в Будині третьої неділі після свята тіла Христа 1438 р.

Повідомлення про судове рішення таке: Ми Папсавана, наш брат Альберт Сабато після свята Петра приступили і розмежували маеток звідусіль від маетків Теарашкеш, Апша і Говзу мезев^а. Мирний чернечий маеток знаходжу порушеним вперше 1456 р. Того року король Владислав наказує зборам де Лелес, щоб було встановлене розмежування між містом Госсу мезе, Сарвасо і Саплонца. Наказ такого змісту: Ладислав, з ласки божої король Угорщини, Богемії, Далмації, Кроації і т. ін., вождь Австрії і Стірії¹⁶⁹, а також маркграф Моравії і т. ін. і т. п. нашим вірним, зборам церкви де Лелес, вітання і шану! В особі судді, присяжних і всіх громадян та мешканців нашого міста, званого Госсу мезе, нам повідомлено, що вищеназване наше місто Госсу мезе, і землі, луки, ліси та інші його приваженості над усе потребують законного розмежування і встановлення меж, про що вашій вірності, строго наставляючи, наказуємо, щоб ви вислали вашу людину, вірогідну для свідчення, в присутності якої Іван, син Василя де Густ, або Микола Орос де Вішк, у відсутності іншого, наша людина на місці самого нашого міста Госсу мезе і т. ін. і т. п. міряючи, хай розмежує і т. ін. і т. п. Дано в Будині другої неділі найближчої після свята св. Амвросія сповідника (7 грудня) 1456 р. З повідомлення шан. зборів, яке було дано королю Владиславу того ж року дізнаємось, що існував якийсь руський монастир, побудований в честь св. Михайла, що ігуменом цього монастиря був Семен Калугер, і що це розмежування розпоча-

so reddituros. Et post haec ipsorum Possessionis reambulationis, metarumque erectionis cum ejusdem metarum ibidem erectarum, ac praedictorum, et citatorum serie ut fuerit, vicinorumque, ac commetanearum, qui tempore ejusmodi Possessionariae reambulationis intererunt, nominibus terminoque assignato, nobis amicabiliter rescribetis. Datum Budae Feria 3-a post Festum Corporis Christi. 1438.

Relatio procedentis Judicii est sequens.

Nos Papsavana, noster Frater Albertus Sabatho post ad vincula Petri accessissent, et eandem a partibus Possessionum Tearasches, Apsa, et Houzu mzeü undique reambulassent^а Pacificum Religiosorum Possessorium primo 1456. turbatum invenio. Eodem enim anno per Regem Uladislauum Conventui de Lelesz praecipitur ut inter Civitatem Hoszszo mezõ, Szarvaszõ, et Szaplontza reambulatio instituatür tenore sequenti: Ladislaus, Dei Gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae etc. Rex, Austriae, et Styriae¹⁶⁹ Dux, nec non Marchio Moraviae etc. etc. Fidelibus Nostris Conventui Ecclesiae de Lelesz Salutem, et Gratiam! Dicitur Nobis in personis Judicis, Juratorum, ac universorum Civium, et inhabitatorum Civitatis Nostrae Hoszszo mezõ vocatae, quomodo praefata Civitas Nostra Hossumezõ, ac terrae, prata, sylvae, et aliae pertinentiae Ejusdem legitima reambulatione, et metarum erectione plurimum indigerent, Super quo Fidelitati Vestrae firmiter praecipiendo, mandamus, quatenus Vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo praesente Joannes filius Laczi de Hust, vel Nicolaus Orosz de Visk altero absente homo noster ad faciem ipsius Civitatis Nostrae Hossumezõ etc. etc. accedendo reambulet etc. etc. Datum Budae, Feria secunda proxima post Festum S. Ambrosii Confessoris (7-a Decembris.) 1456. Ex Relatione Ven. Conventus Ladislao Regi eodem anno praestita discimus extitisse: Monasterium quoddam Rutenorum in Honore S. Michaelis constructum, et Claustrum hujus Superiorem Kalugerum Simeonem

¹⁶⁸ а) Із лелеського архіву.

¹⁶⁹ а) Ex archivo Lelesz.

лося на свято св. Трійці і було завершено. Ченці та інші власники, незадоволені цим вимірюванням, звернулися до короля і отримали грамоту, направлену мараморському комітату, такого змісту:

Владислав і т. ін. і т. п. наш вірнопідданий Петро Гергеш де Сарвасо доповів нашій величності про свої (справи) і якогось священника Семена Калугера, який живе в монастирі бл. Михайла архангела, побудованого біля маєтку Алша, а також в особі Михайла Іван де Салонца і Луки де садем, також Івана і Сандріна, названого Гергеш, і Івана Банк, Михайла, Луки, Андрія і Драгу з названого Зарвасо, як самі в мирному володінні якихось двох монастирів або церков, а також певних орних земель, лісів, лук і сінників і т. ін. і т. п. Тому вашій вірності строго радимо і показуємо, що¹⁷⁰ ви повинні видатних доповідачів у володінні вищезгаданих двох монастирів, або церков, а також орних земель, лісів, лук і сінників захищати від яких-небудь незаконних обвинувачів у відповідності до попередніх і давніх межових знаків до тих пір, поки не будуть припинені розпочаті суперечки між тими сторонами. Дано в Естергомі п'ятої неділі найближчої перед Ієсусом Варнави 1456 р.² Такого ж змісту декрет виникає до міста Госсу мезе.

Владислав і т. ін. і т. п. громаді міста Госсу мезе: Доведено до нашого відома в особах наших вірнопідданих ченця брата Семена Калугера, який проживає в монастирі бл. Михайла архангела, встановленого біля маєтку Алша, і т. ін. і т. п. Дається наказ громаді, щоб повернула несправедливо захвачені маєтки, щоб за кривди щиро вибачилась і до восьмого дня зелених свят повинна з'явитись до нього (досл. в його присутність). В Будині, в суботу перед святом мученика Валентина, 1457 р. Тому що він не чинить опору, озброєні госсумезевські громадяни, напавши на монастир Калугерів, забирають чотири

fuisse, Reambulationemque hanc in Festo S. Trinitatis inchoatam, et perfectam fuisse. Religiosi, caeterique Compossessores hac metatione non contenti ad Thronum confugisse, et obtinuisse Decretum sequens, ad Comitatum Máramoros sonans:

Ladislau etc. etc. Exponit Majestati Nostrae Fidelis Noster Petrus Gerhes de Szarvaszó, sua, et cujusdam Simconis Sacerdotis Calugeri, in Claustro B. Michaelis Archangeli prope possessionem Apsa constructo, degentis, nec non Michaelis Nan, de Szaponcza, et Lucae, de Eadem, item Joannis, et Sandrini Gerhes dicti, ac Joannis Bank, Michaelis, Lucae, Andreae, et Drágu de dicta Zarvaszó, in personis, Qualiter ipsi in pacifico Dominio quorundam duorum Monasteriorum, seu Ecclesiarum, nec non certarum terrarum arabilium, sylvarum, pratorum, et foenilium etc. etc. Ideo Fidelitati Vestrae firmiter praecipimus, et mandamus, quatenus¹⁷⁰ memoratos exponentes in Dominio praescriptorum duorum Monasteriorum, seu Ecclesiarum, nec non terrarum arabilium, Sylvarum, Pratorum, et foenilium, juxta priora, et antiqua signa metalia tamdiu, donec inchoatae lites easdem partes decidentur, contra quoslibet illegitimos impetitores tueri debeatis. Datum Strigonii feria 5-a proxima ante Iesum Barnabae 1456.ª Ejusdem tenoris Decretum emanat ad oppidum Hoszszumezó:

Ladislau etc. etc. Communitati Oppidi Hoszszu Mezó: Exponitur Nobis in personis Fidelium Nostrorum Religiosi Fratris Simeonis Kalugeri, in Claustro B. Michaëlis Archangeli, prope possessionem Apsa constituti degentis etc. etc. Committitur Communitati, ut bona injuste occupata remittat, de injuriis satisfactionem largiatur, et ad Octavam diem Festi Pentecosten in sui praesentiam comparere teneatur. Budae Sabatho ante Festum Valentini Martyris. 1457.-

Eo non obstante Cives Hoszszumezóenses Clastrum Kalugerorum armata manu adressi, quatuor pecora, et duos currus oneratos foeno, occupant, aliasque violentias perpetra-

¹⁷⁰ а) Із засвідченої копії мараморського комітату.

¹⁷⁰ а) Ex Transumpto T. Comitatus de Marmaros.

тварини і два вози, наповнені сіном і зробили інші насильства, навіть допускають вбивств на території Сарвасо, поки 1457 р. Василь Упер і Михайло де Пештен, графи марамоського комітату, знову не займаються справою і 1458 р. повертають маєтки Семену Сіладію (так називається в повноляючих посвідченнях цих графів) Калугеру.

Коротко про історію грушівського абатства довідаємось із слідуючого:

Монастир св. Михайла архангела в Грушові (і водночас абатство такої ж назви) є одним із найдавніших монастирів мукачівської єпархії; якщо не давніший за мукачівський монастир на Чернечій горі, то напевно другий після нього.¹⁷¹ Знаємо, що мукачівський монастир заснував Федір Корятювич, мукачівський князь 1360 року; але з вірогідних документів випливає, що і грушівський монастир в марамороському комітаті існував уже перед 1391 роком. Бо 6899 р. від створення світу, дня 14-го, або 1391 р. константинопольський патріарх Микола подарував названому монастиреві привілейні грамоти на пергаменті, написані грецькими буквами, закріплені його олов'яною звисаючою печаткою, в яких говориться, що воеводи Баліча і Драгмештер передали на опіку ними заснований монастир св. Михайла архангела, який дістав такі привілеї: щоб його ігумен мав право посвятити всі церкви, які існують в його володінні, і якщо якийсь архієпископ чи єпископ завітає в названий монастир або його володіння, повинен допомогти згаданому ігуменові. Перелічуються також володіння вищезгаданого монастиря, а саме, Зілагшаг, Медем алля, Угоча, Берзава, Чіхо, Балван, Амазег і в усіх цих названих ігумен Пахомій має повний авторитет і пошану до всіх священників, і до всіх інших людей, що знаходяться в названому монастирі і його володіннях, з тою метою, щоб їх наводив на добрі діла і виховував душевно і тілесно, і судив усі справи, що стосуються церкви, у згаданому монастирі і володіннях і т. ін. Таким чином, згадка про грушівський монастир і абатство св.

runt, imo in terreno Szarvaszó homicidia committunt, donec Ladislaus Uper, et Michael de Pestyén, Comitatus Maramorossiensis Comites 1457-o Causam reassumant, et 1458-o Simeonem Szilágyi (sic nominatur in horum Comitum Testimonialibus Repositionalibus:) Kalugerum in bona reponant.

Quo vero Abbatiae Körtvélyes historia in Extractu adsit, sequentia inseruntur:

Monasterium S. Michaëlis Archangeli de Körtvélyes, (.et simul Abbatia ejusdem Tituli:) est unum ex antiquissimis Dioecesis Munkatsiensis Monasteriis, si Munkatsiensis Monasterio de Monte Csernek non antiquius, certe post illud secundum.¹⁷¹ Scimus Munkatsiense Monasterium a. 1360. per Theodorum Koriatovics Ducem de Munkáts fundatum esse; sed et Monasterium de Körtvélyes in Comitatu Marmaros jam ante annum 1391. existisse e certis eruitur Documentis. Anno namque Mundi 6899. die 14-a, seu 1391. Nicolaus Patriarcha Constantinopolitanus dicto Monasterio largitus est Privilegiales Litteras in Pergameno, litteris Graecis exaratas, Sigilloque suo plumbeo in pendentem consignatas, in quibus dicitur Vajvodam Balicsa, et Drágmester Monasterium S. Michaelis Archangeli a se fundatum Patriarchae protectioni tradidisse, ab eo acceptatum, et privilegiis sequentibus ornatum: Ut prior ejus potestatem habeat omnes Ecclesias in pertinentia existentes consecrandi, — et si quis Archi Episcopus, aut Episcopus in dicto Claustro, aut pertinentiis ejus inveniatur, dicto Priori in adiutorium esse debeat. Recensentur etiam pertinentiae praentacti Monasterii, uti: Zilagsag, Megycs allya, Ugoccha, Berzava, Csicho, Bolvanus, Almazeg, — et in omnibus his nominatis Pachomius Prior, et Abbas plenariam auctoritatem habeat, et respectum ad omnes Sacerdotes, et ad alios omnes homines, in dicto Monasterio, ac ejusdem pertinentiis existentibus, ita, ut eos ad bona opera inducet, et erudiat animae, et corporis, et habeat judicare omnes causas ad Sedem Ecclesiasticam spectantes, in dicto Monasterio, et pertinentiis etc. — Itaque Claustri, et Abbatiae S. Michaelis Archangeli de Körtvélyes in Marmatia mentio occurrit

Михайла архангела в Мараморощі зустрічається в 1391 році. Абат був на ім'я Пахомій. Року 1438 зустрічається наказ Лавренція де Гедервара, палатина Угорського королівства про розмежування, направлений шан. лелеським зборам на прохання ченців Калугерів у монастирі бл. Михайла архангела, встановлених у марамороському комітаті. Оригінал треба шукати в лелеському архіві. Копію диви нижче.¹⁷²

Згадка про вищеназваний монастир зустрічається в офіційному документі про розмежування міста Госсу мезе наставника Бласія і зборів св. Хреста де Лелес до короля Владислава 1456 р. (під номером 117 лелеського архіву та епарх. судових справ). В цьому документі є рішення короля Владислава, дане в Будині другої неділі після свята св. Амвросія сповідника року 1456, в якому Госсу мезе п'ять раз називається містом; про монастир та про Калугерів нема жодної згадки, у повідомленні наставника Бласія та капітулу про розмежування, укладеному того ж 1456 року Госсу мезе так само називається містом, Сігет також називається містом, зустрічається згадка і про якийсь руський монастир, побудований в честь св. Михайла, і про якогось Семена Калугера, священика названого монастиря. – Тересва і Грушево називаються селами.

Незадоволені цим розмежуванням і встановленням нових меж, звертаються до короля Владислава, від якого домагаються декрету, виданого в Естергомі п'ятої неділі перед святом апостола Варнави року господа 1456. В силу якого на вимогу Петра Гергеша де Зарвазо і якогось Семена, священика Калугера, який живе в монастирі бл. Михайла архангела, побудованого біля маєтку Апша, наказується марамороському комітату, щоб два монастирі з полями, луками і т. ін. були поновлені в колишнє користування, яких позбавили маєтку госсумезевські громадяни. – Про ті самі труднощі розмежування і про суперечності існує документ з 1456 року наставника Бласія та лелеського конвенту, також новий документ короля Владислава з 1457 р., із якого стає відомо, що госсумезевська

anno 1391. – Abbas fuit Pachomius nomine. Anno 1438. occurrit Mandatum Reambulatorium ad Ven. Conventum Lelesziensem ad Instantiam Religiosorum Virorum Kalugerorum in Claustro B. Michaelis Archangeli in Comitatu Marmarossiensi constitutorum, Laurentii condam de Hedervára, Regni Hungariae Palatini concessum. Originale in Archivo Lelesziensi quaerendum. Copiam vide inferius.¹⁷²

Mentio praefati Monasterii occurrit iterum in Instrumento Reambulatorio Civitatis Hosszumezõ Blasii Praep. et Conv. S. Crucis de Lelesz ad Regem Ladislaum anno 1456 (Archivi Lelesz, et Dioec. Juridicorum N-o 117.). In Instrumento hoc est Decretum Ladislai Regis, Datum Budae feria secunda proxima post festum S. Ambrosii Confessoris anno 1456. in quo, Hoszszu Mezõ quinque Civitas vocatur; de Monasterio, et Kalugeris Nulla Mentio est; in relatione Blasii Praep. et Capituli de Reambulatione peracta eodem 1456. pariter Hoszszumezõ Civitas vocatur, – Szigeth etiam semel Civitas nominatur, et cujusdam Claustrii Rutenorum in Honore S. Michaelis constructi, et cujusdam Simonis Sacerdotis Kalugeri dicti Claustrii, occurrit mentio. – Tarackköz, et Körtvélyes villae nominantur.

Reambulatione hac, et Novarum Metarum erectione non contenti, recurrunt ad Regem Ladislaum, a quo impetrant Decretum: Datum Strigonii, feria quinta, proxima ante Festum Barnabae Apostoli, Anno Domini 1456. Cujus vigore ad expositionem Petri Gerhes, de Zarvazõ, ac cujusdam Simonis Sacerdotis Kalugery in Claustro B. Michaelis Archangeli prope possessionem Apsa constructo, degentis, Comitatus Marmaros, mandatur, ut duo Monasteria cum agris, pratis etc. ad pristinum usum restituantur, per Hoszszumezõenses Cives in possessorio turbata. – De eodem negotio Reambulationis, et Contradictionum est documentum de anno 1456. Blasii Praep. et Conventus de Lelesz, – item Ladislai Regis 1457. Novum Decretum, ex quo patet Monachos in possessorio turbatos per Nobiles Hoszszumezõenses fuisse, ita enim ibi dicitur: «Praedicta Claustra, et jura possessionaria, nec non terras arabiles,

знать порушила маєток ченців, бо там говориться так: «Вищезгадані монастирі вказують і на права на маєток, а також на орні землі, ліси, луки і сінишки, встановлені згадані межі всупереч їх заборони, внаслідок спору, який виник між вами і тими, ви несправедливо присвоїли собі, і присвоєні маєте також¹⁷³ по сьогодні, тим незадоволені в той же час ви виділили декількох із вас озброєних на згаданий монастир блаженного Михайла архангела, і там ви розпорядились забрати двадцять чотири тварини самого брата Семена і відвести, куди захотіли і т. ін.»

Того ж 1457 року Василь де Упер і Михайло де Пештен, графи мараморського комітату, готують справу про насильство над Петром Гергешом та іншими, і над вбитим кріпаком на ім'я Залва. Але в цьому офіційному документі нема жодної згадки про ченців і монастир. Однак року 1458 в повідомленні до королівського суду, пред'явленому мараморським графом Василем де Упер, згадується чернець брат Семен Сіладі, проживаючий в монастирі блаженного Михайла архангела біля маєтку Апша. Знать і Калігери дістали право на попереднє користування аж по вирішенні королівської курії.

Невідомо, як була вирішена їх справа, і що пізніше трапилось з ними. Року 1491 вишов декрет короля Владислава, в якому говориться: «Наш вірнопідданий шановний Іван, руський єпископ, який живе в монастирі блаженного Михайла архангела, побудованому в грецькому обряді в Марамороші, нам доповів, що пресвітери і кріпаки, які знаходяться під його юрисдикцією, не хочуть платити податки, – тому наказується таке». – Здається, що цей декрет підозрілий, виправлений.

В ужгородському єпископському архіві існуюча грамота виправлена, на місці виправлення написані слова: Михайла архангела в Марамор. Буква п залишилась непорушена, писар прибавив одну палочку і зробив m. Без сумніву треба читати: у онастирі (буква «м» відсутня) блаженного Миколи.

Мотивом виправлення було не що інше, як довести, що монастир св. Михайла ще

sylvas, prata, et foenilia ipsorum exponunt praenarratarum Metarum erectiones contra inhibitionem ipsorum pro vobis ipsis lite inter vos, et eosdem exponentes pendente injuste occupassetis, et occupatas teneretis etiam¹⁷³ de praesenti, eo non contenti tempore in eodem nonnullis ex vobis ad dictum Claustrum Beati Michaelis Archangeli armatis manibus destinassetis, ibique viginti quatuor pecora et pecudes ipsius Fratris Simonis recipi et quo voluissetis, depelli fecissetis etc.». Eodem anno 1457. Ladislaus de Uper, et Michael de Pestyen, Comitatus Maramorosiensis Comites Causam Violentialem Petri Gerhes, et aliorum, ac Jobbagionis nomine Zalva occisi componunt. Sed in Instrumento hoc de Monachis, et Claustro nulla mentio est. Anno tamen 1458. In relatione ad Tabulam Regiam per Ladislaum de Uper Comitem Maramorosiensem praestita, occurrit «Religiosus Frates Simon Szilágyi in Claustro Beati Michaelis Archangeli prope possessionem Apsa degens, permissi sunt Nobiles, et Kalugeri in usu antiquo usque ad decisionem Curiae Regiae.

Quomodo causa horum decisa, et quid cum iisdem tardius evenerit, non constat: Satis est anno 1491. emanavit Vladislai Regis Decretum, in quo habetur: Exposuit Nobis fidelis Noster Reverendus Joannes Episcopus Ruthenorum in Claustro Beati Michaelis Archangeli in Marmaros Ritu Graecorum fundato commorans, quod Presbyteri, et Coloni sub Jurisdictione ejus existentes provent(us) nollent praestare – unde praestatio haec praecipitur». – Decretum hoc videtur esse suspectum, correctum.

In Archivo Episcopali Unghvarini Originale Diploma existens, est cancellatum, in loco Cancellationis positae sunt voces: Michaelis Archangeli in Maramar. Littera n intacta mansit, unum tractum addidit Cancellator. et effecit m. Indubie legi debet: in laustro (:c. deest:) Beati Nicolai.

Cancellationis non fuit alia ratio, quam claustrum S. Michaelis eo magis reddere subjectum Episcopo Munkatsiensi per comprobata Episcopi dicto in Claustro S. Michaelis commorationem, aut vero is fuit scopus, ut ex Dipplommate hoc appareat

більше підпорядкований мукачівському єпископу внаслідок підтверженого перебування єпископа у згаданому монастирі св. Михайла, або ж була та мета, щоб із цієї грамоти було видно, що церква св. Михайла є єпископською і тому не підчиняється мукачівській. В обох випадках недоумкуватий коректор ані не вжив відповідного чорнила, ані не виправив¹⁷⁴ відповідно до інших букв. Позбавив значення грамоти і для Мукачева, і для Грушова.

Глава 42

Року 1494 дня 14 травня на прохання ченця Іларія, ігумена монастиря блаженного Михайла архангела, заснованого в Марамороші, грецького віросповідання, появився декрет короля Владислава, на підставі якого була прийнята і затверджена привілейована грамота константинопольського патріарха для грушівського монастиря. (Чернець 2.) У цьому офіційному документі говориться: «Ми, король Владислав, вислухавши і щиро прийнявши такого роду прохання згаданого брата Іларія, побачили, що грамота згаданого патріарха не обірвана, не перекреслена і не пошкоджена в якій-небудь своїй частині, і видаючи нашу подібну привілейовану грамоту, за її зразком дослівно перекладену, видану у повному змісті, в якому вона за звичаєм і по закону існує і її силою підтверджується правда, ми приймаємо, схвалюємо і ратифікуємо, та поновлюючи для того ж монастиря св. Михайла архангела, а, значить, для вищезгаданого брата Іларія та його всіх наступників, затверджуємо у правомочності навечно, однак так, що цим брат Іларій, наставник, та його наступники повинні і зобов'язані мукачівському свого ордену єпископу, трансільванському ж архієпископу, теперішнім і майбутнім, як своїм наставникам, проявляти належну покірність і слухняність». – Дано в Кошицях руками шановного в Христі отця Фоми, єпископа явринської церкви і егерського постулата найвищого секретаря нашого двору і канцелярії – 14 травня 1494. –

Цей декрет короля Владислава, вида-

Ecclesiam S. Michaelis esse Episcopalem, et ideo Munkatsiensi non subesse, sed in alterutro casu Simplex Corrector nec attramentum, nec manum¹⁷⁴ analogam reliquis litteris adhibuit. Enervavit vim Decreti, et pro Munkáts, et Körtvélyes.

Caput 42.

Anno 1494. die 14-a May ad preces Religiosi Hilarii Prioris Claustri, sive Monasterii Ecclesiae Beati Michaelis Archangeli in Marmarusio fundati, Graecae Fidei Professoris, emanavit Decretum Wladislai Regis, quo Privilegiales Litterae pro Claustro Körtvéles Patriarchae Constantinopolitani transumptae, et confirmatae sunt. Monastica 2-o In Instrumento hoc dicitur: Nos, igitur nempe Ladislaus Rex, hujusmodi Supplicatione memorati Fratris Hilarii exaudita, et clementer admissa, praescriptas litteras dicti Patriarchae non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte vitiatas, conspeximus, patentibusque litteris nostris similiter privilegialibus earundem exemplum de verbo ad verbum inseri, et inscribi facientes, eas, et omnia in eis contenta aetenus, quatenus eadem rite, et legitime existunt emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, ac ratificamus, et pro eodem Claustro S. Michaelis Archangeli, et consequenter praefato Fratре Hilario, suisque Successoribus Universis innovantes perpetuo valituris, confirmamus, ita tamen, quod ipse Frater Hilarius Prior, et sui Successores Episcopo de Munkác(1), sui ordinis reverentiam, Archi-Episcopo vero de Transalpyna modernis, et futuris veluti Superioribus suis debitam subjectionem, et obedientiam praestare debeant, et teneantur. – Datum Cassoviae per manus Reverendi in Christo Patris Thomae, Episcopi Ecclesiae Jasrinensis, et Postulati Agriensis, Aulae Nostrae Summi, et Secretarii Cancellarii – 14-a May 1494.

In usu Monasterii hujus Monachos per

ний у Будині в переддень свята блаженного апостола Андрія 1498 р., в якому ігумен Геласій, затверджений королем у маєтку, скаржитися на мукачівського єпископа, доводить, що Іван, мукачівський єпископ, побезпокоїв ченців у користуванні цим монастирем.¹⁷⁵

Що трапилося пізніше з цим монастирем?

Я не читав, хіба що в 1607 році під 9-е березня Валентин Другет на заступництво марамороського комітату і п. Семена, воєводи Молдавії, наказав, щоб грушівський монастир, як і інде, був єпископським осідком волоських єпископів, так тепер поновлюється з усіма приналежностями і землями єпископові, але якому? Мукачівському? Грамота не підтверджує. Слідую її копія:

«Ми Валентин Другет де Гомонна, радник угорського короля і найвищий генерал капітан, граф Хуста, а також постійний граф земплинського і марамороського комітатів; далше тому що до нас звернулася знать шановного марамороського комітату і шановні воєвода Молдавії Семен вимагає волоський монастир, що знаходиться в марамороському комітаті і називається Грушово; у зв'язку з тим, що цей монастир перед тим за часів блаженної пам'яті королів був резиденцією волоських єпископів, а під час теперішніх змін був приєднаний до хустського замку, беручи до уваги в цій справі сусідську дружбу до нас молдавського воєводи Семена, а також бажання шановної знаті марамороського комітату поновити той монастир, щоб ним володів єпископ і слухав наказу хустського замка, а потім від нього за нашою волею хай переходить на майбутніх єпископів разом з орними землями, луками, лісами і усіма рибниками, додаваючи і те, щоб монастир разом з єпископом в усьому радився з нашим хустським капітаном; на підтвердження цієї справи і на пам'ять майбутнім ми видали цю грамоту, зміцнивши її нашою печаткою і власноручним підписом. Дано в нашій фортеці Хуст 9 березня року господа тисяча шістсот со-

Joannem Episcopum de Munkács turbatos fuisse sequens Uladislai Regis Decretum datum Budae in Vigilia Festi Beati Andreae Apostoli 1498. docet, Ubi Prior Gelasius conqueritur contra Episcopum de Munkács. Confirmatus per Regem in Possessorio¹⁷⁵. Quid cum Monasterio hoc exposit evenerit? Non legi, nisi quod anno 1607. sub 9-a Martii Valentinus Drugeth ad interpositionem I. Cottus Marmorossiensis, et D. Simeonis Vajvodae Moldaviae mandaverit, ut Clastrum Körtvélyes sicut alias Sedes Episcopalis fuit Episcoporum Valachicorum, ita nunc restituatur cum omnibus appertinentiis, et fundis, Episcopo, Sed cui? Munkacsienſi? Diploma non docet. Copia ejus sequitur:

Nos Valentinus Drugeth, de Homonna Regni Hungariae Consiliarius, ac Supremus Generalis Capitaneus, Comes Huztt, nec non Comitatum Zempleniensis, et Maramarosiensis Perpetuus Comes; Továbbá mivel találának meg bennünket az betsületes Máramáros Vármegye eö kigyelmek, és az Moldvat Simeon Vajda Eö Nagysága Követe az meg nevezett betsületes Maramaros Vármegyében lévő egy Oláh Clastrum véget Milli Keörtvélesnek hivattatik: minthogy penigh az az Clastrum ennek előtte való boldog emlékezetö Fejedelmek idejében is Oláh Püspekek lakö helje volt, és mostanyi változásnak idejben penighlen foglaltatott volt Huztt várához, meg tekéntvén azért ebben az dologban mind az Moldvay Simeon Vardát eö Nagyságát minékünk kedves szomszéd Barátunkat, s mind penigh az betsületes Maramoros Vármegyét, eö kigyelmeket az eö kegyelmek kívánságok szerént azt az Clastromat restituáltuk, ugy hogy Püspök birja, és Huztt Váráról halgasson, epichic, és továbbá eö róla mi birunk, és akaratunkból száljon az következendö Püspekekre szántö földgyeivel, kaszáló rétyeivel, erdeivel, s mind halászö vizeivel egyetemben: Ezt is hozzá tévén, hogy az Clastrum mind az Püspekével egyetemben Huzty Capitanunknál mindenekben edgyet értsen: Melly dolognak erőségére, és jövendö emlékezetire atunk ez jelenvalö levclünket petsétükkel, és kezünk írásával meg erősítvén. Actum in Arce Nostra Huztt, die Nona Martii, Anno Domini

мого. Граф Валентин де Гомонна в. р. (М. П.)»¹⁷⁶

Однак цей монастир був славний, бо і 1613 р. мав типографію; перестав існувати під час війни Текелія, може біля 1690 р. або скоріше некатоліки його захопили, пограбували, повністю зруйнували.

Адже, вбивства і винищення ченців та світських священників некатоліками чим більше наявні, і живим прикладом цього служить великосевлюський монастир в угочанському комітаті з відомою і гарною колись церквою, яка спочатку полита кров'ю ченців і осквернена вбивством усіх, зазнала невідшкодної розрухи. Тому можна бачити в березькому комітаті порубані сокирою св. образи, тому багато дзвонів, чаш закопано в землю. В мукачівському монастирі я бачив священний рукопис євангелій, який некатоліки мечем порубали і багнетом пробіли. Хто бажає, хай відвідає бібліотеку мукачівського монастиря, побачить багато прикладів, позначених датою і часом.

Таким чином, грушівський монастир св. Михайла архангела в Марамороші і абацтво тієї ж назви з типографією перестав існувати і сьогодні відомий тільки по назві. Вище диви грамоту про розмежування грушівського маєтку в Марамороші, видану в Будині 1438 р., третьої неділі після свята найсвятішого тіла Христа.

Глава 43

В цю добу став нам відомим також ігумен мукачівського монастиря, а саме, Лука; Матяш Корвін 1458 р. призначає на посаду єпископа цього Луку, який перед тим багато років був ігуменом монастиря, і поручає делеському конвенту, щоб цього прелата затвердив відповідним чином і передав за собою. Зміст декрету такий:

«Ми, Матяш, з ласки божої король Угорщини і т. ін. і т. п., уважно продумавши і розглянувши спосіб життя і старанність Луки, руського просвітера, чим він же заслужив, щоб окремі з наших підданих в нашій присутності його рекомендували¹⁷⁷ на

Millesimo sexcentesimo septimo. Comes Valentinus de Homonna m. p. (:L. S.)¹⁷⁶ Celebre tamen fuit hoc Claustum, anno et enim 1613. habuit Typographiam; – cessavit tempore belli Tököliani, forte circa 1690. vel citius per A catholicos occupatum, expilatum, funditus eversum. –

Caedes etenim, et excisiones Religiosorum ac alterius Ordinis Sacerdotum ab A catholicis quam plurimae in aprico sunt, atque vivam imaginem Nagy-Szöllösiense Monasterium in Comitatu Ugocsiensi cum ampla, et condam ornata Ecclesia repraesentat, quae prius Monachorum sanguine perfusa, et caede universorum profanata, irreparabilem ruinam acceperunt(!) – Hinc videre est in Beregh Comitatu. S. Imagines securi concisas, hinc multae campanae, calices terrae infossae dicuntur. – Vidi ego in Monasterio Munkáts Sacrum Evangeliorum Codicem gladio concisum, et bajonetta perforatum ab A catholicis; Qui vult, visitet Bibliothecam Ven. Monasterii Munkáts, pluraque exempla cum dato, et tempore videbit.

Itaque Monasterium S. Michaelis Archangeli de Körtvélyes in Marmatia et Abbatia ejusdem nominis cum Typographia cessavit, – atque taliter hodie dum saltem de nomine superest. –

Copiam Litterarum Metalium possessionis Körtvélyes in Marmatia, 1438. Feria tertia proxima post Festum Sacratissimi Corporis Christi Budae emanatarum vide superius.

Caput 43.

Hac Epocha innotuit Nobis et Munkatsiensis Claustrum Hegumenus, utpote Lucas; – Mathias Corvinus hunc Lucam antea pluribus annis Monasterii Hegumenum W458. in Episcopum nominat, Conventuique Lelesziensi committit, quatenus hunc Praelatum forma sua introducat, et bona resignet. Decreti Tenor est sequens:

Nos Mathias Dei Gratia Rex Hungariae etc. etc. Quod Nos attentis, et consideratis Moribus, et industria Lucae Praesbyteri Rutheni, quibus idem Nostro in conspectu a nonnullis nostris subditis meruit commen-¹⁷⁷ dari, eum ad Plebaniam Ruthenicalem S. Nicolai

руську плебанію св. Миколи близько мукачівського володіння, названу Моноштор, засновану за руським обрядом, з її звичаєною юрисдикцією, про яку плебанію сам Лука твердить, що він її законно мав на протязі багатьох попередніх років і тепер також має. Нашим королівським авторитетом, на підставі якого розпізнається, що такого роду плебанія за звичаєм наших попередників, королів Угорщини, відноситься до складу наших маєтностей. Ми вважаємо, що він повинен бути обраний і призначений, і що йому ж вона (повинна бути дана) разом з двома маєтками, а саме, Бобовище і Лавка і т. ін. і т. п. (Базилівич стор. 17). Дано в Будині 14 серпня 1458 р.»

Базилівич вважає, що внаслідок відсутності потомка у Федора Корятювича мукачівське володіння з маєтками перейшло до казни і тому для зміцнення фундації ченців необхідне було підтвердження.

Але, по-перше, якщо від 1360 р. по 1458 р., значить на протязі 98 років не відчувалась потреба в підтвердженні, хто мене переконає, що тепер виникла потреба в тому, щоб домагатись підтвердження. А, зрештою, сам зміст декрету не стосується підтвердження, але формального призначення.

По-друге. Але припустимо, що виникла потреба в підтвердженні, дуже погано турбується про його силу, бо Матіаш власне обраний 24 січня 1458 р., і в лютому вже прибув у Будин, але тому що скарби королівства знаходилися ще в руках Фредеріка, щойно 1464 р. був коронований, привілеї не мають силу тільки тоді, якщо вони видані або підтвержені після коронації.² Таким чином, підтвердження, зроблене 1458 р., повинно було повторитись після коронації.

По-третє. Ані перед тим, ані після того, але ані тепер звичайний ігумен не признається королем і не встановлюється така формальність, адже Лука повинен був мати вище звання, і тому,¹⁷⁸ по-четверте, хоч егерські єпископи завжди робили пере-

prope possessionem Munkáts Monastor vocatam Ritu Ruthenorum fundatam cum sua solita jurisdictione, quam videlicet Plebaniam ipse Lucas se a pluribus retro actis annis de jure tenuisse, et etiam nunc tenere asserit, autoritate nostra Regia qua hujusmodi Plebania more Praedecessorum Nostrorum Regum Hungariae ad Nostram Collationem pertinere dignoscitur, duximus eligendum, et nominandum, eandemque eidem simul cum duabus Possessionibus, utpote Bohovischthe et Lauka etc. etc. (Bazilovicis pag. 17.) Datum Budae 14-a Augusti, 1458.

Bazilovicis existimat: Theodoro Kyriatovicis in semine deficiente Dominium Munkács cum Bonis ad Fiscum devolutum esse, et ideo pro stabilienda Fundatione Monachorum confirmatione eguisse; Ast 1-o si a 1360-1458. consequenter per 98. annos non eguit confirmationem, quis mihi persuadebit nunc emeris- sisse necessitatem expetendae Confirmationis? praesertim cum ipse tenor Decreti non sapiat Confirmationem, sed Nominationem formalem.

2-o Sed stante eo, quod emerit Confirmationis necessitas, pessime consulitur robori ejus; Nam Mathias 24-a Januarii 1458. quidem electus, et Februario jam Budam adpult, sed quoniam Clenodia Regni in manibus Friderici detinerentur, primo 1464-o coronatus est, privilegia vero nonnisi post coronationem data, aut confirmata, robor habent.³ Confirmatio itaque 1458-o facta post coronationem reiterari debuisset.

3-o Nec antea, nec postea, sed nec nunc simplex Hegumenus per Regem nominatur, et tanta cum solennitate statuitur, ergo Lucas debuit altioris fuisse dignitatis, et ideo:

¹⁷⁸4-o Quamvis Episcopi Agrienses Munkaciensibus Praesulibus titulum, et dignita-

¹⁷⁷ a) Corpus Juris in Mathia § 19.

¹⁷⁷ a) Corpus Juris in Mathia – § 19.

шкоди мучачівським наставникам (в отриманні) титула і звання єпископа, все ж таки егерський єпископ Фенессі називає Луку єпископом, так як Йосипа де Камеліса.¹⁷⁸ Таким чином, я все-таки вважаю, що Лука був таким єпископом, як і де Камеліс.

Після коронації короля Матяша у державі ожила також справедливість, перед тим сильніші вільно пригнічували слабших, а ці неправильно піднімали голос, тому що сила, властива королю, знаходилася в окремих попередніх королів, і якщо навіть накази розсилались, проте нічого не виконувалось, поки Матяш своєю несподіваною появою не наганяв страх також там, де його не було. – З руськими і волоськими пресвітерами поводитись майже так як з кріпаками, і так їх навантажували. За них заступився митрополит белградський (албаксуленський в Трансильванії) і домогся для них звільнення від панщини таким декретом:

«Ми, Матяш, з ласки божої король Угорщини і т. ін доводимо до відома змістом цього (декрету), з якого ясно для всіх, що ми, як на покірне прохання нашого вірнопідданого шановного Іоаніта (Іоанікія), митрополита нандоралбенського, тому адресованого нашої величності, так з особливою пошани, ласкаво вирішили, що треба звільнити і підтримати назавжди в майбутньому всіх і кожного окремо волоських пресвітерів, грецького віросповідання, проживаючих в марамороському комітаті, сучасних і майбутніх, від оплати деяких такс, як звичайних так і незвичайних, які самі вони повинні давати для загального добра наших мешканців і від них же повинні поступати для нашої величності, навіть звільняємо і підтримуємо силою цього (декрету), на підставі якого вам, нашим вірнопідданим, всім і кожному окремо, прикажчикам і збирачам усіх¹⁷⁹ такс, як звичайних так і незвичай-

tem Episcopi semper difficultaverint, Fenessi tamen Episcopus Agriensis Lucam Episcopum; ita sicut De Camelisium Josephum compellat.¹⁷⁸ Lucam itaque talem, velut Josephum de Camelis Episcopum fuisse ultro statuo.

Mathia Rege Coronato, in regno quoque iustitia revixit, potentiores antea libere opprimebant debiliores, et hi perperam vocem elevabant, quia energia Regi competens apud paucos antecedaneos Reges reperiebatur, et si etiam mandata dimittebantur, nihil tamen effectuebatur, donec Mathias sua repentina praesentia, etiam ubi absens fuit ti, morem incussisset. – Rutheni, et Valachi Presbyteri ferme ita, sicut Coloni, tractabantur, et onerabantur, pro quibus se Metropolita Belgradiensis (:Albaxuliensis in Transylvania:) interponit, et sequenti Decreto immunitatem eis exoperatur:

Nos Mathias, Dei Gratia Rex Hungariae etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis, quod Nos tum ad humillimae supplicationis Instantiam, Fidelis Nostri Reverendi Joannithi (:Joannicii:) Metropolitani Nándoralbensis, Nostrae propterea porrectae Majestati, tum vero ex gratia speciali, Universos et singulos Valachos Presbyteros, Fidem Graecam tenentes, in Comitatu Maramorosiensi existentes, praesentes, et futuros de solutione quarundam taxarum, tum(!) ordinariam, quam extraordinariam, per ipsos in medium Regnicolarum Nostrorum solvi, Majestati Nostrae ab iisdem provenire debentium, perpetuis futuris semper temporibus gratiose duximus eximendum, et supportandum, imo eximimus, et supportamus praesentium per vigorem. Quo circa Vobis Fidelibus, et singulis Dicatoribus, et Exactoribus quarum-¹⁷⁹ cunque taxarum tam Ordinarium, quam extraordinarium,

¹⁷⁸ a) Див. листа Фенессі до примаса Леопольда Колоніча, даного в справі єпископа Естергасія, про невідтвердження мучачівського єпископства, 1770, в 3-му пункті.

¹⁷⁸ a) Vide litteram Fenessi ad Primatem Leopoldum a Kolonits datam in opinione Episcopi Eszterházy, de non confirmando Episcopatu Munkács. 1770. puncto 3.

них, а також залежно від обставин встановлених наглядачів за нашими королівськими солекопальнями у вищезгаданому марамороському комітаті, цим строго наставляючи, наказуємо, щоб щойно знову згаданих волоських пресвітерів, як вище говориться, грецького віросповідання і підлеглих вищезгаданому митрополитові, для звільнення деяких такс, як звичайних так і незвичайних, які повинні бути висені для загального добра наших мешканців, отже, щоб ви ніколи і ні в якому разі не задумали і не наслідувалися яким-небудь способом, під приводом нашої ласки, проти форми даної нашої пільги проголошувати і збирати, і самих по відношенню несплати тих же (такс) в особах, і справах, і в яких-небудь майнах переслідувати, залякувати, або яким-небудь способом карати. Після вчитання і виправлення помилки дано в Будині в суботу перед неділею Летаре, року господа 1479». ¹⁷⁹

Подібну ласку особисто зазнавши Лука, силою свого встановлення ігумен мукачівського монастиря і перший єпископ, про якого знаємо з грамот, мав позов з якимсь Бенедиктом, іванівським плебаном, в тій справі, що плебан, нападши в оточенні своїх людей в селі Лавка на ченців, які на іванівській горі збирали десятину винограду, зібравши, поверталися в монастир, намагався робити їм перешкоду, тягаючи за бороду, також бити і силою відібрати виноград. І тому що за прилюдно нанесену йому і ченцям кривду не міг домогтися від начальників мукачівської фортеці ніякої кари, звернувся особисто до самого короля Матяша Корвіна і дістав декрет, виданий на свято божественного Пилипа і Якова 1488 р., в силу якого доручається Бласію де Рашка, керівнику будинської фортеці, перегляд ¹⁸⁰ і вирішення цілої справи. ¹⁸¹

item Comitibus Camerarum Salium nostrorum Regalium in praedicto Comitatu Maramorosiensi pro tempore constitutis, eorumque vices gerentibus, harum serie firmiter praecipiendo mandamus, quatenus a modo deinceps praefatos Valachos Presbyteros, ut praefertur, Fidem Graecam tenentes, praefatoque Metropolitanato subjectos ad solutionem aliquarum taxarum ordinarium scilicet, et extraordinarum, in medium Regnicolarum Nostrorum solvi debentium, contra formam praemissae Nostrae exemptionis dicare, et compellere, ipsosque ratione non solutionis earundem, in personis, rebusque, et Bonis ipsorum quibusvis, impedire, turbare, seu quovis modo damnificare nusquam, et nequaquam praesumatis, neque sitis ausi modo aliquali, gratiae Nostrae sub obtentu. praesen- perlectis, exhiben- restitutis. Datum Budae Sabbatho proxime ante Dominicam Lactare. Anno Domini 1479. ¹⁷⁹

Similem gratiam expertus Lucas, vi Institutionis suae Monasterii Munkács Hegumenus, et primus, quem noscimus diplomaticae, Episcopus, cum quodam Benedicto Plebano Iványensi eo in merito litem habuit, quod Plebanus Monachos decimas vinorum, in promontorio Iványensi colligentes, ac collectas versus Monasterium promoventes, medio hominum suorum in Possessione Lauka adgressus, impedire, per barbas trahendo verberari quoque, ac vina mediante potentia auferri curasset. Et quia super manifesta sibi et Monachis illata injuria a Castellanis Arcis Munkaciensis nullam consequi valuerit satisfactionem, ad ipsum Regem Mathiam Corvinum personaliter recurrit, et obtinuit Decretum in Festo Divi Philippi, et Jacobi 1488. emanatum, vigore cuius Blasio de Ráska Budensis Arcis Provisori totius Causae Revisio ¹⁸⁰, et decisio demandatur. ¹⁸¹

¹⁷⁹ a) Із архіву марамороського комітату.

¹⁸⁰ a) Цим позовом з'ясовується, що Лука був єпископом, і як такий, а не як чернець збирав десятини; бо ж (село) Іваньї ніколи не було подароване ченцям, але, як ми вище довели, належало до єпископських маєтків.

¹⁷⁹ a) Ex Tabulario I. Cottus Marmaros.

¹⁸⁰ a) Hac lite dilucidatur Lucam Episcopum fuisse, et qua talem, non vero qua Monachum Decimas desumpserit; Iványi enim nunquam fuit collatum pro Monachis, sed spectavit ad bona Episcopalia, ut supra docuimus.

Те, що Лука довго не жив, ясно з того, що вже 1491 р. появляється Іван. Зміст декрету такий:

«Владислав, з ласки божої і т. ін. і т. п. нашим вірнопідданим... кожному окремо... руським (священникам), які знаходяться під юрисдикцією церкви бл. Миколи сповідника в місті Мукачеві, заснованій в грецькому обряді, вітання і шана! Хочемо, і вашій вірності, і кожного з вас присутніх, на підставі цього (декрету) дуже строго повчаючи, доручаємо і наказуємо, що ви повинні і зобов'язані шановному отцю Івану, вашому єпископу, під юрисдикцією якого ви знаходитесь, в усьому дозволеному і звичному за давнім звичаєм коритись і його слухатися та шанувати, платити з усіх своїх доходів, які необхідно йому давати з вашого надбання, а також заставити платити тих, яким необхідно. Дано в передмісті Альби Регії у неділю перед святом блаженного апостола Петра. 1491».

Чому Іван називається єпископом?

Щоб це питання висвітлити, я повинен коротко розповісти історію розколу між греками і латинниками. В середині дев'ятого століття обі церкви, грецька і латинська, жили як дві сестри у взаємній любові і взаєморозумінні, спільними силами перемогали ворога. Вперше незгоди розпочалися 861 р. за Фотія, за Керулярія, як вище бачили, 1043 р. поновлені, а з 1054 р. віруючі обох обрядів ворогують. Ця розпочата незгода, може, з часом ослабла б, але хрестові походи дали привід до того, щоб не тільки вище духовництво¹⁸¹, але й сам народ розлютувався проти латинників, бо окремі латинські священники різними своїми здирствами так розлютовували душі, що між віруючими обох обрядів виникла непримиренна ненависть. Григорій IX справді вислав 1233 р. послів до патріарха константинопольського, який тоді мав резиденцію в Нікеї, і бажав по-дружньому налагодити справу. Велась довга дискусія про пункти суперечки без

Non diu vixisse Lucam exinde patet, quia jam 1491-o Joannes comparet. Decreti Tenor est sequens:

Vladislaus, Dei Gratia etc. etc. Fidelibus Nostris, et singulis Ruthenis, sub Jurisdictione Ecclesiae B. Nicolai Confessoris in oppido Munkács Ritu Graecorum fundatae existentibus Salutem, et Gratiam! Volumus, et Fidelitati Vestrae, et Vestrum cujuslibet praesentium serie strictissime praecipientes, committimus, et mandamus, quatenus a modo deinceps Reverendo Patri Joanni Episcopo Vestro, sub cujus videlicet Jurisdictione estis, in omnibus licitis, et consuetis juxta antiquam consuetudinem obedire, et obtemperare, ipsumque revereri, de universis proventibus suis, qui ei de Vestri medio provenire debent, respondere, et per hos, quorum interest, responderi facere debeatis, ac teneamini. Datum in Suburbio Albae Regiae, die Dominico, ante Festum, ad vincula Beati Petri Apostoli. 1491.-

Cur Joannes Episcopus compelleretur.

Ut hanc quaestionem dilucidem, historiam Schismaticam inter Graecos, et Latinos breviter enarrare debeo.

Octo et medio Saeculo utraque Ecclesia, Graeca, et Latina, velut totidem sorores in mutuo amore, et cointelligentia vixere, unius hostem communibus viribus debellavere.

Primo sub Photio 861. inchoarunt dissidia, ut superius vidimus sub Kerulario 1043. renovatae, et a 1054. utriusque Ritus fideles gravantes. Coepta haec dissidia temporis tractu forte evanisset, sed Cruciatæ Expeditiones ansam praebuerant, ut non solum altior Clerus¹⁸¹ sed ipse populus contra Latinos exacerbaretur, Latini enim aliqui Sacerdotes variis suis exactionibus animos adeo exacerbarent, ut inter utriusque Ritus fideles odium implacabile enatum sit. Gregorius IX. 1233-o miserat equidem Legatos ad Patriarcham Constantinopolitanum, tunc temporis Niceae residentem, et cupiebat amice rem componere. Disputatum est super punctis controversiarum diu absque ullo resultato, ideo Joannes

якого-небудь результату, тому Іван Дукас, імператор, запросивши до себе римських послів, сказав: «Якщо б король, воюючи з королем, хотів досягти миру, один і другий повинен робити поступку і своїй вимозі, хай латинники відкинуть частку – і сину – , і грекам хай знову дозволять квашений хліб; греки ж залишать латинникам неквашений хліб».

Посланці погодилися, що посвячення в обох хлібах буде законним, проте частку – і сину – ні в якому разі не викреслять, тому змушені були повернутися, не вирішивши справу.

Олександр IV знову вислав своїх послів з гілкою оливи і табличкою примирення, але щоб ці послі не були допущені до зустрічі, їх з Македонії повернули. Тому в 13 столітті римські папи, будучи неспроможними перенести розкол, пробували викоринити грецький обряд, і пробували заманити на латинський обряд грецьких віруючих, тому за допомогою своїх послів заохочували як королів, так і єпископів нищити грецький обряд, не дивно отже, якщо і королі і єпископи, запалені апостольською завзятістю, почали хоронити грецький обряд, для цього вони вважали за відповідний засіб не дозволяти грекам жодного єпископа, до неосвічених же віруючих посилати латинських пресвітерів. Таким чином поступово не тільки місцевості, але й провінції, населені русинами та греками були зроблені латинськими.

Михайло Палеолог, знову завоювавши Константинополь, ще раз пробував об'єднати дві церкви, тому що не тільки вище духовництво, але сам народ та імператорський трон почав уже відчувати наслідки розколу, і тому не тільки направив послів до Урбана IV, але й скликав єпископів своєї народності і висвітлив¹⁸² їм, що ці різниці дуже незначні, бо хоч і римському понтифіку буде даний примат, або він буде згадуватись в літургії, однак той ніколи не прийде у Візантію зайняти першість, тим менше духовництво буде згадувати Рим, хоч за положенням йому буде дозволено згадувати, бо дороги і витрати

Ducas Imperator ad se vocatis Legatis Romanis dixit: Si Rex cum Rege pugnans pacem velit habere, unus, et alter de sua praetensione cedere debet, Latini exmittant particulam Filioque, et Graecis panem Fermentatum ultro concedant; Graeci vero Latinis permittant panem azymum.

Ablegati concesserunt Consecrationem in utroque pane fore legitime, particulam tamen Filioque nequaquam expuncturos, ideo re infecta redire cogebantur.

Alexander IV. denuo expeditivos suos Legatos cum ramo Olivae, et pacificationis tessera, sed quin hi Legati ad conspectum admissi fuissent, ex Macedonia reinviati exstiterunt. Unde saeculo 13-mo Romani Pontifices Schisma sufferre nequeuntes extirpare conabantur Ritus Graecum, et ad Latinum Ritus conabantur fideles graecos pertrahere, ideo per Legatos suos tam Reges, quam Episcopos adhortabantur ad Ritus Graecum extirpandum, non itaque mirum est, si tam Reges, quam Episcopi Apostolico Zelo inflamati, Ritus Graecum sepelire adgressi sint, ad hoc medium opportunum eis videbatur, Graecis nullum Episcopummittere, rudibus vero Fidelibus Latinum Presbyterum mittere. Sensim hac modalitate non modo tractus, sed provinciae ex Ruthenis, et Graecis facti sunt Latini.

Michael Paleologus Constantinopoli recocupata, denuo tentavit Unionem duarum Ecclesiarum, siquidem non solum Altior Clerus, sed ipse populus, ac Thronus Imperatorius jam incepit sentire sequelas scisionis, et ideo non modo Legatos misit ad Urbanum IV. sed etiam suae Nationis Episcopos convocavit, et expo-¹⁸² suit eis differentias has admodum viles esse, Etiamsi enim Romano Pontifici Primatus fuerit tributus, aut ille in Liturgia commemoratus, nunquam tamen ille Byzantium venturus est praesidium capiendi gratia, tantominus Clerus Romam appellatam facturus est, etiamsi in thesi appellata ei admissa fuerit, viae enim, et expensae impedimento

будуть постійною перешкодою. Таким чином, греки стали схильними на примирення; тому за Григорія X 1274 р. відбулися загальні збори в Лугдуні, куди з'явилися як латинські, так і грецькі єпископи. Грецькі посланці, признаючи примат за папою і обіцяючи йому покірність, відреклися від схизми.

Цей мир не був тривалим, бо греки відлучають від церкви не тільки посланців, але, відкинувши угоди, віддають анафемі патріарха, і самого імператора та папу. Імператор, власне, прийняв суворі заходи, але ці більше розлютили характери, аніж їх заспокоїли. Слабий зв'язок між греками і латинниками розірвався, коли 1282 р. папа Мартін IV відлучив від церкви Михайла Палеолога за Сицилійські вечори, наче і той був учасником, і загородив дорогу всім трактуванням. Тому що душевний розкол чим далі ставав більшим, що дивного, якщо латинські єпископи, пригнічуючи віруючих грецького обряду, хотіли примусити їх прийняти унію, що дивного, якщо єпископи латинського обряду, водночас тоді канцлери, відмовляли грецьким народам в єпископах і заставляли їх підкорятися латинським.

Іоанн Палеолог, імператор, відчув загальну потребу і тому розпочав переговори як з базельськими зборами, так з Євгенієм IV. Після того як папа засудив базельські збори і назначив проведення інших у Феррарі, імператор приєднався до сильнішої сторони, і з'явився 1438 р. особисто сам з патріархом Йосилом та багатьма іншими вельможами і вченими.¹⁸³ Засідання проходили в кафедральній церкві,^a сперечалися мужньо щодо пунктів незгоди, але без результату. Внаслідок цього Євгеній переносить збори у Флоренцію. Таким чином, збори тут продовжувалися

¹⁸³ а) Феррара знаходиться недалеко від річки Пада, направо на рівнині і в болотистій місцевості, вулиці широкі і прямі; фортеці, зокрема, відома та під землею. Кафедральна церква давня, побудована на форму грецького хреста, в ній відбувся синод. Я бачив місцевість в 1829 і 1830 рр.

erunt perpetuo. Hac modalitate Graeci redditi sunt proclives ad pacificationem; et ideo sub Gregorio X a.1274 Lugduni Concilium Generale servabatur, quo tam Latini, quam Graeci Episcopi comparuerunt. Graeci Ablegati Schisma abjurarunt, agnoscentes Primum Pontificis, et spondentes ei obedientiam.

Pax haec diuturna non fuit, nam Graeci non modo Ablegatos excommunicant, sed Patriarcham, et ipsum Imperatorem, ac Pontificem anathemate feriunt rejectis pactis. Imperator adhibuit quidem media strictiora, sed haec magis exacerbarunt, quam quietarunt ingenia. Exigua inter Graecos, et Latinos cohaerentia soluta est, dum 1282-o. Martinus IV. Pontifex Michaellem Paleologum ob vespervas Sicilianas, quasi et ille particeps fuisset, excommunicavisset, et omnibus tractatibus viam praecclusisset. Animorum secessione majorem in modum crescente, quid mirum, si Latini Episcopi Ritus Graeci Fideles opprimendo, cogere volebant ad Unionem acceptandam, quid mirum, si Latini Ritus Episcopi, simul tunc Cancellarii Graecis populis negabant Episcopos, et Latinis subesse cogebant.

Sensit universalem necessitatem Joannes Paleologus Imperator, et ideo tam cum Concilio Basiliensi, quam Eugenio IV. tractare coepit. Imo posteaquam Pontifex Basiliensi Concilio damnato aliud Ferariae celebrandum indixisset, Imperator parti fortiori semet adjunxit, et 1438. solus in persona cum Patriarcha Josepho, multisque aliis magnatibus, ac Doctoribus comparuit.¹⁸³ Sessiones servabantur in Ecclesia Cathedrali^a et pugnatum est fortiter super punctis differentiarum, sed absque resultato. Hoc momento Eugenius Concilium transfert Florentiam.

Continuatum itaque est hic Concilium, majori,

¹⁸³ а) Ferarria jacet non procul a Pado fluvio a dextris in planitie, et plaga paludosa Plateae sunt largae, et directae; Fortalicium, paesertim illud, infra terram nobile. Ecclesia Cathedralis antiqua, ad formam Graecae Crucis aedificata, in hac celebrabatur Synodus, spectavi 1829-o, et 1830-o localitatem.

з більшим успіхом, ніж у Феррарі, бо 6 липня 1439 р. було погоджено:

1. що св. дух походить від отця і сина,
2. і тому латинники добре зробили, що додавши до символу віри частку «і сину», однак греки не зобов'язані до свого символу віри додавати і вимовляти частку «і сину».
3. Як латинники у неквашеному, так греки у квашеному (хлібі) законно приносять жертву.
4. Душі, які на цьому світі не відпокутували гріхи, повинні пройти через чистилище, їм можуть допомогти молитви і милостині.
5. Душі, які відпокутували, попадають в небо перед найвищим суд.
6. Ті, які помирають у смертельному і первородному грісі, засуджуються.
7. Римський єпископ є наступником Петра і є примасом цієї церкви.
8. Патріарх римський завжди перший, константинопольський – другий, третій – александрійський, четвертий – антіохійський, а єрусалимський – п'ятий.

Всі ці висновки були зроблені у кафедральній церкві. Кафедральна же церква побудована в 1298 р., чудова будова на 93 сажні, з пропорціональною шириною у формі грецького хреста, зовні вся так викладена з полірованого мармуру, що за кожним білим куском слідує чорний купол майже такої величини, як св. Петра в Римі. Фасад церкви колись¹⁸⁴ прикрашений, тепер, коли живопис вицвів, не гармоніює з цією чудовою блискучою мармуровою спорудою. Вступаючий вражається її величиною, жодна краса, навіть стіни темні, і вікна з кольорового скла, вона втрачає все світло, яке віднімається ще й полотняним покриттям, звисаючим на два сажні від землі над цілим кораблем церкви. Не може, кажу, входячий, не відчувати пошани до цього святого місця, згадуючи, як у цьому самому храмі, східна і західна церкви сумлінно трудилися над тим, щоб, перемагаючи розкол, взаємно зміцнити об'єднання віри. Імператор

quam Ferrarac, fortuna; nam 6-a Julii 1439-o coalitum est:

1. S. Spiritum procedere a Patre, Filioque.
2. Et ideo Latini bene fecere, quod Symbolo addiderunt Filioque; Graeci tamen particulam Filioque suo Symbolo addere, et recitare non obligabuntur.
- 3-o. Sicut Latini in asymo, ita Graeci in fermentato valide consecrant.
- 4-to. Animae, quae hoc in Mundo non satisfecerunt pro peccatis, debent transire per Purgatorium, quae per preces, et elemosynas juvari possunt.
- 5-o. Quae vero satisfecerunt, ante Extremum Judicium penetrant ad Coelos.
- 6-o. Qui in mortali, et Originali peccato moriuntur, damnantur.
- 7-o. Episcopus Romanus est Successor Petri, et Primas est totius Ecclesiae.
- 8-o. Patriarcha Romanus semper primus, Constantinopolitanus secundus, tertius Alexandrinus, quartus Antiochenus, et Hierosolimitanus quintus est.

Conclusiones hae omnes in Cathedrali Ecclesia factae sunt. Est vero Cathedralis Ecclesia 1298-o structa, aedificium magnificum 93. orgiarum, cum proportionata latitudine ad formam Crucis Graecae, extus tota ex Marmore polito ita exposita, ut post singulum album frustum sequantur nigrum, Cupula ferme ita grandis, sicut S. Petri Romae. Frons Ecclesiae antea¹⁸⁴ picta, nunc pictura evanescente, non cohaeret cum magnifico hoc opere splendido marmoreo. Intrans stupet ejus magnitudinem, nullus quidem splendor, imo parietes fuscii, et fenestrae coloratis vitris, adimit omnem lucem, quae adhuc per operculum lineum supra totam navim Ecclesiae ad duas Orgias a terra pendens adimitur. Non potest inquam intrans venerationem non duci erga Sacrum hunc locum, recordando qualiter in hac ipsa Ecclesia, Orientalis, et Occidentalis Ecclesia in mutua fidei Unione firmanda, et sufferendo Schismate desudaverit, Imperator, et Proceres, Praesules, et Praelati Orientis senserunt Necessitatem vinculi fidei, Occidentalis vero Ecclesia nobile documentum suae promptitudinis ex-

і вельможі, єпископи і прелати сходу відчували потребу в об'єднанні віри, західна же церква виявила яскравий приклад своєї готовності і вищезгадані пункти примирення приймає. (Перекреслено: щоб не вимагати від присутніх і відсутніх прилюдного відречення від схизми або визнання догм, але кожному залишити для внутрішнього переконання.) Ще існує німий свідок – кафедра, з якої були оголошені вищенаведені канони, існує великий олтар, оточений чудовими ґратами, з широким простором, біля якого приймався і повертався поцілунок примирення. Існує третя пам'ятка з лівого боку олтаря, виріта на стіні так: «На вічну пам'ять про загальні збори, які відбулися у Флоренції. Після довгих диспутів зроблена унія з греками в цій самій церкві дня 6-го липня 1439 р.¹⁸⁴ На цих зборах під головуванням папи Євгенія з латинськими єпископами і прелатами та імператора константинопольського з єпископами і прелатами, і грецькими вельможами у великому числі, усунувши помилки, погодилися в одній і тій же правдивій вірі, яку визнає римська церква.

Щодо цих пунктів отці однієї і другої церкви погодилися; Ісидор, руський митрополит київський, взяв також участь, так що нічого¹⁸⁵ не бракувало, щоб загальні збори та їх канони набули всесвітнього визнання. Спроби і зусилля стількох людей стали марними внаслідок вчинку однієї людини. Бо Марк, ефеський архієпископ, не підписав протоколів синоду, негайно поспішив додому, підбурив весь Схід проти зборів, внаслідок чого настало повернення до схизми, і єпископи, всупереч даній обіцянці, відмовляючись від підпису, могли знову дістати свої кафедри. Йосип, патріарх константинопольський, не повернувся додому, у Флоренції помер і був похований.

Перебуваючи 1830 р. у Флоренції, я відвідав церкву св. Марії де Новена, одну з найдавніших, яку займають ценці олі-

hibuit, et praecallata puncta pacificationis acceptat, (perекреслено quin a praesentibus, et absentibus publicam abjuratiorem Schismatis, aut professionem dogmatum postulavisset, sed uni cuique internae convictioni relictum est.) Superest adhuc mutum documentum – Cathedra – ex qua praellati Canones publicabantur, exstat altare magnum, cratibus circumdatum, magnificis, et amplo spatio praeditum, ad quod osculum pacis percipiebatur, reddebaturque. Exstat tertium monumentum ad sinistram magni altaris partem in pariete taliter insculptum: Ad perpetuam rei memoriam Generali Concilio Florentiae Celebrato post longas disputationes Unio Graecorum facta est in hac ipsa Ecclesia die 6-a Julii 1439.¹⁸⁴ Praesidente Eidem Concilio Eugenio Papa cum Latinis Episcopis, et Praelatis. Et Imperatore Constantinopolitano cum Episcopis, et Praelatis, et Proceribus Graecorum in copioso numero, sublatisque erroribus in unam eandemque rectam fidem, quam Romana tenet Ecclesia consenserunt.

In haec puncta consenserunt utriusque Ecclesiae Patres; interfuit etiam Ruthenus Metropolitа Kioviensis Isidorus, ut adeo nihil¹⁸⁵ defuit, quominus Concilium Generale, et Canones ejus roboris Universalis sint. Tot virorum conatus, et fatigia, unius hominis facto irrita sunt reddita. Marcus enim Ephesinus. A. Episcopus acta Synodalia non subscripsit, illico domum properavit, totum Orientem contra Concilium concitavit quare ad Schisma recessum est, et Episcopi contra datam fidem retractando subscriptionem. Cathedras suas rehabere poterant. Josephus Patriarcha Constantinopolitanus domum non rediit, sed Florentiae mortuus, et tumulatus est. –

1830-о Florentiae existendo, visitavi Ecclesiam S. Mariae de Novena, unam ex antiquissimis, quam tenent Religiosi Oli-

¹⁸⁴ а) Поставлені цифри року 1339, але одна лінія так вирізана, що я її ледве міг розпізнати власними очима в 1830 р.

¹⁸⁴ а) appositi sunt anni M. C. C. C. XXX. VIII. sed una linea ita est sculpta, ut vix eam potuerim 1830. oculis propriis distinguere.

ветани. У дуже темному куті біля сходів, які ведуть на подіум, я помітив образ грецького єпископа, написаний на стіні, після довгого і уважного дослідження я знайшов такий надпис:

Я був наставником церкви, який великому КОАК (я так знайшов написане),

я тут лежу великий із-за релігії Йосип. Цього одного я бажав, розпалений дивовижною любов'ю, щоб в Європі один обряд і одна віра (були).

Негаймо я зляг, тепер мене Флоренція береже.

В якому краї тоді розцвіли священні збори.

Щасливий, якого за життя таким подарунком обдарували.

Помер 1440 дня 1-го червня.

Не повернувся і Віссаріон, єпископ нікейський, був обраний кардиналом у Римі, там же помер і похований в церкві дванадцяти апостолів, яку мають мінорити, і той мав титул кардинала. Епітафій його написаний по-грецьки, ледве можна прочитати. Славну свою бібліотеку подарував *венетам*.¹⁸⁵

186
187

Глава 45

Ісидора київського, який повертається із Флоренції додому і бажав провести в дію канони флорентійського синоду, проганяють з кафедри і з батьківщини, він повертається в Рим, і стає кардиналом. Поки ці події відбувалися у великому душевному напруженні, Михайло Палеолог помирає 1448 р. і наслідником стає брат Костянтин. Прискорюється кінець Візантійської імперії. Бо турки, незадоволені Адрианополем, вирішили захопити сам Константинополь. Імператором тоді був Мехмет, який, зібравши всі сили, 1452 р. зулупився перед Константинополем. Костянтин даремно просить допомогу від християнських князів,

¹⁸⁵ а) Див.: Історію венетів Квадра, том. 2.

vetani. in angulo multum obscuro, ad gradus, ad podium ducentes observavi imaginem Graeci Episcopi in pariete scriptam, post longum intensum examen sequentem inscriptionem inveni:

Ecclesiae Antistes fueram, qui Magno COAC (sic inveni scriptum.)

Hic jacco Magnus Religione Joseph.

Hoc unum obtabam(!), miro inflammatus amore

Unus, ut Europae cultus, et una Fides. Italiam petii, foedus percussimus unum, Junctaque est Romanae me Duce Graeca fides.

Nec mora decubui, nunc me Florentia servat.

Qia tunc Concilium floruit orbe sacrum.

Felix qui tanto donarer munere vivens,

Qui morerer voti compos, et ipse mei.

Іосиф Архиепископос Константинопольск не ае Рому о куменикос Патриарх.

oblit M. C. C. C. XXXX. die 1-a Junii. Nec Bessarion Episcopus Nicaenus Eruditissimus rediit, sed Romae Cardinalis creatus, ibidem mortuus, et in Ecclesia duodecim Apostolorum, quam tenent Minoritae, et ille titulum Cardinalatus habuit, sepultus, Epitaphium ejus Graece sculptum, vix legi potest. Amplam suam Bibliothecam Venetis donavit.¹⁸⁶

186
187

Caput 45.

Isidorus Kioviensis domum Florentia redux, et Canones Florentinae Synodi in effectum deducere volens, Cathedra, et Patria pellitur, Roman semet recepit, et fit Cardinalis. Dum haec magna cum animi exacerbatione continuarentur, Michael Paleologus moritur a. 1448-o, et Constantinus Frater fit Successor, Imperio Bizantino admaturatur finis. Turcae enim Adrianopoli non contenti ipsam Constantinopolim capere statuerunt. Mahometes fuit eotum Imperator, qui omnibus collectis viribus 1452-o ante Constantinopolim substitit. Constantinus perperam a Christianis Principibus auxilia postulat, unica Roma spem dabat adjutorii, sed Florentinae

¹⁸⁵ а) Vide Quadri Historiam Venetam. Tom. 2.

один Рим давав надію на підтримку, але вимагав здійснення флорентійського синоду; з цією метою вислав у Візантію кардинала Ісидора, колишнього київського митрополита, з багатьма іншими і 2000 хрестоносцями, 12-го грудня 1452 р. повинна була здійснитись унія, тому весь народ і духовництво зібрались туди, але коли пресвітер появився біля великого олтаря у латинських ризах і розпочав співати латинську месу, і після того як почули в ектеніях і під час перенесення дарів згадувати папу Миколу і прогнаного патріарха Григорія, і замість проскури подавалась вафля, вся юрба закричала, що церква осквернена, Лука же Нотар, родич імператора і адмірал, вигукнув, що воліє бачити у своїй церкві турецький турбан, аніж тіару, або папську інфулу. Піднявся великий крик до неба, ченці і світські, жінки і черниці, єпископи і магнати з усім народом лихословили папу, бігаючи по вулицях, вимагали смерті прихильникам флорентійського синоду, як ворогам більшим ніж турки, які знаходились за стінами (міста). Між тим Мехмед другого квітня розпочав облогу міста і до 27 травня жорстоко билися з обох боків. Цього дня султан вирішив визвати Костянтина, щоб в інтересі життя своїх здав місто, в іншому разі, відхиливши звернення, після трьох днів або займе місто, або зійме облогу.

Народ був далекий від того, щоб або виразити своє співчуття здачі, або захопитись обороною міста¹⁰⁸, більше того, наступного дня, після того як образ діви Марії був несений кругом по місту, лихослів'я висловлювались проти папи і латиників. На світанку 29 травня Ісидор відправив останню св. літургію в церкві Софії і підкріпив імператора св. причастям. З обох боків стягували війська, о третій розпочався напад з півдня, після того як полягла така кількість людей, що наповнились рови, наче міст дали доступ до укріплення. Місто було взяте і вже о восьмій Мехмед з триумфом входить у руїни міста, перед церквою Софії зіскакує і дає оголосити її одною з перших мечетей імперії, займає королівський палац, який сьогодні держать

Synodi effectum postulavit; quem in finem Isidorum Cardinalem Kioviensem antea Metropolitanam cum pluribus aliis, et 2000. cruciatis Bizantium expedit, 1452-o 12-a Decembris debuisset Unio perfici, quare totus populus, et Clerus eorsum confluit, sed cum Presbyter in Latina casula ad magnum altare comparuisset Latinamque Missam occipisset decantare, Pontificis Nicolai, et pulsi Patriarchae Gregorii commemoratiorem in Eccteniis, et in deportatione Donorum audiisset, ac in locum donorum hostia offerretur, integra turba clamavit: Ecclesiam esse pollutam, Lucas vero Notoras cognat(us) Imperatoris, et Amiralis exclamavit: se malle videre Turcicum turban, quam Triaram, aut Infulam Pontificiam in sua ecclesia, incondito clamore repletur Coelum, monachi, et laici, mulieres, et moniales, Episcopi, et Magnates cum universo populo maledicebant Pontifici, per plateas cursitando, et fautores Synodi Florentinae velut majores hostes, quam Turcas, infra moenia morti postulabant. Interim Mahometes 2-a Aprilis formalem occipit Urbis expugnationem, usque 27-am May immani furore ab utraque parte pugnabatur. Hac die decrevit Sultanus provocare Constantinum, ut pro suorum, suarumque vita traderet urbem, secus hac provocatione rejecta, post triduum urbem aut capturus, aut obsidionem soluturus sit.

Populus tantum abest, ut sive traditioni assensum suum praebuisset, sive de Urbe defen-¹⁰⁸ denda anxius fuisset, ut potius sequenti die per Urbem Virginis Mariae imagine circumlata, in Pontificem, et Latinos maledictiones effundebantur, 29-a May summo mane Isidorus S. Liturgiam in ecclesia Sophiae postremam celebravit; et Imperatorem S. Synaxi refecit, parte ab utraque arma stringebantur, tertia a meridie inchoavit assultus, et posteaquam tanta copia hominum cecidisset, ut fossata replevissent, pontisque instar ad moenia aditum praebuissent Turcis, capta est Urbs, et jam 8-va hora Mahometes triumphans intrat ruinas Urbis, desilit ante ecclesiam Sophiae, et curat eam Imperii primariam Mosche censecrari, occupat regiam, quam actu successores tenent. Isidorus Car-

наслідники. Однак кардинал Ісидор знайшов можливість тайком втекти^а. Інші мешканці, ченці, черниці, і всякого роду чоловіки і жінки або були вбиті, або наступного дня зв'язані і відправлені в полон.

Цього дня настав кінець всякому обговоренню і примиренню. Греки, пригнічені цією поразкою і наче зі сну пробуджені, виливали всю свою отруту не проти турків, але проти латинників, і з часом виникла між ними непримирима ненависть, одна сторона винить іншу в безліч помилках і гріхах. Сірманд, священник єзуїт, висуває проти греків 40 звинувачень, між якими 28-е звучить так: Греки звикли відлучати від церкви кожного року римську церкву. 29-е: Не дозволяють латинникам правити службу на своїх олтарях, а якби хтось правив, миють олтарі із-за мерзотності жертвоприношення. 30-е: Звичайну розпусту не вважають за гріх. 31-е: Грецькі наставники, священники, ченці дають покаєння грекам, щоб убивали латинників, і будуть мати відпущення всіх гріхів.

Русини не брали участі в цих буремних подіях, однак відчули їх наслідки, бо латинське духовництво переслідувало руських схизматиків, їх єпископів не визнавали за справжніх єпископів, тому що від римського папи¹⁸⁸ не діставали юрисдикції. З римським престолом то мають зв'язок, то відділяються від нього, саме ж грецьке і руське духовництво, не повністю повідомлене про переговори між папою і Константинополем, не знало, в чому справа. Але латинське вище духовництво знало обставини, тому Лука ні в одному з вищевведених декретів не називається єпископом тільки пресвітером, а його єпископство – плебанією.

Самі королі, заохочені кліром, вважали корисним для свого управління, якщо русинів повернуть на латинський обряд (Ка-

dinalis tamen invenit modum clam effugendi,^{ab} reliquis incolis Monachis, Monialibus, et omnis generis viris, ac matronis, aut mactatis, aut sequenti die ligatis in captivitate abductis.

Hac die finis redditus est omnis tractatus, et reconciliationis. Clade hac affecti Graeci, et velut ex somno exciti, non contra Turcas, sed contra Latinos virus suum effundebant, et tractu temporis emersit inter illos odium implacabile, innumera vitia, et peccata altera pars alteri objicit. Sirmandus, Soc. Jesu Sacerdos 40. criminationes Graecis objicit, inter quas 28. ita sonat: «Solent Graeci quolibet anno Romanam excommunicare ecclesiam». 29-a. Non permittunt Latinos in suis altaribus celebrare, et si quis celebraret, lavant altaria prae abominatione Sacrificii. 30-a: Siplmlicem fornicationem non servant pro peccato. 31-a: Praelati Graccorum, Sacerdotes, et Religiosi injungunt Poenitentiam Graecis, ut Latinos interficiant, et habebunt remissionem omnium peccatorum.

Rutheni partem in his tricis non habuerunt, participarunt tamen in sequelis, nam Clerus Latinus Ruthenos Schismaticos persequabatur, Episcopos eorum non agnovit pro Episcopis veris, quia a Romano Pontifice non¹⁸⁹ participant Jurisdictionem, qui cum Romana Sede jam communicant, jam recedunt, ipse Clerus Graecus, et Ruthenus non perfecte informatus de tractatibus inter Pontificem, et Constantinopolim, nesciit, quid in re sit? Sed Latinus altior Clerus circumstantias notas habuit, ideo Lucas in neutro Decreto superius adducto vocatur Episcopus sed solum Presbyter, et Episcopatus ejus Plebania.

Ipsi Reges per Clerum incitati, ad felicitatem sui Regiminis spectare rati sunt, si Ruthenos ad Latinum Ritum convertant, Casimi-

¹⁸⁸ а) Див.: рукопис Гевенеський у Пешті в державній бібліотеці, том XXIV, стор. 23–25.

б) Інші, як Платон, кажуть, що там загинув.

¹⁸⁹ а) Vide M. S. Hevenessi S. J. Pestini in Bibliotheca Regnicolari Tomo XXIV, pagina 23.–25.

б) Alii, ut Platon dicunt ibidem interiisse.

зімір II, батько нашого Владислава II, біля 1490 р.), в усіх своїх володіннях обтяжували русинів дуже строгими едиктами і примушували їх до унії. В той час розповсюджувався обіжник патріарха константинопольського Ніфона, звернений до всіх русинів, у якому давалась порада всім, щоб по відношенню до релігії плекали ту дружбу, яку встановив у Флоренції Іван Палеолог, константинопольський імператор, з патріархом Йосипом та іншими архієреями і князями Сходу. Цей обіжник, чи він був оригінальний, або підроблений, мав великий вплив. Після того як Йосип, київський наставник і наслідник Ісидора, проголосив те саме на ділі, словами і в письмі, багато хто приймає унію, щоб звільнитись від кривд і дістати бенефіції. Побачивши це, латинники стали лагіднішими до русинів. У цьому 1491 році Іван, або Іоанкій, обирається на посаду єпископа і турбується про своє затвердження королем. Король, безперечно, прийнявши від нього признання про єдність віри, признає його і затверджує вищенаведеним декретом, і вже як католика титулує єпископом не тому, начебто попередники не були єпископами, але тому що той підтримав канони флорентійського синоду і заклик Йосипа київського та Ніфона, патріарха константинопольського.

І це є те підвищення мукачівського пресвітерату в єпископат, яке засвідчують Сірмай, Прай, Базилович та інші, але не висвітлюють.

190

Глава 46

Суперечка між грушівським ігуменом і мукачівським єпископом

Вище ми читали, що марамороські волюхи звернулися за допомогою до єпископа Алби-Юлії в Трансільванії (Білград), але ще перед тим грушівський ігумен відправився у Константинополь, домагаючись звільнення свого монастиря. Іван, бажаючи встановити свій авторитет, звернувся до короля Владислава у передмісті Альби-Королівської, у неділю перед святом Петра.

120

rus II. Pater nostri Vladislai II. circa a. 1490. in omnibus suis ditionibus gravissimis edictis Ruthenos onerabant, et ad Unionem cogebant. Eo tempore circumferebatur Patriarchae Constantinopolitani Niphonis ad universos Ruthenos Encyclica data, tenore cuius omnibus svadebatur, ut illam de Religione sentiendi colerent amicitiam, quam Joannes Paleologus Imperator Constantinopolitanus cum Patriarcha Josepho, caeterisque Pontificibus, et Principibus Orientis Florentiae iniissent. Encyclica haec sive fuit genuina, sive falsa, magnum effectum habuit, posteaquam Josephus antistes Kioviensis, et successor Isidori id ipsum facto, verbis, et scriptis promovisset, multi enim ut a vexis liberentur, et beneficia experiantur, Unionem assumunt, quo viso Latini mitiores sunt redditi erga Ruthenos. Hoc tempore 1491-o Joannes, vel Joannicius eligitur in Episcopum, et sui apud Regem confirmationem sollicitat. Rex indubie accepta ab eodem de Fidei integritate confessione, superius allato Decreto nominat, et confirmat, et ideo jam qua Catholicum Episcopi titulo ornat non propterea, quasi antecessores Episcopi non fuissent, sed quia ille Synodi Florentinae Canonibus, et Josephi Kioviensis, et Niphonis Constantinopolitani Patriarchae provocationi subscripsit.

Et haec est illa sublimatio Presbyteratus Munkatsiensis in Episcopatum, quam Szirmai, Pray, Bazilovics, et alii adducunt, sed non dilucidant.

191

Caput 46.

Lis inter Abbatem Körtvelyessensem, et Episcopum Munkatsiensem.

Superius vidimus Marmarosienses Valachos, sine protectionis ad Episcopum Alba Juliiensem Transylvaniae (БІЛ ГРАД) recurrisset, per prius autem Abbatem Körtvelyessiensem Constantinopolim semet contulisse, exemptionem sui Claustrum intentionantem. Ioannes suam auctoritatem stabiliturus, recurrit ad Vladislaum Regem in suburbio Alba – Regalensi, Dominica proxima ante Festum ad Vin-

Року 1491 вийшов декрет, силою якого марамороському комітату доручається, щоб примусив священників грецького обряду і кріпаків приносити єпископу Івану доходи, які вони повинні давати на підставі давнього звичаю. Цей декрет в оригіналі знаходиться в єпископському архіві і починається: «Доповів нам наш вірнопідданий шановний єпископ русинів у монастирі («м» нема) бл. Михайла архангела, заснованого у Мараморощі в грецькому обряді». Але в словах: «Михайла архангела в Мара.» є перекреслення і виправлення. Іншим почерком і чорнилом написані слова: «Михайла архангела в Мара.» Про те, що перед тим там же стояло «блаженного Миколи, єпископа мукачівського», свідчить той факт, що буква «N» залишилась неторканою, і тільки прибавленням однієї риски переправлена в «NI». Сенса цього перекреслення може полягати тільки в тому, щоб грушівський монастир св. Михайла легше підпорядкувати юрисдикції мукачівського єпископа, або щоб підроблювач міг довести, що грушівська церква є єпископською і тому вільна від юрисдикції мукачівського єпископа. Базилевич не звернув уваги на перекреслення, але ані не пояснив, чому Іван, як мукачівський єпископ, зупинився в Грушові.

Іларіон, грушівський ігумен, бажаючи виклопотати незалежність своєму монастирю, звертається до трону, показує декрет Антонія, константинопольського патріарха, виданий 1391 р. і мною вищенаведений, і домагається його підтвердження. Король Владислав¹⁹¹, щасливо обраний тоді в Кошицях, готує підтвердження і всю грамоту вставляє у свій декрет і підтверджує, однак з тою умовою, що сам брат Іларій наставник і його наступники повинні і зобов'язані надавати шану мукачівському свого ордену єпископу, а до архієпископа з Транс-Альпіни, сучасного і майбутніх, як до своїх наставників, повинні і зобов'язані проявляти належну смиренність і покірливість. Видано в Кошицях руками шановного у Христі отця пана Фоми, єпископа явринської церкви і єгерсько-

cula Petri. A. 1491 emanavit Decretum, vigore cuius Comitatus Marmaros committitur, ut Ritus Graeci Sacerdotes, et colonos compellant, quatenus Ioanni Episcopo proventus, ex vetusta consuetudine provenire debentes reddere noverint. Decretum hocce in archivo Episcopali in origine existit, et incipit: Exposuit Nobis Fidelis Noster Reverendus Episcopus Ruthenorum laustro (:C deest:) B. Michaelis Archangeli in Marmamar Ritu Graeco fundato. Sed in vocibus: Michaelis Archangeli in Marmar. cancellatum, et erasum habetur, et voces aliena manu, et atramento adpositae: «Michaelis Archangeli in Marmar.»

Antea ibidem Beati Nicolai Episcopi de Munkáts stetit probat id, quod littera n intacta manserit, et solum addito uno tractu in m effabricata sit. Cancellationis hujus alia ratio reddi nequit, quam ut Clastrum Körtvélyes siense S-o Michaelis facilius jurisdictioni subjiciatur Episcopi Munkács vel ut falsarius probare possit, Ecclesiam Körtvélyessensem esse Episcopalem, et ideo immunem a Jurisdictione Episcopi Munkács. Bazilovics cancellationem non observavit, sed nec explicuit, cur Ioanner qua tamen Episcopus Munkátsiensis in Körtvélyes commoratus sit.

Hilarion Hegumenus Körtvélyessiensis independentiam sui Claustri exoperaturus, ad Thronum confugit, et Antonii Patriarchae Constantinopolitani Decretum de anno 1391. emanatum, et superius per me allatum exhibet, et confirmari petit. Vladis-¹⁹¹laus Rex recte tunc Cassoviae constitutus, adornat confirmatorias, totumque Diploma suo Decreto inserit, ac confirmat, ita tamen, quod ipse Frater Hilarion Prior, et sui Successores Episcopo de Munkács sui ordinis, reverentiam, Archi-Episcopo vero de Trans-Aplina moderno, et futuris, veluti Superioribus suis debitam subjectionem, et obedientiam praestare debeant, et teneantur. Datum Cassoviae per manus Reverendi in Christo Patris Domini Thomae Episcopi Ecclesiae Jaurinensis, et postulati Agriensis, Aulae Nostrae Summi,

го постулата, найвищого секретаря нашого двору і канцелярії, 14 травня 1494 р.

Із цієї грамоти видно, що король Владислав підпорядкував Мараморош мукачівському єпископу, і щоб мараморошці не були змушені звертатися з проханням то в Константинополь, то Альбу-Юлію, назначив єпископа трансальпійського, або єпископа терговицького,^а якому повинні проявляти покірливість як митрополитові.

Після того як грушівський ігумен у цих підтвердженнях не знайшов ніякого захисту, а Іван знову й строго вимагав свої кафедральні (доходи), Геласій, грушівський ігумен, знову звертається до Владислава і отримує для марамороського комітату декрет, виданий в Будині 29 листопада 1498 р., такого змісту: якщо Іван, Мукачівський єпископ, не з'явиться на термін, коли справа повинна розглядатись, ігумен Геласій і його монастир буде звільнений від усіх здирств мукачівського єпископа.^б

Глава 47

Політичне становище цих країв

Степан Лазаревич і його внук Юрій Бранкович, самодержці Сербії, побачивши наближення турків¹⁹², прибігли під опіку короля Сігізмунда, і за договором, укладеним у Таті, хоч Сербію зберігають, але віддають Сігізмундові фортеці Белград, Махов, Галамбоц, Браннчево та інші. Після смерті Степана Лазаревича 1427 р. Юрій Бранкович вимагає в нагороду 50000 золотих, але тому що Сігізмунд не міг виплатити, віддає для володіння: Мукачево, Солнок, Тотшаг, Саланкемень, Келпен, Бече, Вілагош, Вар, Токай, Рєгєц, Сердагель, Сатмар, Бєсермень, Дебрецен, Че-

¹⁹¹ а) Торг – слово руське і означає торгівлю, торгувати, торговище – ринкова площа, звідси зіпсоване торговище – вашаргель, із-за незнання руської мови п. Степан Горват торг вважає волоським (Rajzolatok, стор. 96).

б) Все із збірника архіву мукачівської єпархії.

et Secretarii Cancellarii. 14-a Mensis May, 1494.

Ex hoc diplomate patet Vladislaum Regem subiecisse Marmatiam Episcopo Munkacsien-si et ne sive Constantinopolim, sive Albam Juliam pro appellata semet convertere cogantur Marmatae, assignavit Episcopum Trans Alpinum, seu Archi Episcopum Tergovischen-sem,^a cui, velut Metropolitae subjectionem exhibere tencantur.

Cum in his Confirmatoriis Abbas Körtvélyessiensis nullum praesidium nactus fuisset, et Ioannes suum Cathedaticum ultro, et stivite exigeret, Gelasius Abbas Körtvélyessiensis denuo ad Vladislaum recurrit, et obtinet ad Comitatum Maramoros Decretu. Budae dato 29-a Novembris 1498. eo tenore emanatum, ut cum Ioannes Episcopus Munkacsiensis pro termino, quo causae revisio fieri debuisset, non comparuerit, Gelasius Abbas, et suum Monasterium ab omnibus exactionibus Episcopi de Munkács immune redderetur.^b

Caput 47.

Status Politicus harum partium

Lazarevich Stephanus, et ejus nepos Georgius Brankowich, Serviae Despotae videntes Turcas¹⁹² apporopingvare sub tutelam Sigismundi Regis confugerunt, et Tatae inito tractatu, Serviam equidem retinent; sed arces Belgrad, Machow, Galambócz, Brannsewo, aliasque Sigismundo cedunt, et in recompensationem post mortem Lazarevich Stephani 1427. Georgius Brankowich consequitur 50000. aureos, sed quoniam Sigismundus solvendo impar fuerat, tradit possidenda: Munkácsinum, Szolnok, Tótság, Szalánkemény, Kölpén Betse, Világos, Vár, Tokaj, Regécz, Szerdahely, Szathmár, Böszörmény, Deb-

¹⁹¹ а) Torch est Ruthenicum, et significat mercaturam, torhovati mercari, torhoviscse forum nundinale, unde corruptum Tergoviscse Vásárhely ex ignorantia linguae Ruthenicae D. Stephan. Horváth tarh fecit Valachicum. (Rajzolatok pag. 96.)

б) Omnia ex Tabulario Archivi Dioecesanii Munkacsien-sis.

тертеггель, Тур, Тіса Варшань і дім в Будапешті для проживання, і 1439 р., насправді вигнаний турками з Сербії, займає ці маєтки. Іван Гуняді, перемигши Амурата, знову захоплює Сербію і король Владислав поновлює її для Юрія Бранковича.

Іван Гуняді, повністю переможений 1448 р. на полі мерулів, самітній втік у Белград, але по дорозі схоплений кріпаками Юрія Бранковича і приведений в резиденцію Юрія в Сендре, який настільки був невдячний, що свого добродійника закрив у тюрму, однак Гуняді звідти тайно втік, і вернувшись додому, захопив всі його маєтки в Угорщині, в тому і саме Мукачево.

Правда, що за невірність Юрія вже 1440 р. Владислав подарував Мукачево родині Добо де Руска, але, мабуть, ця родина не вступала у справжнє володіння, тому що в тому ж році Владислав передав це місто королівського двору начальнику Василю Палоцію. Палоці повинен був мати аж до смерті, яка настала 1470 р., але 1451 р. Гуняді помирився з Юрієм Бранковичем, повернув йому всі інші маєтки і під приводом воєнних витрат залишає Мукачево, Сатмар Неметі, Бесермень, Надь Баню, Дебрецен, Токай і Тур. Закріплений був у володінні Владиславом.

Після того як 11 серпня 1456 р. помер Іван Гуняді, його вдова Єлизавета Сіладь де Горогсег, успадкувала Мукачево, про що свідчить ця грамота: «Ми Єлизавета, мати найяснішого князя, пана Матяша¹⁹³, з ласки божої короля Угорщини і т. ін. і т. п., цим доводимо до відома, що коли ми прийшли з метою відвідати належності нашого мукачівського замку, ми побачили в них маєтки досить пригнічені і занедбані, бажаючи залишити кожен наш маєток у доброму стані, між іншими: волоські^a наші маєтки, а саме, Керепец, Лафалва, Станфалва, Завидфалва, Гатмері, Ардангаза, Меденце, Драгабартфалва і Шандорфалва^b ми вирішили залишити в цих розпо-

reczen, Csöörtökhely, Tur, Tisza Varsány, et domum Budae pro habitatione, et effective 1439-o per Turcas e Servia pulsus ad bona haec semet recepit. Joannes Hunyady debellato Amurathe Serviam recepit, et Rex Uladislaus eam Georgio Brankowich restituit.

Joannes Hunyady 1448-o in campo Merularum totaliter victus, ad Belgrad solitarius fugit, sed in via per Subditum Georgium Brankowich detentus, et ad Szendrő residentiam Georgii deductus est, qui adeo ingratus fuerat, ut benefactorem suum carceribus mancipaverat, Hunyady tamen inde clam aufugit, et domum redux, omnia bona ejus in Hungaria, et ipsum Munkács occupavit.

Verum equidem est, quod jam 1440. Uladislaus Munkatsinum ob perfidiam Georgii, Familiae Dobó-de Ruszka donaverat, sed haec familia non videtur adisse reale possessorium, quia eodem anno Uladislaus Ladislao Pálóczy Magistro oppidum hoc Curiae Regiae contulit. Ut ut usque mortem, quae evenit 1470. possidere debuisset Pálóczy, sed 1451-o Hunyady cum Georgio Brankowich reconciliatus, reliqua omnia bona eidem restituit, et titulo bellicarum expensarum Munkátsinum, Szathmár Némethi, Böszörmény, Nagy Bányám, Debréczinum, Tokaj, et Tur retinet, per Vladislaum in possessorio confirmatus.

Joanne Hunyady 1456. 11-a Augusti fatis functo, vidua ejus Elisabetha Szilágyi, de Horogszeg Munkacsini successit, quod sequens Diploma testatum reddit: Nos Elisabeth, Serenissimi Principis, Domini Ma¹⁹³thiae, Dei Gratia Regis Hungariae etc. etc. Genitrix, memoriae commendamus per praesentes, quod cum Nos venissemus visitatrae pertinentias Gastri Nostri Munkáts, et possessiones in eisdem habitas, satis oppressas, et desolatas vidissemus, volendo unamquamque possessionem Nosram relinquere in bona dispositione, inter caetera: Possessiones Nostras Valachicaes³ videlicet Kerepetz, Lafalva, Sztánfalva, Zavidfalva, Hálmeği, Árdánháza, Medencze, Drágabartfalva, et Sándorfalva

¹⁹³ a) Волоські або руські.

b) Шандорфалва або Текеш, як нижче буде видно.

¹⁹¹ a) Valachicales, seu Ruthenicales.

b) Sándorfalva, seu Tóléş, ut infra videbitur.

рядженнях і милостях: по-перше, щоб мешканці цих маєтків, і кенезі, встановлені серед них, платили лише шість овець замість дванадцяти, які перед тим платили, із свиней і фруктів за звичаєм, збереженням до сих пір, хай десятина не платиться, як в інших містах було встановлено. Хай не здають також худобу на заріз, за винятком, коли ми самі будемо тут, або коли прийде новий каштелян вищезгаданого нашого замку. Так само хай серед тих не залишається службовець.^в Якщо ж він прийде у наших службах, у будь-якому поселенні хай потурбується для себе тільки про сніданок і обід. Так само той же службовець, або сам каштелян, не може нічого більше взяти для себе, як дев'яту або десятю частини. Також речі і майно вбивць хай не відносяться, ані не затримуються каштеляном без спеціального нашого розпорядження, за винятком трьох марок, які можуть взяти із речей для службовців. Також сир, який звикли давати, каштелян може взяти не у більшій кількості, як звикли готувати. Також кенезь хай залишається у своїй звичайній функції. Також за наш виноград, який видається для тих мешканців, хай не вимагається більша ціна, ніж цей виноград має в дійсності, але ані кінь якого-небудь нашого кріпака без його відома, хай не забирається для відправлення в дорогу. З приводу цього вам, нашому вірному видатному Бласію, вченому, каштеляну¹⁹⁴ нашого мукачівського замка, теперішньому і в майбутнім, цими рядками приписуємо і наказуємо, відтепер по відношенню до вищезазначених наших мешканців і кріпаків, які знаходяться цим часом на вищезазначених маєтках, щоб не заходились робити перешкоду або труднощі проти вищезгаданих наших свобод, наданих їм же, але мирно в усьому держали їх у тих же. Дано в нашому місті Мукачеві, п'ятої неділі перед святом усіх святих року господа 1466. А втім, всім людям кріпацького стану, які прийдуть на вищезазначені наші маєтки, маючи намір залиши-

в) Справді корисне розпорядження, бо ці наживалися на поті кріпаків.

vocatas, in his dispositionibus, et gratiis duximus relinquendas. Primo: Quod incolae earumdem possessionum, et Kenézii in eorum medio constituti pro illis 12. ovibus, quas antea solvebant, sex dumtaxat solvant oves, de porcis, et frugibus more hactenus observato, decima non solvatur, ut alias fuit conventum. Pecudem etiam mactabilem non solvant, excepto, dum solae essemus hic, aut novus Castellanus ad Castrum Nostrum praedictum veniret. Item Officialis in medio ipsorum non resideat.^с

Si vero in servitiis Nostris venerit, in qualibet Possessione provideatur sibi de uno prandio, aut coena. Item idem Officialis, vel solus Castellanus in, et pro se nihil plus possit recipere, quam Nonam, et Decimam partes. Item res, et bona homicidarum per Castellanos nec auferantur, neque occupentur sine scitu Nostro speciali exceptis tribus Marchis, quae Officiali de illorum rebus possunt provenire. Item Caseum, quem soliti sunt dare, Castellanus insolita quantitate non majorem, quam caseos sunt parare soliti. Item Kenézii maneant in sua consuetudine. Item pro vinis Nostris quae super eos incolas imponuntur, non plus pretii extorqueatur, quam illa vina habeant in valore sed nec equus cujusquam Jobbagoonis Nostri causa missionis in legationem auferatur ipso invito. Quocirca vobis fideli Nostro Egregio Blasio Litterato, Castellano¹⁹⁴ Castri Nostri Munkács praesenti, et futuris, harum serie praecipimus, et mandamus, hinc in antea praescriptos incolas, et Jobbagoones Nostros in praescriptis Possessionibus pro tempore commorantes contra praemissas Nostras libertates eisdem datas, impedire et molestare non praesumatis, sed eosdem in eisdem per omnia pacifice conservetis. Datum in Oppido Nostro Munkács feria quinta proxima ante Festum 00. SS. Anno Domini 1466. Caeterum omnibus Jobbagoonalis Conditionis hominibus, qui ad praescriptas possessiones Nostras venerint, mora-

с) Certe salutaris dispositio, hi enim ditantur sudore subditorum.

тись, і на пустих місцях зроблять собі доми і житла. Ми вирішили надати їм свободи на повних п'ять років, на протязі яких не будемо вимагати жодної оплати і зборів. Дано як вище».

Із змісту грамоти можна зробити висновок, які важкі зловживання і насильства обтяжували мешканців цих країв, і вдячне потомство повинно згадати, як ця княгиня турбувалась про те, щоб ці зловживання припинити.

Після смерті Єлизавети мучачівська домінія перейшла у володіння Івана Корвіна, сина Матяша, незаконного короля. Існує такий документ про це володіння: «Ми Іван Корвін де Гуняд, вождь Славонії, Опавії і Ліптавії і т. ін. і т. п. змістом цієї (грамоти) доводимо до відома всім, що коли ми вперше¹⁹⁴ прийшли в наше місто Мукачево і в законному порядку розглядали справи всіх, які скаржилися, між тими, які доводили свою правоту, з одного боку Василь Вайвода де Станфалва, а з другого кенезі, і весь народ, і наші кріпаки, які належать до дев'яти наших маєтків, а саме Драгутфалва, Меденце, Ардангазті, Гатмегі, Завидфалва, Керепец, Лафалва, Шандорфалва і Станфалва. Вищезгадані з'явилися перед нами особисто, той же Василь де Станфалва виступив так:¹⁹⁵ «У зв'язку з тим, що він сам і його брати завжди і здавна на підставі спадкового права займали посаду воеводи Крайни, тому спадковість того ж воеводства стосується його самого. Таким чином, Василь, бажаючи підтвердити свою справу, постарався показати, особливо нам, привелів в пергаменті, недавно укладені і видані у Будині, запечатані нашою звисаючою печаткою, які так доводили, що ми на вимогу згаданого Василя де Станфалва затвердили його ж на посаду воеводи Крайни, і це ми йому дарували, однак не міг ніяк підтвердити іншими документами та грамотами. При такому стані справ, той же Василь де Станфалва, вимагав від нас у згаданій справі

turi, et in locis vacuis pro se ipsis domos fecerint, et habitacula, quinque integrorum annorum libertates duximus concedendas, per quorum spatia nulla, nullamque taxam, et collectam exigi faciemus. Datum ut supra.

Quam graves abusus, et oppressiones gravabant incolas harum partium, ex tenore Decreti concludi poterit, et quam sollicita fuerit haec Principissa abusus hos sufferre, grata posteritas recolere debet.

Mortua Elisabetha Hunyady, Dominium Munkács devenit ad Possessorium Joannis Corvini, filii Mathiae Regis illegitimi. Documentum hujus Possessorii extat sequens: Nos Joannes Corvinus, de Hunyad, Slavoniae, Oppaviae, et Liptaviae Dux etc. etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, quibus expedit, Universis, quod cum Nos primum¹⁹⁴ ad oppidum Nostrum Munkács venissemus, et causas quorumlibet quaerulantium ordine juris discuteremus, de medio aliorum causantium Ladislaus Vajvoda de Sztánfalva ab una, parte vero ex altera Kenezii, et universi populi, et Jobbagyones Nostris, de novem villis, et possessionibus Nostris pertinentes utpote Draguthfalva, Medencze, Árdánházthy, Hátmeği, Závidfalva, Kerepetz, Lafalva, Sándorfalva, et Sztánfalva praedicti coram Nobis personaliter constituti, idem Ladislaus de Sztánfalva proposuit eo modo:¹⁹⁵ Quomodo ipse, et Fratres sui Officium Vojvodatus de Krajna semper, et ab antiquo possident jure perpetuo, ideo perpetuitas ejusdem Vojvodatus ipsum concerneret. Volens itaque Ladislaus Actionem suam comprobare, patentes in Pergameno nuper Budae confectas, et emanatas sigillo Nostro in pendentem consignatas Nobis in specie exhiberi curavit, quae taliter edoccebant, quod Nos ad expositionem dicti Ladislai de Sztánfalva eundem in Officio Vojvodatus de Krajna confirmassemus, idemque eidem donassemus, pluribus autem documentis, neque Litteralibus instrumentis minime, potuit comprobare. Quibus sic habitis, idem Ladislaus de Sztánfalva, causa in praemissa

¹⁹⁴ a) «Вперше» слід розуміти не так, що йому першому було передане володіння, але його прихід був перший.

¹⁹⁵ a) primum intellegi debet, quasi tunc ei primo Dominium collatum fuisset, sed suus adventus fuit primus.

справедливого рішення.³ Почувши це, кенезі, і весь народ, і кріпаки наші з названих дев'яти маєтків, що належать до Крайни, наполягаючи на нашій присутності, відповіли всупереч, що вони самі ніколи не мали постійного воеводи, ані сам Василь не займав на підставі спадкового права посади воеводи Крайни, ані вона його не стосувалася, але завжди здавна, від коли люди пам'ятають, такою свободою користувалися. Тому що того, якого кенезі і вся громадскість Крайни воліла, щороку обирали одностайною волею і у згоді з нашими каштелянами на посаду воеводства Крайни і на засвідчення цих слів ті же кенезі і інші люди нашого володіння Крайни привели перед нас багато свідків, які, склавши присягу, на все опитані і засвідчені, сказали, що все вищесказане так, і таким способом зроблене, як названі кенезі і весь народ перед нами виклали і розповіли. Крім того, якби трапилося, що якийсь із кенезів, або інших кріпаків, які мають спадкоємців, із них помер, каштелян нашого мукачівського замка, ані його службовці не зможуть нічого взяти собі з їх речей і маєтку, однак, якби померли без спадкоємців,¹⁹⁶ з маєтку і речей — одного трирічного бичка і не більше, по-народному тулок, до рогів якого можна було прив'язати мотузок. При такому стані справ ті же кенезі і всі наші люди з володіння Крайни перед нами просили, щоб ми зволили їх же залишити у давніх їхніх свободах і у вищенаведеній справі винести справедливе і остаточне рішення. Правду сказавши, Василь де Станфалва витяг сильно від нас вищезазначене наше письмо про підтвердження згаданого воеводства, яким він хотів підтвердити свою справу, однак, тому що ми помітили, що воно не є достатнім, тому що ми ясно пізнали, що те саме наше письмо незаслужено від нас дістав, тому від такого роду письма, незаслужено і помилково нами виданого, ми відмовилися, оголосили його недійсним і вирішили, що не має ніякого значення.

¹⁹⁵ а) Шкода, що рік цього видання не показаний.

per Nos justitiam et iudicium sibi postulavit elargiri¹⁹⁵ Quo audito Kenezii, et Universi populi, et Jobbagyones Nostri de dictis novem villis pertinent Krajna Nostram exurgentes praesentiam, responderant, ex adverso: Quomodo ipsi nunquam perpetuo Vajvodam habuissent, neque ipse Ladislaus Officium Vajvodatus de Krajna jure perpetuo possedisset, neque eundem concerneret, sed semper ab antiquo, quo memoria hominum comprehenderet, tali libertate usi fuissent. Quod illum, quem Kenezii, et tota Communitas de Krajna maluisset pari voto, et cum consensu Castellatorum Nostrorum singulis annis ad Officium Vajvodatus de Krajna elegissent, et in horum verborum verificationem iidem Kenezii, et caeteri populi Nostri pertinent Krajna plurimos testes coram Nobis adduxere, qui jurati, per omnia requisiti, et attestati sunt, et fassi omnia praemissa, sic, et suo modo facta fuisse, quemadmodum dicti Kenezii, et universi populi de Krajna coram Nobis proposuerunt, et expresserunt. Praeterea si quempiam Keneziorum, aut aliorum colonorum haeredes habentium ex ipsis mori contingeret, de talium rebus, et bonis Castellani Castri Nostri Munkács, neque Officiales sui nihil pro se recipere poterunt, si autem absque haeredibus defecisset,¹⁹⁶ de talium bonis, et rebus unum vitulum trium annorum, et non plus, vulgo Tulok, ad cornua cujus corda adponi potuit. Quibus sic habitis supplicarunt iidem Kenezii, et universi populi Nostri de pertinent Krajna coram Nobis, ut eosdem in ipsorum antiquis libertatibus conservare, causaque in praemissa justitiam, ac finalem deliberationem impertiri dignaremur. Verum dictus Ladislaus de Sztánfalva praescriptas Litteras Nostras super confirmatione dicti Vajvodatus a Nobis extraxerit, quibus actionem suam comprobare voluerit, tamen quia eas insufficientes esse conspexissemus, ex eo, quod eas ipsas Litteras Nostras indebitę a Nobis impetrasse perspicue cognovimus, propterea hujusmodi litteras a Nobis indebite, et false impetratas retractavimus, cassavimus, et nullius

¹⁹⁵ а) Dolendum, annum hujus expeditionis non esse indicatum.

Все ж таки той же Василь де Станфалва займає кенезят з наших володінь Текеш, інакше Шандорфалва, і Станфалва, щоб мати вічно із синів на синів. Таким чином, уважно порадившись про це, ми явно визнали, що з вищенаведених міркувань і причин справа згаданих наших кенезів володіння Крайни буде справедливою. Для вирішення цього, ми розпорядились в той спосіб, щоб самі кенезі і громадськість володіння Крайни спільною згодою і з доброзичливої волі наших каштелянів, тимчасово встановлених, могли щороку обирати собі на посаду воеводства володіння Крайни того, кого бажають, і хай діють згідно з їх давньою свободою і звичаєм, який зберігся в цьому краї. Крім того, якщо трапиться, що хтось із кенезів, або наших волохів володіння Крайни, який має спадкоємця, помре, каштелян нашого мукачівського замка, або тимчасово встановлений службовець нічого не може взяти для себе з їх речей і майна, але хай переходить на спадкоємців самого, а якщо трапиться, що хтось із них помре без спадкоємців, в такому разі повинні і зобов'язані згідно з їх звичаєм дати каштеляну нашого мукачівського замка,¹⁹⁷ тимчасово встановленому, із речей і майна таких одного трирічного бика, і не більше, по-народному тулок, до рогів якого може бути прив'язаний мотузок. Крім того ми вирішили берегти тих же кенезів і всю громадськість володіння Крайни в усіх їх свободах, прерогативах, якими користувалися і тишилися за батька короля Матяша та наших предків,² і ми підтвердили, що їх дамо тим самим навечно, і бажано, дуже строго наказуючи нашим вірогідним, славним Петру і Павлу де Деренцен, теперішнім і майбутнім каштелянам, керівникам та іншим діловодам нашого мукачівського замка, щоб один за другим берегли і тримали вищезгаданих кенезів і громадськість

valoris esse censuimus. Nihilominus tamen idem Ladislaus de Sztánfalva Keneziatum Possessionum Nostrarum Tökés, alias Sándorfalva, et Sztánfalva perpetuo in filios filiorum, ut habet, possideat. Nos itaque habito superinde consilio praematurato, rationibus, et causis ex praemissis actionem dictorum Keneziorum Nostrorum pertinentiae Krajna, justo fore manifesto cognovimus. Pro eo judican decernendo commisimus, eo modo, ut ipsi Kenezii, et Communitas Populi de pertinentia Krajna communi consensu, et de voluntate beneplacita Castellanos nostrorum, pro tempore constitutorum, singulis annis, quem maluerint, ad Officium Vajvodatus de pertinentia Krajna pro se eligere possint, et valeant juxta antiquam libertatem, et consuetudinem, in hac parte observatam. Praeterea si aliquem Kenezium, sive Valachorum Nostrorum pertinentiae Krajna haeredes habentem mori contingat, de rebus, et bonis talium Castellanus Castri Nostri Munkács sive Officialis pro tempore constitutus nihil pro se recipere valeat, sed in haeredes ipsius devolvantur, si autem ex ipsis aliquem sine haeredibus decedere contingat, ex tunc de rebus, et bonis talium unicum dumtaxat vitulum trium annorum, et non plus, vulgo Tulok, super cuius cornua corda apponi potest, Castellano Castri Nostri Munkács pro tempore constituto, juxta eorum consuetudinem persolvere debeant, et teneantur. Praeterea eosdem Kenezios, et totam communitatem populi de pertinentia Krajna in omnibus libertatibus eorum, praerogativis, quibus tempore Genitoris Regis Mathiae, et progenitorum Nostrorum charissimorum³ usi fuerunt, et gavisi, quasque ipsis perpetuo duraturas confirmamus, tenere, et conservare decrevimus, deliberavimus, et volumus, mandantes Fidelibus Nostris egregiis Petro, et Paulo de Derencsen praesentibus, futurisque Castellanis, Provisoribus, caeterisque factoribus Castri Nostri

¹⁹⁷ a) Из цього місця Івана Корвіна можна зробити певний висновок, що замок і домінія Мукачева належали губернатору Івану Гунядію, після смерті якого успадкували вдова його Єлизавета і після неї Іван Корвін.

¹⁹⁷ a) Ex hoc Joannis Corvini loco tute concludi potest arcem, et Dominium Munkács pertinuisse ad Joannem Hunyady Gubernatorem, quo mortuo viduam ejus Elisabetham, et huic Joannem Corvinum successisse.

володіння Крайни в усіх вищезазначених свободах, а також в усіх інших, якими користувалися і тішилися за батька і наших найдорожчих предків, і щоб їх самих проти права і їх свобод не брались утрудняти і гнобити якоюсь сплатою, або якимсь іншим незвичним обов'язком, і щоб їм же дозволяли щороку обирати собі за прийнятим звичаєм воєводу, якого бажають, тільки з нашою^б згодою. Крім того вимагайте від них за давнім їх законом і звичаєм, а також вище описаним способом, трирічного бика, або кастрованого бика, до рогів якого може бути прив'язаний мотузок, і не інакше, як дозволено. По другому, як вищенаведено, не робити. Дано в нашому місті Мукачеві третьої неділі перед святом Дорошеї, діви і мучениці, 1493 року».

Таке і подібне було зроблене для незначного ошасливлення цілих общин, багато подібного треба ще зібрати, багато¹⁹⁸ зникло, але із цього видно, що в ті часи кріпак не дуже був пригнічений.

Не лише цілі общини, але й приватні родини пишаться і показують документи щасливого правління Гунядіїв. У поселенні Великі Лучки, сусідньому з береським комітатом, яке відноситься до фортеці і до мукачівської домінії, Козма, Юрій і Олексій, мали якусь Скультетію, яку отримали від Єлизавети Сіладьї, і сьогодні мають їх спадкоємці, сліди чого є такі: «Анна, з ласки божої королева Угорщини, Чехії і т. ін. і т. п. доводимо до відома змістом цього для всіх, що з боку і в особах наших вірнопідданих Козми Скультеті, нашого маєтку Великі Лучки, а також брата Юрія і синів Олексія, іменами своїх братів і особисто нам пред'явлені якісь документи славного колись Івана Корвіна, інакше вождя Славонії, Ліпавії та Опавії, які містять в собі підтвердження пев-

^б) Мабуць, слід читати: вашою.

Munkács praescripti, harum serie firmissime, quatenus a modo deinceps praescriptos Kenezios, et Communitatem populi de pertinentiis Krajna in omnibus praescriptis libertatibus, aliis etiam omnibus, quibus tempore Genitoris, et Progenitorum Nostrorum Charissimorum usi fuerunt, et garisi, tenere, et conservare debecitis, ac teneamini, ipsosque contra jura, et libertates ipsorum aliquam solutionem, vel aliud onus inconsvetum praesumatis arctare, et compellere, eisdemque more solito singulis annis cum consensu tamen Nostro^b Vajvodam, quem maluerint, pro se eligere permittatis, et permitti faciatis. Praeterea antiqua eorum lege, et consuetudine, atque modo superius specificato, vitulum trium annorum, sive castratum taurum, ad cuius cornua corda apponi potest, ab eisdem, et non aliter, dum contingerit, exigatis, et exigi faciatis, secus in praemissis non facturi. Datum in Oppido Nostro Munkács feria tercia proxime ante Festum Dorotheae Virg. et Martyris. 1493. Haec, et similia pro totis communitatibus taliter, qualiter felicitandis acta sunt, et plura similia existunt adhuc colligenda, plura¹⁹⁸ interierunt, sed ex his patet, quam parum oppressus fuisset iis temporibus colonus.

Non solum integrae communitates, sed privatae quoque familiae gloriantur, et remonstrant documenta felicis regiminis Hunyadiorum. In Possessione Nagy Lutska Comitatus Beregh gremiali ad arcem, et Dominium Munkács spectante Cosmas, Gregorius, et Alexius Scultetiam quamdam ab Elisabetha Szilágyi collatam tenuerunt, ac tenent eorum successores actu, cuius rei vestigium est sequens: Anna, Dei gratia Regina Hungariae Bohemiae etc. etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis, quod pro parte, et in personis Fidelium Nostrorum providorum: Cosmae Sculteti, Possessionis Nostrae Nagy Lutska, nec non Gregorii Fratris, ac Filiorum condam Alexii, Fratrum suorum nominibus, et in personis exhibitae sunt Nobis, et praesentatae quaedam litterae Illustris condam Ioannis

^б) Forte legendum Vestro.

них свобод, прерогатив славної колись пані Єлизавети, баби самого вождя Івана Корвіна. Із яких свобод той же Іван Корвін довідавшись, що згаданий Козма і вищеназвані його брати мали і займали половину згаданої Скультетії нашого маєтку Великі Лучки, і згідно з нижче поданим змістом ту же половину самої Скультетії назад і знову навечно дав, передав і подарував тим же Козмові та іншим вищезгаданим, і їх спадкоємцям, і всім потомкам. Таким чином, нас покірно просили від імені тих же Козми та його братів, щоб ми зволили вважати ті грамоти юридично дійсними, вдячними і прийнятними, приєднати і записати їх у нашу грамоту, на вищезгадане давання і передавання, і на все інше і кожне зокрема, про що згадується в нашій грамоті, (ми зволили) дати нашу згоду, так само і схвалення. Грамоти тої зміст такий: «Ми, Іван Корвін, вождь Славонії, Ліпавії і Опавії цим доводимо¹⁹⁹ до відома, що обачливий Козма Скультет нашого маєтку Великі Лучки, особисто і від імені брата Юрія, а також синів Олексія, прийшовши до нас, показав нам і вручив якись грамоти славної пані Єлизавети, нашої найдорожчої баби, відкрито виготовлені на папері, із яких ми явно дізналися, що згаданий Козма і інші згадані мали і займали половину Скультетії нашого маєтку, названого Великі Лучки. Покірно прохали нас у належно оформленому проханні, щоб ми зволили назад і знову дати і передати їм же ту ж Скультетію і зберегти їх же, і їх спадкоємців, і потомків у володінні тої ж Скультетії, до половини. Таким чином, прийнявши прохання вищезгаданого Козми, вирішили дати і передати їм же і всім їх спадкоємцям згадану Скультетію, до половини, і їх же, і всіх їх спадкоємців зберегти у володінні нею, однак при постійному виконанні робіт і обов'язків, належних до мукачівського замка. У зв'язку з цим вам керівникам і т. ін. і т. п. Дано в Мукачеві в неділю після свята навернення бл. апостола Павла, 1493 р.» Таким чином, ми на дуже покірні і благочестиві прохання з боку їх же і т. ін.

Corvini, alias Sclavoniae Liptaviae, et Opaviae Ducis continentes in se confirmatorie certas libertates, Libertatum praerogativas Illustris condam Dominae Elisabeth Aviae ipsius Joannis Corvini Ducis. Ex quibus quidem libertatibus idem condam Joannes Corvinus cognoscens medietatem dictae Scultetiae ipsius possessionis Nostrae Nagy Lutska memoratum Cosmam, praedictosque Fratres suos tenuisse, et possedisse, eandemque medietatem ipsius Scultetiae rursus, et ex novo eisdem Cosmae, et aliis praedictis, ipsorumque haeredibus, et posteritatibus Universis in perpetuum dedisse, contulisse, et donasse tenoris infrascripti. Supplicatum itaque est Nobis in personis eorundem Cosmae, et Fratrum suorum, ut eandem litteras ratas, gratas, et acceptas habere, Litterisque Nostris inseri, et inscribere facere, praemissis: Dationi, et Collationi, aliisque omnibus, et singulis in tenore earum Litterarum contentis Nostrum consensum praebere dignemur, pariter et assensum. Quarum quidem Litterarum tenor talis est: Nos Joannes Corvinus, Sclavoniae Liptaviae, et Opaviae Dux, memoriae commen¹⁹⁹ damus per praesentes, quod circumspectus Cosmas Scultetus Possessionis Nostrae Nagy Lutska, in sua, ac Gregorii Fratris, nec non Filiorum condam Alexii Fratrum suorum nominibus, ac in personis, Nostram veniens in praesentiam, exhibuit Nobis, ac praesentavit quasdam Litteras Illustris Dominae Elisabeth Aviae Nostrae charissimae patenter in papyro confectas, ex quibus manifeste cognovimus medietatem Scultetiae Possessionis Nostrae Nagy Lutska vocatae, dictum Cosmam, et alios praedictos tenuisse, et possedisse. Supplicabant Nobis debita cum instantia, ut eandem Scultetiam eisdem de novo, et ex novo dare, conferre, eosdem, et eorum haeredes, et posteritates in dominio ejusdem Scultetiae, quantum ad medietatem, tenere, et conservare dignemur. Nos itaque accepta supplicatione praefati Cosmae, Nobis modo, quo supra porrenta, eisdem, et ipsorum haeredibus Universis, dictam Scultetiam, quantum ad medietatem de novo, et ex novo duximus dandan, et conferendam, eosdemque, ac haeredes ipsorum universos in Domi-

і т. п. (слідuje звичайне підтвердження). Року 1505. Іван Гозтон, «секретар».¹⁹⁹

Скульптетія ця, закріплена наступними королями, проіснувала аж до сьогодні. Домінія її обмежує різними способами, і зазнає жорстокості, як трапилось 1834 р. Цією Скульптетією володіє багато родин, які пішли від одного стовбура, позначені різними назвами, наприклад, Хоркей, Сестак, Газі, Туряница, Чволь, Габор, Бурбак і т. ін. і т. п., але всі вони повертаються до трьох назв Козма, Балог і Олаг або Волошин, тому що були три різні основи у володінні, які належали до цієї²⁰⁰ Скульптетії, і три різні брати, а саме, Козма, Юрій і Олексій володіли цими землями. Жодну службу не виконували для домінії, аж до побудови пошти, від Кошиць до Мукачева були пошти для листів. Потім виникли звичайні пошти, вони повинні були це виконати від Мукачева до Берегова, і тепер виконують, зараз і те припиняється.

Із цих вищенаведених грамот стає ясно, що фортеця Мукачево належала в 1378 р. королеві Єлизаветі, коли ця 1387 р. померла, фортеця повинна була перейти в державну власність. Сігізмунд замінює Мукачево і Бесермень з князем Расції на Белград, після його смерті дістається Івану Гунядію, потім має його вдова Єлизавета, як вище засвідчує грамота. Після Єлизавети Гунядій успадкував її внук, Іван Корвін, народжений 1470 р. Коли він помер, 12 жовтня 1505 р., Анна, дружина Владислава II і королева, отримала мукачівську домінію. Мешканці згаданих маєтків прибігають до нової правительки і ви-

nio ejusdem duximus tenendos, et conservandos, servitiis tamen, et oneribus ad castrum Nostrum Munkáts consvetis semper peragendis, et perficiendis. Quo circa vobis Comitibus etc. etc. Datum in Munkáts Die Dominico proximo post Festum Conversionis B. Pauli Apostoli, Anno 1493. Nos itaque humillimis, et devotis supplicationibus pro parte eorudem etc. etc. (sequitur consveta Confirmatio.) Anno 1505.— Joannes Gozthon Secretar.²⁰⁰ Scultetia haec per subsequos Reges firmata, praesens usque persistit, per Dominium Terrestre variis arctatur modis, et crudelitibus afficitur, sicut 1834-o evenit. Tenent hanc Scultetiam plures familiae ab uno stipite processae, variis distinctis nominibus insignitae, uti Chorkcj, Sesták, Hazi, Turjanicza, Csvoly, Gabor, Burbak etc. sed omnes redeunt ad tria nomina, Cosma, Balog, et Oláh, seu Volosin, prout nempe tres Fundi distincti erant in Possessione adhanc(!)²⁰⁰ Scultetiam pertinentes, et distincti tres fratres, nempe: Cosmas, Gregorius, et Alexius eos fundos tenuissent. Dominio nullum praestant servitium, sed usque erectionem Postarum a Cassovia usque Munkáts Postae Tabellarii erant. Hosteaquam Postae ordinatae exstitissent, a Mukács usque Bereghszáz id exequi debebant, et actu exequuntur, nunc et illud cessat.

Ex praeallatis his Diplomatiis eruitur arcem Munkáts pertinuisse 1378-o ad Regnam Elisabetham, hac 1387-o interempta ad Fiscum devolvi debuit. Sigismundus cambiat Munkáts, et Böszörmény cum Rasciae Principe pro Belgrado, post cujus fata Joanni Hunyady obtigit, postea Elisabetha ejus vidua tenuit, ut diploma superius monstrat. Elisabethae Hunyady nepos ejus Joannes Corvinus 1470-o natus, successit, quo 1505-o 12-a Octobris mortuo, Anna Vladislai 2-di Uxor, et Regina Dominium Munkáts obtinuit, incolae praeattactarum possessionum ad novam Dominiam confugiunt, et suorum Privilegiorum confirmationem postulant. Re-

¹⁹⁹) Із архіву лелеських зборів. Іван Гозтон (!) був священником, а потім явринським єпископом. Фесслер, Geschichte v. Ungarn, Tom. 5.

²⁰⁰) a) Ex Tabulario Conventus de Lelesz. Joannes Goszton fuit Sacerdos, et ex post Episcopus Jaurinensis. Fessler Geschichte v. Ungarn 5. Tom.

магають від неї затвердження своїх привілеїв. Королева 1506 р. вищенаведені свободи Єлизавети з 1378 р. і другої Єлизавети, видані 1466, а також Івана Корвіна 1493 р., включила в свою нову грамоту, написану на пергаменті і доручає виконання цих свобод своїм вірнопідданим славним Степану і Емерику Торіну, каштелянам мукачівської фортеці. Ця привілея видана в Будині 1506 р., без (позначення) дня.

Анна померла під час родів сина Людовіка II 1-го липня наступного року. Мукачівська домінія була передана в державну власність, але королем Владиславом віддана в заставу Франціску Перені, трансільванському єпископу.² Проте не довго залишилась під юрисдикцією єпископа, бо 1514 року на основі 3 пункта § 8 засідання державних зборів появляється між коронними або королівськими маєтками.³ На засіданні державних зборів 1518 р., яке відбулося в Бачі, за пунктом 14 призначається для утримання королівської кухні, повинно було постачати солонину²⁰¹ і вино.³ Адміністрація фортеці і домінії залишається надалі в руках Івана Борнеміси, який був начальником двора Людовіка II.⁶

Марія, дружина Людовіка II, після свого одруження 1522 р. як придане дістала Мукачево, і вже наступного року грамотою в Будині другої неділі на свято бл. Маргарити 1523 р., пред'явлені їй привілеї обох Єлизавет, також Івана Корвіна і королеви Анни, включає в свою нову грамоту і затверджує. Після поразки біля Могача положення цілої держави похитнулося. Іван Заполі захопив фортецю Мукачево і весь край.

Жодні його привілеї не існують, але син його Іван II вписує всі вищезгадані привілеї в свою нову грамоту, схвалює і затверджує, і доручає славним: начальнику Фомі Дацові і Франціску Галтевію, каште-

gina 1506-o praellatas Libertates Elisabethae de 1378-o et alterius Elisabeth 1466.nec non Joannis Corvini 1493.emanatas suo novo Diplomati in Pargameno scripto inscrip. et Fidelibus suis Egregiis Stephano, et Emerico Torino arcis Munkács. Castellanis earundem libertatum manutentionem injungit. Privilegium hocce datatum est Budae 1506-o absque die.

Anna sequenti anno 1-a Julii in partu Ludovici II.filii fatis functa, Dominium Munkács ad Fiscum devolutum, sed per Vladislaum Regem Francisco Perény Episcopo Transylvaniae oppigneratum.* Non diu tamen mansit sub jurisdictione Episcopi, anno etenim 1514. articulo Diaetali 3.§.8.inter Bona Coronalia, seu Regalia comparet.³ In Diaeta 1518. Batsii celebrata tenore articuli 14.pro sustentatione coquinae Regiae destinatur, ac laridum²⁰¹ et vinum praestare tenebatur.¹ arcis, et Domini administratione in manibus Joannis Bornemisza, qui Ludovici II. aulae Praefectus fuit, ultro manente.^b

Maria Ludovici II.Conjux post sui Copulationem 1522-o titulo dotis (:Morgengabe.) Munkács obtinuit, et jam sequenti anno mediante Diplomate Budae Feria 2-a in Festo B.Margarethae 1523-o Utriusque Elisabethae, Joannis item Corvini, et Annae Reginae Privilegia sibi exhibita suo novo Diplomati inserit, et confirmat. Clade ad Mohács interventa totius Regni Status convulsus est. Joannes Zápolya occupavit artem Munkács, et totam plagam.

Nulla ejus extant Privilegia, sed Filius ejus Joannes II omnia praetacta Privilegia in novum suum diploma comprehendit, ratificat, et confirmat, ac Egregiis:Thomae Daczo Praefecto, et Francisco Galtevy Castellanis,

²⁰¹ *) Фесслер, Geschichte v. Ungarn, 6 том, стор. 174, прим. а)

а) Звід законів (Corpus Juris) – на цей рік.

²⁰¹ а) Звід законів (Corpus Juris), 1518, пункт 14, § 1 і 2.

б) Фесслер, 6. стор. 28.

²⁰¹ *) Fessler Geschichte v.Ungarn Band 6. Seite 174.Nota a)

а) Corpus Juris ad hunc annum.

²⁰¹ а) Corpus Juris 1518.art.14.§.1.ct 2.
б) Fessler 6.pag.28.

лянам, і управляючому Дмитру Керепецькому та всім іншим службовцям свого мукачівського замка, щоб доглядали кенезів, мешканців і кріпаків на десяти маєтках. Дано в нашій фортеці Дюла, 23 квітня 1562 р. Король Іван, рукою Мих. Чякі, пи-саря.⁹

Глава 48

Вище ми бачили, що Іван в 1491 р. був призначений мукачівським єпископом, в 1494 р. королем Владиславом був підпорядкований архієпископу терговицькому, як митрополиту з одного боку, тому що Валахія знаходилася під владою Угорщини, з другого, мабуть, тому що тамтешні єпископи були прихильниками вищеза-веденого закликку патріархи константи-нопольського. Альберт, польський король, напевно не взяв би був під охорону Богдана, князя Молдавії, якби не виявився вірним унії згідно з строгими наказами батька Казіміра II. Таким чином, наступник Івана, у відповідності з давнім звичаєм обраний духівництвом, у бурхливих часах, які слідували, ані не потребував, ані не міг до-магатися найвищого²⁰² затвердження, тобто призначення, але прямо звернувся до ми-трополита Валахії і домігся свого висвя-чення, тому після Івана не знаємо мукачівських єпископів аж по 1551 рік. А втім не дивно, тому що королівство Угорщини постигло в цю добу потрійне лихо: се-лянське повстання проти знаті, реформація Лютера і поразка біля Могача.

Всі три події в історії так висвітлені, що я відійшов би від мети, якби те саме заново повторив. Та щоб не бути неясним, роблю коротке зауваження.

Глава 49

Про селянське повстання

Після смерті папи Юлія II 1513 р. Фома Бакач, кардинал і примас, спішив на вибори

⁹ Всі привілеї взяті з копії лелеських зборів, де зберігається оригінал.

ac Demetrio Kerepetzki Provisori, et aliis arcis suae Munkács Officialibus mandat, ut Kenezios Incolas, et Jobbagoynes in 10. Possessionibus tueantur. Datum in arce Nos- tra Gyula, die 23-a Aprilis. 1562. Joannes Rex per manus Mich. Chyaky Cancell.⁶ Sed redeamus ad Historiam Ecclesiasticam.

Caput 48.

Superius vidimus Joannem 1491. nominatum Episcopum Munkacsensem 1494-o per Vla- dislaum Regem Archi-Episcopo Tergo- vistsensi, qua Metropolitae subjectum, tum ideo, quod Valachia fuerit juris Hungari- ci, tum forte, quia ejates Episcopi provoca- tioni Patriarchae C.P. superius adlatæ adhae- serint, certe Bodán Princeps Moldaviae, per Albertum Poloniae Regem in Clientelam as- sumptus non fuisset, nisi Patris Casimiri II. duris edictis conformiter Unioni addictus exstitisset, Joannis itaque Successor secun- dum antiquam consuetudinem per Clerum electus, in turbidis, quae sequebantur, tem- poribus, nec eguit, nec potuit Al.²⁰²tissimam confirmationem, et respective nominationem consequi, sed directe convertit semet ad Metropolitam Valachiae, et consecutus est suam consecrationem, ideo post Joannem usque 1551. ignoramus Episcopos Munkacsien- ses. Mirum quidem non est, nam triplex ma- lum Regnum Hungariae hac Epocha mansit. Revolutio Rusticorum contra nobiles; Re- formatio Lutheri, et clades ad Moháts. Omnia tria objecta adeo sunt in Historiis pertractata, ut ego a scopo deviare, si eadem reassumerem, ne tamen obscurus fiam, suc- cincte adnoto.

Caput 49.

De Revolutione Rusticorum.

Julio II. Pontifice 1513. fatis functo, ad novi Pontificis electionem Thomas Bakáts Car-

⁶ Omnia haec Privilegia desumpta sunt ex Transumpto Ven. Conventus Lel- lesziensis, ubi Originale conservatur.

нового папи. 11-го березня обирається Іван Медічі, кардинал, який, прийнявши ім'я Льва X, почав керувати церквою, за нього відбулися такі великі події. Бакач дістав від нового папи буллу на відпущення гріхів для тих, хто взяв зброю проти турків. Дворянський стан і сам двір перешкождали обнародуванню булли, але по волі Бакача була обнародувана 16 квітня 1514 р. Незабаром зібрався величезний нагоп людей, які гналися за щастям і багатством. Тому що не було жодної гіднішої людини, вождем цієї безладної юрби був обраний Юрій Дожа, сескейський, далнокський капітан одного кінного загону, переможець у битві з турецьким капітаном біля Белграда, за що нагороджений не тільки дворянським орденом, але 40 сільськими дворами і золотим ланцюжком. Весь простий народ, схвилюваний новизною справи, залишивши працю, спішив на поле Ракош, як на поле слави і нового щастя, незабаром біля Пешта зібралось 40000, стільки ж біля Великого Варадина і Кечкемета. Тоді господарі бачать, що вони позбавлені всіх рабів, пов'язаних мотузками в кайданах, яких можуть, приводять назад і жорстоко мучать. Коли справа була донесена до табору священного походу, вся схвилювана юрба не піднімала більше зброю проти турків, але проти домашніх ворогів, своїх гнобителів – знаті. Ані²⁰³ сам вождь Дожа не міг приборкати лють. Розпочалось вбивство в Пешті і Будині, кожного із знаті, кого скопили, убивали, після спустошення обох міст, після розповсюдження вістки по королівству про жахливу сцену, поширюється страх і паніка, сам двір здригнувся. Дожа поділив своє військо на три загопи. Салертс направляє на захоплення і оволодіння Пешта, Барнабаш – Егера, сам вождь пішов проти Сегеда, інший пресвітер Лавренцій, посилається в бачський комітат. Куди йшли, розповсюджувались пожари, руйнування і вбивства, навіть більш віддалені поселення, почувши про мету і рух своїх однодумців, вважали, що настав час: треба скинути ярмо поміщиків, все пустошать, грабують, рівняють із землею. У мараморському

dinalis, et Primas properavit. 11-a Martii eligitur Joannes Medici Cardinalis, qui assumpto Leonis X. nomine, coepit Ecclesiae praeesse, sub quo adeo grandes evenere casus.

Bakats(!) a novo Pontifice obtinuit Bullam indulgentiarum pro illis, quicunque contra Turcas arma capessiverit. Bullae publicationem Status, et Ordines, ipsaque aula impediebat, sed auctoritate Bakatsii 1514-o 16-a Aprilis publicata exstitit. Paulopost enormis confluit colluvies hominum, fortunas, et divitias ambientium. Nullo praesistente digniore homine, Georgius Dósa Siculus, Dalnokiensis Capitaneus, unius Turmae ad Belgrad in duello cum Turcico quodam Capitaneo victor, et ideo non solum nobilitate, sed 40. aulis colonialibus, et catena aurea condecoratus, Dux est electus inconditae turbae; tota plebs novitate rei commota, desertis laboribus, properavit ad campum Rákos, velut campum gloriae, et novae felicitatis, ut adeo paulopost ad Pestinum 40.000. totidem ad Magno-Varadinum et Ketskemét confluerint. Tunc observant Heri se omnibus servis orbatos esse, funibus, et catenis ligatos, quosquos possunt reducant, dirisque verberibus adficiunt; Re ad Castra Sacrae Expeditionis perlata, tota turba commota non amplius in Turcas, sed domesticos hostes, sui que oppressores – Nobiles strinxit arma. Nec²⁰³ ipse Dux Dósa potuit cohibere furorem. Pestini, et Budae coepta est caedes, quisquis Nobilium deprehendi, potuit, necatus est, utraque Civitate direpta, nefandae scaenae rumore per Regnum sparso, pavor, et trepidatio spargitur, ipsa Aula contremuit. Dósa divisit in tres turmas suas Copias. Szalerts Pestinum, Barnabas Presbyter Agriam occupandam, tenendamque disponitur, solus Dux versus Szegedinum movit, alter Presbyter Laurentius ad Comitatum Bacsensem mittitur. Quaque itum, incendia, ruina, et neces circumferebatur, remotiores quoque possessiones audito contubernalium suorum scopo, et progressu, tempus adesse existimabant; jugum Dominorum Terrestrialium excutiendi, omnia vastant, diripiunt, et solo aequant. In Comitatu Marmarosiensi ipsi Nobiles

комітаті самі знатні, очолюючи селян, розкрадають доми могутніших і передають їх на вбивство.

Збільшується сміливість і жорстокість селян. Після того як Дожа біля Сегедина одержав перемогу над Миколою Чакі, чанадським єпископом, встановив принципи оскільки незвичні, остільки небезпечні, щоб у цілій державі був лише один єпископ; усунувши каноніків, абатів і наставників, хай всі пресвітери будуть собі рівними. Хай перестануть існувати графи, барони і знать, хай називаються лише громадянами і селянами, хай буде знищена сама королівська влада, і хай має шану тільки вождь народу.

Спустошення цілої держави мало сумні наслідки, бо після того як одна частина була розбита на полю Ракос, друга – хрестоносці – біля Шарош Патака та Егера, сам Юрій Дожа був схвачений і спалений Іваном Заполієм біля Темешвара. Доля королівства стала сумною, бо дворянський стан, зібравшись 1514 р. засудив бунтівників, щоб винагородили всі шкоди, заподіяні дворянам, або в будівлях, або в речах, або в худобі, або що пропало із речей домашнього вжитку, те поверталось оцінене в приблизній ціні, навіть вистачило дворянинові присягою підкріпити своє визнання і вже виплачувались особливі шкоди. Ще більше обтяженою була доля селян, тому що були кинуті у вічне рабство, панщина, дев'ятина та безліч інших труднощів наложено на них.²⁰³ Селяни, підкорені цим суворим законам, тоді не тільки збідніли, але ще й тепер оплакують свою нещасну долю.²⁰⁴ Поки дворяни були зайняті підкоренням і пригніченням селян, турок, захопивши Сабач і Белград, загрожував фортецям Угорщини. Явна небезпека вимагала серйозних заходів, тому дворянський стан, зібравшись у Будині в 1522 і 1523 рр., наложив надзвичайні податки на прелатів і магнатів, на дворянина і на незнатного, відповідні до доходів, на самих же бідних – від комина по два золоті.

²⁰³ а) Див.: Звід законів (Corpus Juris), декрет з 1514 року.

rusticis praeceuntes, potentiorum aedes expilant, et caedibus tradunt.

Augetur temeritas, et crudelitas rusticorum, posteaquam ad Szegedinum Dósa supra Nicolaum Csáky Episcopum Csanadiensem victoriam retulisset, statuit principia, sicut extraordinaria, ita periculosa, ne in toto regno praeter unum Episcopum existat, Canonicis, Abbatibus, et Praepositis sublatis, Presbyteri sibi aequales sint. Comites, Barones, et Noboles cessent, sed solum Cives, et rustici nominentur, ipsa Regia autoritas abrogetur, et solum Ductor populi audiat.

Strages Regni universalis tristes habuit sequelas, posteaquam enim altera pars in campo Rákos, altera Crucigerorum ad Sáros Patak, et Agriam fusa exstisset, ipse Georgius Dósa ad Temesvár per Joannem Zápolya captus, crematusque fuisset, sors regni evasit tristis, Status, et Ordines enim 1514-o congregati, ad omnia damna Nobilibus illata bonificanda rebelles condemnarunt, sive in aedificiis, aut rebus, sive in pecoribus, aut supellectili quid periit, id arbitrario pretio aestimatum reddebatur, imo suffecit Nobili juramento firmare suam fassionem, et jam solvebantur ei specificata damna. Magis adhuc adgravata est sors rusticorum, quod perpetuae servituti subjecti sint, robottae, nonae, aliaque innumera onera eis imposita sunt.²⁰³ Duris his legibus rustici subjecti, non modo pro tunc depauperati, sed actu adhuc miseram suam sortem lugent²⁰⁴. Dum Nobiles in subjugandis, et opprimendis rusticis desudarent, Turca occupatis Szabacs, et Belgrád, fortalitiis Hungariae imminebat. Manifestum periculum serias dispositiones deposcebat, ideo Status, et Ordines Budae 1522. et 1523 congregati, extraordinaria tributa Praelatis, et Magnatibus, nobili, et ignobili proventibus congrua, ipsis miseris fumatim 2. aureorum imposuerunt. Sed omnes conatus Patriam liberandi erant irriti, nam rustici per nobiles, et magnates oppressi, omnibusque opellis spoliati,

²⁰³ а) Vide Corpus Juris, Decretum de anno 1514.

Але всі проби звільнити батьківщину були марними, бо селяни, пригнічені дворянами і магнатами, усього позбавлені, борючись з крайньою бідністю, не спішили на захист своїх пригноблювачів, бо вони не могли втратити ані батьківщини, ані маєтку. Дворяни, які жили з магнатами і прелатами у гострій ворожнечі, ненависті і суперечках, занепокоєні більше, щоб цих послабити і притіснити, аніж ворога прогнати, мало або нічого не виконали з тих обов'язків, які на них були накладені. Самі магнати і прелати, сперечаючись між собою, намагаються різними способами звільнитися від встановлених податків і тому не дивно, що найбагатше вище духовництво і бундючні магнати не були спроможні набрати більше як 26 тисяч озброєних. Вступивши в битву з турками 1526 року біля Могача, все угорське військо загинуло скоріше від обману і хитрощів, аніж від численності. Сам король загинув не на полі бою, але, залишивши його своєчасно, в озері, місці, відповідному його зниженості. Наслідки цієї поразки були сумнішими, ніж (полуда і пихатість*) млявість угорців (могла зрозуміти*) дозволяла передбачати. Бо турки, не зустрічаючи жодного опору, захоплюють більшу частину Угорщини, саму королівську резиденцію в Будині. Іншу частину турок для більшого нещастя країни, ніж якби сам зберіг її для себе, віддав Івану Заполю, якого той хотів мати своїм васалом, а певна частина угорців – королем. Друга частина угорців під керівництвом палатина і вдови королеви, присягає на вірність Фердинандові, архівождю Австрії. Турок не лютував би проти нещасних переможених у більшій мірі, ніж ці сторони лютували взаємно. Наші краї припали на долю Заполя і були викладені як спустошенню прихильників Заполя, так і руйнуванню германських вождів. Тому нема нічого дивного,²⁰⁵ якщо історія цієї нещасної доби не розповідає ні про що інше, тільки про вбивства людей, про руїни міст і пожари сіл.

* В рукописі перекреслено.

extrema cum paupertate collectantes in defensionem suorum oppressorum non properabant, nec patriam, nec opes amittere queunt. Nobiles in acerba cum Magnatibus, et Praelatis inimicitia, odio, et certaminibus viventes, magis in his debilitandis, et oprimentis, quam hoste fugando solliciti, parum, aut nihil onerum sibi impositorum depurabant, ipsi Magnates, et Praelati inter se certantes, variis modis student amolire imposita tributa, et ideo non mirum, si ditissimus Clerus sublimior, superbique Magnates non plus, quam 26. milia armatorum conflandi erant in statu. Manu ad Moháts 1526-o cum Turcis conserta, dolo, et stratagemate(!) magis, quam multitudinem totus exercitus Hungarus, ipse adeo Rex non in campo Martis, sed hunc tempestive deserendo, in lacu, mollitici ejus congruo loco interiit. Sequelae hujus Cladis moestiores erant, quam ut (coecitas, et arrogantia*) segnitics Hungarorum praevidere, (et capere potuissent*) permisisset.

Turcae etenim nullo impediante, majorem partem Hungariae, ipsam Regiam Budensem occupant, et pro majore Regni infelicitate, quam si solus sibi illud retinuisset, Joanni Zápolya, quem ille suum vasallum, et quaedam pars Hungarorum Regem habere cupivit, tradit. Altera pars Hungarorum duce Palatino, ac vidua Regina Ferdinando Austriae Archi-Duci fidelitatem jurat. Turca non magis saevisset in miseros debellatos, quam partes hae saevierunt invicem. Partes nostrae obtigerunt Zápolya, et expositae erant tam Zápolyianorum depopulationi, quam devastationi Ducum Germanorum. Unde non est mirum,²⁰⁵ si praeter caedes hominum, excidia Civitatum, et incendia pagorum nihil aliud narret historia infelicis hujus Epochae.

* В рукописі перекреслено.

Здавалося, що настав кінець спустошенню, коли Фердинанд і Заполі 1535 р. уклали мир так, що один і другий зберіг титул короля і кожен половину Угорщини, хоч один і другий під час своєї коронації присягав, що треба зберегти цілісність країни. Верхня Угорщина з Трансильванією дісталась Заполію.

У 1540 році події змінилися, бо після смерті Заполія і його похорону в Альбі Регії, королем проголошується його син Сігізмунд, і опікунами встановлюються Мартінузі, Петро Петрович і Валентин Терек разом із матір'ю.

Наступило і третє лихо, не менш згубне для стану, як для церкви Христа, а саме, реформація Лютера і Кальвіна. Привід для несподіваного виступу був такий.

Глава 50 Реформація

Лев X, бажаючи завершити базиліку Петра в Римі, закликає весь християнський світ принести побожні пожертвування і щедрим дарувальникам пропонує повне відпущення гріхів. Чернець домініканець Тецел призначається для збирання пожертвувань і розподілу індульгенцій в Німеччині. У той час у Віттенберзі жив августинський чернець Мартін Лютер, водночас професор, своєю ерудицією більш шкідливий, ніж корисний для світу, своєю ж зарозумілістю згубний для католицької церкви. Вчені не погоджуються щодо причини першого виступу. Одні твердять, що самолюбство Лютера було роздратоване тим, що не він був призначений розподільовачем індульгенцій, інші ж передають, що Лютер, строгий у прийманні св. сповіді, відмовляв у відпущенні багатьом сповідникам із-за важких гріхів, тоді сповідники, пред'являючи індульгенційні листи, видані Тецелем, дали привід, щоб Лютер обнародував на дверях церкви відомі тези проти впливу індульгенцій. Папа, повідомлений про це Тецелем, попередив Лютера, щоб відмовився,²⁰⁶ і, тому що він не дає згоди, викликає його в Рим, і, коли не з'являється, відлучає із церкви. Лютер

Videbatur finis impositus fuisse Vastationum, dum Ferdinandus, et Zápolya 1535-o ita pacem iniere, ut uterque titulum Regis, ac quavis mediam Hungariam teneat, quamvis uterque tempore Coronationis suae integritatem Regni servandam juraverit. Superior Hungaria cum Transylvania obtigit Zápolyae. A.1540 Nova facies rerum emersit, Zápolya etenim mortuo, ac Albae-Regiae sepulto, filius ejus Sigismundus minorennis Rex renunciat, et Martinusius, Petrus Petrovics, et Valentinus Török, una cum matre Tutores constituuntur.

Accessit et tertium malum pro Statu non minus, quam Ecclesia Christi, exitiale, Scilicet reformatio Tutheri, et Calvini. Eruptionis occasio fuit sequens.

Caput 50. Reformatio.

Leo X. Basilicam Petri Romae perfecturus, integrum orbem Christianum ad pia oblata praestanda provocat, et largitoribus plenarias Indulgentias offert. Ad oblata colligenda, et distribuenda indulgentias pro Germania constituitur Monachus Dominicanus Tezel. Vittembergae debebat pro tunc Augustinianus Monachus Martinus Luther, simul Professor, vir eruditione sua magis nocivus, quam utilis orbi, protervia vero sua Ecclesiae Catholicae exitialis. Non conveniunt eruditi in motivo primae eruptionis. Alii dicunt Lutheri arrogantiam per id fuisse laesam, quod non ille sit constitutus Indulgentiarum Dispensator, alii vero tradunt Lutherum in S. Confessionibus excipiendis intentum pluribus poenitentibus ob gravia crimina S. absolutionem negavisse, eorum Poenitentes indulgentiales litteras per Tezelium extradatas producendo, ansam praebuere, ut Lutherus certas Theses contra vim Indulgentiarum portis Ecclesiae affixerit. Pontifex eatenus per Tezel informat, Lutherum ad revocationem strinxit,²⁰⁶ et renuentem Roman citat, ac non comparentem excommunicat. Tantum abest, ut Lutherus excommunicationis poena fuisset fractus, ut potius convocatis aliquot suis sociis, ac nonnullis discipulis, extra moenia urbis

зовсім не був знесилений карою відлучення, навпаки, скликавши кількох своїх приятелів і деяких учнів, відправляється за мури міста і, розвівши вогонь, спалює булли. Потім з більшою гостротою словом і на письмі почав вести боротьбу не тільки проти вчення, але проти самих католицьких догм. Жодна розумна людина не буде заперечувати, що в той час просочилося багато зловживань в церкву Христа і осквернило святість первісного вчення, не знаходився, хто приніс би допомогу і тому вченню Лютера скрізь легко розповсюджувалося, тим більше, що він дозволяв ченцям одружуватись, світським (священникам) свободу, князям же право на церковні маєтки.

У Віттенберзі вчилися в той час угорські юнаки: Михайло Шіклоші, Мартін Ціряк, Степан Галсечі, Емерік Азарі, Діонізії Лінці, Балтазар Глеба, Іван Утман і Христіан Лані, які, повернувшись додому, розповсюджували в різних районах країни нове вчення, зокрема, Михайло Шіклоші, призначений за уйгельського пароха сильним в той час правителем Антоном Палоцієм, водночас патроном церков, розміщених у його Ш. Потоцькому володінні, перший поширює в цих краях писання Лютера і сіє перші зерна реформації. Зерна тим вільніше сходили, що всі єпископи, крім п'яти, загинули в битві біля Могача, а два королі занепокоєні більше зберіганням корон, в єпископські крісла розміщали своїх клієнтів (з другого боку попередньому доводилось втікати, церква ж змушена була приймати нового єпископа, який зовсім не був певний про своє крісло, скоріше міг називатися найманним слугою, аніж турботливим пастирем).^{*} Пізніше сам Заполі став захисником і шанувальником нової релігії, яку розповсюджував владою і силою, як другий Магомет.

Хоч у багатьох єпархіях були єпископи, але тільки на ім'я, бо світські правителі захоплюють їхні маєтки. Петро Перені

^{*} Текст між дужками в рукописі перекреслений.

egreditur, et extracto igne Bullas comburit. Expost majori acerbitate verbo, et scriptis non solum disciplinam, sed ipsa Dogmata Catholica impugnare coepit. Innumeros abusus tunc in Ecclesiam Christi irrepsisse, ac Sanctimoniam disciplinae primitivae contaminavisse nemo prudens negaverit, medelam qui ferat, non inveniebatur, et ideo doctrina Lutheri facilem ubique invenit aditum tanto a fortiori, quod is Monachis uxores, saecularibus laxitatem, Principibus vero jus in bona Ecclesiastica tribuerit.

Studuerunt tunc temporis Wittenbergae juvenes Hungari: Michael Siklósi, Martin Cziriak, Stephanus Gálszécsi, Emericus Azari, Dionysius Linczy, Balthasarus Gleba, Joannes Uthman, et Christianus Lányi, qui domum reduces per varias Regni oras Doctrinam novam disseminarunt, signanter Michael Siklósy (!) per potentem tunc temporis Dinastam Antonium Páloczy, simul Patronum Ecclesiarum in suo Dominio S. Patakiensi sitarum in Parochum Ujhelyiensem praesentatus, primus scripta Lutheri in his partibus propagat, et prima semina reformationis spargit. Semina tanto liberius pululabant, siquidem Episcopi in Clade ad Moháts usque ad quinque omnes interierunt, duoque Reges magis detutandis Coronis solliciti, suos Clientes ad sedes Episcopales illocabant, (et altera parte adpropingvabat (!) priori fugere, Ecclesia vero novum Episcopum acceptare cogebatur, qui de sua sede nequaquam securus, mercenarius potius, quam Pastor sollicitus dici potuit).^{*} Tardius ipse Zápolya novae Religionis Protector, et Cultor evasit, eam sua potentia, ac vi, velut alter Mahometes propagavit.

Multis in Dioecesibus erant quidem Episcopi, sed solum nominatenus, nam Dynastae saeculares bona eorum occupant, Petrus Perényi

^{*}В рукописі перекреслено.

захопив маєтки єпископства егерського, Іван Серечень – печьського, Валентин Терек – ітранського, Павел Бокіч – дерського, Франціск²⁰⁷ Бадо – трансільванського, Каспар Перусіч – чанадського і Емерік Цібак – великоварадинського єпископств. Єпархії і маєтки інших єпископств стогнали під турками.

Ані Заполі, тим менше Фердінанд не були спроможними заставити грабіжників, щоб повернули маєтки. Сам Рим мимоволі сприяв поширенню реформації в Угорщині, тому що вимагав згідно з попереднім звичаєм від згаданих єпископів прибутки і такси за булли, єпископи ж, не маючи маєтків, не могли платити, таким чином, вони були позбавлені сили і можливості керувати молодшим духовництвом і забезпечити парафії священиками. Вранці, егерський єпископ, на протязі семи, інші на протязі десяти, ба навіть п'ятнадцяти років, будучи неспроможними виконувати булли і посвячення, не могли справитись із труднощами своєї єпархії.²⁰⁸

Біля 1568 р. існували в державі вже лише три єпископи: загребський Драшкович, Борнемісса – нітранський і Вранці – егерський, але перший пан Горватії, другий канцлер королівства, який жив у Відні, останній восьмидесятилітній, мало могли допомогти церкві. Реформати ж за Меланктона то нав'язують громадськості багато здібних вихованих людей, то примушують їх за допомогою опікунів прийняти нових пастирів, тому багато громад реформується або через необізнаність, або силою. При таких умовах багато священиків, наприклад, у Мішколці, ченці, як Старай і Копачі в Потоці, одружуються і стають реформаторами. Цих наслідують майже всі більш відомі родини: Естергазі, Турзо, Бочкай, Другет, Форгац, Кенде, Добо, Шереді, Боттяні, Драгфі і т. ін. і т. п., так що біля 1592 р. в цілій державі залишилось тільки три католицькі магнати, все дворянство і вільнопіддані приймають віру то Лютера, то Кальвіна. Вже біля 1550 р. мали багато

Episcopi Agriensis, Joannes Szeretsényi Quinque Ecclesiensis, Valentinus Török Nitriensis, Paulus Bakits Jaurinensis, Franciscus²⁰⁷ Bodo Transylvanici, Casparus Perusits, Csánadiensis, et Emericus Czibák Magno Varaminensis Episcopatus Bona occuparunt; reliquorum vero Episcopatum Dioeceses, et Bona sub Turcis genuere.

Nec Zápolya, tanto minus Ferdinandus fuit in statu raptores ad dimittenda bona stringendi. Ipsa Roma invita promovebat Reformationem in Hungaria, a nominatis etenim Episcopis praetendebat secundum morem priorem annatas, et taxas Bullarum. Episcopi vero Bona non tenentes solvendo impares erant, hinc Clerum Juniores ordinandi, et Parochias Pastoribus providendi potentia, et facultate destituebantur. Vranczy Episcopus Agriensis 7. alii 10. quin imo 15. annis Bullas, et consecrationem consequi nequeutes, Dioecesis suae necessitati providere non poterant.²⁰⁸ Circa 1568. jam solummodo tres Episcopi exstiterant in Regno Zagrabiciensis Draskovics, Bornemisza Nitriensis, et Vranczi Agriensis, sed prior Banus Croatiae, alter Cancellarius Regni Viennae habitans, postremus octuagenarius parum Ecclesiae prodesse valere. Reformati vero sub Melanctone innumeros idoneos viros educatos communitatibus jam obtrudunt, jam per Patronos ad novos Pastores acceptandos eas cogunt, unde multae communitates aut ignoranter, aut vi reformatur, quo viso multi Plebani uti Miskolcinci; Religiosi, uti Sztáray, et Kopátsy Potokini uxores ducunt, fiuntque reformati. Hos sequebantur fere omnes familiae majores Eszterházy, Thurzó, Botskay, Drugeth, Forgáts, Kende, Dobó, Serédy, Battyányi, Drágyfy etc. etc. ut adeo circa 1592. solummodo tres magnates in toto Regno Catholici manserint, tota nobilitas, et fideles jam Lutheri, jam Calvini fidem assumunt, et ideo jam circa 1550. innumeras bene dispositas scholas habuerunt, et in Erdőd primam, serius Tornae, Bereghszaszini, Szathmarini, et alias innumeras Synodos celebraverunt. Juvit propagationem eorum, Turcarum Dominium; ubi enim

²⁰⁷ a) Fessler, Geschichte, 7, 521.

²⁰⁸ a) Fessler Geschichte 7.521.

добре упорядкованих шкіл і провели збори, перші в Ердеді, потім в Торні, Берегові, Сатмарі і в багатьох інших місцях. Їх поширенню допомагало панування турків, бо там, де були турки, реформати діяли безпечно. Найбільший скандал робило вище духівництво, коли поміняло свою віру на реформатську, в такому розумінні діяв Емерік Бебек, секешфегерварський²⁰⁸ наставник. Мартін Кохелеті, веспремський єпископ, який одружився з Варварою Другет, проживаючою у Фортетці Барко, Франціск Турзо, нитранський єпископ, Андрій Дудіч, печський єпископ, який одружився з графинєю Тарноскі. Мартін Калман Чегі, канонік дюлафегерварський, став проповідником у Мукачеві і Берегові.

На засіданні державних зборів у Братиславі було ухвалено, щоб лютеранів палили, але вже 1548 р. не вважали, щоб їх переслідувати, тільки треба поновити давню віру і тому Дудіч виконував обов'язок посла у Варшаві. Фердинанд, маючи намір зробити перешкоду злу, на пораду свого сповідника Урбана Текстора, лабацького єпископа, вирішив ввести єзуїтів, смертельних ворогів нової секти, яких привів у Відень 1554 р., у Трнаву 1561 р. і довірив їм керівництво школами, але після спалення монастиря у Трнаві 1561 р. по наказу їхнього керівника Боргія припинили свою апостольську місію.

В той час вся Угорщина була би стала реформатською, якби між реформатами не виник розкол, бо Матвій Девай, Степан Кіш та Мартін Калман-Чегі не залишились вірними доктрині Лютера, але почали уважно розглядати, засвоювати і проповідувати також погляди Цвінглія і Кальвіна. Девай мав успіх у Вудині, Палі та Кошицях; Кіш переніс вчення Цвінглія і Кальвіна про євхаристію в Дюлу, Цеглед, Темешвар, Мезе-Тур і Рацкеве; Калман-Чегі розповсюджував цю науку в Мукачеві, Берегові та Дебреціні.

Кальвіністи провели перші збори в Берегові 1 грудня 1552 р. і проголосили дійсним вченням про євхаристію, але ще не наважувалися повністю приєднатися до гельветського віросповідання, ані на на-

Turcae erant, ibidem tute operabantur Reformati. Maximum Scandalum praebuit altior Clerus, dum fidem suam cum Reformata permutaverat, tali ratione Albae Re²⁰⁸galensis Praepositus Emericus Bebek. Martinus Kochéleti Episcopus Veszprimiensis, qui duxit Barbaram Drugeth, in arce Barkó degentem, Franciscus Turzó Nittriensis Episcopus, Andreas Dudits, Episcopus Quinque Ecclesiensis, qui duxit Comitissam Tarnószky. Martin Kalman Csehi Alba Juliae Canonicus, fit Praedicatus Munkátsini, et Bereghszászini. –

In Diaeta Posoniensi equidem statutum fuerat, ut Lutherani comburantur, sed jam 1548. non censuerunt persequendos, solum restituendum antiquum cultum, et ideo Dudits Legati munus obibat Varschoviae. Malo obicem positurus Ferdinandus, Jesuitas, svasu sui Confessorii Urbani Textoris, Episcopi Labacensis, inducere statuit, novae sectae capitales hostes, quos 1554. Viennam, 1561. Tyrnaviam introduxit, scholasque eis regendas concedit, sed 1561. Claustro Tyrnaviensi combusto, munus suum apostolicum continuare, jussu sui Generalis Borgia cessarunt. Tota Hungaria ea Epocha evasisset Reformata, si inter Reformatos scissio non fuisset orta. Dévay Mathias etenim, Stephanus Kis, et Mártinus Kálmán-Cschi non manserunt penes Doctrinam Lutheri, sed opiniones etiam Zwinglii, ac Calvinii inceperunt examinare, adoptare, ac praedicare. Devay Budae, Papae, et Cassoviae aplausum metebat; Kis Zwinglii, et Calvinii doctrinam de Eucharistia Gyulam, Czepléd, Temesvarinum, Mezó-Tur, ac Ráczeve detulit; Kalman-Csehi Munkátsini, Bereghszáz, et Debreczini disseminavit eandem doctrinam.

Primam Synodum Calviniani celebrarunt Bereghszászini 1552. 1-a Decembris, et confirmarunt Doctrinam de Eucharistia, sed non audebant adhuc Helveticae Confessioni ex integro adhaerere; nec in Conventiculo multorum

раді багатьох проповідників, яка відбулася 1557 р. в Ченгері, сатмарського комітату, не осмілилися виступити проти Лютера, нарешті, на зборах, проведених у Тарцалі приймають визнання Федора Беци: відмовляються від некавшеного хліба, відхиляють присягу при одруженні і схвалюють віру Кальвіна.²⁰⁹

З цих пір церква Кальвіна залишилась відділеною від Лютера і, тому що першу визнавали переважно угорці, а другу німці, віра Кальвіна почала називатися мадярською вірою на відміну від Лютера, яка називалась німецькою вірою. Ця назва, занесена 1604 р., читається в публічному протоколі земплінського комітату.³

На протязі цього століття католицька релігія майже зникає в Угорщині, майже всі магнати з дворянами приєдналися до реформатської секти, цілі церковні громади кріпаків почали залишати католицьку віру. Фесслер, невтомний дослідник, перелічує як родини так і громади, які відійшли від католицької віри.⁵

Русинів і волохів у дідівській вірі зберегла відправа богослужб на рідній мові і строгість постів, духовництво, зрештою одружене, не приманювала прийнята свобода шлюбу і тому мало русинів прийняло нову релігію.

Глава 51

Булла Льва X про захист грецького обряду

Поки положення держави розхитувалось внаслідок зажерливості і бундючності вищого духовництва, і внаслідок жадібності магнатів, народи грецького обряду, які після Флорентійського собору належали до унії, зазнавали у великій мірі знущання від латинського духовництва, тому Лев X, бажаючи припинити взаємні незгоди, видав таку буллу: «Папа Лев X на вічну пам'ять про справу. Недавно ми дізналися, що хоч перед тим на Флорентійському соборі за щасливої згадки папи Євге-

²⁰⁹ a) Szirmai, Notitia Histor. C. Zemplén, pag. 111.

b) Geschichte v. Ungarn, 7, стор. 528 і сл.

Praedicantium in Csenger C. Szathmár 1557. celebrata ausi sunt contra Lutherum consurgere; tandem 1563. in Tarczal celebrata Synodo Theodori Beza Confessionem acceptant; asymum panem rejiciunt, juramentum in Matrimoniali Copulatione expungunt, Fidemque Calvini amplectuntur.²⁰⁹

Ab hoc tempore Calvini Ecclesia separata mansit a Lutheri, et quoniam priorem potissimum Magyari, posteriorem vero Germani sequerentur, Calvini Fides coepit Magyar hit nominari, ad distinctionem Lutheri, quae Német hit compellabatur. Nomenclatio haec publico Protocollo Cottus Zemplén 1604. illata legitur.³

Defluo praesenti saeculo Religio Catholica ferme evanuit ex Hungaria, Magnates ferme omnes cum Nobilibus Reformatae Sectae addicti sunt, integri Tractus Colonorum Fidem Catholicam exulare fecere. Fessler sedulus Collector tam Familias, quam Communitates enumerat, quae a Catholica Fide defecerant.^b Ruthenos, et Valachos in avita Fide tutavit absolutio Divinorum in Materna lingua, et jejuniorum rigor, Clerum vero caeteroquin uxoratum non allexit sumpta libertas Matrimonii, et ideo pauci Rutheni religionem novam susceperunt.

Caput 51-um

Pro tutamine Ritus G. Bulla Leonis X-i.

Dum avaritia, et arrogantia Cleri altioris, et magnatum rapacitate Status convelleretur, publicaue felicitas concussa jaceret, Ritus Graeci populi post Florentinam Synodum Unioni adhaerentes per Latinum Clerum majorem in modum divexabantur. quare Leo X. mutuae correlationis limitas positurus, sequentem edidit Bullam. Leo Papa X. ad perpetuam rei memoriam. Accepimus nuper, quod licet dudum in Concilio Florentino sub fel. rec. Eugenio Papa IV. Praedecessore Nostro (in quo inter caeteros Principes, et

²⁰⁹ a) Szirmai Notitia Histor. C. Zemplén pag. 111.

b) Geschichte v. Ung. 7. pag. 528. et aliis.

нія IV, нашого попередника, (на якому взяли участь між іншими князями і прелатами тодішній імператор грецький і багато інших прелатів грецького народу, щоб зробити унію східної церкви греків із римською, чого так давно бажали наші попередники, римські папи, і все християнське суспільство) між іншими постановами було ухвалено, що згаданий народ залишається у деяких своїх обрядах і звичаях, які не вважалися ересю, до яких відносяться, між іншим, і те, що пресвітери²¹⁰ відправляли на квашеному і хрестили інакше, ніж римляни, а саме, хреститись слуга божий, в ім'я отця, і сина, і св. духа, амінь. Також згаданий собор постановив, розпорядився і ухвалив, або дозволив, щоб служителі могли вступати в шлюб перед прийняттям самих священних обов'язків, бороду відрощувати, і причащати всіх, також дітей, під обома видами; однак латинські місцеві керівники щодня обтяжують, турбують і тривожать сам народ щодо згаданих обрядів та звичаїв на місцях, де в цей час знаходяться греки, примушують їхніх дітей та інших, вихрещених за їх звичаєм, знову хреститись за звичаєм римської церкви, не повинні причащати всіх, а також дітей, під обома видами, ані відрощувати бороду, ані не відправляти на квашеному, але на неквашеному, і служителям не вступати в шлюб, із-за цього і дечого іншого щодня виникають народу різні скандали, із дня на день могли б виникати, якби ми, або престол, не потурбувались про відповідне лікування. Ми вважаємо, що нагорода за труд буде і благочестива і необхідна, щоб згадана унія, здобута великим зусиллям і виношена римськими папами, збереглася, щоб проявлялась своєчасна турбота про їх спокій і душевну потіху, а також щоб згідно з їх давнім звичаєм дотримувались обряди і звичаї в їх церквах та де-небудь в іншому місці. Із власної волі, не на прохання когонебудь, пред'явлене нам про це, але з нашої справжньої щирості, з певної обізнаності та з повноти апостольської свободи, змістом цієї грамоти даємо згоду і прихильно ставимось до згаданих греків, як прелатів

Praelatos, Imperator tunc Graecorum, et quam plurimi alii Praelati nationis Graecae pro Unione facienda de Orientali Graecorum cum Romana Ecclesia, re tamdiu a Praecessoribus Nostris Romanis Pontificibus, ac tota Christiana Republica desiderata interfuerunt;) inter alia statuta, ac determinata nationem praedictam in quibusdam eorum Ritibus, et observantiis, quae non imputabantur haeresi, permanere, et inter caetera scilicet, quod Presby²¹⁰teri in fermentato celebrare, ac sub alia forma quam Romana, baptisare, videlicet Baptisatur Servus DEI in nomine Patris, et Filii, et Spiritus S. Amen. Item quod Ordinati in Sacris, matrimonio ante ipsorum Sacrorum ordinum susceptionem contracto uti, ac barbam nutrire, venerandumque Sacramentum sub utraque specie omnibus, etiam pueris ministrare possint, per dictum Concilium statutum, ordinatum, et decretum, sive permissum fuerit; tamen ordinarii locorum Latini ipsam nationem super dictis Ritibus, et observantiis in locis, ubi praesenter Graeci morantur, quotidie molestant, perturbant, et inquietant, cogentes pueros ipsorum, et alios, eorum more baptisatos iterum more Romanae Ecclesiae baptisari, dictumque Sacramentum sub utraque specie omnibus, etiam pueris praedictis minime ministrari debere neque barbam nutrire, neque in fermentato, sed azymo celebrare, ac ordinatos in dictis sacris ordinibus Matrimonio non uti, propter quae, et nonnulla alia quotidie in populo diversa scandala exoriuntur, ac in dies, nisi de opportuno remedio per nos, aut sedem praedicto provideretur, exoriri contingeret. Considerantea autem nos operae pretium, piumque fore ac necessarium, ut Unio praedicta, multo labore quaesita, ac per Romanos Pontifices sollicitata conservetur, et dictorum Graecorum molestiis, ac impedimentis hujusmodi obvietur, ipsorumque quieti, animarumque consolationi in praemissis oportune consulatur, nec non ritus, et observantiae iū Eorum ecclesiis, et alibi juxta antiquam ipsorum consuetudinem praeserventur, motu proprio non ad alicujus Nobis super hoc oblatae petitionis instantiam, sed de nostra mera liberalitate, et ex certa scientia, ac de Apostolicae Libertatis plenitudine

так і до інших осіб грецької нації, і до кожного з них, щоб вільно і законно могли користуватись своїми обрядами і збереженнями або звичаями, як вищезгадано, і одне і друге могли зберігати, і згідно з їх давнім звичаєм відправляти меси та інші богослуження; а також щоб архієпископи, єпископи та інші грецькі прелати і між тими греками, де архієпископи, єпископи та інші латинські прелати²¹ мають юрисдикцію, могли вільно виконувати понтифікальні обов'язки, і щоб латинські керівники і прелати, а також місцеві служителі і тимчасові пани, світські службовці за зберігання цього роду обрядів аж ніяк проти волі не притягати в суд, або інде, від їх звичайних обов'язків, церков, і побожних місць та молитовних домів, а також щоб будь-які грецькі священики, або інші особи грецької нації, які звідки б не прийшли у місця, де знаходяться архієпископи і єпископи, і інші прелати латинників, тимчасові пани, могли вільно і законно просити і приймати милостині від самих греків, як від латинників. І до того ж, щоб жодний архієпископ і єпископ грецький не міг підвищувати в священики латинських клериків, ані латинський архієпископ і єпископ, навіть звичайний, не міг підвищувати в священики грецьких клериків, і щоб в єпархії, де живуть латинники і греки, і мають тільки латинського архієпископа, або єпископа, згаданий архієпископ або єпископ міг призначити для виконання обов'язків і справ згаданих греків грецького вікарія, милого самим грекам, або обраного самими греками, бо ж грецька людина краще знає грецькі звичаї, ніж латинська, якого вікарія повинні утримувати за свій рахунок і податок. У справах апеляційних до митрополита, який, може не є греком, названий митрополит в названих справах так же повинен призначити грецького суддю. І до того ж, хоч у парафіяльних церквах самих греків за дуже давнім і до сих пір збереженим, обрядом дозволено кінчати відправу одному священику тільки один раз на день, проте деякі латинські священики, залишивши свої парафіяльні

dictis Graecis tam Praelatis, quam aliis personis nationis Graecae, et eorum cuilibet, ut eorum ritibus, ac observantiis, sive consuetudinibus, ut praemittitur, uti, ac illos, et illas observare, Missasque, et alia Divina Officia secundum eorum antiquam consuetudinem celebrare; Nec non Archi-Episcopis, Episcopis, et aliis Praelatis Graecis, et inter eosdem Graecos ubi Archi-Episcopi, Episcopi, et alii Praelati Latini juris²¹dictionem habent, Pontificalia libere exercere, officia, ac a Suis Ordinariis officiis, Ecclesiis, ac piis locis, et Oratoriis super hujusmodi Rituum observantia per Latinos Antistites, et Praelatos etiam locorum ordinarios, et Dominos temporales, Magistratus saeculares in iudicium, vel alias inviti minime trahi, nec non ut quicumque Clerici Graeci, ac aliae personae nationis Graecae undecunque venientes in locis, ubi Archi-Episcopi, Episcopique, et alii Praelati Latinorum, et Domini Temporales sunt, ab ipsis Graecis, quam Latinis Eleemosinas petere, et accipere libere, et licite possint, motu, et scientia similibus tenore praesentium concedimus, et indulgemus. Et insuper quod nullus Archi-Episcopus, et Episcopus Graecus Clericos Latinos, nec Latinus Archi-Episcopus, et Episcopus etiam ordinarius Clericos Graecos ad Sacerdotium promovere valeant, ac quod in Diocesi, ubi Latini, et Graeci inhabitant, et solum Archi-Episcopum, sive Episcopum Latinum ordinarium habent, dictus Archi-Episcopus, sive Episcopus circa negotia, et causas dictorum Graecorum Vicarium Graecum ipsis Graecis gratum, vel per ipsos Graecos eligendum, ex quo Graecus vir melius Graecos mores novit, quam Latinus, eorum stipendio, et salario retinendum deputare. Quodque in causis appellationis ad Metropolitanum, qui forsitan Graecus non esset, dictus Metropolitanus similiter in dictis causis iudicem Graecum deputare teneatur. Et insuper cum in Parochialibus Ecclesiis ipsorum Graecorum ex antiquissimo, et hactenus observato Ritu non nisi semel in die per unum Sacerdotem celebrari liceat, et tamen nonnulli Sacerdotes Latinorum dimissis ipsorum prop(ri)is Parochialibus Ecclesiis, ut praefatos Graecos injuria afficiant, et ad disturbandum eorum Ritum, et consuetudinem hujusmodi (non) sci-

церкви, щоб нанести кривду згаданим грекам і порушити їх обряд та звичай, невідомо з якої злості, інколи захоплюють олтарі згаданих парафіальних церков і там проти волі тих греків відправляють меси і, мабуть, інші богослужіння, таким чином, згадані греки часто залишаються у великій душевній муці без слухання мес у свято та інші дні, в які²¹² звикли слухати месу. Ми же, щоб запобігти скандалу і передбачити, щоб у майбутньому такого роду душевні муки самим грекам не заподіювались, вищезгаданим латинським священикам (наказуємо) надалі не відправляти меси та інші богослужіння у названих церквах тих же греків; службовцям же, якщо вони є, не давати допомоги і милості згаданим священикам, а також не паплюжити, або засуджувати, або відхилити жодні обряди і церемонії греків, ухвалені на згаданому Флорентійському соборі, або на іншому місці. А там, де є два єпископи, один латинський, а другий грецький, як у Кефалонії і Зацінті, і, ачея, інде, латинський єпископ ні в якому разі не повинен втручатися у справи грецьких і світських осіб та грецьку юрисдикцію, або у щось інше, що так або інакше відноситься до грецького єпископа, але хай мають турботу і виконують керівництво та юрисдикцію латинський єпископ над латинниками, а єпископ грецький над греками. І до того ж, щоб пресвітери і клерики латинські в церквах греків не осмілювались і не заходились ані відправу кінчати, ані брати участь у похоронах, на весіллях і хрещеннях та інших публічних і приватних заходах греків, або втручатися, лише в такому разі, якщо для цього були спеціально запрошені самими греками. Щоб клерики, пресвітери світські і ченці греків, і їх церкви, і монастирі, і усякі маєтки могли вільно і законно користуватись, володіти і тішитися всіма і окремими привілеями, свободами, пільгами, ласками і прихильностями, і милостями, якими по закону, або за звичаєм, або якось інакше вільно і законно користуються, володіють і тішаються латинські клерики, пресвітери та ченці, і їх церкви, монастирі і усякі маєтки. А також в однако-

tur quo spiritu ducti, interdum altaria (d)ictarum Parochialium Ecclesiarum praecoccupant, et inibi contra voluntatem eorum Graecorum missas, et forsán alia Divina officia celebrant, adeoque dicti Graeci saepe numero sine auditione missarum cum magna animorum molestia Festivis, et aliis diebus, quibus²¹² missam audire consueverunt, remanent.

Nos vero ad obviandum scandalis, et providendum, ne in futurum molestiae hujusmodi Graecis ipsis inferantur, Sacerdotibus praedictis Latinis ne de caetero missas, et alia Divina Officia in dictis alias Ecclesiis eorundem Graecorum celebrare; Magistratibus vero, si qui sunt, ne dictis Sacerdotibus auxilium, et favorem praestent, nec non ut nullos ritus, et ceremonias Graecorum in dicto Concilio Florentino, vel alias approbatos blasphemare, aut reprobare, seu improbare. Ac ubi duo, unus Latinus, alter vero Graecus ejusdem loci, prout in Cephalonia, et Zacyntho, et forsán alibi sunt Episcopi, Episcopus Latinus Personis Ecclesiasticis, et saecularibus Graecis, ac jurisdictioni Graecae, vel aliis quibuscunque ad Episcopum Graecum quomodolibet spectantibus nullatenus se intermiscere praesumat, sed Episcopus Latinus Latinorum, Episcopus vero Graecus Graecorum dumtaxat curam, regimen, et jurisdictionem respective habeant, et exercent. Et insuper ut Presbyteri, et Clerici Latini in Ecclesiis Graecorum neque celebrare, neque funeralibus, nuptiis, ac baptismis, et aliis Graecorum actibus publicis, et privatis interesse, aut se immiscere, nisi ad haec specialiter per ipsos Graecos vocati fuerint, audeant, vel praesumant. Quod Clerici, et Presbyteri saeculares, et Monachi Graecorum, eorumque Ecclesiac, ac Monasteria, et bona quaecunque omnibus, et singulis privilegiis, immunitatibus exemptionibus, favoribus, et indultis, ac gratiis, quibus Clerici, Presbyteri, et Monachi Latini, eorumque Ecclesiae, Monasteria, et Bona quaecunque, de jure sive consuetudine, vel alias quomodolibet utuntur, potiuntur, et gaudent, uti, potiri, et gaudere libere, et licite possint, et valeant. Nec non Abbates, et Monachi Graeci, eorumque Monasteria, et Bona quaecunque omnibus, et singulis Privilegiis,

вій мірі волею, і знанням, і владою дозволяємо, ухвалюємо, проголошуємо, що грецькі ігумени і ченці, і їх монастирі, і усякі маєтки можуть також користуватись, володіти і тішитися всіма і окремими привілеями, свободами, пільгами і перевагами, які містяться в буллі, названій велике море, братами ордену миноритів чернечої шани і їх монастирями, місцями, або²¹³ зборами, дозволеними як згаданою буллою, так і яким-небудь іншим способом; а також щоб вдови грецьких пресвітерів або клериків, які живуть у моральній чистоті згідно з грецьким обрядом, тишилися і користувалися тими ж свободами, пільгами, привілеями, якими за життя могли користуватися їх чоловіки, пресвітери або клерики. І, таким чином, настановляючи, наказуємо і іншим латинським згаданим архієпископам, єпископам, і іншим прелатам, і пресвітерам, і клерикам, і усяким іншим, зрозуміло, прелатам старшим за зроблений ким-небудь проступок під наступною карою звільнення від богослужень, а іншим нижчим – відлученням, позбавленням церковних бенефіцій, які мають, і постійної неспроможності у майбутньому одержати інші, щоб цю грамоту і весь її зміст непорушно виконували. І таким чином, кожен суддя в римській курії, або поза нею, влюбій інстанції повинен судити, ухвалювати і виносити вирок, якщо їм і кому-небудь із них довелось інакше судити, ухвалювати і виносити вирок, і довелось що-небудь комусь, якому-небудь авторитету, в інтересі цих зробити інакше, вважається і недійсним, і безрезультатним. І все ж таки шанобливим нашим братам Казертану і Аскультану, єпископам, цією грамотою доручаємо і в чесності святої слухняності наказуємо, щоб тим же грецьким як пресвітерам, клерикам і згаданим ченцям, так світським і іншим особам згаданої грецької нації, проявляючи допомогу надійного захисту, зробили самі, або за допомогою іншого, або інших, щоб вищезгадані і будь-який з них мирно і спокійно користувався і утішався свободами, пільгами, ласками і милостями, а також вищезгаданими постановами, рішеннями

exemptionibus, indultis, gratiis, et praerogativis in Bulla: Mare magnum nuncupata, contentis Fratribus Ordinis Minorum Regularis observantiae, eorumque Monasteriis, locis, seu²¹³ Conventibus, tam per dictam Bullam, quam alias, quomodolibet concessis, et concedendis etiam uti, potiri, et gaudere possint; Nec non viduae Presbyterorum, vel Clericorum Graecorum in castitate iuxta ritum Graecum viventes, eisdem immunitatibus, exemptionibus, Privilegiis, quibus viventibus eorum viris, Presbyteris, seu Clericis gaudere poterant; gaudeant, et fruantur, paribus motu, et scientia, et potestate concedimus, decernimus, declaramus. Ac ita et alios (!)

Archi-Episcopis, Episcopis, et aliis Praelatis, et Presbyteris, et Clericis Latinis praedictis, et quibuscunque aliis videlicet Praelatis, majoribus sub suspensionis a Divinis, aliis vero inferioribus sub Excommunicationis latae sententiae privationis Beneficiorum Ecclesiasticorum, quae obtinent, ac perpetuae inhabilitatis ad alia in posterum obtinenda ipso facto per quemlibet contra facientem incurrendis poenis praecipientes mandamus, quatenus praesentes Litteras, ac omnia in eis contenta inviolabiliter observent, sicque per quoscunque iudices in Romana Curia, vel extra eam in quacunque instantia iudicari, sententiarum, et definiti debere, sublata eis, et eorum cuilibet aliter iudicandi, sententiarum, et definiendi facultate, ac irritum, et inane esse, quidquid secus super his a quocunque quavis auctoritate scienter, vel ignoranter contigerit, attentari. Et nihilominus Venerabilibus Fratribus nostris Casertano, et Asculano Episcopis per haec scripta committimus, et in virtute Sanctae obedientiae mandamus, quatenus eisdem Graecis tam Presbyteris Clericis et Religiosis praedictis, quam saecularibus, et aliis Personis, dictae nationis Graecae efficacis, defensionis praesidio assistentes faciant per se, vel alium, seu alios praenominatos, et quemlibet ipsorum concessionibus, indultis, gratiis, ac indulgentiis, nec non statutis Decretis, et Ordinationibus praedictis pacifice, ac perpetuo frui, et gaudere non

і розпорядженнями, не дозволяли, щоб ті і хто-небудь із них під яким-небудь удаваним приводом у вищезгаданому обтяжувались, затримувались або знепокоювались, усіх противників і бунтівників приборкували за допомогою вищезгаданого та яких-небудь інших строгих мір і церковних кар, зробивши їх більш суворими, і за допомогою церковної заборони²¹⁴ – та інших відповідних законних засобів, відклавши апеляцію, прикликавши на допомогу для цього, якщо буде необхідно, також світську владу. По відношенню до тих, які не опираються вищезгаданому, і усяким апостольським, провінціальним і синодальним зборам, загальним наказам, постановам і апостольським розпорядженням, і одному наказу нашого попередника, папи Боніфація VIII, та двом наказам загальних зборів про те, щоб ніхто не притягався до судової відповідальності поза своєю єпархією, і не опираються статутам і звичаям, закріпленим на підставі фундації і присяги, апостольського підтвердження, або якоюсь іншою силою, також привілеями і пільгами, а також всім тим, про що говорилось цілим змістом, отже, по відношенню до таких повинна бути зроблена особлива, специфічна і дослівна, а не виражена в загальних висловах, згадка, або якась інша вишукана форма. Тим, які бажають і на іншому місці залишитися в силі, цією грамотою в крайньому разі особливо і чітко заперечуємо; і іншим, які роблять наперекір кому-небудь, або згаданим архієпископам і єпископам, і іншим прелатам та тимчасовим папам, і будь-яким іншим особам, яким разом або окремо було дозволено апостольським престолом, тому що не можна заборонити, звільнити або перевірити тих, які не роблять за посередництвом апостольської грамоти повну і чітку, і дослівну згадку про такого роду дозвіл; і тому що важко було б цю грамоту віднести на якісь окремі місця, бажано і подібною волею наказуємо, щоб зробивши копію цієї грамоти у якогось публічного нотаріуса і підтвердивши печаткою якоїсь особи, яка затверджена у церковному званні, хай повністю визнається за нею та дійсність

permittentes eos, et eorum quemlibet in praemissis aliquo quaesito colore molestari, impediri, aut perturbari, Contradictores quoslibet, et rebelles per dictos, et quasvis alias censuras, et poenas Ecclesiasticas eas aggravando interdictumque Ecclum²¹⁴ – ac alia oportuna juris remedia appellatione postposita compescendo, invocato etiam ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii saecularis, non obstantibus praemissis, ac quibusvis Apostolicis, Provincialibus, et Synodalibus Conciliis, edictis generalibus Constitutionibus, et Ordinationibus Apostolicis, ac Bonifacii Papae VIII, Praedecessoris Nostri de uno, et Concilii Generalis de duobus dictis, ne quis extra suam Dioecesim ad iudicium trahatur, ac Statutis, et consuetudinibus etiam ex fundatione, et iuramento, confirmatione Apostolica, vel quavis firmitate alia roboratis, Privilegiis quoque, et indultis, nec non omnibus illis, de quibus eorum totis tenoribus specialis, specifica, ac de verbo ad verbum, non autem per clausulas generales idem importantes, mentio, su quaevis alia exquisita forma servanda foret. Quibus, illis alias in suo robore permansuris, hac vice duntaxat specialiter, et expresse derogamus; Caeterisque in contrarium facientibus quibuscunque, aut si dictis Archi-Episcopis, et Episcopis, et aliis Praelatis, et Dominis temporalibus, et quibusvis aliis personis, communiter, vel divisim ab Apostolica Sede sit indultum, quod interdicti, suspendi, vel examinari non possint, per Litteras Apostolicas non facientes plenam et expressam, ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem; et quoniam difficile foret praesentes Litteras ad singula quaeque loca deferri, volumus, et simili motu mandamus, quatenus transumptis praesentium alicujus publici notari confectis, ac sigillo alicujus Personae in dignitate Ecclesiastica constituta munitis, ea prorsus fides in iudicio, et extra adhibeatur, quae praesentibus adhiberetur, si originaliter forent exhibitae, vel ostensae. Datt Romae apud S. Petrum sub annulo Piscatoris. Die XVIII. Maji, 1521. Pontificatus Nostri Anno IX.

у суді і зовні, яка визнавалась би цій грамоті, якби вона була пред'явлена і показана в оригіналі. В Римі біля св. Петра, під кільцем рибака, дня 18 травня 1521 р. в дев'ятий рік нашого понтифікату».

Глава 52

Поки у світі таке діється, доля мукачівської єпархії покрита темним туманом²¹⁵, тому що ніяк не можемо встановити, яких єпископів мала єпархія від 1498 до 1551 р., не тому що їх не було, але тому що ми не знаємо. Не є правдоподібно, що Іван або Іоаннік, жив так довго, а якби був також призначений, призначати повинен би був Владислав або Людовік, але після 1526 р. Заполі, який мав у той час ці краї. Посвячення або, власне, затвердження повинен був здійснити митрополит терговицький. Бо Владислав II явно засвідчує у своїй грамоті, що мукачівські єпископи, підпорядковані митрополиту терговицькому. Зміст грамоти такий: «Ми, Владислав, з ласки божої король Угорщини і Чехії, цим доводимо до відома всім, кого стосується, що шановний і благочестивий брат Іларій, наставник монастиря церкви бл. архангела Михайла, заснованого в Маромороші, грецького віросповідання, в присутності нашої величності пред'явив і вручив нам привілейовані грамоти високопреподобного отця Антонія, патріарха міста Константинополя, Нового Рима і усього світу, написані по-грецьки на пергаменті, підтвержені його олов'яною звисаючою печаткою і разом з цим також переклад тих грамот про певні милостиві права і свободи, які він надав цій же церкві св. Михайла, зазначені і відокремлені у змісті цього ж примірника, покірно прохаючи, щоб ми ласкаво зволили ці грамоти патріарха та весь їх зміст прийняти і поновити для того ж брата Іларія і для всіх його наступників, і для вищезгаданої церкви, затвердити у правомочності навечно. Зміст же цих грамот та їх зразка дається такими словами: Антоній, з ласки божої і т. ін. і т. п. слідує зміст уже вищенаведеної грамоти.

Caput 52.

Dum haec in orbe geruntur, Dioecesis Munkatsiensis fata atra caligine tecta²¹⁵ sunt; inde enim a 1498-o usque 1551. quos habuit Dioecesis Praesules, non idco, quasi non fuissent, sed quia ignoramus, statuere nihil possumus. Ioannem, aut Ioannicum tamdiu vixisse credibile non est; et si etiam nominatus exstisset, nominatio per Vladislaum, aut Ludovicum, sed post 1526. illico, per Zapolyianos, qui has partes tenuit, fieri, Consecratio, aut respective Confirmatio per Metropolitanam Tergoviscensem eventire debuisset. Vladislaus enim II. suo Diplomate palam testatur Episcopos Munkacsiensis subesse Metropolitanam Tergoviscensi. Est vero Diploma tenoris sequentis: Nos Vladislaus, Dei Gratia Rex Hungariae, et Bohemiae memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis, quod Venerabilis, et Religiosus Frater Hilarius, Prior Claustris, sive Monasterii Ecclesiae B. Michaelis Archangeli in Maramarusio fundati, Graecae Fidei Professor, Nostrae Majestatis accedens in praesentiam, exhibuit, et praesentavit Nobis quaedam litteras Privilegiales Rmi Patris quondam Antonii, Civitatis Constantinopolitanae Novae Romae, ac totius Orbis Patriarchae in pargameno Graecis litteris exaratas, sigilloque suo plumbeo in pendenti consignatas, et cum hoc etiam earundem litterarum tractum de, et super nonnullis indultis iuribus, et libertatibus eidem Ecclesiae S. Michaelis per eundem concessis in tenore ejusdem exempli denotatis, et specificatis supplicans, ut litteras hujusmodi Patriarchales, et omnia in eisdem contenta, ratas, gratas, et acceptas habere, ac pro eodem Fratre Hilario, suisque Successoribus Universis, Ecclesiaeque praenotatae innovare, perpetuo valituras gratiose dignaremur confirmare, quarum quidem litterarum, et earundem exempli tenor sequitur in haec verba: Antonius Dei Gratia etc. etc. sequitur tenor litterarum superius jam descriptarum. —

Таким чином, вислухавши і щиро прийнявши такого роду прохання згаданого Іларія²¹⁶, ми побачили, що грамоти згаданого патріарха не обірвані, не перекреслені і непошкоджені в якій-небудь своїй частині, і видаючи наші подібні привілейовані грамоти, за їх зразком дослівно перекладені, видані у такому змісті, в якому вони за звичаєм і по закону існують і їх силою підтверджується правда, ми приймаємо, схвалюємо і ратифікуємо, та повновлючи для того ж монастиря св. Михайла архангела а, значить, для вищезгаданого брата Іларія та його всіх наступників, затверджуємо у правомочності навічно, однак так, що сам брат Іларій, наставник, та його наступники повинні і зобов'язані мукачівському свого ордену єпископу, трансільванському ж архієпископу, теперішньому і майбутнім, як своїм наставникам, проявляти належну покірність і слухняність на підставі сили і свідчення цих наших (грамот), до яких підкріплена наша таємна печатка, якою користуємось як король Угорщини. Дано в Кошицях руками шановного в Христі отця Фоми, єпископа явринського і егерського постулата, найвищого і таємного канцлера нашого двору і наймилішого нашого відданого, 14 травня 1494 р., у четвертий рік (мого панування) в Угорщині і 24-й в Богемії Владислав II. Не тепер підпорядковує єпископа мукачівського архієпископу трансільванському (терговицькому), але засвідчує, що це підпорядкування відбулося і було в силі значно скоріше. Таким чином, від цього ж митрополита як попередники, так і єпископ Іван дістав призначення на посвячення в єпископи згідно із звичаєм і обрядом східної церкви на підставі призначення або князя землі, або, що більш правдоподібно, обраний голосуванням духовництва, без впливу римського папи; так само після Івана хтось інший міг бути обраний і посвячений, і виконувати за старим звичаєм духовну юрисдикцію, аніж би була потреба домагатись були від папи, тому що і зараз в Галичині²¹⁷ єпископи підвищуються або висвячуються на ступінь єпископа митрополитом,

Nos itaque huiusmodi supplicatione memorati Fratris Hilarii exaudita, et clementer ad²¹⁶ missa, praescriptas litteras dicti Patriarchae non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte vitiatas conspeximus patentibus Litteris Nostris similiter privilegialibus earundem exemplum de verbo ad verbum inseri, et inscribi facientes, eas, et omnia in eis contenta eatenus, quatenus eadem rite,

et legitime existunt emanata, viribusque earum veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, et ratificamus, ac pro eodem Claustro S. Michaelis Archangeli, et consequenter praefato Fratre Hillario suisque Successoribus Universis innovantes perpetuo valituras confirmamus ita tamen, quod ipse Frater Hillarius Prior, et sui Successores Episcopo de Munkáts sui ordinis reverentiam, Archi-Episcopo vero de Trans alpina moderno, et futuris, veluti superioribus suis debitam subjectionem, et obedientiam praestare debeant, et teneantur. Harum nostrarum, quibus secretum sigillum Nostrum, quo ut Rex Hungariae utimur, est appensum, vigore, et testimonio mediante. Datum Cassoviae per manus Reverendi in Christo Patris Domini Thomae, Episcopi Jaurinensis, et postulati Agriensis, aulae Nostrae Summi, et Secreti Cancellarii, ac Fidelis Nostri dilectissimi, 14-a mensis May, 1494. Hungariae 4-to, Bohemiae 24-to anno Vlaislaus II. Non nunc subjicit Episcopum Munkatsiensem Archi Episcopo Trans alpino (:Tergoviscensi:) sed testatur longe ante subjectionem hanc intervenisse,

et viguisse. Ab hocce proinde Metropolita tam antecessores, quam Ioannes Episcopus secundum morem, et ritum Orientalis Ecclesiae praecedente sive Principis Terrae nominatione, sive, quod magis credibile, suffragiis Cleri electus, Consecrationis Episcopalis Beneficium consecutus est; quin Pontificis Romani influxus intervenisset; potuit pariter post Joannicum alter quis nominari, et consecrari, jurisdictionemque spiritualemente more antiquo exercere, quin Bullas a Pontifice exoperandi fuisset necessitas, praesertim, cum actu Gal²¹⁷liciae Episcopi per regem nominati ad gradum Episcopalem per Metropolitam promoventur, seu consecrantur, quin

аніж би чскали або домагалися папської булли.

До цього приєднується таке: не маючи даних про призначення або висвячення Василя, якого Прай і Базилевич вважають другим, все ж таки ніхто не заперече, що він був єпископом. Не дивно, бо Василь признає, що в ті бурхливі часи Заполія мукачівський монастир знову був спустошений разом з писаними пам'ятками.

Отже, краще не знаймо наступника Івана, аніж встановлюймо навмання Василя.

Глава 53
Єпископ Василь

Після смерті Івана Заполія не то, що сонце яскравіше засяяло над краєм, але здавалося, що скоріше сум починає примножуватись, бо ж турок під приводом піклування про хлопця-сироту короля, нападає на Угорщину, захоплює Будин та інші міста і королеву з сином відправляє в Трансільванію. Валентина Тереса відведено в Константинополь як полоненого, Мартінузій в усіх своїх лицемірних діях залишив без уваги обов'язки про королеву і приєднується до Фердінанда. Королева з сином втікає в Польщу, Мартінузій же, хоч прикрашений естергомською інфулою та римським пурпуром, внаслідок хитрощів Кастальда вбитий, все ж таки поплатився за свою віроломність. Славний вельможа Угорщини Антон Палоці володів у той час фортецями і маєтками Патак, Уйгель, Палоц та Унгвар, вбитий у могацькій битві, не залишив жодного наслідника від Магдалини Рашкай, його маєтки були виставлені на розкрадання: Патак, Уйгель і Теребеш та інше в Земпліні займає Петро Перені, Палоц – Добо де Руска, Унгвар же займає Франц Другет де Гомонна, син Франца Другета, який загинув біля Могача, і від Івана Заполія дістає дарування, але коли справи Заполія стали поганими, Другет втік у Трансільванію і залишив свої маєтки, щоб їх вожді Фердінанда спустошили. Просить Фердінанда I затвердити дарування Заполія і²¹⁸ домагається, і утри-

Bullas Pontificias adexpectarent, aut expecterent.

Accedit: nec Ladislai, quem secundum nominat Pray, et Basilovits, sive nominationem, sive Consecrationem notam habens, Episcopum tamen fuisse nemo est, qui neget. Nec mirum, turbulentis enim his Zápolyianis temporibus Claustrum Munkatsiense ex integro una cum scriptis desolatum fatetur Ladislaus.

Igitur Ioannici Successorem potius ignoremus, quam temere Ladislaum statuamus.

Caput 53.
Ladislaus Eppus.

Tantum abest, ut morte Joannis Zápolya interventa lucidior sol regno illuxisset, ut potius crescere luctus videbatur. Turca etenim sub praetextu pupillum Regem protegenti Hungariam invadit, Budam, et alias Civitates occupat, et Reginam cum filio ad Trasylvaniam expedit. Valentinus Török Constantinopolim captivus abducitur, Martinus in omnibus suis actionibus versipellis Reginae partes deseruit, et Ferdinando adhaeret, unde Regina cum filio ad Poloniam fugere, Martinus vero, quamvis Infula Strigoniensi, et purpura Romana ornatus, artibus Castaldi interemptus, suae perfidiae pretium perreperit. Celebris Dynasta Hungariae Pálóczy Antonius tenuit tunc arcem, et Bona, Patak, Ujhely, Pálócz, et Unghvár, in Clade Moháts caesus, nullum ex Magdalena Ráskay Successorem relinquendo, bona ejus direptioni exposita sunt. Patak, Ujhely, et Terebes, ac alia in Zemplény Petrus Perény, Pálócz Dobó de Ruszka, Unghvár vero Franciscus Drugeth de Homonna, filius Francisci Drugeth ad Moháts(?) occumbentis occupat, et a Joanne Zápolya donationem obtinet, sed cum res Zápolyianae male stare coepissent, Drugeth ad Transylvaniam fugit, et sua Bona Ducibus Ferdinandi vastanda reliquit. Donationem Zápolyianam supplicat confirmandam apud Ferdinandum I. et²¹⁸ obtinet, retinetque Unghvár, donec primo in semine masculino

має Ужгород, поки не втратив 1711 р. в першому потомку внаслідок невірності в жіночому праві.

Глава 54

Після розхитання становища держави настає також моральний упадок

Фердинанд I і запольянці, які вели між собою непримириму боротьбу за корону угорського королівства, не мали жодної надійної підтримки з боку публічної думки тому що трони і королівські влади встановлювались мінливим закінченням війни, і тому доля підданих була непевною і нестерпною. Прикладом цього є Василь, мукачівський єпископ, який жалівся перед тронем Фердинанда I, вже на той час встановленим, як його підлеглі відмовляють у канонічній послушності і підлеглості, і в постачанні законних прибутків, які віддавна звикли виконуватись. Тому король у дипломі від 1 жовтня 1551 р. з Відня наказує, що своєму єпископу необхідно проявляти послужність.²¹⁸ Тут необхідно зробити два зауваження: по-перше, що при церкві св. Миколи вже віддавна було засноване єпископство, таким чином, сучасна фундація Корятовича, яка була зроблена не тільки для ченців, але і для єпископів, порівняй вищесказане. По-друге, Василь призначається на посаду єпископа не тепер, але на підставі грамоти можна вважати, що вже раніше був єпископом. Між Іваном від 1498 р. по 1551 р. могли, ба навіть повинні були існувати (єпископи), але відсутність документів не дозволяє цього з'ясувати.

У ці нещасливі часи все спустошувалось вогнем і мечем, і ніхто не міг бути мудрим, на чий бік стати, тому що життя скрізь було небезпечне. Одна сторона повністю спустошила маєтки іншої. Нема нічого дивного, якщо був спустошений і зруйнований також мукачівський монастир із усіма належностями, навіть і сам млин, побудований на Латориці, яка про-

²¹⁸ а) Див. грамоту у Базиловича, том. 1, стор. 25.

1711-о. ex nota infidelitatis in jure foemineo amisisset.

Caput 54.

Convulso Regni Statu fit Convulsio etiam morum.

Ferdinando I-o et Zápolyianis inter se de Corona Regni Hungariae decertantibus, nullum fuit securum fulcrum publicae auctoritatis, etenim volubili belli fortuna troni, et scepra determinabantur, et ideo sors subditorum incerta, et amara fuit. Exemplum hujus rei praebet Ladislaus, Episcopus Munkatsiensis quaerulans coram Throno Ferdinandi I, jam tantisper stabilito, qualiter sui subordinati Canonicam obedientiam, et subordinationem, justosque de antiquo solitos proventus praestare negent. Unde Rex Vienna 1-a Octobris 1551. diplomate monet ad obedientiam Episcopo suo exhibendam.²¹⁹ Duo sunt hic notanda. 1-o Antiquitus fuisse jam ad Ecclesiam S. Nicolai Episcopatum fundatum, ergo coevum Fundationi Kyriatovicisanae non solum pro Monachis, sed etiam Episcopis factae, imo et supra. 2-o Ladislaus non nunc nominatur in Episcopum, sed Episcopus jam antea extitisse decretaliter recognoscitur. Inter Ioannem ab 1498-о usque 1551. poterant, imo debebant extitisse, sed defectus Documentorum in lucem producere non admittit.

Infaustis his temporibus omnia igne, ferroque vastabatur, nec ullus sapiens esse potuit, cui parti adhaereat, nam ubique lubrica via fuit. Altera pars alterius bona funditus vastavit. Non mirum, si Clastrum quoque Munkatsiense cum omnibus appertinentiis, ipso adeo molendino, in praeterfluente Latorcza situato vastatum, et dirutum fuit. Tunc periere scripta, et ideo ignoramus Antecessores²¹⁹ Ladislai.

²¹⁹ а) Diploma vide apud Bazilovits. Tom. 1. p. 25.

тікає мимо. Тоді пропали грамоти і тому не знаємо попередників²¹⁹ Василя. Добрий єпископ, турбуючись про існування своє і ченців та про відбудову монастиря, просить від Фердинанда дозволу на поновлення млина, як певного джерела доходів на покриття вищезгаданих потреб.

Фердинанд, покійно прохаючому його милість, виносить і видає декрет у Братиславі від 15 березня 1552 р. відносно відбудови млина,³ однак не на зменшення королівських доходів і не на кривду іншого. Скільки видається декретів, стільки є доводів про те, що маєтки Мукачєва, передані колись єпископам і ченцям, були залишені і надалі на їх користування на підставі подібних декретів. Те саме, як передається, трапилось в монастирі василіан у Задньому. Бо углянська знать, не шануючи святості церкви, в 1548 р. на світанку, напавши на монастир, злочинними руками вбивають відомого наставника Семена Стойку, вбитого роздягають і розрубують. Маєтки цих заворушників конфіскуються і передаються начальнику хустської фортеці і мараморської соляної комори графу Степану Мекче.⁵

Глава 55

Послаблення моралі має вплив на підрич самих догм

Тому що не уніяти проявили себе вільнішими у виданні книжок про розвід, і тому що прихильники реформаторської релігії заперечували таїнство шлюбу, русини почали також повільняти пута шлюбу і по неповажній причині звільняти.⁴ У зв'язку з проханням побожного єпископа Фердинанд застерігає і утримує всіх від подібного зловживання у декретному прого-

Bonus Episcopus de subsistentia sui, et Religiosorum, ac reaedificatione Claustris sollicitus, supplicat apud Ferdinandum facultatem reficiendi molendini, velut certi fontis proventuum, ad tegendas supra dictas necessitates.

Ferdinandus pro sua pietate supplicanti defert, et edit Decretum Posonii die 15-a Martii 1552. circa reaedificandum molendinum.³ citra tamen diminutionem Regionum Proventuum, et injuriam alterius. Quot Decreta producuntur, tot argumenta prodeunt Bona Munkâs Episcopis, et Monachis olim collata, et per similia Decreta in usu eorum ultro relicta fuisse.

Id ipsum evenisse legitur in Claustro Bazilitarum Zádnyensi. Nobiles enim Uglyenses non veriti sanctimoniam (!) Templi, 1548-o sub auroram Monasterium ingressi, nobilem Simeonem Sztójka Superiorem sacrilegis manibus occidunt, occisum spoliant, et concidunt. Bona horum rebellium confiscantur, et arcis Hustensis Praefecto, et Salium Camerae Marmaros Comiti Stephano Mektse conferuntur.⁵

Caput 55.

Laxitas Morum influxum habet ad infrigenda ipsa Dogmata. Non Unitis laxioribus in repudii libellis dandis observatis, Reformatae vero Religionis fautoribus Sacramentum Matrimonii negantibus, Rutheni quoque vincula Matrimonii laxare, et levi de causa, solve coeperunt.⁴ erga petitionem pii Episcopi Ferdinandus 1552. 15-a Martii data ad Po-

²¹⁹ a) Див. декрет у Базиловича в томі 1, стор. 27.

b) Із єпархіального архіву.

в) Прай щадить своїх угорців, які загонами залишали католицькі таїнства разом з прєсвітерами і деякими єпископами, русинів, які легковажно заблудились, він обвинувачує. Hierarch. t. 1, p. 390.

²¹⁹ a) Decretum vide apud Bazilovits Tom. 1. pag. 27.

b) Ex Archivo Dioecetano.

c) Pray suis Hungaris parcit, sacra Catholica turmatim una cum Presbyteris, et nonnullis Episcopis deserentibus, Ruthenos temere exerrantes compellat. Hierarch. Tomo 1-o. pag. 390.

лошенні до руського народу від 15 вересня 1552 р.²²⁰ І тому, що не уніати були такими легковажними у наданні розводів, виправдовує їх неправильне тлумачення канонічного права східної церкви.

Канонічне право східної церкви, укладене по наказу імператора Івана Комнена 1057–1059 Олексієм Арістіном, діаконом у св. Софії, під заголовком: «Правило закону, відповідне волі божій, яке містить в собі канонічні та імператорські права у справах так церковного, як і світського стану».

Степан, митрополит терговицький, переклав на волоську мову, використовували і інші, наприклад, Семен Логофет «Короткий виклад канонів», Костянтин в Гарменополі, Арсеній і Матвій Бластаріс, але великого значення набув збірник церковної конституції Федора Балзамовича, укладений в кінці 12 сторіччя з Digest, кодекса та доповнень імператора Юстиніана, і поділений на три книжки під заголовком «Паратитла», вперше видав на латинській мові Леандавіс у Франкфурті 1593 р., досконаліше потім Юстелл у бібліотеці Канонічне право том II.²

У цьому праві існують різні формули розірвання шлюбу. Книжка про розвід із-за перелюбства. Книжка про розірвання шлюбу від людини, якою оволодів злий дух. Книжка про розірвання шлюбу, коли чоловік відмовляє дружині в засобах на життя і т. ін. і т. п., тому світські службовці, позабувши про свої обов'язки, щедро давали дозвіл на розірвання шлюбу в різних випадках, не усвідомлюючи того, чи щось подібне трапляється також у західній церкві, а саме у главах франкських королів з 753 року. Глава 1. Якщо жінка була у зв'язку з своїм чоловіком, але той буде спійманий у перелюбстві з нерідною, жінка зможе вийти за іншого. Глава 5. Якщо хтось буде спати з жінкою свого брата, і перелюбник та порушник шлюбної вірності залишаються без шлюбу, той і та, які не передалися розпусті, хай беруть собі

pulum Ruthenum Decretali Proclamatione^d omnes ab simili abusu dehortatur, et inhibet.²²⁰ Non Unitos adeo faciles fuisse in divortiiis dandis excusat sinistra Juris Canonici Ecclesiae Orientalis explanatio.

Ius Canonicum Ecclesiae Orientalis jussu Ioannis Comneni Imperatoris 1057.–1059. per Alexium Aristinum, ad S. Sophiam Diaconum compillatum sub Titulo: «Regula Legis voluntati Divinae accomodata, continens lura Canonica, et Imperatoria, pro Causis Status tam Ecclesiastici, quam Saecularis».

Stephanus Metropolita Tergoviscensis vertit in Valachicum, compillabant et alii, uti Simeon Logotheta: Epitomen Canonum. Constantinus Harmenopoli, Arsenius, ac Mathaeus Blastaris, sed magni nominis fuit Theodori Balsamovits Collectio Constitutionum Ecclesiae e Digestis, Codice, ac novellis Justiniani Imperatoris labente saeculo 12-o confecta, et in tres libros distincta, quam Paratitlorum nomine inscriptam, primus Latine vulgavit Leandavius Francofurti 1593. emendatus postea Iustellus in Bibliotheca Iur. Can. Tom. II.¹

In hoc Iure diversae existunt formulae divortii. Libellus repudii propter adulterium. Libellus Divortii, ab homine Demonio obsesso. Libellus Divortii Marito Uxori vitae media negante etc. etc. ideo officiales saeculares obliti suae conditionis, divortia in variis casibus largiebantur, ignari simile quid occurrere etiam in Occidentali Ecclesia, signanter in Capitulis Regum Francorum, de anno 753. Cap. I. Uxor si cognovit maritum suum, sed is cum filiastra in adulterio comprehensus fuerit, uxor poterit alteri nubere. Cap. 5. Si quis cum uxore Fratris sui dormierit, et adulter, et mecha sine matrimonio mancant. Ille, et illa, qui non mechati sunt, aliam conjugem sibi accipiant. S. Stephani Decret. Lib. 2. Cap. 28. §. 1. profugo marito uxori licet novum inire matrimonium, sed redus maritus ducere aliam nequit.

г) Базилович у 1-му томі, стор. 28.

²²⁰ а) Pehem § 986, стор. 667.

д) Bazilovits Tomol. pag. 28.

²²⁰ а) Pehem §. 986. pag. 667.

інше подружжя. Декрет св. Степана кн. 2, гл. 28, § 1: якщо чоловік утік, дружині дозволяється вступати в новий шлюб, але чоловік після повернення не може одружитися з іншою. Це св. Степан запозичив не з західного, але з східного канонічного права, пізніше напевно були поправки.

²²¹Про упадок моралі в Угорщині свідчать закони батьківщини, Звід законів 1548, стаття 48 і 1599 стаття 36. У Надь Варшани (без дня і місяця) 1555 року Секель Болдіжар віддає землю, розположену у володінні Араньош, названу Каполна, сусіднім землякам мадярської і руської віри, щоб одні і другі побудували собі окремо церкву. Руський священник називається Дмитро.²

Правління Василя не було довгим, бо вже 1556 р. обирається єпископ.

Глава 56

Іларіон і сумне становище держави

Рік 1556 приніс державі нові бурі. Трансільванці, незадоволені правлінням Фердинанда, який був занадто заклопотаний турботами німців, викликають на трон Ізабеллу, яка перебувала у Львові, виславши їй наперед гроші на дорожні витрати. Воеводи Молдавії та Валахії приходять назустріч у Сатмар, для захисту приходу розміщують свої війська аж по Карпати. Дика товпа зриває все з землею, грабує і спалює 300 сіл. Королева пробирається через комітат Мараморш і в супроводі поляків та русинів приходить у Трансільванію. У верхній Угорщині Юрій Бебек, граф гемезький, а також Гаврило Перень і Юрій Баторі де Батор, захоплюють все від Шароша по Арад, вимагають податки. Андрій Баторі де Шомльо здобуває для королеви хустський замок шляхом капітуляції.⁶ Із замком королева дістає не тільки комітат Мараморш і соляні копальні, але й весь край вздовж течії Тиси, і замок Мункач.

²²¹ а) Із епархіального архіву, між фундаціями.

б) Fessler, 6, стор. 862.

Haec S. Stephanus non ex Occidentali, sed Orientali Jure Canonico desumpsit, tardius certe sunt correcta.

²²¹Corruptelam morum in Hungaria testantur Leges Patriae. Corpus Juris 1548. art. 48. et 1599. art. 36.

Nagy Varsányi (dies. et mensis deest) 1555-o Székely Boldizsár confert Fundum in Possessione Aranyos situm, Kápolna dictum Magyar. és Orosz valláson lévő szomszéd atyafiak számára, ut utraque pars Ecclesiam aedificet singillatim. Sacerdos Ruthenus nominatur Demeter.¹

Diuturnum Regimen Ladislai non fuit, jam enim 1556-o legitur Episcopus.

Caput 56.

Hilarion, et tristis Status Regni.

Annus 1556. novas tulit Regno Procellas. Transylvani non contenti regimine Ferdinandi, nimis Germanicis curis occupati, Isabellam Leopoli commorantem, praemissis expensis viaticis evocant ad Thronum. Moldaviae, et Valachiae Vajvodae Szathmarinum obviam comparent. Copias suas pro tutamine introitus usque Carpatos extendunt. Fera turba omnia solo aequat, diripit, et 300. pagos comburit. Regina per Comitatum Marmaros subintrat, et in comitiva Polonorum, ac Ruthenorum Transylvaniam ingreditur. In Superiori Hungaria Georgius Bebc̄k Comes Gõmöziensis, item Gabriel Perény, ac Georgius Báthory de Báthor, a Sáros usque Aradinum omnia sibi subjiciunt, tributa exigunt. Andreas Báthory de Somlyó Husztensem arcem Capitulatione mediante pro parte Reginae expugnat.^h Cum arce obtinet Regina non solum Comitatum Marmaros, salisque fodinas, sed etiam totum tractum per decursum Tibisci, et arcem Munkács.

²²¹ а) Ex Archivo Dioecetano, inter Fundalia.

б) Fessler 6. pag. 862.

Сьогодні вже невідомо, чи Іларіон, чернець ордену св. Василя Вел., був посаджений на єпископський престол 1556 р. голосуванням духовництва, або ж урядом, або, може, згаданими панами,²²² досить сказати: вищезгаданий Юрій Баторі де Батор передає Іларіону бочковський монастир над Сиготом з усім рухомим і нерухомим майном на підставі такої грамоти: «Юрій Баторі, граф комітатів Сатмар і Саболч, добрі побажання славному службовцеві і розсудливим та турботливим суддям, присяжним і всім нашим підданим у марамороському комітаті та тим, що знаходяться на маєтках Бочко. Ми послали у ваше товариство шановного Ларія, руського єпископа, щоб увійшов у монастир св. Михайла, який там знаходиться, і турбувався про монастир та ваші душі. Тому доручаємо вам, щоб названого єпископа Ларія вислали у згаданий монастир і передали в його руки згідно реєстру всі речі і майно монастиря так рухоме, як і нерухоме, і спостерігали, який спосіб життя веде названий єпископ Ларій у вашому товаристві, і як турбується про церкву, і про це нам написали. Дано у замку Ердевд у середу першого тижня посту, року господа тисяча п'ятсот п'ятдесят шостого (Місце печаті)».^a

Тому що мукачівський монастир, як ми бачили, був спустошений, мукачівський єпископ мав тимчасове місцеперебування у новій резиденції. Буква S показує, що це був монастир св. Михайла в Грушові, так само граф. Вал. Другет засвідчує у своїй грамоті з 1607 р., що давнє місцеперебування єпископів було в Грушові,^b але монастир міг бути і в Бочкові, і там же міг перебувати єпископ. Я не хочу безпідставно применшувати оригінальності грамоти Баторія, тому що виразно сказано, що над Сиготом, а Грушово знаходиться далеко нижче від того міста.^в Вожді Фердинанда були зайняті з турками біля Сігетвару, інші пере-

lam nunc nescitur, an Hillarion ordinis S. Basilii M. Religiosus suffragiis Cleri, anve per Regimen, aut nefors per suprafatos Dynastas ad sedem Episcopalem²²² 1556-o elevatus sit, sufficit supranominatus Georgius Bâthory, de Bâthor Hillario Monasterium Botskôense supra Szigethum cum omnibus bonis mobilibus, et immobilibus mediante sequenti Decreto confert. Georgius Bâthory, Comitatum Szathmâr, et Szabolts Comes, egregio officiali, et Circumspectis, ac providis Iudicibus, Iuratis, et Universitati Iobbagyonum nostrorum in Comitatu Marmarosiensi, et pertinentiis Botsko existentibus favorem. Misimus isthuc in medium Vestri Reverendum Larium Episcopum Ruthenum, ut Clastrum S. Michaelis isthic existens ingredi, curamque Claustris, et animarum vestrarum habere debeat. Quare committimus vobis, ut praefatum Larium Episcopum in dictum Clastrum immittere, universasque res, et Bona Claustris tam mobilia, quam immobilia, secundum regestrum in manus ejusdem dare debeatis, et operam adhibere, quomodo praefatus Larius Episcopus in medio vestri vitam suam ducat, ecclesiaeque provideat, ac nobis rescribere curetis. Datum in arce Erdeud die Cinerum. Anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo sexto. (.L.S.)^d

Munkatsiensi Claustro, ut vidimus desolato existente, Episcopus Munkatsiensis in nova Residentia interimalem mansionem habuit. Clastrum hocce fuisse S. Michaelis de Körtvélyes innuit equidem Littera S. — item testatur Comes Val. Drugeth in suo Diplomate de 1607. Sedem antiquam Episcoporum in Körtvélyes fuisse,^e sed potuit etiam in Bocskó Clastrum fuisse, et Episcopum ibidem habitasse, Diplomatis Bathoriani authenticam temere nolo vellicare, cum expresse dicatur supra Szigethum, Körtvélyes vero est longe infra idem oppidum.^f

Duces Ferdinandi ad Szigetvár occupati cum

²²² a) Із єпархіального архіву в Мукачеві.
б) Менша пожонська копія.
в) У примітках Пастелія стоїть Бочко, але витерте, і надписано св. Михайла.

²²² a) Ex Archivo Dioecesis Munkâts.

b) Transumptum Poseniense minus.

c) In praenotationibus Pâsztelianis stetit Bocskó, sed deletum, et S. Michaelis est subscriptum.

бували на відпочинку в Яврині,²²³ прибічники Заполія спокійно закріпилися у верхній Угорщині. Проте 1556 р. цісарські командири, знаходячись у Кошицях, захоплюють фортецю Надь Іда. Цю фортецю на відстані двох міліаріїв тримав Франціск Перені, за винятком брата Михайла, зібрав велику кількість циган, щоб її захистити. Вожді Фердінанда при допомозі Михайла Перенія на протязі 20 днів наполегливо штурмували фортецю і, нарешті, при відсутності вогнестрільного пороху в обложених, захоплюють і зрівнюють її з землею, а нещасних циган до одного вбивають; звідси пішло прислів'я «Надь-ідська небезпека». Див. Іштванфі.

Нарешті у вересні 1557 р. Емерік Телекеу появляється у Кошицях з двома тисячами озброєних, зібравши велике військо, спочатку захоплює фортецю Земплин, яку Габрієл Перені завоював від Другетів, і зруйнував до основи захоплену фортецю Палоц в угнському комітаті, яку той же Габрієл Перені несправедливо взяв від Добоянів, потім вона ніколи не була відбудована. Із руїн цієї фортеці родина графів Баркоці де Сала, побудувала славний палац. Звідти відправився в Лелес, а потім у Варановію.

Того ж 1557 року під час збору винограду Емерік Телекеші появився в околицях Унга і Середне, які були знепокоювані вождями Заполія, Христофором Гадьмаші та Бенедиктом Борнемісоу. Чутка про прихід Телекешія загнала одну частину в Трансильванію, іншу примусила направитись в Мукачєво і Хуст. Телекеші їх переслідував і обі фортеці тримав у облозі, поки Мелхіор Балаща та Франц Бебек, підкріплені сильнішим військом, приходячи з Трансильванії, не витіснили його до Тиси. При цьому відступі зруйнував фортецю Ковасо, що розположена на правому березі річки Боржави, гніздо і пристановище незадоволених, яке ніколи більше не було відбудоване.²

Turcis, alii laurini otiosi haerentes²²⁴, Zápolyiani inperturbate in Superiore Hungaria semet firmaverunt. Anno tamen 1556. Cassoviae commorantes Generales Caesarei arcem Nagy Ida capiunt. Tenuit hanc arcem, duobus milliaribus distantem Franciscus Perényi, excluso fratre Michaele, et multitudinem Zingarorum ad eam defendendam compulit. Duces Ferdinandi adjuti per Michaelem Perényi, 20. diebus arcem strenue oppugnarunt, et tandem deficiente pulvere pyreo apud inclusos etiam capiunt, arcem solo aequant, et miseris Zingaros ad unicum trucidant; hinc emanat proverbium Nagy-Idai veszedelem. Vide Istvánfy.

Tandem 1557-o mense Septembri Emericus Telekessy cum bismille armatis Cassoviam comparet, collecta majori manu, primo arcem Zemplén, quam Gabriel Perényi a Drugethianis occupaverat, coepit, et illico arcem Pálócz in Comitatu Ungh, quam itidem Gabriel Perényi Dobóianis inique ademerat, captam, funditus diruit, nunquam amplius reaedificatam. E ruderibus hujus arcis Familia Comitum Barkóczy de Szala, nobile Palatium erexit. Abinde Leleszinum, et postea Varanoviam progressus est.

Eodem anno 1557. circa vindemias comparuit Emericus Telekessy ad partes Ungh et Szerednye, per Zápolyianos Duces, Christophorum Hagymássy, et Benedictum Bornemisza infestatas, rumor adventus Telekessiani repressit alteram partem ad Transylvaniam, aliam Munkátsinum, et Husztinum petere coegit. Telekessy vestigia eorum premit, et utramque arcem circumseptam tenuit, donec Melchior Balassa, et Franciscus Bebék validioribus copiis instructi, e Transylvania imminentes eum ad Tibiscum repressissent. In hoc reditu arcem Kovászó, in dextra ripa fluvii Borzsova sitam, nidum malecontentorum, ac receptaculum diruit, nunquam amplius reauratam.³

²²³ а) Фесслер, Gesch., 6, 884 і сл.

²²⁴ а) Fessl. Gesch. 6. 884. et seqq.

Франц Перені, з угочанської гілки, прихильник і підпора Ізабелли, вважаючи себе безпечним на своїй батьківській спадщині, повернувся з дружиною Катериною Бебек, дітьми і скарбами, нагарбаними звідусіль, та з усіма прислугами в Надь Селеш, пограбував церкву францісканів, багату на золото і срібло, тіло св. Іоанна Капістара з Уйлаку сірмського, приховане там ченцями під час нападу татар, наказує кинути в глибоку яму, ще й наповнити землею, і, прогнавши ченців, монастир перетворити у фортецю, маючи намір захищати себе у фортеці Канко, об'єднавшись з Надь Селешем.

Швидко прийшов рятівник Телекеші, оточує фортецю Канко і після декількох днів штурмом забирає: Франц Перені попадає із своїми в полон, відведений в Шарош, знаходився у фортеці як полонений на протязі шести років. Розділивши між воїнами його скарб, біля 40,000 золотих, Телекеші спішив у Лелес, передавши Антону Секелю фортецю Канко, щоб її захищав. Лелесом, після того як звідси були вигнані премонстранти, оволодів Габрієл Перені, з гілки абайварської, який його захищав із усіх сил, але коли стіни були сильно пошкоджені і не мав надії на майбутню допомогу, вночі тайком втік із своїми. Телекеші, будучи великодушним, заборонив, щоб його переслідували, щоб не було вбивства з обох боків.

Коли поширилась чутка про те, що Мелхіор Балаша, Франц Бебек та Іван Терек мають на меті об'єднатися з Степаном Баторієм де Шомльо біля Сатмара і знову захопити Канко з Надь Селешем, Телекеші, розібравшись в обстановці, переправившись через Тису, став табором біля Сатмар-Неметі, тому що не було жодного моста і переходу на Самоші, воєнна дія продовжувалася тільки гарматами. Після декількох днів Сатмар-Неметі був підпалений, Телекеші перейшов через Тису.

23-го грудня 1557 р., коли Самош замерз, заполянци там переходять і прискореним походом зупиняються перед Надь Селешем, маючи намір захопити Канко.

Isabellae fautor, et Columna, Franciscus Perény, ex linea Ugocensi in suo Patrimonio²²⁴ nio securum ratus, cum sua consorte Catharina Bebek, prolibus, et thesauris hinc inde raptis, ac cunctis domesticis recepit se Nagy Szöllösinum, Franciscanorum Ecclesiam, auro, argentoque opulentam expilavit, Corpus S. Ioannis Căpistrani ex Ujlak Szirmiensis, per Monachos, tempore invasionis Turcarum, eorsum delatum in profundum puteum projecit, terra insuper oppleri, ac Monachis pulsus. Clastrum in fortalitium converti curat, se in arce Kanko junctim cum Nagy-Szöllös tuiturus.

Advolvit vindex Telekessy, circumdat arcem Kanko, et paucos post dies assultu coepit; Franciscus Perény cum suis in captivitatem devenit, abductus Sárosinum, in arce 6. annis captivus detinebatur. Thesauru eius ad 40,000 aureos aestimato inter exercitum distributo, Telekessy ad Lelesz properavit in arce Kanko Antonio Székely custodienda tradita.

Lelesz, pulsus hinc Praemonstratensibus, tenuit Gabriel Perény, ex linea Abaujvariensi, mordicitus a se defensum, ast muris multum vitiat, nec spe futuri auxilii ductus, noctu clam cum suis profugit. - Telekessy e generositate interdixit eum persequendum, ne caedes ab utrinque interveniant.

Percrebrescente rumore Melchiorem Balassa, Franciscum Bebek, et Ioannem Török in proposito habere se cum Stephano Báthory de Somlyó, ad Szathmár conjungendi, et Kanko cum Nagy Szöllös reoccupandi, Telekessy circumstantiis determinatis trajecto Tibisco ad Szathmár-Némethi castra metatus est, nullo ponte, ac transitu in Szamos existente, dumtaxat tormentis continuabatur militaris operatio. Post aliquot dies successo Szathmár-Némethi Telekessy Tibiscum trajecit.

23-a Decembris 1557. congelato Samusio Zápolyiani illico transcunt, et citatis passibus ante Nagy Szöllös subsistunt Kanko oppugnaturi.

В атаці, яка закінчилася нещасливо, загинув Юрій Тарцай, заполіянський прибічник, і останній з своєї родини, Антон Секель²²⁵ не втратив ні одного воїна, поки Телекеші був на допомозі. Хоч заполіянців було більше, маючи намір уникнути битви, переправившись через Тису, відступили до Нялабвару. Частіше викликані на бій, завжди відмовились; Телекеші залишив їм у фортеці вільний вихід, щоб не загинули з голоду. Зробивши це і зрівнявши фортецю Канко з землею, повернувся у Кошиці.³ Не перешкоджаючи перемогам телекешіянців, заполіянці володіли ще цими краями, це явно з того, що єпископ Іларіон просив 1558 р. від королеви Єлизавети заступницьку грамоту і дістав звільнення від усіх обов'язків та надзвичайних податків.

У дворі Ізабелли Заполі утворюються партії. Франц Бебек, Франц і Антон Кенде роблять змову, що Ізабеллу необхідно від сина Сігізмунда відділити і закрити у Великому Варадині. Ізабелла, дізнавшись про це, викликає всіх до себе на відому раду, напередодні 1 вересня після доброго бенкету біля півночі дає їх вбити. Не дого жила Ізабелла, бо 1558 року помирає, а мукачівський монастир повинен був бути поновлений, тому що вищезгаданий декрет говорить про мукачівського єпископа, про монастир і про ченців.

Телекеші, об'єднавшись з Степаном Дершфі, перемагає Габрієла Перенія та Франца Неметія, звільняє 1559 р. Кіш-Варду від облоги трансільванців. Після цього, перебравшись через Тису, стає табором біля Зетеня, хоч не мав достатньо бойових запасів, все ж таки славою своєї зброї нагнав ворогові такого страху, що фортеця здалася на першу вимогу. Фердинанд об'єднав її з Емеріком Телекешієм.⁶ На один міліарій ниже Гомонни на правому березі річки Лаборець на високій скалі розміщена фортеця Барко, яка завжди належала родині

In assultu infeliciter cesso occubuit Georgius Tarczay assecla Zápolyianus, et suae Familiae ultimus. Antonius Szé²²⁵kely nec gregarium amisit, dum Telekessy pro auxilio adfuit, Zápolyiani ut ut numerosiores, proelium evitaturi, trajecto Tibisco ad Nyalábvár se recipiunt. Saepius provocati, semper respuentes conflictum, ne fame intercant, in arce liberum exitum admisit eis Telekessy. His factis, et arce Kanko solo aequato, rediit Cassoviam.³ Non obstantibus victoriis Telekessianis, Zápolyiani ultro has partes tenuere, patet exinde, quia Hillarion Episcopus 1558-o Protectionales a Regina Elisabetha petiit, et obtinuit immunitatem ab omnibus oneribus, et extraordinariis censibus.

In aula Isabellae Zápolyi factiones constituuntur. Franciscus Bebék, Franciscus, et Antonius Kende conspirant. Isabellam a filio Sigismundo separandam, et Magno-Varadini praeccludendam. Isabella re comperta evocat omnes ad se fine certae Conferentiae, pridie 1-a Septembris bona coena refectos circa mediam noctem, curat interim. Non diu supervixit Isabella, nam anno 1558. moritur, et Claustrum Munkáts reparatum esse debuit, quia praecitatum Decretum sonat de Episcopo Munkaciensi, Claustrum, et Fratribus.

Telekessy junctus Stephano Dersfy, Perényi Gabrielem, et Franciscum Némethy debellat, Kis-Vardam a.1559. ab obsidione Transylvanorum liberat. His factis trajecto Tibisco ad Zétény castra metatur, utut munitione caruerat, fama tamen armorum suorum tantum terrorem incussit hosti, ut ad primam provocationem arx capitulaverit. Ferdinandus contulit eam Emerico Telekessy.⁶ Infra Homonnam uno milliari in dextra ripa fluvii Labortz in alta rupi situatur arx Barko, spectavit semper ad Familiam Drugeth, de Homonna. Post cladem ad Moháts Martinus Ke-

²²⁵ a) Форґач Л. VII, стор. 199. Фесслер, 6, 886 і сл.

b) Фесслер, 6, 899 і Сірмай, 74.

²²⁵ a) Forgács L. VII. p. 199. Fessler. 6. 886. et sequ.

b) Fessler. 6. 899. et Szirmay 74.

Другетів де Гомонна. Після поразки біля Могача Мартін Кехеті, єпископ або печський, або веспремський (невідомо), втратив як престол, так і єпархію, яку зайняли турки. Кехеті забрався у північні краї Угорщини. Познайомився ближче з Барбарою Другет де Гомонна, дочкою Франца Другета, знайомство дійшло до того, що він²²⁶ забув не тільки про свою єпископську гідність, але і про характер священика, вступає з нею в шлюб, якщо тільки можна назвати шлюбом. Від Франца Другета дочка дістає фортецю Барко з навколишніми селами.

Цей шлюб не дістав божого благословення, бо після декількох років Кехеті Мартін помирає. Його вдову бере Франц Кенде, відомий із вищезгаданих заколотників. Телекеші 1558 р. штурмом бере цю фортецю, залишив її у зруйнованому стані, в якому і зараз знаходиться.^a Згодом дає зруйновати фортецю Кевешд, захвачену в Бодрогкеші, земплинського комітату, і веде назад свої війська у Кошиці. Великий герой Габрієл Перені, вигнаний телекешіянами звідусіль і ніде не забезпечений, давши письмо Миколі Олагу, примасу, та Андрію Баторію де Ечед, судді курії, підкоряє себе Фердинанду. Фердинанд прийняв його покору і робить його головним скарбником і баконом королівства.^b

Телекеші, надавши своєму війську відпочинок на декілька тижнів, повертається на Земплин, щоб покарати Франца Немеція. Той був опікуном сироти Стелана Шередія. На бік Ізабелли перейшов тому, щоб повернути собі всі маєтки, а саме помістя Токай, які Фердинанд подарував за вірну службу батькові Каспару і його синові Бенедикту, і щоб анулювати дарування Фердинанда, з цієї причини закріпив себе в Токаї і не тільки робить міцний опір цісарському війську, але крім того, захоплює абатство бенедиктанів у Серенчі, за абата Бебека, ченців розганяє і перетворює у фортецю для захисту Токая.

hety, Episcopus vel Quinque Ecclesiensis vel Veszprimiensis (incertum) amisit sicut sedem, ita Dioecesim per Turcas occupatam.

Kechety (!) recepit se ad partes Septentrionales Hungariae. Notitiam iniit arctiorem cum Barbara Drugeth, de Homonna, Francisci Drugeth filia in tantum adauctam, ut is non²²⁶ modo dignitatis Episcopalis, sed ipsius Characteris Sacerdotalis oblitus, foeminam matrimonio, si tamen matrimonium dici valet iungi sibi curat, a Francisco Drugeth filia obtinet arcem Barko cum adjacentibus pagis.

Matrimonio huic benedictio Divina non accessit, nam paucos post annos Kecheti (!) Martinus moritur. Viduam ejus Franciscus Kende notus ex supradictis rebellibus duxit. Telekessy 1558. arcem hanc assultu capit, et eam, in quo actu visitur desolatum reddit statum.^a Paulopost arcem Kövesd in Bodrogeköz, Comitatu Zemplény, captam, demoliri curat, et copias suas Cassoviam reducit. Magnus haeres Gabriel Perény Telekessianis undique pressus, et nullibi securus, datis ad Nicolaum Oláh Primatem, et Andream Báthory, de Etsed, Iudicem Curiae, litteris, semet Ferdinando subjicit. Ferdinandus suscepit ejus submissionem, et creat eum Tavernicum, Regni-que Baronem.^b

Paucis Septimanis quiete suis Copiis admissa, redit Telekessy ad Zemplény Franciscum Némethy castigaturus. Fuit is Tutor orphani Stephani Serédy. Ad partes Isabellae propterea defecit, ut universa bona, signanter Dominium Tokaj a Ferdinando propter fidelia servitia Casparo Patri, et ejus filio Benedicto collata propria reddat, et collationem Ferdinandi annihilat, eapropter firmat se Tokaini, et non solum potenter resistit Caesareis copiis, sed insuper Abbatiam Benedictinorum Szerentsensem sub Abbate Georgio Bebék capit, Religiosos dispellit, ac in Fortalitium pro tuitione Tokaj transformat.

²²⁶ a) Бетлен, кн. IV, Фесслер, 6, стор. 899.

b) Письмо Веранца до Магочія. Фесслер, 6, 899.

²²⁶ a) Bethlen Libr. IV. Fessl. 6. p. 899.

b) Veranczi Litt. ad Magotsi. Fessler 6. 899.

Наполягаючи на цьому, Телекеші був повідомлений, як османи насподівано захопили Сіксо, не тільки розграбили, але ще й підпалили, самих же мешканців відвели в полон. Ці османи під веденням Велицан Бега ішли із Фюлека біля Шайо в боршодському комітаті, Телекеші, наздогнавши їх між Еделенем і Путноком біля села Каза, наніс їм таку поразку 13-го жовтня, що із 3000 залишилося ледве 100. Дві тисячі християн²²⁷ було звільнено з полону.^a

Мелхюр Балашша, керуючись своїми планами, перешкодив, щоб Телекеші пробував знову завоювати серенцьке абатство. Той же Балашша після вбивства Франца і Антона Кенде та Бебека обраний Ізабеллою головнокомандуючим, отримавши для перебування Сатмар, для арсеналу Ташнад, приділивши собі для постачання продуктів десятини трьох сусідніх комітатів, багатих копалень на золото і срібло у Надь Бані, став багатим. У такому положенні, виконуючи роль скоріше деспота, аніж службовця або користувача, і бажаючи зробити себе незалежним від Ізабелли, під час завоювання фортеці Кіш Варди в одній і більше затримках виявив ознаки зрадливості і за допомогою Франца Турза, фейшлана арвського і родича, прийнятий у ласку, перейшов на бік Фердинанда. Ізабелла, лежачи хвора на протязі багатьох місяців, залишена могутніми прихильниками Юрієм Бебеком та Габрієлом Перенієм, зраджена маршалом Балашшою, зневажена іншими своїми придворними радниками, як Андрієм Баторієм де Шомльо, Михайлом Чакиєм та іншими, за те, що дозволила великий вплив полякам, які бажали, щоб її син Іван Сігізмунд став незалежним королем Угорщини, звернулася до Фердинанда, щоб укласти мир. Посли її та брата короля Польщі просили дочку Фердинанда за невісту Івану Сігізмунду Заполію, як придане з королівським правом Трансильванію, комітат Мараморш і лівий берег Тиси аж по Дунай, крім того помістя Мукачево. Але Фердинанд дав згоду тільки на Тран-

Ad haec stans Telekessy informatus, qualiter Szikszó ab Osmanis impraevisse captum, expulatum non solum, sed insuper succensum sit, ipsis adeo incolis in captivitate abductis. Osmani hi Weliczan Beg Duce ex Fülek grassabantur circa Sajó in Comitatu Borsod. Telekessy eos assecutus inter Edelény, et Putnok, penes pagum Kaza, 13-a Octobris in tantum concussit, ut e 3.000. vix 100. supermanserint. Christianorum 2000. individua²²⁷ e captivitate liberata sunt.^a

Melchior Balassa suis planis ductus impedivit, quo minus Telekessy Szerentsensem Abbatiam denuo expugnare attentavisset. Idem Balassa post necem Francisci, et Antonii Kende, ac Bebekii creatur per Isabellam Supremus Dux armorum pro habitatione Szathmár, pro armamentario Tasnád obtento, ac trium vicinorum Comitatum Decimis pro alimentatione, divitibus fodinis auri, argenti-que Nagy Bányensibus sibi attributis ditatus fuit. In hac situatione magis Despotam, quam Officiale, aut usufructuarium agendo, et semet ab Isabella independentem facere volendo, tempore expugnationis arcis Kis Várda in unum, et ultro protractum, perfidiae signa edidit, et agente Francisco Thurzo, Arvensi Supremo Comite, ac Affine in gratiam receptus, ad partes Ferdinandi transitit. Isabella a pluribus mensibus aegre decumbens, a potentibus ascedis Georgio Bebek, et Gabriele Perényi derelicta, a Marschallo Balassa prodita a reliquis suis aulicis Consiliariis, uti Andrea Báthory, de Somlyó, Michael Csáky, et aliis, ex eo contempta, quod Polonis magnum influxum admittat, qui cupiebant ut filius suus Ioannes Sigismundus independens Hungariae Rex evadat, convertit se ad Ferdinandum, sine conficiendas pacis. Aлегати ejus, ac Fratris Regis Poloniae postulabant filiam Ferdinandi pro sponsa Ioannis Sigismundi Zápolya, totam Transylvaniam, Comitatum Macomoros, et sinistram rippam Tibisei usque Danubium, praeterea Dominium Munkács Regio jure possidenda. Ast Ferdinandus praeter Transylvaniam nihil applacidavit. Dum haec agerentur, Isabella 20-a Septembris 1559. mo-

²²⁷ a) Повідомлення вождів у Фесслера, 6, 901.

²²⁷ a) Relatio Ducum apud Fessler 6.901.

сільванію. Поки це відбувалося, Ізабелла 20 вересня 1559 р. помирає.⁶ Внаслідок цієї смерті Іван Заполій придбав багатьох прихильників угорців і всіх трансільванців, які бажали мати угорського короля. Іван відправив у Відень як послів свого канцлера Михайла Чакія і Христофора Гадьмашія, префекта хустської фортеці.²²⁸

На першій аудієнції зразу ж вони назвали свого пана обраним королем Угорщини, Далмації та Хорватії і Славонії, і просять дочку Фердинанда йому за жону, і Дунай як межу його королівства так, що при відсутності чоловічого потомка Фердинанда край за Дунаєм приєднається також до запольянського королівства. Фердинанд відслав посланців з заявою: якщо не відмовиться від титулу короля Угорщини і повністю не вийде з королівства, а також не визнає зверхність короля Угорщини у Трансільванії, неможливі жодні переговори, але все таки дав згоду на перемир'я на один рік.

Іларіон, який тишився, як вище було згадано, заступництвом запольянців, звернувся до Івана II, щоб з огляду на його похилий вік, а внаслідок цього і на слабкість як тілесну так і душевну, яка зробила його неспроможним виконувати єпископський обов'язок, дозволив йому за життя встановити і висвятити наслідника з тою метою, щоб у випадку його смерті всі і кожний визнавав за такого. Іван, між іншим, прихильник Соціна, зневажав канонічні права, в усьому задовільняє прохання єпископа і надає йому право на обрання наслідника. Декрет диви у Базиловича. Дано в Дюлі 25 січня 1561 р.

Таким чином, Іларіон, маючи таку підтримку, обміркувавши скоріше справу, не тільки обрав, ба навіть висвятив і підніс до гідності єпископа Ефима, ченця ордена св. Василя. Року 1561 помирає славний генерал Емерік Телекеші на 63 році життя, і його наступником встановлено Франца Зая.

Року 1561 Мелхіор Балашша, капітан фортеці Сатмар, і Микола Баторі відходять

6) Fessler, 6, стор. 904 і сл., на 38 році життя

ritur.^h Morte hac intrventa Ioannes Zápolya innumeros Hungaros, et omnes Transylvanos nactus est assecclas, cupientes Regem Hungarum habere. Ioannes suum Cancellarium Michaelem Csáky, et arcis Huszt Praefectum Christophorum Hagymássy, velut Ablegatos Viennam expediit.²²⁸

In prima audientia illico nominarunt hi suum Dominum Electum Regem Hungariae, Dalmatiae, et Croatiae, ac Slavoniae, et desiderant filiam Ferdinandi in uxorem ei, et Danubium pro limitibus Regni ejus ita, ut deficiente mascula prole Ferdinandi, ultra Danubianae partes quoque Zápolyano jungantur Regno. Ferdinandus dimisit Ablegatos cum declaratione nisi titulo Regis Hungariae renuncia-verit, et e Regno poenitus exierit nec non Suprematiam Regis Hungariae in Transylvania agnoverit, nullos esse possibiles tractatus, sed tamen unius anni inducias armorum indulsit.

Hillaron protectione Zápolyianorum, ut supra dictum, gaudens, recurrit ad Joannem II. quatenus ex respectu aetatis suae grandaevae, et exinde tam corporis, quam animi promanantis debilitatis, quae cum reddidit inhabilem ad munus Episcopale gerendum, sibi liceret vita comite successorem constituere, et consecrare eo cum effectu, ut in casum suae mortis ab omnibus, et singulis pro tali agnoscat, Ioannes caeteroquin Socinianus Iura Canonica spernens, supplicanti Episcopo in omnibus defert, et jus Successorem eligendi tribuit. Decretum vide apud Bazilovits. Datum Gyulae 25-a Ianuarii. 1561.

His itaque praemunitus Hillaron adminiculis, re maturius pensata, non modo elegit, sed etiam consecravit, et ad dignitatem Episcopalem elevavit Ordinis S. Basilii M. Religiosum Euthymium. A. 1561 fati fungitur celeberris Generalis Telekessy Emericus, annorum 63. et ei substituitur Franciscus Zay.

A. 1562 Melchior Balassa arcis Szathmár Capitaneus, et Nicolaus Báthory deficiunt a Zá-

b) Fessler 6, pag. 904. et sequ. annorum 38. nata.

від Заполія і Франца Немстія, вождя за-поліянців, так припирають біля Гададу, що той змушений був втікати аж до абатства в комітаті Бігар, і щоб знайти собі помешкання, виганяє всіх ченців, які доглядали праву руку св. Степана, і там закріпився.

Після того як фортеця Гадад здалася, Іван Заполій втік би був до Польщі, якби його генерали і²²⁹ магнати дали на це згоду. Року 1562 укладено з Соліманом мир, який з боку турків ніколи не був збережений, і все-таки король Угорщини повинен був їм виплатити 30,000 злотих як податок.

22 серпня 1563 року на засіданні у Браціславі, коли обирався за короля Угорщини Максиміліан, вперше утворилися два стани. Магнати і прелати зібралися в палаті приматів, дворянський стан зібрався у монастирі францісканів, тому що не було ще парламенту.

Року 1564 Іван Сігізмунд Заполій домагався миру під умовою, щоб дістав володіння і титул: син короля Угорщини, Славонії, Хорватії і Далмації, король Угорщини і Трансильванії, крім того володіння Мункач, Токай, Хуст, Мараморш, і всі комітати між Тисою і Трансильванією. Фердинанд не дав згоди ні на що крім Трансильванії, тому Заполій, захопивши 1564 р. фортецю Сатмар, напав на ужгородську фортецю, щоб її захопити. Це був кровопролитний напад, але захоплення не відбулося. Юрій Крєгвіц, сучасний письменник, описує його так: «Року 1564, після того як король Іван (Сігізмунд Заполій) захопив місто Сатмар, зробив облогу міста Ужгорода і думав штурмом його, як воєначальник, підкорити своїй владі. Цісар Максиміліан вислав бургшталеру, який був начальником і губернатором Ужгорода, німецьких воїнів для зняття облоги міста, яке хотіло робити захист за допомогою своїх воїнів. Між іншим він зарядив гармати градом снарядів і з одного боку прикрив воїнами. Коли настав відповідний момент, відділив воїнів від гармат і почав стріляти з гармат, які заподіяли ворогові великої шкоди. Це дало добру змогу побити ворога, який вийшов із окопів, отже на полю»

polya, ac Franciscum Némethy Ducem Zápolyianorum ita ad Hadad comprimunt, ut is usque Sz. Job Comitatus Bihar Abbatiam fugere coactus sit, utque mansionem habere valcat, monachos custodientes Dexteram olim S. Stephani expulit, et semet ibidem circumvallavit.

Hadad arce capitulante Joannes Zápolya ad Poloniam fugisset, si sui Generales, et²²⁹ Magnates permisissent.

A. 1562 Pax cum Solimano est conclusa, nunquam ex parte Turcarum observata, et tamen 30,000 aurei instar tributi per Regem Hungariae eis debebant solvi.

A. 1563 22-a Augusti in Diaeta Poseniensi dum eligeretur Maximilianus in Regem Hungariae, prima vice duae Tabulae enatae sunt. Magnates, et Praelati convenerunt in palatio Primatiali, Status, et Ordines in claustrum Franciscorum, quia carebant adhuc domo Regnicolari.

A. 1564-o Ioannes Sigismundus Zápolya tentavit pacem sub conditionibus, ut possessorium et titulum habeat Filius Regis Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Dalmatiae, Princeps Hungariae, et Transylvaniae, praeterca Dominium Munkáts, Tokaj, Huszt, et Marmaros, et omnes Comitatus inter Tibiscum, et Transylvaniam. Ferdinandus praeter Transylvaniam nihil applacitavit, quare Zápolya 1564-o occupata arce Szathmariensi, Unghvariensem expugnandam adressus est, sangvinolenta fuit haec aggressio, sed non secuta occupatio. Coaevus Krehvitz Georgius Scriptor eam taliter describit: Anno 1564-o als König Iohann (:Zsigmond Zápolya:) die Stadt Szathmár erobert hatte belagerte er darauf die Stadt Unghvár, und er meinte diesselbige als er Sturmleiter angeworfen, auch unter seine Gevalt (!) zu bringen. Aber Keiser Maximilian hatte dem Burgsthaler, so Obrister, und Gubernator zu Unghvár, ware, zuvorhin Deutsches Kriegsvolk zur Entsetzung der Stadt zu geschicket, welcher sich, die Stadt zu beschirmen, mit den seinen männlich währte. Unter andern aber thät er das Geschütz so mit Hagel, und Ketten Geschosz geladen, und mit Kriegsvolk bedeckt ware, auf eine seite verordnen. Und als er seine Gelegenheit ersahe, theilte er das Kriegsvolk bey

бою залишилось біля 4000 мужчин і король Іван змушений був відступити і т. ін.»

230

Глава 57

Є ф и м
1561–1618

Єфим, який став єпископом скоріше з ласки попередника, аніж за заслуги, повинен був відмовитись від своєї кафедри. Бо ж після смерті Іларіона 1561 р. і самого короля він не мав захисту. Його суперники важко переносили, що він, зневаживши святі канони, присвоївши собі наступництво, став єпископом. До того ж Лазар Швендій, імператорський вождь, захопивши область мукачівської єпархії, не надавав жодного захисту прибічникам Заполія, яким був і Єфим, тому Єфим, залишивши Мукачево, приховався в комітаті Сатмар, на маєтку Лопгадь, який тепер звичайно називають Куца, розміщеному в Бікальському окрузі. Побудована тут церква довго була прихована. В той час мандрівні священики мали звичку приходити із-за Альп, відвідували церкви, збирали такси і милостині, з нагромадженими скарбами відправлялися додому, щоб не залишати сліду про доброго духовного отця. І тому волоські та руські священики, а також благочестиві ченці взаємними силами звертаються до Андрія Доці, головного капітана, з проханням, щоб з метою відвернути обман від трансільванських волохів і зволив поновити законно висвяченого єпископа, який скривається в Лопгаді. Той видав такий декрет: «Ми, Андрій Доці, з Надь Луге, граф комітатів барського і сатмарського, магістер королівських камергерів в Угорщині, радник св. царської королівської величності, головний капітан сатмарської фортеці і гарнізону, і правитель верхніх країв королівства Угорщини, цим доводимо до відома всім і кожному, побудованим в цьому сатмарському комітаті св. Царської королівської

den Geschütz von ein ander, und wesz es unter die Feinde abgehen, welches ihnen grossen schaden zufügte. Dieses gabe den Deutschen gute Gelgenheit die Feinde so aus ihren Schanzen gekommen waren zu schlagen, also das bey 4.000 Mann auf der vahlstatt (!) blieben, und König Iohann abziehen muszte und so weiter.

230

Caput 57.
Euthymius.
1561.–1618.

Favore potius Antecessoris sui, quam meritis constitutus Episcopus Euthymius Cathedrae suae renunciare debuit. Hillario enim 1561. ac ipso Ioanne Rege fatis cedente protectione caruit, Corrivales Ejus graviter ferebant eum neglectis SS. Canonibus successione sibi obturum Episcopum esse, accedit, quod Lazarus Schwendius Imperatorius Dux partibus Diocesis Munkács occupatis, asseclis Zapolyianis, qualis fuit etiam Euthymius, tribuerit nullam protectionem, ideo Euthymius deserto Munkács, retraxit semet ad Comitatum Szatthmár, Possessionem Lophágy, nunc Kucza appellari solitam, in Districtu Bikallyensi sitam. Hic aedificata Ecclesia diu delituit. Solebant eo tempore vagabundi Presbyteri ex Transalpina incurrere, Ecclesias visitare, taxas, et Eleemosinas colligere, cum corraso thesauro domum evadere, quin vestigium boni Spiritualis. relinquerent. Quare Valachi, et Rutheni Parochi non minus, ac Religiosi Monachi mutuis viribus recurrunt ad Andream Dóczy, Supremum Capitaneum, exorando, ut ad avertendas Valachorum Transalpinensium deceptiones legitime consecratum Episcopum in Lophágy latentem in medium producere velit. Qui edidit tale Decretum: Nos Andreas Doczy (!) de Nagy Luhe, Comitatum Barsiensis, et Szatmariensis Comes, Cubiculariorum in Hungaria Regalium Magister, S.C.Reg.Mattis Consiliarius, Arcis, et Praesidii Szatmariensis supremus Capitaneus, ac Partium Regni Hungariae Superiorum Generalis. Universis, et singulis in hoc Comitatu S.Caes.Reg.Mattis Szatmariensis constitutis Valachorum Ecclesiis, earum Rectoribus, et Auditoribus tenore praesentium notum facimus: quod Nos tum ad omnium,

величності волоським церквам, їх керівникам і слухачам, що ми то на протест, пред'явлений нам як від церковних, так і від світських мешканців вищезгаданого комітату в інтересі Єфима²³, мешканця монастиря, загально названого Лопадь, то із особистого співчуття до цього обездоленого народу, щиро бажаючи уникнути того, щоб як до сих пір, та і потім іноземні трансальпійці, які приходили в цю провінцію з метою відвідування, не обтяжували великою оплатою податків, а потім після збору відходили з великою подачкою душ, вищезгаданого Єфима, якого Іларіон, єпископ мукачівської єпархії, висвятив за встановленим обрядом, людину доброї вдачі, яка добре знає, як говорить, релігію народу, не зважаючи на привілеї якоїсь єпархії; ми його обрали і призначили законним і звичайним наглядачем цієї св.ц.к. величності провінції, отже і обираємо і призначаємо. Внаслідок чого цими рядками і нашим авторитетом, який на зобов'язує дбати про кожного, хто знаходиться під цією владою, всім волоським церквам і т. ін. строго доручаємо і наказуємо, щоб признали згаданого Єфима законним і звичайним наглядачем, і йому ж нараховували і платили річні податки і доходи, які споконвіків платили попередникам (кафедральне). Для яскравішого свідчення і зміцнення цієї справи ми розпорядились видати названому Єфиму цього нашого листа. У фортеці Сатмар, 18 вересня 1618 року».

Невідомо, до яких пір єпископ Єфим користувався єпископською юрисдикцією в сатмарському комітаті (був законно висвячений) і чи повернувся до Мукачева. Відомо тільки те, що під час відходу Єфима з Мукачева 1568 року, єпископом був обраний Василь. Документи не передають, хто його затвердив і висвятив.

Глава 58
Василь

Тому, що в двох декретах Максиміліана єпископ називається Н., а в пізніших документах називається Ласло (Ладіслав),

tam Religiosorum, quam Plebeorum in praelibato Comitatu degentium demissam intercessionem nobis pro parte Euthymii Claustrii Lapagy (!) vulgo nuncupati accolam, exhibitam, tum vero singulari, erga afflictam hanc gentem, commiseratione moti, ac accensi, illud diligenter, ne ut hactenus, ita etiam deinceps ab exteris Transalpinis visitatum, hanc in provinciam excurrentibus magna censuum pensione aggraventur, ac deinde illa levata magna animarum cum jactura desererentur, evitare volentes, praelibatum Euthymium a Wladica Lario Districtus Munkáts rite ordinatum, bonis moribus, multaue gentis Religione, ut spargitur, instructum, citra alicujus Dioecesis praerogativam, in legitimum, et ordinarium hujus S.C.R.Mattis Provinciae Visitatorem delegimus, et substituimus, prout et deligimus, et substituimus. Eapropter harum serie, atque autoritate nostra, qua singulis, in hac Ditione commorantibus prospicere tenemur, Universis Valachorum Ecclesis etc. firmiter committimus, et mandamus, ut praeattactum Euthymium pro legitimo, et ordinario visitatore agnoscatis, annuosque eidem census, et redditus, ab antiquo Praedecessoribus solvi consuetos (:-Cathedralicum.) pendatis, et numeretis. In Cujus rei evidentius testimonium, et robur paesetes Litteras Nostras dicto Euthymio dandas duximus. Dat.in. Arce Szatmar. 18 Septem.1618.

Quosque fungebatur Euthymius Episcopus in Comitatu Szathmár Jurisdictione Episcopali (:-fuit legitime consecratus.) et an Munkatsinum redierit, nescitur, illud tamen constat, 1568-o Euthymio Munkatsino excedente, electum esse Episcopum Basilium, per quem confirmatum, et consecratum acta non produnt.

Caput 58.
Basilius.

Quia duobus Decretis Maximiliani Episcopus N. nominetur, posterioribus vero Scriptis László (:-Ladislaus.) adpelletur, Bazilovits

Базилевич створив двох єпископів, одного Н., другого – Ладислава. Не піддаюся ніякому авторитету, щоб його наслідувати.²³¹

Лист Франца Другета від 4 лютого 1568 р. називає цього єпископа²³² Сент Міклоші Ласло, а на іншому місці – єпископ мукачівський Ласло.²³

Свідченням того, що клір і народ у той час були занадто пригніченими, є той факт, що Василь, турбуючись про те, щоб до кліру і народу відносились справедливо, а також поважали його, у спілці з багатьма ченцями відправився до царського королівського двору з проханням, щоб його світські не турбували і не перешкождали йому під час відвідування церков свого обряду. Максиміліан не тільки приборкує порушників виданим декретом 13 жовтня 1569 р., але вимагає, щоб під час законного і звичайного відвідування сприяли в наданні єпископові необхідної підтримки і допомоги.²³³

Світські, в якій мірі не віддавали пошану богослужінню, у такій же мірі не турбувалися про церковні особи. Мукачівські ченці скаржаться Іоанну II, що Дмитро Керепецькі, керівник фортеці, непокоїть їх як під час св. літургії, так і під час виконання інших обов'язків. Іоанн у декреті, виданому 13 лютого 1567 р., приборкує керівника у застосуванні насильства.

Подібно, тому що службовці мукачівської домінії, не будучи під наглядом пана, визискували клір і народ, дозволяли собі насилу брати коней, лисичі шкіри, привласнювати собі кафедральне єпископа, одинокий його дохід, який приходив від світського кліру, ба навіть по-святотатському виконувати єпископську юрисдикцію по відношенню до віруючих, накладати податки на священників, примушувати їх виконувати панщину, кидати їх в тюрми, бити, мучити; насмілювалися безсовісно привласнювати собі рухоме і нерухоме

dupplicem creavit Episcopum, alterum N. alterum Ladislaum, ut eum sequar, nulla auctoritate inducor.²³¹

Litterae Francisci Drugeth dt-o 4-ac Februarii 1568. emanatae vocant hunc Episcopum Szent²³² Miklósy László Püspök, et denuo Munkátsi László Püspök.²³

Nimum pressum Clerum, populumque pro tunc fuisse, ipsam dignitatem parvi pensam testatur id, quod Basilius aequiorem cum Clero, ac populo tractationem, suae item dignitati respectum procuraturus, adsociatis pluribus Religiosis, aulam C. Regiam petiit, supplicaturus, ne in visitandis sui ritus Ecclesiis per Saeculares turbetur, ac impediatur. Maximilianus emissio Decreto 13-a Octobris 1569. emanato non modo inhihet turbatores, sed demandat, ut tempore legitimae, et ordinariae visitationis Episcopo necessario subsidio, et auxilio adesse noverint.²³³

Cultui Divino sicut non dabatur a saecularibus reverentia, ita nec personis ecclesiasticis securitas tribuebatur. Monachi Munkatsienses queruntur apud Joannem II. per Demetrium Kerepetzki Arcis Provisorem se sicut in S. Liturgia, ita aliis functionibus turbari. Joannes emissio Decreto sub 13-a Februarii 1567. emanato Provisorem ab attentanda violentia inhihet.

Pariter. quoniam officiales Domini Munkátsi, remoti ab oculis Domini, in Clero, Populoque exactiones fecissent, equos, pelles vulpinae violenter rapere, Cathedricum Episcopi – Unicum eius proventum a parte Saecul. Cleri obvenientem pro se usurpare, imo Episcopalem Jurisdictionem in fidei sacrilige exercere, Sacerdotes Contributioni subicere, ad praestandas robotas cogere, carceribus, verberibus, et cruciatibus subicere nefarie praesumpsissent, mortui Episcopi res mobiles, et immobiles sibi impie adpropriare audent, Maximilianus Rex medio Decreto 13-a

²³¹ а) П. і Б. приміток не розрізняють.

²³² а) По-грецьки Василь, по-руськи Владислав, звідси походить угорське Ласло. Архів єписк. реліг. 23.

б) Базилевич, т. I, с. 34

²³¹ а) Praenotationes P. et B. non distingunt.

²³² а) Basilius Graece, Ruthenice Vladislav, exinde hung. László factum est. Archiv. Episc. Religionar. 23.

б) Bazilovits Tomo 1. pag. 34.

мертвого єпископа. Король Максиміліан декретом від 13 жовтня 1569 р. бере клір під охорону і приборкує нахабних службовців.⁶

Василь, щоб зберегти і добробут народу і порядок в керівництві парафіями, просить, щоб граф Франц Другет де Гомонна надав йому дозвіл ходити по маєтках і, за старим звичаєм, там, де живуть батюшки грецького обряду, робити візити. Переглянувши королівські грамоти, правитель Свенді²³³ видає бажаний дозвіл. Видано в нашій курії Берентен 1568 р.

В той час протестантські керівники і служителі взяли на свою совість, що папа їх виключив із церкви, тому вони, посиляючи 1572 р. викладене визнання своєї віри Іеремію, константинопольському патріарху, названому Авхіалі, домагаються церковного єднання.

Патріарх, керуючись пастирською мудрістю, був далекий від того, щоб лагідно обгрунтувати різниці, але згідно з духом віку почав показувати ерудицію, як живим словом, так і на письмі, стійко нападати на визнання протестантів, і не відступив. Протестантські керівники, вражені жорстокістю, просили султана, щоб звільнив патріарха, і домоглися того 1579 р.

Вигнанець забрався в Галичину, Волинь і Сільванію, перебуваючи тут три роки, і словом і письмом підбадьорював русинів і волохів, щоб не приймали календар, щойно опублікований папою Григорієм. Польський же король хотів ввести новий календар навіть примусом. На протязі 1588 р. після смерті Мітрофана, вигнаний патріарх був встановлений на своїй посаді, прийнявши її, змінив і погляд щодо нового календаря і не тільки відмовився від нападок на новий календар, але й вислав до римського папи Григорія XIII депутатів з листом, обіцяючи, що всі народи, які дотримуються грецького обряду, бажають прийняти виданий календар.

Корисний замисел зів нанівець Макарій, єпископ з Кесарії, недоброзичливим повідомленням султана Амурата про те, начебто

Octobris, 1569. emanati, Clerum in protectionem sumit, et temerarios officiales inhibet.⁶

Basilii, et de populi salute, et ordine conservando in administrandis Parochiis petit sibi facultatem a Comite Francisco Drugeth, de Homonna, conferri in Bonis peregrinari (járnri) secundum antiquam consuetudinem, és a hol Görög Szerzet szerént Batikok vagynak, visitare. Inspectis litteris Regiis, et Generalis Swendy²³³ petitam facultatem tribuit. Datum in Curia Nostra Berenten 1568.

Hoc tempore Protestantici Principes, et Ministri conscientiae sibi duxerunt se per Pontificem excommunicatos extra Ecclesiam esse, proin Professionem suae Fidei adornatam ad Patriarcham Constantinopolitanum Ieremiam Auchialy dictum 1572. submittentem, Communionem expetunt.

Tantum abest, ut Patriarcha Pastoralis prudentia usus, bona modalitate differentias composuisset, sed potius pro more Saeculi eruditionem ostentare, sicut viva voce, ita scripto Professionem strenue impugnare coepit, neque destitit.

Principas Protestantes inhumanitate offensus, a Sultano Patriarchae amotionem petierunt, et obtinuerunt 1579.

Exul recipit se ad Galliciam, Volhyniam, et Sylvaniae triennio ibi commorans ac verbo, scriptoque Ruthenos, ac Valachos ad non recipiendum Calendarium recenter per Gregorium Pontificem publicatum cohortatus est. Rex Poloniae vero violentis etiam modis novum Calendarium inducere voluit.

Decursu anni 1582. mortuo acmulo Mitrophane Patriarcha, exul Sedi suae restitutus, ea recepta mutavit, et consilium circa novum Calendarium. Non tantum recessit ab imperitionibus novi Calendarii, sed plane ad Gregorium XIII. Romanum Pontificem deputatos cum litteris expedit, promittendo omnes populos ritum Graecum sequentes emendatum Calendarium suscipere velle.

Salutarem intentionem impedit Macarius Episcopus Caesariensis, Amuratem Sultanum sinistre informando, ac si Patriarcha cum,

6) Там же, т. I, с. 35.

c) Idem Tomo i. pag. 35.

патріарх вступив у зговір з німцями та італійцями і, зробивши неабиякі послуги, домігся, що патріарх, як небезпечна людина, схвачений, кинутий у тюрму, а потім засланий на острів Родос, безславнй завершив бідне життя. Віруючі грецького обряду, та й самі русини, по сьогодні дотримуються старого календаря.²³³ Після смерті Максиміліана 1576 р. охоронні грамоти також втратили силу, внаслідок чого єпископ повинен був потрапити у важкі обставини²³⁴, його турбували у виконанні свого обов'язку, обтяжений податками, змушений був відправитись, взявши з собою ченців, до короля Рудольфа в Прагу, щоб отримати допомогу. Про його специфічні обтяжливі почуття нам не відомо, ще менше нам відомо про королівське рішення, тому що ніякого не було. Проте, щоб скаржника на зворотньому шляху не турбували («щоб згаданий єпископ міг спокійно повернутися додому з ченцями і людьми та своїми речами і пакунками»), король Рудольф видав йому паспорт, який значиться у Базилівича в I томі, стор. 38, виданий у Празі 29 березня 1597 р. Єпископ не мав великої користі з подорожі у Прагу, бо його турбували у виконанні свого обов'язку і тому повернувся, знову змушений був особисто звернутися до Матвія, того часу губернатора королівства, який перебував у Еберсдорфі в Австрії. Василь скаржиться, що не лише світські перешкоджають йому у виконанні обов'язку та духовної юрисдикції, але самі священники під час канонічного візиту²³⁵ відмовляють йому в покорі, тому Матвій дав 27 вересня 1597 р. охоронну грамоту для відвідування єпархії.⁶

Граф Степан Нярі, феїшпан, передав назавжди 20 листопада 1626 р. земельні

²³³ a) Fleury Historia Ecclesia stica, том 49, с. 128. Там же, том 50 і 53.

²³⁴ a) Той візит був скоріше збором єпископського податку та милостині, тому для священників обтяжливий.

b) Грамота у Базилівича, том I, стор. 40. Василь у грамоті називається ченцем, а не єпископом. Подібну назву приймають тепер і італійські єпископи, (обрані) з ченців.

Germanis, et Italis colluderet, oblatisque non exiguis muniis, effecit, ut Patriarcha, velut perniciosus captus, carceribus inclusus, ac dein in insulam Rhodum exul relegatus, aerumnosam vitam inglorius finiverit. Graeci Ritus autem fideles, ipsi adeo Rutheni penes antiquum Calendarium praesens usque manent.²³³ Maximiliano Rege 1576. mortuo exspirarunt et Protectionales, unde duris in circumstantiis²³⁴ debuit constitui Episcopus, turbabatur in exercitio officii sui, exactionibus subjectus, coactus fuit sine obtinendae medellae, acceptis secum Monachis Pragam ad Regem Rudolphum confugere. Gravamina ejus specifica nobis non constant, tantominus nota est Resolutio Regia, quia nulla emanare debuit. Ne tamen redux querulans in itinere turbetur («ut dictus Episcopus cum Fratibus Conventualibus, ac hominibus, rebusque, ac sarcinis suis imperturbate domum redire queat») per Regem Rudolphum Passauiibus providetur, quae exhibentur apud Bazilovits Tomo I. pag. 38. die 29-a Martii 1597. Pragae emanatae.

Ex itinere Pragensi non magnam utilitatem habuit Episcopus; turbabatur enim in exercitio muneris sui, et ideo recurrit, imo denuo personaliter accedere debuit ad Mathiam, tunc Gubernatorem Regni, in Ebersdorf Austriae commorantem. Queritur Ladislaus: non modo saeculares se impediunt in officio, Iurisdictioneque Spirituali exercenda, ac officio, sed ipsi Sacerdotes occasione visitae Canonicae^a obedientiam sibi detrectant, quare Mathias Salvum Conductum Dioecesim visitandi tribuit. Die 27-a Septembris 1597.^b In Alsó Vereczke Comes Stephanus Nyáry Supremus Comes Presbytero Paulo Kovordán in perpetuum cessit ibidem terragia 60. fnis, 20-a Novembris 1626. 1636.20-a Nov. ab eo-

²³³ a) Fleury Historia Ecclesiastica Tom.49. pagina 128. item Tom. 50. pag. 53.

²³⁴ a) Fuit illa visita potius exactio Cathedralitici, et Collectio Eleemosynae, et ideo Parochis onerosa.

b) Diploma apud Bazilivics T. I. pag. 40. Vocatur Ladislaus, in Decreto Frater, et non Episcopus. Similem Nomenclationem affectant actu Episcopi Italici ex Religiosis.

ділянки у Нижніх Верецьких священику Павлові Ковордану за 60 флоренів – 20 листопада 1636 р. той же граф вимагає земельні ділянки – 1597 старик Бункава продає з синами Лазаром, Іваном і Матвієм луку, розташовану в Кривій від потоку до потоку, священикові по імені Ковордан за 36 талерів та 30¹/₂ корит вівса з застереженням, що в такому разі, якщо б продавець вимагав назад, заплатити домінію 100 флоренів, іспану 50 фл., а князеві 12 флоренів.⁸

24 серпня 1594 р. Сігізмунд, вождь Трансильванії, Трансальпійської Валахії і Молдавії, дає паспорт шановному Зерде (Сергійові)²³⁵ ігуменові, не сказано якого монастиря, для супроводження волоського священика: відправляється у нашу трансальпійську країну, звідки в короткому часі має намір повернутися назад. Дано в Альбі Юлії.

Степан Другет, славний магнат і вождь, помирає 1599 р., похоронений в Ужгороді, у церкві, яка вже зрівняна з землею, в тій же фортеці. У довгому намогильному написі мовиться: «Степан Другет покоїться під цією чорною плитою, прославлена слава мужності, шана Марса».

Глава 59 Сергій і повстання Бочкая

Під кінець століття Василь, мабуть, помер, тому що 1601 року єпископом став вже Сергій. Невідомо, хто його призначив і висвятив. Наслідуючи своїх попередників, спішив до найвищого трону, домогтися охорони. У ці бурхливі часи заступництво не тільки корисне, але, зрозуміло, було необхідним.

Року 1601 народні збори засідали в Браціславі. Єпископ Сергій приходить туди. Рудольф не був присутнім, засідання відкрив його брат Матвій, губернатор королівства. Виклавши свої скарги, 26 березня

а) Із епарх. архіву. Ще тоді сільських суддів називали «князями».

dem Comite consequitur terragia.- 1597. Senex Bunkova cum filiis Lazaro, Ionne, et Mathaeo vendit pratum falcabile situatum in Kriva a rivulo ad rivulum Presbytero Kovordán dicto in Taleris 36. et 30 1/2 coretis avcnæ sub cautione. ut si revocaret venditor, Dominio solvat 100. fnos, Spano 50 fl. et Knjazevi 12. fnos.⁴

1597. die 24-a Augusti Sigismundus Transylvaniae, Valachiae Transalpinae, et Moldaviae Du dat Passuales Honorabili Zergye (Sergio.)²³⁵ Igumeno (non dicitur cujus Claustrii) Presbytero Valachicali concomitando. Proficiscitur in Regnum Nostrum Transalpinense ide brevi rediturus. Datum Albae Iuliae. Stephanus Drugeth, celebris Magnas, et Dux 1599 moritur, et Unghvarini in ejatis arcis Ecclesia jam solo aequata sepelitur. In longo Epitaphio occurrit.

Drugethiius jacet hac Stephanus sub syndone nigra, Inclyta Virtutis gloria, Martis honos.

Caput 59. Sergius, et Revolutio Bocskay

Exspirante Sacculo, et Ladisiaus expirare debuit, quia 1601. jam Sergius Episcopus, per quem nominatus, et consecratus, non constat. Vestigiis antecessorum insistens, fine consequendae Protectionis ad Altissimum Thronum properavit.

Turbulentis his temporibus protectio non tantum utilis, sed plane necessaria fuit.

A. 1601-o Dieta Posonii celebrabatur, et Sergius Episcopus eo compareret. Rudolphus non adfuit, Frater suus Mathias Regni Gubernator sedem aperuit. Expositis suis querelis,

c) Ex Archivo Dioec. adhuc tunc Judices pagi vocabantur Knjáz.

отримує королівське заступництво і особливу опіку.²

1601 року той же Сергій поспішив до Фердинанда де Гонзага, найвищого генерала капітана королівства Угорщини, пізніше короля Угорщини, отримує опіку, заступництво та недоторканість монастирського майна. Дано в Кошицях, 28 квітня 1601 року.⁶

Грамота про заснування бенедиктійської церкви від 13 жовтня 1603 р. починається: «Сей лист попа Николи Бенедикувського», згадується «пуп Игнат Руцанскій» і говорить: «Колим ход(ив) з отцем Сергієм до Руси з владикою купил ем звун за 12 злотих».

Таким чином, є перший слід про те, що єпископ відправився з кліром в Росію тільки для того, щоб здійснити посвячення, не говорить в Польщу, але в Росію, тобто в Київ.²³⁶ 1604-й рік видався для єпархії важким. Бо ж арт. 8 наказує поновити фортеці, (зруйновані) в попередніх заворушеннях, за безплатну працю селян. Для відбудови фортеці Сатмар залучаються і притягаються Угоча, Сатмар і Берег, для Калло – Саболч, для Онод – Абул і частина Земплина, для Сендре – Шарош і Спиш, для Діюшдер – Боршод і Торна, для Путнок – Гемсер, для Токай – решта частини Земплина та Унг.

Після зміцнення фортець не тільки зроблена перешкода, але скоріше дана допомога повстанню Степана Бочкая де Кіш Марія, яке викикло у цьому році.

Угорці за посередництвом губернатора Матвія домагаються вільного віросповідання. Рудольф не тільки це заперечив, але до статей парламенту 1604 року додає нову 22, яка сприяє католицькій вірі і не розглядалась в парламенті.

Тим часом земплинці, зібрані в великій кількості Валентином Другетом, який був призначений парламентом 1604 року за капітана у Верхній Угорщині, скаржаться генералу Велгіозу³, який знаходився в Ко-

Regiam Protectionem, et specialem tutelam recipit 26-a Martii.³

1601. Idem Sergius properavit ad Ferdinandum de Gonzaga, et Regni Hungariae Supremum Generalem Capitaneum, exopt Regem Hungariae, obtinet tutelam, protectionem, ac salvam Quardiam. Datum Cassviae 1601 28-a Apr.^b

1603. 13-a Octobris de fundo Ecclesiae Benedikóczensis fundationalis inchoat: Сей Лист Попа Нїколи Бенедїкувскаго, occurit mentio Пуп Игнат Руцанскїя, et inseritur Колим Ход (...) з Отцем Сергієм до Руси з Владкою купил ем звун за ві золотих. Ergo est primum vestigium Episcopum cum Clero ad Russiam profectum fuisse certe non alio fine, quam consequendae Consecrationis gratia, non dicit ad Poloniam, sed Russiam, id est Kioviam²³⁶. 1604-is annus pro Dioc esi fuit gravis. Arces enim prioribus turbis Art. 8. per rusticos gratuito praestandos labores restaurandas praecipit. Ugocsa, Szathmár, et Beregh ad arcem Szathmariensem; Szabolts ad Kálló; Abuj, et pars Zempliniensis ad Onod; Sáros, et Scepus ad Szendrő; Bor-sod, et Torna ad Diósgyőr; Gömör ad Putnok; residua pars Zempliniensis, et Ungh ad Tokaj fortalistia rectificanda applicantur, et stringuntur.

Firmatis fortaliciis tantum abest ut impedita, sed potius adjuncta est hoc anno emergens Revolutio Stephani Bocskay, de Kis Mária.

Hungari medio Mathiae Gubernatoris liberum exercitium Religionis petunt. Rudolphus non modo id negavit, sed ad Diaetae 1604. articulos novum 22. in Dioeta non discussum adjecit Catholicae Fidei faventem. Zemplinienses per Valentinum Drugeth 1604. diaetaliter constitutum Capitaneum in Superiore Hungaria copiose congregati eatenus querulantur apud Generalem Belgioso³ Cas-

²³⁵ а) Базилович, т. I, стор. 42.

б) Там же, стор. 43.

²³⁶ а) Сірмай, Notit. C. Zemplén. 1, 109, називає Барбіаном.

²³¹ а) Bazilovits T.I p.42

б) ibidem – 43

²³⁶ а) Szirmay Notit. C. Zemplén. 1. 109. Barbianum nominat.

шицях. Прохачі, яких цей роздражив, а не заспокоїв, беруть зброю в руки.

На полях Галсеч верховним вождем обирається Степан Бочкай, раніш невідомий в Угорщині ні родом, ні заслугами. Реформати під покровом захисту релігії легко зраджують Рудольфа, інші змушені йти за юрбою. Бочкай на зборах в Серенчі 1605 р. проголошений князем Угорщини і Трансильванії. Бочкай за довір'я, проявлене йому, робить багатьох дворянами (Цекеї, Пензеш і т. ін.), оголошує Серенч вільним королівським містом і щиро наділяє хойдонікальські містечка занадто шляхетними привілеями.⁶ 9 березня 1606 р.

Нелегкою була доля єпископа Сергія стояти між двома вогнями. Тут вимагав довір'я цар, там Бочкай, небезпечно було приєднатись до одного із них. Тому що Сергій мав своїх віруючих у маєтках обох князів, звертається до кожного із них.²³⁷ Від короля вже мав охоронну грамоту, про яку згадувалось вище, але тому що прибічники Бочкая непокоїли його при виконанні обов'язку і (порушували) давні закони і права, звертається до князя Степана і на підставі декрету³ приймається в заступництво князя і під спеціальну опіку. Дано в Кошицях 17 грудня 1606 р. Сергій не залишив Кошиці до тих пір, поки не отримав також другий декрет, написаний по-угорськи, (в якому) доручається: щоб відтепер ніхто не застосовував силу проти монастиря вищезгаданого єпископа Сергія та проти його волі, щоб не непокоїв його та священників, що належать до нього, в цілому і особисто, якщо хтось названий по імені, – щоб не робив шкоду їх худобі, тому що постигне його кара за рішенням державних зборів. Дано в Кошицях 18 грудня 1606 р.⁶

Із цього ясно, що церковний привілей не поважався. В ці часи приходять у ці краї нові господарі. Софія Баторі, вдова Сігізмунда Ракоція поселяє в Мукачеві

6) Ці привілеї маємо намір навести в кінці цього тому.

²³⁷ а) Базілович у першому томі, стор. 45.

б) В тій же цит. праці, стор. 46.

soviae residentem. Supplices per hunc lacessiti, non sedati, ad arma concurrunt.

In campis Gálszets Supremus Dux eligitur Stephanus Botskay, antea nec Natalibus, nec meritis in Hungaria clarus.

Reformati velo Religionis tuendae a Rudolpho facile deficiunt, alii coacti turbam sequuntur. 1605. Botskay in Dioeta Szerentsensi Princeps Hungariae, et Transylvaniae renunciatus. Gratificaturus fidelitatem erga se Botskay, plures creat Nobiles (Czékei, Pénczes, et alios.) Szerents declarat Lib. Regiam Civitatem, et Hajdonicalibus oppidis privilegia admodum nobilia elargitur.^b 9-a Martii, 1606.

Dura fuit sors Sergii Episcopi inter duos ignes constitui, hic Caesar, ibi Botskay fidelitatem exigebat, alterutri parti adhaereat, periculosum fuit. Sergius in utriusque Principis Ditionibus fideles suos habendo ad utrumque se convertit²³⁷.

Ex parte Regia jam habuit Protectionales superius memoratas, sed quoniam in officio suo antiquisque legibus, et iuribus per Botskajanos molestatus fuisset, recurrit ad Stephanum Principem, et medio Decreti³ in principalem recepitur Protectionem, et tutelam specialem. Datum Cassoviae die 17-a Decembris. 1606. Non discessit Sergius Cassovia, donec aliud etiam Decretum Protectionale hungarice scriptum obtinisset, demandatur: hogy senki ezentul a fentebb meg irt Sergius Püspök Clastromára hatalmasúl, és akarattya ellen ne száljon, ötet, és hozzá tartozó Papokkal egyetemben se személyekben, se akár nével legyen nevezendő marhá-jokban – meg ne háborítsa, se meg ne károsítsa mert – ország végzése szerint való büntetés esik rajta. Datum Cassoviae 18-a mensis Decembris 1606.^b

Ex his patet. Immunitatem Ecclesiasticam non fuisse respectatam. His temporibus novi hospites ad has partes penetrant. Báthory Sophia, Sigismundi Rákóczy vidua Munkacsii

b) Haec Privilegia in Extractu in fine Tomi hujus communicaturi sumus.

²³⁷ а) Базілович Томо 1. pag. 45.

б) In eodem Cit.opere pag. 46.

езуїтів. Вони занепокоєні більше в тому, щоб повернути русинів, ніж реформатів, дали привід для багатьох невдачних результатів.¹⁸

Із змісту наступного декрету (відомо), що 1607 р. Сергій скаржився в присутності Валентина Другета де Гомонна, що від нього забрали багато маєтків, з проханням звернувся до дворян в Марамороському комітаті і скаржився молдавському князю, внаслідок чого єпископові повернуто маєтки Грушівського монастиря на підставі такого декрету: «Валентин Другет, королівський радник, найвищий капітан і граф Хуста, а також спадкоємний феїшпан комітатів Земплин і Мараморош. Нас відвідали превосходительства шановного Марамороського комітату і посланець його величності молдавського вайди Шімона у справі одного волоського монастиря, так званого грушівського, що знаходиться в названому шан. марамороському комітаті. Тому що той монастир до того ще за часів блаженної пам'яті князів²¹⁸ був резиденцією волоських єпископів, а за сучасних змін був приєднаний до Хустської фортеці.¹⁹ Тому розглянувши цю справу, як на бажання його величності молдавського вайди Шімона, нашого милого приятеля сусіда, так і на бажання превосходительства шан. марамороського комітату, ми той монастир повернули з такою умовою, щоб належав єпископові і слухав накази хустської фортеці і щоб надалі по нашій волі перейшов до наступних єпископів разом з орними землями, луками, лісами та усіма рибуловними водами. Додавляючи ще й те, щоб монастир разом з усіма єпископами в усьому були згодні з нашим хустським капітаном. Яка справа і т. ін. Зроблено в нашій фортеці Хуст 9 березня 1607 р. Валент. Другет (Місце печатки)». Той же славний добродій

18) Рукоп. Б.

²¹⁸ a) Бочкай, помираючи 1606 р., в заповіді наказує своєму наслідникові в Трансильванії, якого не було, щоб оволодів бочкайовими скарбами, а також фортецями Кевар і Хуст. Сірмай, Not. Cottus Zemplén., I, стор. 133 і 134.

num Iesuitas illocat. Qui magis de Ruthenis, quam Reformatis convertendis solliciti, multis ingratis sequelis praebuere ansam.⁶

A. 1607 Questum fuisse Sergium coram Valentino Drugeth de Homonna sibi multa tenuta ablata fuisse, Supplex fuit in Comitatu Marmorosiensis coram Statibus, et oo. quaestus plane apud Principem Moldaviensem, unde Claustrii Kortvélyes Bona Episcopo redduntur. Tenore Decreti sequente: Valentinus Drugeth, R. Consiliarius, Supremus Generalis Capitaneus, et Comes Huszt, nec non CC. Zemplény et Marmaros perpetuus Comes. Továbbá mivel találának meg benünket az betűletes Marmaros Vármegeye eő kigyelmek, és az Moldvay Simon Vajda Eő Nagysága követé az meg nevezett betűs. Marm. Vármegeyében lévő egy Oláh Clastrom véget mell Kortvelyesnek hivatatik. Minhogy pedig az az Clastrom ennek előtte való boldog emlékeztető Fejedelmek²¹⁸ idejében is Oláh Püspökök lakó helye volt, és mostani változásnak idejében pediglen foglaltatott volt Huszt várához,¹⁹ meg tekintvén azért ebben a dologban, mint az Moldvay Simon vajdát Eő Nagyságát, minékünk kedves szomszéd barátunkat, mint pediglen betűs. Marm. Vármegeyét Eő kigyelmeket, az ő kigyelmek kívánóságok szerént azt az Clastromot restituáltunk úgy, hogy Püspök birja, és Huszt várától halgasson épichie, és továbbá eő róla mi hírünk és akaratunkból száljon a következő Püspökökre szántó fölgyeivel, kaszáló réteivel, erdeivel, és mind halászó vizeivel egyetembe. Eztis hozzá tévén, hogy a Clastrom mind a Püspökével egyetemben Huszti Capitányunknál mindenkben egyet értsen. Melly dolog etc. Actum in Arce Nostra Huszt 9-a Martii 1607. Valent. Druget. (L.S.) Idem Benefactor celebris Valentinus Druget 1609. moritur, communi omnium popularium luctu

c) MSS. B.

²¹⁸ a) Bocskay 1606. mortuus, testamentaliter commendat pro suo in Transylvania Successore, quo non succedente, Botskajanos thesaurus, item arces Kóvár, et Huszt occupat. Szirmay Not. Cottus Zemplén 1. pag. 133. et 134.

Валентин Другет помирає 1609 р., похоронений спільним сумом всіх знайомих в ужгородській фортеці.*

Хоч надбання це не було перешкодою, існування єпископа було бідним, тому звернувся з проханням такого змісту до графа Сігізмунда Форґач де Гімеш про дозвіл збирати допомогу, точніше кафедральний податок (кафедратик): «Граф Сігізмунд Форґач де Гімеш і т. ін. і т. п. доводимо до відома, що той, хто показує нашого листа, єпископ Сергій, перебуваючий в мукачівському монастирі, з давніх пір, за їх звичаєм, мали такий звичай, що в певний час самі звикли ходити просити допомогу, щоб прохарчуватись, тому тепер названий єпископ Сергій також за їх звичаєм іде поміж своїх русинів і хай має вільний доступ. Ваші превосходительства як особисто і т. ін. Дано в нашій фортеці Сент Мартон 30 квітня 1616 р. Граф Сігізмунд Форґач де Гімеш в(ласною) р(укою) (Місце) п(ечатки)».⁶

²³⁹ Хоч не відноситься до історії Мукачівської єпархії, все-таки не вважаю, що треба пропустити те, що я знаходжу в копії братиславської капітули, а саме, Іоан. Мордровські, владимирський єпископ вираджає Іоанна, ієромонаха грецького обряду, який був у святій унії, який направляєється продовжувати навчання в колегії та академії і т. ін. Дано у Владимирі, 25 жовтня 1617 р. Таким чином, у Владимирі вже і науки розквітали, і унія була в пошані.

У цих неприємних обставинах між протестантами і єзуїтами, коли обі сторони прагнули зробити собі прозелітів, силою, ба і примусом, Сергій керував руською церквою і нічого не втратив, що йому було передано 1601 року. Помер в 1623 р. Вдячну пам'ять про ревного і миролюбного пастиря зберігає і потомство. Примітка. Славна родина Турзо, власниця списької фортеці, запала в непам'ять. Невідомо, хто

* На замковій площі була капличка, раніше можна було бачити руїни і місце крипти, тепер вже все зрівняне з землею.

⁶ Із автентичної копії братиславської капітули.

in arce Unghvariensi sepultus.* Non obstante acquisitione hac misera fuit subsistentia Episcopi, ideo supplex est apud Comitem Sigismundum Forgács, de Ghimes, facultatem stipem (rectius Cathedratikum.) exigendi. Sunt tenoris sequentis: Comes Sigismundus Forgách, de Ghimes etc. etc. Adjuk értésére, mivel hogy levelünk mutató Sergius Püspök a Munkátsi Clastromban lakozónak régutától fogva az ok szokások szerint illy szokások volt, hogy bizonyos időben magok táplálására szoktak menni segítséget kérni, mostan azért ez meg nevezett Sergius Püspöknek is az eő szokások szerint az több föl való Oroszok közében mennem, és igaz járatbeli ember lennem. Kigyelmezteket mint fejenként etc. Datum in Castro Nostro Szent Márton. 30-a Aprilis. 1616. C. Sigismundus Forgács, de Ghimes m.p. (.L.S.)^b

²³⁹ Equidem non spectat ad Historiam Diocesis Munkatsiensis, sed tamen exmittendum non censeo, quod invenio in Transumpto Capituli Posoniensis, utpote Joach. Morodrowski, Episcopus Vlodomiriensis expedit Ioan-nem Hieromonachum Ritus Graeci in Unione Sancta existentem, continuandorum Studiorum gratia ad Collegia, et Academias iter capessentam etc. Datum Wlodimirae, 25-a Octobris 1617. Ergo jam Wlodimirae et studia tractabantur, et Unio colebatur.

In his ingratis circumstantiis inter Protestantes, et Iesuitas ab utraque parte violento etiam modo Proselitas facere volentes, imo et cogentes, Sergius rexit Ecclesiam Ruthenam, et nihil perdidit, quod ei 1601. traditum fuit. 1623 exspiravit. Grata est seduli, et mitis Pastoris memoria etiam apud scram posteritatem.

NB. Exstincta est celebris familia Turzo, Proprietaria Arcis Scepusiensis. Arx haec in ambitu

* In area Arcensi fuit capella, antea rudera visebantur, et locus Criptae, jam nunc totum solo aequatum.

b) Ex Transumpto auth. Capit. Posoniensis.

заснував цю фортецю, розміщену на скалі на окраїні єпархії. Року 1120 появляється списький вождь Борис, син короля Коломана від руської Предслави. Потім володіли нею різні королівські графи, між якими Другет де Гомонна прославився за короля Роберта.

Глава 60
Політичне становище

Після смерті Матвія 1618 р. не тільки королівство Угорщини попало в скрутне становище, але й провінції Австрії, Чехія, Сілезія, Моравія та Угорщина укладають союз проти Фердинанда II. Земплінці за допомогою Юрія Ракоція викликають Габрієла Бетлена. Бетлен приймає запрошення і його вожді захоплюють Угорщину крім Мукачева, Нітри і Гінція. Сама корона королівства зберігається в Братиславі. Єзуїтів виганяють із Кошиць з ненависною жорстокістю.²³⁹

Бетлена проголошують королем Угорщини 1620 р. на неосолінських державних зборах. Таким чином, у королівстві є два керівники, Фердинанд II і Бетлен. В мукачівській єпархії появляються два єпископи,²⁴⁰ один Порфірій Ардан Софроній, другий Петроній.

Нижче Бетлен засвідчує, що Порфірій був єпископом уже в 1622 р.

Глава 61
Петроній
1620–1627

Про те, що він був обраний, а не призначений, що (його) Габор Бетлен тільки затвердив, свідчать письма того же вождя Бетлена, якими він за виняткову щирість в чернечій присязі відрекоменованого йому затверджує на єпископську посаду при ясній умові, «щоб ти віддавав нам і нашим законним наслідникам на протязі усього свого життя згідно своїх можли-

²³⁹ a) Сірмай, *Notitia Cottus Zemplin.*, pag. 144. також Фесслер та інші.

Dioecesis in rupe jacens, quem Fundatorem habuerit, ignoratur. A. 1120 Comparcet Dux Scopusius Boris, Colomani Regis, ex Predslava Ruthena, filius. Expost per varios Regios Comites, inter quos Drugeth de Homonna sub Roberto Rege excelluit, possidebatur.

Caput 60.
Status Politicus.

A. 1618 Mortuo Mathia non modo Regnum Hungariae, sed etiam Provinciae Austriae in convulsionem venerunt. Bohemia, Silesia, Moravia, ac Hungaria foedus ineunt contra Ferdinandum 2-um. Zemplinienses evocant per Georgium Rákóczy Gabrielem Bethlen, Bethlen evocationem acceptat, et Duces ejus praeter Munkáts, Nitriam, et Ginzium, Hungariam occupant. Ipsa adeo Corona Regni Possonni potitur. Iesuitae cum detestanda feritate Cassovia ejiciuntur.²⁴⁰

Bethlen 1620 in Neosoliensi Diaeta proclamatur Rex Hungariae, Duo itaque sunt in Regno Principes, Ferdinandus II. et Bethlen. Duo in Dioecesi Munkács comparcent Episcopi²⁴⁰ alter Porphyrius Ardan. Sophronius, alter Petronius.

Porphyrius jam 1622. fuisse Episcopum testatur Bethlen inferius.

Caput 61.
Petronius.
1620–1627.

Electum eum, et non nominatum per Gabrielem Bethlen solum confirmatum, Ejusdem Bethlen Principis Litterae testantur. Quibus a singulari Religiosa in Professione diligentia sibi commendatum in Episcopali Officio confirmat expressa sub conditione «ut juxta tuae possibilitatis (sunt verba Decreti) exigentiam totius vitae tuae decursu debitam fidem, debitum tuae fidelitatis homagium nobis, et

²⁴⁰ a) Szirmai *Notitia Cetus Zemplin.* pag. 144. item Fessler, et alii.

востей (це слова декрету) належну відда-ність, належну пошану своєї вірності, і ста-ранно керував своїм духівництвом». Віддає йому на користування маєтки мукачів-ського монастиря. Наділяє його правом від-відувати церкви, затверджувати здібних священників, нездібних звільняти і приза-чати інших, виконувати все, що входить в обов'язок єпископа. Дано у Фортеці Мука-чева дня 10, місяця лютого 1623 р. Підписа-ний Габріел в. р. і Степан Ковачкович, канцлер.³ Про те, що він був ченцем, гово-рять слова грамоти, тому що він похвалений за виняткову щирість до чернечої присяги. Рік смерті не знайдено зафіксованим у жодному документі.

Після того як королівству були нанесені рани зброєю Бетлена і ще не були забуті, той же князь, порушивши мир, приєднавши до себе турків і татар, нападає на сумні поля Угорщини, 40000 татарів повністю знищено Іваном Другетом біля Карпат.⁶ З приходом смерті Бетлена 1629 р. шум зброї тимчасово утих, верхня ж Угорщина була захоплена, але в силу миру, укладеного в Кошицях палатином Миколою Естергазі, Юрій Ракоці отримує і титул, і ці краї.

По-перше. Юрій Ракоці де Фелше Вадак передає сільський маєток у володінні Смет-коц²⁴¹ священнику з уплатою 10 флоренів за користування. Дано в Зборові, 28 березня 1623 р.

По-друге. 1625. Брати Гарзанич Франц, Юрій та Іван і сестра Анна, а також Анаста-сія Калнянські, родичка Франца, отримують грамоти про надання дворянства. Ро-д(инний) арх(ів).

Глава 62
Іван Грегорович
1627–1632

Королі і князі, зайняті важливішими справами, не втручалися у вибори мука-чівського єпископа, тому виборами єписко-па займалося світське духівництво, перший

²⁴⁰ а) Базилевич в томі I, стор. 47.

б) Сірмай, Notit. Cot. Zemplin. Hist., pag. 159.

Successoribus Nostris legitimis praestes, Ministeriumque tuum diligenter adminis- tres». Bonorumque Monasterii Munkáts usum ei confert. Potestatem Ecclesias visitan- di tribuit, idoneos Parochos confirmandi, non idoneos ejiciendi, et alios constituendi, et omnia agendi, quod ad munus Episcopale spectat. Datum in arce Munkáts die 10-a men- sis Februarii, 1623. Subscriptus Gabriel mp. et Stephanus Kovatskovits, Cancellarius.² Monachum eum fuisse produnt verba Decre- ti, quia a singulari Religiosa in Professione diligentia laudatur.

Mortis annus notatus nullibi in actis reperit- tur.

Vulneribus Regni per Bethlenii arma illatis necdum obliteratedis, Idem Princeps rupta pace, associatis sibi Turcis, et Tartaris tristes Hungariae campos invadit 40,000 Tartarorum per Ioannem Drugeth ad Carpatos poenitus delentur.^b Interventa Bethlenii 1629 morte, armorum strepitus tantisper siluerunt, recep- ta equidem fuit Superior Hungaria, sed vi Pacificationis Cassoviae per Palatinum Nico- laum Eszterházy initata, et Titulum, et has partes obtinet Georgius Rákóczy.

1-o. Rákóczy Georgius, de Felső Vadász cedit fundum Colonicalem in Possessione Szmek- kóczy²⁴¹ Parocho usuandam erga 10. florum taxam. Datum Zboroviae, 28-a Martii, 1623. 2-o. 1625, Garzanich Franciscus, Georgius, et Joannes, Fratres, ac Anna Soror, nec non Anastasia Kalnyánszki, Consors Francisci obtinent Nobilitares Armales. Tab. Fam.

Caput 62.
Gregorovits Ioannes.
1627–1632.

Reges, et Principes gravioribus negotiis dis- tenti, non se miscuere in electionem Episco- pi Munkatsiensis, unde electio Episcopi man- sit penes Clerum Saecularem; primus casus

²⁴⁰ а) Bazilovits Tomo 1. pag. 47.

б) Szirmay Notit. Cot. Zemplin. Hist. pag. 159.

випадок був з Іваном Грегоровичем, що князь Габор Бетлен почав застосовувати право призначення. Привід до цього дала різниця голосів.

Іван Грегорович був світським священиком, знатоком латинської мови, досвідчений в інших мовах, вченим теологом, обізнаний з вільними мистецтвами, крім того до своєї срудичії приєднав добру мораль. Єдиний випадок, що з'явився кандидат на посаду мукачівського єпископа з такими чудовими даруваннями.

Князь, справедливий шанувальник справ, підвищив, призначив і обрав Івана Грегоровича на посаду єпископа за його чудові душевні здібності, про які згадувалось вище. В грамоті продовжує такими словами: «Йому ж кожного року відвідувати церкви і школи, семінарії, старанно перевіряти і знання, і моральне життя їх наставників та керівників шкіл, виправляти їх недоліки, дати їм для цього можливість і вважати їх за гідних пастирів і служителів церкви, зберігати їх у своєму стані, захищати від кривди, непокірливих карати, відлучати від церкви і знімати з посади згідно з апостольськими канонами та (канонами) вселенських соборів, а також у згоді з давніми законами. Скликавши збори, поліпшити положення і бувалу цілісність цієї церкви, пізнати церковні маєтки і доходи. Поновити церкви і парафії, які розвалилися внаслідок жорстоких подій або від людської недбалості, будувати школи і гімназії там, де є церкви,²⁴² забезпечити їх вчителями і професорами слов'янської, руської, а також грецької, латинської, єврейської і інших мов. Для виконання цих і інших їм подібних його обов'язків ми цим (цією грамотою) надали і дозволили, надаємо і дозволяємо повну і всебічну владу. В Кошицах 12 січня, року керуючої милості 1627. Габор в. р. (м.п.)»^а

В середніх віках в Угорщині була така нестача шкіл, що багатші юнаки повинні були відправлятися на навчання у Ферраду і в Бонн. Вернувшись після закінчення

est in Ioanne Gregorovits, ut Princeps Gabriel Bethlen jus nominandi ceceperit exercere. Ansam dedit differentia votorum.

Fuit Ioannes Gregorovits saecularis Presbyter, Latinae Linguae gnarus, et aliarum lingvarum peritus, Theologicis studiis imbutus, in artibusque Liberalibus versatus; praeterea eruditioni suae mores junxit bonos. Singularis casus, ut tam praeclaris dotibus instructus, pro Episcopo Munkatsiensi candidatus comparuisset.

Princeps justus rerum aestimator Ioannem Gregorovits ob praeclaras animi dotes superius attactas pro Episcopo promovit, praefecit, et surrogavit, ac prosequitur ita in Decreto:

Eidem quot annis Ecclesias, et Scholas ejus, Seminaria visitandi, earum Pastores, Scholarumque Rectores, de Doctrina, vita, et moribus diligenter examinandi, errores in eisdem corrigendi, ordinandi, et dandi facultatem, et dignos Ecclesiis Pastores, ac officiales, eos judicandi, in ordine suo conservandi, ab injuria defendendi, refractarios puniendi, excommunicandi, et ab officio removendi, juxta Apostolicos, et Synodorum Oecumenicarum Canones, et antiquas leges. Item convocato Coetu Ecclesiae ejusdem, Statum, et pristinam integritatem reformandi, Bona Ecclesiastica, et proventus cognoscendi. Tempora sua, et Parochias injuriosa temporum asperitate, aut hominum negligentia collapsa restaurandi, Scholas et Gymnasia erigendi, ubicunque Tempora habent,²⁴² in iisdem Slavicae, Ruthenicae, item Graecae, Latinae, Hebraicae, aliarumque Lingvarum Magistros, et Professores intertenendi, et promovendi, et alia his similia muneri suo convenientia exercendi, plenariam, et omnimodam auctoritatem dedimus, et concessimus, damus, et concedimus praesentium per vigorem. Cassoviae 12-a Ianuarii, Anno Regnantis Gratiae 1627. Gabriel m.p. (:L.S.)^а

Medio aevo in Hungaria tantus defectus fuit Scholarum, ut ditiores juvenes Ferraram, aut Bononiam sine studiorum movere debebant, reduces absolutis studiis ad primas

²⁴² а) Далі у Базиловича, в першому томі, стор. 50.

²⁴² а) Reliquum apud Bazilovits, Tomo 1. pag. 50.

навчання, призначалися на ведучі посади, із них обиралися архи- та єпископи, наставники, абати і т. ін., але низьке духівництво було темне, народ темніший. Поширюючи реформацію, її апостоли і просвітителі з метою заснувати свою віру почали виховувати проповідників, які б несли освіту в народ.

Князь дає єпископу повну вказівку, начебто за молитовником цитував і доповнив, щоб священний обов'язок єпископа точно виконував. Дав йому завдання будувати школи, утримувати професорів вищезгаданих шкіл, а сам єпископ жив з випрошування. Реформація пробудила інтерес до використання східних мов і примусила католиків, щоб наслідували реформатів, щоб могли виступати на арену з противниками.

Наш клір діставав свою освіту в монастирях. Діти бідних родичів, або сироти приходять прислужувати в монастир, а на протязі декількох років, засвоївши обряди, після складання катехізису, висвячувались і з них ставали священники. На парафіях священик та півцвчитель навчали своїх синів, віддавали їх в монастир на навчання катехізису і, заплативши таксу, також були висвячені. Виявляється, що тільки Іван Грегорович дістав добру освіту в латинських школах.

Грегорович, прославлений знанням, став корисним для єпархії, бо за свідченням Мелхіора Алагі, судді курії, в декреті, виданому в Кошицях 28 травня 1630 р., виконав канонічну перевірку.²⁴³

Не зважаючи на нещасний приклад свого попередника Івана (!), який призначив своїм наслідником Єфима, і добрий старик, забувши про те, що єпископи встановлюються не людським мистецтвом і обманом, але обираються божим провідінням і св. духом, за життя рекомендував Юрію Ракоцію, а помираючи, у заповіті призначив своїм наслідником Василя Тарасовича.

dignitates promovebantur, ex his creabantur Archi, et Episcopi, Praepositi, Abbates etc. sed inferior Clerus erat rudis, populus rudior. Reformatione propagata, ejus Apostoli, et illuminatores pro fundamento suae Fidei sumpscrunt Praedicatores erudire, qui plebem illuminent.

Princeps integram Praelectionem dat Episcopo, quam si dictim instar Breviarii recitaverit, et impleverit, angelicum munus Episcopale exacte impleturus erat.

Imponit ei onus Scholas erigendi, Professores Lingvarum supradictarum intertenendi, et Episcopus solus ex mendicatione vixit.

Lingvarum Orientalium usum Reformatio suscitavit, et Catholicos coegit Reformatos imitandi, ut ad arenam cum adversariis condescendere valeant.

Noster Clerus in Claustris accepit suam culturam, pueri miserorum parentum, aut orphani pro servitio monasteria petunt, et per annos aliquot in Ritibus instructi praemissa Doctrina Casuistica ordinabantur, et ex his fiebant Parochi. In Parochiis Parochus, et Cantor instruxit suos filios, detulere ad Claustra pro Casuistica, et soluta taxa pariter ordinabantur. Unicus Ioanne Gregorovits in Latinis scholis bene instructus, comparet.

Scientia clarus Gregorovits utilis evasit Diocesi, nam teste Melchioris Alaghy Iudicis Curiae Decreto Cassoviae, die 28-a May, 1630. Canonicam visitam peregit.²⁴³

Infelici exemplo Antecessoris sui Ioannis, Euthymium in successorem nominantis, et oblitus bonus senecio: Episcopus non artibus humanis, neque fraude constitui; sed Divina Providentia et Spiritu S. eligi, commendavit vivus Georgio Rákóczy, et moribundus Testamento inseruit pro successore Bazilium Taraszovits.

Добрий пастир знає своїх овець, любить їх, пасе їх, і доля спонукає його, щоб залишив за собою сторожа, подібного до себе.

Іван Грегорович, мукачівський єпископ, 1632 року в муках на смертельному ліжку, начебто натхнений вищим духом, вірував, що в особі Василя Тарасовича, ченця ордена св. В. В., знайшов такого, вірував, кажу, що буде гордістю церкви, пастирем овець і зразком, тому в заповітній вказівці рекомендував обрати його наступником.

Світський клір, який з'явився на вибори, вважав, що допустив би кривду по відношенню до померлого наставника, якби не виповнив його останнє бажання. Дають же згоду на Василя Тарасовича, канонічно його обирають, все ж таки, додавши інших заслужених людей, рекомендують його князю Юрію Ракоцію і просять, щоб затвердив і звів на посаду.

Василь після канонізації свого обрання просить від князя паспорт, під захистом якого міг би піти в Молдавію до архієпископа, щоб прийняти єпископське посвячення і повернутися назад. Прохання задовольняється і паспорт видається 16 жовтня 1633 р. в Самош Уйварі.²⁴³

Прийнявши посвячення, на зворотному шляху покійно звернувся до князя Юрія Ракоці з проханням,²⁴⁴ щоб йому надав затвердження і введення на посаду.

У грамоті, виданій 5 січня 1634 р., князь Юрій Ракоці після певного вступу говорить так: «Між іншими рекомендованими йому Василя Тарасовича, пресвітера східної церкви грецького обряду, і тому, що знає латинську та інші мови, і тому, що добре обізнаний з теологічними науками, знайомий з вільними мистецтвами, мораллю виникає над іншими, – того ж Василя Тарасовича щиро підвищуємо, призначаємо і обираємо єпископом нашої фортеці

Pastor bonus noscit suas oves, amat eas, pascit eas, estque sollicitus a fatis suis relinquere custodem sibi similem.

Ioannes Gregorovits Episcopus Munkatsiensis a. 1632. in mortuali lecto patiens, quasi altiori spiritu afflatus, se talem in Persona Basilii Taraszovits Ordinis S.B.M. Religiosi credebatur invenisse, credebatur inquam futurum Decus Ecclesiae, Ovibus Pastorem, et exemplum, atque ideo Testamentaria dispositione pro successore eligendum commendavit.

Pro electione comparens Clerus foraneus iniuriam se putavisset erga manes defuncti Praesulis, si ultimam eius voluntatem respuisset. Consentiant equidem in Basilium Taraszovits, eumque Canonice eligunt, nihilominus etiam aliis bene meritis viris adiectis Principi Georgio Rákóczy commendant, confirmandumque petunt, atque introducendum.

Basilium Canonisata sua electione, supplicat apud Principem Passuales, quarum sub scuto ad Moldaviam, Loci Archi-Episcopu, sine accipiendae Consecrationis Episcopalis ire, et redire valeat. Petito defertur, et Passuales Szamos Ujvarini die 16-a Octobris, a. 1633. expediuntur.²⁴³

Accepta Consecratione, in reditu supplex accessit Principem Georgium Rákóczy cum precibus,²⁴⁴ sine elargiendae Confirmationis, et Introductionis.

In Diplomate 5-a Ianuarii 1634. emanato Princeps Georgius Rákóczy praemissis quibusdam, ita fatur: Inter alios sibi commendatos, Basilium Taraszovits, Presbyterum Ecclesiae Orientalis Ritus Graeci, tum ideo, quia Latinae, et aliarum Lingvarum peritus, tum vero, quia Theologicis Studiis imbutus sit, ipsarum adeo LL. Artium notitia praeditus, bonis moribus alios antereat. Eundem Basilium Taraszovits in Episcopum Arcis nostrae Districtus Munkatsiensis, et C. Marmaros Cle-

²⁴³ а) Базилівич в першому томі стор. 57.

²⁴³ а) Базилівічс Томо 1. pag. 57.

мукачівського району і марамороського комітату», доданими умови про школи і т. і., як і (умови) дані Івану Грегоровичу, про які ми вище доповіли.^а Єпископ виконував свій обов'язок. У наступному році забезпечений паспортом графа Миколи Форгача де Гімеш, начальника камергерів, виданим 1635 р., зробив канонічну перевірку.^б Натхнений пастирським завзяттям, провів у Кіраль Телекі в саболцькому комітаті єпархіальну нараду, на якій обрав Івана Мариняча затисянським архідиаконом.^в І тому що князь його особливо відрекомендував Івану Балінгу, капітану мукачівської фортеці, і наказав, щоб його обєрїгав від усіх жорстоких агресорів та обвинувачів, став милим капітану. Тишився капітан його розмові і вченості, але боляче переносив, що він уніат, усіма засобами намагався відірвати його від унії. Єпископ далекий був від того, щоб утриматись від усякого наближення з капітаном і, показуючи свою ерудицію, нападав на нову релігію словом і письмом. Необережно показувана ерудиція і вченість завжди робить небезпеку. Розлючений капітан погрожував йому вигнанням з монастиря. Поразку біля Могача пережило тільки п'ять єпископів²⁴⁵ латинських. З тих пір, власне, єпископи призначались до різних єпархій, але, тому що єпископські маєтки були зайняті турками, тому що новопризначені (єпископи) із-за бідноти не могли придбати булли, залишаються без посвячення,^а таким чином, 1568 р. висвяченими були тільки три: загребський – Юрій Драшкович, трансільванський – восьмидесятирічний Павел Борнеміса, нітранський та естергомський – Антон Вранці.^б Вранці, головний канцлер у Відні, значно більше цікавився придворною славою і жадібністю до золота, аніж би звик читати жертвоприношення меси

²⁴⁴ а) Базилевич, Not. Fund. Koriat., том I, стор. 58.

б) Там же, стор. 62.

в) Єпархіальний архів.

²⁴⁵ а) Фесслер, Gesch. v. Ung., том 8, стор. 263.

б) Там же.

menter promovemus, praeficimus, et surrogamus, Additis Conditionibus de Scholis. etc. Uti Ioanni Gregorovits datas superius retulimus.^а

Nec defuit officio suo Episcopus, anno enim sequenti provisos Passaulibus Comititis Nicolai Forgáts, de Ghymes, Cubiculariorum Magistri 1635. emanatis visitam Canoniam peregit.^б Zelo Pastoralis animatus, Király Telekini in Comitatu Szabolts Synodum Dioecesanam celebravit, inque eadem Ioannem Martinits, Trans Tibiscanum Archidiaconum creavit.^в

Et quoniam Princeps Joanni Baling, arcis Munkatsiensis Capitaneo Eum peculiariter commendaverit, utque ab omnibus violentis aggressoribus, et impetitoribus tueatur, iusserit, evasit Capitaneo charus.

Delectabatur ejus Conversatione, et Doctrina, sed dolenter tulit eum esse Unitum, variis modis conabatur ab Unione abstrahere. Tantum abest, ut Episcopus abstinisset ab omni contiguitate cum Capitaneo, et officialibus, sed potius pro more saeculi disputabat, suamque eruditionem jactans, novam Religionem verbis, et scriptis impugnabat. Incaute jactata Eruditio, et Doctrina semper periculum parit. Capitaneus ira plenus, ejectionem ei e Monasterio minatus est. Cladem Mohatsiensem quinque tantum Epi-²⁴⁵ scopi Latini supervixere. Expost quidem nominabantur Episcopi ad varias Dioeceses, sed cum Bona Episcopalia per Turcas occupata tenerentur, ob paupertatem neo-nominatis Bullas redimi nequentibus, mansere absque Consecratione^а ut adeo 1568-o tantum tres erant Consecrati, Zagrabiensis Draskovits Georgius, Transylvaniensis Paulus Bornemisza octuagenarius, Nitriensis, et Antonius Wrantzy Strigoniensis.^б Wrancy Sumus (!) Cancellarius Viennae longe magis Splendoribus aulicis, et auri fame delectabatur, quam ut vel Missae Sacrifi-

²⁴⁴ а) Bazilovits Not. Fund. Koriat. Tom. 1, pag. 58.

б) Idem. pag. 62.

в) Archiv. Dioecesis.

²⁴⁵ а) Fessler Gesch. v. Ung. Tomo 8, pag. 263.

б) Ibidem.

і об'єднати св. ордени.³ До цього він не призвичаївся, тому що, прийнявши св. орден, на шостий рік обирається егерським єпископом.

Вчення Лютера і Кальвіна, поширене в Угорщині гігантськими кроками, знайшло отари без пастухів і зайняло владу, яка нікому не належала. Велика частина світського кліру, залишена на себе і ведена прикладом іншого, групами приєднується з віруючими до сектентів і одружується. У комітатах угочанському і березькому не залишилось ні одного священика латинського обряду.⁴

Як магнат, так і шляхта залишають віру, таким чином, 1559 р. існувало не більше трьох католицьких магнатів. Єпископ печський Мартін Кохеті, інакше Варілей, залишивши духовну кафедру і відрікшись від віри, відпочиває у шлюбному ліжку Варвари, граф. Другет, в Барко. Не було тоді жодного пастиря, який бажав прийняти блукаючих овець, і закритих зберігти від гибелі. Угорщина не мала наставників, повинна була не мати ново-пресвітерів. Кандидати католицької теології, щоб легше домогтись бенефіцій, не боячись нієї цензури, залишають віру і знаходять жирний кусок.

Єпископ Тарасович, скоріше обманутий ніж натхнений прикладом латинського кліру, зробивши проголошення, відрікається від унії, щоб уникнути пазурів жорстокого капітана і потрапив на Сціллу, бажуючи обійти Харібду. Знов здобув прихильність капітана,²⁴⁵ але гіркою заплачену.

Від самого цього вчинку в такій важливій справі єпископ Тарасович без відома кліру почав так прилюдно відмовлятися, що не тільки відхилив зроблене приголошення і знову прийняв унію, але крім того, щоб бути чистим від всякої плями схизми, 1640 р. готувався відправитись в Ясовію до Юрія Ліппая, егерського єпископа, який в той час перебував в Ясові, щоб зложити присягу віри в його руки. Хоч це робилося

cia legere, et Ordines SS. conferre solitus fuisset.⁵ Non erat his asvetus, quia susceptis SS. ordinibus in sextum annum Episcopus Agriensis creatur.

Doctrina Lutheri, et Calvini giganteis passibus Hungariam pervagata, invenit greges absque Pastore, et velut rem nullius occupavit. Maxima pars Curati Cleri sibi relicta, et alterius exemplo ducta, turmatim cum fidelibus sectariis adhaeret, et Matrimonio jungitur. In Cottu Ugocsiensi, et Bereg nec unicus L.R. Parochus exstitit.⁶

Sicut Magnates, ita Nobiles deserunt Fidem, ut adeo 1559-o dumtaxat tres Magnates existerant Catholici. Quinque Ecclesiensis Episcopus Martinus Kocheti, alias Varilleus, deserta Cathedra Spirituali, abjurataque Fide, in Matrimoniali Talamo Barbarae Com. Drugeth, in Barco quiescit.

Nullus tunc erat Pastor, nullum ovile, oves errantes suscepturus, et inclusos ab exitu prohibiturus. Caruit Hungaria Antistitibus, casere debuit Neo-Presbyteris. Candidati Theologiae Cath. quo facilius consenquantur Beneficia, nullius Censuram veriti, Fidem deserunt, et pingvia nanciscuntur.

Fatali Cleri Latini exemplo deceptus potius, quam animatus Episcopus Taraszovits, ut elaboratur crudelis Capitanei Ungvcs, data Declaratione Unioni renunciat: Incisit in Scyllam volens vitare Charybdim. Rehabuit equidem favores Capitanei,²⁴⁶ sed amaritudine compensatos.

Proprium isthoc factum in re tam gravi inconsulto Clero Tarasovits Episcopus in tantum coepit detestari, ut non solum datam Declarationem revocaverit, Unionemque reasumpserit, sed insuper quo ab omni labe Schismatis purus evadat, a. 1640 iter lasoviam versus, ad Georgium Lippay Episcopum Agriensem, protunc Jaszoviae residentem, fine Professionis Fidei in manibus ejus deponendae proficisci intendebat, parabatque. Occulte

²⁴⁵ в) Там же, стор. 297.

г) Сірмай. Descriptio C. Ugocsa, pag. 98, 101.

с) Ibidem 8. 297.

д) Szirmay Descriptio C. Ugocsa pag. 98, 101.

потай, все ж таки капітан дізнався про його поїздки.

13-го грудня 1640 року єпископ, одягнений в ризи, прикрашений короною, опершись на пастирський жезл, правив єпископську службу. Тоді під керівництвом Михайла Йоо розлючений загін почту капітана, вірвавшись у церкву, злочинно напав на єпископа і в тому ж єпископському одязі, ганебно веденого пішки по вулицях міста, доставив капітану фортеці. Наскільки незвичайно, негідно і ганебно поступлено, настільки жорстоко покарано: обтяженого кайданами дав кинути до брудної в'язниці.²⁴⁶

В'язень міг побачити плоди своєї легковажності і недоладного самохвальства, а також подумати над наслідками блюзнірства; частіше міг задуматись: навчиться смертні не безчестити віру. Але пізно розуміють фрігіяці.

Перелякані ченці, залишивши нещасний монастир, розбігаються по всій Угорщині, шукаючи захисту, тому що капітан захопив все рухоме і нерухоме майно.

Прийшли туди славні магнати і аристократи, а саме, Іван із графів Другетів, постійний суддя в Унг, феїшпан Земплина, і граф Степан Нярі де Бедез, які умовляли жорстокого капітана, щоб звільнив захопленого. Не змігши умовити зухвалого капітана, доповідають про сумний вчинок на найвищому місці. Ласкавий імператор Фердинанд III, схвилюваний зарозумілістю капітана, вимагає звільнення єпископа і патріарха декретом, виданим в Ратісбоні 22 лютого 1641 р.⁶⁾,²⁴⁷ але люта людина залишається глухою. Імператор зрозумів, що його укази не виконуються, сам у письмі звертається до Юрія Ракоція, князя Трансильванії, так за посередництвом Миколи Естергазія наполягав на визволенні. Наскільки далеким був від того, щоб або виконати бажання одного і другого, або принаймні дати відповідь, що навіть наказав суворіше відноситись до нещасного

equidem haec agebantur, viis tamen suis Capitaneus catenus edoctus est.

Anno 1640. 13-a Decembris Episcopus Sacro ornatu indutus, Corona insignitus, Peditum Pastoralis nixus pontificalia absolvebat. Eotum Ductore Michaelae Joo, furibunda turma satellitum Capitanei Ecclesiam ingressa, nefarias Episcopo injecit manus, inque eodem ornatu Episcopali per plateas, et compta oppidi peditem contumeliose ductum, arcis Capitaneo stitit; Sicut nimis indecenter, ac inhoneste tractatum, ita dire lacessium catenis oneratum ad squallidos curat detrudi carceres.²⁴⁷

Praeclusus, potuit suae levitatis, et intempestae jactantiae fructus videre, et sacrilegii sequelas pensitavisse; saepius potuit ponderavisse Discite mortales non temerare Fidem. Sed sero sapiunt Phryges!!

Territi Monachi, derelicto infelici Monasterio ad varias Hungariae oras patrocinium quaesituri dilabuntur, bonis omnibus mobilibus, ac immobilibus per Capitaneum occupatis.

Aduere illico potentes Magnates, et Dynastae, Ioannes utpote e Comitibus Drugeth, Iudex Curiae, perpetuus in Ungh, Zemplény vero Supremus Comes, et Comes Stephanus Nyáry, de Bedezh, monentes Capitaneum crudelem, quo captivum dimittat. Duro Capitaneo flecti nescio, lamentabile negotium Altissimo Loco detegunt. Commotus Clemens Imperator Ferdinandus III. insolentia Capitanei, medio Decreti sub 22-a Februarii 1641. Ratisbonae emanati mandat Episcopi, et Patriarchae dimissionem^b

²⁴⁷ast ferus homo surdis excipit auribus. Imperator intellecto: suis mandatis obedientiam negari. Quemadmodum ipse Georgium Rákóczy, Principem Transylvaniae litteratorie adit, ita medio Palatini Nicolai Eszterházy liberationem urgeri fecit. Tantum abest, ut sive utriusque desiderii detulisset, sive saltem respondisset, quin imo

²⁴⁶ а) Базилович, в I томі, стор. 65.

б) Той же, стор. 66.

²⁴⁶ а) Bazilovits Tomo 1.pag.65.

б) Idem pag.66.

в'язня і тримати його під строгішою охороною.

У зв'язку з цим король Фердинанд III волів поступити по-королівському і завершити справу нещасного єпископа дипломатичним шляхом: Сігізмунда Ерші, замісника іспана шопронського комітату, відправив у ролі посла до князя Трансільванії, щоб передав його листа, адресованого тому ж, дав вказівку, щоб, відклавши всі справи, спішив у Трансільванію сприяти здійсненню звільнення єпископа. Католицький клір був засмучений, що єпископу нанесена така кривда і ганьба, і беруться за зброю, відповідаючи церковному статусу. Першим піднімає голос і вносить протест перед шановним єгерським капітулом Степан Барро, архідиякон гевеський і канонік єгерський.²⁴⁷ Стогнання нещасного в'язня почув Степан Шіманді, трансільванський єпископ, який наскільки щиро настільки енергійно вносить протест у делеський капітул.²⁴⁸

З боку мукачівського кліру Іван Маринич, архідиякон з Дорогу, наче ягня, що відірвалося від матері, шукає захист і просить допомогу для свого ув'язненого наставника від магнатів, капітул та інших мужів; Маринич засвідчив ніжну любов до пастиря і не покинув ні сил, ні коштів, щоб визволити нещасного.²⁴⁸ Рідкісний приклад, який слід наслідувати кожному!

Навряд повірю, що капітана, який мав насолоду з того, що як тварина мучив надміру нещасного, був задоволений нечистотою і смородом в'язниці та грубим відношенням до ув'язненого. Але королівське посольство на основі непорушного права народів у випадку заперечної відповіді звичайно мало сумні наслідки, а також внаслідок не менш енергійної як в кінці вимогливої промови посла князь Юрій скоріше настрашений ніж умовлений, розпорядився випустити задержаного і мученого з 13 грудня 1640 по 4 квітня 1642 р.

afflictum captivum saevius tractari, strictiorique custodia detineri jusserit.

In his adjunctis Ferdinandus III. Rex, Regio modo procedere, et negotium afflicti Episcopi diplomatice finire voluit; Sigismundum Eörsy Comitatus Soproniensis Vice Comitem in qualitate Legati ad Principem Transylvaniae, Litteras suas Eidem sonantes traditurum ea cum instructione expedit, ut sepositis omnibus negotiis ad Transylvaniam properet, liberationem Episcopi promoturus, ac effectuturus.

In summa miseria summum est solatium cernere, et experiri Potentissimum Imperatorem de uno misero Ruthenico Episcopo adeo sollicitari, tot, tamque celeres facere passus. Doluit Clero Catholico tantam injuriam, ac ignominiam Episcopo inferri, et capiunt arma, statui Ecclesiastico conformia. Primus elevat vocem, et apud Ven. Capitulum Agriense interponit Protestationem Stephanus Varro, Archi-Diaconus Hevessiensis, et Canonicus Agriensis^a Gemitus afflicti captivi penetrarunt usque aures Stephani Simándy, Episcopi Transylvaniensis, qui sicut sincere, ita energice in Capitulo Lelesziensi interponit Protestationem.^b

Ex parte Cleri Munkátsiensis Ioannes Marinits, Archi-Diaconus Doroghiensis, velut agnus, a matre devius, moestus circummeat Magnatum, Capitulumque, aliorumque virorum Patrocinium, et auxilium implorando pro incatenato suo Praesule; testatus est Marinits teneritudinem amoris sui erga Pastorem, nec fatigiis, nec sumptibus pepercit, dummodo perditum rehabeat.²⁴⁸

Exemplum rarum, singulo imitandum! Vix crediderim, ut squalore carcerum, ac foetore, duraque tractatione captivi fuisset satiatus Capitaneus, solatium habens instar ferae ultro afflictum torquendi. Sed Regia legatione, jure gentium inviolabili, in casum negativae tristes sequelas habere solita, energica item non minus, ac in fine mandativa oratione Legati Georgius Princeps territus potius, quam flexus, a 13-a Decembris 1640.

²⁴⁷ а) Базилович, у першому томі стор. 71.
б) Базилович, у першому томі стор. 76.

²⁴⁷ а) Bazilovits Tomo 1.pag.71.
б) Bazilovits Tomo 1.pag.76.

Отримавши свободу рівно ж як і єпископську гідність, посівши навіть самі маєтки, надіявся, що свою глибоку старість проведе в мирі. Але ж біда сама не ходить! Тільки вступив у монастир, тільки почав збирати ченців, які розбіглися після поранення пастиря і блукали, як тільки почав робити придатним для житла запустілий монастир, обладнати необхідним і знову зайнятись запустілим господарством, як тут нова буря!

Той же Хван Балінг, «ненависний небесним, з небесними мені і всьому світу» (Овідій), змушує єпископа, прибитого горем і неспроможного взяти на себе нові удари, випити новий келих гіркоти. Однаково безчесні і нелюдяні приборчники тирана прибігають, єпископа з монастиря виганяють і все майно захоплюють. – «Ганьба, що у тварин м'якший характер» (Овід.)

Найнещасливіший наставник з новим плачем вимолює захист апостольського короля.

Імператор Фердинанд не бариться подати нещасному руку допомоги, в тому ж році, коли єпископа звільнено, встановлено і по-друге став вигнанцем, і в листі до віроломного князя Юрія Ракоція від 29 квітня 1642 р. вимагав як поновлення всіх маєтків, так і непорушну свободу під час виконання духовних функцій.²⁴⁸

²⁴⁹ Не заспокоїлося королівське серце цесаря. Коли відправляв посольство під керівництвом Юрія Якушича, єгерського єпископа, яке готувалося зіграти шлюб сина Юрія Ракоція, наказав, щоб настирливо повторили попередню вимогу, але але даремно.²⁴⁹

Імператор Фердинанд не вважав за гідне вести далі переговори з людьми, які майже не гідні цього імені, дає нещасному єпископу і патріарху влучне місце для пере-

usque 5-am Aprillis 1642. detentum, ac cruciatum exmittendum disponit.

Restitutus libertati non minus, ac dignitati Episcopali, ipsis adeo bonis potitus, sperabat altam suam senectam in pace transacturum, sed Calamitas nulla sola! Vix ingressus Monasterium, vix Religiosos, percusso Pastore dilapsos, ac errantes colligere, quemadmodum desolatum Monasterium habitabile reddere, necessariis instruere, desolatamque oeconomiam reassumere coepisset, Ecce nova Procella!

Idem Ioannes Baling.

Invisus Superis, cum Superiasque mihi, et toti orbi. Ovidius.

Novum amaritudinis calicem bibere aerumnis fractum, et novis vulneribus suscipiendis incapacem Episcopum cogit. Sicut reverentia, ita humanitate exuti satellites tyranni accurrentes, Episcopum e Monasterio extrudunt, Bonaque omnia occupant.

Turpe est ingenium mitius esse feris.-Ovid. Afflictissimus Praesul novis lamentis Apostolici Regis implorat protectionem.

Non tardat Imperator adjutricem misero porrigere manum, Ferdinandus, eodem quo dimissus, restabilitus, et altera vice exul factus Episcopus, anno, et mense 29-a Aprillis 1642. datis ad fidefragum Principem Georgium Rákóczy litteris, sicut omnium bonorum restitutionem, ita libertatem in peragendarum functionum spiritualium imperturbatam postulavit.²⁴⁹

²⁴⁹Non quievit vere Regium cor Caesaris, sed, dum adornavisset Legationem, Ductore Georgio Jakusits, Episcopo Agriensi, novas nuptias filii Georgii Rákóczy adsaltaturam, prius postulatum energice repeti jussit, sed perperam.²⁴⁹

Dedignatus est Ferdinandus Imperator cum hominibus, vix hoc nomine dignis amplius tractare, afflicto Episcopo, et Patriarchae locum accomodum habitationis Kalloviae, et

²⁴⁸ а) Базилович, у першому томі стор. 78.

²⁴⁹ а) Правдоподібно тому, що в тому ж пункті вимоги наполягав на вільному вході в Трансильванію для єзуїтів. Базилович, I, стор. 79.

²⁴⁸ а) Bazilovits Tomo 1. pag. 78.

²⁴⁹ а) Indubie propterea, quia eodem puncto Postulati Jesuitis liberum introitum ad Transylvaniam ursit. Bazilovits 1. pag. 79.

бування в Каллові і асигнує йому з Кошицької комори 200 флоренів.^б

Ілля, священник з Нижньої Нересниці, як 25 свідок на відомому марамороському процесі 1722 р., пред'явив слідчим його антимензійон від 20 червня 1648 р.

Дістав також декрет 1 серпня 1648 р. від Юрія Ракоція на вільну рубку дров в лісах домінії (диви декрет в епарх. архіві).

Глава 64
Порфи́рій Ардан
1640–1643

Коли Василь Тарасович проводив зиму у такій ганьбі, появляються два нові єпископи, один Порфи́рій Ардан, другий Софро́ній. Що за людина Порфи́рій, звідки прийшов, невідомо, так само, як і його діяльність на пастирській посаді. На просторих маєтках і домініях князя Балінт примусив священників, зайнятих турботою про душі, відніманням бенедикцій, погрозами, а також вигнанням із домінії, щоб підкорялись єпископу, який поселився в Мукачеві. Яким чином могли робити опір бідні беззахисні священники такому тирану, якого не могли приборкати ані почуття людяності, ані королівський авторитет.

Жорстокість не піддається ніякій покорі (Ямб). Але ж що означало в той час підкорятися єпископу? Щорічно від кожної церкви платити два флорени кафедрального податку. Таким чином, клір спасався гаманцем, народ із-за своєї²⁵⁰ простоти і незнання був підпорядкований незаконному єпископу. Після смерті 1643 року був поставлений пам'ятник, який можна побачити в мукачівській церкві: Порфи́рій, єпископ мукачівський, помер 1643 р.^в дня 20-го місяця червня.

б) Базилевич, в першому томі стор. 81.
²⁵⁰ а) Базилевич і інші з ним читають 1613, не досліджуючи правильність ризок чисел, ані не помітивши, що із цифри 4 ліва риска внаслідок часу стала коротшою, залишивши за собою явні сліди існування і так виникло 1613, і тому єпископ Порфи́рій у Базилевича не поставлений на своєму місці. EGE i AIE KAN. /мстичево AI. Року 1661 місяця дня 9.

200 flos e Camera Cassoviensi levandos assignat.^б

Antimension ejus dt-o 20-a Junii 1648. Elias Parochus Alsó Neresniczensis, velut Testis 25. in nota Inquisitione Marmarosiensis 1722 peracta, coram Inquirentibus produxit.

Item 1-a Augusti 1648. obtinuit Decretum a Georgio Rákóczy, super libera lignatione in Sylvis Dominii. (Vide Decretum in Archivo Dioec:)

Caput 64.
Porphyrius Árdán.
1640.–1643.

Tanta cum ignominia abducto tempore hymis Basilio Taraszovits, duo novi procedunt in medium Episcopi, alter Porphyrius Árdán, alter Sophronius.

Porphyrius quid hominis, unde venerit, ita ignoratur, sicut ejus activitas in munere Pastoralis. Baling in amplis Principis Bonis, et Dominiis curae animarum amplicitos Sacerdotes subtractione beneficiorum, minis, atque ejectione e Dominio coegit ad parendum Episcopo sedem suam Munkatsini figenti. Miseri inermes Sacerdotes qua fronte resistere potuissent tanto tyranno, quem nec vinculum humanitatis, nec Regia autoritas frangere poterat.

Crudelitas nullo flectitur obsequio. Iamb. Sed quid significabat tunc Episcopo parere? annue duorum fnozum Cathedraicum a singula Ecclesia solve.

Ergo Clerus evasit marsupio, populus sua simpli.²⁵⁰ citate, et ignorantia subjectus illegitimo Episcopo. Anno 1643 defuncto sequens positum est Monumentum in Ecclesia Munkacsiensis visibile PORPHIRIUS EPISKOPUS Munkács. mortuus Anno 1643.^в mense junii die 20.

б) Bazilovits (!) Tom. 1. pag. 81.
²⁵⁰ а) Bazilovics, et alii cum illo legunt 1613. non indagantes integritatem linearum, numerorum, neque observantes ex 4. sinistram lineam seu breviorum injuria temporis decidisse, relictis post se manifestis vestigiis existentiae, et sic evasit 1613. ac ideo non suo loco positus est apud Bazilovits Episcopus Porphyrius. EHE c AIE CAN. MSTICZ. AI Anno 1661. Msis die 9.

Глава 65
Р(ік) 1640
Софроній Юско

Як про Порфирія, так і про Софронія не знаємо, хто їх призначав, і де були висвячені, тим менше, де Софроній мав свою резиденцію. У помітках рукописів знаходжу так: «Софроній Юско з мукачівського округу, русин», про що маю документ із 1622 року, який, щоб пізнати стиль і звичаї того часу, частково переписую сюди, а саме: Матию і т. ін. також Софроній висвячений, расціан.

Тим більше було б бажано, щоб цей важливий лист був знайдений, чим більше бажано пізнати ті часи, покриті кімерійською темнотою і непроникливою мрякою, і звичаї людей, і освіту єпископа, але по сьогодні не дійшов до моїх рук.

Глава 66
Василь Тарасович по-друге встановлений
і поновлення унії
1643–1650

Тарасовича знову запросили після смерті Порфирія. Не знаю, чи завдяки князю, або з милості²⁵¹ царя, заново дістав як єпископську гідність, так і мукачівський монастир.

У всякому нещасті боже провідіння приходить на допомогу для подолання перешкоди. Про це свідчать сторінки святого письма. Політичні події, і в такій же мірі релігійні, так послабили і пригнітили руське плем'я, потомків язигів метанастів, тубільне в своїх оселях, що після приходу угорців воно не розглядалось як рівноправний народ, ані його священники не вважалися справжніми священиками, про що згадаємо ще на інших місцях, нарівні з селянами підлягали тілесним покаранням. Сам

Останній рядок слід читати Йєнер (січень) АІЕ КАН було власне ім'я того, хто зробив пам'ятник. Імстичево АІ: написав на камені року 1661 місяць 20. Розпочав рядок місяць, завершив день.

Caput 65.
A. 1640.
Sophronius Iuscko.

Sicut Porphyrium, ita Sophronium nescimus, quis nominaverit, et ubi sint consecrati, tanto minus ubi Sophronius sedem habuerit. In MSS. praenotationibus haec invenio. «Sophronius Iuscko, ex Districtu Munkats Ruthenus», cujus documentum habeo de anno 1622 quod per extensum, ut Stylus, et mores ejus temporis dignoscantur, huc transscribo, ita vero habet: MATIIO etc. nec non Sophronius Consecratus Rascianus.

Tanto magis desiderabile foret, si ponderosa haec littera protraheretur, quanto magis anhelaremus Cimeris tenebris, et non penetrabili caligine tecta illa tempora, hominumque mores, ac Episcopi culturam noscendi, sed praesens usque non devenit ad manus meas.

Caput 66.
Basilius Taraszovits, altera vice restitutus,
et Renovatio Unionis.
1643–1650.

Mortuo Porphyrio, Taraszovits revocatus, nescio, an Principis gratia, an Caesaris Clementia²⁵¹ tam dignitate Episcopalem, quam Claustrum Munkaciense recuperavit.

In omni calamitate suppeditat Divina Providentia media elabendi. Sacrae, profanaeque testantur paginae. Gentem Ruthenam, progeniem Jazygum Metanastarum, et in suis sedibus avitam, politicae non minus, quam Religiosae correlationes ita obscurarunt, ac depresserunt, ut ab adventu Hungarorum, Ea nec natio concivis fuerit spectata, nec Sacerdotes ejus veri Sacerdotes considerarentur, imo ut variis in locis dicturi sumus, instar rusticorum tractati, poenis corporalibus subjicerentur. Ipse Episcopus Taraszovits interceptus, catenis, et carceribus afficitur.

Ultima linea legenda Jener (-Januar-) АІЕ КАН. erit nomen proprium monumentum exigentis. Miszticze АІ: lithographisavit anno 1661. mensis 20. Inchoavit lineam mensis, terminavit dies.

єпископ Тарасович схоплений в кайданах у в'язниці мучиться. Треба було людину, вихідця із (народної) гущі, яка, будучи пов'язана любов'ю з простим людом, виникала б перед чужими людяністю і знанням. Таким був Парфеній Петрович і Дмитро Корницький, один і другий освічений і ревний апостол. Ці мужі боляче переносять, що весь народ засуджений на вічне знеславлення, із-за самого обрядового, а ще більше свого релігійного положення руський народ витіснений до карпатських гір, далеко від константинопольських незлагід, тим більше від схоластичних хитрощів, жив у своєму старинному обряді і релігії. Слухав свою літургію на рідній мові у тому ж тоні, що і перед Церулярієм, так завжди співали, справжні священики справляли йому таїнства, не знаючий інших співвідношень, спадково дотримуючись релігії і обряду, під керівництвом цих священиків, як вождів, був спокійний і щасливий. Необхідно було критерій істини і лідійський камінь, щоб стало ясно, чи клір і руський народ щобільш скоріше приєднались до схизми, або ж до католицизму, таким чином, виникла потреба в публічній заяві. Вищезгадані два монахи, настирливі у своїй справі, звернулися до Юрія Якушича де Орбова, того часу призначеного єпископа егерського і, викладаючи суть справи повністю і ґрунтовніше, просять його, щоб викликав на певне місце і час із кліру, скільки бажає, щоб на ділі пізнав їх релігійні погляди²⁵², чи з'являться, або ні, і, таким чином, відкрив критерій істини та лідійський камінь.

Наставник прийняв слова тих ченців і попередньо через ченців запросив в Ужгород освічених священиків. З'явився 63, як в своїй особі, так від імені інших або ченців, або підлеглих. Ужгород, провідне місце нашої єпархії, повинен був прийняти гостинно і бути свідком цієї урочистої події. Єпископ Юрій Якушич прийняв визнання віри від 63 священиків, які з'явилися на чолі з Парфенієм Петровичем і Габрієлом Касовичем. Протокол визнання повинен був бути укладений, але де він знаходиться, по сьогодні я не зміг розшукати.

Viro fuit opus e gremio egresso, qui popularium amore junctus, apud externos humanitate, et prudentia praevaleret. Is fuit Parthenius Petrovits, et Demetrius Korniczky, vir uterque cultus, et zelosus Apostolus. Dolenter ferunt viri hi totam nationem ad perpetuam ignominiam condemnatam, vel ob ipsam rituales, tanto magis religionariam suam situationem populus Ruthenus ad montes Carpativos retrusus, procul a tricis Constantinopolitanis, tanto magis a subtilitatibus scholasticis in avito suo ritu vixit, et Religione. Audivit suam Liturgiam in materna lingua eodem tono, sicut ante Caerularium, ita semper decantari, totidem Sacramenta per Presbyteros reales sibi administrari, reliquarum correlationum ignarus, haereditate religionis, et Ritus tenax, sub Presbyteris his velut Ductoribus, quietus, et beatus permansit. Recte Criterio veritatis, et lapide lydeo opus fuit, quo pateat, an Clerus, populusque Ruthenus Schismati potius, quam Catholicitati adhaerere velit, opus itaque fuit publica contestatione. Praefati duo Religiosi suae fidentes causae, accedunt Georgium Jakusicz, de Orbova, Episcopum Agriensem eotum nominatum, et situm rei poenitus, ac uberius exponentes rogant, ut quotquot placuerit, de Clero, ad certum locum, et terminum evocet, sensa eorum religiosa ipso facto²⁵² resciturus, an comparituri sint, vel minus, taliterque Criterium veritatis, et lapidem lydium adaperiat.

Ad verbum eorum Religiosorum immisit rete Praesul, et praevis per Religiosos edoctos Presbyteros Unghvarinum evocavit. Comparuere 63. tam in sua persona, quam reliquorum, sive confratrum, sive subordinatorum nomine. Unghvarinum, Dioecesis nostrae principalis locus debuit excipere hospitio, et testis esse hujus solennis actus. Georgius Jakusich Episcopus, praesentibus Parthenio Petrovits, et Gabriele Kaszovits a comparentibus 63. Sacerdotibus excepit Fidei Professionem. Protocolium Professionis confici debuit, sed ubi deliteat, adusque non potui penetrare.

Тому, що Егер знаходився ще під турецьким ярмом, Якушич мав резиденцію в Ясовії. Я написав тамошньому шановному монастирю, чи протокол не знаходиться там у краєвому архіві. Мені відповіли, що в архіві нема жодного подібного протоколу, і взагалі нема нічого з документів, які стосуються мукачівської єпархії. Моя думка така, що Анна Якушич де Орбова була родичкою Юрія Якушича, егерського єпископа, і вийшла заміж за графа Івана Другета де Гомонна і вона успадкувала з усім рухомим майном і рукописи. Цей протокол безсумнівно знаходиться в архіві родини графів Чаки та Вандернат. Сірмай як в історичній, так і топографічній працях згадує про Анну Якушич. Із цього ясно, що ми нічого не знали б про унію, поховлену в Ужгороді 1646 року, якби 1652 р. деякі з кліру не видали заново в Ужгороді цей документ руською мовою, який в перекладі на латинську мову звучить так:

«З ласки Христа обраний найсвятіший отець і спільний патріарх! Ми, священники святого грецького обряду, мешканці славного і апостольського королівства, розміщені по комітатах, зазначених в нашому каталозі, певно знаємо, що королівську тайну треба приховувати, а божі діла треба розкривати і всім народам їх пояснювати ясніше за сонце, як такі, за допомогою яких звичайно проголошується незвимовна доброта і милосердя нашого найцирішого бога супроти розумного створіння. Таким чином, спираючись на цей принцип і на ангельські правила, вашій святості заявляємо, проголошуємо і підносимо найблагочестивішими похвалами до неба перед усім світом. Що таке? Та ж ласку бога і спасителя нашого, щедротню проявлену до нас, за допомогою її наймилішої сповісниці спасіння наших душ, ми повернулися назад, відрекшись і прогнавши з наших сердець схизму грецького божевілля, об'єднавшись з непорочною дівою єдинородного сина божого, тобто з святою римською церквою, яку ми до сих пір ненавиділи без всякої причини. Це ж саме наше повернення відбулося 24 квітня 1649 року²⁵³ за імператора Франціска третього, найсвятішого

Agria adhuc sub iugo Turcico existente, Jakusich Residentiam habuit Jaszoviae; Scripsi Ven. Conventui ejati, an non in Archivo Regnicolari existat ibidem Protocolum? Responsum obtinui: nullum simile Protocolum in Archivo dari, et nihil prorsus Literarum existere Dioecesim Munkács. concernentium. - Mihi ita videtur: Annam Jakusich de Orbova fuisse cognatam Georgii Jakusich Episcopi Agricensis, et nupsisse Comiti Joanni Drugeth, de Homonna, ac successisse eidem in omnibus mobilibus bonis, et scriptis. Indubie Protocolum hocce in Familiae Csáky, et Wandernath Comitum Archivo continetur. Szirmay tam in notitia Historica, quam Topographica attingit de Anna Jakusich. Ex his patet nihil scivissemus de Unione 1646. Unghvarini renovata, nisi 1652. nonnulli de Clero denuo Unghvarini sequens edidissent idioma Ruthenico Documentum, in Latinum versum quod sonat taliter

Gratia Christi Electe Sanctissime Pater, et Universalis Patriarcha! Nos Sacerdotes Sacri Ritus Graeci, Inelyti, et Apostolici Regni Incolae per Comitatus in Cathalogo nostrorum specificatos siti compertum habentes, quod Sacramentum Regium sit abscondendum, opera vero DEI esse revelanda, et sole clarius omnibus populis manifestanda, utpote talia, per quae Clementissimi DEI nostri erga rationabilem Creaturam ineffabilis solet declarari bonitas, et misericordia. Huic itaque principio, et Angelicae Regulae innixi, Sanctitati vestrae denuntiamus, praedicamus, et devotissimis coelum usque coram toto mundo evehimus laudum titulis. Quid tale? Gratiam scilicet DEI, et Salvatoris Nostri in nos liberaliter effusam, qua operatrice, salutisque animarum nostrarum amantissima praenuncia, abdicato, et e cordibus nostris pulso Graecanicae insaniae Schismate sumus reducti, ac redempti immaculatae Virgini Sponsae Unigeniti Filii DEI, hoc est: Sanctae Romanae Ecclesiae, hactenus nobis sine ulla causa exosae, odioque habitae. Haec vero ipsa reductio nostra peracta est in Anno salutifero 1649.²⁵⁴ Aprilis die 24-a. Imperante Ferdinando Tertio, Romanorum Sacratissimo Caesare in Ecclesia Arcensi, Unghvarini Latina, in Bonis Illustris-

римського цісаря, в латинській церкві фортеці Ужгорода, що знаходиться у володінні найяснішого графа Юрія Другета, а саме так: пан єпископ мукачівський Василь Тарасович, якого вже нема в живих, після того як, будучи прихильником як схизматиків, так і еретиків, порвав зв'язки з святою унією, прилюдно відіслав нунція католицької церкви. Звернувши увагу на це, шановний у Христі отець, пан Юрій Якушич, єпископ егерський, відпочиваючий у Христі, маючи при собі преподобних отців василіянів, прийнятих для цієї мети отця Петра Парфенія і отця Габрієла Касовича, дуже чемно в письмовій формі нас запросив в Ужгород і після того як була проведена згаданими отцями сприятлива бесіда про святу унію, чого прагнув, дуже легко досяг за допомогою святого духа, призначив день святого Юрія мученика для проведення визнання віри. Коли прийшов той день, ми, шістьдесят три священники, зібравшись, пішли вслід за високопреподобним паном егерським єпископом у вищезгадану церкву. Таким чином, після того як взяли участь у таїнстві жертвоприношення і після того як окремі священники прийняли святе причастя за відпущення гріхів, вголос висловили визнання віри згідно з приписаною формулою, а саме, ми віримо в усе, що вірить свята наша мати римська церква і в що приказує вірити, визнаємо найсвятішого отця папу Іннокентія X, спільного нашого пастиря Христової церкви, з нашими наступниками бажаємо і хочемо бути залежними від нього в усьому, додавши, однак, ці умови. По-перше, щоб нам було дозволено зберегти обряд грецької церкви. По-друге: мати єпископа, обраного нами, і затвердженого апостольським престолом. По-третє: вільно користуватися церковними свободами. На що високопреподобний наставник дуже легко дав згоду. Це саме 1648 р. повністю одобрив також високоблагородний Венедикт Кішді, егерський єпископ,²⁵⁴ із своїм генеральним вікарієм, який йому допомагав, преподобним в Христі отцем Фомою Язберені, єзуїтським ченцем. У великій мірі цю нашу справу підтвердив

simi Comitum Georgii de Drugeth sita, tali modo: Dominus Episcopus Munkacsiensis Basilius Taraszovits, qui e vivis jam discessit, cum sequens partes tam schismaticas, quam haereticas, Unionis Sacrae vinculum rupisset, Ecclesiae Catholicae nuncium publice remisisset; Hoc animadvertens Venerabilis in Christo Pater, Dominus Georgius Jakussicz Episcopus Agriensis, in Christo quiescens, habens penes se Reverendos Patres Basilianos, in hunc finem adscitos, Patrem Petrum Parthenium, et Patrem Gabrielem Cassovicium, nos per literas suas Unghvarinum humanissime invitavit, sermonemque opportuno de Unione Sacra per praedictos Patres praemisso, quod intendebat, Spiritu Sancto sic nos disponente facillime effecit, diemque Sancto Georgio Martyri dicatam pro Fidei professione faciendam terminavit, qua die currente nos Sacerdotes sexaginta tres congregati, praenominatum Reverendissimum Dominum Episcopum Agriensem ad Ecclesiam supra citatam sumus secuti. Praemisso itaque incruentum Sacrificii Mysterio, nostro Rutheno idiomate habito, praemissaque nonnullis Sacerdotibus peccatorum expiatione Sacramentali, Fidei Professionem audibili voce secundum formam praescriptam emisimus, scilicet nos credimus omnia, et singula, quae credit S. Mater nostra Ecclesia Romana: credereque jubet, Sanctissimum Patrem Dominum Innocentium X. Universalem Ecclesiae Christi, et nostrum Pastorem profitemur, ab eoque cum successoribus nostris dependere in omnibus cupimus, et volumus, his tamen adjectis conditionibus.

Primo: ut Ritus Graecae Ecclesiae nobis servare liceat. Secundo: Episcopum a nobis electum, et ab Apostolica Sede confirmatum habere. Tertio: Libertatibus Ecclesiasticis libere fungi. Quibus Reverendissimus Praesul facillime annuit; id ipsum totum Illustrissimus quoque Benedictus Kisdý Episcopus Agriensis, cum suo Generali Vicario, assistente sibi Reverendo in Christo Patre Thoma Jázberényi, Soc. Jesu Religioso, in Anno 1648. ratum habuit. Maxime vero negotium hoc nostrum paterna sua sollicitudine roboravit tam Illustrissimus, ac Reverendissimus Princeps

своєю батьківською турботою так високо-благородний та високопреподобний прімас Угорщини Юрій Ліппай, естергомський архієпископ, якого ми двічі відвідали за допомогою посольства, прийнятого на себе вищезгаданими преподобними отцями василіянами, як високоблагородний єпископ вацівський пан Матвій Тарноці, яким ми зобов'язані навіки. Висловлюючи це вашій святості, одноставно і покірно просимо батьківське благословення, просування нашої справи і затвердження обраного нами єпископа, високошановного отця Петра Парфенія. В Ужгороді, 15 січня 1652 р. Покірні слуги вашої святості: Олексій Ладомірський, архідиякон маковицький (місце підпису), Григорій Гостовицький, архідиякон гумєнський (м.п.), Степан, архідиякон середнянський (м.п.), Данило Іванович, архідиякон ужанський (м.п.), Олексій Филипович, архідиякон стрепковський (м.п.).»

Заслужує подиву справді те, що єпископ Тарасович, який ще жив, не з'явився в Ужгород на цей акт унії, або тому, щоб бути свідком, або, щоб сам один був чистим. Із сказаного ясно, що він ще 1 серпня 1648 р. жив. Із дальшого стане ясним, що він повинен був жити аж по 1650 рік, тому що клір не міг залишитися без єпископа на протязі стількох років. Сам єпископ Блашовський відносить рік його смерті на 1650 р.

Глава 67

Із вищеприведеного слідує, що Василь Тарасович був сповідником католицької віри. Та наскільки це може відповідати дійсності, хай буде вислухана і друга сторона, а саме, Балінг, вірніше Балінт. Під час свого вигнання Василь Тарасович підписав таке зобов'язання з капітаном мукачівської фортеці:²⁵⁵

«Я, Василь Тарасович, єпископ грецького обряду мукачівського монастиря, цим даю до відома всім, для кого це важливо, що в останній час я заслужено попав у немилість мого найщирішого і високоблагородного пана, князя Трансильванії і володаря

Hungariae Georgius Lippay, Archi-Episcopus Strigoniensis, bis a nobis per Legationem a praedictis Reverendis Patribus Basilianis susceptam requisitus, quam etiam Illustrissimus Episcopus Vaciensis, Dominus Mathias Tarnóczy, quibus nos obligamus in perpetuum. His Sanctitati Vestrae significatis, Benedictionem Paternam, causae nostrae promotionem, et Episcopi a nobis electi, Reverendissimi Patris Petri Parthemii Confirmationem unanimiter, et humiliter petimus. Ungvarini 1652. Januarii 15-a die. Sanctitatis Vestrae servi humillimi: Alexius Ladomirsky Archi-Diaconus Makoviczensis; (:L.S. :) Gregorius Hosztoviczky, Archi-Diaconus Homonénsis (:L.S.) Stephanus Archi-Diaconus Sztrednensis (:L. S.) Daniel Ivanovics, Archi-Diaconus Uzaniensis, (:L. S.) Alexius Philipovits Archi-Diaconus Stropkoviensis, (:L.S.) Mirandum sane, Episcoum Taraszovits adhuc in vivis existentem pro hoc actu Unionis Unghvarinum non comparuisse, sive ideo, ut testem agat, sive ut ipse solus mundetur. Ex superioribus apparet Eum adhuc a. 1648. 1-a Augusti vixisse. Ex subsequis elucescit Eundem debuisse usque 1650-um annum in vivis esse, quia Clerus absque Episcopo tot annis non mansisset. Ipse Blasowski Episcopus annum mortis eius in 1650. defigit.

Caput 67.

Ex praecallatis sequeretur Basilius Taraszovich fuisse Confessorem Catholicae Fidei. In quantum nam hoc stare possit, audiatur et altera pars, utpote Baling, rectius Bálinth. Tempore emissionis suae Basilius Taraszovich sequentem subscripsit Tractatum cum arcis Munkacsienis Capitaneo:²⁵⁵

Ego Blasius Tarassovits Monasterii Munkacsienis G. R. Eppus Do pro memoria vigore praesentium, quibus expedit Universis, incidisse me superioribus temporibus in meritam indignationem Domini mei Clementissimi Illustrissimi utpote Principis Transyl-

мукачівської фортеці, внаслідок певних скарг, донесених до нього і до панів мукачівського капітана та наглядача всіх маєтків, що належать до тої ж фортеці. Дві скарги самі розглянули і встановили в правовому порядку. Обмірковано було доведено, що я допустив провину, так що я на протязі певного часу повинен був також бути задержаним у в'язниці під чесним доглядом. Все ж таки покірним проханням, бажаючи свою справу пояснити, я звернувся до згаданого високоблагородного князя за посередництвом пана капітана Івана Балінга та інших моїх доброзичливців, які його також убагатворили, з огляду на що його високоблагородіє на мое покірне прохання і згадане заступництво, проголошуючи попередню прихильність і доброзичливість, ласкаво пробачило мої теперішні провини під такими умовами:»

Умови, на підставі яких єпископ Василь Тарасович, на ім'я Мукачівський, був звільнений з мукачівського ув'язнення: По-перше. Що він на це єпископство був призначений князем Трансильванії, як володарем мукачівської фортеці, і це ж єпископство разом з усіма маєтками посів як його подарунок, і жив під його охороною. До сих пір в усьому був залежним від земних панів або володарів, так само і в майбутньому буде визнавати за своїх захисників і найщиріших панів теперішнього князя, як володаря того місця, і майбутніх його наступників згаданої фортеці, і нічого не буде робити без їх волі всупереч давньому звичаю і порядку. По-друге. Щоб прибутки монастиря не виносив на зберігання поза країну, як до сих пір переносив у Польщу все, що можна було зібрати, але старанно і вірно буде зберігати для поновлення монастиря. Хай буде до цього зобов'язаний також²⁵⁶ вірою і присягою. А втім, якщо стане відомо, що робить інакше, хай буде за просто позбавлений посади без усякого правосуддя, додавши те: скільки є доходу монастиря або у вині, або в іншому, щоб із того можна виділити почесний подарунок своїм доброзичливцям, а те, що звичайно називають запасом, хай не виносять

vaniae, et arcis Munkacsiensis Possessoris respectu certarum quacrelarum ad aures ejusdem, nec non Dominorum Capitanei Munkacsiensis, ac Universorum Bonorum ad eandem arcem pertinentium Praefecti delatarum, duae quidem quacrelae per ipsos ordine juris revisae, ac determinatae exstiterant, meque delinxisse judicialiter compertum fuerat, ita ut aliquamdiu in arce quoque sub honesta custodia detineri debuerim. Interim supplici Instantia Causam meam praevinire volens, praefatum Illustrissimum Principem medio dicti Domini Capitanei Joannis Balingh et aliorum Benevolorum meorum requisiveram, qui ipsum complacarent etiam, intuitu cujus supplicis meae Instantiae, ac Interpositionis praemissae Sua Illustrissima Dominatio erga priorem inclinationem, et propensitatem declarans modernos meos excessus grato condonavit sub sequentibus hisce Conditionibus:

Conditiones, quibus Eppus Basilius Taraszovits nomine Munkacsiensis ex Captivitate dimissus est Munkacino

1-o. Quod cum ipse ad hunc Eppatum per Principem Transylvaniae, tamquam arcis Munkacsiensis Dnum Terrestrem promotus fuerit, eundemque Episcopatum mediante Donatione ipsius una cum omnibus Bonis possiderit, ac sub ejusdem protectione degerit, imo per omnem dependentiam, hactenus a Dominis Terrestribus, sive Possessoribus, ac ipsa Civitate habuerit, ta deinceps quoque modernum Principem, tamquam loci ejus Dominum Terrestrem, ac Successores ejusdem futuros dictae arcis pro suis Patronis, ac Dominis Clementissimis agnoscet, neque praeter voluntatem ipsorum quidquam contra antiquum usum, et ordinem faciet.

2-o. Quod proventus monasterii ad reponendum extra Regnum non transferat, prouti hactenus quidquid corradere licuit in Poloniam transtulit, verum ad restaurationem Monasterii diligenter, ac fideliter conservabit, ad quod etiam²⁵⁶ fide, et juramento sit obligatus, alioquin si secus facere comperietur, privetur officio simpliciter, et absque omni juris processu hoc addito, quod quantum ad proventus Monasterii sive sit in vino, sive in aliis, ex illis honesta donaria suis

на інші місця поза монастир, але хай залишається на місці.

По-третє. Щоб не утримував стільки польських священиків та учнів, але турбувався про виховання тубільних, вистачить, якщо біля нього утримується два або три вчені, в Угорщині сам легко знайде і священиків, і учнів, а втім, якщо в майбутньому також буде траплятися те саме, що по сьогодні, без сумніву всі доходи монастиря будуть розтрачені при великій шкоді для бідного народу і добрих. Хай це буде з'ясовано, якщо він бажає тримати біля себе священиків, учнів, слуг, вчених двох або трьох із русинів, або волохів, або поляків, це йому дозволяється, якщо не може мати або займати угорців, подібно також може утримувати слуг і помічників для своєї потреби, тільки не зайвих, щоб прибуток монастиря не витрачався на некорисних і непотрібних людей.

По-четверте. Що на користь (в інтересах) русинів не буде збирати жодних нових такс, податків серед бідного народу як в маєтках князя, так і в інших, які належать до монастиря, але подібно як його попередники єпископи за давнім звичаєм були задоволені своїм прибутками, так і він хай буде також задоволений, не так як до сих пір, бідною підданих. Перед тим за розвід звичайно брали один флорен, теперішній владика, або єпископ, вимагає дванадцять флоренів, а коли 12 то вже і 24, або навіть більше. До того ж такі інтердикти накладав на маєтки, виконати які бідні селяни були неспроможними, щоб їх також не обтяжував знову таким податком на їх шкоду. Інколи траплялося, що вони самі страшили селян, щоб так могли легше заставити їх виконувати необхідні роботи, як обробку виноградників, або інші праці. Якщо в майбутньому в маєтках він сам дозволить собі таке зробити, після викриття правди справи буде звільнений з посади, до того ж хай поверне спричинені шкоди, додавши ще, що як його попередники згідно з давнім звичаєм були задоволені своїми доходами, так і він пови-

benevolis quidem largiri possit, verum id, quod repositum vocari solet, extra Monasterium ad alia loca non transferatur, sed in loco relinquatur.

3-o. Quod tot Sacerdotes, et Studiosos Polonos non interteneat, sed indigenas instrui faciat, aut duo, vel tres si penes ipsum interteneantur docti viri, ii sufficient, facile ipsum inventurum in Hungaria tam Sacerdotes, quam et Studiosos, alioquin si in posterum quoque idem fiet, quod hactenus, consumentur haud dubie omnes proventus Monasterii, cum miserae plebis, et bonorum gravi jactura, et ruina, hoc quidem declarato, quod si Sacerdotes, Studiosos, Servitores, doctos homines duos, vel tres ex Ruthenis, sive Valachis, sive Polonis penes se tenere voluerit, hoc illi licitum sit, si Hungaros habere, et reperire non posset, similiter etiam servitores, et ministros pro status sui exigentia intertenere possit, modo non superfluos ne videlicet ab inutilibus, et non necessariis hominibus proventus Monasterii consumatur.

4-o. Quod in medium Ruthenorum, et in Bonis Principis, ac aliis ad Claustrum pertinentibus nullas novas taxas, census per miseram plebem contribui faciet, sed prout antecessores ipsius Eppi juxta antiquum usum proventus suis contenti erant, ita ille quoque sit contentus, non sicut hactenus, cum ruina subditorum, antea florenus accipi solebat a Divortio, modernus Vladika, sive Eppus duodecim florenus, et ubi autem 12. jam 24. aut ultra exigantur. Insuper talia interdicta in bonis imponeret, ad quae miseri coloni insufficientes essent, ne eos quoque exactione tali deinceps cum ipsorum afflictione onerare praesumat. Accidisse nonnunquam ut rustic(i) vel ideo quoque per ipsos terrerentur, ut eo facilius ad praestandos sibi labores, utpote vinearum culturam, aut alias operas adigi valerent, quae si imposterum in Bonis per ipsum admitterentur, comper(ta) rei veritate privaturum ab officio eo facto incurret, ac insuper damna illata refundat hoc ad(di)to, quod sicut ipsius antecessores juxta antiquum usum proventus suis contenti fuerant, sic ille etiam contentus esse debeat, eo status Eppatus, in quo invenit, ac etiam possidet. Quantum vero ad²⁵⁷ redditus, sibi de ordinatio-

нен бути також задоволений тим станом єпископства, в який прийшов і який має. Що ж до²⁵⁷ прибутків, які належать йому за виконання, а саме 12 флоренів, і до того ж права відвідування, проти того нема жодного заперечення. Далі, що стосується справи розлучення, щоб єпископ був поновлений у своєму званні, буде виконуватись однаково як для русинів біля Гуменного, так і в маєтках інших панів і знатних, які знаходяться в березькому комітаті. Звичайно, хай буде дозволено, щоб ті, які за божим законом заслужили за свої провини смерть, карались мечем, інших хай б'ють різками, провиня яких вимагає меншої кари, щоб не штрафувались грішми. Якби піддані перед тим це зробили, їх би примусили, щоб, залишивши свої поселення, втікали на інші місця, де здобували більше свободи. Проте хай справа залишається у попередньому звичаї. Коли ж піддані на маєтках князя запрошуються на роботу наче проханням, вони так розположені, якщо великі люди від них вимагають чогось, це сприймають так, якби їм наказували. Таким чином, треба потім стеретись, щоб єпископи також рідше і помірковано звертались до підданих з такого роду проханнями. Ті ж, яких карають за провини, треба, щоб їх переконали судом, щоб потім за заслужену кару хотіли відбути покарання по власній волі, або ручною працею, наприклад, жнивнами, обробітком виноградників, або якимись іншими працями, лише хай не буде у них також провини.

По-п'яте. Що не буде захищати жалюгідну скарту замість справедливих, а також не буде сприяти явно або тайком жодній ворожнечі проти князя, або його службовців і мукачівських помічників. Неприємності, які були підняті раніш, як вже забуті, ніколи не згадуватиме. Як йому самому, так і князеві, треба буде про них назавжди забути, а також і службовцям, і так в усьому буде діяти в єпископстві згідно з теперішнім своїм зобов'язанням у відношенні з давнім звичаєм.

По-шосте. Що в монастирі не буде влаштовувати гостинницю, бо часто трапляється,

ne debitos, utpote 12. florenos, ac insuper hospitalitatis jura, in eo nulla habetur contrarietas. Quantum ulterius ad negotium Divortii, uti Eppus vocationi suae restitutus fuerit, tractabitur cum illo unanimi consensu tam de Ruthenis versus Homonam, quam etiam aliorum Dominorum, ac Nobilium Bonis, in Comitatu Bereghiensis existentibus, permittatur sane, ut juxta legem Dei ii, qui ob excessus suos mortem promeriti sunt, plectantur gladio, alii caedantur virgis, quorum demeritum minorem poenam exigit, ut non pecuniis mulctentur, si enim subditi ante tempus hoc facerent, cogerentur, relictis suis sedibus fugerunt ad alia loca, ubi majorem libertatem aquirerent. Interea maneat res in priori solito usu; ubi vero subditi in bonis Principis precario quasi ad labores petantur, eos ita esse constitutos, ut si magni viri quid ab illis postulent, id perinde, ac si juberentur, accipiant. Cautum itaque deinceps sit, ut ejusmodi quoque petitiones Episcopi rarius, et cum moderatione apud subditos faciant. Qui vero pro demeritis puniuntur, convincantur jure oportet, qui postmodum pro merita poena sive manuum laboribus, utpote messi, vinearum culturae, aut aliis quibusvis operis satisfacere velint, illis liberum relinquitur, modo in iis quoque non sit excessus.

5-o. Quod si de misera pro justis quaerelis, non vindicabit, neque etiam contra Principem, aut ejus officiales, ac Ministros Munkacsiensis palam, vel occulte ulla simultates practicas fovebit, difficultates vero antea motas, ut jam sopitas nunquam resuscitabit, imo perpetuae oblivioni tam per ipsum, quam per Principem tradi debebunt, prout etiam officialium, et sic in omnibus juxta modernam suam obligationem instar antiqui usus se se in Episcopatu geret.

6-o. Quod domum diversoriam in Monasterio non intertenebit, saepius enim contidisse, quod Poloni ad eas partes commeantes.

що поляки, які приїзджають сюди, обходячи гостинницю князя, зупиняються там, внаслідок чого в монастирі гості п'ють і вино, і пиво, таким чином, щоб в майбутньому єпископ не допустив щось подібного, також і в цьому необхідно буде, щоб його свобода була повністю обмежена. Що ж стосується виплати прислуг, це буде дозволено або з вина, або яким-небудь іншим способом. В цьому краї дозволяється тільки публічна торгівля спиртними напійками, бо князь має і гостинниці, і заїзджий дім, де кожний знайде те, чого бажає.

По-сьоме. Є певні округи виноградників на²⁵⁸ схилах Іваньї, Лавки і Логова, існуючі різниці по відношенню до них можуть бути вирішені на основі права. Щодо різниці в десятинах можна скликати з обох сторін свідків у визначений суддями час, щоб зробити відмежування, прийнявши від них всякі документи і доводи, які можуть бути пред'явлені єпископом в захист своїх прав. Згаданий Василь Тарасович, патріарх, або мукачівський єпископ, цим зобов'язався непохитно зберігати ті умови в усіх пунктах і клаузулах, і його підлегли без усяких застережень повинні їх виконувати. Якби їх не зберігав, або в деякій мірі порушив згадані умови, будь-який володар фортеці може і має право його затримати, спіймати і відповідно до провин покарати, тільки при такій умові, щоб також теперішній пан капітан і майбутні, і службовці, і помічники не надавали значення всякому донесенню на нього, але, якщо єпископа приведуть до них, по-перше і передусім, хай спитають його самого про те, що трапилося. Якщо він не зможе себе в цьому виправдати, хай справа розглядається в судовому порядку і хай будуть встановлені вірогідні доводи, які можна прийняти згідно законів королівства, потім хай будуть запрошені певні знатоки права як з боку володаря, так також з боку самого єпископа. Якщо пізнання причини перед мукачівським проповідником, а також перед деякими старшими священиками, які належать до єпархії, єпископ буде законно викритий згідно з встановленим порядком, щойно тоді

relicta Domo diversorii Principis, apud ipsam divertissent, ex quo in Monasterio pro hospitibus tam vinum, quam cerevisiam propinarent, ne deinceps itaque simile quid Eppus admittat, in eo quoque libertatem ipsius circumscriptam, et invalidam esse oportebit. Quantum vero ad solutionem familiae attinet, id liberum erit, sive sit ex vino, sive alio quocunque modo, neque aliud, hac in parte, quam educillatio publica interdicitur, habere enim Principem tam educillum, quam et domum diversoriam, ubi siquis aliquid habere volucrit, reperiet.

7-o. Habentur certi Districtus vincarum in²⁵⁸ promontorii Iványi, Lauka, et Lohov, de quibus differentiae vigentes juris ordine possunt accomodari. Quoad differentiam vero Decimarum in certo termino praefigendo per Judices arbitros utrinque convocandos posse determinari facere, acceptis ab ipsis quibuslibet documentis, et probationibus, qu(ae) per Eppum in jurium suorum tuitionem afferri poterunt, ad quas quidem conditiones in omnibus punctis, et clausulis inviolabiliter observandas, et per alios sibi subjectos, praetextu, et colore sine omni observari faciendas se se praefatus Blasius Taraszovits, Patriarcha, sive Eppus Munkacsensis vigore praesentium obligavit ita, ut is eas non observaret, aut contra aliquid dictarum conditionum, vel in parte quacunque impingeret, a Possessoribus arcis in persona quoque detineri, et capi, ac juxta demerita ipsius puniri possit, ac valeat, ita tamen, et sub tali conditione, ne D. Capitaneus, quoque modernus, et futuri, officialesque, et Ministri cuilibet delationi contra ipsum locum dare velint, sed si coram illis Eppus deferatur, primum, et ante omnia requirant ipsum de objectis. Qui si in iis purgare non poterit, revideatur res juris ordine, et statuatur testimonia fidedigna, et juxta leges Regni acceptabilia, convocentur porro certi Juris periti viri tam ex parte Possessoris, quam etiam ipsius Eppi, si qua cognitio causae tum coram Praedicante Munkacsensi, tum etiam certis principalioribus Sacerdotibus, ad Eppatum pertinentibus, quo pacto si Eppus Jure convincetur juxta prae-

можна його покарати і винести проти нього вирок. Далі патріарх зобов'язується в тому, що він піде також в Трансильванію до самого князя і ублаготворить його. Про виконання всього цього дав письмове зобов'язання Івану Мариничу, архidiaкону дорозькому грецького обряду всіх церков цих країв, який також залєвив і князя, і капітана, а також мукачівських службовців сучасних і майбутніх про виконання всіх зобов'язань. Якби єпископ не виконував зазначені умови, або навіть в деякій мірі їх порушив, в його інтересі не будуть приймати жодних заходів і більше не будуть його захищати.

У достовірність цього дав письмо, завірене своєю печаткою перед певними особами, а саме, Петром Кішфалушієм, замісником феїшпана, Степаном Коропецьким та Ференцем Кішфалушієм, справниками, та Іваном Фігенем, присяжним березького комітату, а також перед Миколою Літератом, Іваном Ладрайєм, Павлом Ардайєм, Петром Дібренднеем, мукачівським проповідником. Укладено у фортеці Мукачево, 12 червня 1641 р.

Стиль грубий, зміст неясний і різкий.²⁵⁹

Глава 68

1650–1669

Порфеній Петрович
чернець ордена св. Василя В.

Народжений у володінні Секул (Саколь, Сабольцького комітату),^а 1646 р. проявив себе ревно перед Юрієм Якушичем, егерським єпископом, через те, що закликав усіх із кліру складанням визнання віри засвідчити, що вони не є схизматиками. Року 1648 єпископ Тарасович прийняв його за помічника і назначає його наступником. Чотириста священників з свого боку обирають його єпископом за чудові духовні якості і відсилають в Братіславу на національні збори, які повинні були відбутися

missum modum tum primum puniri, et in ipsum animadverti valeat. Obligat se poro Patriarcha iturum esse se in Transylvaniam quoque ad ipsum Principem, et illum complacaturum, de quibus omnibus adimplendis a se reversales dedit coram Joanne Mar(ii)nich omnium Ecclesiarum illarum partium G. R. Archidiacono Doroghiensi, qui etiam de adimplendis omnibus praemissis tam Principem, quam et Capitaneum, ac officiales Munkacsiensis modernos, et futuros assecuravit ita, ut si praescriptas conditiones Eppus non observaret, vel in aliqua saltem parte cas violaret, se pro ipso deinceps nullam instantiam facturos, neque illum amplius defensuros. In cujus rei fidei, is quoque l(it)teras sigillo suo munitas, coram certis (per)sonis, utpote Petro Kisfalussy V. Comite, Stephano Koropechy, et Francisco Kisfalussy Judicibus Nobilium, ac Joanne Figynyöj jurato Assessore Comitatus Bereghinensis, item coram Nicolao Literato Joanne Ladraj, Paulo Ardaj, Petro Dibrendnei, Praedicante Munkatsiensi dedit. Actum in arce Munkáts 12 Julii 1641.

Stylus Barbarus, contextus obscurus et violentus.²⁵⁹

Caput 68.

1650.–1669.

Parthenius Petrovics,
Ordinis S. Basilii M. Religiosus.

Natus in Possessione Szekul (Szakoly C. Szabolts.)^а 1646. zelose interposuit se apud Georgium Jakusich Episcopum Agriensem, quatenus evocaret quosquos e Clero per depositionem Professionis Fidci testaturos se non esse Schismaticos. A. 1648 Taraszovits Episcopus assumit eum in Coadjutorem, et nominat in Successorem. Quandringenti (!) Presbyteri e parte sua ob praeclaras animi dotes eligunt in Episcopum et expediunt Posonium ad Synodum Nationalem, magna fre-

²⁵⁹ а) Див.: Михайло Андрелла, праця, прим. II. — говорить, що русин із Польщі.

²⁵⁹ а) Vide Michaelis Andrella opus. Praenot. P. dicunt e Polonia Ruthenum.

у вересні в Трнаві за участі багатьох магнатів та кліру.

Доводить до відома зборам декларацію кліру відносно його католицької віри. Декларація зроблена, власне, в Ужгороді, була прийнята з великою радістю і похвалами. Отже, князь примас Юрій Ліппай, архієпископ естергомський, розглядаючи заяву зборів та Парфенія як нове поповнення католицизму до римського престолу, поставив питання про встановлення єпископату для русинів. Лист примаса був направлений в конгрегацію по пропаганді віри.⁶

Після смерті Василя Тарасовича біля 1650 р., взявши з собою свідоцтва, а саме, (свідоцтво) попередника про призначення своїм наслідником, і кліру про канонічне обрання за єпископа, а також рекомендаційний лист Матія Тарноція, вацького єпископа⁸ і списького наставника, відправився в Альбу-Юлію до трансільванського єпископа Степана Сімоновича для висвячення на єпископа.²⁶⁰ Грамота про висвячення гласить: «Степан Сімонович, з ласки божої єпископ белградський,³ ваденський, марамороський і всієї католицької Трансільванії і єпископ апостольської Релігії грецького обряду. Цим нашим листом доводимо до відома всім, кожному, кого стосується, зокрема високопреподобним єпископам і їх вікаріям, капітулам і наставникам, пресвітерам і священникам всякого ступеня, і благородним панам угорського королівства, славним громадянам, а також мешканцям міст, фортець і сіл, і їх керівникам, і всім віруючим в Христа, що до нас прийшов преподобний отець Петро Парфеній, чернець ордена св. Василя, священник грецького обряду, з почесними і відповідними свідченнями високопреподобних єпископів, і в першу чергу щасливої пам'яті пана Василя Тарасовича, мукачів-

quentia Magnatum, et Cleri Tyrnaviae Septembri celebrandam.

Declarationem Cleri, super sua Catholica Fide effective Unghvarini facta Synodo notam facit magno cum gaudio, et laudibus exceptam.

Ergo Synodi, et Parthenii interpositionem Princeps Primas Georgius Lippay Archi Episcopus Strigoniensis novam acrescentiam Catholicitatis Sedi Romanae detegendo, petit pro Ruthenis Episcopatum erigendum. Littera Primatis relegata est ad Congregationem de Propaganda Fide.^b

Morte Basilii Taraszovits circa a. 1650. interventa acceptis secum Testimoniis Antecessoris utpote super efectiva sui in Successorem nominatione et Cleri saecularis de Canonica in Episcopum electione, nec non Mathiac Tarnóczy Episcopi Vaciensis⁴ et Praepositi Scepusiensis Commendatoriis Litteris sine consequenda Episcopalis Consecrationis ad Stephanum Simonovich Episcopum Transylvanicensem Albam Juliam profectus est.²⁶¹

Testimonium Consecrationis sonat: Stephanus Simonovich Dei gratia Episcopus Belgradiensis,³ Vadiensis, Maromorosiensis totiusque Transylvaniae Catholicae, atque Apostolicae Religionis Graeci Ritus Episcopus.

Significamus per praesentes nostras omnibus, singulis, quorum interest, nominatim Reverendissimis Episcopis, eorumque Vicariis, Capitulis, et Praepositis, Presbyteris, et cujuscunque gradus Clericis, post hos Illustrissimis, Magnificis Praenobilibus, ac Generosis Dominis Regni Hungariae Inclutis Civibus, nec non Civitatum, oppidorum, atque pagorum incolis, eorumque primoribus, omnibusque in Christo Fidelibus.

Quod venerat ad Nos Reverendus Pater Petrus Parthenius, Religiosus, Ordinis Divi Basilii Ritus Graeci Sacerdos, cum honorificis, et sufficientibus Testimoniis Reverendissimorum Episcoporum, atque imprimis felicis

6) Нижче побачимо.

8) Вац знаходився під владою турків і тому мав резиденцію на Спиші.

²⁶⁰ а) Белград: Альба-Юлія, Білий-Град, слов. Білград, біла фортеця, місто. Дати дня не зазначив ні Прай, Specim. Hier. том 2, стор. 409, нема її ані в рукописах гевен.

b) Infra videbimus.

c) Vacium fuit in potestate Turcarum, et ideo residebat in Scepusio.

²⁶¹ а) Belgrad. Alba Julia. Fejér-Vár, Slav. Bilgrad, alba arx, civitas. Datum diei nec Pray, Specim. Hier. Tom. 2, pag. 409. notavit, nec manuscripta Heven. continent.

ського єпископа, свого попередника, який, передбачаючи день своєї кончини, усно і на письмі, підтвердженому власноручно, призначив своїм наступником згаданого преподобного отця і дуже строго зобов'язав усіх священників своєї кафедри: під страхом божого гніву, а також майбутнього суду, щоб не приймали за свого єпископа нікого іншого крім згаданого преподобного отця, як ми читали і бачили ту грамоту. Потім свідчення високоблагородного і високопреподобного пана Матія Тарноція, вацького єпископа, списького наставника, радника святої цісарської і королівської величності, який як від свого імені, так і авторитетом високоблагородного і високопреподобного пана Юрія Ліпная, естергомського архієпископа і примаса славної корони, доручив тому ж часто згаданому преподобному отцю Петру Парфенію управління у своїх єпархіях руськими священниками і, давши грамоту, ратифікував, і, нарешті, ми дістали і читали, найвірогідніше свідчення руських священників та їх парафіян, які населяють округи Гуменного, Ужгорода, Стропкова, Маковиці, Мукачева, Тиси і Спишу, з якого ми ясно побачили, що часто згадуваний преподобний отець Петро Парфеній був одногослоно і одностайно обраний²⁶¹, щоб слідував за достопамятним паном мукачівським єпископом Василем Тарасовичем, який недавно помер, і зайняв його місце та кафедру. Таким чином, цього стільки раз згадуваного, обміркувавши його справу, ми дуже дружельбно з християнською любов'ю прийняли, запросивши високопреподобного пана Сабо, біфранського єпископа, і, зібравши наш клір, випередивши, нарешті те, що наказують випередити святі канони і святий синод, ми святкого влаштували і апостольськими церемоніями зробили єпископом названої мукачівської кафедри, і надали йому можливість, призиваючи ласку святого духа, надавати чини, звільняти від гріхів, збережених для нього цензурою, виготовляти священні олії, освячувати церкви і вівтарі, і законно виконувати всі функції єпископа у своїй єпархії.

Прохаючи і нагадуючи тому ж високопреподобному пану Петру Парфенію,

recordationis Domini Basilii Taraszovits Episcopi Munkacsiensis, antecessoris sui, qui resolutionis suae diem praesentens voce viva, scriptoque, manus propriae firmata, in successorem suum praefatum Reverendum Patrem designavit, omnesque suae Cathedrae Sacerdotes sub interminatione irae Dei, nec non futuri Iudicii arctissime obligavit, ne videlicet ullum alium praeter nominatum Reverendum Patrem Episcopum suum assumerent, uti Diploma illud legimus, et vidimus. Deinde Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Mathiae Taróczy Episcopi Vaciensis, Praepositi Scepusiensis Sacrae Caes. Regiaeque Majestatis Consiliarii, qui tam nomine suo, quam Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini Georgii Lippay, Archi Episcopi Strigoniensis, et Primatis Inelytae Coronae, autoritate eidem saepius praemisso, Reverendo Patri Petro Parthenio in suis Dioccesibus administrationem Sacerdotum Ruthenorum commisit, datoque Diplomate ratificavit, Sacerdotum denique Ruthenorum, atque suorum Parochianorum partes Homonneorum, Ungvariensium, Sztropkoviensium, Makovicenses, Munkacsieneses, Tibiscanas, et Scepusienses incolentium locupletissima, accepimus, legimusque Testimonia, ex quibus perspeximus, quod saepe praefatus Reverendus Pater Petrus Parthenius concordibus votis, atque affectibus sit²⁶¹ electus, ut succedat memorando Domino Episcopo Munkacsieni Basilio Taraszovits, vita non pridem functo, locumque, ac Cathedram ipsius conscendat. Hunc itaque toties praedictum pensata ipsius causa humanissime in Charitate Christi excepimus, invitato Reverendissimo Dno Sabo Episcopo Bifranensi, convocatoque Clero mostro, praemissis demum iis, quo Sacri Canones, sacraque Synodus praemittere jubet, solenniter instituimus, atque in Episcopum nominatae Munkacsiensis Cathedrae cum Caeremoniis apostolicis creavimus, dedimusque ei facultatem per invocationem gratiae Spiritus Sancti Ordines conferre, a peccatis e censuris sibi reservatis absolvere, sacros liquores conficere, Ecclesiat, et altaria consecrare, omnesque unctiones! Episcopales licite in sua Dioecesi exercere.

Petentes, et monentes Eundem Reveren-

мукачівському єпископу, найдорожчому нашому братові в Христі, щоб організував свою церкву і виконував словом та прикладом в усій християнській дисципліні (пам'ятаючи на те, що колись прийдеться звітувати). На вірогідну достовірність чого на вічну пам'ять ми приклали нашу руку і печатку. Дано в Белграді, 7159 року від створення світу, а від родів діви 1651. У монастирі св. трійці, метрополії нашої резиденції. Той же, що вище Степан Сімонович, власною рукою».

Після висвячення на зворотній дорозі спішив до князя примаса королівства, а саме, Юрія Ліппая, і щиро та детально розповів йому про бід свого висвячення на єпископа, що був висвячений трьома не уніатськими єпископами і просить загально прийняте підтвердження примаса на виконання єпископських обов'язків. Примас дав йому дозвіл такого змісту на відвідування церков і парафій свого обряду: «Ми, Юрій Ліппай, здоровимо і по-батьківському благословляємо всіх і кожного, хто буде бачити і читати цього нашого листа! Тому що дорогий в Христі високопреподобний Петро Парфеній, (чернець) чина св. Василя грецького обряду, об'єднаний з ортодоксальною католицькою церквою, був підвищений і висвячений на мукачівського єпископа,²⁶² довіряючи його здібності в єпископських функціях, на основі нашого розсуду, довіряємо і доручаємо йому обов'язок відвідувати русинів і народи грецького обряду, даємо і дозволяємо йому повну можливість, щоб міг відвідувати і виправляти руських священників та народи грецького обряду, які живуть як у нашій естергомській єпархії, так і інде в цілому королівстві Угорщини (без порушення загальноприйнятих правил), а в разі потреби справи і часу переміщати їх священників з місця на місце, і водночас народ, який живе в середовищі некатоліків, очолити священниками, а також примусити ті народи, щоб таким священникам забезпечили відповідними засобами гідне утримання. Тому всім вам, і кожному, зокрема згаданим вище руським священникам грецького обряду, а також народу, строго доручаємо

dissimum Dominum Petrum Parthenium Episcopum Munkaciensem, Fratrem nostrum in Christo Charissimum, ut Ecclesiam suam verbo, et exemplo in omni disciplina Christiana (memor olim reddendae rationis) instituat, ac perficiat. In cujus rei perpetuam memoriae fidedignam certitudinem, manum nostram, sigillumque apposuimus. Datum Belgradi, Anno ab Orbe condito 7159. a Partu vero Virginis 1651. In Monasterio SS. Trinitatis, Metropolitanac Nostrac Residentiac. Idem qui supra. Stephanus Simonovich m. p.

Consecrationis particeps redditus, ad Principem, Primatem Regni Georgium quippe Lippay, properavit, Eidemque seriem suae Consecrationis Episcopalis sicut sincere, ita scrupulose detexit: se per tres non Unitos Episcopos consecratum esse, petitque solitam Primatiale Confirmationem ad effectum munita Episcopalia exercendi. Primas tribuit Ei facultatem Ecclesias, et Parochias sui Ritus visitandi, sequenti tenore. Nos Georgius Lippay, et Universis, et singulis praesentes Nostras visuris, et lecturis salutem in Domino, et Paternam Benedictionem! Cum dilectus in Christo Reverendissimus Petrus Parthenius, Ordinis Divi Basilii, Ritus Graeci professus, ac Orthodoxae Ecclesiae Catholicae Unitus in Episcopum Munkaciensem sit proventus, atque consecratus,²⁶² ejusdem in functionibus Ecclesiasticis dexteritati confidentes, durante beneplacito nostro eidem officium visitationis inter Ruthenos, et Graeci Ritus populos concedimus, et committimus, damus, et concedimus ipsi plenariam facultatem, quatenus tam in nostra Dioecesi Strigoniensi, quam alibi in toto Regno Hungariae (Ordinariis non contradicentibus) degentes Sacerdotes Ruthenos, ac Ritus Graeci populos visitare, corrigere, ac pro rei, et temporis necessitate eorundem Sacerdotes de loco in locum transferre, pariterque in medio acatholicorum populo existentes Sacerdotes praeficere, atque etiam tales populos ad condignam sustentationem similibus Sacerdotibus praestandam oportunis modis, et mediis, cogere possit, et valeat.

Quo circa Vobis Universis, et singulis praedistis Sacerdotibus Ruthenis praefatim Graeci Ritus, nec non populo in virtute sanctae,

і наказуємо в стійкості святої і рятівної послухності та під карою відлучення від церкви, щоб чесно прийняли вищезгаданого, а не іншого єпископа грецького обряду, покійно сприймали його спасенні напам'яння, проявляли належну послухність і пошану в усьому, що стосується його обов'язку, і так у виконанні його обов'язку не тільки робили перешкоду, але навіть самі допомагали, поки не буде іншого нашого поручення і наказу. Інакше не поступати. Прочитавши це, показуючому повернути. Дано в Братиславі, в нашій архієпископській курії, 5-го вересня 1651 року».

Або за рекомендацією примаса, або за власною ініціативою викликав на консультацію передових із кліру мукачівської єпархії.

Глава 69

Духівництво, зібравшись в Ужгороді 1652 р., радилося щодо майбутнього. В енергійному проханні на руському діалекті, направленому папі Іннокентію X, проголошують, що вони засвідчили відданість попередньому католицизму публічно проголошенням в Ужгороді визнанням віри, в розумінні трьох пунктів, йому надісланих, одногослоно і покійно просять затвердити обраного ними єпископа Парфенія Петровича.²⁶³ Достапам'ятний зміст цього документа вище описаний. Внаслідок щирої розповіді Парфенія про те, як його висвятили три схизматики, розумний примас встановив, що в душі святих канонів Парфеній допустив порушення правил, тому в листі, направленому в конгрегацію по пропаганді просить, щоб Парфенія, і затвердили, і по-апостольськи звільнили від порушення правил, якого він допустився. 19 липня 1652 р. Цей лист із-за його важливості повністю приводиться:

«Високочагоудні і високочагоудні пани! Півроку тому я покійно просив його святість, щоб зволила схвалити, затвердити і вважати за католицького єпископа отця Парфенія, руського католицького священника з чину св. Василя, наверхненого кілька років тому, ченця, за свідченням усіх,

et salutaris obedientiae, et sub Excommunicationis poena, firmiter committimus, et mandamus, quatenus praefatum, et non alium Graeci Ritus Episcopum honeste excipere, salutaria ejus monita cum humilitate excipere, in omnibus, quae ad officium ipsius spectant, debitam obedientiam, et reverentiam exhibere, sicque in executione sui officii non modo non obstare, sed etiam auxiliari ipsi debeatis, et teneamini, donec in nostris, aliud habueritis Commisionibus, et mandatis. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, Exhibenti restitutus. Datum Posonii in Curia Nostra Archi-Episcopali, die 5-a Septembris. Anno 1651. Sive svasu Primatis Regni, sive proprio motu Primores e Clero Dioecesis Munkáts pro consultatione evocavit.

Caput 69.

Conveniens Clerus Unghvarinum a. 1652 consultabat de praeviis, apposita Ruthenico idiomate energica supplicatione ad SSmum Pontificem Innocentium X. directa, qua declarant se vinculum Catholicitatis prioris per emissam publicam Unghvarini Fidei professionem testatos in sensu trium punctorum sibi admissorum, electum per se Episcopum Parthenium Petrovics unanimiter, et humiliter confirmandum petunt.

²⁶³Notabilis hujus Documenti tenor est supra descriptus.

Ex incidenti sincerae per Parthenium factae enarrationis, qualiter Is per tres Schismaticos sit consecratus, sagax Primas observavit sensu SS. Canonum Parthenio inhaerere irregularitatem, quare datis ad Congregationem de Propaganda, literis, orat Parthenium quemadmodum confirmandum, ita ab irregularitate, quam incurrit, Apostolice dispensandum. 1652. 19-a Julii.

Littera haec ob sui pretium per extensum inseritur:

Eminentissimi, ac Reverendissimi Domini! Supplicavi demisse ante Semestre Sanctitati Suae, dignaretur Patrem Parthenium Ruthenum Catholicum Sacerdotem ex Ordine S. Brasili, ante annos aliquot conversum, omnium testimonio vitae integerrimae Religiosum; in Hungaria pluribus annis inter

зразкового життя, який на протязі багатьох років був зайнятий між схизматиками грецького обряду в Угорщині наверненням багатьох душ, нарешті був обраний єпископом тих же русинів, які живуть в Угорщині.

Бо ж від затвердження цього Парфенія залежить навернення не тільки руських священників, число яких досягає майже чотирьохсот, але також усього підданого народу, біля ста тисяч душ. Ці руські священники, хоч мали до сих пір в Мукачеві єпископа грецького обряду схизматика, навіть еретика, якого самі обрали і дали висвятити, після смерті останнього обрали собі католицького єпископа, цього ж Парфенія, ті ж священники грецького обряду біля 370, з яких більша частина підписала унію з святою римською церквою, інша частина пообіцяла навернення, якщо матимуть цього за єпископа, также окремі з пресвітерів схизматиків співчували цьому обранню, є надія, що вони в короткому часі навернуться до католицької віри, тому що бажають бути підпорядкованими цьому єпископові.

Згодом ці священники і обраний єпископ від часті з якогось незнання і помилки, від часті тому, щоб випередити іншого, якого княгиня Трансільванії скоро хотіла обрати з іншими схизматичними священниками на руського схизматичного єпископа і еретика, вони спішили з його висвяченням, таким чином, цей Парфеній був висланий у Трансільванію, там його висвятили на єпископа білгородський єпископ²⁶⁴, схизматик грецького обряду, за участі двох схизматичних єпископів.

Парфеній не приховував, навіть признався перед своїм висвячуючим, що він об'єднаний священник з святою римською католицькою церквою, і хоче таким залишитися, висвячуючий похвалив його і, зітхнувши, сказав: «Якби можна і мені визнавати ту ж унію». Тому він ані не вимагав, щоб Парфеній зробив схизматичне визнання віри.

Тому що без сумніву була допущена помилка в тому, що без схвалення і затвердження апостольського престолу Парфенія висвятив схизматичний єпископ, який не

Graeci Ritus Schismaticos magna cum laude, et multarum animarum conversione versatum, tandem in Episcopum eorundem in Ungaria degentium Ruthenorum electum, approbare, confirmare, et pro Episcopo Catholico habere.

Ab hujus enim Parthenii confirmatione fere dependet non solum Sacerdotum Ruthenorum, quorum numerus prope quadringentos attingit, sed etiam Universae plebis subjectae ad Centum millium animarum conversio. Hi siquidem Rutheni Sacerdotes hactenus Episcopum Ritus Graeci Schismaticum, imo et Haereticum in Munkách habuerunt, quem ipsimet elegerunt, et consecrari fecerunt; mortuo ultimo Catholico sibi elegerunt Episcopum; hunc Parthenium iidem Sacerdotes Graeci Ritus circiter 370. quorum major pars Unioni Sacrae Romanae Ecclesiae subscripsit, pars alia promisit conversionem, si hunc habuerint Episcopum, aliqui etiam ex Schismaticis Presbyteris huic electioni consenserunt, quos brevi eo ipso, quod subsesse velint huic Episcopo, spes est ad Fidem Catholicam accessuros.

Hi porro Sacerdotes, et Electus Episcopus partim ingorantia quadam, et errore, partim ut praevenerent alium, quem Principissa Transylvaniae cum residuis Schismaticis Sacerdotibus propediem electura erat in Episcopum Ruthenorum Schismaticum, et Haereticum, properaverant cum ejus consecratione, missus itaque hic Parthenius in Transylvaniam, ibi ab Episcopo Albensi²⁶⁴ Schismatico Graeci Ritus, adstantibus sibi duobus Episcopis Schismaticis fuit in Episcopum consecratus.

Non occultavit Parthenius, imo fassus est suo Consecratori se esse Unitum Sanctae Romanae Ecclesiae Catholicum Sacerdotem, et velle sic permanere, collaudavit Consecrator, et dixit suspirans: Utinam et mihi liceret eandem Unionem profiteri, proinde neque coegit Parthenium ad faciendam Schismaticam Fidei Professionem.

Quia vero erratum procul dubio fuit, in eo, quod sine approbatione, et confirmatione Sedis Apostolicae Parthenius ab Episcopo Schismatico, Unionem Ecclesiae Catholicae non habente, consecratus fuerit, petitur a Sua

мав унії з католицькою церквою, просить від його святості дозвіл на звільнення від цензур, які порушив, і затвердження на єпископа авторитетом апостольського римського престолу.

Покірно прошу святу конгрегацію, бо розумію, що справа була направлена до неї по волі його святості, щоб зволили чим швидше з бажаним результатом завершити справу і від його святості отримати бажану ласку, в іншому разі грозить небезпека, що єпископ-єретик, обраний княгинею і небагатьма схизматиками, не тільки переможе і переведе на свій бік і на свою ересь навіть тих, які належали до Парфенія, але також пропадуть даром всі зусилля і труднощі навернення стількох сотень священиків і стількох тисяч душ народу.

На закінчення складаю покірну шану вашим еміненціям і бажаю щастя і здоров'я на багато років, 19-го липня 1652 року. Відданий слуга ваших еміненцій Юрій Ліппай в. р., естергомський архієпископ.²⁶⁴

Про це своєчасно було сповіщено в Рим, бо після того як Парфеній, будучи 1648 р. на синоді в Трнаві, передав примасові декларацію відносно своєї католицької віри, яку (декларацію) добровільно зробив клір мужачівської єпархії, яка на синоді була розхвалена, і він же негайно доповів папі цей новий приріст католицизму і наполягав на встановленні єпископату, тому в конгрегації по пропаганді віри від 2-го жовтня 1651 р.²⁶⁵ можна читати таке: «Його еміненція пан кардинал Тривульцій доповідає про лист пана естергомського архієпископа, який повідомляє, що в краях Угорщини, які межують з Польщею, в єпархіях естергомській та егерській є велика кількість русинів схизматиків, з яких багато було навернено на католицьку віру і чотириста священиків з значним числом народу знову настоюють на встановленні католицького єпископства, щоб могли в грецькому обряді і католицьку віру сповідати, і мати унію з святим апостольським престолом, покірно

Sanctitate Dispensatio, a Censuris, quas incurrit, absolutio, et in Episcopatu, Sacrae Sedis Apostolicae Romanae Autoritate Confirmatio.

Rogo demisse Sacram Congregationem, ad quam ex voluntate Sanctitatis Suae transmissum esse negotium intelligo, dignetur quantum rem optato fine terminare, et petitam gratiam a Sanctitate Sua optinere, alioquin periculum est, ne non solum haereticus Episcopus a Principissa, et paucis Schismaticis electur praevaleat, et eos, qui Parthenio adhaeserunt ad se, suamque haeresim trahat, sed etiam ne tota moles, et catena Conversionis tot centenorum Sacerdotum, et tot millium animarum plebis corruat, et dissolvatur.

In reliquo facio demissam reverentiam Eminentis Vestris, Easque in annos plurimos feliciter valere cupio. 19-a Julii, anno 1652. Eminentiarum Vestrarum Paratissimus servus: Georgius Lippay m. p. Archi Episcopus Strigoniensis.²⁶⁵

Oportune haec Roman expediebantur, quia posteaquam Parthenius 1648-o in Synodo Tyrnaviensi existens Declarationem super sua Catholica Fide per Clerum Dioecesis Munkacsiensis sponte factam in Synodo dilaudatam Primate ultro commendavisset, et idem actuum novam hanc accessionem Catholicitatis Pontifici retulisset, ac Episcopatum erigendum ursisset, ideo in Congregatione de Propaganda Fide 1651. 2-a Octobris celebrata²⁶⁵ taliter legitur: Referente Eminentissimo Domino Cardinali Trivultio Litteras D. Archi Episcopi Strigoniensis scribentis, quod cum in Partibus Hungariae versus Poloniam in Strigoniensi, ac Agriensi Dioecibus sint quam plurimi Rutheni Schismatici, ex quibus multi sunt ad Catholicam Fidem conversi, et denuo supra quatuor centum Sacerdotes N-ro considerabili populorum instent pro Ereptione Episcopatus Catholici ut in Graeco-Ritu possint, et Fidem Catholicam profiteri, et Unionem cum Sancta Sede Apostolica habere, humiliter supplicat Sancti-

²⁶⁴ а) Гевенеські акти, том XXVIII Е. Е. р. I.

²⁶⁴ а) Hevenessy Acta Tomo XXVIII. E. E. P. I.

просить його святість, щоб ласкаво задовільнила прохання бажуючих в інтересі своєї особливої пошани та пастирської ревності.

Отці кардинали, з радістю сприйнявши такого роду повідомлення, вирішили, що покійно і щиро треба просити нашого найсвятішого пана на перших зборах перед його святістю, щоб не зволив відмовити у проханні, щоб така значна кількість душ повернулася на дорогу спасіння, і, тим більше, коли вищегадані священники і народи по власному бажанню шукають унію з святою римською церквою, і щоб новому єпископству дали допомогу і підтримку, а також відповідні прибутки. Дано в Римі в будинку св. конгрегації, дня і року як вище (12-го жовтня 1651).

Насправді Рим у питанні про затвердження єпископств завжди обережний, тут же відповідна інформація не була ясна ні з руського листа (від 15 січня 1652 р.), тим менше з подвійного повідомлення примаesa королівства, висланого в Рим про стан мукачівського єпископства, та з інших умов, які повинні випередити єпископське затвердження на титул якоїсь єпархії, тому з конгрегації по пропаганді віри окремі пункти були вислані примасу референту для детального вивчення і пояснення.

Тому що досить важка праця вимагала часу і необхідного знайомства справ на місці, поки примас 2-го червня 1654 р. на пункти, йому надіслані, дав повідомлення настільки цінне і вірогідне, що заслуговує, щоб його тут повністю навести.

Глава 70

Інформація естергомського архієпископа щодо пунктів, запропонованих св. конгрегацією, в справі затвердження Петра Парфенія, ордену св. Василя священника греко-католицького обряду, мукачівським єпископом римської уніатської церкви.

Перед тим як дати відповідь на окремі (пункти), вважається за необхідне подати якусь загальну інформацію в цій справі, а саме таку:

tatem Suam, ut pro sva singulari pietate, et Pastoralis Zelo gratiam Oratoribus concedere dignetur.

Eminentissimi Patres laeto animo hujusmodi nuncia recipientes decreverunt: Esse Sanctissimo Domino Nostro in prima Congregatione coram Sanctitate Sua humiliter, et enixe deprecandum, ut petitioni annuere non dedignetur, ut tam notabilisanimarum numerus adviam salutis reducatur, et eo magis, cum supradicti Sacerdotes, etpopuli proprio animi motu Unionemcum Santa Romana Ecclesia petant, ac pro novo Episcopatu subsidium, et sustentationem, ac redditus congruos offerant. Datum Romae in Aedibus ejusdem S. Congregationis, die, et anno, quibus supra. (12-a Octobris 1651.)

Verum Roma in quaestione confirmandorum Episcopatum semper cauta, hic vero nec ex Ruthenica littera (15-a Jan. 1652.) tanto minus duplici Primatis Regni Roman data Remonstracione de statu Episcopatus Munkacsiensis, aliisque circumstantiis Confirmationem Episcopalem ad titulum cujusdam Dioecesis praecedere debentibus adaequata informatio liqueret, capropter ex Congregatione de Propaganda Fide nonnulla puncta elucubranda, et clarificanda Primati Referenti transmissa habentur.

Opere satis arduo, tempus, et rerum localem notitiam habendam exigente, Primas dum taxat 2-a Julii 1654. ad puncta sibi transmissa praestitit Relationem adeo ponderosam, et adaequatam, ut per extensum huc inseri mereatur.

Caput 70.

Informatio Archi-Episcopi Strigoniensis circa puncta a Sacra Congregatione proposita in negotio Confirmationis Petri Parthenii Ordinis S. Basilii Sacerdotis Ritus Graeci Catholici, Ecclesiae Romanae Uniti in Episcopum Munkacsien.

Antequam ad singula respondeatur, necessarium existimatur generalem quandam informationem in praesenti materia praemittere, quae sic habet:

«Необхідно знати, що в угорському королівстві простягаються в довжину гори, які називаються Карпатами, від Спиша по трансільванське володіння Густ і Мараморош, майже сімдесят угорських миль; ці гори відділяють Угорщину від Польщі так, що вершина цих гір є кордоном обох країн, і все, що знаходиться за горами, належить до поляків, а все, що з цього боку, належить до Угорщини. З обох боків ці гори населяють руські народи грецького обряду, які не знають латинської мови, свої богослуження правлять на руській мові, біля шестисот знаходяться в такому стані, так що, безперечно, та територія і села зайняті приватними панами. В мукачівській домінії вдови княгині Ракоція – 150 священників, під домінією Гомоннай – 70 священників, під Баркоці – 30, під Василем Ракоці, внуком князя Трансильванії, католиком – 77, в середнім – 37, у Варано – 35, в Пето – 30. Всі ці знаходяться на території егерського єпископства. Крім того за Тисою від часті в егерській, від часті у варадинській єпархіях – 24 священники, на Спиші, в єпархії естергомській – 45 священників.

Згадані русини грецького обряду схизматики, які живуть в Угорщині, з незапам'ятних часів мали єпископа в Мукачеві, під юрисдикцією якого належали всі русини грецького обряду, які жили в тих горах, у наш час всі вони схизматики.

Між іншим, Мукачево – фортеця, місто і широке володіння у верхній Угорщині, яким володіє зараз на основі приватного права Угорщини згадана вдова княгиня. У тому володінні до міста Мукачево належить розміщений на горі монастир чину св. Василія, колись заснований угорськими королями і наділений вісьмома селами.

Парфеній передає, що він бачив привілей або грамоти королів про заснування цього монастиря та єпископства ще 150 років тому, і що, приклавши зусилля, ті грамоти можна мати. Насправді вважаю,²⁶⁷ що таке заснування було, але ж єпископство було встановлено схизматичними єпископами за згодою константинопольського патріарха так, щоб обраний схизматичний єпископ завжди жив у цьому мукачівському

Sciendum est in Regno Hungariae protendi in longum montes, qui vocantur Carpaty, a Scepusio usque in Transylvanicam ditionem Huszt, et Marmaros ad milliaria Hungarica pene septuaginta; hi montes dividunt Hungariam a Polonia, ita ut summitas illorum montium sit terminus utriusque Regni, et quidquid est ultra montes, pertineat ad Polonos, quidquid citra, pertineat ad Hungariam. Hos montes inhabitant ex utraque parte Rutheni populi Ritus Graeci, Latinae linguae ingari, Ruthenica lingua sua Sacra peragentes, circiter sexcenti reperiuntur hoc ordine, prout nimirum illa territoria, et Pagi a Dominis privatis possidentur. In Dominio Munkács viduae Principissae Rakoczianae Sacerdotes 150. Sub Dominio Homonnay Sacerdotes 70, sub Barkóczy 30. Sub Ladislao Rakóczy, nepote Principis Transylvaniae Catholico 77. in Szerednie 37. Varanó 35. Peto 30. Hi omnes intra territorium Episcopatus Agriensis continentur.

Praeterea ultra Tibiscum partim in Agriensi, partim in Varadiensi Dioecesi Sacerdotes 24. in Scepusio Dioecesi Strigoniensi Sacerdotes 45.

Praedicti Rutheni Ritus Graeci, Schismatici in Hungaria degentes ab immemorabili tempore habuerunt Episcopum in Munkács, cujus jurisdictioni suberant omnes in illis montibus habitantes Rutheni Ritus Graeci, nostris temporibus Schismatici reperti omnes.

Caeterum Munkács est Arx, Civitas et amplum Dominium in Hungaria Superiori, quod possidet modo jure privato Hungariae dicta vidua Principissa, In isto Dominio Civitati Munkács adjacet in colle Monasterium Ordinis S. Basilii, olim fundatum a Regibus Hungariae, et dotatum octo pagis.

Refert Parthenius se vidisse Privilegia, seu Diplomata Regum Foundationis hujus Monasterii, et Episcopatus ante annos 150. posseque adhibita diligentia ista Diplomata haberi; verum exi²⁶⁷ stimò illam Fundationem fuisse Monasterii, Episcopatum vero a Schismaticis Episcopis Constantinopolitano Patriarcha annuente erectam ita, ut semper Episcopus Schismaticus eligendus, habitaret in hoc

монастирі, очоловав його і утримувався з його доходів.

Таким чином, княгиня-еретичка і її покійний чоловік позбавили монастир сучасних маєтків, відібрали всі села і зайняли для себе, тільки залишили ще той монастир для житла ченцям св. Василя, і це трапилось, тому що ніхто не турбувався, ніхто не захищав інтереси русинів як схизматиків. А втім, княгиня пішла далше, і намагалася, і на ділі намагається, тих руських священників зробити повністю кальвіністами так, що після смерті останнього схизматичного єпископа запросила дванадцять проповідників кальвіністів, які обрали одного із руських священників схизматиків, і поставили його мукачівським єпископом без усякого посвячення, звичного навіть для грецьких схизматиків, тільки домоглися від нього присяги, що бажає бути однієї думки з кальвіністами, вірним княгині, з того часу висвячує священників і виконує єпископські обов'язки. Таким чином, із цієї глави також ясно, що мукачівське єпископство пусте, тому що те обрання, особливо без посвячення, не дійсне.

Священники ті разом з народом дотримували, власне, грецький обряд, але загалом дуже ліниві, грубі, неосвічені. По-перше сам єпископ, потім священники і народ знаходились поринуті у великих злочинах і незнанні божественних справ. І не були розподілені на парафії за встановленим обрядом, але в деяких селах не було жодних священників, в інших жили чотири, п'ять, десять із своїми дружинами і дітьми як селяни, і виконували всі обов'язки та землеробські роботи для поміщиків, а також відривали їх від самого престолу.

Божа доброта, жаліючи долю і умови життя цих численних народів,²⁶⁸ пробудила дух сучасного естергомського архієпископа, щоб привів у дію єпископа егерського. Він розпочав роботу над їх наверненням на католицьку віру і унію, і зробив чимало, як і його наступний Юрій Якушич, егерський єпископ, і після смерті того сучасний архієпископ естергомський доклав всі зусилля для того, щоб їх навернути на католицьку віру і на унію. Для

Monasterio Munkacsiensi, praesset illi, ac viveret de proventibus illius.

Principissa igitur haeretica, et maritus illius defunctus spoliaverunt Bonis temporalibus Monasterium, abstuleruntque omnes pagos, ac pro se occupaverunt, solum adhuc istud Monasterium reliquerunt habitandum Religiosis S. Basili, et hoc factum est, quia nullus curavit, nullus patrocinatus est causae Ruthenorum, utpote Schismaticorum. Imo ulterius pervexit Principissa, et laboravit, laboratque de facto, istos Ruthenos Sacerdotes facere plane Calvinistas, ita, ut post mortem ultimi Schismatici Episcopi convocaverit duodecim Praedicantes Calvinistas, qui unum elegerunt ex Sacerdotibus Ruthenis Schismaticis, et constituerunt illum Episcopum Munkacsiensem sine ulla alia Consecratione etiam Schismaticis Graecis consveta, solum exegerunt ab illo juramentum, quod velit cum Calvinistis idem sentire, fidelis esse Principissae, ab eo tempore ordinauit Sacerdotes, et exercet Episcopalia. Quare ex hoc etiam capite apparet vacare Episcopatum Munkacsiensem, cum ista electio, et praesertim sine Consecratione sit nulla.

Sacerdotes isti una cum populo tenebant quidem Ritus Graecum, sed alias ignavissimi, rudes; indocti, primum ipse Episcopus, postea Sacerdotes, et populus more brutorum sceleribus immensis, ac ignorantiae rerum Divinarum immersi iacebant. Neque erant rite divisi in Parochias, sed in aliquibus pagis nulli, in aliquo quatuor, quinque, decem Sacerdotes cum uxoribus suis, et liberis habitabant more rusticorum, subibantque omnia onera, et labores rusticanos Dominis Terrestribus, atque etiam ab ipso Altari avellebantur.

Horum populorum, et tantae multitudinis²⁶⁸ sortem, et conditionem miserata Divina Bonitas, excitavit Spiritum moderni Archiepiscopi Strigon., dum ageret Episcopum Agriensem, coepit laborare pro conversione ipsorum ad Fidem Catholicam, et Unionem, effecitque non parum, prout et successor illius Georgius Jakusits Episcopus Agriensis, donec et isto mortuo iterum modernus Archiepiscopus Strigon. omnem adhibuit operam, ut ipsos ad Fidem Catholicam, et Unionem

завершення цієї справи здивав здібну і відповідну людину, того Петра Парфенія, і другого отця Габрієла Косовненського, оба ченці ордену святого Василя, об'єднані католицькі священники, із яких останній чудово освічений в школах отців єзуїтів, займався теологією. Перший, хоч і не так вихований в школах, і не зовсім так досвідчений у латинській мові, все ж таки із-за чесного життя і мирного характеру миліший і приємніший народу, і на своїй мові добре знаючий церковні справи, в інтересі цих, також землевласників католиків, архієпископ стільки зробив, що загалом чотирьох священників підписали унію з святою римською церквою, які і після смерті мукачівського єпископа обрали собі і іншим народам грецького обряду мукачівським єпископом того Парфенія. Та щоб випередити обрання і призначення схизматичного єпископа княгинєю і схизматичними священниками, потурбувався також про висвячення трьома схизматичними єпископами грецького обряду, по-перше, Степаном Сімононезом, абатом юліянським, єпископом в Трансильванії, по-друге, Саною, єпископом бістрицьким. Отож, маючи таке висвячення, Парфеній, шукаючи допомоги і розгрішення, прийшов до естергомського архієпископа, признаючи свою помилку і дуже жаліючи, що, будучи католиком, дав себе висвятити тими схизматиками.

Архієпископ естергомський написав у Рим його святості і святій конгрегації, прохаючи задля спасіння стільки душ звільнити Парфенія від цензур, затвердити мукачівським єпископом,²⁶⁹ переглянути його висвячення на єпископа, якщо воно не було здійснене по обряду, заново висвятити Парфенія на єпископа і керувати тими священниками, які вже підписали унію, під якими знаходиться дуже простий народ до двісті тисяч душ, необізнаний в божественних справах, невідчутно міг бути навернений на католицьку віру уніатськими священниками, лиш би могли залишитись при своєму грецькому обряді.

Естергомський архієпископ турбується в інтересі того Парфенія вже майже три

reduceret. Nactus ergo est ad rem istam perficiendam, aptum, et idoneum hominem istum Petrum Parthenium, et alterum Patrem Gabrielem Kosovensem, utrumque Religiosum Ordinis Sancti Basilii Unitum Sacerdotem Catholicum, quorum posterior egregie doctus in Scholis Patrum Jesuitarum Theologiae operam dedit, prior licet non aequè in Scholis eruditus, et Latinae linguae non usque guaque peritus, ob vitae nihilominus bonitatem, et placidos mores populis acceptior, et charior, ac in suo idiomate rerum Ecclesiasticarum bene peritus, horum opera, atque etiam Dominorum Terrèstrium Catholicorum Archiepiscopus tantum effecit, ut quadringenti omnino Sacerdotes Unioni Sanctae Romanae Ecclesiae subscriberent, qui et mortuo Munkacsiensi Episcopo elegerunt sibi, et aliis Graeci Ritus populis in Munkacsiensem Episcopum istum Parthenium. Atque ut pervenirent Schismaticum Episcopum a Principissa, et Sacerdotibus Schismaticis eligendum, et intrudendum, consecrari etiam curavit per tres Episcopos Ritus Graeci Schismaticos 1-o Stephan. Simononzes Abb. Julien. in Transylvania Episcopum. 2-o Szana, Episcopum Bistricensem. Habita itaque tali Consecratione, Parthenius venit ad Archiepiscopum Strigoniensem agnoscens errorem suum, et multum deplorans, quod Catholicus existens, se ab istis Schismaticis curasset consecrari, petens remedium, et absolutionem.

Archiepiscopus Strigoniensis scripsit suae Sanctitati, et Sacrae Congregationi Romanae, petens pro tot animarum salute absolvi Parthenium a censuris, confirmari in Episcopum Munkacsiensem,²⁶⁹ examinari ipsius Ordinationem ad Episcopatum, ut si ea non rite facta esset, denuo Parthenius in Episcopum consecrari, et regere istos Sacerdotes, qui jam subscripserunt Unioni, sub quibus est populus facile ducentarum millium animarum simplicissimus, in rebus Divinis ignarus poterit insensibiliter per Sacerdotes conversos reduci ad Fidem Catholicam, dummodo possint remanere in suo Ritu Graeco.

Pro isto Parthenio jam fere triennio laborat Archiepiscopus Strigoniensis apud Sedem

роки перед апостольським престолом і тому що до сих пір нічого не домогся, многі з навернених священників відійшли назад, звертаючись в єпископських справах до схизматичного єпископа, інші, висвячені схизматичним єпископом на місце померлих, повернулися до тої ж ересі.

Крім того в Угорщині тут і там знаходяться схизматики русини і волохи, і мають священників свого обряду, і залежні то від одного, то від другого єпископа, як самі захочуть, наприклад, в Комаромі та в селі Сікулі, естергомської єпархії, в Яврині, Авринської єпархії. Архієпископ намагався авторитетом цісарсько-королівським і, передусім, його святості, всіх тих підпорядкувати цьому мукачівському Парфенію, щоб залежали від нього, визнали його звичайним, і таким шляхом всі навернулися до католицької релігії, а сам єпископ був підпорядкований, наче своєму митрополітові чи примасу, архієпископу естергомському. Таке положення і сучасні умови мукачівського єпископства. Тепер відповідаймо по порядку на окремі пункти.

Отже, після сказаного відповідаю на перший пункт поставленого святою конгрегацією питання: Велика частина цих русинів знаходиться в окрузі, або на території, егерського єпископства, як вище сказано, тому що ті до цих пір були схизматиками і мали своє власне єпископство грецького обряду, до того ж схизматичне, не були залежними від егерського єпископа, але виконували свої справи незалежно, подібно як і ті, які є в естергомській єпархії, незалежні від архієпископа. Далі також якби вони мали²⁷⁰ єпископа грецького обряду, як і повинні мати, не знаю, як міг би бути підпорядкований егерському єпископу, коли один єпископ незалежний від іншого, вистачило б, якби підчинявся естергомському архієпископу і був помічником митрополита, або примаса.

До другого. Відповідаю, що до сих пір всі ті русини були схизматиками, навіть кишать різними ересями із-за незнання, але десять чи дванадцять років тому, як вище сказано, почали навертатись, їхні священники нечутливо переведуть народ, цілком

Apostolicam, et quia obtinere hucusque non potuit, multi e conversis Sacerdotibus relapsi sunt, pro Episcopalibus muniis Schismaticum Episcopum adcentes, alii ab Episcopo Schismatico in locum mortuorum ordinati, ejusdem haeresi adhaeserunt.

Sunt praeterea in Hungaria hinc inde Schismatici, Rutheni, et Valachi, habentque Sacerdotes sui ritus, et jam ab uno, jam ab altero Episcopo Schismatico dependent, prout ipsi volunt, ut sunt Comaromii, et in pago Sikula, Diocesis Strigoniensis, Jaurini Diocesis Jaurinensis, intenderet Archiepiscopus autoritate Caesarea, et Regia, Suae imprimis Sanctitatis omnes illos huic Partehenio Munkacsienſi subiicere, ut ab illo dependere, eumque pro ordinario agnoscerent, et hac via omnes ad Religionem Catholicam converterentur, ipseque Episcopus subesset tamquam Metropolitano suo, vel Primati, Archiepiscopo Strigoniensi. Iste est Status, et conditio moderna Episcopatus Munkacsienſis. Jam ad singula ordine respondeamus.

His igitur praemissis ad primum punctum propositae a Sacra Congregatione quaestionis Respondeo: Magnam quidem partem horum Ruthenorum contineri intra ambitum, seu territorium Episcopatus Agriensis, uti dictum est superius, verum cum isti fuerint hucusque Schismatici, habuerintque Episcopatum proprium Graeci Ritus, cumque Schismaticum, non dependebant ab Episcopo Agriensi, sed agebant sua seorsim, sicut neque illi, qui sunt in Diocesi Strigoniensi ab Archiepiscopo, deinceps etiam, si ha²⁷¹buerint isti Episcopum Ritus Graeci, prout detshabere, nescio, quomodo possit subesse Episcopo Agriensi, cum unus Episcopus non subsit alteri, sufficeret, si subesset Archiepiscopo Strigoniensi, et Suffraganeus Metropolitano, vel Primati.

Ad 2-dum. Respondeo. Hactenus fuisse istos Ruthenos omnes Schismaticos, imo et variis haeresibus ex ignorantia scafentes, sed ab annis, ut supra dictum, decem, vel duodecim coeperunt converti, eorum Sacerdotes, qui populum plane rudem rerum Divinarum

незнаючий божественних справ, на католицьку віру та унію церкви.

До третього. Якби його святість наділила Парфенія яким-небудь титулярним єпископством, чи згадані священники і русини підкорялись би йому з задоволенням? Відповідаю: Самі вони, як люди прості, не дуже досліджували б титул єпископства Парфенія, після того як один раз його обрали і йому підкорялися, поки він виконує єпископські обов'язки та юрисдикцію по відношенню до них. Однак, у протилежному разі до уваги могло б прийти слідуюче: по-перше, мукачівське єпископство залишилось би у схизматиків, навіть еретиків, тому що вже, як було сказано, той схизматик став прибічником кальвіністів, а також всі священники, яких він висвятив і бажає висвячувати, не можуть бути прийнятими церквою, ані вважатися священниками і все, що виконують із подібних обов'язків, вважати недійсним і пустим. По-друге. Якщо Парфеній буде мукачівським єпископом, була б надія заново придбати навіть проти волі княгині Ракоці мукачівський монастир і села, які належать до нього, для Порфирія і наступних єпископів, а якщо єпископ матиме інший титул, не буде мати права на придбання маєтків і мукачівського монастиря. По-третє. Якщо те єпископство русинів в Угорщині цілком ліквідувати, не ясно, як може бути підпорядкований тому титулованому єпископу, бо ж той єпископ був би єпископом іншого місця, і тільки за апостольським дозволом²⁷¹ йому давалась би юрисдикція і можливість виконувати єпископські обов'язки серед тих народів. І таке упорядкування не було б тривалим і вічним, лише тимчасовим, а ті народи назавжди були б позбавлені свого власного єпископа, або його святість встановила б нове єпископство для цих русинів, змінивши назву мукачівського єпископства на якусь іншу, взятую від майбутньої резиденції, і для встановлення такого нового єпископства потрібно багато, нову фундацію, і будівництво єпископства, доходи на харчування, необхідна була б також згода короля, який без сумніву претендує на право патронату та поименування.

insensibiliter ad Catholicam Fidem, et Unionem Ecclesiae reducent.

Ad 3-um. An, si Sua Sanctitas aliquem Titularem Episcopatum in Partibus conferret Parthenio, contenti essent ei subesse praedicti Sacerdotes, ac Rutheni? Respondeo: Ipsi quidem, uti homines simplices non multum investigarent titulum Episcopatus Parthenii, postquam semel ab illis fuit electus, subessentque illi, dummodo Episcopalia munia, et jurisdictionem circa illos exerceret. Verum in contrarium possent venire in considerationem sequentia. 1-o Episcopatus Munkacsiensis remaneret penes Schismaticos, imo haereticos, cum jam, uti dictum est, adhaeserit Calvinistis iste Schismaticus, Sacerdotes quoque omnes, quos ille consecrat, et consecraturus est, non possint acceptari ab Ecclesia, neque pro Sacerdotibus haberi, et quidquid exercent similium officiorum, pro irritis, et nullis reputari. 2-o. Si Parthenius fuerit Munkacsiensis Episcopus, spes esset recuperandi etiam invita Principissa Rakócziana Monasterium Munkacsense, et pagos ad illud pertinentes pro Parthenio, et Successoribus Episcopis, si vero alterius tituli fuerit Episcopus, non nabebit jus repetendi Bona, et Monasterium Munkacsense. 3-o Extingvente paenitus Episcopatus(!) ille(!) Ruthenorum in Ungaria, nec apparet, quomodo possit subesse illi titulari Episcopo, vel enim Episcopus ille esset alterius loci Episcopus, et tantum ex Dispensatione²⁷¹ Apostolica committeretur ei Jurisdictio, et facultas exercendi Episcopalia supra istos populos. Et haec non esset constans, ac perpetua, sed solum temporanea dispositio, populi quoque isti perpetuo destituerentur suo proprio Episcopo, vel Sua Sanctitas novum Episcopatum erigeret horum Ruthenorum, mutato nomine Episcopatus Munkacsiensis in alium aliquem a Residentia futura desumendum, et ad istum novum Episcopatum erigendum multa requiruntur, nova Fundatio, et erectio Episcopatus, Proventus mensae, Regio quoque consensu opus esset, qui sine dubio praetenderet jus Patronatus, et nominationis, sicut in omnibus Ecclesiis Ungariae, elaborandum esset, a qua Civitate, a quo loco denominetur iste Episcopus, qui hodie

Подібно як в усіх церквах Угорщини, слід було б встановити від якого міста, від якої місцевості можна було б назвати того єпископа, який сьогодні не має ніякого монастиря, ніякого помешкання, або власну резиденцію, перебуває лише в якомусь селі або на парафії русинів то тут, то там. Правда, що всі єпископства в світі повинні встановлюватись і затверджуватись авторитетом апостольського престолу, все ж таки читаємо, що багато єпископств було встановлено патріархами константинопольським і антиохійським та іншими, ба навіть сусідніми єпископами, римським престолом дозволені і ратифіковані, не тільки поки були католиками, але також після того як відлучилися від об'єднаної католицької церкви, вони встановили і заснували єпископства, які дозволив і ратифікував апостольський престол, а коли який-небудь з таких єпископів був навернений на католицьку віру і унію церкви, не позбавив його єпископство не тільки юрисдикції, але й характеру та висвячення. Вірю, що це мукачівське єпископство було свого роду з вищезгаданих єпископств. Виходячи з цього, його святість своїм авторитетом затверджує, згідно з вищезгаданим може виправити недоліки, допущені в його встановленні, або заново заснувати апостольським авторитетом це ж мукачівське єпископство, або під іншою назвою, якому підпорядкувались би всі ті вищезгадані народи.

До четвертого. До цих пір імператор не втручався в справи цього мукачівського єпископства,²⁷² зокрема тому, що були схизматиками, і здавалося, що його мало цікавить, ким і як відбувається обрання, але ані щодо того Парфенія не виявив якесь незадоволення, мабуть тому, що не було йому запропоновано, щоб претендував на що-небудь. Я вважаю, що, якби апостольський престол затвердив Парфенія, обраного священиками за мукачівського єпископа, справа пройде тихо, і імператор не вмішається, але якщо б нове титульоване єпископство ввійшло в королівство і хотіло б здійснювати юрисдикцію над такою великою кількістю народів, таке не може

nullum habet monasterium, nullam habitationem, aut Residentiam propriam, solum in aliquo pago, vel Parochia Ruthenorum, imo jam hic, jam ibi moratur. Verum est omnes per orbem Episcopatus Apostolicae Sedis Auctoritate debere erigi, et confirmari, nihilominus legimus multos Episcopatus a Patriarchis Constantinopolitano, Antiocheno, et aliis fuisse erectos, imo et a vicinis Episcopis a Sede Romana admissos et rati-habitos, non solum dum essent Catholici, sed etiam postquam desciverunt ab Ecclesiae Catholicae Unione, erexerunt, et fundaverunt Episcopatus, quos Sedes Apostolica admisit, et ratificavit, et quando aliquis talium Episcoporum fuit conversus ad Fidem Catholicam, et Unionem Ecclesiae, non cassavit ipsius Episcopatum non solum quoad Jurisdictionem, sed etiam quoad characterem, et ordinationem de aliquo genere ex praedictis Episcopatibus fuisse credo hunc Episcopatum Munkaciensem. Quam proinde Sua Sanctitas Auctoritate sua confirmat juxta supra dicta potest defectus in ejus erectione admissos supplere, vel de novo fundare Apostolica Auctoritate eundem Episcopatum Munkaciensem, vel sub alio nomine, cui subjiciantur omnes illi populi supradicti.

Ad 4-tum. Hactenus Imperator non se ingessit in negotium hujus Episcopatus Munkaciensis,²⁷² praesertim cum fuerint Schismatici, et parum videbatur interesse, a quibus, et quomodo fiat electio, sed nec de isto Parthenio movit aliquam difficultatem, forte quia non fuit illi propositum, ut praetenderet aliquid, existimo, quodsi Parthenius a Sacerdotibus in Episcopum Munkaciensem electus confirmaretur a Sede Apostolica, res transibit sub silentio, nec se interponit Imperator, si autem novus Titularis Episcopatus veniat in Regnum, et velit in tot, ac tantos populos exercere Jurisdictionem, id non poterit esse, nisi cum consensu Regio, et omne credible est Suam Majestatem

здійснюватись, тільки за згодою короля, і цілком правдоподібно, що його величність буде претендувати, щоб і те, як і всі інші єпископства в Угорщині, належало з апостольського привілею до компетенцій короля.

Можливо, його святість, тому що в затримці небезпека, затвердить тепер Парфенія, обраного руськими священниками, потім можна буде домовитись з його величністю, зокрема з нагоди, щоб також інші русини, за переконанням грецькі народи, були підпорядковані в Угорщині цьому єпископу. Чи обрання єпископа повинно бути і в майбутньому залишене руським священникам, або має бути передане апостольському королю, якщо його величність захоче щось пожертвувати або подарувати і здобути таким титулом право патронату, або, нарешті, імператор погодиться (на що не можна надіятись, щоб те єпископство безпосередньо дарувалося апостольським престолом).

До п'ятого. На що може претендувати егерський єпископ, вже було сказано вище у першому пункті.

До шостого. Трансільванський князь, як князь, не має нічого з мукачівським єпископом і тими русинами, тому що вони знаходяться в Угорщині і належать безпосередньо до короля Угорщини. Тільки як магнат Угорщини і приватний пан, і то не безпосередньо князь, але його мати княгиня, вдова за покійним Юрієм Ракоцієм, володіє Мукачевом і краєм русинів²⁷³. Вона, без сумніву, тому що дуже ревна єретичка, не допустить в Мукачєво католика Парфенія, бо вже потурбувалася, як було сказано, щоб кальвіністи обрали іншого, а також буде робити перешкоду, наскільки може, щоб не здійснював юрисдикцію в її домінії над руським народом і священниками. Все ж таки інші пани католики, про яких вище було слово, в домініях яких є більша частина священників і того народу, допустять і вдячно будуть бачити католицького єпископа Парфенія. Він робить зауваження в тому відношенні, що руські священники, яких до сих пір вважали за кріпаків і примушували їх до

praetensuram, ut sicut omnes alii Eposcopatus in Ungaria pertinent ex privilegio Apostolico ad Regis nominationem, ita ut ste.

Forte Sua Sanctitas, cum sit periculum in mora, posset nunc a Sacerdotibus Ruthenis electum Parthenium confirmare; deinceps posset agi cum Sua Majestate, praesertim occasione, qua etiam reliqui Rutheni ex intus Graeci populi in Ungaria subjiciendi essent huic Episcopo; An imposterum quoque penes Sacerdotes Ruthenos relinquenda sit electio Episcopi, vel Regi Apostolico concedenda, si praesertim sua Majestas pro sustentatione Episcopi aliquid conferre, ac donare vellet, jusque Patronatus vel hoc titulo aquireret; An denique concederet Imperator, (quod non speratur.) ut immediate Episcopatus iste a Sede Apostolica conferretur.

Ad 5-tum. Episcopus Agriensis quid possit praetendere, jam dictum est superius in primo puncto.

Ad 6-tum. Transylvaniae Princeps, uti Princeps nihil habet cum Episcopo Munkacsensi, et Ruthenis istis, cum hi sint in Hungaria, et subsint immediate Ungariae Regi. solum tamquam Magnas Ungariae, et privatus Dominus, idque non immediate Princeps, sed Mater illius Principissa vidua mortui Georgii Rákóczy possideat Munkács, et partem Ru.²⁷³ thenorum. Illa sine dubio, ut et est zelantissima haeretica, non admittet in Munkács Parthenium Catholicum, cum jam alterum curaverit, ut dictum est, per calvinistas eligi, et impedit etiam, quantum fieri poterit, ut exerceat Jurisdictionem in ipsius Dominio supra Ruthenos populos, et Sacerdotes, nihilominus alii Domini Catholici, de quibus dictum est superius, in quorum Dominis reliqua, et major pars habetur Sacerdotum, atque istius populi admittent, ac libenter videbunt Episcopum Catholicum Parthenium, in eo faciens difficultatem, si Sacerdotes Rutheni, quos hactenus pro colonis habebant, et pariter ad operas, laboresque personales cum aliis rusticis adigebant, deinceps pro veris Sacerdotibus

роботи і особистих праць водночас з іншими селянами, щоб потім вважались за справжніх священиків і були звільнені від таких. Все ж таки естергомський архієпископ буде турбуватись про те, щоб домовитись з землевласниками, щоб були задоволені приймати щороку від тих священиків якісь скромні гроші, або він їм дасть інше завдання і зробить, щоб їх поділили на парафії, щоб в одному селі був потім лише один священик, і щоб без потреби не висвячувались на місце померлих священиків їхні сини або інші.

До останнього пункту. Вже вище було сказано, які труднощі можуть настати, якщо буде поставлений якийсь інший титуловний єпископ. Якщо це виявляється незадовільним, треба єднати з імператором і приймати якое певне рішення.

Обміркувавши все це, естергомський архієпископ дуже наполегливо просить: поперше, щоб в першу чергу в інтересі цих народів потурбуватись про католицького єпископа, щоб даром не пропало намагання, внаслідок якого напевно вже так багато священиків, а з ними приєдналось до унії святої матері церкви більше як двісті тисяч душ. По-друге, щоб чим швидше здійснилось, бо вже внаслідок відстрочки, яка була зроблена дотепер, більше як сто уніатських священиків відступило, і²⁷⁴ приєдналось до схизматичного єпископа з тої причини, що не мали католицького єпископа. По-третє: Тому що ті народи і, зокрема священики, приєдналися до Парфенія, любили його, хай буде він, а не інший, затверджений на єпископа апостольським престолом, за проявлену ним велику турботу про їх навернення.

Нарешті, щоб свята конгрегація взяла собі до серця навернення тих народів, яке заслужено можна вважати наверненням цілої якоїсь провінції, тому що простягається, як було сказано, до семидесяти миль німецьких або також угорських. Законно і заслужено може бути захищене таке збільшення католицької віри до навернення народів. Хай зверне також певну увагу на архієпископа естергомського, який, між іншим, є рідним послідом апостольського

habeantur, immunesque a talibus reddantur; Nihilominus Archi Episcopus Strigoniensis laborabit, ut transigat cum Dominis Terrestribus, quatenus sint contenti in pecunia aliquid moderate quot annis ab istis Sacerdotibus accipere, vel dabit illis aliam contentationem, efficietque, ut in Parochias dividantur, nec sit deinceps, nisi unus Parochus in uno pago, nec loco morientium Sacerdotum, sine necessitate filii ipsorum, aut alii in Sacerdotes odinentur.

Ad ultimum punctum quales difficultates possent esse, si aliquis alius Titularis Episcopus imponeretur, jam dictum est superius, quae si non videantur sufficientes, agendum esset cum Imperatore, et certi aliquid concludendum.

Quibus omnibus consideratis, supplicat Archi Episcopus Strigoniensis instantissime, 1-o Ut his populis de Catholico Episcopo quam primum provideatur, ne vanus fiat, et irritus conatus, quo tot jam conversi sunt Sacerdotes, et cum illis accederent ad Unionem Sanctae Matris Ecclesiae plus, quam ducenta millia animarum. 2-o. ut id quanto-cyus fiat, jam enim ob dilationem hactenus factam, plus quam centum Sacerdotes Uniti desciverunt, et ad²⁷⁴haeserunt Episcopo Schismatico, eo quod non haberent Catholicum Episcopum. 3-o. Cum isti populi, ac praesertim Sacerdotes huic Parthenio adhaeserint, ipsum ament, et habeant, ipse peculiarem gratiam convertendi illos, et non alius a Sede Apostolica in Episcopum confirmetur.

Denique ut sumat sibi cordi Sacra Congregatio conversionem istorum populorum, quae merito pro conversione integrae alicujus provinciae haberi potest, cum se extendat, uti dictum est, ad septuaginta milliarum Germanica, vel etiam Ungarica; jureque merito tanta ad Fidem Catholicam accessio numerari potest inter conversiones populorum. Tribuat etiam aliquid discretioni Archi Episcopi

престолу в цілому королівстві і над тими народами. У Братиславі, 2-го липня 1654 р.

Страх примаса не був безпідставним. Якби Парфеній не був затвердженням, русини і волохи повернулись би до неуніатів із-за відсутності католицького єпископа. Так і трапилось, бо після декількох років, коли стан єпархії був описаний, має такий вигляд.

Глава 71

Список церков і архіпресвітерств в мукачівській єпархії

По-перше. Спиське архіпресвітерство пустує, до нього належать такі церкви в (селах): Репаш, Олшавіца, Торіски, Порач, Завадка, Словінки, Гундертмарк, Остурна, Липник і ще дві-три.

По-друге. Шариське архіпресвітерство, яким керує Петро Буховецький, священник знаходиться в (селах) Самброн, Байноц, Громош, Пустеполо, Ястрабія, Кіов, Ренцешов, Міклошовце, Пекляне, Шома, Ганіговце, Гералтов, Градіско, Решшов, Лівов, Луков, Герлахов, Грабське, Снаков, Чірч, Орлов, Легнава, Старина, Липник, Матісова, Кіак, Кружльова і інші, біля трьох матерей.

По-третє. Маковицьке архіпресвітерство біля Зборова, яким керує отець Зеленьяк, священник у Поляні, до нього належить біля 30.²⁷⁵

По-четверте. Друге Маковицьке, яким керує О. Ровнянський, священник в Ровні, до нього належить також біля 30, самі матері.

По-п'яте. Строківське архідияконство має два архіпресвітерства біля річки Ондави, біля 60 церков, називається Ломенський.

По-шосте. Гуменське архідияконство має три архіпресвітерства, біля 60 церков, називається архіпресвітер Блашовський.

По-сьоме. Уйгельське архіпресвітерство має біля 60 церков.

№В. По-восьме. Ужгородський архідиякон схизматик, тепер Ігнат на ім'я, до нього належать ті, яких перевів на схизму – 60, має 4 архіпресвітерства.

Striginiensis, qui alias etiam est Legatus Natus Sedis Apostolicae in hoc Regno, et supra istos populos. Posonii 2-a Julii. 1654.

Metus Primatis non fuit vanus, ni Parthenius confirmatus exstiterit, Rutheni, et Valachi ob defectum Catholici Episcopi ad Non Unitos se convertent. Et ita evenit res, nam post aliquot annos dum Status Dioecesis conscriptus fuisset, sequentem exhibet faciem.

Caput 71.

Connotatio Ecclesiarum, et Archi-Presbyteratum in Munkacsienſi Episcopatu.

1-o. Archi Presbyteratus Scepusiensis vacat, continet sub se sequentes Ecclesias in pagis Répás, Olsavicza, Toriszky, Poracs, Zavadka, Szlovinky, Hundertmark, Oszturna, Lipnik, et alias duas, aut tres.

2-o. Archi Presbyteratus Sárossiensis quem administrat Petrus Buchovetzky, Parochus in Sambron, Bajnotz, Gromoss, Pusztepolo, Jasztrabia, Kiow, Renczesow, Miklosovcze, Pcklianc, Soma, Hanigovcze, Geraltov, Hradisko, Ressow, Livow, Lukow, Gerlachow, Hrabszke, Sznakow, Csires, Orlov, Legnava, Sztarina, Lipnik, Matiszova, Kiak, Kruzsluova, et aliae circiter tres Matres.

Ü-o. Archi Presbyteratus Makoviczensis circa Zboroviam, quem administrat Pater Zelenyák, Parochus in Poliana, habet sub se 30. circiter.

²⁷⁵4-o. Alter Makoviczensis, quem administrat P. Rovniansky, Parochus in Rovna, habet sub se etiam 30. circiter solas Matres.

5-o. Archi-Diaconatus Sztrópkoviensis habet sub se duos Archi Presbyteratus, ad Ondava fluvium, Ecclesias circiter 60. vocatur Lomensky.

6-o. Archi-Diaconatus Homonensis, habet sub se tres Archi Presbyteros, Ecclesias 60. circiter vocatur Archi Presbyter Blasovsky.

7-o. Ujheliensis Archi Presbyteratus, habet sub se Ecclesias 60. circiter.

NB. 8-o. Ungvariensis Archi Diaconus Schismaticus, nunc Ignatius nomine, habet sub se quos pervertit ad Schisma 60. 4 Archi Presbyteratus habet.

№В.По-дев'яте. Мукачівських архієпископів сім, які безпосередньо залежні від архієпископа кафедрального, який знаходиться біля єпископа, має біля 130 церков. Всі схизматики.

№В.По-десяте. Архієпископство севлюське, схизматичне, має 24.

№В. 11. Архієпископство Аващфельд, два схизматики мають 40.

№В. 12. Архієпископство великоберезнянське, три схизматики, тепер мають 100.

№В. 13. Архієпископство калівське, і друге там же, мають 60.

№В. 14. Архієпископство Дмитро, тепер схизматичне, перед тим Дмитро був уніатом, має біля 30.

№В. Архієпископство має ...

Церкви лідратовані поверхово і з пам'яті – 7 (69), із яких схизматичними зроблено 41 (6), залишається уніатських, якщо можуть бути названі всі – 353. Повідомлення тим приємніше, що це є перше публічне і офіційне описання стану мукачівської єпархії, яка приховувалась як в потемках.

В цей час трапилось, що Парфеній, взявши до уваги простори мукачівської єпархії, також незручні і небезпечні дороги через комітати, з метою, щоб віруючі, які живуть в парафіях списького комітату, не відчували недостаток²⁷⁶ в духовних справах, уступив і довірив спиській капітулі керівництво в духовних справах, щоб, таким чином, засвідчити свою відданість унії.

Ця поступка не була, і не могла бути, какою-то і повною, бо святі канони забороняють уступати частину єпархії, але Спиш ані не був звільнений від нагляду мукачівських єпископів, навіть самі спишани запрошували на відвідини мукачівських єпископів, як це буде видно 1701 р. Часом непомітно так сталося, що спиські руські священники ледве могли самі визначити, куди належать. Ці парафії, що були уступлені 1651 р., після 132 років з труднощами можна було дістати назад і приєднати до мукачівської єпархії.

Після смерті римського папи Іннокентія X 1654 року, наслідник, переглянувши

NB. 9-o. Munkátsiensis Archi Presbyte(ri) sunt septem, dependentes immediate ab Archi (Pres)bytero Cathedrali, qui est ad latus Episcopi, hab(et) Ecclesias 130. circiter. Schismatici omnes.

NB. 10-o. Archi Presbyteratus Szöllössiensis, Schismaticus, habet 24.

NB. 11. Archi Presbyteratus Avasföld, duo S(ch)ismatici habent 40. NB. 12. Archi-Presbyteratus Nagy B(erez)nyensis, tres Schismatici, nunc habent su(b se) 100.

NB. 13. Archi Presbyteratus Kállovie(nsis) et alter ibidem, habent sub se 60.

NB. 14. Archi-Varadiensis Schismatic(us) nunc, antehac Demetrius Unitus erat; habet sub se 30. circiter.

NB. Archi-Szixoviensis habet sub se (?) Ecclesiae obiter numeratae, et memoriter – 7(69)

Quarum Schismaticae factae – 41(6)

Remanent Unitae, si omnes possunt dici – 353.

Relatio tanto gratior, quod de Dioecesi Munkacsensi, velut in tenebris latente, publica, et officio) sa Descriptio Status ejus prima sit.

Hoc tempore evenit, ut Parthenius sumpt(a) in considerationem Dioecesis Munkats. per (?) Comitatus extensione, viarum item incommoditate, ac insecurity, ne Fideles in Parochiis Scepusiensis Comitatus gremialibus degentes defect(us)²⁷⁶ in Spiritualibus patiantur, ad cinstestandum plenitudinem suae Unionis, Collegiatio Capitulo Scepusiensis in Spiritualibus administrandas cesserit, ac concrediderit.

Cessio haec canonica, et plenaria non fuit, nec esse potuit; SS. Canonibus enim vetitum est partem Dioecesis alienare; sed nec fuit Scepusium inspectioni Episcoporum Munkacsiensium subtractum, quin imo ipsi Scepusitae Episcopos Munkacsiensis pro visitatione invitabant, ut 1701. videbitur. Sensim dumtaxat evenit, ut Scepusiaci Rutheni Parochi se ipsos vix noscerent, ubi Gentium forent? Parochiae hae circa 1651. cessae, post 132. annos difficulter rehaberi, et Dioecesi Munkács. reincorporari poterant.

Innocentio X. Romano Pontifice 1654. fatis functo, Successor actis omnibus in pertracta-

всі справи, не тільки затвердив обрання Парфенія на мукачівського єпископа окремим апостольським наказом, виданим 8-го червня 1655 р., дав духовну юрисдикцію над віруючими цієї єпархії, але, більше того, підпорядкував цьому ж Парфенію всіх греко-католиків, які жили в Угорщині. Крім того, звільнив його від усієї неправильності, яка випливала з того, що був висвячений трьома схизматичними єпископами.

Однак, незважаючи на це, Юрій Ліппай, будучи обережним, умовно знову висвятив Парфенія і про це дав таку грамоту: «Ми, Юрій Ліппай і т. ін. цим доводимо до відома, що важливо для всіх, а саме, перед декількома роками в цьому угорському королівстві жило багато руських священників схизматиків, зокрема в комітатах спиському, шариському, земплинському, ужанському і сабоцькому. Унія була б також ширшою, за ту унію підписалось біля 400 із згаданих священників, між якими відзначився брат Петро Парфеній, священник чернець ордену св. Василя, чистої моралі і життя, достатньо знаючий церковні справи за їх обрядом, і мову, тому після смерті Василя Тарасовича, схизматичного єпископа мукачівського, значна більшість уніатських руських священників обрала згаданого Петра Парфенія мукачівським католицьким єпископом. Вони вважали, що Петро Парфеній перевершує знанням іншого²⁷ із схизматичних єпископів, якого незабаром повинні обрати єпископом. Із-за якоїсь помилки і недосвідченості дав себе висвятити на єпископа трьома схизматичними єпископами в Трансільванії, а саме, Степаном Шімоновичем, Григорієм Молдавським, Савою Бистрицьким.

Визнаючи ту свою помилку і розкаювшись у вчинку, звернувся до нас, чесно і щиро відкрив перед нами всю справу, як про хід обрання, так і про висвячення, і прохав від нас рятівної допомоги: зрозумівши це, внаслідок пастирської турботи, якою ми зобов'язалися допомогти спасінню душ і наверненню розділених овець в усюму цьому королівстві Угорщини і краях,

tionem sumptis: Non tantum electionem Parthenii in Episcopum Munkaciensem, medio singularis Brevis Apostolici sub 8-a Junii, 1655. emanati ratihabet, Jurisdictionem Spiritualem super Fideles hujus Dioecesis tribuit, sed insuper cunctas Ritus Graeci animas in Regno Hungariae degentes eidem Parthenio subiecit. Insuper dispensavit eum ab omni irregularitate, nefors propterea incurra, quod beneficium Consecrationis a tribus Schismaticis Episcopis recepisset.

Et tamen non obstante Georgius Lippay tutiorem partem secutus, Parthenium sub conditione reordinavit, et desuper sequens Diploma largitus est. Nos Georgius Lippay etc. Notum facimus per praesentes, quibus expedit Universis, quod cum ante aliquot annorum decursum plures ex Ruthenis Sacerdotibus Schismaticis habitabant in hoc Regno Ungariae, signanter in Comitatus Scepusiensi, Sárosiensi, Zempliniensi, de Ungh, et Zabolts S. R. EE. Unio etiam amplior fuisset, seque pro eadem Unione prope 400. praedictis Sacerdotibus subscripserunt, inter quos emittit frater Petrus Parthenius Sacerdos Relig. Ordinis S. Basilii, morum, et vitae integritate perspicuus, et cognitione rerum Ecclesiasticarum juxta ipsorum Ritus, et linguam sufficienter imbutus, proinde sublato ex hac vita Basilio Taraszovits Schismatico Episcopo Munkaciensi plerique ex Unitis Sacerdotibus Ruthenis praedictum Petrum Parthenium in Episcopum Munkaciensem Catholicum elegerunt, qui censet Petrus Parthenius studio praeveniendi alterum e²⁷ Schismaticis Episcopis mox eligendum Episcopum errore quodam et imperitia lapsus, a tribus in Transylvania Episcopis Schismaticis, nempe Stephano Simonovics, Gregorio Moldavczky (!), Zava Bistriski sese ordinari, et in Episcopum consecrari fecisset.

Quem errorem suum agnoscens, factique poenitentia ductus, ad Nos se contulit, remque nobis totam, et tam electionis, quam Consecrationis seriem fideliter et sincere detexit, ac a nobis remedium salutare postulavit: quibus intellectis nos, pro pastoralis cura, qua salutis animarum, seductarumque ovium, in Universo hoc Regno Ungariae, Regnisque, et partibus eidem annexis conver-

приєднаних до нього, з божою допомогою, скільки можемо, в господі стараємося. Вважаємо, що з унії та навернення стількох священників (зокрема, якщо б мали згодом католицького єпископа) треба принести найбільший урожай в честь Христа і його душ, ми усіма засобами пробували допомогти згаданому Парфенію навернути на шлях спасіння багато тисяч блудного і неосвіченого люду, тому ми найпокірніше представили його святості Іннокентію X, того часу римському папі, всю справу і випадок, і заступились за вищезгаданого Парфенія, щоб його святість взяла справу до серця в інтересі спасіння стількох душ і зволила вищезгаданого Парфенія апостольським авторитетом проголосити мукачівським єпископом, і обрання його особи затвердити, а також звільнити від цензур, якими був обтяжений із-за того, що просив і прийняв посвячення від трьох єпископів схизматиків. Згодом після смерті блаженної пам'яті папи Іннокентія X, апостольський престол успадкував після нього папа Олександр VII, хай йому бог дасть життя і щастя, він особливим своїм старанням про спасіння душ, переглянувши згадане наше прохання, дав дозвіл і згоду. Його святість вислала нам свій особливий наказ, в якому дозволила нам, дала згоду, владу і авторитет, щоб ми могли наділити того Парфенія всім тим, що ми думали і вважали в господі необхідним, щоб він міг здійснювати всі обов'язки єпископської юрисдикції по відношенню до русинів грецького обряду, які живуть як в мукачівському окрузі, так і в інших²⁸ місцях королівства Угорщини, відзначених нами, і щоб ми звільнили його від цензур, які випадково порушив внаслідок неправильностей. Отже, спираючись на публічний дозвіл, зробивши перевірку...³ дискусію, в усій справі, по-перше, ми власне довідалися, що вищезгаданий Парфеній був обраний мукачівським єпископом багатьома руськими уніатськими священниками, по-друге, що висвячений був згаданими вище трьома єпископами-схизматиками в Трансильванії, той же Парфеній викрив, що він має сумнів і муки совісті, чи єпископи, які його

sioni intendere obligati sumus, atque cum Dei adjutorio, quantum possumus, in Domino intendimus, considerantes ex Unione, et conversione tot Sacerdotum (praesertim si Catholicum habeant deinceps Episcopus) maximam in honorem Christi, ejusque animarum, messem inferendam esse, ac multa milia erroneae, rudisque plebeculae ad viam salutis reducenda subvenire praedicto Parthenio, modis quibusvis conati sumus, ac proinde Sanctitati suae Innocentio X. pro tempore Romano Pontifici negotium universum, et casum demississime repraesentavimus, ac pro supra dicto Parthenio intercessimus, vellet Sanctitas sua intuitu salutis tot animarum cordi rem sumere, praedictumque Parthenium auctoritate Apostolica Episcopum Munkacsensem pronuciare, electionemque factam in personam ipsius confirmare, item a censuris, quibus innodatus exstitisset, ex eo, quod per Schismaticos Episcopos Consecrationis modos postulasset, atque etiam suscepisset absolvi curare dignaretur. Interim nihilominus decedente ex hac vita felicitis remiscitiae Innocentio X. Papa, successit eidem in Sede Apostolica Alexander Papa VII. cui Deus vitam, et felicitatem largiatur, qui pro singulari erga salutem animarum zelo suo reassumpta praedicta supplicatione nostra etiam admisit petitionique nostrae annuit, quare transmisit nobis Sanctitas sua Breve suum singulare, in quo permisit nobis, omnemque licentiam, potestatem, et auctoritatem dedit, et contulit, quatenus eidem Parthenio illa omnia, quae necessaria in Domino judicaverimus, ac censuerimus, idem Parthenium Pontificalis, ac alia Ordinis, et Jurisdictionis Episcopalis munera in Ruthenos Ritus Graeci tam in Munkacsensi Districtu, quam aliis Regni²⁸ Hungariae locis, per nos designandis degentes exercere valeat, impertiri possemus, prout et a Censuris, quibus ob irregularitates, quas forte contraxit, absolveremus; quare praedicta, et Concessione publica innixi, praehabito examine —³ discussione, in toto hoc negotio, imprimis quidem comperimus suprapraefatum Parthenium a pluribus Ruthenis Sacerdotibus unitis, in Episcopum Munkacsensem electum fuisse, secundo a praescriptis tribus Schismaticis

висвятили на єпископа, законно були висвячені на єпископів, внаслідок безпорядку, який настав із-за незнання, яке і сьогодні існує між русинами-схизматиками. Таким чином, на основі вищенаведеної можливості, даної нам апостольським престолом, для забезпечення Парфенію справжнього єпископського висвячення, оскільки...^a не був законно висвячений схизматичними єпископами, ми самі виконали і в бозі подарували, звільняючи його тим же авторитет усіх цензур і неправильностей, які порушив. По-третє, вищезгаданого Парфенія ми проголосили і обнародували, як і цією грамотою проголошуємо і обнародуємо, справжнім і законним мукачівським єпископом-католиком, затвердженим апостольським престолом. По-четверте, на підставі того ж апостольського авторитету в бозі даруємо згаданому Парфенію всю юрисдикцію і єпископську владу по відношенню до русинів, так в окрузі мукачівському, як і в згаданих комітатах та в усіх інших, які колись були підпорядковані мукачівському єпископу, наказуючи всім і кожному уніатським священикам римської церкви і архidiaконам та іншим церковним, як чернецям так і іншим, і всьому руському народові, що повинні признати згаданого вище Петра Парфенія за свого справжнього і законного єпископа, і повинні слухатися і виконувати всі його офіційні завдання, які відносяться до єпископства.

На достовірність і засвідчення усього цього йому ж²⁷⁸ Петру Парфенію ми потурбувались видати і доручити, як і даємо і доручаємо, цього листа, підтвердженого нашим підписом і печаткою. Із тренчинського курорту, дня 22-го липня року господи 1655-го».

Глава 72

Урочисте засвідчення католицької віри духівництвом було тепло схвалене дома і за

²⁷⁸ a) В копії є пропуски.

Episcopis consecratum in Transylvania fuisse, verum quidem idem Parthenius dubia, et scrupulos conscientiae se habere detexisset, an Episcopi, a quibus esset ordinatus in Episcopum, valide consecrati exstissent Episcopi per confusionem ex ignorantia, quae hodie inter Ruthenos Schismaticos viget, itaque vigore antelatae facultatis nobis ab Apostolica sede concessae, ipsi Parthenio ad cautelam essentialis Consecrationis Episcopalis, in quantum —^a ab Episcopis Schismaticis valide non fuisset ordinatus, peregrinus, et in Deo contulimus absolventes illum eadem autoritate ab omnibus censurisve irregularitatibus, quas contraxit. Tertio antelatum Parthenium verum, et legitimum Episcopum Munkacsiensem Catholicum a Sede Apostolica confirmatum declaramus, et pronunciamus, prout declaramus, et pronunciamus et pronunciamus per praesentes. Quarto eadem autoritate Apostolica memorato Parthenio Jurisdictionem omnem, et potestatem Episcopalem in Ruthenos tam Districtum Munkacsiensem, quam praefatorum Comitatum, et omnium aliorum, quae alias Episcopo Munkacsieni subijci consueverant, in Domino contulimus, et impetiti sumus, mandantas omnibus, et singulis Romanae Ecclesiae Unitis Sacerdotibus, et Archidiaconis, aliisque Ecclesiasticis, tam Religiosis, quam aliis, Populo item universo Rutheno, ut praedictum Petrum Parthenium pro vero, et legitimo Episcopo suo cognoscere, et habere debent, eique in omnibus ad officia sua, et munera Episcopatus pertinentibus parere teneantur, et obtemperare.

In quorum omnium fidem, et testimonium eidem²⁷⁹ Petro Parthenio Litteras praesentes subscriptione nostra, et sigillo munitas dandas duximus, et concedendas, prout damus, et concedimus. Ex Thermis Trencsiensibus, die 22-a Julii, Anno Domini 1655.

Caput 72.

Contestatio Catholicae Fidei per Clerum facta domi, forisque dilaudata, Clero Latino non

²⁷⁹ a) Sunt in copia lacunae.

рубежем, не менше миле латинському духівництву, як самим магнатам, принесло плоди як духовні, так і політичні. Та достовірні грамоти говорять про те, що доля духівництва грецького обряду була сумною. Звичайно, їх не визнавали за справжніх священників, повинні були не тільки панщину відробляти, але їх і забирали, і ув'язнювали, ще і тілесно карали.

По відношенню до заступництва примаса королівства, граф Юрій Другет, бажаючи покласти край подібним зловживанням в усіх своїх володіннях, видав таку грамоту: «Ми, граф Юрій Другет де Гомонна, спадкоємний (граф) де Унг і феїшпан того ж комітату, і радник святої цісарської і королівської величності, камергер і т. ін., змістом цього (листа) доводимо до відома всім, кого стосується, що ми, після того як наші піддані русини грецького обряду з високопреподобним паном Петром Парфенієм, мукачівським єпископом, та іншими руськими священниками повернулися до унії святої римської церкви, однак із-за цього, однак із-за набожності, яка веде нас до бога та до католицької віри, і, нарешті, на зроблене перед нами батьківське заступництво високопреподобного пана Юрія Ліппая, естергомського архієпископа, погоджуємося в таких пунктах:

По-перше: що руських пресвітерів, законно висвячених і приєднаних до католицької віри, будемо вважати і признавати за законних священників, і наші службовці будуть вважати і признавати.

По-друге: що ніхто з наших службовців у майбутньому на згаданих руських священників не накладе рук, не арештує, або інші кривди особи не спричинить, але якщо хтось із них особисто²⁸⁰ провиниться, буде покараний згаданим мукачівським єпископом, як своїм безпосереднім наставником згідно святих канонів і конституцій, а якщо провиня вимагає звільнення, в такому разі буде переданий світському суду для винесення вироку. Якщо ж провинився на сучасних маєтках, буде викликатися перед суд згаданого пана єпископа, який буде зобов'язаний таку провину розглядати

minus; quam ipsis Magnatibus grata, sicut Spirituales, ita et politicos tulit fructus. Etenim tristem fuisse conditionem Cleri Ritus Graeci (au)thentica loquuntur Documenta. pro Sacerdotibus scilicet veris non agnoscebantur, non tant(um) Robottas Dominales praestare tenebantur, sed etiam interciperantur, et incarcerabantur, ips(i) adeo poena corporali afficiebantur.

Erga interpositionem Primatis Regni. (CO)mes Georgius Drugeth in omnibus suis Dominiis finem similibus excessibus positurus, sequentem Tractatum elargitur: „Nos Comes Georgius Drugeth, de Homonna, Perpetuus (de) Ungh, et Comitatus ejusdem Supremus Comes, ac Sacrae Caesareae, Regiaeque Majestatis Consiliarius, Cameraarius etc. Memoriae comm(e)ndamus Tenore praesentium significantes, quibu(s) expedit Universis, Quod Nos posteaquam sub(d)iti nostri Rutheni Graeci Ritus cum Rever(en)disimo Domino Petro Parthenio Episcopo Munkacsien(s)is, aliisque Sacerdotibus Ruthen(is) ad Unionem Sanctae Romanae Ecclesiae rediissent tum ex eo, tum ex pietate, qua in Deum, et Ca(tho)licam Religionem ducimur, tum vero ad Illustrissimi, et Reverendissimi Domini Georgi(i) Lippay, Archiepiscopi Strigoniensis Pater(r)nam apud nos factam interpositionem in subsequ(en)tia puncta condescendimus:

Primo. Quod legitime ordinatos Presbyteros Ruthenos, et Fidei Catholicae aggregatos pro ver(is), et legitimis Sacerdotibus habebimus, et recognoscemus, Officialesque nostri habebunt, et recognoscent.

Secundo. Quod nemo Officialium nostrorum in posterum in dictos Sacerdotes Ruthenos manus injiciet, arestabit, vel aliis injuriis in persona afficiet, sed si quis ipsorum in persona²⁸⁰ peccaverit, per dictum Episcopum Munkacsiensem, tanquam suum immediatum Superiorem juxta Sacros Canones, et constitutiones punietur, ac delicto forsitan ita exigente usque ad degradationem, ex tuncque Foro saeculari tradetur judicandus. Si autem in Bonis temporalibus peccaverit, citabitur in faciem Judicii memorati Domini Episcopi, qui tale delictum jure mediante revidere tenebitur. Praesentibus Officialibus nostris

на підставі права. Грошова кара і сам вирок на наш розсуд поступатиме до наших теперішніх службовців, і екзекуція буде здійснюватись.

По-третє: Священики, які зараз служать при церквах, не будуть примушені до робіт, які до сих пір виконували нам, і залишимося задоволеними, щоб такі від кожного маєтку, на якому проживають, щороку платили шість флоренів, як було здавна, від інших же маєтків, на яких вони самі особисто не проживають, але виконують за допомогою інших, повинні будуть за прийнятим звичаєм виконувати сільські роботи, як також і ті священики, що не зайняті на парафіях, подібно зобов'язані працювати, як і інші селяни.

По-четверте: Даємо можливість згаданому пану єпископу мукачівському, щоб купив участок або один дім для школи в Ужгороді, за що не буде виконувати жодні праці або подачі, але буде звільнений від усіх податків.

Нарешті, і останнє: згаданому нашому єпископові буде дозволено завжди частіше виконувати єпископські обов'язки і відвідування скрізь на наших маєтках, які підпорядковані руській релігії. Силою і свідченням цього нашого листа. Дано в Пожоні дня 31-го місяця березня року господа 1655». ²⁸¹

Із цього документа видно, що з давніх пір з священиками обходились ласкавіше, і що були зобов'язані платити за участок таксу тільки до шости флоренів, а більш строгий спосіб еднання повинен був ввійти в дію тільки після реформації, потім як реформати, так також і католиці продовжували його. Крім того ясно, що незважаючи на пригнічення і на те, що священики повинні виконувати роботи, їх було так багато, ²⁸¹ що ані не могли бути призначені на всі парафії.

Але не була кращою і доля єпископа Парфенія. Адаже мав резиденцію в мукачівському монастирі, але не мав маєтків, які належали тому монастиреві, вони були

Birsagium, et convictio ipsa ad rationem nostram cedet, executioque impendetur.

Tertio. Non cogentur Sacerdotes actu Ecclesiis deservientes, et Parochi ad labores hactenus Nobis praestitos, contentique manebimus, ut singuli tales, a singula Sesionē, in qua Residentiam habent, annue solvant florenos sex, uti antiquitus fiebat, a reliquis vero sessionibus, si quas ipsi non incolerent in persona, sed per alios administrarent, praestabunt ab iisdem more solito rusticanos labores, sicut et illi Sacerdotes, qui non sunt in functionibus Parochialibus, qui pari ratione tenentur ad labores, sicut cacteri rustici.

Quarto: Damus facultatem memorato Domino Episcopo Munkaciensi, ut possit fundum, sive domum unam pro scholis emere Unghvarini, a qua nullos labores, aut datias praestabit, sed ab omnibus Censibus exempta manebit.

Demum, et ultimo: Liberum erit semper saepius fato Domino Episcopo munia Episcopalia exercere, et visitationes peragere ubicunque in Bonis nostris Ruthenicae Religioni subjectis. Harum nostrarum vigore, et Testimonio Litterarum. Datum Posonii die 31-a mensis Martii, Anno Domini 1655. ²⁸¹

Ex hoc Documento patet antiquitus Sacerdotes mitius tractatos, et solum ad sex florenorum taxam a fundo pendendam adstrictos fuisse, duriorēque tractandi rationem solum a Reformatione invalere debuisse, ex post sicut per Reformatos, ita Catholicos etiam continuatam. Liquet praeterea non obstante oppressionē, et Robottis per Sacerdotes praestare debentibus eos adeo copiosos fuisse,

Sed nec Episcopi Parthenii sors melior ²⁸¹ut nec Parochiis omnis applicari poterant.

Sed nec Episcopi Parthenii sors melior fuit. (In) Claustro Munkaciensi Residentiam equidem (ha)buit, sed bonis ad idem Monasterium spectantibus per Georgium Sen. Rákóczy

²⁸¹ a) Із копії братіславського архіву.

²⁸⁰ a) Ex transumpo (!) archivi Posony.

відібрані Юрієм старшим Ракоцієм і ще не повернуті назад. Таким чином, щоб єпископу було забезпечене яке-небудь існування, Фердинанд асигнував 200 флоренів на рік, які треба було вибирати у спиській палаті.²

Духівництву і єпископу стільки разів приходили на допомогу, але народ залишився пригніченим, тому нема нічого дивного, якщо русини крайнянські (Земплин) робили змову проти своїх панів, відмовляли в служняності, після того як замучили призвідників, були утихомирені, як розповідає Сірмай.⁶

Вже Сенска розповідає: «Шириться прислів'я, що ми маємо стільки ворогів, скільки рабів (підданих). Самі їх робимо ворогами, тому що забуваємо, що вони люди, яких використовуємо як тварин. Подумаймо, що той, якого ми називаємо рабом (підданим), родився так же, як і ми, користується тим же небом, так же дихає, так же живе, так же помирає». (Лист 47).

Глава 73

В той час як Парфеній намагався все старанно завершити, майже все виходить у нього навпаки. Будучи вже вісім років висвяченим єпископом, ще не мав королівської дарчої грамоти.

Відносно виконання єпископського обов'язку не потребував королівської дарчої грамоти, будучи законно обраний духівництвом в дусі 2-го пункту унії і затверджений папою, але можна було надіятись, що при наявності щедрої королівської дарчої грамоти зможе дістати за допомогою королівської влади маєтки, захоплені Юрієм старшим Ракоцієм.

На клопотання і під керівництвом примаса Юрія Ліппая отримав досить довгу щедрю дарчу грамоту, видану під 10 листопада 1659 р.³

На підставі того, що король Угорщини подарував право, великі церковні бенефіції,

ademptis, et necdum (re)stitutis, carere debuit. Ut itaque de quali tali subsistentia Episcopo provideatur, Ferdinandus annuos 200. flos, in Scepusiensi Camera levandos assignavit.³

Clero, et Episcopo tantisper succursum est, mansit attamen populus oppressus, unde non est mirum, si Ruthenos Krajnyenses (Zemplén) contra suos Dominos conspirantes, obsequiumque detrectantes, primipilis in furcas, palos actis domitos esse narret Szirmai.⁶

Jam Seneca narrat: Proverbium jactatur, nobis totidem esse hostes, quot servos, (Subditos). Ipsi eos hostes facimus, cum oblit: eos homines esse, tamquam jumentis abutimur. Cogitemus illum, quem servum (Subditum) nostrum vocamus, eodem modo ortum esse, ac noc, eodem frui coelo, aequo spirare, aequo vivere, aequo mori. (Epistola 47.)

Caput 73.

Dum omnia adcurate cuperet finire Parthenius, cuncta fere ei praepostere eveniunt. Jam octo annorum Consecratus Episcopus, Collationalibus Regis adhuc caruit.

Relate ad munus Episcopale exercendum non eguit Collationalibus Regis per Clerum in sensu Puncti 2-di Unionis legitime electus, et per Pontificem confirmatus, sed spes affulgebat, ut habitis benignis Collationalibus Regis, regia potestate rehebeat bona, per Georgium Sen. Rákóczy occupata.

Intermediatione, et manuductione Primatis Georgii Lippay, satis longas obtinuit benignas Collationales, sub 10-a Novembris 1659. emanatas.⁵

Ex eo Fundamento, quod Rex Hungariae jus Beneficia majora Ecclesiastica conferendi habeat, emanarunt praeallatae Collationales Regiae ex eadem²⁸² ratione Primas Regni ad testificandum, firmandumque jus Metro-

²⁸¹ a) Из епархіального архіву.

b) Histor. Notit. Cottus Zemplén, pag. 185.

v) Базилович у I-му томі, с. 91.

²⁸¹ a) Ex archivo Dioecetano.

b) Histor. Notit. Cottus Zemplén pag. 185.

c) Bazilovics Tomo 1. pagina 91.

виникла вищенаведена королівська дарча грамота, з такого ж²⁸² міркування примас королівства, щоб засвідчити і зміцнити митрополичне право, дає духовну юрисдикцію по відношенню до віруючих його обряду і сприяє відправі богослужень на рідній слов'янській мові, вершенню таїнств для народу, повіреному його опіці, та виконанню інших церковних обов'язків, вимагаючи від усіх і кожного, щоб Парфенія, законно обраного, висвяченого і призначеного королем Леопольдом, вважали за єпископа і поважали. Хай всі, які йому винні, здарть доходи і, зокрема, хай йому платить кожний батько (священик бенефіція) кафедральний податок. Дано в Братиславі, 4 січня 1660 р.³

Парфеній надіявся, що, здобувши дарчу грамоту, він те отримає. Хоч мети не було досягнуто, принаймні була зроблена спроба. Бо ж Леопольд, турбуючись про давню функцію і маючи намір привести мукачівське єпископство до бувалого свого стану, посилає до братиславської комори декрет такого змісту: «Леопольд і т. ін., і т. п. Високоблагородіє і славні віруючі, наші любими! Про те, як ми ласкаво подарували мукачівське єпископство вірному нашому шановному Петру Парфенію, повніше зрозумієте з копії (грамоти) нашої королівської величності, яка додається. Тому що ми розуміємо, що згадане єпископство і його права були нападнені і загарбані всупереч правді і справедливості руськими схизматиками і тими, що знаходяться в різних помилках і ересях, а також що деякі комітати вмішалися в такі вибори єпископа і дарування мукачівського єпископства, що навіть сама княгиня, вдова Юрія Ракоція, хоче втручатися в такі вибори, бо навіть власним авторитетом і насильно присвоїла собі і взяла десятини, села та інші доходи, які в силу фундації належать згаданому монастирю, а також у невіддаленому часі належали стільки раз згаданому єпископу. Тому ласкаво вам наказуємо і поручаємо, щоб ви вислали вашу

politatum, Spiritualem super sui ritus fideles Jurisdictionem tribuit, et facultat ad Divina Officia in nativa lingua Slavica absolvenda, Populo curare suae credito Sacramenta administranda, ac reliqua munia Ecclesiastica exercenda, demandando omnibus, et singulis, quo Parthenium legitime electum, consecratum, et per Regem Leopoldum nominatum Episcopum habere, ac revereri noverint. Proventus omnes eidem debentes tribuant, et signanter Cathedriticum singulis Batyko (:Sacerdos Beneficiatus:) Eidem pendat. Datum Posonii 4-a Ianuarii. 1660.³

Quod sperabat Parthenius in levatione Collationum semet obtenturum, etiam si non effectuatm, saltem attentatum fuerat. Leopoldus etenim antiquae Fundationi consulturus, Episcopatumque Munkacsensem ad pristinum suum statum reducturus, ad Cameram Posoniensem sequentis tenoris emittit Decretum.

Leopoldus etc. etc. Magnifice, et Egregii Fideles, Nobis Dilecti! Qualiter Episcopatum Munkacsensem Fideli Nostro Reverendo Petro Parthenio benigne contulerimus, ex inclusis paribus Regiae Dominationis Nostrae uberius intellecturi estis. Cum autem intelligamus dictum Episcopatum juraque illius, contra omnem justitiam, et aequitatem, a Schismaticis Ruthenis et in varios errores, ac haereses prolapsis invasum et usurpatum esse, vel etiam nonnullos Comitatus se in talem electionem Episcopi, et collationem Episcopatus Munkacsensis immisisse, vel vero ipsam Principissam viduam quondam Georgii Rákóczy se se in electionem talem ingerere velle, imo Decimas, pagos, et obventiones alias, ex vi Fundationis ad memoratum Episcopatum pertinentes, vel etiam usque ad tempora non longe remota, ad toties fatum Episcopum possessas autoritate propria, et violenter ad se traxisse, vel derivasse. Id circo vobis benigne praecipimus, et manda-

²⁸² а) Базилович, в першій частині, с. 89.

²⁸² а) Bazilovits Parte 1. pag. 95.

відповідну людину з цієї братиславської або списької комори, щоб прийшла на місце резиденції згаданого мукачівського єпископа, згідно звичаю, який звикли дотримувати в інших єпархіях,²⁸³ його інстальувала і ще кращим, як можна, способом повинні і зобов'язані йому призначити десятини, маєтки і доходи, які належать до цієї єпархії. Подяка вам наша цісарська і королівська, зрештою, ласкаво прихильні залишаємось. Дано в нашій пожонській королівській фортеці дня 29 жовтня, року пана тисяча шістсот п'ятдесят дев'ятого. Леопольд в. р., Юрій Селепчені, архієпископ колочанський в. р.»

Насправді, тому що декрет був занадто загальним і неясним, комора, не вникаючи ані в місцевість, ані в якість маєтків, до того ж, зробивши в коморному архіві розшуки, не знайшла яку-небудь грамоту, просить від короля яснішу настанову і вказівку. Внаслідок чого король, видавши новий декрет, так говорить: «Діставши від примаса королівства ґрунтовнішу інформацію про те, що в березькому комітаті існує монастир ордену св. Василя В., заснований декілька століть тому побожними князями і королями Угорщини, обезпечений і обдарований десятинами, селянами і достатньою кількістю доходів, так що там перебував єпископ грецького обряду, але те єпископство якимсь способом перейшло до рук схизматиків на підставі виборів руського духовництва. Князь Юрій Ракоці незаконно забрав право опіки і його вдова зробила те саме, навіть не вагалася відібрати сам монастир від згаданих ченців і привласнити маєтки та єпископські доходи. А тому на підставі права опіки, яке йому належить, і призначив Петра Парфенія мукачівським єпископом, і доручає та наказує братиславській коморі потурбуватись за допомогою висланої людини ввести на посаду Парфенія, а княгині, передавши їй дарчі грамоти, повніше довести до відома, щоб не противилась і не перешкождала його починанню, бо він не заспокоїться до тих пір, поки єпископство і мукачівський монастир повністю не будуть поновлені належним способом

mus, ut vestrum idoneum, de hac Poseniensi, vel Scepusiensi Camera mittatis hominem, qui ad locum Residentiae praedicti Munkacsensis Episcopi accedendo, Eundem juxta morem, in aliis Episcopatibus²⁸³ observari solitum installare, atque meliori, quo poteritis modo, Decimas, Bona, et Obventiones ad eundem Episcopatum pertinere debentes, eidem assignare debeatis, et teneamini. Gratia Nostra Caesarea, atque Regia Vobis in reliquo benigne propensi manentes. Datum in arce nostra Regia Poseniensi, die 29-a Octobris, anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo nono. Leopoldus m. p. Georgius Szelepcheny Archi Eppus Colocensis. m. p.

Verum hoc Decreto nimis generali, et obscuro existente, Camera nec localitatem, nec bonorum qualitatem penetrando, tantominus facta in Archivo Camerali perquisitione, ulla Instrumenta Litteraria adreperiendo, uberiolem a Rege supplicat instructionem, ac inviationem. Quare Rex edito novo Decreto ita fatur. Capta uberiori a Primate Regni informatione, qualiter in Comitatu Beregh exstaret Monasterium Ordinis S. Basilii M. a piis Principibus, et Regibus Hungariae ante aliquot centenos annos fundatum, Decimis, Colonis, atque obventionibus sufficientibus provisum, ac dotatum, ita ut ibidem Episcopus ritus Graeci resideret, sed eundem Episcopatum ad manus Schismaticorum taliter, qualiter devenisse, ex electione Cleri Rutheni Principem Georgium Rákóczy Jus Patronatus illegaliter usurpavisse viduamque ejus idipsum fecisse, quin imo ipsum Monasterium dictis Monachis auferre, Bona, et obventiones Episcopales adropriare non dubitavisse, Quare v(i) juris Patronatus sibi competentis, sicut Parthenium Petrovics in Episcopum Munkacsensem nominavisse, ita Camerae Poseniensi m(an)dare, et jubere, ut Parthenium per exmissum hominem introducere noverint, Principissam vero exhibitis ei Collationalibus uberius capacient, ne semet opponat, et propositum suum impediatur, etenim se desistere nolle, donec opportunis modis Episcopatus, et Monasterium Munkacsense suo priori statui juxta suam primitivam foundationem restitatur, et repo-

у попередньому стані згідно з своєю первісною фундацією. Дано у Відні 14 січня 1660 р.²⁸³

²⁸⁴ На вимогу цих станів братиславська комора при передачі всіх рішень доручила спиській коморі, щоб хто-небудь з радників, а саме, П. Подбелані або П. Вереш, взявши з собою листа його величності, адресованого пані княгині, звернувся до неї і усіма засобами та доводами домігся, щоб підкорилася волі короля, і ні в чому не протривалася, щоб вищезгаданого Парфенія визнала за справжнього єпископа, і признаному повернула всі маєтки для володіння, які належать до цього єпископства. Дано в Братиславі, 9 лютого 1660 р.²

Михайло Подбелані, намагаючись виконати наказ, готувався підійти до княгині з такими чотирма пунктами: по-перше, Парфеній призначений на посаду єпископа на підставі права опіки, тому, по-друге, княгиня бажає такого признати і відібрані маєтки повернути. По-третє, той же єпископ прийде на місце інсталяції у своїй формі. По-четверте, про це все княгиня бажає свої міркування викласти у письмовій формі з тою метою, щоб дати повідомлення його величності. Між тим княгиня Зузанна Лорантфі помирає 18 квітня, а королівська комора повинна була доповісти величності про справу до 26 квітня.⁶

Із сказаного ясно, що Парфеній здійснював великі справи, хотів, власне, вивести єпархію з темноти, повернути єпископству його гідність, духовництво грецького обряду, звільнене від переслідувань з боку світських, поставити нарівні з католицьким духовництвом. Найкоротшим засобом для досягнення цього вважав, щоб духовництво публічно засвідчило, що воно є католицької віри, як це було зроблено в Ужгороді 24 квітня 1646 року.

Проте духовництво із-за відсутності належної освіти не було зрілим прийняти ці бенедикції, поділилося на дві частини, одна приєдналася до Парфенія, а друга, скоріше

natur. Datum Viennae 14-a Januarii. 1660.²⁸³

²⁸⁴ Ad exigentiam horum Ordinum Camera Posoniensis penes communicationem Decretorum omnium Camerae Scepusiensi injungit, quo unus, aut alter Consiliariorum, nominanter D. Podbelányi, aut D. Vörös acceptis ad se litteris Suae Majestatis Dominae Principissae sonantibus, eandem accedat, modisque omnibus, et argumentis disponat, ut se Regiae voluntati accomodet, neque ullum obicem ponat, sed praefatum Parthenium pro vero Episcopo agnoscat, agnitoque universa Bona ad Episcopatum hunc spectantia restituat possidenda. Datum Posonii 9-a Februarii. 1660.³

Michael Podbelányi jussis pariturus, cum sequentibus quatuor punctis Principissam adire paravit.

1-o Parthenium esse vi juris Patronatus Episcopum nominatum, quare 2-o Talem Principissa agnoscere, et ademta Bona reddere velit. 3-o Sua forma in facie loci installandus veniet idem Episcopus. 4-o Circa haec omnia velit Principissa sua sensa scripto depromere fine dandae suae Majestati Relationis. Interea Principissa Susanna Loránthfy 18-a Aprilis fati fungente, negotium Majestati sub 26-a Aprilis per Cameram Regiam relatum tamen adhaerere debuit.^b

Ex praecallatis patet Parthenium magna molitum esse, voluit scilicet Dioecesim e tenebris educere, Episcopatum dote sua provideri, Clerum Ritus Graeci a vexis Saecularium liberatum ad eandem cum Latino Clero cathedram poni facere. Brevissimum medium ad haec consequenda censuit, ut Clerus publice contestetur se esse Fidei Catholicae, prout hoc factum est Unghvarini 1646. 24-a Aprilis.

Interea Clerus ob defectum sufficientis educationis haec beneficia capessendi immaturus, in duas divisus fuit partes, altera pars adhaesit Parthenio, dum altera seducta potius,

²⁸³ а) Базилевич, у першій частині, с. 87.

²⁸⁴ а) Базилевич, у першій частині, с. 89.

б) Із єпархіального архіву.

²⁸³ а) Bazilovits Parte 1. pag. 87.

²⁸⁴ а) Bazilovits Parte 1. pag. 89.

б) Ex archivo Episcopali.

обманута ніж переконана, примикає до єпископів, які ставляться проти унії, все грубо проклинає, книжки братів уніатів палить, своїх прибічників заново вихрещує, передусім зухвало ставиться до латинського обряду (кривду, лихослів'я, таке і багато гіршого проявляє, про що свідчать рукописні твори²⁸⁵ Михайла Андрелли сучасного автора, як письменника, які можна знайти в єпископській бібліотеці.)*

При такому стані справ Парфеній не перебував у Мукачеві, бо Зейкан вже в 1661 році славився в Мукачеві як єпископ. Місце його резиденції не можна з'ясувати, відомо лише те, що 1663 року урочисто ввів на посаду Юрія Телешницького з Жаткоц, а Геральда в Черегаті під таким титулом: Парфеній Петрович з милості божої єпископ мукачівський, раковецький, списький і всієї держави його ясності цесарського і королівського православ'я, св. соборної апостольської церкви, і т. ін. Дано року 1663, дня 20 червня місяця у Черегаті.

Базилівич продовжив його життя до 1670 р., допускає (ст. 99) подвійну грубу помилку, бо створює якогось єпископа Ротишинського і його ототожнює з Парфенієм. В оригіналі щоденника Декамеліса Ротишинський не існує, але є: «Волошувкого». Базилівич, обманутий почерком бука, прочитав Ротишинський замість Волошинський. Волошинський був наступником Парфенія, але не водночас і Парфенієм. Отець Базилівич об'єднує дарчі грамоти обох станів і робить з двох осіб одну. Правильніше в щоденнику Декамеліса читається: «Іван Лоховський, 40 річний вікарій лоховський, висвячений 26 років тому мукачівським єпископом Парфенієм Петровичем». Декамеліс це написав 1690 р. віднявши 26, таким чином, Парфеній ще жив 1664 р. Більше про нього не згадують.

Слід про його антимензії ніде не зустрічається.

Похвально розпочав єпархіальне управління, закінчив туманно.

quam capacitata, Episcopis Unionem adversantibus adhaeret, cuncta diris devovet, Fratrum Unitorum libros comburit, proseliticos suos rebaptizat, cum primis in Ritu Latinum se iniuriosam exhibet.

(injuriam et blasphæmum se ex hac, hæc et plura deteriora exhibet, et testantur opera²⁸⁵ M. SS. Michaelis Andrello, veluti Scriptoris, authoris coevi, in Bibliotheca Episcopali reperibilia.)*

In hoc situ rerum Parthenius non residebat Munkacsini, Zékány enim jam 1661. Munkacsini Episcopus celebratur. Residentiæ ejus locus detegi nequit, constat tamen quod 1663-o Georgium Telesniczky ad Zsatkócz, et Gerald in Cserehát sequenti titulo investiverit: Парфеніи Петровиць Милостию Божією Епп. Мукачовскіи Раковецкіи, Спискіи, и всея Державы его Ясности Царскаго, и Королевскаго Православія С. Собор.

Апостолскои Церкви. и прочая.) Дан Року ахгг. (:1663:)

Місяця дня к юнія. (:20-а Junii) оу черегатѣ.

Vitam ejus protendit Bazilovits ad 1670. duplicem crassum errorem committit (:pag. 99) creat quippe quemdam Episcopum Rotinszky, et hunc facit eundem cum Parthenio. In originali Diario Decamelissiano Rotinszky non existit, sed habetur: Volosuvkoho; – tractu litterarum deceptus Basilovits, in loco Volosinki legit Rotinszky.

Volosinóski fuit Parthenii Successor, s(ed) non simul et Parthenius. Pater (Basilovits) utriusque Ordinum Collationes conjugit, et ex duobus personis facit unam. Rectius in Diario de Camelissiano legitur: Joannes Lochowski, annorum 40. (vi)carium Lochoviensis ordinatus annos 26 ab Episcopo Munkaciensi (Par) thenio Petrovits. Decamelis hæc scripsit) 1690 subtractis 26. igitur Parthenius adhuc vixit a. 1664, amplius de illo silent. Antimensiorum Eius nullibi occurrit vestigium.

Laudabiliter inchoavit Regimen (Dio)cesanum, obscure finivit.

*В оригіналі перекреслено автором.

*В оригіналі перекреслено автором.

Знатного роду русин з комітату Берг, з помістя Мстичева, світський пресвітер, удівець.

²⁸⁶ Можливо, що Софія Баторі, вдова Юрія II. Ракоція, яка жила в Мукачеві, назначила Іоанікія Зейкана на посаду єпископа і був висвячений в Молдавії, але О. Базилович не наводить відносно цього жодного документа. Точніше можна б сказати, що його назначив Юрій II. Ракоці, тому що Іоанікій був єпископом вже в 1658 р., як побачимо, Софія стала вдовою тільки 1660 р. Бракує призначення короля Леопольда і підтвердження папи. (Зрештою ані не можливо, тому що Парфеній його отримав 1659 р.)* Обшаривши єпархіальний і монастирський архіви, не можна було знайти слід про підтвердження, як О. Базилович твердить про все це без підстави, хіба що слід вважати, що документи, які відносяться сюди, після життя Базиловича були втрачені.

Родовід знатної родини Зейканів і традиція засвідчують, що він був удівцем. Без всякого сумніву він був єпископом вже 1658 р., тому що в щоденнику де Камеліса можна прочитати: «Василь Визницький, вікарій латорицький, 40 річний, висвячений Іоанікієм Мстичівським, єпископом мукачівським, перед 32 роками». Де Камеліс пише 1690 р., адже, віднявши 32, виходить 1658. Не суперечить те, що Визницькому було в той час щойно 12 років, бо могло трапитись, що той, який висвячував, не дотримувався св. канонів (єпископи того часу, не маючи жодного нагляду зверху, до трактували св. канони.)* Звичайно, він не жив у Мукачеві, але в монастирі мав вплив і право розпоряджатись, тому що під його керівництвом за кошти князя Костянтина була побудована церква в мукачівському монастирі.

Життя князя Костянтина не відноситься до історії єпархії, але оскільки він був

Nobilis Ruthenus e Comitatu (Be)regh, Possessione Miszticze, Presbyter Saecularis Viduus.

²⁸⁶ Per Sophiam Báthory, viduam Georgii II. Rákóczy Munkatsini habitantem in Episcopum nominatum, et in Moldavia consecratum esse Joannicium Zékány probabile est; sed P. Bazilovits nullum eatenus producit Documentum. Rectius dixeris per Georgium II. Rákóczy nominatum esse, quia Joannicius jam 1658-o fuit Episcopus, ut videbimus, Sophia vero solum 1660-o vidua facta fuit, Regis Leopoldi nominatio, et Pontificis Confirmatio desiderantur, (imo nec possibile, quia Parthenius 1659-o eam obtinuit.)* Excusso Dioecetano Archivo, ac Monasteriali, nullum vestigium assertorum reperibile est, unde haec cuncta P. Bazilovits sine fundamento tradit nisi documenta huc valentia post Bazilovitsii aetatem deperdita esse statuantur.

Eum fuisse viduum Nobilis Familiae Zékány Geneologia testatur, ac traditio. Jam 1658-o Episcopum eum fuisse absque omni dubio est, quia in Diario de Camelis legitur: Basilius Vizniczki, vicar. Latoricki annorum 40 ordinatus a Joannikio Msticzowski Eppo Munkacs. ante annos 32. De Camelis scribit de anno 1690. subtractis ergo 32 annis, prodit 1658. Nec obstat Viznickium tunc solum 12 annorum fuisse, quia evenire potuit, ut ordinans S. Canones non observaverit, (tunc temporis Episcopi S. Canones pro lubitu tractabant nullam superinspectionem habentes.)* Munkácsini equidem non habitavit, sed dispositivam potestatem in Claustro habuit, atque influxum, quia sub ejus auspiciis sumptibus Principis Constantini erecta est Ecclesia in Claustro Munkacsiensis.

Principis Constantini vita non spectat ad Historiam Dioecesanam, sed in quantum

*Текст у дужках в оригіналі перекреслений автором.

*) В оригіналі перекреслено автором.

добродійником монастиря і мукачівської епархії, коротко подається.

Глава 75

Костянтин Мултянський, князь і воєвода Волощини, син Сербана, з басарабської родини князя Волощини,²⁸⁷ який панував (1602–1610) після смерті Матвія Басараба, князя Волощини, р. 1654 обраний князем і, віддавши султану Газачу податок і шану, був затверджений в князівській гідності.

Часто князі, вважаючи себе сильними на троні, роблять неправильний хід і падають стрімголов із тронів.

У волохів були партії, одна домашня, друга утворена з сервіанів, пов'язана спорідненістю з волохами з давніх пір, хотіла цю останню вигнати з країни. Службовці, власне, довіряли своєму війську, але пастихи, почувши, що їхніх родичів виганяють із країни, піднімають повстання, оточують князівський палац. Знайдених там бояр, як поганих радників, убивають, кожен кинув самому князю в обличчя кусок дерева і, відкривши сховища, брав із скарбниці.

Розлучені повстанці, не щадячи і церкви, грабують олтарі, крадуть чаші. Костянтин, який втік до турків, по наказу султана поновлюється на престолі військом князів Юрія Ракоція трансільванського і Степана молдавського. Захопленому ватажку на ім'я Спатар Хрізе, якого недавно перед тим сам зробив генералом і обдарував ласкою, дозволив відійти в Трансильванію.

Після встановлення миру проявив себе благодійним, відмовився від збору податків на три місяці, пощадив повстанців, по відношенню до всіх благодійний і справедливий. Побудував церкву і монастир на пагорбку, названому Константином, де тепер знаходиться кафедральний храм. Його дружина Кіріана-Балатта – придбала срібну

²⁸⁶ а) Engel, Geschichte v. Valach s. 298, розповідає, що його породила попадя за життя священника, після смерті того був усиновлений і узаконений князем. Звідси повинно було взяти початок прізвисько Мултянський.

Benefactor exstitisset Claustri, et Dioecesi Munkáts, breviter inseritur.

Caput 75-um

Constantinus Multyánszky, Princeps, et Vajvoda Valachiae, Filius Serban, de Familia Bassaraba Principis Valachiae^a re-²⁸⁷gnantis (:1602.–1610.) defuncto Mathaeo Bassaraba Principe Valachiae a. 1654. in Principem electus, et dato Sultano Hazats Tributo, ac Poklon – homagio, – in Principatu confirmatus est.

Saepe Principes in Throno firmos se repudiantes, falsum faciunt gressum, et praccipites de Thronis ruunt.

Duplex fuit in Valachia Factio, altera domestica, altera de Servianis conducta, et a longo tempore Valachis, et cognatione juncta, hanc postreman de regno ejicere voluit. Officiales suae militiae equidem consentiunt; sed gregarii audito suos affines de Regno turbandos, seditionem concitant, Palatium Ducale circumdant. Bojarios ibidem inventos, veluti malos Consiliarios trucidant, ipsi Principi frustum ligni faciei iniecit, et apertis scriniis quivis de thesauro rapuit.

Rebelles rabidi nec Ecclesiis parcentes, altaria denudant, Calices praedantur. Constantinus ad Turcas profugus, jussu Sultani armis Georgii Rákóczy Transylvaniensis, et Stephani Moldaviensis Principum Sedi restituitur. Imo in percentum primipilum Spatar Chrise nomine per se paulo ante Generalem factum, et gratia donatum in Transylvaniam secedere permisit.

Restituta pace Constantinus beneficum se exhibuit, remisit Vectigalia trium mensium, rebellibus pepercit, erga omnes beneficus, et justus. Aedificavit Ecclesiam, et Clastrum in colle Constantini dicto, ubi nunc Cathedralis Ecclesia situatur, uxor ejus Cyriaca – Balassa – argenteam tumbam curavit, et inauratae Corpus S. Gregorii Archi-Episcopi

²⁸⁶ а) Engel Geschichte v. Valachy. pag. 298. narrat: Eum ex Popadia vivente Sacerdote susceptum, quo mortuo per Principem in filium adoptatum, ac legitimatum esse. Exinde nomen Multyánszky promanare debuit.

і позолочену труну, тіло св. Григорія, архієпископа декаполітанського в Палестині, передала для схоронення в Бистриці. Також в чужих провінціях, зокрема на горі Афос-Чернек, проявив свою щедрість і побожність так, що подарував дорогоцінні прикраси і чаші. Хрізе, якому дарував життя, знову зібрав повстанців і озброєний напав на Костянтина 1657 року, але в битві його перемагають і разом з його прибічниками вішають.

Проте Костянтин мав ворогів у дворі султана, султан під впливом махінацій,²⁸⁸ позбавив його трону 18 лютого 1658 р., як невірною до нього і нездібного до панування.

Костянтин, зібравши свій скарб, втік в Трансильванію, звідти до Мукачева, як на маєток свого опікуна.^a

Познайомився з ченцями ордену св. Василія В. на горі Чернек і побудував церкву з квадратних каменів у східному стилі на місці дерев'яної.

Помічником в побожній справі була Базиліка, або Балатта, його дружина.^b

Цей святий храм, відомий не менше давністю, як ім'ям засновника, без вікон, але купол за східним стилем, украшений багатьма пам'ятками, вирізьбленими з каменю на стінах, знайшов свого Герострата, Боніфація Стронецького, в цьому огляді негідного протоігумена, який його, міцної будови і не потребує поновлення, без потреби і без відома єпископа єпархії 1826 р. зрівняв з землею. Дуже цінний іконостас цього храму, проданий дуже дешево, можна побачити у помісті Тополянні землинського комітату.

Написи, вирізьблені на каменях, Базилевич від часті зберіг (с. 100), інші розкидані без уваги пропадають.

Іоанікій Зейкан за свідченням перевірки, зробленої 1725 р., висвятив багатьох священників у комітаті Мараморощ, ще більше в комітатах Берег і Угоча.

Decapolitani in Palaestina, adusque in Bistricza custoditum imponi curavit. In extraneis etiam provinciis, et cumprimis in monte Athos – Csernek liberalitatem, et pietatem suam commonstrabat donando pretiosos ornatus, et Calices. Donatus vita Chrise collegit denuo rebelles, manuque armata Constantinum aggressus est a. 1657-o sed pugna concerta vincitur, et una cum suis patibulo affigitur.

Non deerant tamen inimici Constantini in aula Sultani, quorum machinationibus²⁸⁸ circumventus Sultanus, eum, qua sibi infidelem, et regendo incapacem 18-a Februarii 1658 Throno privavit.

Constantinus collecto suo thesauro, fugit in Transylvaniam, abinde Munkacsinum, velut Bonum sui Patroni.^a

Cum Monachis Ordinis S. Basilii M. de monte Csernek iniiit notitiam, et in locum lignae e quadratis lapidibus ad Stylum Orientalem exstruxit Ecclesiam.

Sociam pii operis habuit Basilicam, seu Balassa, Consortem.^b

Sacra haec aedes antiquitate non minus, ac Fundatoris nomine notabilis, nullis fenestris, sed Styi Orientalis Cupula; ac pluribus lateralibus lapideis monumentis provisae, invenit suum Herostratem: Bonifacium Sztromeczky, ex hoc respectu indignum Proto-Hegumenum, qui eam solidae structurae, nec reparatione indigam, absque necessitate, et scitu Dioecesis Episcopi 1826-o solo aequavit. Pretiosissimum Iconostasion hujus Ecclesiae vilissimo pretio venditum cernitur in Possessione Topolyán C. Zemplén.

Inscriptiones lapidares Bazilovits in parte conservavit (pag. 100.) aliae disiectae, sine consideratione putrescunt.

Ioannicius Zékán teste Inquisitione de 1725. peracta, plures Presbyteros in C. Marmaros ordinavit, in Comitatu Beregh, et Ugocsa quam plurimos.

²⁸⁸ a) Engel, Gesch. v. Walach., 1804, pag. 298 et ss.

b) Базилевич, цит. праця, с. 100.

²⁸⁸ a) Engel Gesch. v. Walach. 1804. pag. 298. et ss.

b) Bazilovits op. cit. pag. 100.

В Мукачеві не жив. Напис, вирізьблений на камені, свідчить, що будівництвом храму керував із Мстичева, але і не міг (жити в Мукачеві), бо Петро Камінський, чернець ордену св. Василя В., перший з ченців з'ясував, що монастир і фундація Корятовича належить ченцям, а не єпископам.

Утримувався з власних доходів у Мстичеві і заснував там же монастир для ченців ордену св. Василя В.

Прожив до 1688 р. і помер у Мстичеві, одне і друге може бути досліджене,²⁸⁹ відомо ж із свідчення 24, 21, 22 вищезгаданої перевірки.

Із щоденника де Камеліса можна встановити, що він жив ще в 1684 р., тому що так говорить: «Василь, вікарій верчанський, висвячений Іоаннікієм перед 6 роками».

Глава 76 Церковні справи

Протягом цієї розповіді рідко згадувались ченці ордену св. Василя В., тому що потреба (згадувати) про них поповнювалася вчинками єпископів і світського духовництва. Та все ж таки на 1664 рік припадає спеціальна і пам'яті гідна згадка. Паконій Баранович, краснобрідський ігумен, підпорядкував себе польській чернечій провінції і, за свідченням документа, який наводиться, представляє архієпископу Юрію Селепченю орден, начебто об'єднаний з римською церквою. — «Високоблагородний і високопреподобний пане, вельмишановний патроне! Будеш, мабуть, дивуватися, високоблагородний пане, що нова і тобі невідома людина наслідуються на те, що своїм проханням пробує відкрити шлях іншим до твоєї ласки та опіки, однак ти пощади мене, свого слугу, який просить допомоги твоєї величності в дуже благородній справі, якою є продовження регулярного збереження ченців. З метою, щоб це (питання) порушити, прийшов у це благодатне місто носій даного листа, о. Паконій Баранович, ігумен ізанський і краснобрідський, від імені високоблагородного єпис-

Munkacsini non habitavit, inscriptio lapidaris testatur eum ex Miszticze curam fabricae Ecclesiae habuisse. sed nec potuisse. Petrus etenim Kaminszky Ord. S. Basilii M. Religiosus primus Monachis clarificavit Claustum, et Fundationem Kiriatovicisianam pro Monachis, et non Episcopis esse.

Vixit de propria oeconomia Miszticzini, et fundavit monasterium pro Monachis Ordinis S. Basilii M. ibidem.

Protraxisse vitam usque 1688. mortuumque esse Miszticzini, utrumque erui potest, imo²⁹⁰ constat ex praefatae Inquisitionis fassione Testium 24. 21. 22.

Ex Diario De Cametis erui potest eum adhuc 1684 vixisse, quia ita legitur: Basilius Vic. Vereczansk ordinatus a Ioannicio ante annos 6.

Caput 76. Res Ecclesiasticae.

Per decursum hujus narrationis de Religiosis Ordinis S. Basilii ideo rara est mentio, quia per actiones Episcoporum, Clerique saecularis eorum necessitas supplebatur. Ast ad annum 1664 specialis, et memorabilis fit reflexio. Hegumenus Krasznobrodensis Paconius Baranovich Provinciae Religiosae Polonae se subicit, atque ordinem teste documento sequenti tamquam Ecclesiae Romanae unitum Archi Episcopo Georgio Szeleptsényi commendat. Illustrissime, ac Reverendissime Domine Patrone Colendissime! Miraberis forsitan Illustrissime Domine, novum, et obscurum tibi hominem usque adeo audere, ut suis precibus, tui favoris, et Patrociniis viam aliis tentet aperire; Parce tamen mihi srvo tuo opem magnitudinis Tuae exposcenti piissimo operi, quale est regularis Monachorum observantiae propagatio. Ad quam excitandam venit ad hanc Almam Urbem Praesentium Lator P. Paconius Baranovich Ihumenus Isanicensis, et Krasznobrodensis Reverendissimi Episcopi Petri Parthenii nomine, et Ihumenorum, et Monachorum S. Basilii ipsius Regni Hungariae, et pro Unione instans meae Religioni, et obedientiae. At ego, qui S. Patris

копа Петра Парфенія та ігуменів і ченців св. Василя всього королівства Угорщини, наполягаючи на об'єднанні з моєю вірою і покірністю. Я ж, який виконую обов'язки св. отця нашого Василя в управлінні вірою, можливо негідний, найнаполегливіше домагаючись згаданого продовження і виконуючи свій обов'язок, як добрий пастир я пізнав своїх овець, на його прохання я дав вдячно згоду і, довіряючи божому провідінню, я об'єднав і залучив і монастирі, і згаданих ченців до цієї віри і під мою покірність на підставі апостольського авторитету. І для того, щоб жили стійкими у згаданій унії, покірно прошу твоє високоблагородіє в інтересі поширення віри,²⁹⁰ щоб ти не відмовив допомогти ласкою і опікою цьому ченцеві, власне, всій вірі. Мої ченці, завжди пам'ятаючи про таке велике добродіння, своїми молитвами до бога прохатимуть твоїй високоблагородній особі і твоїм вічну непошкодженість і, признаючи тебе від тепер за патрона і захисника, посилаю тобі листа співчуття, щоб, захищений багатьма заслугами до нашого ордену і ухвалями святих, ти зміг досягти вершини повного щастя. Дано в нашому святому монастирі святої Марії Гріпти мучениці дня 1 березня 1664 р. Найнижчий і найпокірніший слуга вашого високоблагородія і високопреподобія Феофіл, головний абат усього ордену св. Василя В.

Високоблагородному і високопреподобному пану архієпископу Юрію Селепченію, канцлеру Угорщини».³

Із цього листа можна певно зробити висновок, що ченці мукачівської єпархії в той час були уніатами і єпископи між собою були таємно прихильними, бо в протилежному разі ніяк не потерпіли б між собою схизматиків.

Ганьківчани домагаються маєтку для парафії, і тому що церква вже давно пустує,

²⁹⁰ а) Селепчені був тоді єпископом нітранським, архієпископом колочанським і найвищим канцлером королівства. Фесслер, *Gesch. v. Ungarn*. 9, с. 167. Рукописи гевенеські, в томі 69, с. 267.

nostri Basilii in Religionis Regimine, licet indignus, vices gero, maximopere propagationem praedictam exoptando, et meo muneri satisfaciendo, tamquam bonus Pastor oves meas agnovi, Ejusque petitioni benigne annui, et monasteria, et monachos praedictos huic Religioni, et meae obedientiae apostolica auctoritate univi, et incorporavi in Dei misericordia confisus. Et ad hoc, ut stabiles in dicta Unione vivant, supplic pro augmento Religionis Do-²⁹¹minationem tuam Illustrissimam rogo, ut Religioso huic, imo toti Religioni non dedigneris adesse, favore, atque Patrocinio tanti beneficii nunquam immemores Religiosi mei Illustrissimae tuae Personae, Tuisque perpetuam incolumitatem suis ad Deum orationibus precabuntur, et ex nunc in Patronum, et Protectorem agnoscendo mitto tibi litteras participationis, ut meritum nostri Ordinis ubertate, ac Sanctorum suffragiis munitus, felicitatis plenae fastigium assequi valeas. Datum in nostro sacro Monasterio sanctae Mariae Griptae ferratae, die 1-a Martii, 1664. D. Vestrae Illmae, ac Rdis-simae: humillimus servus, et obsequentissimus: Theophylus, Abbas Generalis totius Ordinis S. Basilii M.

Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino: Archi-Episcope Domino Georgio Scelepenci, Ungariae Cancellario.³

De Littera hac tute concluderis Monachos Religiosos Dioecesis Munkacsensis tunc fuisse Unitos; fuisse et Episcopos intra se fotos, nam secus intra se Schismaticos passi nequaquam fuissent.

Honykóczenses consequuntur Fundum pro Parochia, et Ecclesia jam pridem vacante,

²⁹¹ а) Szelepcsényi pro tunc fuit Episcopus Nitriensis, Archi-Eppus Colocensis, et Summus Cancellarius Regni. Fessler *Gesch. v. Ungarn* 9, pag. 167. Mss. Hevenessiana Tomo 69, pag. 267.

і подобається їм Михайло Блашовський, священник з Варала, якого вимагають і отримують 11 березня 1666 р.

Софія Баторі 1667 р. приводить в Патак отців-езуїтів і щедро обдаровує їх, хоч населення земплинського комітату чинить опір.⁶

Радванські віруючі 21 липня 1668 р. отримують землю для церкви вище маєтку під пагорбом напроти виноградників.

Глава 77
1660–1670

Соціально-політичне становище

Рік 1660 був для родини Ракоці згубним, бо ж Зузана Лорантфі, вдова Юрія I²⁹¹ Ракоці померла 18-го квітня, а її син Юрій II Ракоці, внаслідок рани, яку дістав біля Дьалу,^{a)} доставлений у Великий Варадин, помер 7-го липня. Залишилася вдова Софія Баторі та син Ференц I. Туркам, які 1666 р. вириваються із серенцького і егерського укріплень, спустошують сусідні околиці, угорці завдають нищівної поразки біля міста Мішкольц.^{b)}

Після смерті Ракоці турки, які роблять облогу Великого Варадина, тому що ніхто не може допомогти оточеним, захоплюють фортецю і горді прихильністю долі, розграбовують комітати Сатмар і Саболч і дістаються до острова Бодрог.

Феїшпан комітату Земплин, зібравши військо, щент розбив (турків) і потопив у річці Бодрог.^{a)}

Егерські та трансільванські паші, розлючені поразкою турків, погрожували угорцям всіма жахами і посіяли зерно майбутньої турецької війни. Для цього необхідно було зробити велику підготовку, з чого випливало обезсилення народу.

Рік 1661 для них не був легким. Турки, не бажаючи признати Івана Кемєня, новооб-

b) Szirmay, Notitia C. Zemolény, pag. 212.

²⁹¹ a) Fessler, Gesch. v. Ungarn, pag. 72, має Самошфалва. Балайті, с. 123 – Дьалувар.

b) Сірмай, Notit. C. Zemplény, pag. 189.
в) Там же, цит. праця, с. 191.

et sibi complacent in Michaële Blazsószi Parocho Várallyensi, quem expetunt, et optinent 11-a Martii, 1666.

A. 1667. Patres Soc. Iesu per Sophiam Báthory Patakinum introducuntur, et largiter dotantur, Comitatus Zemplény Universitate contradicente.^{b)}

Radvancenses Fideles obtinent Fundum pro Ecclesia supra possessionem infra collem versus vineas 21-a Iulii 1668.

Caput 77.

1660 – 1670.

Status Civilis.

Fatalis erat annus 1660. pro Familia Rákóczy, Susanna etenim Lorantfy vidua Georgii I²⁹¹ Rákóczy 18-a Aprilis, Filius vero ejus Georgius II. Rákóczy ex vulnere ad Gyalu^{a)} accepto Magno-Varadinum deductus, 7-a Iulii naturae debitum exolverunt, relicta vidua Sophia Báthory, et Filio Francisco I.

A. 1666 E Praesidiis Szerencsensi, et Agriensi Turcae erumpentes, vicinas plagas populantes, ad oppidum Miskólcz per Hungaros atrociter concutiuntur.^{b)}

Prostato Rákócio Turcae Magno-Varadinum obsidentes, nemine pro parte inclusorum auxiliante, Fortalitium capiunt, ac fortunae favore inflati, Comitatum Szathmár, et Szabolts depraedantur, imo ad insulam Bodrog delabuntur.

Supremus Comes Comitatus Zemplény collectis copiis ad internecionem fudit, et Bodrogo mersit.^{c)}

Turcarum caede exacerbati Bassae Agriensis, et Transylvaniensis, omnia dira Hungaris minati futuri Belli Turcici semen jecerunt. Quo fine magni apparatus, et plebis enervatio sequi debuit.

Non fuit mitior pro his annus 1661. Ioan-nem Kemény recentr creatum Principem

b) Szirmay Notitia C. Zemplény. pag. 212.

²⁹¹ a) Fessler Gesch. v. Ungarn pag. 72. habet Szamosfalva. Balajthy pag. 123. Gyaluvár. –

b) Szirmay Notit. C. Zemplény pag. 189.
c) Idem loco citato pag. 191.

раного князя Трансильванії, нападають на нього і так його переслідують, що він прийшов в Угорщину, на нещастя народу, через марамороський комітат і розмістився табором біля хустського замку. Але ані тут не почувачи себе в безпеці, осівся біля села Бене, березького комітату.^г Між тим його військо, позбавлене продовольства, грабує і спустошує околиці Мукачева.

Турки негайно йдуть вслід за ним, збочивши біля Лапоша, підійшовши до Надь Бани, переслідуючи Кемєня, все спустошують. Даремно закликають хустську оборону, щоб здалася, розмістилися табором під фортецею Ньялабвар.

Іван Кемєнь, славний полководець свого часу, обраний правлячий князь, бажаючи повністю зберегти князівство, стає Фабієм Кунктатором.²⁹² Не розраховує на власні сили, щоб досягти певної перемоги, кладе надію і довір'я на австрійську військову допомогу.

Висланий був, власне, вождь Монтекукулі, але він із страхом відправляється в дорогу, щоб не загинути з голоду в неурожайних областях. Надміру вимагає збір продовольства. Сірмай передає,^д що від земплінців він скоріше виривав, аніж вимагав. Маючи страх перед голодом, навантажував інші комітати, якщо не більше, то щонайменше так.

Монтекукулі проник, власне, в Трансильванію і біля Клавдіополя розташувався табором, але на тому ж шляху поранений, наче другий ворог, безславно поспішав назад на рівнини Угорщини. Року 1666 Ференц I Ракоці обирається князем Трансильванії і одружується з Оленою Зріні, дочкою Петра, графа і пана Хорватії.

У тому ж році після смерті Юрія Ліппая примасом королівства став Юрій Селепчені.

Спокій держави не був тривалим. Квіт магнатів і панівна верхівка важко переносили, що королівство Угорщини затиснуто до підніжжя Карпат протягом 140 років, а річки Дунай, Тиса, Сава і Драва орошують турецькі поля і, таким чином, Угорщина,

Transylvaniae Turcae agnoscere nolentes, bello adgrediuntur, et in tantum premunt, ut Is pro infelicitate populi per Comitatum Marmarossiensem Hungariam fugitivus intraverit castra metatus ad arcem Husztensem. Sed nec hic securum se credens, ad pagum Bene, Comitatus Beregh consedit.^д Interim copiae ejus, annona destitutae, partes Munkacsien-sis spoliand, et depopulantur.

E vestigio sequuntur Turcae, sed ad Lapos deviantes, Nagy Banyam delapsi, cuncta vastant insecuti Keményium. Perperam sollicitant Praesidium Husztense ad sui deditio-nem, infra arcem Nyalábvár castra posuere.

Joannes Kemény sui aevi Dux celebris, Princeps Regnans creatus, scrupulose Principatum tueri volens, fit Fabius Cunctator.²⁹² Viribus diffidet propriis, dum secura victoria secuta fuisset, spem, fiduciamque locat in copiis auxiliari-bus Austriacis.

Fuit equidem missus Dux Montecuculi, sed timide ingreditur viam, ne in partibus sterilibus fame intereat. Exactiones annonarias supra modum urget. Quantum a Zemplinien-sibus extorserit potius, quam requisiverit. Szirmay tradit.^д Reliquos Comitatus si non magis, timidus famis, certe minimum ita oneravit.

Montecuculi penetravit equidem ad Transylvaniae, castraque metatus ad Claudiopolim, sed eadem via absque ictu sclopi, velut alter hostis, ad campe-stres Hungariae partes inglorius remeavit.

Anno 1666 Franciscus I. Rákóczy eligitur Princeps Transylvaniae, et ducit Helenam Zrinyi, Petri Comitis, et Bani Croatiae filiam.

Eodem anno mortuo Georgio Lippay succedit Georgius Szelepcsényi Regni Primas.

Diuturna quies Regni non fuit. Flos Magnatum, et potentia Dynastarum aegre tulit: Regnum Hungariae a 140 annis restringi ad Pedemontum Carpatorum, Fluvios vero: Danubium, Tibiscum, Savum, ac Dravum agros Turcicos rigare, hacque ratione namine tan-

г) Fessler, Gesch., s. 89 і наст.

²⁹² а) Notitia C. Zemplény, pag. 194.

д) Fessler Gesch. -9. pag. 89. et sequ.

²⁹² а) Notitia C. Zemplény pag. 194.

яка складається з тридцяти комітатів, існує тільки по назві. Побоявались, що залишок давньої конституції загине між двома владами і, скоріше чи пізніше, вони попадуть під рабство або турецької, або австрійської влади.

Тому нещасливо вирішили, що треба випередити, і заявляючи Австрії, ухвалили, що Угорщина повинна бути передана під турецьку опіку.

Ватажками змови були: палатин Вешелені, канцлер Надажді та Боер, обраний секретар. Хорватське військо було повірене Петру Зрінію, військо ж Верхньої Угорщини призначене Ференцу Ракоцію, феїшпану шариського комітату.^б Вожді і магнати, навіть сам Таттенбах, були замішані до цієї невдалої змови.

І, незважаючи на те, що палатин Вешелені був мертвий,^в все-таки змова залишилась нерозкритою.²⁹³

Ефеб Таттенбаха, спійманий в крадіжці і переданий поліції, щоб уникнути кари, викриває змову і передає деякі документи, украдені від пана.

Внаслідок цього Зріні, Франгенпан і Надашді, а також зрадничий Таттенбах обезголовлюються. Ференц Ракоці, 25 річний повстанець, недосвідчений, спасає своє бідне життя за великі гроші.^а

Довга була б розповідь, якщо б я зупинявся на сумних наслідках цієї змови, поширених не менше на королівство, як на найбільш знатні родини. До цього добавились релігійні бунти. У Бартфі, Кошицях і Пряшеві та й в інших місцях, відбирають ре-

tum existere Hungariam e tredecim Comitibus constantem. Residuum adhuc Constitutionis avitae inter duo imperia periturum, et citius, tardius se aut Turcici, aut Austriaci Imperii servitutum subituros praemetuebant.

Quare praeveniendum esse infeliciter (statuere)* satuerunt (!), et renuntiando Austriae. Hungariam Turcicae tutelae subjiciendam decreverunt.

Conspirationis Capita fuere: Veselényi Palatinus, Nádasdy Cancellarius, et Bojer Secretarius electus. Militia Croatica credita fuit Petro Zrinyio; Superioris autem Hungariae exercitus Francisco Rákóczi Comitatus Sárossiensis Supremo Comiti assignatus fuit.^б Duces, et Magnates, ipse adco Tattenbach impliciti erant infaustae huic Conspirationi.

Et quamvis Palatinus Veselényi fuerit mortuus,^в Conspiratio tamen mansit indissoluta.²⁹³

Tattenbachianus ephoebus in furto deprehensus, ac Politiac resignatus, ut evitet poenam, Conspirationem detegit, et nonnulla Documenta hero subrepta praesentat.

In horum consequentiam Zrinyi, Frangepan, et Nádasdy, ac tardi us Tattenbach decapitantur. Franciscus Rákóczy 25 annorum Rebellis, inexpertus, magno aere miseram suam vitam redimit.^а

Longus forem, si tristes sequelas hujus Conspirationis in regnum non minus, quam nobilissimas familias dimanatas referrem. Accessere his Religionariae turbac; Bartfae Cassoviae, et Eperjessini, aliisque in locis adimuntur Ecclesiae Reformatorum, exinde

*) В оригіналі перекреслено автором.

б) Fessler Gesch. v. Ung. 9. 171. et sequ.

в) In nummo funebrali: In sylvis eminent cernitur Cedrus ruens cum inscriptione:

Alta ruit Cedrus, Sylvae trepitate minores.

Urbs habitata vale multis agitata procellis,

Tutior in Solimac moenibus hospes ero.

²⁹³ а) Quadringenta millia Rflnorum praestitit, et arces suas Praesidiariis Caesareis aperite debuit.

Fessler Gesch. v. Ung. 9. 190.

б) Фесслер, Gesch. v. Ung., с. 171 і наст.

в) На похоронній монеті (зображено): У лісі можна бачити високий падаючий кедр з написом: Високий кедр падає, дроздь малі ліси. Прощай населене місто, яке зазнало багато бурей, в стінах Соліми буду безпечнішим гостем.

²⁹³ а) Дав чотириста тисяч флоренів і повинен був відкрити свої фортеці для цісарських гарнізонів. Фесслер, 9, с. 190.

форматські церкви, внаслідок чого між громадянами виникає щоденна взаємна ворожнеча.^б

Незадоволені, які були позбавлені допомоги дома, шукають і знаходять захист в Трансильванії. Озброєний загін із Трансильванії вдирається в комітати Мараморош, Угоча, Берег, Унг та Земплін. У Великому Севлюші чинять жорстоку розправу над двома францисканами, які недавно відібрали реформатську церкву, були зайняті витягуванням тіла Івана Капістряна із якогось колодязя.

Ті ж самі повстанці, спустошуючи наші краї, в Уйгелі розграбовують Павлінів.

Кошицький цісарський гарнізон визначає незвичайну суму грошей як гонорар для того, хто уб'є повстанців, або доставить спійманих.

Згадані комітати, надміру засмучені, особисто направляються до Кошиць. Славні герої гайдонських міст змушені йти вслід за загоном під карою смерті.

Спанкау, цісарський генерал, біля Кошиць поранений.

Притисянські краї з одного і другого боку в 1673 р. стають ареною війни і взаємних вбивств.

Битва біля Надь Калло нещасливо завершилась для цісарського війська, тому що небагато поранених залишилися живими.

Хто буде перераховувати ворожнечу і взаємні вбивства, які відбулися в цих краях? Полонених садять на палю.²⁹⁴

Ще сумніші часи наступають від 1676 року, як початок боротьби куруців, і слідує люте повстання Текелія. Куруци і лабанци в 1678 р. взаємно лютують проти себе.

Рід людей був, за словами Фесслера, напів турки, напів угорці.

Коб, цісарський генерал і губернатор, наказав пронести по 13 комітатах колесо, палю і закривавлений меч, як знаки майбутньої дії.

Свої погрози сумлінно виконав у Кошицях, одних дворян дав ув'язнити, шістьом відрубати голови, якогось облупленого

mutua quotidiana hostilitas inter Cives enata.^b

Discontenti animi domi auxilio destituti in Transylvania quaerunt, et inveniunt praesidium. Turma armatorum e Transylvania inundat Comitatus Marmaros, Ugoosa, Beregh, Ungh, et Zemplény. Nagy Szöllösi duo Franciscani non pridem Ecclesiam Reformatis adimentes, circa Corpus Joannis Capistrani e puteo quodam eximendum occupati, crudeliter mactantur.

Idem rebelles vastando nostras Partes. Ujhelyini Paulinos expilant.

Caesareum Praesidium Cassoviense notabilem summam pecuniarum exponit titulo praemii, qui Rebelles interficeret, aut captos adferret.

Praefati Comitatus summe exacerbati, personaliter Cassoviam tendunt. Hajdonicalium oppidorum celebres Heroes sub poena mortis turbam sequi coguntur.

Spankau Caes. Generalis ad Cassoviam concutitur.

Evadunt Cis, et Trans Tibiscanae Partes Theatrum belli, mutuarumque caedium 1673.

Ad Nagy Kalló pugna pro Caesareis infelix, quia tantum pauci vulnerati superstites erant.

Hostilitatem, et mutuas caedes in his partibus exercitas quis enumerabit? – Capti sudibus adtrahuntur.²⁹⁴

Tristiora adhuc tempora instant ab anno 1676 velut initium Kuruczorum, et sequitur Cruciatam Revolutio Tökölyiana. Kuruczones, et Labanczones mutuo in se saeviunt 1678.

Erat Genus hominum secundum Fesslerum Halb-Türk.-Halbroher Unger.

Cob Generalis Caesareus, et Gubernator per 13 Comitatus circumferri jussit: Rotam, palum, et cruentum gladium, velut totidem signa pro re futura.

Minas suas Cassoviae executus est fideliter, alios nobiles incarcerando, sex decollari, quemdam ferme decoriatum igni admoventi.

б) Фесслер, Gesch., 9, 217.

b) Fessler. Gesch. 9. 217.

припалити і обсмаженого відпустити, багатьох інших по-різному жорстоко замучив.

Куруци і турки роблять те саме з німцями.

Року 1678 Текелі, спускаючись з околиць Надь Бая, захоплює успадковану фортецю Хуст, нападає на Земплин через Мукачєво і Ужгород, скрізь находити прихильників і спокійно рухається вперед.

Не є моєю метою прослідкувати хід боїв та мішлїву долю Текелїя, вистачить зауважити, що виникла чума, супутниця війни, люди помирали без всякої допомоги. Ужгородський парох Петро Камінський з сумом спостерігав, що між його прихожанами збільшилась гибель, що в Ужгороді залишилось би тільки шість живих людей, настільки був схвильований, що зробив обїтницю відвідати святе місто Єрусалим і висловити побожне прохання біля могили господа, щоб бог припинив таке страждання. (Чума) виникла в місяці березні і припинилася у жовтні²⁹⁴ 1679 р.

Ані наступні роки не були щасливими. Текелі, щоб бути ближче до Олени Зринї, господинї в Мукачєві, і гарної вдовицї Ференца Ракоцїя, яку він виявив, і після смертї Софїї Баторї одружився з нею, розташовується табором в околицї Надь Капош, міста ужанського комітату.⁶

Цей шлюб не можна назвати сприятливим для цих країв, тому що Текелі 1682 р. набрав 14 тисяч новобранцїв з маєтків дружини.

Пихатїсть турків та угорцїв²⁹⁵ дійшла до того, що Текелі був проголошений королем Угорщини. Хоч придбання королївського титулу не перешкоджало, доля Текелїя ставала гіршою з дня на день.

Незадоволений своєю долею, лютує проти самих своїх друзїв, як таких, що перешкоджають його успїхам. Захопивши фортецю Ужгород, хоч і дав у Кошицях відрубати голову Сїгїзмунду Другету, Василю Баркоцїю, Андрїю Шемшею та іншим, однак не зумїв повернути долю на свій бїк.

et adustum expediri jubendo, aliis multis diversa crudelitate e medio sublatis.

Id ipsum Kuruczones, et Turcae cum Germanis exercent.

A. 1678 Tökölyi e partibus Nagy Bányensibus descendens, occupat arcem haereditariam Huszth; per Munkács, et Unghvár involat ad Zemplény, ubique nactus assecclas, et progreditur imperturbate.

Non est scopus meus armorum cursum, et volubilem fortunam Tökölyii sequendi, sufficiat praenotasse: Pestem belli sociam exortam esse, moriebantur homines absque mutuo auxilio. Unghvariensis Parochus Petrus Kaminszki moestus spectavit inter suos Fideles in tantum auctam stragem, ut Unghvarini dumtaxat sex homines vivi superstites forent, in tantumque compunctus fuit, ut votum fecerit Sacram Urbem Hyerosolimas adeundi, piisque preces ad Sepulchrum Domini fundendi, dummodo sisteret Deus tantam plagam. Erupit mense Martio, et Octobri cessavit.^a 1679.

Nec sequentes anni erant feliciores, Tökölyi ut vicinior sit Helenae Zrinyi, Dominae in Munkács, et formosae viduae Francisco Rakoczianae, quam deperiebat, et mortua 1681 Báathory Sophia, in uxorem duxit, stativatur circa Nagy Kapos, Comitatus Ungh oppidum.^b

Matrimonium isthoc pro his partibus favoreabile ideo nequit dici, quia Tökölyi e Bonis Uxoris 14 mille Tyronum collegit a. 1682.

Insolentia Turcarum, et Hungarorum²⁹⁵ eo processit, ut Rex Hungariae proclamaretur.

Accessione Tituli Regii non obstante, fortuna Tökölyiana quotidie fit deterior.

Fatis suis indignatus, in ipsos amicos suos, veluti totidem obstacula progressuum, saevit. Occupata arce Unghvár, Sigismundum Drugeth, Ladislaum Barkóczy, Andream Semsey, et alios Cassoviae decapitari fecit quidem, sed fortunam suis partibus flectere nequivit.

²⁹⁴ a) Балайті, Munkács, pag. 82.

b) Фесслер, Gesch. 9, с. 297 і 307.

²⁹⁴ a) Balajthy Mnkács pag 82.

b) Fessler Gesch. 9. 297. et 307.

Після взяття Буди його військо наближається до гибелі.

Поки Текелі, невпевнений у пустому королівському титулі та в майбутньому, знаходився на іншому місці, Капрара з добре озброєним військом бере в облогу Мукачево і ніяк не захищене захоплює. Залишилось завоювати фортецю, але друга Амазонка – Олена Зріні вирішила захищати її. (Не помиляються теологи, які дають визначення мужності так: це є сила духа, яка не знає відступати, коли треба захищати свою справу.)

Олена, яка сумувала з приводу того, що батько загинув від меча, мати у в'язницях замучена, в надії, що чоловік відомстить її горе, воліла залишити скоріше руїни, ніж непорушені стіни.

Героїчний опір мав такий успіх, що ворог після п'ятимісячної облоги, після денних і нічних канонад, міг зайняти тільки розміщений поблизу маєток Паланк.

Спадкоємиця засвідченого біля Сигота благородства свого діда Миколи Зрінія, була б похоронена в руїнах, якби не була примушена зрадою Андрія Радича, капітана фортеці, який намагався згубно використати провіант, відкрити Капрарю фортецю 18 січня 1688 р.²⁹⁴

Олену з 12-річним сином Ференцем Ракоцієм та дочкою Юліянкою ведуть за триумфальною колісницею. Олену віддали в монастир Урзулунок для тихих і побожних вправ, сина Ференца направляють на виховання до єзуїтів. Олікуном сиріт признається єпископ явринський, кардинал Колоноч, а правителем маєтків Ференц Клобушицький.

До воєнного зла прибавляється голод 1690 р., який замучив більшу частину народу.

²⁹⁴

Глава 78

Іван Йосип Волошиновський де Тернова
1670–1680

Знаходжу примітку про те, що він був расціаном (рацом), на іншому місці, що

²⁹⁵ а) Fessler, *Gesch. v. Ung.* 9, c. 415.

Buda capta per Caesareos ejus arma declinat in perniciem.

Dum Tökölyi vano titulo Regio, et futura ambiguus spe alibi versaretur, Caprara exercitu instructus solido, Munkacsinum obsidet, et nullatenus munitum coepit. Restabat Fortalicium expugnandum, sed altera Amazo – Helena Zrinyi defendendum decrevit. (Non errant Theologi, qui virtutem definiunt. Esse animi vigorem, pro tuenda sua causa cedere nescium.)^o

Helena gladio amissum Patrem, Matrem in carceribus pereuntem lugens, maritum vindicem futurum sui doloris sperans, rudera potius, quam integros muros tradere maluit.

Heroica Resolutio tantos effectus produxit, ut hostis post 5 mensium obsidium, diurnos, nocturnosque tormentorum lusus nequidem adsitam possessionem Palankā suam reddere potuerit.

Avi sui Nicolai Zrinyi ad Szigeth testatae generositatis haeres. ruderibus sepulta fuisset, si Capitanei arcis Andreae Radits perfidia – annonam inutiliter consumi curantis – non fuisset coacta arcem 18-a Jan. 1688. Caprarae resignare.^a

Helena cum 12 annorum filio Francisco Rákóczy, et filia Julianna in triumphum ducitur. Helena traditur silentio, et piis exercitiis Claustrī Ursulinarum, Franciscus filius Societati Jesu educandus committitur. Orphanorum Tutor Episcopus Jaurinensis Cardinalis a Kolonoch, Bonorum vero administrator Franciscus Klobusiczky constituitur.

Bellicis malis accessit fames 1690. populū majori ex parte enecans.

²⁹⁶

Caput 78.

*Joannes Josephus Volosinowski, de Ternova.
1670 – 1680.*

Notatum invenio: eum fuisse Rascianum, in alio loco e Polonia Ruthenum, postremam

²⁹⁵ *) В оригіналі перекреслено автором.
а) Fessler *Gesch. v. Ung.* 9. 415.

він русин із Польщі, останнє зауваження, хоч і не певне, заслугоує на увагу, воно передає ім'я його роду: із Тернови.

На підставі того, що читаємо в щоденнику де Камеліса, а саме: «Іван Завидовський, вікарій крайнянський, 44 річний, висвячений Волошиновським, єпископом мукачівським, перед 20 роками», можна зробити висновок, що він прийшов у цей край, будучи вже висвяченим єпископом. Таким чином, певно можна сказати, що в цих краях він був мандрівним єпископом, невідомо, звідки прийшов і хто його прислав. Здається, що резиденцію мав у Мукачеві, потім із Мукачева був вигнаний.

Рукопис Б. розповідає про цього єпископа так: «Коли 1662 року прийшов у Пожонь і в присутності архієпископа естергомського Юрія Ліппая складав присягу католицькій вірі згідно приписаної форми, висвячений на єпископа в базиліці св. Мартіна за того ж архієпископа причащався неквашеним хлібом і всупереч дисципліні східної церкви під час посту їв риби, піджарені на маслі». На все це точно звернув увагу вірний свідок тих часів Михайло Андрелла, загально прозваний Мікока, того часу оросвигівський парох, який особисто був у Братиславі. На підставі того, як наполегливо заперечував церковне об'єднання з тим же єпископом Йосилом, ніколи не хотів признати його за свого єпископа і не переставав умовляти інших священників, щоб робили те саме.

Ніщо не може підтвердити цю оповідь. Якби Волошиновський, відправившись у Братиславу, був заново висвячений, як і Парфеній, дістав би від Юрія Ліппая свідоцтво про перевисвячення і був би направлений в мукачівську єпархію як єпископ, або,²⁹⁷ якщо в той час Парфеній ще жив, у функції помічника, або навіть єпархіального інспектора. Гевенешші зберіг всі вищевказані документи Парфенія, рівно ж зберіг би був і Волошиновські.

Розповідь із писань Мікоки не може бути викинута, бо ж там говориться про таке, що переконує. Вся історія Мікоки повинна бути віднесена до часів де Камеліса.

praenotationem si non certam, probabilem reddit Praedicatum ejus c' Тернови.

Jam Episcopum consecratum ad has oras devenisse ex eo conici potest, quod in Diario De Camelisiano legatur: Joannes Zavidowski, vic. Krajnianszki, annorum 44 ordinatus a Voloszywskoho Episcopo Munkacs. ante annos 20. Itaque tute concludi potest. fuisse vagum Episcopum in his partibus, unde venisset, et per quem missus? nescitur. Sedem Munkacsini habuisse videtur, postea Munkacsino ejectus est.

MSS. B. de hoc Episcopo fabulatur dum anno 1662. Posonium compareret, ac in praesentia Archi Episcopi Strigoniensis Georgii Lippay juxta formam praescriptam Fidei Catholicae Professionem eliceret, sub eodem Archi Episcopo in Basilica S. Martini in Episcopum reconsecratus in azymis communicavit, et contra disciplinam Ecclesiae Orientalis pisces in butyro frixos diebus jejunalibus comedit, quae omnia, et singula personaliter eorum testis – Michael Andrella, communiter Mikóka dictus, pro tempore Oroszvéghensis Parochus accurate solus animadvertit, ac vel eo solo ex motivo, quemadmodum Communionem Ecclesiasticam cum eodem Josepho Episcopo constanter recusabat, ita nec unquam pro suo eum Episcopo agnoscere volebat, et alios Comparochos suos ad ipsum faciendum exhortari non desinebat.

Narrationem hanc nihil est, quod fulciat, si Volosinowski Posonium profectus reconsecratus exstitisset, per Georgium Lippay sicut Parthenius Testimonialibus literis de reconsecratione provisus, et ad Titulum Dioecesis Munkacsiensis qua Episcopus, aut²⁹⁷ siquidem pro tunc Parthenius adhuc vixerit, in qualitate Coadjutoris, aut saltem visitoris Dioecesani constitutus, et expeditus fuisset. Hevenessi conservavit Parthenii omnia documenta, superius allata, Volosinóvszkiana pariter conservavisset.

E scriptis Mikókajianis narratio erui neguit, imo talia ibidem continentur, quae evictum reddunt: totam Historiam Mikokajanam ad tempora de Camelisiana referendam esse.

Говорячи про своє ув'язнення, згадує, що єпископ Бенкович йому сказав: «Йосип – це твій єпископ». Хронологія підтверджує, що це треба розуміти не про єпископа Волошиновського, але про єпископа Йосипа де Камеліса.

Варадинський єпископ Бенкович ввів на посаду де Камеліса 1690 р., тоді його обов'язком було коротко сказати: «Йосип – це твій єпископ».

Року 1692 той же Бенкович передає маетки інсталованому єпископу.

Стор. 236: «Я відступив від тих невірних християн, які приходять із Рима». Ясно, що мовиться про єпископа, який прийшов із Рима.

Грамоти, які засвідчують про єпископство Йосипа Волошиновського, які можна знайти в єпископському архіві, є такі:

Якомусь Андрію дає призначення в село Рогош такими словами:

Іосифъ Стерновы Волошыновскій Милостію Божією Православный Єпископ Мункачевскій, Краснородскій, Маковецкій, Маримороскій, Спискій, и вся земли угорскія, от Его Ясности Цесарской наданный:

По Благодати Престаго и животворящаго Духа данно смиренію вашому и Высочайшаго Архерея Гда нашего Іиса Хрїста сего Богобойнаго мужа именем Андрея всяким опасным изтязаніем изпитавше, и достовѣрными свѣдѣльствы онем увѣрившеся по симже испорученіе ѿ изповѣдавашаго его Духовнаго оца вземше суди²⁹⁸ хом его достойна быти Святаго сана Пресвитерскаго, и тако Чиновне по всѣх степенех аж насамый вышшій Степеній чин Пресвителства рукоположихом Его, когдаму и престолу Стаго Архистратига Михаила до села досоти, о немже всякому Іерею приѣмлющему сіе наше писаніе свидѣтельствуем, яко достойный ест и точію вся священническія обряди оправляти, но и приходящих к нему изповѣдатися грѣхов своих, и мати власть звязати, и разрѣшити челоуѣком согрѣшенія новящіяже и неудоб разсудія ко нам Епїпу оуголосити и матъ, а ѿ Престола до негоже посвящен ест без нашего Єпископскаго Благословенія никогдаже преходити и мат, да не явится, на томужде єдному престолу выну присѣдай должен будет помолитися ѿ спасеній дїш наших челоуѣческих, прилежатиже трезвенію чтенію, оученію, и молитны да вѣрных и мудрых служителей мзду ѿ руки воздаючаго комуждо подѣлом его възпріймет, извѣсною же ради оувѣренія дается ему сіе наше рукою подписанное и печатію Єпископкою (!) нашею запечатлиніе Писаніе, писан при Храмѣ Ржїтва Прїстой Бїцы, в сель Свалявѣ Року 1692 Мїяя фербуаря дня 10. Выше реченый Епїп, рукою власною.

Слїдує інша (грамота), подібна до цієї, якою дає призначення на диякона Василю Тієсневичу:

Іосиф Стерновы Волошиновскій Милостію Божією Православный Епїп Мункачевскій Красно Бродскій, Маковецкій, Маримороскій, Спискій и вся земли угорскія ѿ Его Ясности Цесарской наданный, извѣсно творим сим писаніем нашим кому о том видати будет належно Аменовите: Боголюбивым²⁹⁹ Епїпом поне обрѣтающимся, и пречесным

De sui incarceratione loquens, commemorat Benkovich Episcopum sibi dixisse Ez a Püspököd Iosephus; – quae non de Episcopo Volosinowski, ast de Episcopo Josepho de Camelis intelligenda esse chronologia probat.

Benkovics Episcopus Varadinensis installavit de Camelisium a. 1690. tunc officii ejus fuit singulis dicere cz a te Püspököd Josephus.

A. 1692. Idem Benkovich Bona resignat Installato Episcopo.

Pag. 236. Оступих ложных тых хртїанов, из Риму приходящих. patet sermonem esse de Episcopo Roma adveniente.

Vestigia Diplomatica Episcopatus Josephi Volosinowski, sunt sequentia, in Archivo Episcopali reperibilia:

Cuidam Andreae dat Investituram ad Possessionem Roszos, tenore sequenti:

Aliud huic simile occurrit, vigore cuius Basilio Tiesnevics Diaconalem dat Investituram

Іереєм въ намѣстницѣ, рѣки латорицкѣ и повсюду въ Дієцезіи нашой, при Благословеніи нашомъ Архипастырскомъ дозвѣдомости доносимъ ижъ Боговойный сей Василій Гіесневичъ нижныхъ верецкихъ желаючи ѿ насъ Архи Ерея Благословенія, и посвященія посвѣдѣтельству Оца Его Духовнаго достойна быти по степеняхъ поставикомъ его, во чины поряднѣе, въ Братарѣ, въ заклинатель свѣщеносцы, въ четцѣ, въ пѣвцѣ, въ под діяконы, и во діяконство произвѣдохомъ его по благодати дару все стѣго, и животворящаго Дѣха, емуже даемо власть діяконская стую литургію ѿправляти и де служитя во Церквахъ основанно поновленію, и ѿ сщенію, ѿ немже даемо свѣдѣтельство сіе со притисненіемъ печате нашея монастырскія катедры нашой изволилисмо рукою вся Архі Ерейкоко подписати, во Сель нишнихъ Верецкихъ Міѣца Сеп:рія дня ді: ѿ воплощенія Сѣа Бжїя ѿхѣд. вышше реченный Епѣископъ рукою власною.

Нарешті, свѣдоцтво третього чину про надання нимъ синові священика із Руськова святихъ чинів:

Іосифъ Стерновыи Волошиновскій Милостію Бжїєю Православный Епѣископъ Мункачовскій и вся земли Угорской ѿ ето Ясности Цесарской надданныи.

Извѣстно творимъ писаніемъ нашимъ ко³⁰⁰ о томъ вѣдати надлежитъ Іменовате яснѣ Великоможный Колици Панѣ нашой милостивной, и Паномъ Патромъ и всему Дховенству Епѣископїи Мункачевской то ознаймую, ижъ емъ поставивъ изъ рускаго Іванъ свого сѣна подъ даннаго Великоможной Королици, али не до Русчинской Церкви: Едно тамъ де собѣ можетъ найти Парохію инде, и ѿецъ Юрко Русчинскій, аже бы цѣле зосталъ изъ сѣомъ своимъ при Церкви стѣго Димитрія, ажъ то бы му паранчовалъ и упирался на его Парохію повиненъ дати на Городъ р:золотыхъ безъ всякой ѿпомяности. На немъ зостала вѣрная, бо має бѣзоншаги судїя при котрыхъ записалъ жадну перешкоду нечинити ей то подданное Юркови и его дѣтомъ нашто для лѣпшой вѣры подписаю притиснымъ печате нашой во Монастырю Мало Березномъ при храмѣ стѣго николаы Року Б:го ѡ, х, о, е. Мѣсяця Декебрї дня десятаго. Вышше реченный Еп:пѣ укою власною.

Ці три документи, які не було можливо краще переписати, приводжу не тому, начебто вони цінні своїмъ змістомъ, але тому, щобъ була ясна політика і культура часу. Єпископи, які вели мандрівний і жебрацький спосіб життя, виконували свої обов'язки, створюючи священиків з недостатньою теологічною освітою. Сини священиків і дяки були кандидатами св. чинів.

Самі розподіляли формати, щоб могли збирати такси на проживання. Ось чому повинно було панувати грубе незнання. Сам єпископ, зрештою, навчився вдосконалювати стиль щоденним читанням літургійних книг. Ченці вдячно вітали єпископів у монастирях, щоб могли стати учасниками³⁰¹ зібраної милостини.

Tandem tertii Ordinis Testimonium de collatis per se

Parochi Ruszkóczensis filio SS. Ordinibus:

Tria haec documenta, quae melius exscribere impossibile est, adduco, non ac si essent tenore suo ponderosa, sed ut temporum appareat Politica, et cultura. Episcopi vagam, ac mendicatoriam agendo viam, Pontificalia exercuere, creantes Presbyteros exigua praeditos institutione Theologica. Sacerdotum filii, et Cantores erant Candidati SS. Ordinum.

Ipsi distribuere Formatas, ut Taxam percipere, et vitam sustentare possin. Unde crassa ignorantia regnare debuit. Ipse Episcopus saltim Stylum suum ex librorum Liturgicorum quotidiana lectione perpolicire didicisset. Monachi libenter patiebantur Episcopos in Clausuris, ut collectae Eleemosinae, ³⁰¹participes reddi valeant.

Софія Баторі
1660–1680

Перед тим як продовжу серію єпископів, я повинен згадати про цю славу матрону вже й тому, як відомо, що вона уділяла свою ласку також духівництву грецького обряду.

Народилася в католицькій сім'ї, але одружена з князем Трансільванії, молодшим Юрієм Ракоцієм, дуже жорстоким переслідувачем католиків, явно не наслідувалася виконувати культ своєї релігії, тимчасово таємно сповідалася у отців єзуїтів.

Після смерті чоловіка відкрито визнала свою віру; всі маєтки і фундації, передані перед тим її чоловіком реформатам, приділила католицьким священикам.

Балайти² жалісно нарікає, що сонце над Мукачевом приховалося, після того як вона запросила єзуїтів до Мукачева, і не дарма, бо один із них, який знаходився в Мукачеві як постійний місіонар, займався вихованням сина Ференца II, інші очищали притисянські околиці від реформатської зарази.

Не маю намір перелічувати документи про її набожність і свідцтва про її релігійність, та не можу промовчати про те, що вона була доброзичливою до грецького обряду. В той час як інші землевласники, не признаючи руських пресвітерів за справжніх священиків, продовжували, подібно як на селян, своїх підданих, накладати урбаріальні податки, ба навіть тілесно карати, вона наділила духівництво своєю опікою. З-поміж багатьох інших торкнуся деяких листів помилування:

«Софія Баторі, (дружина) милостивого колись пана Юрія Ракоція, князя Трансільванії, пана частини королівства Угорщини і графа сикелів і т. ін. ласкаво вітаємо всіх і кожного, префекта усіх наших маєтків, генер. Павла Чернея, а також благородних і знатних: Сігізмунда Борнемісу, керівника маєтків, обліковця і всіх інших службов-

²⁰¹ a) Monogr. Munkács, с. 124 і наст.

Báthory Sophia.
1660 – 1680.

Antequam Seriem prosequar Episcoporum, celebris hujus Matronae vel ideo mentionem facere debeo, quod gratias suas etiam Clero Ritus Graeci distribuisse comperiat.

Fuit Catholicis Parentibus nata, sed nupta Principi Transylvaniae juniori Georgio Rákóczy, acerrimo persecutori Catholicorum, Cultum Religionis suae palam exercere ausa non est, interim Societatis Iesu Patres Confessores occulte adhibuit.

Marito mortuo aperte reasumpsit suam Fidem; Omnia Beneficia, et Fundationes per maritum antea Reformatis collata Catholicis Sacerdotibus tribuit.

Balajthy² Solem super Munkács obscuratum esse lamentatur, dum Societatis Jesu Patres Munkácsinum evocavisset, nec vane, horum etenim unus Munkácsini perpetuus Missionarius residens, filii Francisci I. educationi intendebat, alii Cis-Tibiscanas partes (:Tisza Mellyék.) labe Reformatorum infectas purgabant.

Non est intentio mea Documenta pietatis, et Testimonia suae Religiositatis enumerandi, sed silentio praeterire nequeo. Eam Ritus quoque Graecum fovisse. Dum alii Terrestres Domini Presbyteros Ruthenos pro veris Sacerdotibus non agnoscentes, ceu rusticae Conditionis homines, suosque subditos datis Urbarialibus, imo etiam poenis corporalibus subijcere pergerent; illa Clero Protectionem suam tribuit. E pluribus aliis Grationalia ejus nonnulla attingam.

Sophia Batory(!) Celsis. quond. Domini Georg. Rákoczy Principis Transylvaniae Part. Regni Hungariae Domini, et Sicutorum Comitatus et Rēta, Universis, et singulis Gener. Paulo Csernay universorum Bonorum Nforum Praefecto, Egregiis item, et Nobilibus. Sigismundo Bornemisza, Bonorum Provisori, Rationistae, ac aliis quibuslibet officialibus arcis

²⁰¹ a) Monogr. Munkács. pag 124. et sequ.

ців нашого мукачівського замка, а також всіх інших, яких стосується, або буде стосуватись,³⁹² теперішніх і майбутніх, яких згідно часу треба встановити. – Звертаючи ласкаво увагу на покірне прохання священника Василя, який проживає у нашому селі Стребічові, околиці Лучок, що належить до нашого замка і, водночас, беручи до уваги його церковне положення, його дім ми звільнили від уз походження і від інших занадто важких робіт, ми ласкаво зробили його вільним, таким чином, і він, як і всі інші священники, які живуть у цій околиці, на підставі урбарія повинен внести чотири форинти щороку. Наказуємо ласкаво всім нашим вищезгаданим службовцям, щоб згаданому священнику Василю залишили його повільську свободу і не примушували ані його особисто, ані його тварин виконувати господарські роботи, як всі інші священники, так і він хай користується своєю прерогативою поки правдиво служить своєму духівництву, додавши також таку умову, якщо б названого священника перша дружина померла (проти строгої заборони їхньої віри), він одружився б з іншою, то, само собою, цей наш ласкавий доброзичливий лист втрачає силу і кожний його пункт перекреслюється, тобто, хай цей священник повертається в кріпацтво.

Для підтвердження всього ми дали цього листа нашого, підписаного нашою рукою і зміцненого нашою печаткою. Дано в нашому мукачівському замку дня 10-го місяця січня року господа тисяча шістсот сімдесят першого. Софія Баторі в. р. (м. п.)» –

Із епархіального архіву. Привілеє. № 7.

Звільняє, власне, священника Василя від панщини, але ставить умову, щоб він зразкове життя, дотримувався принципів канонічного права щодо шлюбу священників під карою, яка впливає з подвійного шлюбу.

Крім того ясно, що священники в той час були аморальними, забувши про свій стан, мали по дві жони, не дивно, позбавлені духовної і моральної культури, віддавалися тілесній насолоді, звичайно,³⁹³ цього вони не робили б, якби мали постійного єпископа, який турбувався б про церковну дисципліну.

Nrae Munkács, cunctis etiam aliis, quorum interest, seu intererit, mo.³⁹² dernis, prout et futur. pro tempore constituendis, Salutem cum Favore. Munkács(!) Várunkhoz tartozó Lutska vidéki Strebicsai falunkb. lakó László Papnak azért való alázatos Instantiájára kgés Tekintetünk lévén, s edcserszmind Ecclesiai hivatallýátis kglmesen meggondolván, házát az szállokk condescensiójától eximáltuk, és más rendkívül való szolgálat elszedéstül Révestül kglmesen immunissa tettük: ugy mindazonáltal, hogy ő is mint más több ezen vidéken lakó Papok az Urbariom szerint négy forint vonás pénzt annuatim tartozzék be szolgálatni; Parancsolván kglmesen fellyebb megírt minden Tiszteinkk. meg nevezett László Papot Papságának szabadságában meg tartrtsák, és se maga személlýében, se marhájaban paraszti szolgálatra ne erőltessék, hanem mint más Papok az szerint eő is praerogativájával élhessen, valamig igaz Papságában szolgálhat, ea etim conditione annexa. hogy ha ezen fellyül meg nevezett Pap (:az magog vallásának erős tilalma ellen) meg halván, mostani első Felesége, azután mást venne magának, tehát eo facto ezen kglmes Annuentionalis Levelünk. semmi vigora ne légyen, hanem minden punctumiban simpliciter cassáltassék, az az maga is ezen Pap Jobbágyságra redeállyon.

Mellynek nagyobb bizonyágára attuk ez kezünk írása, és petsétünkkel erősített Levelünket. Datum in Arce Nostra Munkacsien-si. Die decima mensis Januarii, Anno Domini millesimo sexcentimo septagesimo primo. Sophia Batory m. p. (:L. S.) Ex Archivo Diocesano Privileg. Nro 7.

Elibertat equidem Ladislaum Sacerdotem a praestationibus Dominalibus, sed conditionem ponit, ut exemplarem ducat vitam. Principia Juris Canonici quoad Connubia Sacerdotum observet sub poena Bigamiae dictata incurrenda.

Patet praeterea Sacerdotes tunc temporis fuisse immorales oblitos sui status Bigamiam exercuisse, nec mirum, mentali, ac morali cultura carentes, desiderii corporis litabant, certe³⁹³ id non facturi, si stabili Episcopo. Disciplinae Ecclesiasticae intento fuissent provisi.

Але не тільки священникам дарувала звільнення, самому обряду надавала зовнішньої шани і святості, строго вимагала від усіх своїх службовців, щоб строго дотримували свята грецького обряду і не виганяли підданих на панщину.

(Наступний документ заслуговує на вічну пам'ять):*

³⁰³ Подібно під такими ж умовами звільняє Івана Петага (етаца) священника з села Завадки, що належить до домінії Міклош, 17 червня 1676.

(Грамотою) такого ж змісту, як і попередні, робить учасником своєї опіки і ласки Федора Кеку, священника з Руськова. В Мукач. замку, 25 жовтня 1676.

Завзяття її навіть посилювалось, відвідувала руські церкви, бажаючи бути прикладом своїм підданим. Повинна була знати руський обряд і письмо, тому що користувалась літургією на слов'янській мові, надрукованою у Венеції, на обкладинці якої ззовні можна читати: Баторі Софія, 16... 79.

Глава 80

Михайло Сербин, архимандрит і адміністратор Мукачівської єпархії

Одинокий слід його адміністрації гласить так:

Михаил Сербинъ Милостию Бжією Архимандрита Властитель Столицъ мункачовской.³⁰⁵

Вѣдомо нехай будетъ Чѣмъ Оцѣмъ завидовскимъ и всей Громадѣ и Чѣмному Оцу Іоану Челаковому: усмотривши Канонѣ несоборымъ всѣ обще позволяемъ всякое на Бженство оправляти развѣ одной Литургій котрая всѣмъ двоженцемъ, и Вдовыженцемъ естъ забороненна: тебѣ же бы есте безвсякой турбацѣи его належитую часть Парофїи ему пустили до великого собору, жебысте до Цркви его при пустили, и ключѣ не боронили приказуемъ, конечно а для льпшей вѣрѣ при печати Руку властную подписуемъ: Писанно вѣ монастыру мункачовскомъ Року Вожаго, ѿѿбѣ, Мѣсяца Декеврія.

Михаил Сербинъ Архи Мандрита Рука власная.

Sed non tantum Sacerdotibus immunitates tribuit; ipsi Ritui externam reputationem, et Sanctimoniam reddidit, stricte demandando cunctis suis Officialibus, ut Festa Ritus Graeci stricte observentur, neque subditi ad labores Dominales pellantur.

(Aeterna memoria dignum Documentum est sequens):*

³⁰⁴ Pariter Joannem Thetáts (etats) Sacerdotem in Possessione Zavidka, ad Dominium Szent Miklós spectante, praevis sub conditionibus immunitat. 17-a Junii 1676.

Eodem tenore, sicut priores, Theodorum Kéka, Ruszkóczensem Sacerdotem participem reddit Protectionis, et Gratiae suae. In arce Munkács. 25. Octobris 1676.

Zelus ejus ultro progressus est, Ecclesias Ruthenicas frequentavit, exemplo suis subditis esse volens, Ritum, et Litteraturam Ruthenicam noscere debuit, quia utebatur Liturgico Lingva Slavica Venetiis impresso; in cujus compactura ab extus legitur. Bathory Sophia. 16... 79.

Caput 80.

Michael Serbin, Archimandrita, et Administrator Eparchiae Munkacsiensis.

Unicum est vestigium administrationis ejus taliter sonans:

* В оригіналі перекреслено автором. Продовження на стор. 303 та 304 відсутні, грамота не дається.

* В оригіналі перекреслено автором.

Феофан Маврокордаті, архієпископ,
митрополит

Pteophan Maurocordati, Archi-Episcopus
Metropolitanus.

Невідомо, що це була за людина, звідки прийшов і як довго виконував апостольську місію в епархії.

Із-за його прізвища Маврокордаті певно скажеш, що він греком не був. Оба каталоги мукачівських єпископів називають його Маврокордаті-Лоховський.

Про те, що він був мандрівним єпископом свідчить наступний циркуляр:

«Феофан Маврокордаті, архієпископ, митрополит в Угорщині, опікун тих, які є грецької віри, архієпископ славної церкви, яка знаходиться біля Білого моря, а також тих віруючих грецького обряду, які знаходяться в околиці Мукачева, в комітатах Мамарорш, Берег, в Струцко околиці Маковиці, в комітаті Сепеш, в комітатах Надь Комаром, Немеш Сатмар та Угоча, таким чином, які знаходяться у Нижній і Верхній Угорщині.

Святі отці залишили в письмі і св. церков так розпорядилась, щоб священники були розумними, в своєму житті чистими, не жадібними, в усьому³⁰⁶ урівноваженими, що святі отці підтвердили в сто сімдесят дев'ятій статті, як і Великий св. Василій залишив, пишучи у дванадцятій статті, щоб не було священника, який має дві жони. Згідно нашій архієпископській посаді також і ми забороняємо, поручаємо і наказуємо, щоб священник не назначався на посаду священника до тридцяти трьох років, щоб диякони не виконували службу в церкві, не досягши двадцяти двох років; забороняю і те, щоб спочатку були дияконами, а потім одружувались, прокляття на тих, які, будучи священниками, без дозволу намісника переходять до іншої церкви, хай будуть прокляті і ті, світські особи, які вступають в шлюб з близькими родичами, знаходяться у своцтві або кумівстві, забороняю, щоб так робили. Як розумію і як розібрався, розмножилися бешкетники і злочинці, які живуть у родинних гріхах, про що св. апостол Павел так передав у першому

Quid hominis fuerit, unde venerit, et quousque in Dioecesi Apostolum egerit, non constat.

Neque Graecum eum fuisse tute dixeris ob cognomen Maurocordati, uterque Catalogus Episcoporum Munkacsiensium nominant Eum Maurocordati – Lochovsky.

Fuisse eum vagum Episcopum sequens Encyclica testatur: Pteophan Maurokordanti Archi Episcopus Metropolitanus Magyar Országban, a Görög vallásban lévőeknek Gondviselője, Fejer Tenger mellett lévő nevezetes Ecclesiának, s mind penigh Munkács vidéki, Maramorosi, Beregh Vármegyei, Struczko vidéki Makoviczoy, Sepes Vármegyei, Nagy Komáromi, Nemes (!) Szathmár, és Ugocsa Vármegyekben a szerént Alsó, és Felső Magyar Országban Görög valláson levőknek Fő Püspökjé.

A szent Atyák írásokban meg hagyták, és a Sz. Ecclesia úgy rendelte, hogy a Papok eszesek legyenek, életekben tiszták, nem versengők, minden³⁰⁶ módon figyelmen kívül hagyandók, mellyet meg erőssé tettek az Sz. Atyák az százhetven kilenczedik Articulushban, a mint Nagy Sz. László is tizenkettődik articulusban irván, hadta, két Feleségű Pap ne legyen, miis az mi Archi-Episcopusi Tisztünk szerint tilalmazzuk, hadjuk, és parantsoljuk a szerint, hogy harmintz három esztendőnek előtte a Pap Papi Tisztben ne szolgálhasson, az Diakonusok is huszonkét esztendeig az Isten Templomában tiszteteket ne tehessék; az ollyaténokatis tilalmazom, melly elsőben Diakonusságot viselne, és azután házassodjék meg, az ollyaténok átökká, legyenek, a melly Papokis Esperes hire nélkül más Ecclesiába mennének, azokis a szerint átkoztak legyenek, a világhi emberek pedig, kik atyafiságban, sógorságban, vagy komaságban házassodnak, az ollyaténokatis el tiltom, hogy ollyan dolgot ne miveljenek. A mint értem, és végrcis mentem, el szaporodtanak a botránkoztatók, és sógoros vétekben élők bünösök a mint Sz. Pál Apostol az Első Korinthusiakhoz irt

листі до корінфлян, в сьомій частині, в другому, десятому і одинадцятому віршах, щоб не було нікого, хто відділив би від чоловіка жінку, яка без причини була залишена. Якби з огляду на певні причини відділив, до смерті хай залишиться зобов'язаним, як Христос, пан наш каже у Матвія, в п'ятій частині, в тринадцятому вірші: «І хто (так говорить) одружитья з жінкою, яка без причини розведена, і той стає розпусником». Порушники цього згідно авторитету нашої архієпископської посади повинні сплатити сто форинтів його величності пану феїшпану комітату, монастирю повинні також здати стільки ж. Якби який-небудь священник таких обвинчав, то це стосується і його, бо поки бог дає нам здоров'я, згідно наших здібностей хочемо викорчовувати такого роду злочини і згідно нашої посади та уряду за допомогою інших проповідати, як це я опублікував на загальних зборах нашому святому престолу. Нашою печаткою ми підтвердили і видали за нашим підписом. Дано в нашому мукачівському монастирі тисяча шістьсот сімдесят³⁰⁷ сьомого року, місяця святого Юрія, тридцятого дня. Птеофан Маврокорданті (!) в. р.»

Глава 82

Порфи́рій Кулчинський, мукачівський єпископ, чернець ордену св. Васи́лія В. 1681–1686

Тому ставлю Порфи́рія перед Ієронімом Ліпницьким, бо цей був його віка́рієм.

Із листа архієпископа Селенченія відомо, що перед 1681 роком насправді мукачівський єпископ був призначений, але не мав резиденції. За змістом цього ж листа Ієронім Ліпницький, як будемо бачити, встановлюється віка́рієм, але, тому що саме в той час бушувало повстання Текелія, власне, герой Текелі був на зимовій стоянці з військом біля Надь Капоша і Мукачева, він не міг прийти до Мукачева і зайняти свою резиденцію, і тому що заворушення продовжувалися, затягнув аж по 1686 рік. Тоді Іван, король Польщі, по-друге звернувся до Леопольда, щоб той на його про-

levelében, az hetedik részben, második, tizedik, és tizenegyedik versekben irván, ekképen hadta, hogy né legyen olly ember, melly az Urától ok nélkül el hagyattott aszszonyi állatot el válaszszon, ha pedig bizonyos okokra nézve, el választanak, holtig kötelben maradjon, a mint Christus Urunk is mondja Sz. Máthénál, ötödik részben, harmintzegyedik versben. És a ki (-ugy mond.) ok nélkül el hagyattott aszszonyi állatot el veszen, azis paráznává teszi magát. E féléknek meg rontóit a mi Archi-Episcopusi Tisztünk auctoritása szerint azon Vármegyebéli Fő Ispány Ur Eő Nagysága ellen szár forintom maradjon, Klastromra is tartozik adni ugyan annyit. A melly Pap pedig é féléknek meg esketne, az is a szerént maradjon, mert még az Isten minket éltet, tehetségünk szerint é féle bűnöket ki akarjuk irtani, és másokkal is gyomlálatni Tisztünk, és hivatalunk szerint, a mint ezt Generalis Gyűlésében a mi Szent Székünknek publicáltamis, és szokott petsétünkkelis meg erőséteni akartuk, és kezünk írása alatt kiis adtuk. Költ Munkács allyi Kalasztromunkban. Ezer hatszáz hetven³⁰⁷ hét Esztendőben, Szent György havának tizenharmadik napján. Pteophan Maurocordanti. m. p.

Caput 82.

Porphyrius Kulcsinszki. Episcopus Munkacsiensis. Ordinis S. Basilii M. Religiosus. 1681 – 1686.

Ideo praepono Porphyrium Hyeronimo Lipniczki, quia hic fuit vicarius Prioris.

Revera fuisse ante annum 1681. nominatum Episcopum Munkacsensem, sed domo absentem constat ex Littera Archi-Episcopi Szelepcsényi, tenore cujus Hyeronimus Lipniczki, ut videbimus, vicarius constituitur, sed Revolutione Tökölyiana recte in promptu fervente, imo Heroe Tökölyi cum exercitu ad Nagy Kapos, et Munkács hyberna agente, Munkacsinum adpellere, sedemque suam capere nequivit, et perdurantibus turbis usque 1686. protraxit. Eotum Joannes Rex Poloniae altera vice Leopoldum requirit. ut nominatum jam Episcopum. interventionis

хання не відмовився затвердити призначеного вже єпископа. Зміст листа такий:

«Ясновельможному і наймогутнішому князю, пану Леопольду, з ласки божої обраному римському імператору, завжди величому і королю Германії, і Угорщини, Чехії, Далмації, Хорватії і Славонії і т. ін., архівождю Австрії, вождю Бургундії, Штирії, Каринтії, Карніолії та Виллемберги, графу Тиролі, брату і нашому наймилішому сусіду, Іван третій, з тієї ж ласки король Польщі, великий вождь Литванії, Русі, Пруссії, Масавії, Самогії, Кіовії, Волкінії, Подолії, Подлахії, Лівонії, Смолені, Северії та Чернеховії вітання і взаємні почуття, постійне поповнення. Ясновельможний і наймогутніший князю, брате і найдорожчий сусіде. Ваша величність подарувала перед трьома роками на нашу рекомендацію шановному Порфирію Кулчицькому, ордену святого Василя В., Мукачівське єпископство греко-уніатського обряду, про що ми з приємним душевним почуттям дізналися з його повідомлення, проте внаслідок постійних заворушень там в Угорщині до сих пір він не зміг зайняти резиденцію, подаровану йому вашою величністю, але палке прагнення¹⁰⁰ зберегти стільки душ у правильній вірі підбадьорює його прийняти турботу про них навіть під час воєнної бурі, яка там існує.

Тому з братським довір'ям настирливо просимо вашу величність, щоб на наше прохання не відмовилася затвердити і схвалити тому ж декларацію про вищезгадане Мукачівське єпископство.

Наші обов'язки до вашої величності при необхідності залишаться взаємними. Від душі бажаємо найщасливіших успіхів. Дано в нашому палаці в Яворові дня вісімнадцятого місяця травня року тисяча шістсот вісімдесят шостого, а нашого панування дванадцятого. Добрий брат і сусід вашої величності Іван в. р.»

Хоч день і рік призначення не вказані, згадані три роки, поставлені в грамоті тільки приблизно, не суперечать тому, що призначення відбулося до 1681 року. Крім того ясно, що мукачівська єпархія була уніатською.

suae suffragio confirmare non gravetur. Litterarum Tenor est sequens

Serenissimo, et Potentissimo Principi. Domino Leopoldo, Dei Gratia Electo Romanorum Imperatori semper Augusto, ac Germaniae, Hungariaeque, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae etc. Regi, Archiduci Austriae, Duci Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, et Willembergae, Comiti Tyrolis, Fratri, et vicino Nostro Charissimo Joannes Tertius, Eadem Gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithvaniae, Russiae, Prussiae, Masaviae, Samogitiae, Kioviae, Volchinitiae, Podoliae, Podlachiae, Livoniae, Smolensae, Severiae, Cserniechoviaequae. Salutem, ac mutui affectus continuum incrementum. Serenissime, et Potentissime Princeps, Frater, et vicine Charissime. Quod Majestas Vestra ante triennium mediante commendatione Nostra Venerabili Porphirio Kulcsycki Ordinis Divi Basilii M. Episcopatum Munkacsensem Ritus Graeco-Uniti contulerit, grato animi sensu ex ipsius relatione accepimus; cum autem ob continuos hucusque in Hungaria motus possessionem Sedis a Majestate Nostra (!) sibi collatae hactenus adire, ac firmare nequiverit, Zelus vero, et fervor conservandarum tot Orthodoxae Fidei animarum cum incitent etiam durante ibidem bellitestate curam illarum suscipere.

Eapropter fraternali a Majestate Vestrae contendimus fiducia, quatenus Nostrae interventionis suffragio declarationem praedicti Episcopatus Munkacsensis Eidem confirmare, et approbare non gravetur.

Constabunt mutua Nostra Majestati Vestrae gravis occasione officia. Cum prosperi mos rerum eventus ex animo apprecamur Datum in Palatio Nostro Javoroviensi, die decima octava mensis May, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo, octogesimo sexto Regni vero Nostri duodecimo. Majestati Vestrae bonus Frater, et Vicinus Joannes m. p.

Cum non assignetur dies, et annus nominis nationis, attactum in Requisitoriis triennium tantum opinative positum non impedit, quae minus etiam ante a. 1681. nominatio intervenisset; patet insuper Dioecesim Munkacs Unitam fuisse.

Рукопис Б. розповідає про Порфінія, що він же був призначений Леопольдом за рекомендацією Івана, польського короля, ще за часів Парфенія. Коли прийшов до Мукачева, Петроній Камінський робив йому перешкоди. Із мукачівського монастиря, начебто заснованого для правовірних ченців, вигнаний, здебільшого переховувався в березькій Крайні, в селі Арданово, і там же помер.

Ця розповідь не підтверджується ніякими доводами, але скоріше автор сплутав того ж імені єпископа Порфирія Ардана, про якого згадувалось вище 1640 р.

Глава 83

Іван Ієронім Ліпницький,
єпископ мукачівський
1681–1692

За національністю поляк, склавши присягу католицькій вірі перед кардиналом Опієм Паллавічіні, апостольським нунцієм, на публічних зборах країни, які відбулися у Кракові, висвячений архієпископом львівським Іосіпом Сомланським, який безсумнівно дав свого рекомендаційного листа, прийшов до примаса королівства, який, знаючи, що Порфирій Кулчинський¹⁰¹ був призначений мукачівським єпископом, надавши Ієроніму тільки владу вікарія, направив його в єпархію з таким декретом:

«Юрій Сечень найвищим, наймилостивішим, високоблагородним, високопреподобним, благородним і милостивим, вельмипреподобним, великодушним, розумним і мудрим, а саме, князям, прелатам, магнатам і дворянам, а також службовцям вільних і королівських міст, зокрема ж ченцям грецького обряду мукачівського монастиря і всім та кожному того обряду, так священикам як світським, у тринадцяти комітатах верхніх околиць королівства Угорщини, вітання всім, яких стосується, також готовність до наших обов'язків та батьківське в господі благословення. Після того як нам стало відомо, що між віруючими грецького обряду, які знаходяться у вищезгаданих тринадцяти комітатах, стали частішими по-

MSS.B. de Porphyrio fabulatur Eundem adhuc temporibus Parthenii erga commendationem Ioannis Regis Poloniae per Leopoldum esse nominatum, Munkacsinum adpellentem per Petronium Kaminski impeditum, e Monasterio Munkaciensi velut pro Orthodoxis Religiosis fundato eiectum, plurimum in Bereghiensi Krajnya, Possessione Ardánovo delituisse, ibidemque mortuum esse.

Narratio haec nullis nititur probis, sed potius confudit author ejusdem nominis Porphyrium Ardán Episc superius 1640. relatum.

Caput 83.

Joannes Hieronimus Lipnicki,
Episcopus Munkaciensis.
1681. – 1692.

Natione Polonus emissa in publicis Regni Cracoviae celebratis Comitibus Professione Fidei Catholicae coram Cardinali Opitio Pallavicini, Nuncio Apostolico, per Josephum Somlanski, Archi Episcopum Leopoltitanum Consecratus, et per hunc indubie Commendatitiis Literis instructus, Primatem Regni Georgium Séchény adijt, qui sciens Porphyrium Kulcinski no.¹⁰¹ minatum Episcopum Munkaciensem esse, Hieronimum dumtaxat vicariali potestate instructum ad Dioecesim inviavit sequenti Decreto concomitatus

Georgium Séchény, Celsissimis, Excellentissimis, Illustrissimis, Reverendissimis, Spectabilibus, ac Magnificis, Admodum Reverendis, Generosis, Prudentibus, ac Circumspectis, utpote Principibus, Praelatis, Magnatibus, et Nobilibus, item Liberarum, Regiarumque Civitatum Magistratibus, signanter autem Religiosis Gracci Ritus Monasterii Munkaciensis, Universisque, et singulis ejusdem Ritus tam Sacerdotibus, quam Saecularibus in tredecim Comitibus Partium Regni Hungariae Superiorum Salutem, quibus vero competit, etiam Officiorum nostrorum promptitudinem, ac Paternam in Domino Benedictionem. Postquam Nobis innotuisset, quod errores, defectus, imo scandala invaluissent inter Fideles Gracci Ritus in tredecim praefatis Comitibus commorantes, potissi-

милки, недоліки, ба навіть безчинства, головним чином із-за відсутності у цих краях сучасного високопреподобного пана єпископа Мукачівської єпархії. Виходячи з того, що такого роду згубні випадки повинні бути усунуті і відвернуті, ми вважали за необхідне, що туди же повинен бути призначений добросовісний вікарій, який, виконуючи обов'язки пана єпископа, виправляв би те, що буде вважатись гідним покарання, а те, що стосується спасіння душ, хай виконує, практикує, встановлює і зміцнює. І для керування тим же вікаріатом многи над усе рекомендували нам любимого в Христі Івана Ліпницького, людину того ж обряду і знаючу руську мову. Тому і ми, вражені його чеснотою, як особу відповідну, вирішили саме його нашим митрополичним і примаським авторитетом призначити, встановити та проголосити на посаду вікарія згаданого Мукачівського єпископства. З огляду на це, ми вирішили відповідно звернутись з проханням до всіх і до кожного із вищеназваних, щоб не відмовились сприятливо захищати згаданого Івана Ліпницького на вищезгаданій посаді. Вам, однак, відокремленим ченцям, духовництву, а також світським в честь святої і спасенної послухності цим строго доручаємо і наказуємо, що ви повинні і зобов'язані вищенаведеного Івана Ліпницького признати за свого вікарія і йому віддати належну шану і послухність.¹¹⁰ нарешті, в усьому слухати і повинуватись. — Не знаю, що означають ці букви С. Ф. Н. Е. Р. і т. ін. — Дано в Шопроні дня 13 грудня року втілення Ісуса Христа 1681. Юрій Сечень в. р.»

Закріпивши резиденцію в Мукачеві, проявив себе як єпископ і виконував обов'язки єпископа.

Свідчення цього є: якийсь (поміщик)² зміст листа, написаного по-польськи, Петра, сина якогось Телесницького, якого Парфеній ввів на посаду 1663 року, рекомендує для вступу в орден Ліпницькому, якого називає єпископом.

¹¹⁰ а) Підпис не можна прочитати, а дату див. Шариш.

mum ob absentiam ab illis partibus moderni Reverendissimi Domini Episcopi Munkacsensis Dioecessani. Eorundem ex eo ad tollendos ejusmodi perniciosos casus, expediens, et avertendos, et necessarium fore judicavimus constituendum esse ibidem certum vicarium, qui dicti Domini Episcopi munia obeundo, ea, quae noxia fore videbuntur, corrigat, et quae salutem animarum concernunt, agat, exerceat, constituat, et promoveat. Et quia praec aliis vel maxime recommendatus Nobis fuit a compluribus pro moderando eodem vicariatu: Dilectus in Christo Joannes Lipnicki, vir ejusdem Ritus, nec non linguae Ruthenorum gnarus. Exinde Nos quoque inducti probitate Ejusdem, tamquam Personam idoneam, ipsum ad officium vicariatus, memorati Episcopatus Munkacsensis auctoritate Nostra Metropolitana, et Primatiali denominandum, constituendum duximus, et declarandum. Quocirca Universos, et singulos supranominatos competenter requirendos censuimus, quatenus mentionatum Joannem Lipnicki in praefato Officio fovere, et protegere non dedignentur. Vobis vero specificatis Religiosis, Clero, et Saecularibus etiam, in virtute Sanctae, et Salutaris obedientiae harum serie firmiter committimus, et mandamus, ut antelatum Joannem Lipnicki pro Vicario Vestro agnoscere, eidemque debitum honorem, et obedientiam deferre,¹¹⁰ denique in omnibus parere, et obtemperare debeatis, ac teneamini. — Quid sibi velint sequentes literae. S. F. N. E. R. etc. ignoro. — Datum Sopronii die 13 -a Decembris, anno Incarnationis Jesu Christi. 1681. Georgius Sécényi. m. p.

Munkacsini sedem figendo, velut Episcopus prodiit, et Pontificalia exercuit.

Documentum hujus rei est Quidam Dominus Terrestris¹ Tenore Litterae Polonice scriptae, Petrum cuiusdam Telesnicki per Parthenium 1663 investiti filium, Lipniczkio, quem Episcopum nominat pro Ordinibus consequendis commendat.

¹¹⁰ а) Subscriptio legi nequit, sed Datum v. Sarysu.

Про те, що рекомендований Петро Телесницький був ним висвячений, Ієронім свідчить, прийнявши такий титул:

Іоан Ероним Липницький Милостією Божією православный Епѣ Мукачовски, оунгарски, Струкуски, Маковецки, Пловецки земли оугорской ѡ. въ Мукач. ѡ Марта ІХПЕ.

Безсумнівно автор вважає цей документ недійсним, тому що оригінальну печатку, вирізьблену в сріблі з буквами: І. Л. Е. М., тобто Ієронім Липницький, єпископ мукачівський, має в руках. І має її відбиток.

Хоч Ієронім називає себе єпископом і виконував єпископські обов'язки, багатьох священників висвятив, все ж таки кардинал Леопольд Колонич у своєму проханні відносно дотації мукачівського єпископа, надісланому папі 1689 р., тільки так говорить про нього: «Вікарій Ієронім Липницький не має жодного доходу, ані якої-небудь резиденції, який дуже потребує якоїсь допомоги, і якщо він її не дістане завчасу, боюсь, що занепаде духом».⁶

Єпископ де Камеліс на 5 сторінці свого щоденника має таке: «На прохання о. єзуїта Франціска Рабаса (Раваса) я встановив своїм вікарієм ш. п. Івана Ієроніма Липницького місту Нео-Баньському (Надь-Баньському) та його окрузі, дня 11 червня 1690». На краю позначено: не пішов.

Дивна зміна характеру повинна була настати у людини, яка виконувала функцію єпископа: запропонований вікаріат не прийняв, але одружився.¹¹

Підтверджується вищезгаданим щоденником єпископа де Камеліса, стор. 25. У графі звільнених є таке: «о. Ієроніма Липницького я звільнив, тому що він одружився. 19 вересня 1691 р.»

Згодом повинен був бути поновлений, тому що на 28 сторінці читається таке: «Дня 19-го жовтня 1691 р. я встановив отця Ієроніма Липницького своїм наглядачем в Агрії».

Hieronimus commendatum Petrum Telesniczki per se ordinatum esse, praemisso sequenti titulo testatur:

Nulli dubio obnoxium tenet auctor hoc Documentum, quia originale sigillum in argento sculptum cum litteris: I. L. E. M. idest: Hieronimus Lipnicki Episcopus Munkacsiensis, in manibus habet. Et ejus Lito-graphon exhibet.

Quamvis Hieronimus se Episcopum nominet, et Pontificalia exerceat, pluresque Sacerdotes ordinet, nihilominus Leopoldus Kolonics Cardinalis in Supplicatione sua circa dotationem Episcopi Munkacsiensis 1689. Pontifici porrecta ita dumtaxat de illo fatur: Vicarius Hieronimus Lipnicki nullum habet proventum, nec Residentiam ullam, qui pariformiter provisionem aliquam sollicitat, et nisi provisus fuerit, metuo, ne despondeat animum.^b

Episcopus de Camelis pag. 5. sui Diarii sequentia habet: Civitati Neo-baniensi (Nagy-Bányensi) ipsiusque Districtui constitui vicarium meum R. D. Joannem Hieronimum Lipnicki, ad instantiam P. Francisci Rabas (Ravasz) S. Jesu. die 11-a Junii. 1690. — In margine notatum habet. non ivit.

Mira in homine munere Episcopi functo mutatio morum evenire debuit oblatum vicariatum non acceptavit, sed uxorem duxit.¹¹

Probatur Diario Episcopi de Camelis supra dicto pag. 25. in rubrica suspensorum comparet P. Hieronimum Lipnicki suspendi, quia uxorem duxit. 19-a Sept. 1691.

Paulopost reconciliari debuit, quia pag. 28. haec leguntur: Die 19-a Octobr. 1691. constitui Patrem Hieronimum Lipnicki meum visitatorem Agriae.

6) Гевенеські рукописи, том XXIV, с. 21.

b) Hevencess. MSS. Tom XXIV. pag. 21.

Дмитро Монастеллі, найвищий керівник
Мукачівської єпархії
1685—

Demetrius Monastelli, Supremus Moderator
Diocesis Munkacsensis.
1685. —

Про те, що католики грецького обряду в сатмарських краях були пригнічені, ясно з того проекту,³ за змістом якого дозволяється їм у Сатмарі церква, священник, якого повинні утримувати за свій рахунок, а також місце для школи, користування дзвонами, але вимагається щоб виконували всі обряди і церемонії та всі свята своєї релігії не за звичаєм східної церкви, або за схизматичним та за старим забороненим календарем, але з метою уникнення скандалів, повинні виконувати за встановленим звичаєм римокатолицької релігії і за реформованим календарем, під карою, визначеною в 45 статті 1599 року.

Внаслідок цього знедолені віруючі греко-католики звертаються до короля Леопольда і просять його захисту. Леопольд дає їм не тільки бажаний захист, але крім того призначає як для них, так і для комітатів Сатмар, Угоча, Унгвар, Берег та Саболч шановного мужа Дмитра Монастеллі (!), священника, за найвищого керівника, а саме так, щоб всі, які виконують церковні функції, бажали і були повинні від нього залежати, дозволити йому звичайні відвідування і повинуватися його розпорядженням в духовних справах, як це впливає з даного декрету:

«Ми, Леопольд, з ласки божої обраний римський імператор, завжди величний і король Германії, Угорщини, Чехії, Далмації, Хорватії та Славонії, архівождь Австрії, вождь Бургундії, Брабантії, Стірії, Карінтії, Карніолії, маркграф Моравії, граф Габсбурга, Тиролі та Горіції і т. ін., і т. п., цим доводимо до відома всім, кого стосується, що ми, як на покірне прохання окремих наших вірних, подане нашій величності в інтересі частини та окремих расціанів, або по-народному названих — греків, які

Opressos fuisse Graeci Ritus Catholicos in Partibus Szathmariensibus ex illo projecto patet,^{3a} tenore cujus Szathmarini admittitur eis Ecclesia, Sacerdos propriis sumptibus intertenendus, locus item pro Schola, usus Campanarum, sed imponitur, ut omnes Ritus, et Caeremonias, universaque Festa suae Religionis non more Orientalis Ecclesiae, seu Schismatico, et ductu veteris inhibiti Calendarii, sed ad evitanda scandala more, et consuetudine Religionis Rom. Catholicae, ductuque Calendarii reformati, sub poena in art. 45. anni 1599. expressa celebrare teneantur.

Unde gravati Fideles Graeco Catholici ad Regem Leopoldum recurrunt, et Protectionem implorant, Leopoldus non modo petitam Protectionem eis tribuit, sed insuper tam pro illis, quam et pro Comitibus Szathmár, Ugocsa, Unghvár, Beregh, et Szabólesensi Honorabilem virum Demetrium Monasterli (!) Presbyterum pro supremo Moderatore praeficit, ita nimirum, ut omnes in Functionibus Ecclesiasticis ab eodem dependere, ipsum ad visitationes ordinarias admittere, et dispositionibus Ejus in Spiritualibus parere velint, ac debeant; quod patet ex sequenti Decreto

Nos Leopoldus, Dei Gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Schlavoniaeque Rex, Archi-Dux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, et Goritiae etc. etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit. Universis, quod Nos cum ad nonnullorum Fidelium Nostrorum humillimam supplicationem pro parte, et personis Rascianorum, sive vulgo

³¹¹ а) Гевен. рукописи, том 70, с. 60.

³¹¹ а) Heven. MSS. Tomo 70. pag. 60.

проживають у місті Сатмар Неметі, так же в надії на пожертвування, і на їх обіцяне старання, і завзяття, і вірність, обіцяють, що вони залишаться в унії загальної римокатолицької¹¹² церкви, і в стійкій побожності, послушності та вірності по відношенню до свого папи, а також до нас, як угорського короля, і до наших наслідників, і що вони будуть пристосовуватись до обережності за допомогою дворянського стану нашого угорського королівства у відповідності до двадцять сьомої статті з 1655 року про їх чини, ми з нашої особливої королівської ласки широко вирішили, що це їм же треба дозволити, і сприяти, і погодитись, щоб вони мали і були спроможними побудувати, зробити і спорудити на їхньому церковному участку в згаданому місті Сатмар Неметі та в сатмарському комітаті церкву, або якусь моцельню, повісити також над нею дзвони, з метою виконувати богослуження за їх обрядом, відповідно до їх побожності, щоб могли і були спроможними, як належить, справляти набоженства і церемонії свого обряду так в промовах і проповідях, в таїнствах і похоронах, як в усіх інших необхідних відправах; тим же нашим королівським авторитетом, призначаючи шановного мужа, Дмитра Монастерлі, священника того ж грецького обряду, за найвищого керівника священником того ж народу грецького і руським народам як в цьому сатмарському, так і проживаючим в сусідніх комітатах: угочанському, березькому, ужанському і сабольцькому, а саме в той спосіб, щоб до наступного нашого розпорядження всі воліли і були повинні повністю залежати в церковних справах від того ж Дмитра Монастерлі, дозволяти йому звичайні відвідування, і повинуватися його розпорядженням в духовних справах. Певна річ, ми дозволяємо, сприяємо, і схвалюємо, і наказуємо силою даного (листа) всім і кожному, нашим вірним керівникам країв вищезгаданого угорського королівства, і замісникам, так же і комендантам, полковникам і капітанам згаданого нашого сигітського гарнізону та іншим військовим службовцям будь-якого чину і національності, також феїшпанам та

Graecorum appellatorum in Oppido Szathmár Némethi residentium Nostrae factam Majestati, tum vero confisi oblato, et promisso eorum studio, Zeloque, et fervori, quo in Unione Universalis Romano-Catholicae Ecclesiae, constantique erga suum Pontificem, ac Nos etiam, qua Hungariae, Regem, et Successores Nostros devotione, obsequio, et fidelitate se se permansuros, circumspicientique per Status, et Ordines praefati Regni Nostri Hungariae anno 1655 vigore articuli vigesimi septimi de eorum gente ordinibus accomodaturos pollicentur, id eisdem ex singulari gratia Nostra Regia benigne concedendum, indulgendumque, et annuendum esse duximus, quatenus pro devotione eorundem cultuque Divino juxta ipsorum Ritum promovendo in certo residentiali eorundem fundo in annotato oppido Szathmár Némethi, Comitatuque Szathmáriensi existentibus habito, Tempellum, sive Oratoriolum quodpiam exstruere facere, aedificareque, Campanulas etiam eidem superfigere, consequenter Devotiones, et Caeremonias sui Ritum tam in Orationibus, Concionibusque, Sacramentis, et Sepulturis, quam aliis quibusvis necessariis functionibus exercere possint, ac valeant, eadem autoritate Nostra Regia dictae nationis Graecorum Presbyteris, et Ruthenorum populis tam in hoc Szathmáriensi, quam vicinis Ugocsiensi, Bereghiensis, Ungghensi, et Szabolcsiensis Comitatusque commorantibus, et constitutis Honarabilem virum Demetrium Manasterli, ejusdem Graeci Ritum Presbyterum pro supremo Moderatore praeficientes, ita nimirum, ut omnes omnino usque ad ulteriorem benignam Dispositionem Nostram in functionibus Ecclesiasticis ab eodem Demetrio Manasterli dependere, ipsum ad Visitationes Ordinarias admittere, et dispositionibus illius in Spiritualibus parere velint, ac debeant; Imo concedimus, indulgemus, annuimusque, et praeficimus praesentium per vigorem. Quo circa Universis, et singulis Fidelibus Nostris Partium praefati Regni Hungariae Superioribus, et vice Generalibus, ita et annominati Praesidii Nostri Szathmáriensis Commendantibus, Colonellis, Capitaneis, aliisque Bellicis Officialibus cujuscunque ordinis, et nationis, nec non Comitatum

замісникам, дворянам і мешканцям згаданих комітатів: сатмарського, угочанського, ужанського, березького і сабоцького, як і громадянам самого міста Сатмар Неметі, і іншим церковним і світським особам, де б вони не знаходились, строго наказуємо даним (листом), ласкаво поручаємо і наказуємо, щоб від тепер і в майбутньому, поки залишаться в проявленій поборності і вірності, згаданих греків, або расціанів, які знаходяться в вищеназваному місті Сатмар Неметі, зволили непохитно охороняти як ви, так і всі інші, в нашій ласці, милості, і сприятливості, а також привілеї та в усьому вищевідзначеному, і самі, як і підлегли, зволили допомагати в духовних і церковних справах вже згаданому керівнику Дмитру Монастерлі, і в усьому необхідному, щоб зволили і були зобов'язані всіма засобами¹³ захищати їх же від нашої особи проти їхніх обвинувачів, щоб інакше не робили. Після прочитання хай буде завжди повернуто пред'являючому. Дано в нашому місті Відні в Австрії дня четвертого місяця квітня року господа тисяча шістсот вісімдесят п'ятого. Правління нашого римського – двадцять сьомого, Угорщини і інших тридцятого, Чехії ж – двадцять девятого року. Леопольд в. р.»

Дмитро, наче вже не мав переборювати жодні духовні справи в церквах вищезгаданих комітатів, задумав підпорядкувати своїй юрисдикції також наставників єпархії комітату. У зв'язку з цим звернувся до кошницької палати, щоб у тих краях міг вільно відвідувати церкви. Палата, видавши декрет від 18 січня 1686 р., не тільки задовільнила прохання, але крім того прийняла рішення про допомогу в справах, які стосуються палати.

Дмитро хотів зміцнити свою посаду також вищим церковним авторитетом. Тому звертається до примаса королівства Юрія Сеченя. Примас, побачивши декрет Леопольда, який йому був пред'явлений, з свого боку видав також патентовану грамоту в Братиславі 29 липня 1686 р. такого змісту:

«Ми, Юрій Сечень, з милості божої архієпископ естергомської митрополічної церкви, незмінний феїшпан і місця, і того ж комітату, примас королівства Угорщини, на-

memoratorum Szathmariensis, Ugocsiensis, Unghensis, Bereghiensis, et Szabolcsiensis Supremis, et Vice Comitibus, Nobilibus, et incolis, prout ipsius quoque oppidi Szathmár Némethi civibus, cacterisque Ecclesiasticis, et Saecularibus ubicunque constitutis hominibus harum serie firmiter praecipientes benigne committimus, et mandamus, quatenus a modo in posterum, quousque vere in oblata Devotione, ac fidelitate perseveraverint, mentionatos Graecos, seu Rascianos in praefato oppido Szathmár Némethi commorantes in praemissa Gratia Nostra, indultu, et annuentia, atque Privilegio, aliisque superius specificatis omnibus tam vos inviolabiliter conservare, quam per alios quoscunque conservari facere, ipsisque, prout et ipsorum iam fato in Spiritualibus, et Rbus Ecclesiasticis Moderatori Demetrio Manasterli in necessariis quibusvis assistere, et contra eorum impetitores, aut turbatores, vice, ac in persona Nostra eisdem tueri, ac defendere modis¹⁴ omnibus velitis debeatisque, et teneamini, secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti semper restituantur. Datum in Civitate Nostra Vienna Austriae, die quarta mensis Aprilis, Anno Domini. Millesimo Sexcentesimo Octuagesimo quinto. Regnorum Nostrorum Romani Vigesimo Septimo. Hungariae, et reliquorum trigesimo, Bohemiae vero anno Vigesimo Nono. – Leopoldus m. p.

Demetrius quasi jam nullos labores Spirituales in praedictorum Comitatum Ecclesiis superandis habens, Superiores quoque Diocesis Comitatus suae Jurisdictioni subjicere proposuit. Eo fine recurrit ad Cameram Casoviensem, ut in illis partibus Ecclesias libere visitare valeat. Camera edito Decreto sub 18-a Januarii 1686. non solum petitam facultatem tribuit, sed insuper in Cameraticis assistentiam resolvit.

Altiori etiam autoritate Ecclesiastica Demetrius firmare voluit suum officium. Quare ad Primatem Regni Georgium Séchény semet convertit. Primas viso Leopoldino sibi exhibitо Decreto, sua quoque ex parte editis Patentalibus Literis, Posonii sub 29-a Julii 1686. emanatis, tenoris sequentis.

Nos Georgius Széchény, Miseratione Divina Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Archi-

роджений посол, охоронець державної печатки, довірений радник святої, цісарської і королівської величності, даємо для пам'яті. Якщо високотитулована найсвятіша його величність, пан, найласкавіший пан, прийняв у свою цісарську і королівську милість та опіку своїх віруючих грецького обряду, які населяють верхні краї угорського королівства, а саме, комітати: сатмарський, угочанський, ужанський, березький та сабольцький, священників, мешканців і народи, які урочисто пообідали тій же його величності не тільки вірність, але й унію з святим римським апостольським престолом, і дуже щиро наділив їх прерогативами на спокійне і вільне перебування в тих місцях, на визнання своєї віри, спорудження церков і користування дзвонами та іншими пільгами на зразок комаромських расціанів, і крім того самі, будучи об'єднаними з названим святим римським апостольським престолом, щоб не вважали себе більше схизматиками, але католиками, і їх обряд не повинен вважатися за якусь четверту релігію, тому то ми також, відповідно до нашого митрополічного та примаського авторитету і юрисдикції, найпокірніше схвалюючи цю побожну прихильність згаданої найсвятішої його величності, і видані з цього приводу привілейовані та уповноважені грамоти, ми вважали за доцільне звернутися урядово цим (листом) до всіх і до кожного зокрема,³¹⁴ будь-якого стану і посади, які знаходяться у вищезгаданих комітатах, щоб щиро виконували привілейований і охоронний мандат його найсвятішої величності, і щоб не зволили обтяжувати і турбувати вищезгаданих мешканців грецького обряду тих країв у визнанні своєї віри та в їх пільгах, ласкаво наданих їм вищезазначеним способом, всіма засобами будуть виконувати ласкаве бажання його найсвятішої величності щодо збільшення віруючих в Христа і повернення в його стадо. Зрештою, наше батьківське в господі благословення на них, залишаючись сповненими готовністю до (виконання) наших обов'язків. Після прочитання даного, повернути пред'являючому. Дано в нашій братиславській (архієпископській курії, дня двадцять дев'ятого місяця

Episcopus, Locique, et Comitatus ejusdem Supremus, ac Perpetuus Comes, Primas Regni Hungariae, Legatus Natus, Summus, et Secretarius Cancellarius, Sacrae Caesareae, Regiaeque Majestatis Intimus Consiliarius. Damus pro memoria, quod siquidem altitulata Sua Majestas Sacratissima Dominus, Dominus Noster Clementissimus Fideles suos Graeci Ritus Partium dicti Regni Hungariae Superiorum, et praesertim in Comitatibus: Szathmariensi, Ugocsicnsi, de Ungh, Beregh, et Szabolcsiensis degentes Presbyteros incolas, et populos fidelitatem, non solum Eidem Suae Majestati, tamquam legitimo praefati Regni Hungariae Regi, verum Unionem Sacrae quoque Romanae Sedi Apostolicae voventes, in Suam Caesaream, atque Regiam recepisset Gratiam, et protectionem, eodemque praerogativis pacificae, et liberae inibi commorationis, Fidei suae Professionis, Templorum erectionis, et Campanarum usus, aliisque immunitatibus ad instar Rascianorum Comaromiensium Clementissime donaverit, adeoque ipsi dictae Sacrae Romanae Sedi Apostolicae Uniti existentes non amplius pro Schismaticis, verum pro Catholicis haberentur, nec pro quarta quapiam Religione Ritus eorum reputari deberet, quapropter Nos quoque piam hanc memoratae Suae Majestatis Sacratissimae intentionem, eatenusque emanatas benignas Privilegiales, et Plenipotentiales Literas in quantum Nostram Metropolitanam, et primatiam tanquam auctoritatem, et Jurisdictionem, humillime ratihabentes, Universos, et singulos praesertim vero in prae³¹⁴ attactis Comitatus cujusvis Status, et Conditionis existentes, harum serie officiose duximus requirendos, quatenus Benigno Suae Majestatis Sacratissimae Privilegiali, atque Protectionali Mandato semet accomodare noverint, neque praefatos Graeci Ritus illarum partium homines in exercitio Religionis suae, immunitatibusque suis praevio modo ipsis Clementer elargitis turbare, aut molestare velint, quovis modo benignam in eo Suae Majestatis Sacratissimae voluntatem in augmentum Christi Fidelium, et ovilis ejusdem vergentem executuri. Eisdem in reliquo Paterna Nostra in Domino Benedictione, officiorumque Nostrorum promptitu-

липпя року господа тысяча шістсот вісімдесять шостого. Юрій Сечень в. р. архієпископ, Гаврило Серень в. р.»

Свою милість та опіку надав усім русинам в комітатах Сатмар, Сабольч, Угоча, Берег та Унг.

Маючи ці документи, пробував відвідувати також спиські парафії.

Тамошні священники, не признаючи нового гостя, звертаються до того ж примаса з проханням, щоб примаським авторитетом підтвердив і міцно встановив передачу спиських парафій, які зробив єпископ Парфеній, щоб вони були незалежними від інших русинів. Примас дав згоду на прохання і в силу патентованої грамоти, виданої 29 жовтня 1687 р., не тільки схвалює передачу спиських парафій спиській капітулі, здійснену з важливих міркувань, але крім того сповіщає і своїм звичайним примаським авторитетом проголошує священників грецького обряду списького комітату незалежними від усіх інших пресвітерів, які знаходяться в інших комітатах і єпархіях.³

Глава 85

Рафаїл Ангело, архієпископ спалатинський і мукачівський адміністратор
1688

Найвищий керівник Дмитро нажив собі в єпархії багато ворогів і настільки несподіваних обвинувачень, що був звинувачений в різних злочинах і призваний на консисторію, яка відбулася в Сатмарі. Витяг протоколу цієї консисторії звучить так: «Року 1688 дня 15 червня в справі оскарженого³¹⁴ Дмитра Монастеллі, архідиякона сатмарського, грецького обряду, в присутності Рафаїла, архієпископа спалатинського та адміністратора мукачівського єпископства того ж обряду, а також о. Павла Градіся, теолога

³¹⁴ а) Із єпархіального архіву.

dine propensi manentes. Praesentibus perlectis, Exhibenti restitutus. Datum in Curia Nostra Archi-Episcopali Posoniensi, die Vigesima Nona, mensis Julii, Anno Domini: Millesimo Sexcentesimo Octvagesimo sexto. Georgius Széchény mp. Archi-Episcopus, Gabriel Szörény m. p.

Suam gratiam, et Protectionem cunctis Ruthenis in Comitatus Szathmár, Szabolts, Ugocsa, Beregh, et Ungh tribuit. His instructus Documentis, tentavit etiam Parochias Scepusienses visitare. Parochi ejates novum hospitem aspernantes, recurrunt ad Eundem Primatem, supplicantes, ut cessio Parochiarum Scepusiensium per Episcopum Parthenium facta, autoritate Primatiali rati habeatur, ac firmiter stabiliat, illicque a reliquis Ruthenis independentes sint. Primas Supplicationi annuit, et vigore Patentium sub 29-a Octobris 1687. emanatarum non modo resignationem Parochiarum Scepusiacarum Capitulo Scepusiensi gravibus de rationibus factam rati habet, sed insuper Comitatus Scepusiensis Parochos Ritus Graeci ab omnibus aliis Presbyteris in aliis Comitatus, et Dioecibus degentibus independentes pronunciat, ac declarat Ordinaria sua primatiali autoritate.²

Caput 85.

Rafaël Angelo, Archi-Episcopo Spalatensis, et Administratore Munkacsiensis.
1688.

Supremus Moderator Demetrius in Dioecesi multos hostes, ac adeo momentosas impetitiones nactus est, ut de variis criminibus accusatus et ad Consistorium Szathmarini celebratum citatus extiterit. Extractus Protocolli hujus Consistorii ita sonat: Anno 1688. die 15-a Junii, in causa accusati Deme-³¹⁵ trii Monastelli, Archi Diaconi Szathmariensis Ritus Graeci, Praesente Raphaële Archi Episcopo Spalatensi, et Administratore Munkacsiensis Ejusdem Ritus Episcopatus item P. Paulo Hradiszay Soc. Jesu Theologo Cele-

³¹⁴ а) Ex Archivo Dioecetano.

езуїта, на засіданні консисторії згаданий Дмитро звільняється від усякої вини.»^{15а}

Юрій же Велицько, пресвітер шар-кер-уй-гельський, як безчесний обвинувач, звільняється від усіх обов'язків. Акти цієї консисторії знаходяться в гевенеських рукописах, в томі X або C C.

Рафаїл Ангело був єпископом, не маючи ніякої резиденції, під титулом архієпископа спалатенського та адміністратора мукачівського, блукав по єпархії, із-за видуманих заново якихось ересів, константинопольським патріархом був відлучений від церкви. Інший слід його адміністрування крім того, що він висвятив єпископа Мефодія, не зустрічається.

Глава 86

Мефодій Раковецький

Був великораковецьким священиком в угочанському комітаті. Ставши вдівцем, постригся в ченці і, склавши чернечу присягу, 1684 р. був висвячений вищеназваним Рафаїлом Ангелом.

Діставши бенефіцій посвячення, поспішив до мукачівського монастиря, наче до звичайної єпископської резиденції для єпископів. Вигнавши монахів, зайнявши їх майно, встановив кафедру, незалежну від ченців, укомплектовану синами і родичами. Проте, щоб не здавалося, що назва ченців повністю зникла з монастиря, одного з них залишив. Але не було ще королівського призначення і щоб його легше роздобути, взявши з собою двох ченців, відправився до Юрія Фенешія, егерського єпископа, який мав резиденцію в Кошицях.

Та натрапив на досить дотепного ворога, Петронія Камінського, який у листі до егерського єпископа від 20 травня 1688 р. докладно описав його життя, удовичий і родинний стан, крім того доводить, що його посвячення не канонічне, начебто зроблене проти першого апостольського канону Рафаїлом Ангелом, який був відлуче-

^{15а}) Згідно з щоденником де Камеліса помер 7 січня 1692 р.

brato Consistorio dictus Demetrius ab omni culpa absolvitur.^a

Georgius vero Veliszko, Presbyter Sár-kör-Ujlakiensis, tamquam infamis accusator ab omni officio suspenditur. Acta hujus Consistorii continentur Heveness. MSS. Tomo X. seu CC.

Rafaël Angelo fuit Episcopus, nullam sedem habens, sub titulo Archi Episcopi Spalatensis, et Administratoris Munkacsiensis. Vagabatur per Dioecesim, ob quasdam haereses novitus excogitatas, a Patriarcha Constantinopolitano excommunicatus exstitit. Administrationis Ejus aliud vestigium non occurrit, quam Methodium Episcopum per illum consecratum esse.

Caput 86.

Methodius Rakoveczky.

Fuit Parochus Nagy Rákóczensis, in Comitatu Ugocsa. Viduus factus, monasticum induit habitum, et emissa Professione Religiosa a supra nominato Rafaelo Angelo 1688. consecratus est.

Obtento Beneficio Consecrationis, ad Monasterium Munkacsiense, tamquam solitam Episcopalem Residentiam Episcoporum advolavit. Depulsis Monachis, occupatis eorum rebus, Cathedram a Monachis independentem fixit, filiis, et cognatis repletam. Ne tamen nomen Monachorum e Claustro penitus deletum dicatur, unum eorum conservavit. Sed defuit adhuc nominatio Regia, quam ut facilius consequatur, assumptis ad latus duobus Religiosis, ad Georgium Fenesy, Episcopum Agriensem, Cassoviae residentem profectus est.

Ast nactus est hostem satis acrem, Petronium Kaminszky, qui datis 20-a May 1688. ad Episcopum Agriensem Litteris, ejus vitam, statumque vidualem, ac prolificatum accurate descripsit, praeterea erudite disputat Consecrationem Ejus non esse Canonicam, ceu contra Apostolicum Canonem 1-um per Rafael-

¹⁵) Secundum Diarium De Camelisianum mortuus est 7-a Januarii, 1692.

ний від церкви за ересь,³¹⁶ внаслідок чого воно безсилне і недійсне, але передусім він негідний єпископства із-за відсутності знання, яке апостол Павел вимагає від кожного єпископа.

Безуспішними були спроби Петронія Камінського, тому що Мефодій надалі виконував єпископську юрисдикцію.

Глава 87

Петроній Камінський

Був ченцем ордену св. Василя В., уродженець з Польщі, як передають, володів десятима мовами, достатньо освічений, з метою пропаганди унії емігрував у Хорватію.

Обманутий долею, повернувшись додому, у 1678 р. керував ужгородською парафією і проявив велике духовне старання. Єпископів, які переходили з місця на місце, сильно переслідував.³

Року 1679, під час лютування жажливої чуми в Угорщині, був очевидцем, як багато його прихожан, за винятком шести домів, загинуло.

Для того, щоб відвернути цей бич, дав обітницю відвідати Єрусалим. Виданий греками туркам за знання десяти мов, там задержався, змушений був виконувати роль перекладача при дворі отамана.

Діждавшись нагоди до втечі, повернувся в Галичину, переховувався у львівського і перемишлянського єпископа.

^{316a)} Рукопис В. розповідає, що з Хорватії повернувся тому, що у свідницькій єпархії була дана перевага Семену Вратані над ним. Тут великий анахронізм. Бо Семен Вратана, чернець ордену св. Василя, ще 1600 року вивів, як другий Мойсей, із турецького панування велику кількість расціанського народу, і отримавши в Хорватії та Сербії поселення, обраний єпископом свого народу в монастирі св. Михайла де Марха свідницької єпархії, заснованої Петром Думитровичем, заграбським єпископом, і, як уніат, був затверджений Павлом V 1611 р. — Рукопис єпископа Станіча про збереження єпископства Кризенського, с. 7.

lem Angelo propter haeresim³¹⁶ excommunicatum, factam, adeoque invalidam, et nullam, sed signanter Episcopatu indignum, ob inopiam Doctrinae per Apostolum Paulum in omni Episcopo requisitae.

Vani erant conatus Petronii Kaminszky, quia Methodius Episcopalem Jurisdictionem ultro exercuit.

Caput 87.

Petronius Kaminszky.

Fuit Ordinis S. Basilii M. Religiosus, ex Polonia oriundus, ut traditur, decem lingvarum gnarus, scientiis sufficienter excultus, sine propagandae Unionis ad Croatiam emigravit.

Quaesita fortuna frustratus, domum rediit, Unghvariensem Parochiam 1678-o administravit, magnumque zelum spiritualem testatus est. Vagabundos Episcopos multum insectatus.³

A. 1679 crudeli Peste in Hungaria grassante testem egit Petronius, qualiter copiosi sui fideles usque ad sex domos absorbtii sint.

Ad avertendam hanc plagam votum fecit Hierosolimam visitandi. Relicto Unghvarino Bizantium appulit. Proditus per Graecos Turcis de scientia 10. lingvarum, illico detentus, ad aulam Ottomanicam Interpretem agere coactus est.

Nacta modalitate profugii, ad Galliciam se recepit, apud Episcopos Leopoliensem, ac Premisliensem delituit.

^{316 a)} E Croatia reducem ideo narrat MSS.B. quia in Episcopatu Svidnicensi antepositus est Ei Simeon Wratana. Hic loci est Anachronismus magnus. Nam Simeon Wratana Ord. S. Basilii Religiosus adhuc 1600. e Turcicis ditonibus, velut alter Moyses magnum numerum populi Rascianici eduxit, et obtentis in Croatia, et Servia sedibus, Dioecesis Svidnicensis, per Petrum Dumitrovich Episcopum Zagrabiensem fundatae, in Claustro S. Michaelis de Marcha Episcopus suae nationis creatus, et qua Unitus, per Paulum V. 1611. confirmatus exstitit. — MSS. Stanich Episcopi de non aboliendo Episcopatu Crisiensi, pag. 7.

Почувши, що Мукачево разом із замком було захоплене прихильниками цесаря 18 січня 1688 р. і що сусідні околиці були очищені від ворога, в 1688 р. поспішив у мукачівський монастир і там був обраний ігуменом.³¹⁷ Як такий почав нападати на Методія, але без успіху. Тоді пустився на хитрощі й обман і став першим прихованим і хитрим донощиком єпископа егерського. Зміст доношення, або скоріше зради братньої крові, такий:

«Високоблагородний і високопреподобний пане, пане отче в Христі і найшановніший опікуне. Хоч годилося, щоб на початку мого приїзду в Угорщину, відклавши все, я припав до ніг вашого високоблагородства і високопреподобства, але тому що я цього не міг зробити внаслідок певних великих труднощів, тому цим листом, поки особисто того не зроблю, цілую як найшанобливіше край одягу вашого високоблагородства і високопреподобства. Я, який (це) пишу, той, хто, після того як першим запровадив унію в Хорватію і в найбільших переслідуваннях старанно виконав там прекрасну роботу в справі насадження католицької віри, прийшов в Угорщину, в Мукачево, де я пробував у міру своїх можливостей прищеплювати католицьку віру племені руському і, так би мовити, безбожному, і мукачівський монастир я захистив від схизматиків Івана Волошинівського, Маврокордата, і спас від схизми, і не дозволяв ніколи за мого буття жодному схизматикові перебувати ані однієї години.

Сам я між тим керував ужгородською парافیєю, тому що далі я залишатися не міг із-за найбільшого повстання, яке наближалося, бо і народу стало менше в Ужгороді внаслідок найбільшої чуми, яка перед тим лютувала, зобов'язаний обітницею під час чуми, відправився в подорож в Єрусалим, і, пройшовши Трансильванію, Волощину, Сілістрію, Фракію, нарешті прийшов у Константинополь. Звідси я був змушений повернутися в Польщу, тому що греки, які чатували на мене, хотіли мене видати турецькому імператорові і рекомендувати за перекладача десяти мов. До останнього часу я перебував у Польщі, та почувши, що Му-

Inaudito, Munkacsinum una cum arce 1688. 18-a Januarii per Caesareos captum, Partesque vicinas ab hoste purgatas esse 1688 ad Monasterium Munkaciense properavit, et illico Hegumenus creatus est.³¹⁷

Qua talis coepit Methodium imperete, sed in vanum, unde conversus est Fraudem, et dolum, et evasit primus occultus, et subdolos delator ad Episcopum Agriensem. Tenor delationis, aut potius Proditionis Fraternalis sanguinis est sequens. Illustrissime, ac Reverendissime Domine, Domine Pater in Christo, et Patrone Colendissime. Etsi decebat, ut in hoc primordio ingressus mei in Ungariam omnibus posthabitis, ad pedes Illustrissimae, ac Reverendissimae Dominationis Vestrae accederem, tamen quia id ob magnas quasdam difficultates praestare non poteram, idcirco hisce literis, dum id in persona faciam, a longe fimbriam vestimenti Illustrissimae, ac Reverendissimae Dominationis Vestrae quam devotissime exosculor. Ego vero, qui scribo, sum ille, qui postquam primus in Croatiam Unionem intulerim, et in maximis persecutionibus ibidem egregiam operam in Fide Catholica plantanda navarim, veni in Ungariam Munkacsinum, ubi pro posse meo Genti Ruthenae, et ut ita dicam Atheae Fidem Catholicam instillare conatus sum. Monasteriumque Munkaciense a Joannico Voloszy-novszkio, Maurocordato Schismaticis defendi, ac a Schismate vindicavi, nec unquam meo tempore passus sum Schismaticum ullum vel una hora habitare. Ipse interea Parochiam Ungvariensem administravi, verum quia propter maximam rebellionem imminentem ulterius manere non potui, nam populus quoque ob summam ante grassatam Pestem Ungvarini defecerat, voto, tempore Pestis obstrictus, suscepi iter Hierosolymam, ac emensa Transylvania, Valachia, Silistria, Thracia, tandem perveni Constantinopolim; Inde coactus sum redire in Poloniam, quia Graeci mihi insidiantes volebant me Turcarum Imperatori prodere, ac pro Interprete decem lingvarum recommendare. In Polonia mansi usque ad praesens tempus, ac audito, quod Munkacsinum in potestatem Caesaris venit, vicissim contuli me in Ungariam, si forte possem aliquid boni in hisce partibus circa

качево перейшло під владу цесаря, я знову приїхав в Угорщину, може, міг би щось доброго зробити в цих краях в інтересі навернення русинів до унії. Поки знаходжусь в Мукачівському монастирі, тут приходить із Кошиць єпископ Мефодій, який, коли я його спитав, чи признав католицьку віру, нічого не відповів. Навпаки, за допомогою своїх, з якими був, дав обнародувати, що його допустили до єпископства, не зробивши ніякої згадки про унію³¹⁸, тому що і сьогодні моляться за патріарха, а не за папу, і в символі читається: тому що походить від отця (пропустивши сина). Крім того маю листа того єпископа, який цього висвятив, в якому не тільки затверджує його, але й підбадьорює, щоб запросив до себе відвідувати Дмитра, архієпископа сатмарського. У монастирі велика біднота, тому що все до найменшого виносить із монастиря і наповнює свій дім, монастир заповнив синами і рідними, ченців же розігнав, залишив хіба що одного ченця, який також думає про відхід із-за крайньої нестачі. Всякий дохід, що має цей монастир, повертає в свою користь, тому що колись торгував сіллю, пам'ятаючи на бідноту, прагнув швидко збагатити, недавно купив дочці одяг за сто флоренів. Такий скнара, що навіть одяг, який носить на плечах, купив за чужі, та ще й крадені гроші. Нікому не дозволяє, щоб з ним жив, і ті, що недавно були в Кошицях, були зібрані на іншому місці. Дуже велику шкоду спричинив людям у цих місцях, і нема нікого, хто не мав би дуже великих причин для скарги і нарікання проти нього; що у свій час стане ясним через інквізицію. Нема потреби так детально зупинятися на такого роду ділах.

Певна річ, що згаданий Мефодій не може бути єпископом, як із-за відсутності інших чеснот, які св. Павел вимагає від єпископів як необхідні, так найбільше із-за відсутності знання, яке є основним для єпископів. Тому що єпископ повинен бути вченим, не тільки задля того, щоб вчити, але й тому, щоб викривав брехню тих, які суперечать. Як же буде вчити або викривати брехню той, який сам не навчився або не знає? Якщо віра виникає із

Ruthenos ad Unionem convertendos praestare. Dum maneo in Munkaciensi Monasterio, ecce venit Methodius Episcopus Cassovia, quem dum interrogassem, an Fidem Catholicam sit professus, nihil respondit. Imo per suos, qui secum erant, publicari fecit, quod sit admissus ad Episcopatum, nulla mentione Unio³¹⁸ nis facta, quare etiam hodie pro Patriarcha, non pro Summo Pontifice oratur, et in Symbolo legitur Quia a Patre (omisso Filio) procedit. Habeo praeterea litteras illius Episcopi, qui hunc consecravit, in quibus non solum eum confirmat, verum hortatur, ut Demetrium Szatmariensem Archi Diaconum ad se visitandum pelliciat. In Monasterio est summa penuria, quia minima quaeque ex Monasterio aufert, ac domum suam replet: filiis, consanguineis Monasterium replevit, Monachos vero dispulit, ac modo nisi unum habet Monachum, qui etiam ob extremum defectum abitum meditatatur. Quidquid hoc miserabile Monasterium habet intradae, totum in suum usum convertit, quia cum olim salem vehebat, ac venalem distrahebat, miseriae memor cito ditescere contendit, nuper filiae vestes centum florenorum emit. Ita est avarus, ut etiam vestem, quam in dorso gestat, pro aliena, et quidem rapta pecunia emerit. Nullum secum habitare permittit, et illi, qui nuper Cassiviae fuerant, sunt aliunde convocati. Maxima damna in his locis hominibus intulit, nec est quisquam, qui non habeat maximas conquerendi, et lamentandi contra eum occasiones, quae suo tempore per Inquisitionem patebunt. Nec est necesse tantopere ejusmodi rebus immorari.

Certum est, quod dictus Methodius Episcopus esse non potest, cum ob defectum aliarum virtutum, quas S. Paulus in Episcopo necessarias esse requirit, tum maxime ob inopiam doctrinae, quae est de Essentia Episcopi. Cum enim Episcopus debeat esse Doctor, non ut doceat tantum, verum etiam ut contradicentes redarguat, quomodo docebit, aut redarguet, qui ipse nihil didicit, aut novit. Si Fides est ex auditu, uti est, auditus autem per verbum Dei, Verbum autem per Praedican-tem, quomodo praedicabit, qui praedicare non novit? Habeo ipsum Deum huius meae

слухання, як (це) буває, слухання ж – словом божим, а слово – за допомогою проповідника, як же буде проповідувати той, хто не вміє проповідувати? Свідком цього мого висновку є сам бог, який, залишаючи людей у попередні століття, щоб вони перебували у своїй помилці, в останні часи, бажаючи розповсюдити по землі справжню відомість про себе, не прислав якогось ангела, або якесь інше створіння, але свого єдиного-родного сина, саму мудрість, доброту, правду і життя, завданням якого було, як сам говорить у євангеліста: «... треба, щоб я проповідував в інших містах, в цьому я відомий». Якщо в цьому був відомий, зрозуміло, що основним завданням Христа було вчити. Але ж як буде вчити той, хто³¹⁹ сам нічого не вивчив? Яку оцінку дав цьому Христос, про це ясно сказано в євангелістів. Бо не досить було їх повчати стільки раз і протягом так багато років, тому, коли переходив від людей до батька, сказав апостолам: «Буду прохати батька, щоб вам прислав іншого утішника, духа правди, який навчить вас всякій правді». Із цього ясного місця відомо, що св. дух був посланий не тільки для того, щоб потішав апостолів у смутку з передчасної смерті Христа, але також тому, щоб повчати. Перший собор відбувся за участі святого духа, як вчителя, бо так свідчать протоколи нарад (що здавалося святому духу, те і нам, тобто учням Христа), в яких словами апостола згадують про двох вчителів, про Христа і про святого духа, бо інакше вирішували поки ще не були учнями Христа, але неосвічені кидали неводи біля галілейського моря. Таким чином, щоб виразитись так по-простому (хоч з меншою обережністю), якщо батько на горі Сінай, син на горі Табор, святий дух на другому поверсі, зрозуміло, що сама трійця хотіла бути вчителем. Неможливо, щоб єпископом міг бути той, хто неспроможний бути вчителем. Хтось може сказати, що неосвічений єпископ може вчити за допомогою іншого. В такому розумінні добрим гітаристом буде той, хто грає за допомогою іншого, і добрим лікарем, хто лікує за допомогою іншого. Та неможливо, щоб розумні бажали торгувати з нерозумними, бо як мудрість з дурістю

conclusionis testem, qui anteactis saeculis sinens homines in suo errore versari, novissimis diebus, volens veram sui cognitionem in terram diffundere, non Angelum ullum, aut nescio quam creaturam, sed Filium suum Unigenitum misit, Sapientiam ipsam, Viam, Veritatem, et Vitam cujus quale munus fuerit, ipse dicit apud Evangelistam. oportet me in aliis Civitatibus praedicare, in hoc exii. Si in hoc exiit, certissimum est munus principale fuisse Christi docere; Quomodo autem docebit, qui³¹⁹ ipse nihil didicit? Quanti id fecerit Christus, aperte id declaratur in Evangelistis; Non enim sufficiebat eos toties, ac tot annis erudivisse, sed dum transiret de mundo ad Patrem, dixit Apostolis, Rogabo Patrem, ut alium Paracletum mittat vobis, Spiritum Veritatis, qui docebit vos omnem veritatem; Ex quo loco liquido constat Spiritum S. non modo missum esse, ut Apostolos in tristitia de Christi morte praeconcepta consolaretur, verum etiam ut doceret, quo Doctore Spiritu Sancto primum Concilium definitum fuit, ita enim acta testantur, quod visum est Spiritui Sancto, et Nobis, scilicet Christi Discipulis, in quibus verbis Apostoli duorum Doctorum faciunt mentionem, Christi, et Spiritus Sancti, alias enim nondum Christi Discipuli, sed ad mare Galilaeae retia jacentes, ac rudes definivissent. Si itaque, ut ita ruditer dicam, (quamvis minus caute) Pater in Monte Sinai, Filius in Monte Tabor, Spiritus Sanctus in Coenaculo, ipsa scilicet S. Trinitas Doctor esse voluit, impossibile est, ut Episcopus esse possit, qui Doctor esse nequit. Nisi forsitan quis dicat, quod Episcopus indoctus etiam per alium docere potest. Isto modo erit bonus Cytharaedus, qui per alium canat, et bonus Medicus, qui per alium curet. Sed nec est possibile, ut sapientes viri cum stultis commercium habere velint, ut enim Sapientia cum stultitia stare nequeunt, sed ut album pellit nigrum, et e contra, ita sapientes cum stultis conversationem refugiunt. Non est ergo possibile, ut indocti per doctos docere possint, scientia enim inflat, teste Apostolo, et rudis saepe vilipenditur ab inflato. Praeterea scriptum est, et qui stultus est, serviet Sapienti. Potius ergo erit, ut Episcopus doctus eligatur, quam

неспроможні стояти, як біде проганяє чорне, так розумні ухиляються від спілкування з дурними. Отже, неможливо, щоб невчені могли вчити за допомогою вчених, бо знання робить (людину) пихатою, за свідченням апостола, і часто пихатий зневажає неосвіченого. Крім того написано: «і хто нерозумний, буде служити розумному». Таким чином, краще буде, щоб обирався освічений єпископ, аніж неосвідчений вчив за допомогою освіченого. І якщо русинам не призначать освіченого єпископа, ніколи не стануть уніатами, ясно з такого висновку, протягом ста років були Іоанікій, Порфирій, Парфеній, Василь, Волошиновський, Маврокордат, ці всі, тому що були неосвіченими і чужими, ані муху, так би мовити, не зробили уніатською. Навпаки в Хорватії, тому що зразу обрали за єпископа людину добру і освічену, всі легко були навернуті і на сьогодні залишаються в тій же²⁰ вірі. Але можуть сказати: «Вже треба йому потерпіти, бо склав присягу і висвячений». До першого скажу: присяга греків без освіти не має ніякого значення, бо вони це роблять не задля того, щоб пізнати правду, але завдяки досягнення пошани; бо вони є від природи дуже брехливими, «боюсь я данайців навіть тоді, коли приносять подарунки», так що коли хочуть обманути, присягою прикривають брехню. Існує прислів'я «Купуеш за грецьку віру». Св. Павел сказав: «Критяни (бо і вони греки) завжди обманюють». Хтось так висловився про зовсім недавно виключених схизматиків Волошиновського і Маврокордата: «Вже висвячені і склали присягу віри, і, нарешті, найганебніше були відкинуті». Маємо приклади, ясніші за сонце, греки воліли взяти на себе найжахливіше ярмо турецької неволі, аніж стати католиками, саму Флорентійську нараду, яку самі підтримали, не визнають і впали в таку помилку, що навіть якби хотіли, не можуть повернутися, тому що відступили від правди, доведеної на Флорентійській нараді. Це є гріх проти святого духа, тому їм не буде відпущено ані в цьому столітті, а в наступному; вже скотилися на дно, тому зневажають, бо коли утішник і дух правди,

ut indoctus Episcopus per doctum doceat. Et nisi doctus Episcopus Ruthenis praeponeatur, in aeternum non fient Uniti, patet hoc inductione, fuerunt a centum annis Joanicus, Porphyrius, Parthenius, Basilius, Voloszynovszky, Maurocordatus, hi omnes, quia indocti, ac barbari fuerunt, ne muscam, ut ita dicam, unitam fecerunt. Contra in Croatia, quia statim bonum, et doctum virum Episcopum creaverunt, facile conversi sunt universi, et usque huc in eadem ²⁰ fide permanent.

Sed dici potest. Jam debet tolerari, quia fecit professionem, et est cosecratus. Ad primum dico. Professio Graecorum nihil valet absque doctrina, quia id non agnitae veritatis gratia faciunt, sed adipiscendi honoris causa; Sunt enim natura fraudulentissimi, timeo Danaos, et dona ferentes, ut dum decipere volunt, juramento fraudem tegunt; Est proverbium, Graeca mercaris fide, S. Paulus dicit. Cretenses, (nam et hi Graeci sunt.) semper mendaces; ita dictum est a quibusdam de ejectis proxime Voloszinovszky, et Maurocordato Schismaticis, jam consecrati sunt, et professionem Fidei fecerunt, interim tandem turpissime rejecti sunt. Habemus exempla sole clariora, Graeci maluerunt teterrimo servi tutis Turcarum jugo subijci, quam Catholici fieri, ipsum Concilium Florentinum ab ipsis subscriptum explodunt, et in tantum errorem sunt prolapsi, ut etiam si velint, converti non possunt, quia ab agnita in Concilio Florentino veritate recesserunt, quod est peccatum contra Spiritum Sanctum, ideoque etiam neque in hoc saeculo, neque in futuro remittetur eis; jam in profundum venerunt, ideo contemnunt, cum enim Consolator, et Spiritus Veritatus, id est Doctor, recessit, necesse est eos in externis tenebris oberrare, et ut Hebraei ob Christum a se

тобто вчитель, відійшов, необхідно, щоб вони блукали у зовнішній темноті, і як євреї жалюгідно гинуть за те, що вбили Христа, так і греки – за те, що відвернулися від святого духа. Боже мій, народ, який колись з усіх був найславнішим і найученішим, який, за свідченням Платона, називав варваром кожного, хто не був греком: з усіх варварів самі є найбільшими варварами! І щоб повернути до попередньої моєї бесіди, хоч і присягають, не треба їм вірити. Перед декілька роками два єпископи в Польщі, перемишлянський і львівський, щоб досягти єпископства, спочатку дали присягу в дарчих грамотах, потім, примануті сучасним королем багатьма обіцянками і привілеями, публічно визнали віру на зборах у Варшаві сучасному нунцію, його еміненції кардиналу Олітію Паллавічіні, який за встановленим звичаєм відвідав їх також кожного окремо після повернення з Варшави, отці єзуїти, сповнені найбільшої радості, дуже часто, чергуючись, по два оббивали їх пороги, скрізь дуже велика радість, сам Ліпницький був висвячений одним із них, як найвідданішим уніатом. Я також певний час перебував у одного і другого,³²¹ нарешті, що трапилось? Свиня повернулася до свого болота, але з якою хитрістю? Намовляють третього єпископа, який недавно склав присягу віри, тобто луцерійського, який, залишивши Тенебрій, із призначеного йому єпископства втік у Московію і там доповів великому вождю, як у Польщі примушують єпископів до унії, і що він сам утік тому, щоб не став уніатом, і так прохав, щоб їм прийшли на допомогу. Послідувало лиходійство, бо москаль в укладеному договорі проти турка вніс цей пункт, щоб два згадані єпископи повернулися до схизми, в противному разі триста тисяч воїнів, яких зосередив проти татар, готовий направити проти поляків разом з самими татарами, уклавши з турками мир. Король хотя нехотя змушений був підписати при найбільшому оплакуванні апостольського нунція та самого короля, довго упиралися, довго сперечалися, але посланці Московії вирішили розв'язати питання не доводами, але гарматами. Це, що я

occisum, ita Graeci ob Spiritum Sanctum a se rejectum miserabiliter pereunt. Deus meus Gens omnium nobilissima, olim, et doctissima quae cunctos vās (?) ui ἔλανν Bāg Bāgos teste Platone vocabat: ipsi Barbaris ipsis sunt longe barbarissimi! Et ut redeam ad primum meum discursum, etiamsi jurent, non est eis credendum. Ante aliquot annos duo Episcopi in Polonia Premisliensis, et Leopoltanus, ut adipiscerentur Episcopatum, prius penes Donationales fecerunt Professionem, deinde a Rege moderno multis pollicitationibus, et privilegiis allecti professi sunt Fidem publice in Comitibus Varsaviae in manibus moderni Nuncii Eminentissimi Cardinalis Opitii Pallavicini, qui etiam singulos in suis Cathedralis Varsaviae reduces solemniter visitavit, Patres Societatis Jesu maximo gaudio concepto vix non semper alternatim bini limina eorum terebant, maximum gaudium undique, ipse Lipniczki ab uno eorum tamquam a certissimo Unito consecratus est, ego etiam apud utrumque³²¹ aliquo tempore commoratus sum. quid tandem factum? sus reversa est ad lutum suum, sed qua astutia Subornarunt tertium Episcopum, qui nondum fecerat Professionem Fidei, id est Lucerionsem, qui Tenebrio relicto, ex condicto suo Episcopatu fugit in Moscoviam, ibique Magno Duci exposuit, qualiter Episcopi in Polonia cogantur ad Unionem, seque ideo fugisse, ne fieret Unitus, adeoque supplicavit, ut eis succurratur. Successit malefactum; Nam Moscus inter Pacta conventa contra Turcam hoc punctum posuit, ut duo praedicti Episcopi ad Schisma redirent, secus trecenta millia militum, quos contra Tartaros contraxit, contra Polonos una cum ipsis Tartaris facta cum Turca pace, missurus. Debit Rex nolens volens subscribere cum maximo fletu Nuncii Apostolici, et ipsius Regis, diu fuit reluctatum, diu disputatum, sed Legati Moscovitae non argumentis, sed tormentis decernere statuerant. Haec quae scribo, sunt ita vere facta, sicut quidquid verissimum, legantur Pacta inter Polonos, et Moscovitae facta. Non est itaque Graecis credendum. Quia probabo Testibus: quod tale habeant Consilium Graeci in Hungaria, modo iste Methodius aliquo modo Donationales obti-

пишу, чистісінька правда: так воно насправді було, хай буде прочитаний договір, укладений між поляками і московітами. Таким чином, не слід вірити грекам. Тому що я свідками підтверджу, що греки мають в Угорщині таку раду, навіть сам Мефодій якимсь способом дістає дарчі грамоти і намовляє Дмитра, сатмарського архідиякона, несподівано будуть вислані прохачі в Московію, щоб сам вожде вимагав від імператора, щоб не були уніатами, але жили так вільно, як у Польщі або у Венеції. Крім того, згаданий Мефодій не був висвячений, бо мовчу, що його висвятив захожий схизматик, не такий, хто має свою кафедру, до того ще такий, якого самі грецькі патріархи відлучили від церкви за якісь нові ересі. Але тому що був висвячений одним, тоді як рівний супроти рівного не має авторитету, слідує, що він не може ані благословити ані злословити (підкреслюю, оскільки він рівний). Це підтверджується думкою апостола, який каже: «Без усякої суперечки більший благословляє меншого». Коли ж один єпископ має такий же авторитет як і той, якого треба висвятити, не слідує, що він може висвятити, інакше і священник висвятив би священника, диякон диякона, бо нічого не перешкоджає, бо зайві слова апостола «більший благословляє меншого» і даремно говорив Христос: «Батько більший за мене». Хоч це можна також³²² інакше пояснювати. Але і перший канон апостолів не мав би ніякого значення, який гласить: «Хай єпископа висвячують два або три єпископи». Тому що цього не було зроблено, доведено розумом, письмом і канонами, що Мефодій не є висвячений. Не заперечую, що один може висвятити, але той, який висвячує, повинен бути посланцем, висланим з уповноваженням папи, повинен бути католиком, і то в присутності якогось католицького прелата. У цього все це було відсутнє. Зрештою траплялося, що хто у них висвячується, заново умовно висвячується перед уніатами, як недавно було вирішено у висвяченні перемисьлянського єпископа в Польщі, якого його еміненція теперішній нунцій Польщі умовно вирішив висвятити під час богослужіння. Тому що ваше високоблагородство

neat, et Demetrium Szathmariensem Archidiaconum frangat, subito missuri supplicantes in Moscoviam, ut ipse Dux expostulet cum Imperatore, ne fiant Uniti, sed ita libere degant, sicut in Polonia vel Venetiis. Praeterea dictus Methodius non est Consecratus, taceo enim, quod sit consecratus a Schismatico advena, non ab ullo, suam Cathedram habente, ad haec a tali, qui ab ipsis Patriarchis Graecis est excommunicatus ob haereses quasdam novas. Sed quia est Consecratus ab unico. Cum vero aequalis in aequalem non habeat auctoritatem, sequitur eum nec benedicere, nec maledicere (dico in quantum est aequalis) posse. Probatur id auctoritate Apostoli, qui ait, absque omni disceptatione minor a majore benedicatur, cum vero Episcopus unus est ejusdem auctoritatis, quam consecrandus, non sequitur posse eum consecrare, alias et Sacerdos Sacerdotem, Diaconus Diaconum consecraret, nihil enim obstat, gratis enim Apostolus diceret, minor a majore benedicatur, et Christus gratis dixisset Pater major me est, licet id quoque aliter³²² interpretari potest. Sed et Canon primus Apostolorum nihil valeret, qui dicit Episcopus a duobus, vel tribus Episcopis ordinetur. Quod quia factum non est, ratione, scriptura, et Canonibus probatur Methodium non esse consecratum. Nec inficior posse ab uno consecrari, sed is, qui consecrat, debet esse Legatus Delegatus cum expressa licentia Summi Pontificis, debet esse Catholicus, idque cum assistentia alicujus Praelati Catholici, quorum omnium hic fuit defectus. Accedit praeterea, quod qui apud eos consecrantur, iterum apud Unitos sub conditione consecrantur, uti recenter fuit decretum in Consecratione Premisliensis Episcopi in Polonia, quem modernus Eminentissimus Polonia Nuncius sub conditione in lecta Missa consecrari decrevit. Quare cum Illustrissima Dominatio vestra videat, quod dictus Methodius defectu Doctrinae, Ordinationis Episcopus esse nequit, minus vero ejus professione, quae ob defectum Doctrinae minus considerari debet, et fraudis loco habendo, idcirco misceratur tot Centenorum millium hominum in sua Dioecesi in gravissima Schismatis caligine percuntium, provideat Nobis de bono viro,

бачить, що згаданий Мефодій не може бути єпископом внаслідок відсутності освіти і висвячення, менше повинен засуджуватись за свою присягу, яка (дана ним) із-за відсутності знання, треба звернути увагу на обман, тому (ваше високоблагородство) хай змилюється над сотнями тисяч людей, які гинуть в найжахливішому тумані схизми, хай дасть нам доброго мужа і вченого єпископа, який зміг би їх направити на дорогу миру. Таким є, наприклад, Ієрокім Ліпницький, якому, на мою думку, ніщо не хибить тільки орден. Хай буде висланий в Польщу до добрих уніатів, або хай його висвятить сам архієпископ, навіть латинський, якщо інакше не можна буде це зробити. В іншому випадку, присягаю на кров Ісуса Христа, як на протязі стількох віків неосвідчені нероби і варвари нічого не зробили, так і в майбутньому нічого не буде зроблено, тільки вічні заворушення і схизми.

Якщо ж інакше не може бути і згаданого Мефодія приймуть за єпископа, хай живе у Егері в єпископа расціанів, і хай буде або співєпископом або вікарієм, тому що в усіх королівських законах і постановах ніде не читається, що в Мукачеві колись був єпископ, ця справа помилково була введена, бо тут були не єпископи, а наставники ченців, нарешті, коли русини почали розмножуватися, ті, що були наставниками,³²³ вважалися також за єпископів, і, зрештою, вийшло так, що помилково вважалось мукачівське єпископство, яке в дійсності не існує, бо ніхто його не заснував у селі або в лісі. Зрештою, все це пишучий вашій високоблагородності і високопреподобності для обміркування і себе самого доручаю як найслухняніше і найвідданіше, ваші святі руки пригортаю до грудей, цілую і остаюся. В монастирі, Мукачєво 20 травня 1688 р. вашої високоблагородності і високопреподобності, пана отця у Христі і мого шановнішого опікуна найпокірніший слуга... (?) Петро Камієнські, чернець ордену св. Василя Великого, уніатський священник – із-за відсутності паперу написав на цьому, ваша високоблагородність пробачить за нестаток».

Це донесення, опубліковане в Егерх

ac docto Episcopo, qui eos in viam pacis dirigere possit. Utique habetur Hieronymus Lipniczky, cui praeter Ordinem nihil meo iudicio deesse videtur, mittatur ad Poloniam ad bonos Unitos, vel ab ipso Archi Episcopo consecratur etiam Latino, si id aliter fieri nequit. Secus testor Sangvinem Christi Jesu, per nebulones indoctos, ac barbaros, uti antea tot saeculis nihil factum, ita imposterum nihil fiet, tantum perpetui tumultus, et Schismata.

Quodsi vero aliter fieri non potest, et dictus Methodius pro Episcopo assumetur habitet Agriae penes Ecclesiam Rascianorum et sit vel Coepiscopus, vel Vicarius, quia in omnibus Regni legibus et constitutionibus nullibi legetur fuisse aliquando Episcopum Munkacsini, sed haec res est perperam introducta, hic enim non Episcopi, sed Superiores Monachorum fuerunt, tandem cum coepissent Rutheni multiplicari, isti qui etiam Superiores fuerunt, facti sunt Episcopi, ac sic tandem effectum est, ut perperam Episcopatus Munkacsensis audiat, qui nullus est in rerum natura, nullus enim illum fundavit in pago, vel in sylva. Caeterum haec universa Illustrissimae, ac Reverendissimae Dominationis Vestrae iudicio trutinans perscribens, me ipsam quam obsequentissime, et devotissime commendo, ejusque sacras manus ad ima provolutus exosculor, ac maneo. In Monasterio Munkács 20. Maji 1688. Illustrissimae ac Reverendissimae D. Vestrae D. Patris in Christo, et Patroni mei Colendissimi Humillimus servus (.) ⲡⲉⲧⲣⲟ ⲘⲁⲙⲓⲈⲔⲌⲔⲌⲘ 'εργεγε' [?] Petrus Kamienski Ord. S. Basilii Magni Monachus Sacerdos Unitus. – ob defectum papvri in hac scripsi, ignoscat Ill. D. Vestra penuriae.

Delatio haec in opinione de non erigendo

1770 р. в задумі, що не буде встановлене мукачівське єпископство (доступно читати на стор. 45, буква Ц), до сверблячки хвилювало егерчан, щоб русинів приєднати до себе і поступово (ix) винищити. Егерський єпископ домогся від кардинала Колоніча і примаса королівства шляхом таємних повідомлень, що вже в наступному році (як нижче) привів з собою з Рима Йосипа де Камеліса і, як найвищий канцлер, в дарчій королівській грамоті додавав клаузулу про приєднання до егерських єпископів.

Ми нижче будемо бачити, які сумні результати принесла ця клаузула.

Тому що всі хитрощі Петронія Камінського були безуспішними, Мефодій виконував єпископські обов'язки.

Глава 88

За свідченням щоденника де Камеліса безперервно висвячує священників. Діждався щасливого випадку, що кардинал Леопольд Колоніч, примас, титулував його єпископом у своєму повідомленні, про яке нижче треба згадати, направленою 1689 р. папі римському відносно надання влади Мукачівському єпископству. І, між іншим, (написано): Мефодію ані з цієї скарбниці Ракоція, ані з іншої фіскальної каси ніщо крім 200 флоренів не видається, внаслідок чого не має абсолютно ніякого доходу і повинен придбати харчі та одяг тільки із власного заощадження.³²⁴ Той же згаданий Мефодій поновлюється на посаду єпископа перемишлянським руським єпископом Іваном Валховським (точніше Малаховським).³

Тому що поновлення стосується його, доводять, що Рафаїл був єпископом сумнівної віри. Після того як його (тобто поновлення) не прийняв, всі священники, яких він висвятив, умовно перевисвятив Йосип де Камеліс. Диви Щоденник.

³²⁴a) Гевенеські акти, том XXIV, с. 21.

Episcopatu Munkacsienſi Agriae 1770. edita pag. 45. Lit. C. legibilis excitavit Agrienses ad prurimum Ruthenos sibi ſubjiciendos, et ſenſim eradicandos. Episcopus Agriensis apud Cardinalem Kolonich, et Primatem Regni per occultas inſinuationes effectit, ut ſequenti mox anno (ut infra) Roma Joſephum De Camelis ſecum tulerit, et qua Summus Cancellarius in Collationalibus Regiſi Clausulam Subjectionis Episcopis Agriensibus inſeruerit.

Clausula haec quam tristes tulerit ſequelas, inferius videbimus.

Omnibus machinationibus Petronii Kaminski non obſtantibus Methodius Pontificalia exeruit.

Caput 88.

Teste Diario De Camelisiano Sacerdotes continuo ordinat, fortunamque nactus est, ut per Cardinalem Leopoldum Kolonich Primatem in ſua relatione inferius attingenda fine impetrandae Dominationis pro Episcopatu Munkacsienſi 1689. Romano Pontifici porrecta Episcopus tituletur. Et in specie

Methodio nec ex hac a Rakoczianis, nec ex altera a Cam. Cassa praeter 200. l. quidpiam praestatur, unde nullum absolute proventum habet, sed ex propria dumtaxat oeconomia victum, et amictum comparare debet.

³²⁴ Idem Methodius mentionatus Episcopus reconciliabitur per Episcopum Ruthenicum Premisliensem Joannem Valchowski (rectius Malachowski)³

Quoniam reconciliatio Ei imponitur, Raphael dubiae fidei Episcopum fuisse probatur. Quam cum Methodius non suscepisset, omnes Sacerdotes per Eum ordinatos conditionate reordinavit Joſephus a Camelis. Vide Diarium.

³²¹ a) Acta Heveness. Tomo XXIV. pag. 21.

Той же Мефодій, подаючи такий титул «милістю божою єпископ православний раковецький, мукачівський, списький, красnobрідський, марамороський і всієї землі угорської» щиро підтримує укладання фундаментного каменя для монастиря в Алто Карослові за допомогою місцевого священника Михайла побудувати на участку і за кошти графа Юрія Баркоція, закликає всіх і кожного віруючого в Христа довести до кінця благородну справу, допомогти своєю милостинею: і дано в монастирі кафедральному св. Миколи в Мукачеві, власноручно, квітня 27-го, року 1689.

Над Мефодієм нависає критичний час. Бо після смерті Іннокентія XI 1689 р. кардинал і примас королівства Леопольд Колонич з'явився і як член колегії, і як цісарський посланець, на конклав кардиналів, щоб дати голос свій особистий і цісаря.^б

Від новообраного (папи) Олександра VIII дістав Йосипа де Камеліса, ченця ордену св. Василя В. і члена колегії по пропаганді, і висвятив його на посаду єпископа церкви Себастьянопольської, своїм авторитетом, владою, як опікун Ракоціїв, наказав помістити його в монастирі як апостольського вікарія.^в

Доля одного і другого була нелегкою. Йосип вимагав для себе шану і ставлення як до єпископа. А Мефодій говорив, що він новий захожий, містик, скрупульозний і бояливий. Надалі виконував і обов'язки єпископа, і очолював керівництво монастиря. І тому: ³²⁵31-го грудня 1689 р. наказав провести збори всіх священників у церкві Орлов, шариського комітату, безперервно порівнює і святі ордени, і розподіляє звичні примірники з титулом мукачівського єпископа. Висвяченому Василю Ладишинському і Поповичу Легновицькому дає призначення для Легнови у Лукаві.^г

Але Мефодія постигла більша неприємність. Коли Йосип був інстатований на по-

Idem Methodius 1689. 27-a Aprilis praemisso sequenti titulo. Милостію Божією Епї. православный раковецкїй, Мукачовскїй, Спїшскїй, Красnobродскїй, Марамороскїй, й всея землі оугорскїа. elargitur facultatem Fundamentalem lapidem ponendi pro Monasterio Also Karászlóensi per localem Parochum Michaelem in Fundo, et cum facultate Comitum Georgii Barkóczy exstruendo, et provocat omnes, et singulos Christi Fideles ad pium opus consumandum, sua Eleemosyna juvandum дан в Монастири Мукачовском кафедралном в обытели С Николая рук. влас. апріл. кз. рок. ѿ х п ф

Pro Methodio imminet tempus Criticum. Mortuo enim Innocentio XI. 1689. ad Conclave Cardinalium tum qua membrum Collegii, tum Legatus Caesareus comparuit, votum personale, et Caesaris daturus Leopoldus Kolonich Cardinalis et Primas Regni.^б

Ab electo Alexandro VIII. Josephum de Camelis Ordinis S. Basilii M. Religiosum, et membrum Collegii de propaganda obtinuit, et per se ad Titulum Ecclesiae Sebastianopolis Episcopum consecratum auctoritate, et potestate sua, qua Tutor Rakoczianorum, ceu Vicarium Apostolicum Claustro illocari ordinavit.^в

Dura fuit utriusque sors. Josephus sibi Episcopalem cultum desideravit, et accommodationem. Methodius autem cum esse novum hospitem, mysticum, scrupulosum, et meticulousum dicebat. Sicut Pontificalia ultro exercuit, ita Claustri administrationem retinuit, atque ideo

³²⁵Die 31-a Decembris 1689. in Ecclesia Orlow. Comitatus Sáros gremiali Synodum omnium Sacerdotum celebrandam ordinavit, sicut Ordines SS. incessanter confert, ita solitas formatas sub titulo Episcopi Munkacsiensis distribuit. 16-a Jan. 1690. ordinato Basilio Ladisinszky, Popoviccio Legnoviensi pro Legnova in Lukava Investituram largitur.^г

Sed major perplexitas invasit Methodium,

б) Відома справа.

в) Pray, Specim Hierarch. Eccl. 381.

³²⁵а) Автентичний оригінал знаходиться в епарх. архіві.

б) Res nota.

в) Pray Specim Hierarch. Eccl. 381.

³²⁵а) Authenticum Originale in Archivo Dioecesis. habetur.

саду мукачівського єпископа королівськими комісарами Августином Бенковичем, єпископом Велико-Варадинським, і Ференцем Клобушицьким, а той, як ігумен, повинен був у такій мірі скласти присягу віри, як і присягу канонічної послухності, перед королівськими комісарами, які заявили, що всі виплати, які звичайно надавались із замку, будуть припинені до смерті Мефодія, у випадку добровільного відходу пообіцяли гроші на дорожні витрати. Мефодій знав, що ніхто ще безкарно не робив опір могутній і королівській владі. Дня 13-го травня, діставши пробачення від єпископа, відправився в Мараморош, щоб пошукати собі місце для нової резиденції. А 29-го червня повністю перебрався із монастиря (Щоденник) і перейшов у монастир в Углю, щоб міг, як свідчить інквізиція 1725 р., висвячувати багатьох священників.

dum Josephus per Commissarios Regios Augustinum (!) Benkovich Episcopum Magno - Varadiensem, et Franciscum Klobusiczky in Episcopum Munkacsiensem installatur extitisset, et ille velut Hegumenus Professionem Fidei non minus, quam Juramentum obedientiae Canonicae praestare debuit Commissariis Regiis declarantibus omnes Pensiones ex arce dari solitas usque excessum Methodii e Claustro suspendendas fore, in casu abitus liberali viatico adpromisso. Vidit Methodius torrenti, Regiaeque potestati neminen unquam impune restitisse. Die 13-a Maji accepta ab Episcopo venia discessit ad Maramoros pro quaerendo sibi loco novae Residentiae. 29-a autem Julii totaliter e Monasterio excessit (Diar) ac recepit semet ad Claustrum Uglyense, ut teste Inquisitione 1725. plures Presbyteros ordinare possit.

Finis Tomi 2 - di.

RESUMÉ

Jurij Sak, Dejiny karpatských Rusinov od Mychajla Lučkaja, 2. zv./pokračovanie /

Pokračovanie 2. zväzku Lučkajovej práce. Prvá polovica tohto zväzku bola uverejnená vo VZ MUK čis. 13. V tejto časti Mychajlo Lučkaj (1789–1843) sa venuje obdobiu po umrti kniežata Fedora Koriatovyča, o ktorom hovorí, že bol zavraždený r. 1365 na Podillju. V podstate líči osudy zakarpatskej pravoslávnej cirkvi po smrti svojho štedrého patróna a hovorí o činnosti jej jednotlivých málo známych predstaviteľov. Zahrňuje taktiež Dóžovo povstanie r. 1514 a obdobie Reformácie, ako aj iné Judové povstania a stavovské vojny sedmohradských uhorských kniežat. Končí obdobiom od uzavretia Užhorodskej cirkevnej únie v polovici XVII. st. po dosadenie do čela novej grécko-katolíckej eparchie Josyfa de Kamelisa (1641–1706), keď predtým značná pozornosť bola venovaná bojom medzi stúpencami pôvodného pravoslavia a novými uniatmi.

РЕЗЮМЕ

Юрий Сак, «История карпатских русинов» Михаила Лучкая (2 т., продолжение)

Публикуемая работа – это второй том произведения Лучкая. Первая половина этого тома была напечатана в «Науковому збірнику» (Научном сборнике) Музея украинской культуры № 13. В этой части Михаил Лучкай (1789–1843) рассматривает период после смерти князя Федора Корятовича, о котором говорит, что его убили в 1365 году на Подолии. В сущности он описывает судьбу закарпатской православной церкви после смерти ее щедрого патрона и рассказывает о деятельности ее отдельных малоизвестных представителей. Охватывает также восстание под руководством Дожи в 1514 году и период Реформации, другие народные восстания и сословные войны трансильванских венгерских князей. Произведение он заканчивает периодом от подписания Ужгородской церковной унии в половине XVIII-го ст. до назначения главы новой гречко-католической епархии Иосифа де Камелиса (1641–1706), когда перед этим значительное внимание было уделено борьбе между приверженцами подлинного православия и новыми униатами.

RESÜMEE

Juraj Sak «Die Geschichte der Karpaten-Russinen» von Michail Lutschkaj (Bd. 2, Fortsetzung)

Die veröffentlichte Arbeit ist der zweite Band des Werkes von Lutschkaj. Die erste Hälfte des Bandes wurde im „Naukowyj sbirnyk“ (Wissenschaftlicher Sammelband) des Museums der ukrainischen Kultur No. 13 herausgebracht. In diesem Teil betrachtet Michail Lutschkaj die Periode nach dem Tode des Fürsten Fedor Korjatowitsch, von dem der Autor mitteilt, daß er im Jahre 1365 im Gebiet Podillja ermordet worden ist. Im Grunde genommen beschreibt er das Schicksal der transkarpatischen rechtgläubigen Kirche nach dem Tode ihres freigebigen Patrons und erzählt über die Tätigkeit ihrer einigen wenig bekannten Vertreter. Er schließt auch den Aufstand unter der Leitung von Doža im Jahre 1514 und die Reformationsperiode, andere Volksaufstände und Standeskriege der transilwanischen ungarischen Fürsten ein. Das Werk endet mit der Periode, seit dem Abschluß der Ushgoroder Kirchenunie in der Hälfte des XVIII. Jahrhunderts bis zur Ernennung des Hauptes der neuen griechisch-katholischen Eparchie Josifa de Kamelisa (1641–1706), als es vorher eine wesentliche Aufmerksamkeit dem Kampf zwischen den Anhängern der echten Rechtgläubigkeit und den neuen Uniaten geschenkt worden ist.

ЕТНОГРАФІЯ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

СІЛЬСЬКЕ БУДІВНИЦТВО НА СВИДНИЧЧИНІ В ХІХ – ХХ СТ. (ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ)

МИРОСЛАВ СОПОЛИГА, СВИДНИЦЬКИЙ МУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В роки побудови соціалістичного суспільства дійшло до небувалих прогресивних змін у цілковитих умовах та способі життя населення нашої країни. Ці зміни дуже яскраво відпечатані якраз на поодиноких проявах матеріальної, зокрема житлово-побутової культури сільського середовища. Прогрес, який за так короткий відрізок часу настав у сільському будівництві на Східній Словаччині, є одночасно одним з найвиразніших та найпереконливіших доказів справедливого рішення соціально-економічного становища селян в умовах соціалізму.

Метою нашого дослідження є на підставі етнографічної характеристики та аналізу традиційного народного будівництва на Свидниччині¹ вказати на основні напрями розвитку сучасного житлобудівництва, а цим самим і на радикальні зміни в способі життя населення цього району.

Стаття написана на основі власних польових етнографічних досліджень автора в 1970–1983 рр. в рамках науково-дослідницької діяльності Свидницького Музею української культури. Оскільки дослідження проводилось у ширшому порівняльному плані в цілій області словацько-польсько-українського прикордоння на Східній Словаччині, це нам дає можливість частково вказати й на декотрі спільні та відмінні риси в народному будівництві суміжних районів, на міжетнічні зв'язки в даній області, зокрема словацько-українські, а також провести типологію та встановити місце народної будівельної культури цього мікрорайону з аспекту ширших карпатологічних досліджень. Хочемо також звернути увагу на кращі традиції нашого народу, які мали б знайти тривале місце й у формуванні сучасного життєвого середовища.

Хронологічні рамки нашого дослідження обмежуються ХІХ–ХХ ст

Що до сучасного національного складу, то на території Свидницького округу живуть в основному словаки та українці. Однак переважна більшість сіл є складовою частиною української етнічної області².

Попередники східнославацьких, але й закарпатських українців разом із словаками впродовж декількох сторіч жили під спільним соціально-економічним і національним гнітом угорських та німецьких феодалів. Майже однакова доля їх спіткала й після занепаду Австро-Угорської монархії в 1918 році. Отже, не диво, що й у культурі населення обох

національностей є багато чого спільного. Багато рис у культурі та побуті цього населення є спільними й для лемків на північній стороні Карпат. Адже лемки аж до 1945 року творили велику компактну етнографічну групу, що заселяла північні та південні схили Карпат (Низьких Бескид)³. У північних областях знову ж таки лемки жили й творили спільно з поляками.

В найсхідніше розташованих селах Свидницького округу спостерігаємо й деякі елементи бойківської культури, оскільки східною межею Лемківщини, на думку багатьох дослідників західноукраїнської культури, вважаються ріки Солінка в ПНР та Цироха й Лаборець на словацькій стороні⁴. Як це відбилося на народному будівництві, побачимо далі на окремих конкретних прикладах.

Історичні географічні та природно-кліматичні умови життя населення цього краю були на причині того, що в його культурі донині збереглось багато цікавих явищ, які вже довгий час привертають увагу істориків, етнографів, фольклористів та різних шанувальників народної творчості.

На жаль, слід констатувати, що матеріальна культура населення цієї області ще й досі вивчена недостатньо. Увага дослідників у минулому зосереджувалася передусім на пісенний фольклор та окремі явища духовної культури. Що торкається народного будівництва, то відомості про нього в дотеперішній народознавчій літературі мають дуже штриховитий характер, отже, не створюють нам комплексної картини про дану галузь народної культури⁵. Набагато краще вивчені пам'ятки культової архітектури⁶.

В останніх двох десятиріччях поживався інтерес етнографів й відносно інших ділянок матеріальної культури в області Північно-Східної Словаччини, зокрема з ініціативи Чехословацької секції Міжнародної комісії по дослідженню народної культури в Карпатах та на Балкані, а також заслугою східнославацьких музеїв та деяких центральних народознавчих установ. Однак увагу етнографів найчастіше привертала найсхідніші села наведеної області (Гуменський та Михалівецький округи), які довго належали до найвідсталіших, отже, й найатрактивніших із погляду етнографії⁷. Досить планомірного характеру набули також етнографічні дослідження західних районів Східнославацької області (Списько-нововеський, Попрадський та Старолюбівнянський округи), спрямовані на вивчення питань міжетнічних взаємовідносин у народній культурі⁸. В рамках Бардіївського округу цінний документальний матеріал про матеріальну народну культуру, включно народного будівництва, зібрав Шариський музей⁹.

Що ж торкається систематичного дослідження народного будівництва, як і інших проявів народної культури, Свидницького округу, то цілком зрозуміло, що воно стало складовою частиною науково-дослідницької програми Музею української культури, який від 1964 року успішно розвиває свою діяльність у місті Свидник – центрі даного району. Одним із скромних вислідків цієї роботи є й дана стаття, яка, правда, не претендує на вичерпне висвітлення порушеної теми. Вона обумовлена сучасним станом дослідження в даній галузі матеріальної культури та характером і розсягом праці.

Природно-географічні умови є одним з найважливіших чинників у формуванні людського суспільства, в тому числі й способу та засобів виробництва, культури та побуту народу. Досліджувана область розташована в гірській та підгірській полісі на південному схилі Низьких Бескид. Гірські вершини тут взаємно відокремлюють річковими долинами, що тягнуться з півночі на південь і лише зрідка досягають 600 м. Найвища з них є Чорна Гора (650 м). Легкопрохідні перевали, зокрема Дукля, часто вишукувались під час різних інвазій (наприклад, в останніх двох світових війнах), але й у мирному часі служили сполучною ланкою між жителями Східної та Центральної Європи.

Хребти в Бескидах здебільша придатні для землеробства та пастівництва, оскільки вони мають напівовальну форму. Стрімкіші вершини вкриті лісом. В долинах вздовж річок та струмків знаходяться оселі, від яких тягнуться різної довжини косогори з помір-

ним нахилом, що створюють основний сільськогосподарський фонд. В долинах малих потічків та вздовж глухих вимоїн поширена переважно чагарниково-трав'яниста рослинність. Тут селяни найчастіше закладали луки.

З фізико-географічного погляду дана область є складовою частиною суцільного карпатського фліша¹⁰.

Обстежувана карпатська область відома багатьма родовищами якісної вогнетривкої глини, яка вже з найдавніших часів широко застосовувалась не тільки в гончарному та фаянсовому виробництві, але й у народному будівництві. Карпати дуже багаті й на інші корисні копалини: залізну руду, сіль, кольорові матеріали, високоякісні види андезитів, трахітів і т. п.¹¹ Природні багатства сприяли розвитку торговельних та інших міжетнічних стосунків населення цього краю. Деякі з них, зокрема різні породи каменю, у значній мірі детермінували й характер народного будівництва. В околицях Микової, Буківця, Вишнього Комарника та інших сіл були відомі поклади нафти, яку вже в минулому столітті селяни використовували для консервації дерев'яного будівельного матеріалу, а також для освітлення житла.

Найвизначнішою річкою, яка перетинає досліджувану територію, є Ондава. Вона є притокою Бодрогу та входить у сітку Тисо-Дунайського басейну. До Ондави збігаються менші стрімкі гірські потічки, які протікають глибокими, але й широкими долинами. Вони в значній мірі впливали не тільки на розвиток народного будівництва, але взагалі на характер заселення (типи сіл, упорядкування та орієнтація будівель, забезпечення дії декотрих технічно-промислових устаткувань на принципі водних механізмів, застосування води в процесі власної побудови тощо).

Великим багатством сировинної бази визначаються ліси, які покривають майже 50% досліджуваної території. Вони багаті на дерево, звірів та руду. Дерево вже з давніх давен використовувалось в цих місцевостях як основний будівельний матеріал. З нього зготовляли основні знаряддя праці, меблі і т. п. Дерево в широкій мірі застосовують і в сучасному житлобудівництві. Лісоматеріал був також одним із вагомих торговельних артиклів. Вивозили також дерев'яну кору для виробництва фарб, дьоготь («тер»), шкіру, хутра і т. п.¹² Торгівля без сумніву сприяла й розвитку міжетнічних взаємовпливів у народній культурі.

Клімат в обстежуваному районі є помірно континентальний, вологий. Середня річна температура становить 8–9 градусів тепла¹³. Температура, звичайно, коливається в залежності від пори року та висоти місцевості над рівнем моря. Взимку морози досягають 25–30 градусів, літом буває й до 30 градусів тепла.

Що торкається опадів, то найбільше їх припадає на вегетаційний період. Зате сприяливіша була б вогкіша весна, як осінь. Кількість атмосферних осадок в середньому представляє 600–700 мм¹⁴. Середня верства снігу становить 70–80 см. У підвищених місцевостях товста верства снігу припізнає весняні сільськогосподарські роботи.

Вітри тут переважно північні або північно-західні, що спричинене цілковитим орографічним характером краю. Досить часто бувають південно-східні та східні вітри. Безвітряні ситуації є дуже рідкісними¹⁵.

Кліматичні умови також у значній мірі детермінували господарський уклад та взагалі спосіб ведення життя, отже, й характер народного будівництва. Адже ж різні прибудови у формі загат чи причілкові із тилової сторони хати, обернутої на північ, деякі види підстінок, форма стріхи, піддашша, орієнтація будівель відносно сторін світу та цілковита організація забудови двору, про що буде мова далі, були зумовлені якраз забезпеченням охорони житла перед холодними вітрами та сніговими завірюхами.

Нестійкість кліматичних умов позначається й на вислідках господарювання (неоднакові врожаї, коливання в кількості худоби і т. п.).

Ґрунти тут не дуже сприятливі для розвитку культури землеробства. Орні землі пред-

ставляють незначну частину земельних угідь. Переважна більшість площі обстежуваної території гористо-лісиста. Переважають середньопідзолені лучні та дерно-глеєві буроземи. Для низових місцевостей характерні опідзолені буроземні ґрунти. На багатьох підвищених місцях верхній шар ґрунтового горизонту – кам'янистий та піщаний, а в підгір'ях глинистий. Зустрічаємо тут глину різної якості та кольору. Жовту, буру та білу глину у великій мірі застосовували й у народному будівництві. Надмірна кислотність та бідність поживних речовин переважної більшості ґрунтів є на причині значно нижчої потенціальної родючості порівняно з південними низинними областями Східної Словаччини.

Господарство жителів не лише цього району, але в закарпатських та східнословачьких областях взагалі, аж до половини ХХ ст. було основане на примітивному способі землеробства, поєднаного з тваринництвом та скотарством. Із загальної кількості населення, наприклад, на початку нашого століття в сільському господарстві працювало приблизно 90%, а в промисловості лише біля 5%¹⁶. Беручи в увагу ще й дрібні ремесла (ткацтво, столярство, боднарство і т. п.), можна констатувати, що селянське господарство було колись майже самодостатнім.

Сьогодні вже в усіх селах Свидницького округу сільське господарство розвивається на модерних економічних та науково-технічних засадах в рамках колективних сільськогосподарських артілей та державних маєтків.

Із зернових найчастіше вирощуються тут овес, ячмінь та жито, які невибагливі до ґрунту та найстійкіші до даних кліматичних умов. Житня солома, крім іншого, була колись й основним покривельним матеріалом у народному будівництві.

До основних продуктів харчування належали також капуста й картопля. У великій мірі вирощували тут гречку («татарку»), а з бобових – квасоллю та біб.

Основний матеріал, необхідний для домашнього виробництва полотна, придбавали з льону та конопель.

З домашніх тварин розводжували тут передусім велику рогату худобу, вівці, кози та свині. Воли та корови служили, крім іншого, як тяглова сила в землеробстві. З домашньої птиці вже здавна відомі тут кури, а десь від початку нашого століття також гуси та качки.

В цілому селянське господарство в умовах капіталістичного ладу мало напівнатуральний екстенсивний характер. Більшість населення вела напівголодний спосіб життя, оскільки була малоземельною (власнила не більше 2–4 га орної землі). Історичні дані засвідчують, що «на початку ХХ ст. західноукраїнське сільське господарство складалося з 80% бідняцьких, 15% середняцьких і лише 5% куркульських господарств»¹⁷.

Промислове виробництво аж до 1945 року в даній області було тільки в зародку. Правда, в деяких місцевостях частково розвинулися лісорубство, «фурманка» й інші допоміжні заняття. Але вони надавали дуже мінімальні заробіткові можливості. Тому багато селян шукало їх в низинних областях сучасної Угорщини. Значна частина населення досліджуваного району наслідком безробіття, нужди і голоду змушена була поповнювати ряди трудової еміграції і тимчасово або натривало переселитись в заокеанські країни: США, Канаду, Аргентину, Бразилію і т. п., де виконувала найважчі роботи в шахтах, морських портах, фабриках тощо. На переломі останніх двох століть згадана еміграція набуває масового характеру. Так, лише в 1881–1913 роках із чотирьох східнословачьких комітатів (Абовського, Шариського, Земплинського та Списького), в рамках яких знаходилася й територія сучасного Свидницького округу, переселилося 348 616 чоловік¹⁸. Щодо кількості переселенців, то Шариський та Ужанський комітати були в Угорщині на першому місці. Шариський комітат здобув навіть назву «колиски еміграції»¹⁹. Наслідком цього багато сімей у минулому зазнало найрізноманітніших драматичних та трагічних життєвих ситуацій.

Слід також зауважити, що повернення багатьох заробітчан – т. зв. «американів» до «краю» також мало помітний вплив на дальший розвиток сільського будівництва, про що конкретніше скажемо далі.

Характер поселень на Свидниччині є вже наслідком довготривалих історичних, фізіографічних, економічних, етнічних та інших впливів. Переважна більшість сіл даного району одновуличного типу. Такі поселення характерні, зокрема, для східних слов'ян²⁰. Передбачаємо, що більшість досліджуваних сіл являла собою спочатку невеликі мало-дворні оселі ланцюгового типу, тобто будівлі невеличкими скупченнями розміщувалися в гірських долинах вздовж річок та потоків. В міру приливу дальшого населення та наслідком підвищення класового утиску земля поступово розподіляється на самостійні, чим далі, тим вужчі ділянки – лани. Отже, села поступово розростаються, а будівлі в них згущуються. Таким чином ланцюговий тип поселень мінється на вуличний. Так це було й на північних схилах Карпат, де природні та господарські умови були дуже подібні²¹.

Лісово-ланова система розподілу землі є характерна якраз для колонізаційних поселень²². Її принцип полягає в тому, що окремі земельні смуги (лани) тягнуться впоперек долини по обидві її сторони, а садиби розташовані в центрі земельних наділів.

В останніх десятиріччях появились на Свидниччині й типи скупчених сіл з декількома вуличками, що взаємно перехрещуються (Гавай, Сташківці, Олька, Крайня Поляна, Ладомірова, Кружльова, Шариський Шавник, Вишній Верлих і т. п.). В цих селах споруди розташовані приблизно в центрі земельного кадастра, а навколишні ґрунти діляться між поодинокими господарів нивою системою, тобто незалежно від того, де знаходяться садиби («обыстья», «обыштя»). Після колективізації розподіл землі на ділянки в основному зникає. Для досліджуваних сіл, як і для лемківських сіл на польському боці Карпат, була характерна якась проміжна форма поселень. Це були переважно одновуличні села, в яких тільки частина земельного масиву була розподілена за вищезгаданою лісово-лановою системою (напроти відповідних садіб). Решта землі розподілялась за нивою системою.²³

Локальні топографічні особливості спричинили й деякі інші другорядні специфічні прикмети в забудові сіл на Свидниччині.

Села, як правило, розташовані двома рядами будівель вздовж дороги, яка тягнеться паралельно з потоком. Якщо потік знаходився край долини, то він, зрозуміло, тік поза селом. На потоці, що тік посередині села, влаштовували різні дерев'яні кладки – «лавки» та мости для сполучення між поодинокими селянськими хатами й основною сільською комунікацією. В деяких селах (наприклад, в Кечківцях) робили й камінні склепінчасті мости. В останньому часі їх також бетонують.

Дороги іноді робили по обидва боки потічка, наслідком чого зменшувалась кількість мостів і кладок у селі (Сташківці, Вишній Верлих).

У звужених долинах або на окремих її місцях село будували в одну лінію по той бік потоку, де був ширший простір.

Організація забудови садіб також залежала від характеру занять населення та рівня виробничих сил. Традиційна садиба на Свидниччині являла собою конгломерат житлових та господарських споруд. Однак хата завжди посідала в господарстві домінуюче місце. Орієнтація хати також залежала від природно-кліматичних умов та локальної топографії. Народ завжди намагався зорієнтувати будівлю так, щоб відкриті стіни житла (з вікнами) захистити від холодних північних вітрів.

Очевидно, хати колись ставили рівнобіжно з дорогою, головним фасадом до неї. Цьому наслідкує й сучасна ситуація в забудові сіл переважної частини середньої Лемківщини в ПНР. Таке розміщення будівлі створювало дуже практичний в'їзд до стодоли («боїска»), а також не вимагало високих підмуровок задля нівеляції схилу терену, як це було у випадку торцевої орієнтації.

Все ж таки наслідком конкретних умов історичного розвитку в даній області проходив невпинний процес зливання земельних ділянок, отже, вже на переломі останніх двох сторіч домінує на Свидниччині орієнтація хати торцем до головної сільської комунікації.

Традиційним типом забудови двора на Свидниччині, як і в центральній та східній частині Лемківщини взагалі, тобто по обидві сторони Карпат, було однорядне господарство (т. зв. «довга хыжа»). Типи кількабудинкових садиб (дворядових або кутових) характерні для західних районів Північно-Східної Словаччини. Основною причиною побудови житлових та господарських приміщень під одним дахом була економія лісоматеріалу, якого в минулому на Свидниччині було завжди обмаль. В останньому часі цей тип утримувався також наслідком дії сильних культурно-етнічних традицій.

Двори були здебільша відкритими. Вертикально («стоячо») або горизонтально («лежачо») плетені ліскові, дозові або ялівцеві («ядліцьовы», «філмаковы», «фійомаковы») плоти відокремлювали тільки невеличкі внутрісадибні земельні ділянки з городинною («загорідкы»)²¹. Лише зрідка вхід до двора закривався дерев'яною (з пруття) брамою. Поля при дорогах відгороджували воринням або березовим галуззям. В декотрих селах на Свидниччині (Кечківці, Белеївці, Розтоки, Нижній Верлих, Вишній Верлих) споруджували й камінні внутрісадибні огорожі.

Горизонтальний план хати був зумовлений передусім соціально-економічним становищем селян, їх господарським укладом та житлово-побутовими культурними потребами.

В досліджуваному періоді на Свидниччині було найпоширеніше трьохдільне планування житла. Найстарші жителі пам'ятають і дводільні хати, в яких не було комори.

На відміну від східніших районів Східної Словаччини та південних місцевостей з населенням словацької етнічної приналежності на Свидниччині переважали хати трьохдільного асиметричного планування, тобто з боковим трактом комори. Це означає, що комора в них розташована рядом із жилим приміщенням по ширині будівлі. Вхід у комору веде із сіней або з головного жилого приміщення («хыжы»). Такі хати на відміну від трьохдільних хат симетричного планування (з сінями між хатою та коморою) значно ширші. Асиметричне трьохдільне планування хати типове також для польських лемків, тому в польській літературі його часто називають ще й лемківським типом²².

Еволюція згаданого трьохдільного планування трохи відмінна від загальновідомої теорії про прямолінійний розвиток слов'янського житла. Однією з типових рис карпатського народного будівництва є різні прибудови під схилами стріх з тильної сторони хат. Ці прибудови захищали житло від непогоди. З них поступово й виникли комори. Оскільки за коморою, як правило, споруджували ще й загати господарського призначення («пелевник», «причулок»), задній схил стріхи таких хат сягає майже до землі.

Трьохдільні хати симетричного планування, в яких сіни знаходяться в середині, характерні передусім для бойківсько-лемківської переходної смуги, тобто поширені у східних місцевостях досліджуваного району (Микова, Мала Поляна, Гавай, Маківці, Варехівці, Якушівці і т. д.). Вони типові також для південно розташованих сіл округу на словацько-українській етнічній межі (Руський Кручов, Собош, Ломне, Бжани і т. д.)²³. На основі сучасних доступних етнографічних матеріалів цілої слов'янської території даний трьохдільний тип планування традиційної хати є найпоширенішим.²⁴

В окремих випадках із трьохдільних хат обох вищезгаданих варіантів розвинулись чотирикамерні житла, а саме, відокремленням задньої частини сіней для складових потреб. Таким чином виникла т. зв. «комірка», а первісна комора змінила свою функцію на житлову.

Однокамерні хати в досліджуваному районі ми не виявили, хоч, правда, в декотрих селах (наприклад, у Шарбові, Кечківцях, Розтоках) в післявоєнних роках в окремих випадках появились тимчасові однокамерні житла, адаптовані із сипанців.

Поруч з житловими приміщеннями розміщувались і господарські, які спробуємо коротко охарактеризувати.

Господарські приміщення чи окремі споруди служили передусім для захисту тварин перед непогодою, для збереження запасів кормових і харчових продуктів, знаряддя праці, для робочих потреб тощо. До найголовніших з них належить хлів («стайня», «станя») для великої рогатої худоби. Як ми вже зазначали, на Свидниччині хлів будували під одним дахом з житловою частиною хати. В трьохдільних хатах симетричного плану, тобто в південно-східній частині досліджуваного району, хлів розміщувався зразу ж за коморою. В хатах лемківського типу планування він нав'язував на сіни, а в найстарших об'єктах на «боіско», що одночасно виконувало й функцію сіней. Тільки в окремих випадках, де терен не дозволяв будувати господарські приміщення в одному тракті із житлом, ставили окрему господарську будівлю під кутом або паралельно до хати – т. зв. «стодола», в якій знаходився й хлів. Іноді відокремлено ставили тільки стайню, а решта господарських приміщень розміщувалася під однією покрівлею з житлом.

Вздовж однієї стіни в стайні знаходився жолоб для «паренини» та інших кормів, а над ним драбина в скісному положенні (для сіна). Худобу прив'язували за допомогою ланцюгів до жолоба. Підлогу («помыстины», «помостины») в хліві робили дерев'яну, з товстих кресаних дощок. Вона також була в скісному положенні, так що «гноівка» з неї стікала в «буртницю» з дном, вистеленим камінними брилами. Гноівка із стайні витікала на двір, або прямо на «гноіско», яке звичайно розміщувалося перед входом. Багатші господарі («газдове») будували ширші стайні, отже, жоліб та драбина знаходилися вздовж двох стін. В стайні за допомогою дощок відокремлювали місце для свиней. Воно, як правило, знаходилося в кутку, тому й називалося «кутець» («кутчік», «куча», «кучка»). Але найчастіше будували самостійні хлівчики для свиней на дворі або наприкінці будівлі. Простір під односкілою стрішкою таких хлівчиків служив як «курник». Кури часто ночували в стайні на «бантах», а в старших житлах в боіску або в сінях на драбині.

Для овець та кіз відводилося місце в хліві поруч з великою рогатою худобою. А якщо їх було більше, то споруджували самостійні об'єкти або прибудови – «вівчарні», «стаякы».

Дальшою невід'ємною частиною традиційного сільського господарства було «боіско», тобто тік. Тут молотили збіжжя, оббиваючи колоски дерев'яними ціпами. Від цього й назва приміщення: бити – «боіско». Токотом служила добре утрамбована глиняна долівка. Ширина цього приміщення досягла й 3–4 м, оскільки сюди заїжджали возом. Ворота були й у тиловій стінці боіска, щоб зручніше було виїхати та обернутися.

В найстарших господарствах, як ми вже згадували, «боіско» заступало також функцію сіней. З таким явищем ми зустрілися ще в селі В. Мирошів та в деяких селах на Бардівщині (Гутка, Бехерів, Стебницька Гута і т. д.)

Стеля над боіском не була стабільною. Її функцію заступали вільно покладені дрючки – «плянтра», які при молотьбі та викладанні збіжжя та пашні могли будь-коли зняти. Взимку на «плянтрах» зберігали сіно та солому. Для цього використовували й дальші простори на горіщі («на поді»), особливо місце над хлівом, яке називалося «залім». Назва походить від того, що стеля над цим приміщенням заломлена, тобто знижена. Робили це задля утеплення хліва та збільшення об'єму горіща.

Простори над житловими приміщеннями служили переважно для збереження запасів вимолоченого зерна в «сусіках» («сушіках»). Тут також зберігали різне робоче знаряддя: ткацький верстат – «кросна», «мотовило», «шпуляк», коловороток – «куділь», «терлицю», «ламаницю» і т. і. На прикріплених до кроков жердках або на бантах просушували качани кукурудзи, цибулю, клоччя. На дерев'яних або залізних крючинах вшали сало («солонину»).

В кожному традиційному господарстві на Свидниччині були ще й дальші приміщення: «пелевня» або «стодола» для збіжжя та пашні, «шопка» («шіпка», «дашка») для воза та

іншого сільськогосподарського реманенту (плуга, борін, саней, колішат – «колічок»). Віз ставили також у «боіску».

Вздовж задньої, а в деяких випадках і до половини причілкової сторони хати в традиційних господарствах, приблизно на 1 м від основної стіни, задля кращої ізоляції будівлі від холоду споруджували притули. Звичайно їх виплітали з пруття, збивали з дощок або зготовляли в каркас чи навіть зруб. Таким чином створювалося дальше господарське приміщення, в якому зберігали соломю, менш якісне сіно, листя для підстилки та, зокрема, полову. Такий простір найчастіше позначали терміном «пелевник» («пелевен»), але відомі й назви «причулок», «плетарь», «котинець» (там котилися вівці, кози).

В урожайні роки сіно та соломю укладали також у копицях серед двора – «до копи». Кращий спосіб збереження пашні був такий, що копицю накривали малою чотирихилою солом'яною стрішкою шатрової форми. В найсхідніших місцевостях досліджуваного району (Микова, Мала Поляна, Викріп, Хотча, Гавай, Кожухівці, Шандал і т. д.) та ще далі на схід (Гуменський округ) згадану стрішку прикріплювали до чотирьох вкопаних у землю стовпів, і вона посувалася по вертикалі залежно від кількості пашні під нею. Такі примітивні сінарні називаються «оборогы» і вони характерні передусім для бойківських областей. На Свидниччині найчастіше споруджували т. зв. «сінарні», які на відміну від оборогів мали вже дерев'яні вінці – «споды», підложені камінними валунами, а стрішки на них були стабільними. Іноді й стінки оббивали дошками або березовими чи лісковими тичками.

Вимолочене зерно селяни на Свидниччині вже в давньому минулому зберігали у спеціальних кадобах, які видовбували з одного великого шмата дерева. Такі кадобы побутували й у інших слов'ян, зокрема в країнах Східної Європи. Що торкається території Чехословаччини, то найпоширенішими вони були якраз в районах Північно-Східної Словаччини²⁸. Окремі з них досягали й 3 м довжини, тому найчастіше стояли під стіною хати («на пічкіні», «на засьпі»), де, наприклад, ми його знайшли ще в 1974 році в с. Бенядиківці. Менші «кадобы» («кадлубы»), що служили для збереження квасолі, гороху, бобу, стояли на горищі хати.

Однак найчастіший спосіб збереження зерна на Свидниччині в минулому та на початку нашого століття був такий, що його сипали у спеціальні дерев'яні коробоподібні засіки («сусікы», «сушікы»). Термін «сусік» відомий і у інших слов'ян (слов. «súsc», поль. «sasięk»). Це свідчить про старовинність даного побутового предмета та його загальне поширення у наших слов'янських предків. На думку відомого словацького етнографа Р. Беднарника, цей термін пов'язаний з технікою виготовлення стінок: дошки взаємно засікалися щільно одна до другої («за-сік», «су-сік») ²⁹.

З підвищенням сільськогосподарської продукції виникає потреба самостійних споруд для збереження зерна. Тому в 20–30 роках на Свидниччині вже повсюдно зустрічаються спеціальні зерносховища – «сыпанці». Відомі тут два основні типи сипанців. Обидва вони зрубної конструкції та являють собою однокамерну кліть, вимазану ззовні глиною. Головна різниця між ними полягає в способі виготовлення покрівлі. Перший з них має дах подібної конструкції, як і на інших будівлях. Крокви заглоблені у «вінці» будівлі. На них поприбивані лати, до яких прив'язані китиці з житньої соломи. Форма даху чотирихвила, з малесеньким гребенем, укріпленням «кізлинами».

Дальший тип характеристичний тим, що замість даху кліть завершується склепінчастим зрубом у формі піраміди або півциліндра («склепены сыпанец»). В разі пожежі стрішку (двосхилу або чотирихилу) можна було легко скинути з будівлі, оскільки вона не була конструктивно з'єднана із зрубом.

Вздовж стін у сипанці знаходилися дощані засіки («перерубкы», «фєршлогы», «персейкы»), куди сипали зерно. Попід стелею знаходилися жердки, на яких вішали старе лахміття. В сипанці стояли й скрині зі святковим одягом. В стелі сипанця знаходився отвір, через

який за допомогою драбинки або дощаних сходів можна було дістатися на «подик». Там жінки зберігали різне робоче знаряддя, а на підвісних жердках сало та інші вудженни. Двері сипанців були скріплені та одночасно прикрашені декількома рядами сильних ковальських гвоздів із великими розклепаними головками. Замикали їх за допомоги залізних замків з великими ключами. У нижній частині дверей або прямо в зрубі залишали малий прямокутний отвір (20×15 см) для провітрювання. Він одночасно служив як вхід для кішки, яка виловлювала мишей.

До основних кормових та харчових продуктів належали й картоплі («бандуркы»). В минулому та на початку нашого століття їх зберігали найчастіше в коморі, де навіть викопували яму («діл»). Де не було комори, діл викопували в хаті під постілью.

В 20–30 роках картоплю почали вже загібати у т. зв. «копы» («кіпкы», «брадла», «долкы»), прикриті соломною, а зверху глиною. Приблизно в тому ж періоді появляються також долики, прикриті солом'яною стрішкою, а заможніші селяни будують собі вже «пивниці» – муровані склепінчасті об'єкти, накриті солом'яною покрівлею або просто дерном. Пивниці робили й під іншими об'єктами з високими підмуровками, найчастіше під хатою або сипанцем.

Ансамблі будівель у традиційних сільських господарствах доповнювали колодязі – «студні», які виникають, зокрема, в 40–50 роках. Раніше воду брали з природних джерел («студеньок») або з «потока», «ріни». Студні вимуровували з каміння та накривали зрубними цямринами з двосхилими дощаними стрішками. В одному із схилів знаходилися дверцята. Воду із студні зачерпували відром, яке вішали на «клябаку» – тичку з крючком на кінці. Поширені були й важелі – т. зв. журавлі («журав»). З глибших колодязів воду набирають за допомогою вала, на який намонтується ланцюг або вірówka («мотуз»). Вал обертається корбою або колесом із шпичками. В 50–60 роках у студні заправляють вже насоси фабричної продукції («помпы»), а в останньому часі по селах запроваджують водопроводи.

В окремих населених пунктах знаходилися також різні споруди технічно-промислового призначення (водяні млини, «ступи на постав» – сукновальні, «ступи на коноплі», «ступи на олій» – олійні і т. п.), які діяли на принципі водних механізмів. Що торкається будівельних матеріалів та конструктивних прийомів, ці споруди, крім технічного устаткування, в основному не відрізняються від решти сільських споруд.

Водяні млини були, наприклад, у Стропкові, у Виропі³⁰, в Ладомировій («Під Чорним»), у Кружльовій, у Розтоках, у В. Верлиху, в Цернині, в Млинарівцях, Округлім та інших селах. Широко відомими були також млини в Гіралтівцях та Куримі, що на Бардіївщині. В Куримі були теж «ступи на коноплі», які є рідкісним явищем у Карпатах і покищо відомі тільки із Східної Словаччини. Такі механізми для опрацювання конопель відомі також з Мічаковець та Ортугової (Бардіївський округ). Домашнє сукно з овсчої вовни – «постав» ходили збивати аж до Стебника та Хмельової (бувшої Комлоші), що також на Бардіївщині. При декотрих млинах (наприклад, у Стропкові, Кружльовій) знаходилися також олійні. На жаль, ці споруди поступово втратили своє значення та зникли. Тільки декотрі з них збережені у Свидницькому музеї української культури – Етнографічній експозиції просто неба (водяний млин, «ступи на коноплі» та «ступи на постав» з Боглярки Бардіївського округу, водяна лісопильня з Лівова Бардіївського округу) та в Шариському музеї під відкритим небом в Бардіївському курорті.

Вершиною архітектонічної майстерності та визначним проявом духовного життя того народу є **дерев'яні церкви**, яких донині на Свидничині зберігся цілий десяток³¹. Вони є перлинами народної творчості світового значення, тому були проголошені народними культурними пам'ятками ЧССР. Усі вони є репрезентантами східного релігійного обряду. Церкви побудовані з доброго матеріалу в зруб та криті гонтом. Їх інтер'єри пишаються гарними іконостасами.

Ці культові споруди, як правило, розташовані на видному місці, приблизно в центрі села та віддалені від світських будівель з превентивних міркувань в разі пожежі. Арсал церкви, до якого колись належало й кладовище, обгороджували камінним або зрубним плотом з гонтовою стрішкою. Про ці пам'ятки, як ми вже у вступі зауважували, існує багата література, тому їх детальний аналіз зараз облишимо боком.

Найбільша увага в традиційному народному будівництві приділялася оформленню житлових просторів. Адже ж вони служили для охорони людей від непогоди, для відпочинку та відновлення сил, необхідних для дальшої діяльності. В житлі формувалися родинні відносини та проводилися найосновніші уроки виховання підростаючого покоління. Одночасно це було місце, де люди розважалися, харчувалися та де найчастіше осмислювали своє буття й співвідношення з навколишнім світом.

Отже, якраз у будівництві народного житла найяскравіше відображені технічні здібності, естетичні чуття та взагалі творчі й культурні насаги простих селян. Тому то й ми на даній проблематиці народного будівництва зупинимось детальніше. А що торкається конструктивних прийомів та взагалі способу побудови останніх господарських будівель, то вони майже ті ж самі, що й у житлових спорудах. Основна різниця полягає в тому, що для житла підбирали найкращий матеріал, а окремі будівельні операції виконували значно ретельніше, ніж на господарських будівлях.

Головним будівельним матеріалом у минулому та на початку нашого століття в усій карпатській області було дерево. Цей вид будівельного матеріалу за колишніх соціально-економічних умов було найлегше роздобути й селянам обстежуваного району, оскільки він знаходився в навколишній природі. Крім цього, дерево дуже легко піддається обробці, а споруди з нього є теплими та сухими.

Що торкається якості дерева як будівельного матеріалу на Свидниччині, то в порівнянні із західними районами Східної Словаччини (Старолюбовнянщина та частково Бардіївщина), він був набагато гірший. Зате він був кращий, ніж, наприклад на Гуменщині. Ліси тут мішані, з перевагою листяних порід дерева. За даними І. Ваната в бувшому Стropківському окрузі із Свидницькою експозитурою листяні ліси становили 70,4% усіх лісових масивів, мішані – 23,2%, а хвойні – 6,4%.³² Ялина та частково смерека росте тільки в декотрих підвищених місцевостях (Вишній Комарник, Нижній Комарник, Крайня Поляна, Вапеник, Нижня Ядлова, Вишня Ядлова, Кечківці, Розтоки), і то в малій мірі. Тому в будівництві, крім листяних порід дерева (найчастіше бука), вживали й сосновий матеріал. Тільки багатші селяни застосовували ялиновий лісоматеріал, який купували у вищенаведених селах. Декотрі з них привозили ялину аж з галицьких лемківських сіл, де вже в другій половині XIX ст. була значно розвинута деревообробна промисловість. Так, наприклад, вже в 1877 році в північній частині Низьких Бескид (сучасна ПНР) працювало біля 200 водяних лісопилень (тартаків), виробі яких були призначені переважно для експорту в Угорщину та Німеччину. Виготовляли тут передусім гонт, але й цілі будинки для продажу. В деяких селах Горлицького повіту (Ждиня, Гладішів, Смерековець) продаували щорічно понад 700 000 гонт, які вивозили в Угорщину. Село Кремна Ясельського повіту доставляло щорічно 100 000 гонт, а Мшана, Тилава та інші лемківські села – аж і 500 000 гонт.³³ Однак важке соціально-економічне становище переважної більшості селян на Свидниччині не дозволяло користатися згаданими послугами. Хати, перевезені з Польщі (т. зв. «польйоки») відомі передусім на Бардіївщині, хоч у рідкісних випадках їх можна було зустріти й у селах обстежуваного району (наприклад, у Вишньому Мирослові).

Будівельний матеріал заготовляли вже й рік-два до розпочаття побудови хати, щоб воно встигло висохнути. Звичайно стинали його в осінні місяці, коли дерева містять в собі найменшу кількість «м'язги» (соку). Найпридатнішими для будівництва були 12–15-річні дерева, які росли в несприятливих умовах (у гущавині, на північних косогорах). Тоді вони

густосліяні та міцні, бо ростуть повільніше. Найчастіше товщина кругляків міряла 10–13 цолів (20–30 см). Із тоншого дерева (10 см) зготовляли крокви. Для побудови хати потрібно було 50–70 зрубин, довжина яких досягала 5–7 м. Спідні та верхні балки зрубу були набагато довші (11–16 м). У тих випадках, коли забезпечували хороший ялиновий матеріал, хати споруджували з півкругляків, ширина яких досягала й 50–60 см. Розрізували їх «драчі» за допомогою ручних пилок на П-подібних підставках, що називалися «драчки». З кожної половини («дранки») відрізували ще по одній дощці на стелю.

Лісоматеріал звозили в село на коротких санях («сані», «корчолы») з «волоками» в причепі. В сані запрягали коней, волів або корів.

Зрубини насамперед обчистили від кори, а потім обтисували з двох або чотирьох сторін. Тоді вони краще пасували одна на другу, а стіни будівлі ставали рівними.

Лише стіни хат з півкругляків з однієї сторони мали хвилястий вигляд (наприклад, у Вишньому Мирошові). Але й у таких випадках півкругляки іноді додатково притисували й з другої сторони.

Камінь у традиційному народному будівництві вживався колись лише як допоміжний матеріал. Застосовували його передусім у тих випадках, де була небезпека виникнення пожежу та проникнення вологи. З каменю споруджували фундаменти, стінки при печах, дымоходи, а пізніше також студні, пивниці і т. п.

Муровані з каміння хати поширюються на Свидниччині аж у 20–30 роках ХХ ст. у зв'язку з покращанням матеріального становища декотрих селян, зокрема т. зв. «американів», тобто заробітчан – реємігрантів із США. До того часу такі будівлі тут були дуже рідкісним явищем, хоч, правда, у багатьох селах існували вже деякі муровані громадські будівлі (церква, будинок парафії, корчма тощо).

Техніка побудови мурованих будівель є набагато складнішою, ніж дерев'яних, а, крім цього, хати з такого матеріалу є менш теплостійкими та значно сирішими. Головною причиною застосування каменю як основного будівельного матеріалу була його вогнестійкість. Якраз тому масова побудова мурованих хат розпочалась в часі першої світової війни, особливо, в рамках акцій по відновленню спалених сіл. Селяни чим далі, тим більше усвідомлюють собі вигоди такого житла в разі пожежі. Крім цього, камінний матеріал дозволяв міняти традиційне планування житла та робити й інші вагомні зміни (збільшувати розміри споруд, міняти їх форму, влаштовувати муровані комини і т. п.). Отже, хати з такого матеріалу поступово стали навіть певною ознакою заможності селян.

У південно розташованих селах досліджуваного району, де камінь, а також дерево, в навколишній природі зустрічаються в меншій мірі, селяни в традиційному народному будівництві часто застосовували й глиняний матеріал – сиру цеглу («валькы»). Валькові хати ще й сьогодні можемо зустріти, наприклад, у селах Вальківці, Округле, Ломне, Бжани, Радома і т. д.).

Вже в міжвоєнному періоді в деяких селах на Свидниччині з'являються примітивні польові цегельні, в яких випалюють з глини цеглу (наприклад, у Тисинці, Ситниках). Після другої світової війни цеглу у великій мірі продукують вже заводи, які виникли в різних місцевостях Східної Словаччини. Отже, цегла стала основним будівельним матеріалом в сільському будівництві II-ї половини ХХ ст. В широкому масштабі в сучасному застосовуються й шлакобетонні блоки – т. зв. «квадри», які теж комбінують із цеглою.

Власний процес побудови хати розпочинався практично вибором місця. При цьому зважали передусім на те, щоб майбутнє житло було на сухому й чим рівнішому місці, недалеко від води. Задля того інколи робили й обмін земельних ділянок, рідше її купували. Офіційного дозволу на побудову хати колись не треба було. Вистачала для цього формальна згода сусідів. Місце під хату («фундуш», «пляц») зразу ж після визначення основного горизонтального плану будівлі «випробували», тобто перевіряли його придатність для майбутнього господарювання. Цей акт пов'язаний із різними повір'ями та

звичаями магiчного характеру, якi вiдомi й у iнших слов'ян. Найчастiше на мiсцi планованих кутiв хати клали по шматку хлiба³⁴. Якщо вiн до ранку не счез, могли смiло розпочинати побудову. У зворотному випадку це означало, що на даному мiсцi панує «нечиста сила», отже, треба було шукати нове мiсце. На Свидниччинi також звикли колись оборювати вибране мiсце плугом. При цьому не смiли кричати чи ляяти, бо в сiм'ї завжди панував би неспокiй³⁵.

Фундаменти вимуровували з камiння за допомогою глини. Їх висота найчастiше досягала 20–30 см. Вид чiльною горцевою стiною пiдмуровка, звичайно, була трохи вища, що було запричинене природнiм схилом терену. На стрiмкiших схилах пiд хатою поміщали пивницю. Найбiднiшi селяни замiсть фундаментiв на кутах та посерединi спiднього вiнця хати пiдкладали кам'яни валуни, а аж пiсля закінчення побудови камiння додатково пiдпихали вздовж цiлої будiвлi, зокрема її житлової частини.

Пiдмуровки, як правило, робили трохи ширшими, так що вздовж чiльних стiн хати виникала кам'яна пiдстинка – призьба («пiцкiна», «брыла») завширшки 80–90 см. Таким чином створювалася вузька суха стежка, якою можна було пройти до господарських примiщень. Бiднiшi селяни таку пiдстинку утрамбовували з глини («насыпок», «пiцкiна»), а по краях скрiплювали дерев'яними (найчастiше буковими) балками («засып»).

У лемкiв на пiвнiчному боцi Карпат, де був суворiший клiмат, вздовж хат створювали навить суцiльнi вузькi дощанi коридори – т. зв. «прихати», «причини»³⁶. Хоч у дослiджуванiй областi з подiбним явищем ми вже не зустрiлися, є пiдстави гадати, що й тут у деяких лемкiвських хатах у давнiшому минулому їх робили. Про це свiдчать вертикальнi стовпи, засадженi у пiдвалини згадуваних пiдстинок, а верхнiм кiнцем прикрiпленi до поперечних балок пiд стрiхою будiвлi (наприклад, в селах Вагринець, Ладомирова, Нова Полянка, Вiслава, Суха i т. д.). Зустрiчаються на Свидниччинi й дощанi стiнки вздовж пiдстинок заввишки 1–1,5 м, чим створювалися вiдкритi коридори. Це не що iнше, як залишки вищезгаданих розвинених, тобто цiлком закритих прихат.

Основною будiвельною технiкою в традицiйному сiльському будiвництвi на Свидниччинi, подiбно як i в iнших областях Карпат, був зруб («зруб», «струб», «струбованя»). Це означає, що колоди на кутах будiвель зарубували так, щоб вони щiльно прилягали одна до одної та взаємно трималися («замикалися»), тобто зруб був «капчаний на угла» («капчаний до пазухи», «капчаний на замок»). Задля змiцнення конструкцiї будiвлi кiнцi зрубин залишали стирчати. Однак, – це старший спiсiб зв'язування колод, який найдовше утримався у найсхiднiших районах Схiдної Словаччини (Гуменщина). На Свидниччинi зустрiчаємо його вже тiльки в деяких господарських будiвлях. При спорудженнi жiтла вже в другiй половинi минулого столiття тут повсюдно застосовують новiший спiсiб єднання зрубин, яке забезпечують зарiзуванням кiнцiв у виглядi риб'ячих хвостiв, причому їх зрiвнюють iз стiнками³⁷. Цей спiсiб в'язання зрубу по-мiсцевому називають «на модлы», «на каню», «на канюк», «на лiптак».

Стовпова та каркасна технiки зведення дерев'яних стiн в традицiйному народному будiвництвi застосовувалися лише як допомiжнi, особливо при побудовi рiзних причулкiв та iнших менших прибудов господарського призначення. Стiнки деяких господарських просторiв робили навить так, що в землю близько один вiд другого забивали стовпи, якi переплiтали пруттям. Подiбним способом виплiтали комини в хатах. Але найчастiше дану технiку застосовували при спорудженнi огорож (вiд цього – загальнопоширена назва «плiт») та при скрiплюванні берегiв рiчок, тобто спорудженнi гаток.

Спiднi балки зрубу («споды», «спiдки», «сподкы») були не тiльки найдовшi, але й найгрубшi. Інколи їх робили з дубового матерiалу та напускали ще й нафтою – сирiвцем, яка в деяких мiсцевостях витiкала аж на поверхню (Микова, Вишнiй Комарник, Шарбiв). Для визначення горизонтального положення пiдвалин застосовували колись пляшку чи будь-яку iншу посудину з водою. На початку столiття вiдомий на Свиднич-

чині вже й ватерпас («вага», «васервага»). Правильність прямокутника встановлювали порівнюванням довжини діагоналей за допомогою довгого шнура. Для вимірювання розмірів зарізів зрубин користалися шаблоном, що називався «мода» («модла»).

Зав'язанням підвалин вважали «зав'язаною» цілу хату. Тому цей акт набував урочистого характеру і при його виконанні строго дотримувалися народних звичаїв, які з певними видозмінами були характерні не тільки для цілого досліджуваного регіону, але й для суміжних областей. Як правило, на кожному зав'язаному вуглі вирубували хрест («крест», «криж»), до якого вкладали хліб, сіль, просфору («проскурку»), різне зілля, свячену воду та гроші. Все це мало сприяти благополучному життю в новій хаті. При цьому звикли почастувати усіх присутніх.

Далі стіни зводили так, що зрубини укладали горизонтально одну на одну та в'язали вже згадуваним способом («струбили»). Вертикаль встановлювали за допомогою виска, що називався «блайбок». Висота стін досягала, 2–2,5 м, що відповідало сукупній товщині 6–11 вінців.

Для вікон та дверей вже в процесі спорудження зрубу залишали відповідні отвори («проруби», «дупла»). В такому разі кінці зрубин на місці цих прорізів запускали у вертикальні стовпці («стопки»). Висота вікон дорівнювала висоті 2–3 брусів, а висоту дверей пристосовували до висоти зрілої людини (140–180 см). Вінець, який перекривав отвори вікон та дверей, називався «зав'язка», «очап».

Через вікна в житло проникало денне світло. Крім цього, вони забезпечували вигляд мешканцям будівлі на навколишній світ. Тому й їх народні назви етимологічно пов'язані зі словами «око», «глянути» («вікно», «окно», «выгляд»)³⁸. На Свидниччині відомий також термін «облак». Вікна в наших предків у давнішому минулому були дуже малі й не відкривалися. Замість скла народ використовував різні тваринні перетинки («бланы»), тому ще й донині в досліджуваному районі відомий термін «бланар», який є синонімом до загальнопоширеної назви «скленар».³⁹ Задля кращого проникнення світла в житло вікна поступово збільшували, тобто добавляли шибки («вічка», «шыбы») в них. У другій половині минулого та на початку ХХ ст. вони вже найчастіше мали по 4 або 6 шибок, вставлених у дерев'яні «перебоїнки». Висота таких вікон досягала 50–60 см, а ширина 40–50 см. Є підстави гадати, що в деяких випадках вікна мали й більше шибок. Цьому насвідчують, наприклад, й деякі найстарші хати на Снинщині, в яких вікна мають по 9 шибок. В дослідженнях В. Шрамма з області Північної Лемківщини зазначені вікна з 16 шибками⁴⁰, а І. Коперницький у своєму описі лемків згадує навіть вікна з 20–30 шибками⁴¹.

Задля провітрювання житла вікна поступово пристосовують і для відкривання. Тому вже у міжвоєнному періоді в переважній більшості жител досліджуваних сіл знаходилися двостулкові вікна на залізних завісах. Вони вже мали й віконниці («футрини», «баксы»)⁴². В багатьох хатах старшої дати в згаданому періоді вікна збільшились аж до 1 м висоти.

Двері в традиційних народних житлах були дощані, прямокутної форми, без жодних особливих прикрас. Виготовляли їх із трьох або чотирьох дощок, які дерев'яними тиблями прибивали на дві поперечки. У найстарших житлах вісью при повертанні дверей служили дерев'яні «чопы», засаджені в дерев'яних гніздах-бігунах. Після першої світової війни з'являються залізни завіси ковальської або фабричної продукції. В деяких старших хатах лемківської форми ціла передня стіна сіней була вивопанена дощаними ворітками з малими дверцятами («фіртка») для піших. Це було зумовлене комбінацією функцій даного приміщення, про що ми вже говорили. У багатьох випадках, крім головних дверей, у сінях знаходилися ще й «задні двері» («вышні двері») з тилової сторони хати. Це один з характеристичних елементів народного житла найзахідніших українських етногруп.⁴³

У відповідній висоті зрубу забудовували товсті балки, які творили основу стелі. В східніших та південних місцевостях Свидницького округу (Олька, Мала Поляна, Гавай, Сташківці, Собош, Руський Кручов) їх кінці випускали назовні задля витворення піддашшя

вздовж хати. Але в хатах лемківської форми основу капи даху творили кінці другого або третього вінця від верху, які випускали на 1–1,5 м. Такий випуст називався «окрент». Випуст нижчої зрубину був наполовину коротшим, тому називався «півокрент». Кінці цих кронштейнів прикрашували профілюванням, що їм надавало монументальної форми. Це був оригінальний декоративний елемент лемківського народного будівництва.

Основу даху (місцева назва: «верх») творили самі верхні вінці зрубу, що називалися «платви» («платві»). Це були найдовші та найгрубіші бруси на цілій будівлі, які на зуглах скріплювали на замок. Над кожною поперечною стінкою будівлі платви попарно з'єднувалися ще й «очапом» або «зв'язкою». Таким чином зруб будівлі був «очапений» (під чіпцем) або «зав'язаний». Отже, це була дальша нагода почастивати майстрів та їх помічників.

У платвах видобували гнізда, в які запускали крокви («кроквы», «крівкі», «рогы»). Відстань між ними була 1–1,2 м. Вверху крокви попарно з'єднували. Кроквова конструкція даху була типова для цілої області дерев'яної архітектури, звідки частково поширилась і до низинних областей з глиняними спорудами⁴¹. Однак слід зазначити, що крім цієї основної конструкції, на деяких будівлях господарського та культового характеру зустрічаємо також конструкцію рубленого чотирихилого (шатрового) або двохилого даху (наприклад, на спанцях та на церквах). Конструкції даху на крючинах застосовувалися тільки на деяких примітивних житлах сезонного характеру (наприклад, на пастуших колибах).

До нижньої половини крокви прибивали наклонений трохи ближче до горизонталі дрючок завдовжки 1,5–2 м, який називали «паріжник», «паріжниця», «припусниця» або «праколінка». Його нижній кінець спирался на т. зв. «острішнику», що простягався вздовж стін, прибитий до вже згадуваних «окрентів». Шляхом влаштування виносу капи даху («одливки») забезпечували охорону стін та підстінки від дощу й снігу.

На цю основу даху прикріплювали на віддалі 50–60 см одну від другої горизонтальні лати. Замість гвоздів користалися колись дерев'яними (буковими) кілками, які зготовляли взимку та просушували над піччю в полотняних торбинах – т. зв. «цанистрах».

Покрівля («хкрыва», «покрыва») на Свидниччині здавна зготовлялася з житньої соломи, вимолоченої ціпами (т. зв. «жупы»), з якої крутили сніпки – «кычки». Солом'яні китиці прив'язували до лат від сторони колосся гузирем вниз, наслідком чого виникали східчасті стріхи. Села, які розташовані на сході Свидницького округу був відомий також спосіб пошивання стріхи пласкюрями, тобто сніпками, в'язаними від сторони гузирів. Так покривали в минулому найбідніші селяни. Цей спосіб покривання стріхи поширився, зокрема, в часі відбудови спалених сіл після другої світової війни (наприклад, у Токаїку, Хотчі), що було зумовлене недостатком житньої соломи.

Гребінь солом'яної стріхи прикривали мервистою соломою, яку зверху прикладали дерев'яними «кізлинами», тобто дрючками з твердого матеріалу (ліски, граба). В декотрих підвищених пограничних місцевостях (Вишній Комарник, Прикра, Бодружаль, Викріп) покривали хати й гонтом, оскільки там не родилося жито. Інколи селяни цих сіл купували солому в сусідніх селах. Так, наприклад, жителі с. Викріп забезпечували «жупнакы» у Вільшавці.

Форми даху були переважно чотирихилі. Але в окремих випадках зустрічалися й двохилі солом'яні стріхи з одним дощаним фронтоном (Вагринець, Ладомирова, Шеметківці).

Стеля («пвала») в хаті була з дощок, які залишалися в натуральному вигляді. В житловому приміщенні її зготовляли з кращого матеріалу, ніж в останніх. Найпоширеніші стелі в досліджуваному періоді були з різаних ялинових або смерекових гембльованих дощок. Настеляли їх одну попри другій на поперечні сволюки – «трагарі», яких було звичайно три, рідше п'ять. Розвинутішою формою була подвійна стеля («дульована», «ламана», «спушана»); в такому разі довші краї верхніх дощок перекривали відповідні краї нижніх. Отже, така стеля мала ступінчасту форму.

В жиловому приміщенні під поперечними балками знаходилася ще й поздовжня – т. зв. «мештерна» («міштерна») «гряда» або «мештерніца». Її центр оздоблювали плоским різьбленням, яке зберігає риси архаїчних старослов'янських орнаментальних мотивів (емблеми хрестів, шестипелюсткові розети, гілочки рослин, кола та інші кругові візерунки, символи сонця й місяця, дата побудови тощо). Крім естетичних функцій та охоронного призначення, ці емблеми виражали також конфесіональну, національну чи етнічну приналежність простого народу.

Зруби з менш якісного будівельного матеріалу вимагали додаткового оформлення стін. Тому й на Свидниччині задля вирівнювання дефектів будівлі щілини між зрубними виповнювали малими шматками дерева, після чого стіни хати ззовні та зсередини вимазували жовтою глиною, змішаною з половиною, а потім білили. Таким чином будівля ставала стійкішою проти різних несприятливих впливів (вітру, холоду, дощу, вогню, гнилізни, шашелю і т. п.) В 30–40 роках до вапна на білення почали додавати ще й синій порошок – «белавку», наслідком чого хати набували привабливішого вигляду та краще гармонізували з навколишньою природою. Відомі й інші скромні прояви естетичної культури простих селян при оформленні стін житла, які в даному разі через обмеженість розсягу статті залишимо боком.

Долівка в житлових просторах була скрізь глиняна. Невеличкий дерев'яний «поміст» («помосток», «дилінкы») знаходився в декотрих житлах лише в кутку жилого приміщення, де в часі великих морозів перебувало телятко або овецька з ягнятками. Долівку утрамбовували масивним дерев'яним товкачем («товк», «кьянка»). Кожної суботи ввечері, коли вже ціла сім'я спала, господиня змазувала «землю в хыжі» жовтою глиною.

Піч («пєц») споруджували в кутку хати між тильною стіною та поперечкою, що відокремлювала сіни. Челюстями її обертали в напрямі до чільної фронтальної стіни. Така орієнтація печі була характерна й для інших чехословацьких карпатських областей та має певну аналогію й у росіян. Однак на Україні, де б її також можна було передбачати, вона, очевидно, вже скоріше зникла. Поздовжня орієнтація печі, тобто челюстями до причілкової стіни, домінувала й у польських українців, на протилежну сторону, що у поляків піч ставили в поперечному плані. А якраз даний факт, на думку українського радянського лемкознавця І. Красовського, яку ми схильні підтримувати, є «безсумнівним свідченням того, що саме на Лемківщині збереглася найдавніша форма української печі».⁴⁵

Найстаршою формою топлення в досліджуваній області була курна піч. Житло з такою піччю називалося «дымянка», «курна хыжа». Дим у такому разі вільно розходився по кімнаті та лише частково через двері або спеціальний отвір у стелі. Курні печі в досліджуваному районі зникли вже в перших десятиріччях нашого століття. Однак їх існування безсумнівно стверджують спогади найстарших жителів, а також етнографічні матеріали із східніших місцевостей української етнічної області.

На початку ХХ ст. на Свидниччині вже переважали напівкурні печі, дим з яких відводився в сіни, а звідки частково на горище.

Основу печі, яка мала форму паралелепіпеда будували з глини. На стику двох останніх сторіч почали застосовувати для цього й камінь, а в міжвоєнному періоді вже й сирцеву або палену цеглу. Терміни «битый», «набиваний», «мурований» («пєц») виражають техніку спорудження печі. Муровані печі також обмазували глиною та білили, отже, вони ззовні майже нічим не відрізняються від глиняних. Основи під курними печами були набагато нижчими (50–60 см), ніж у новіших напівкурних (100–120 см).

На згаданій основі печі, на місці планованої «ватры», робили склепіння, спосіб виготовлення якого має свої аналогії й у інших карпатських областях. Майбутню порожнину печі виповнювали дровами, після чого утрамбовували піч далі аж до потрібної висоти та форми. Дрова пізніше спалювали. Після першої світової війни склепіння вимуровували вже й за допомогою дощаного опалублення напівциліндричної форми.

Напівкурні печі мали, отже, форму двох паралелепіпедів, покладених один на другого так, що на нижньому з них перед челюстями печі створювалося самостійне відкрите огнище (очаг) прямокутної форми – т. зв. «припецок» – (припічок). На припічку варили, а в печі пекли. Однак у холодні пори року з практичних міркувань варили звичайно в печі, чим забезпечували й обігрівання хати. Над припічком знаходився ще й уловлювач диму («кобылка», «кафель», «кафлі», «комин»), який найчастіше виплітали з прутів у формі зрізаної піраміди та вимазували глиною. Від нього вела труба – «цівка», отвір («льохо») якої знаходився у сінях. Цівку також виплітали або зготовляли з камінних плит. Рідше її змайстрували з примітивних саморобних керамічних труб (наприклад, в с. Собош).

Отже піч займала й 1/5–1/4 площі кімнати. Її довжина міряла 160–220 см, ширина – 160–200 см, а висота сягала майже до стелі.

Дим з таких печей звичайно наповнював сіню, звідки він через отвір, залишений у стелі, вільно розходився по горищі та частково діставався назовні через т. зв. «димники» в цитах будівлі. Таким чином одночасно забезпечували імпрегнування цілого горища, зокрема, проти шкідників, а також його обігрівання та просушування.

В кінці минулого століття з'являються вже широкі, виплетені з прутів комини, які ставили на стелі та виводили аж над стріху. Такі комини всередині вимазували глиною вже в процесі плетіння, бо пізніше це було б не зручно. В долішній частині їх залишали відкритими, тобто не з'єднували з льохою цівки.

У міжвоєнному періоді почали вже будувати муровані комини, зокрема в кам'яних та цегляних будівлях. Таким чином забезпечували цілковите усунення диму з житла. Масового поширення вони набули аж після другої світової війни, особливо у зв'язку із запровадженням вогнестійких покрівельних матеріалів та виникненням самостійної кухні. Сприяли цьому й різні прикази та ревізії місцевих державних органів.

До підвищення рівня щоденного житлового побуту у великій мірі приспіла прибудова плит до печі, наслідком чого зникає відкрите вогнище на припічку. Плити («шпаргеты») почали приставляти після першої світової війни, але після 1945 року вони побутували вже майже в кожній хаті.

В сучасному по наших селах вже скрізь користуються кахляними або емальованими, а інколи навіть електричними та газовими кухонними плитами. В післявоєнному періоді розвиток народного житла вже прямує до порушення основних традиційних форм опалення та до їх поступової ліквідації в жиллому приміщенні. В кімнатах звичайно ставлять лише обігрівальні печі («кахлі», «кахлівці»). В житлах виникають самостійні кухні. У найновіших будинках запроваджують навіть центральне опалення.

Інтер'єр традиційного народного житла майже до половини ХХ ст. був однотипним для ширшої карпатської області. Відмінності спостерігаємо лише в деталях. Меблі та інше хатне обладнання були аж занадто простими, зате практичними та дуже раціональними. Виробляли їх самі селяни з максимальною економією праці дуже простим інструментом: сокирою, пилкою, стругом, рубанком, свердликом, долотом, обіручним ножом і т. п. Підбір матеріалів був зумовлений поганим соціально-економічним становищем селян, отже, диктувався в основному природними умовами. Була це, зрозуміло, майже виключно деревина. Найстарші меблі змайстровані навіть без жодного цвяха. Розміри та форми меблів були детерміновані їх функціональним призначенням, пропорціями людського тіла та архітектурно-просторовим розв'язанням народного житла. Зате вони задовільняли не лише практичні, але й естетичні запити людини.

Найголовніше місце в хаті посідало жиле приміщення – «хыжа». Таж і його назва в переносному розумінні означає цілий будинок. Типове жиле приміщення в традиційному селянському житлі в своїй основі мало форму квадрата або близьку до нього. Його розміри становили приблизно 4–5 м ширини, 5–6 м довжини, а висота стін всередині

хати дорівнювала 2,2–2,5 м. Значить площа такої кімнати міряла 20–30 м². Хоч на перший погляд ця площа здається досить слушною, вона по суті представляла дуже мінімальний житловий простір. Як уже було сказано, 1/5–1/4 цієї площі займала піч. Решту приміщення було потрібно влаштувати так, щоб воно виконувало функцію кухні, їдальні, дитячої кімнати і т. д., оскільки сіни та комора (якщо вона була) мали другорядне значення. В хаті, як правило, мешкало й 12–14 людей, а, крім цього, взимку тут знаходили притулок ще й дрібні свійські тварини (кури, ягнята, козлята, телята). В деяких старших дослідженнях угорських русинів наводиться, що в таких хатах жило й по 30 людей.⁴⁶

Отже, задля раціонального та ефективного використання народного житла, зокрема жилого приміщення, побутові предмети розміщували переважно по кутках та вздовж стін.

Біля печі створювалася кухонна частина житла. Тому рядом із нею на тилловій стіні розміщували полицю для посуду, ложник («льжник», «жычник») та видовбану з одного куска дерева сільничку («солянку»). Полиці іноді підвищували й до стелі, а розвинутіші їх форми («рам», «мисник», «кладенец») ставили на лавці. На лавці біля печі стояла також дерев'яна «канов» («кановця») з одним вухом на воду. В східніших місцевостях (Гавай, Микова) її називали «гаргала». В згаданому кутку господиня готовила страви та корм для худоби, щотижня пекла хліб. Тому й на печі розкладали різне кухонне начиння (горщики, каструлі, коритка). Не сміло тут бракувати також знаряддя для вигрібання жару й попелу: «кочерга», «ватралька», «помело», «мітла». Поряд із ними стояла й лопата для садження хліба. Біля челюстей, як правило, знаходилася дерев'яна півкругла дощечка – т. зв. «копаня» або «кочерга», якою затикали піч, щоб довше утримати тепло.

В кутку, що знаходився по діагоналі до печі, тобто між двома чільними стінами, стояв дерев'яний стіл на полярно хрещених або рівних гранчастих ніжках («столинах»)⁴⁷. Цей куток вже від старослов'янських часів пов'язується з культом предків.⁴⁸ Тому це була найпарадніша, так би мовити, репрезентативна частина житла. Даний куток у хаті виконував також функцію домашнього іконостасу, перед яким селяни молилися та проявляли покірність «надприродним силам». Стіни над столом були прикрашені різними картинами з релігійною тематикою («святими образами»), мальованими тарілками та горнятами. Ці предмети, крім художньо-декоративної доцільності, мали й охоронне призначення та виражали конфесійну приналежність населення. У словаків, наприклад, в даному кутку замість ікон знаходилася оздоблена статуетка якоїсь біблійної постаті (т. зв. «олтарік»).

Місце стола було найпочеснішим у цілому житлі. Біля нього відбувалися найвизначніші сімейні та календарні обряди: хрестини, весілля, відправлення похорону, різдв'яна вечеря, великодній обід і т. п. Із столом пов'язано багато звичаїв. Наприклад, новонароджену дитину клали на стіл, «жебы ся мала к богу, бо стіл божскый».⁴⁹ Нова невіста тричі обходила довкола стола, цілувала роги стола і т. п. Дуже цікаві звичаї, де атрибутовували стіл, пов'язані з календарною обрядовістю. Вони були заміряні передусім на забезпечення успішного ведення господарства. Оскільки ці прояви духовної культури наших предків є предметом інших досліджень, не будемо на них зупинятися.

Поза столом вздовж стін простягалися довгі дерев'яні лавки на мурованих дерев'яних підставках («кобіцях», «мурикох»), а пізніше вже й на дощаних підпорах або гранчастих ніжках.⁵⁰ Первісно їх конструктивно з'єднували із зрубом, що було характерним явищем для ширшої карпатської області.⁵¹

У міжвоєнному періоді поширились лавки, комбіновані із скриньками для одягу («шафарні») або засувними ліжечками («шлюбанкы»). Вони у багатьох випадках стали прототипами сучасних модерних фабричних меблів.

В побутовому інвентарі традиційного сільського житла були наявними також стільці. Найчастіше їх зготовляли з малої прямокутної дощечки, в яку заглобляли чотири пати-

кові ніжки в скісному положенні. Були й інші стільчики, форми та розміри яких пристосовували до анатомічних властивостей мешканців житла та їх практичної діяльності.

В дальшому кутку між чільною та тиловою стінами виділялася спальна частина кати. Тут стояло ліжко («постіль»). Воно було дуже простої нерознімної конструкції у формі прямокутної дощаної рами на чотирьох гранчастих ніжках. Під цією постіллю іноді знаходилося ще й засувне ліжечко для дітей. Для немовлят над постіллю висіла дерев'яна колиска («колыска», «колысанка», «гойдачка», «розганячка»). Коли дитина вночі плакала, то мати її за допомогою шнурка, прив'язаного до колиски, приколисала. Найчастіше колиску зготовляли так, що в обводи двох півкруглих дощочок («кочерги») застромляли ліскові палички («щаблі»). До стелі її підвішували за допомогою березових «гужов» або конопляних мотузків.

Після першої світової війни на Свидниччині поширились також переносні дерев'яні колиски скринькоподібної форми на дугових або рівних підставках («гомбачки», «дуркачки»). Майже в жодній сім'ї не сміла бракувати «польова колиска» («полівка»), яка являла собою невеличке домоткане полотно («порток»), прив'язане за допомогою шлейок («фрамбій») до двох попарно схрещених та горизонтальною палицею з'єднаних патикових ніжок. Її складовою частиною був ще й полотняний мішечок на камінь, яким колиску завантажували в часі вітряної погоди.

Зрозуміло, що згадані спальні предмети не вистачали для всіх членів сім'ї. Тому порядні її члени дуже часто, зокрема взимку, спали й на печі, на лавці, а влітку також на горіщі («на поді»), в коморі, у stodолі і т. п. Наприклад, Степан Дуцар (нар. 1897 р.) із с. Крайне Чорне згадує: «Даколи я сі ліг на лавку, мама мі дала під голову дяку гуньку, плахитков ня прикрыла, а так ем спал».

Після першої світової війни в декотрих житлах появляється ще одна постіль у кутку біля дверей. Ставили її на місці, де перед тим був помосток та «жолібча» з драбинкою для дрібних домашніх тварин. В такому разі тварини перезимовували під постіллю; – це місце позаставляли «драбинками».

В малочисленних сім'ях у наведеному кутку стояв мисник, а інколи й скриня з одягом та жіночими прикрасами.

Скрині («скриня», «лада») щодо форми та конструкції були двоякі. Найчастіше в селянських житлах досліджуваних сіл побутовали скрині з плоским віком, змайстровані з м'якого матеріалу (ялини) та прикрашені мальовкою з рослинними орнаментальними мотивами.

У східніше розташованих місцевостях (Вишній Комарник, Гавай, Сташківці, Шеметківці, Дрічна, Мала Поляна і т. д.) нам вдалося виявити й саркофагоподібні скрині з твердого, переважно букового матеріалу, декоровані різьбою геометричного орнаменту.

Середина кімнати служила передусім як робоча частина житла. Тут взимку розставляли ткацький верстат («кросна»), тут снували, а чоловіки поправляли чи зготовляли нове знаряддя, меблі і т. п. Тому характерним елементом у традиційному сільському житлі були й різні висячі «дрючки», до яких кріпили вже згадані кросна, снувальниці, мотовило і т. п. Чоловіче робоче знаряддя, зокрема столярське, зберігали також на «мештерній гряді». На ній звикли відкладати й хліб, щоб запобігти нераціональному його споживанню дитям.

Під стелею злаштовувалися теж різні жердки, що служили для відкладання буденного одягу та всякого побутового начиння.

Сіни («сіні», «шині»; в південних місцевостях – «пиклеть», «приклеть», а в словацьких – «півтор») представляли основну комунікативну частину житла. Через сіни вів вхід у головне приміщення, в комору, за кату, в старших хатах також на горіще, а в поодиноких випадках навіть у хлів⁵². Сіни первісно були вузькими (2–3 м), не освітленими та холодними.

Крім комунікативної функції, сіни захищали основну кімнату в житлі від безпосередніх впливів несприятливої погоди. Дане приміщення до певної міри служило й для складових та господарських цілей. Тут звичайно стояв дощаний сусік на зерно, дерев'яні мірки, цебри («шафлі»), діжки, корита, кошики, ціпи, серпи («кіссята») та інше знаряддя, необхідне в господарстві. Поміж зрубини та в «сокирниках», прикріплених до стін, застромляли сокири, долота, свердлики тощо. На дерев'яних крючинах вішали кінську упряж та старе лахміття.

В старших хатах при вході знаходилася драбина, що вела «на під». За дверима, як правило, розміщувалися жорна («ручний млинок») та ступка. В тих лемківських хатах, де функцію сіней заступало боїско, звичайно стояв віз.

Середину сіней та місце перед входом використовували також для виконання різноманітних домашніх праць: готували корм для худоби, плели кошики, відремонтовували сільськогосподарські знаряддя, зготовляли меблі і т. д.

Основною складовою частиною житла була комора, де зберігали передусім харчові та кормові продукти. Крім картоплі, тут мали місце 1–2 бочки з капустою, ящик («пайструна») з мукою, «гелетки» із сіллю. В дальших дерев'яних посудинах знаходився засолений сир («прікный сыр», «гіркий сыр»). Інколи тут стояв також сусік із зерном.

Часто в коморі стояла скриня зі святковим одягом, щоб охоронити її від диму та пари. Однак скрині з одягом найчастіше зберігали в сипанцях, правда, де вони були. На жердках у коморі вішали старий одяг, а на полиці різні посудини, пляшки та інші речі, які тимчасово заважали в хаті. На гвоздях, позабаваних у стінах, вішали решета, сита та інше побутове начиння.

Так в основному виглядало традиційне селянське житло на Свидниччині в XIX та в першій половині XX ст.

× × ×

В другій половині XX століття наслідком встановлення соціалістичного ладу в нашій країні настали небувалі зміни й на Східній Словаччині. Ці зміни, зрозуміло, мали не лише політичний характер, але передусім соціально-економічний, що у вирішальній мірі вплинуло на дальше формування не тільки народної культури, але культури взагалі.

Східна Словаччина, як відомо, аж до перемоги народно-демократичної революції в Чехословаччині, була в основному сільськогосподарською країною. Ще на початку 1945 року в 15 бувших округах на згаданій території в промисловості працювало разом 1812 осіб, що з цілковитої кількості населення становило 0,4%.⁵³ За бувшої Чехословацької республіки на Свидниччині, крім декількох малих лісопилень, інших промислових підприємств не було.⁵⁴ В 1947 році у Свидницькому та Стропківському округах у промисловості працювало разом 87 осіб.⁵⁵ Для порівняння слід навести, що за даними з 1980 року в Свидницькому окрузі в промисловості та службах працює вже 38,1%, в сільському господарстві лише 29,6%, а в третинній сфері 32,3% економічно активного населення.⁵⁶

Отже, цілком закономірно, що аж до колективізації сільського господарства на Свидниччині переважали такі житлові та господарські споруди, які задовільняли потреби індивідуальної сільськогосподарської сім'ї в умовах економічно узамкненого напівнатурального господарювання.

Комуністична партія Чехословаччини зразу ж після перевзяття влади в 1948 році висунула грандіозну програму піднесення культурного рівня села й перебудови сільського побуту. Вона була пов'язана з програмою вирішення та усунення успадкованих протиріч між містом і селом, а також програмою неупинного зростання матеріального добробуту

нашого населення. За безпосередньої заінтересованості та допомоги держави починається реалізація планомірної побудови наших поселень. І наперекір тому, що дрібно-власницький характер сільського господарства ще деякий час триває й після 1945 року, все-таки земельна реформа та націоналізація основних виробничих засобів, як і поступова планова індустріалізація країни, мали величезний вплив на підвищення реальних прибутків населення. А це в свою чергу сприяло й загальному піднесенню житлово-побутових умов трудівників села. З боку держави в цьому напрямі надавалася величезна матеріальна та інша допомога. Так, наприклад, вже в 1947 році в одній із резолюцій Свидницького ОНК були слідуєчі вказівки: «Всюди і всі компетентні працівники повинні негайно зробити щонайрішучіші кроки, щоб відповідно з дворічним планом в цьому році були проведені визначені роботи по будівництву округу.»⁵⁷

Програма побудови сіл в першому десятиріччі побудови соціалізму була заміряна, передусім, на відбудову та реконструкцію війною знищених хат, а також на модернізацію вже існуючих жител.⁵⁸

Найпоширенішим способом модернізації сільських жител було удосконалювання вже існуючих просторів з ціллю збільшення корисної житлової площі. Так, наприклад, комора втрачає свій первинний характер складового приміщення та міняється на друге жиле приміщення, яке називають «хыжка» або «задня хыжка».⁵⁹ Збільшують також кількість та розміри вікон, підвищують довготривалість окремих конструктивних елементів, зменшують печі і т. п.

З багатьох жител печі переміщують у сіни, де ставлять також закриті комини. Таким чином у житлі виникає самостійна кухня, а «передня хыжа» поступово набирає характеру виключно репрезентативного («парадного») приміщення. Міняється також і внутрішня обстановка цієї парадної кімнати, де розставляють краці меблі фабричного виробництва: поліровані скрині, столи, крісла, ліжка, канапки, дивани і т. д.⁶⁰ Традиційні меблі (довгі лавки, полиці, мисники, жердки і т. п.) нищать або відкладають на горище.

На зразок вищезгаданих змодернізованих хат будують і нові житла, зокрема в рамках різних повоєнних будівельних акцій («акційськы хыжы»). В цих нових будинках вже на місці бувших сіней знаходяться широкі кухні з вікнами. В багатьох випадках її передню частину відділюють стінкою, яка править за сіни. Збільшують теж розміри задньої хыжки. Нові будівельні матеріали, зокрема цегла, створювали широкі можливості й для побудови багатокімнатних жител. Дуже популярними в 50-х роках були т. зв. «вінкльовкы» з двома жилими приміщеннями з торцевого боку будівлі.

Вищенаведені зміни в основному ще не міняють цілковитий традиційний характер сільського будівництва.

Радикальні перетворення в житлово-побутовій культурі сільського населення на Словаччині розпочалися аж в кінці 50-х та на початку 60-х років, які запоричинила, передусім, зміна способу виробництва та рівня розвитку виробничих сил. В цьому періоді завершується перший етап соціалістичної перебудови села та розпочинається її другий етап. XII з'їзд КПЧ висунув завдання підвищити рівень сільського господарства на рівень промисловості. Перемога соціалістичних виробничих відносин на селі в 60-х роках була вирішальною для розвитку виробничих сил у сільському господарстві та для зростання життєвого рівня селян.⁶¹

Однак процес колективізації сільського господарства не скрізь проходив однаково. На Свидниччині він був завершений аж в 70-х роках. Тому то й традиційні пам'ятки народного будівництва в поодиноких досліджуваних селах, хоч, правда, в дуже малій мірі, збереглися донині.

Все-таки сьогодні на Свидниччині вже скрізь домінує нова архітектура. Щодо видів будівельного матеріалу, в 1980 році в Свидницькому округу було 70,9% будинків із цегли та шлакобетонних блоків («квадрів»); 17,8% з каміння й цегли, а лише 7,7% з дерева.⁶²

Соціалістичні виробничі-відносини в сільському господарстві, а також можливості працювати в різних промислових підприємствах та в третинній сфері, є на причині того, що господарські простори в селянському будівництві обмежуються до мінімуму, а нато-мість зростають житлові. Сільськогосподарське виробництво поступово витісняється не лише з внутрішніх просторів приватних господарств, але й зсередини села взагалі. Сіль-ськогосподарські артїлі розміщуються, як правило, мимо поселень.

В центрі населених пунктів майже повсюди появились нові громадські будівлі: школа, магазин, будинок культури, здоровельний осередок і т. п.

Зміна характеру основного заняття селян вплинула й на функціонування окремих при-міщень у традиційних господарствах. Так, наприклад, бувші стодоли, шопи, боїска, а іноді й стайні зсезають або міняють свої первинні функції та правлять за гаражі, дровітні, склади для вугілля і т. п. Часто їх адаптують для житлових потреб. У порожніх просторах горища влаштувають мансарди.

Майже до ґрунту змінилася традиційна структура та культурний рівень сімейного по-буту. Характерним для сучасного сільського будівництва є збільшення кількості житло-вих приміщень з різним призначенням, які концентруються до квадрату. У зв'язку з тим спостерігаємо вже й вертикальний розвиток архітектури (двоетажні будівлі, будівлі з підвальними приміщеннями). Нові фабричні будівельні матеріали створили широкі можливості горизонтального та вертикального планування житла. Цьому сприяє також можливість застосування найновішої техніки в будівництві (електричних бетономішалок, підйомних кранів, екскаваторів та інших машин). Спеціальні магазини з будівельними матеріалами постачають сучасним житлобудівельникам вже готові фабричні бетонні перекладини, типізовані вікна та двері, одвірки і т. п., що значно спрощує будівельні опе-рації та допомагає спорудам в якості. Підвищена увага звертається на ізоляцію будівлі від вологи. Як покрівельний матеріал найчастіше застосовують фабричну бляху, рідше черепицю. Долівки роблять дощані, паркетні або ліплять на бетонну основу лінолеум.

Отже, суттєві відмінності між побутом міста й села поступово стираються. В селянських житлах вже повсюди запроваджено електричний струм, а в багатьох з них існують й водопроводи та центральне опалення. В останньому десятиріччі в багатьох селах на Свидниччині почали користатися також газовими плитами на пропан-бутан, який при-возять із Свидника або Стропкова. Селянська лексика збагатилася такими термінами, як «спальня» (спальня кімната), «детска» (дитяча кімната), «їдальня» (столова), кухня, купелка (ванна кімната), гараж, балкон, веранда тощо.

Міняється й інтер'єр житла. Замість саморобних традиційних предметів хатнього устаткування сьогодні вже скрізь побують фабричні меблі або навіть цілі їх гарнітури.

Невід'ємною частиною сучасного сільського житла є різне електроприладдя. Так, наприклад, у 1980 році в Свидницькому окрузі на 100 домогосподарств припадало 81 холодильник, 85 електричних пральних машин (з того 7 автоматичних), 83 телевізорів (з того два з кольоровим екраном). Для порівняння наводимо, що від 1970 року кількість холодильників зросла в 35 разів, кількість телевізорів у 2 рази, а кількість електричних пральних машин підвищилася на 46,5%. Якщо в 1970 році легкову автомашину власнила тільки кожна 15 родина, в 1980 році її власнила вже кожна третя родина. На кожних 100 родин в 1980 році припадало 12 телефонів.⁶³

Поліпшення матеріального добробуту селян, підвищення їх освітнього та культурного рівня, вплив міської моди - це є основні визначальні фактори при формуванні сучасного сільського побуту. Чим далі, тим виразніше проявляється у його формуванні також вплив загальносвітової культури. В останньому часі дуже відчутний не лише процес стирання відмінностей між містом і селом, але й процес етнокультурного зближення. І це не тільки між народами чи національностями в ЧССР, але в рамках міжнародних. Цьому процесу до значної міри сприяє використання типових проектів, що проявляється у витворенні

певної системи планування сільських жител, а також постачання населення стандартними гарнітурами меблів домашньої та закордонної продукції.⁶⁴

Відрадним є й те, що найновіші тенденції в урбаністиці та дальшому формуванні сільської житлово-побутової культури яскраво насвідчують тому, що в сучасних проектах модерних жител чим далі, тим більше знаходять свій відпечаток також практичні та естетичні постулати традиційного народного будівництва та побуту. Адже ж тільки діалектичний підхід до рішення даної справи сприяє створенню модерного соціалістичного життєвого середовища. Використання всіх кращих традицій у формуванні соціалістичної житлово-побутової культури мало б стати мостом єднання між минулим та сучасним. Таж традиції – це багатовіковий досвід, провірений життям наших предків, отже, вони спроможні жити в сучасному по-новому. Якраз тому детальне вивчення проблематики закономірностей розвитку сільського будівництва з дня на день стає актуальнішим.

ПРИМІТКИ

- ¹ Під поняттям «Свидниччина» розуміємо територію, розташовану в адміністративних межах сучасного Свидницького округу.
- ² В окрузі нараховується 97 сіл та два містечка. Щодо етнічного складу, то в переважній більшості населених пунктів живе українсько-русинське населення. Словацькими селами вважаються Местисько, Тисинець, Баня, Радом та Округле. Строків та ще декотрі південні місцевості округу (Хотча, Шандал, Матівці, Турани, В. Грабовець, Брезниця) належать до змішаних словацько-українських.
- ³ Детальніше про це див.: M. Sopoliga, *Ludové staviteľstvo Ukrajincov na Východnom Slovensku*, kand. dizert. práca FF UK v Bratislave, 1979, s. 1–6.
- ⁴ Порівняй: V. Sičyns'kyj, *V. Dřevěné stavby v karpatské oblasti*, Praha, 1940, с. 73; P. Райнфусс, *Народная архитектура лемков.* – *Карпатский сборник*, Москва, 1972, с. 47. І. Красовський, *Матеріальна культура лемків* (друкується в «Науковому збірнику Музею української культури у Свиднику» – далі: НЗМУК) M. Sopoliga, ц. п., с. 6, 207–208.
- ⁵ Першою спробою ширшого синтетичного опрацювання даної проблематики в області Північно-Східної Словаччини є монографія автора цієї статті «Народне житло українців Східної Словаччини», СПН – Пряшів (у друку). В цій книзі подається й огляд дотеперішньої джерелознавчої бази.
- ⁶ Див.: Б. Ковачовичова – Пушкарова, І. Пушкар, *Дерев'яні церкви східного обряду на Словаччині*, видав Свидницький музей української культури в Братиславському педагогічному видавництві, відділі української літератури в Пряшеві, 1971. У книзі наводиться й дальша література до даної проблематики.
- ⁷ S. Švecová, *Vývoj ohnisk v oblasti pod Vihorlatom.* – *Československá etnografie*, V., 1957, стор. 105–119. Н. Шуркала, *Форми опалення в північно-східній частині Снинщини*, НЗМУК, IV/1, 1969, с. 413–427; M. Сополіга, *Жиле приміщення в народному будівництві північно-східної частини Снинщини*, НЗМУК, VI, с. 119–163; *Etnografický výskum v zátopovej oblasti hornej Cirochy v okrese Humenné i t. d.*
- ⁸ D. Stránska, *O studium Tater. Lidové stavby na Spišské Magure.* – *Carpatica*, Ia, 1936, s. 401–448; J. Strnadel, *Lidové stavby v Osturni* – *Carpatica*, Ia, 1936, s. 449–461; J. Olejník, *Prispevek k poznaniu ľudového staviteľstva v oblasti Spišskej Magury.* – *Zb. SNM*, VI, Martin, 1965, s. 61–87; *Věci a lidé, časopis Výzkumného ústavu výtvarnej hodnoty, ekonomie i technologie miestnej výroby*, roč. V, č. 3–4; 5–6. Praha, 1953; *Zamagurie. Národopisná monografia oblasti, zost. J. Podolák, Poprad – Košice*, 1972; J. Turzo, *Ludové staviteľstvo v Zamaguri.* – *Ludová kultúra v Karpatoch*. Bratislava, 1972, s. 199–211 i t. d.
- ⁹ Працівники цього музею систематично досліджують народне будівництво вже від початку 60-их років у зв'язку з побудовою музею просто неба.
- ¹⁰ Детальніше див.: B. Leško – O. Samuel, *Geológia Východoslovenského flyša*. Bratislava, 1968.
- ¹¹ J. Karniš – J. Kvitkovič, *Prehľad geomorfologických pomerov východného Slovenska*. Geografické práce, roč. 1, č. 1. Bratislava 1970; T. Đurkovič, *Geologické práce. Správy 17*. Bratislava 1960.
- ¹² O. Ставровський, *Словацько-польсько-українське прикордоння до 18 століття*. Пряшів, 1967, с. 103–166; O. R. Halaga, *Košice – Baňi. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275–1526)*. Košice 1975, s. 40–41.
- ¹³ *Ščítanie ľudu, domov a bytov k 1. novembru 1980 v okrese Svidník, OO SŠÚ vo Svidniku*, 1982, s. 4.
- ¹⁴ Там же, с. 4.
- ¹⁵ *Atlas podnebia ČSSR*. Praha 1958.
- ¹⁶ I. Ванат, *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини (1918–1938)*. Пряшів 1979, с. 21.
- ¹⁷ Там же, с. 22.
- ¹⁸ L. Tajták, *Východoslovenské vystafovalectvo do prvej svetovej vojny.* – *Nové obzory*, 3. Prešov 1961, s. 221–247.
- ¹⁹ I. Ванат, ц. п., с. 26.
- ²⁰ А. Ю. Стельмах, *Історичний розвиток сільських поселень на Україні*. Київ 1964, с. 228.
- ²¹ R. Reinfuss, *Lemkowie*. Kraków 1936, s. 3.
- ²² V. Frolec, *Lidová architektúra na Moravě a ve Slezsku*. Brno 1974, s. 145; Z. Láznička, *Typy venkovských osídlení v Československu.* – *Práce brněnské základny ČSAV*, sv. 28, seš. 3, 1956.
- ²³ R. Reinfuss, *Lemkowie jako grupa etnograficzna.* – *Práce i materialy etnograficne*, t. VII., 1948/49, s. 132.
- ²⁴ У с. Белівці плоти виплітали також із соснового «суччя». В Грабівнику відомі т. зв. «пе-

- лехаты плоты», які зготовляли з необчищеного ялівцевого галуззя, переплітаючи його поміж вертикальні сливкові, черешневі або рокитові кілки.
- ²⁵ R. Reinfuss, Budownictwo ludowe na Zachodniej Lemkowszczyźnie. – Lud. Warszawa 1935, XXXIII, s. 9.
- ²⁶ В області поширення цього типу планування в поодиноких випадках (у найбільшій селі) зустрічалися й дводільні хати, в яких не було комори.
- ²⁷ A. Ritterová, Vývoj základních půdorysných typů tradičního domu na území ČSSR ve světle archeologických pramenů. – Český lid, 52, 1965, s. 286.
- ²⁸ M. Sopoliga, Ludové staviteľstvo... s. 139–140.
- ²⁹ R. Bednárik, Ludový nábytok. Martin 1940, s. 35.
- ³⁰ Про те, що у Вікроні був колись млин, свідчить також назва частини поля нижче цього села – «Млинарська загорода».
- ³¹ Дерев'яні церкви у Свидницькому окрузі знаходяться в слідуючих селах: Доброслава (з 1705 року); Ладомірова (з 1742 року); Шеметківці (з 1752); Гунківці (з кінця XVIII ст.); Кореївці (з 1764 року); Крайне Черне (з 1-ої пол. XVIII ст.); Нижній Комарник (з 1938 року); Прикра (з 1777 року); Бодружалъ (з 1658 року); Мироля (з 1770 року); Потоки (з 1773 року); Вишній Комарник (з 1924 р.).
- ³² I. Ванат, ц. п., с. 144, табл. 9.
- ³³ J. Czajkowski, Wicjskie budownictwo mieszkalne w Beskidzie Niskim i na przyległym Pogorzu. – Rocznik Muzeów Województwa Rzeszowskiego, t. II. Rzeszów 1969, s. 28.
- ³⁴ Інколи для цього пекли спеціальні малесенькі буханки хліба.
- ³⁵ Інформував Василь Гула (нар. в 1895 р.) з Бенядиковець.
- ³⁶ V. Sičynský, ц. п., с. 74.
- ³⁷ В декотрих випадках і при такому способі в'язання вуглів хати кінці зрубін частково стирчали (на 3–4 см).
- ³⁸ Так це було й у інших слов'ян. Порівняй: L. Niederle, Život starých Slovanů, I., sv. 2. Praha 1913, s. 833.
- ³⁹ На Свидничині відомі навіть прізвища Бланар.
- ⁴⁰ A. Marciniak, Materiały etnograficzne w ziemi Sanockiej w spuściznie naukowej prof. Wiktora Schramma (1885–1958) w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu. – Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku (далі MMBLWS), 5, 1967, s. 7.
- ⁴¹ I. Kopernicki, O góralach ruskich w Galicji. Zarys etnograficzny. Kraków 1889, s. 11.
- ⁴² Термін «бакса» запровадили тут вже згадувані «американці» (анг. „box” = коробка).
- ⁴³ Детальніше про це див: M. Sopoliga, Ludové staviteľstvo... s. 78–83.
- ⁴⁴ J. Mjartan, Staviteľstvo. – Slovensko. Lud – II. Bratislava 1975, s. 908.
- ⁴⁵ I. Красовський, ц. п.
- ⁴⁶ M. Sopoliga, Ludové staviteľstvo... s. 163.
- ⁴⁷ Діагональний принцип розміщення стола відносно печі в традиційному народному житлі відомий і в ряді дальших європейських країн. Однак він найвиразніше проявився якраз у східних слов'ян.
- ⁴⁸ R. Bednárik, Duchovné základy ľudového staviteľstva. Martin 1944.
- ⁴⁹ Інформував Василь Гула (нар. в 1895 р.) з Бенядиковець.
- ⁵⁰ В деяких позамаковицьких селах (Рівне, Млинарівці, Бенядиківці і т. д.) жінки під такою лавкою, – на «кобиці» або «мурику», заглядували хустки «на форму джоб».
- ⁵¹ V. Sičynský, ц. п., s. 77.
- ⁵² Двері, що вели із сіней у хлів, ми виявили, наприклад, у хаті Михайла Граца (№ 77) в с. Бенядиківці. Хата побудована в другій половині XIX ст.
- ⁵³ R. Blaho, KŠČ – hlavná organizátorka a vedúca síla výstavby socializmu na východnom Slovensku. – KŠČ a východne Slovensko. Košice 1974, s. 74.
- ⁵⁴ Детальніше див. I. Ванат, ц. п., с. 211–226.
- ⁵⁵ В. Капішовський, Східна Словаччина вчора і сьогодні, Пряшів, 1982, с. 63.
- ⁵⁶ Sčítanie ľudu... (1980), s. 21.
- ⁵⁷ В. Капішовський, ц. п., с. 78.
- ⁵⁸ M. Sopoliga, Ludové staviteľstvo... s. 184–189.
- ⁵⁹ Функцію комори виконують вже пивниці та сипанці.
- ⁶⁰ Такі меблі декотрі селяни придбавали аж в чеськонімецьких пограничних областях по німцях.
- ⁶¹ M. Sopoliga, Ludové staviteľstvo... s. 189–190.
- ⁶² Sčítanie ľudu... (1980), s. 32–33. В число дерев'яних будинків зараховані також хати побудовані після 1945 року.
- ⁶³ Sčítanie ľudu... (1980), s. 50.
- ⁶⁴ M. Sopoliga, Ludové staviteľstvo... s. 193–195.

RESUMÉ

Miroslav Sopoliga, Dedinské staviteľstvo v okrese Svidník v XIX-XX stor. (tradície a súčasnosť)

Predmetom štúdie je národopisné spracovanie tradičného ľudového staviteľstva v okrese Svidník a určenie hlavných smerov jeho vývoja po roku 1945. Týmto autor zároveň poukazuje na obrovské progresívne zmeny v spôsobe života obyvateľstva, ku ktorým tu došlo v období výstavby socializmu.

V úvode štúdie je podaná všeobecná charakteristika prírodno-geografických a hospodárskych podmienok života v skúmanej oblasti, ktoré boli hlavnými determinantmi vývoja nielen dedinskej architektúry, ale ľudovej kultúry vôbec.

Štúdia je rozdelená na niekoľko častí, v ktorých sa analyzujú.

- a) sídelná krajina skúmaného okresu,
- b) formy zástavby dvora;
- c) pôdorysné členenie ľudového domu;
- d) druhy hospodárskych stavieb;
- e) druhy stavebných materiálov;
- f) stavebné techniky a konštrukčné prvky;
- g) interiér ľudového domu a pod.

Posledná časť štúdie je venovaná charakteristike súčasnej dedinskej architektúry a bývania. Konštatuje sa, že hlavnou príčinou zmien v stavebnej a bytovej kultúre dedinského obyvateľstva bola zmena spôsobu výroby. Víťazstvo socialistických výrobných vzťahov na dedine bolo rozhodujúcim činiteľom v rozvoji výrobných síl v poľnohospodárstve a pri zvyšovaní životnej úrovne pracujúcich.

Komunistická strana Československa hneď po prevzatí moci v r. 1945 vytyčila grandiózny program zvýšenia kultúrnej úrovne dediny a prestavby tradičného spôsobu života. Tento program súvisel s programom vyriešenia a odstránenia zdedených protirečení medzi mestom a dedinou a programom neustáleho zvyšovania materiálneho zabezpečenia obyvateľstva. Dedinské staviteľstvo sa prispôbuje novým životným podmienkam obyvateľstva.

Potešiteľnou je aj tá skutočnosť, že najnovšie tendencie v urbanistike a pri vytvaraní celkového životného prostredia jasne nasvedčujú tomu, že funkčné a estetické postuláty tradičnej ľudovej kultúry nachádzajú svojc patričné miesto aj v súčasnosti.

РЕЗЮМЕ

Мирослав Сополыга, Сельская архитектура в округе Свидник в XIX–XX стол. (традиции в современность)

Предметом статьи является краеведческая разработка традиционной народной архитектуры в округе Свидник и определение главных направлений ее развития после 1945 года. Таким образом автор одновременно указывает на грандиозные прогрессивные изменения в способе жизни населения, которые произошли за период строительства социализма.

Вступлении подается общая характеристика природно-географических и хозяйственных условий жизни в исследуемой области, которые были главными детерминантами развития не только сельской архитектуры, но и народной культуры вообще.

Статья разделена на несколько частей, в которых анализируется:

- a) поселенческая местность исследуемого округа;
- б) формы застройки двора;

- в) плановое разделение народного дома;
- г) типы хозяйственных построек;
- д) виды строительных материалов;
- е) строительные методы и конструкционные элементы;
- ж) интерьер народного дома и т. д.

Последняя часть содержит характеристику современной сельской архитектуры и жилища. В ней констатируется, что главной причиной изменений в строительной и жилищной культуре сельского населения было изменение способа производства. Победа социалистических производственных отношений на селе была решающим фактором в развитии производственных сил в сельском хозяйстве и при росте жизненного уровня трудящихся.

Коммунистическая партия Чехословакии уже от 1945 года наметила грандиозную программу повышения культурного уровня деревни и перестройки традиционного способа жизни. Эта программа была связана с программой решения и устранения унаследованных противоречий между городом и деревней и программой постоянного улучшения материального обеспечения населения. Сельская архитектура приспосабливается к новым жизненным условиям населения.

Радостным является тот факт, что новейшие тенденции в градостроительстве и при создании общей окружающей среды ясно свидетельствуют о том, что функциональные и эстетические постулаты традиционной народной культуры находят свое надлежащее место и в современном периоде.

RESÜMEE

Miroslav Sopoliga, Die Landbaukunst im Kreis Svidnik in den XIX. und XX. Jahrhunderten (Traditionen und die Gegenwart)

Das Predmet dieser Studie ist eine landeskundliche Erarbeitung der traditionellen Volksarchitektur im Kreis Svidnik und die Bestimmung der Hauptrichtungen ihrer Entwicklung nach dem Jahre 1945. Auf solche Art und Weise weist der Autor auf große fortschrittliche Veränderungen im Leben der Bevölkerung hin, die in der Periode des sozialistischen Aufbaus geschehen sind.

In der Einleitung legt der Autor eine allgemeine Einschätzung der Natur-, geographischen und wirtschaftlichen Lebensbedingungen im erforschenden Gebiet vor, die die Hauptdeterminanten der Entwicklung nicht nur der Landbaukunst, sondern auch der Volkskultur überhaupt gewesen sind.

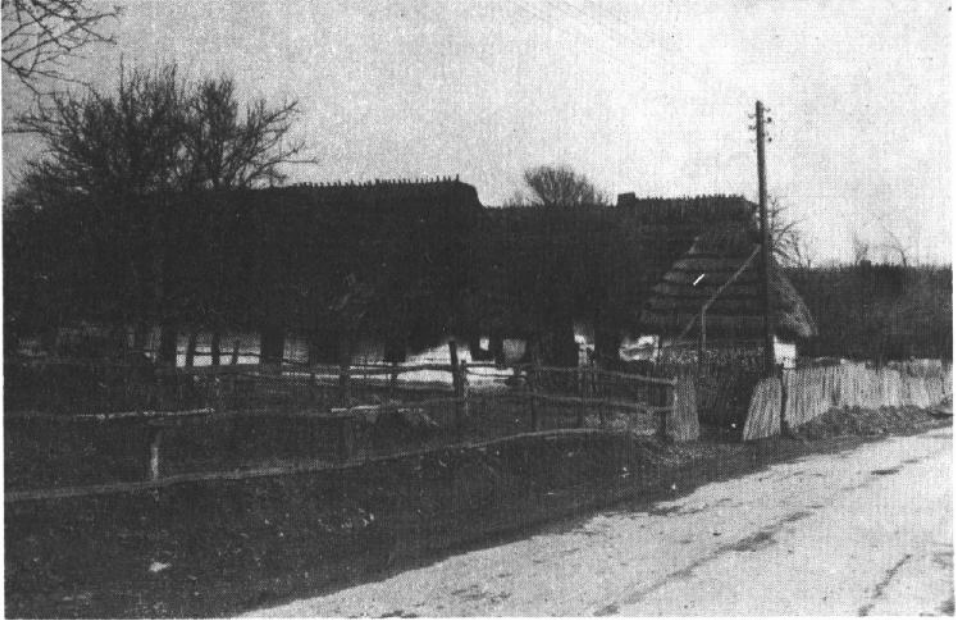
Die Studie ist in einige Teile geteilt, in denen analysiert werden

- a) die Ansiedelungsgegend des erforschenden Kreises;
- b) Formen der Hofbebauung;
- c) die Grundrißteilung des Volkshauses;
- d) Typen der wirtschaftlichen Bauten;
- e) Arten des Baumaterials;
- f) Baumethoden und Konstruktionsbestandteile;
- g) das Interieur des Volkshauses usw.

Der letzte Teil enthält eine Charakteristik der modernen Landarchitektur und der Bauhausung. Darin wird festgestellt, daß die Hauptursache der Veränderungen in der Bau- und Wohnungskultur der Landbevölkerung die Veränderung der Produktionsweise gewesen ist. Der Sieg der sozialistischen Produktionsverhältnisse auf dem Lande war der entscheidende Faktor der Entwicklung der Produktionskräfte in der Landwirtschaft und der Erhöhung des Lebensniveaus der Werktätigen.

Die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei zeichnete schon im Jahre 1945 ein großartiges Programm der Erhöhung des Kulturniveaus auf dem Lande und des Umbaus der traditionellen Lebensweise auf. Dieses Programm war mit dem Programm der Lösung und der Beseitigung der geerbten Widersprüche zwischen Stadt und Dorf und dem Programm der ständigen Verbesserung des materiellen Wohlstandes der Bevölkerung verbunden.

Eine gute Tatsache ist die, daß die modernsten Tendenzen im Städtebau und in der gesamten Schaffung der Umwelt deutlich davon zeugen, daß funktionelle und ästhetische Postulate der traditionellen Volkskultur auch in der Gegenwart ihren Platz finden.

1. Село Вагринець у минулому.

2. Традиційне господарство з минулого століття в с. Гавай.

3. Однорядне господарство в с. Белеівці.

4. Дерев'яна хата під солом'яною стріхою в с. Собош.

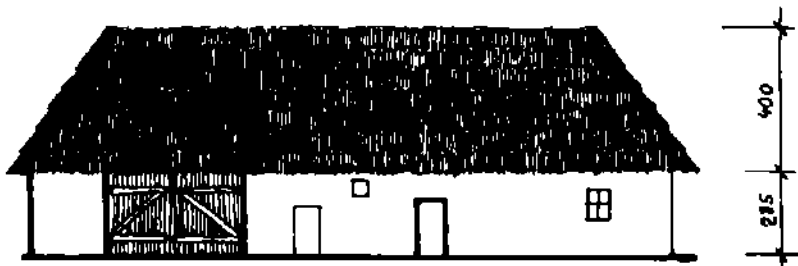
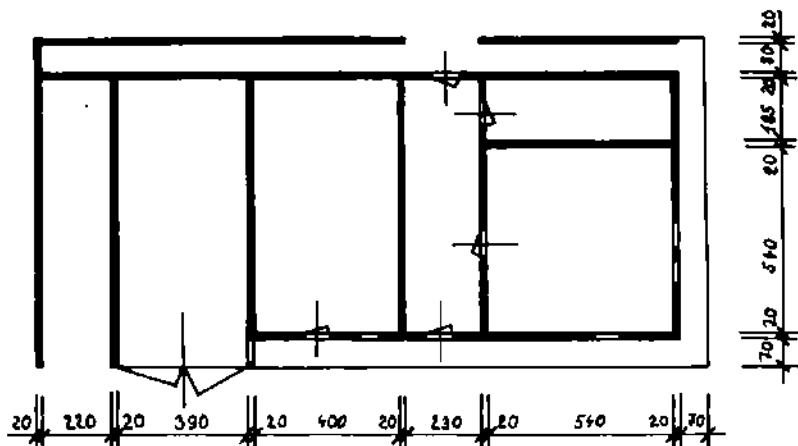

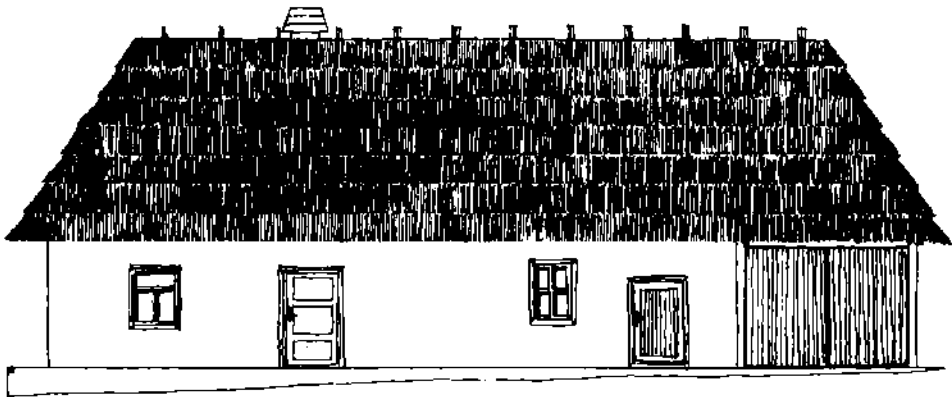
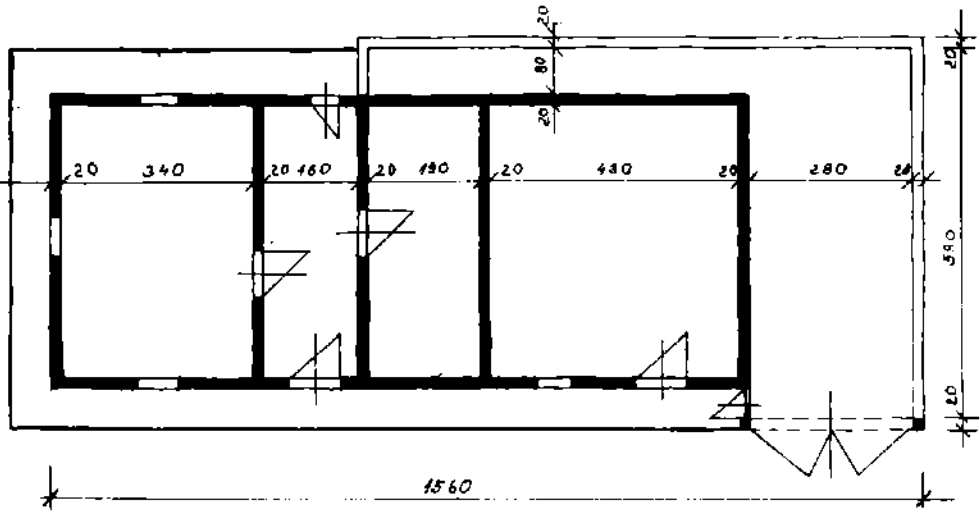
5. Дерев'яна лавка через потік у с. Довгуня.

6. Хага з початку ХХ ст. (побудована в 1923 р.) в с. Сташківці.

10. Асиметричне планування та вигляд традиційного селянського господарства у с. Виш. Мирошів (1 – «хыжа»; 2 – «комора»; 3 – «шніи»; 4 – «стайня», 5 – «боіско»; 6 – «стодола»).

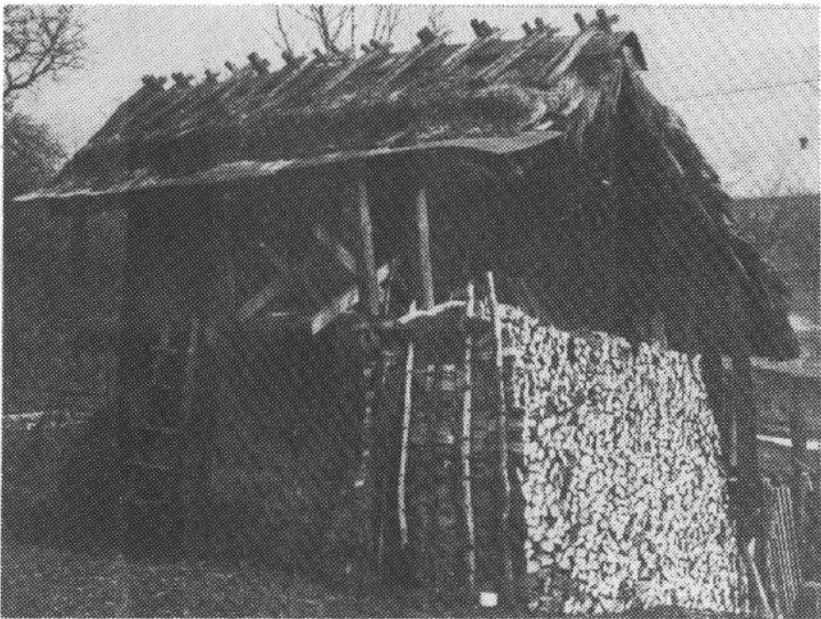

11. Симетричне планування та вигляд хати в с. Гавай (1 – «хыжа»; 2 – «сіни»; 3 – «комора»; 4 – «стайня»).

12. Типове селянське господарство в с. Хотча.

13. Дерев'яний хлівчик із курником у с. Бенядиківці.

20. Дерев'яна церква 1770 року в с. Мироля.

21. Дерев'яна рублена ката з минулого століття у с. Рівне.

22. Типова дерев'яна хата на низькій кам'яній підмуровці в с. Крайне Черне.

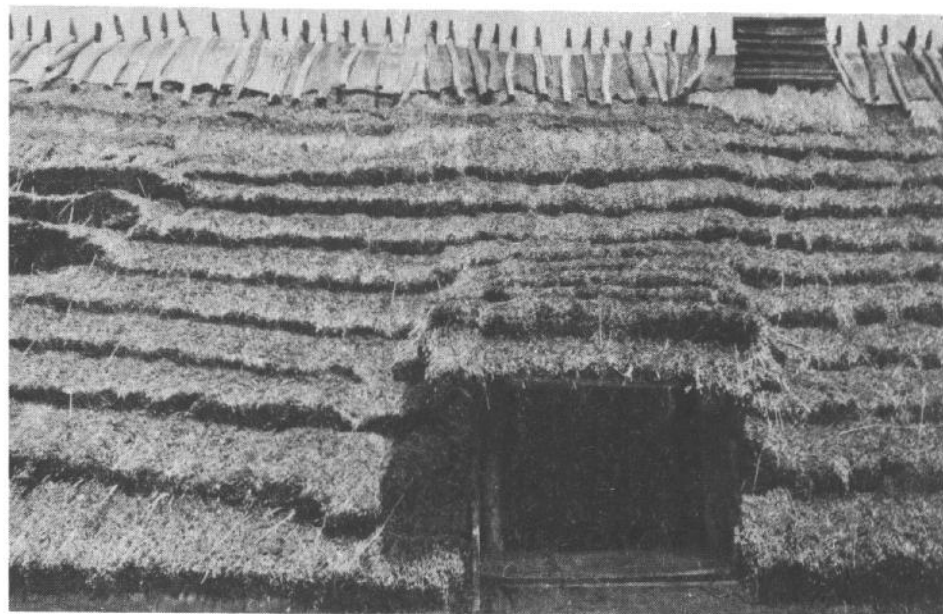
23. Залишки прихати в с. Нова Полянка.

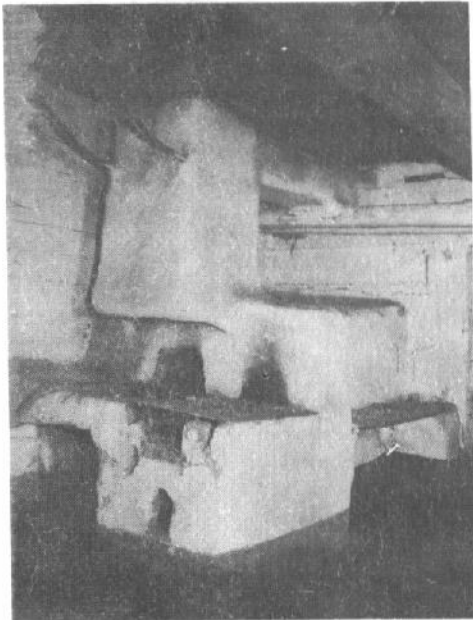
24. Конструкція даху хати з 1905 року в с. Кечківці.

25. Солом'яна стріха з т. зв. «капуркою» у с. Цернина.

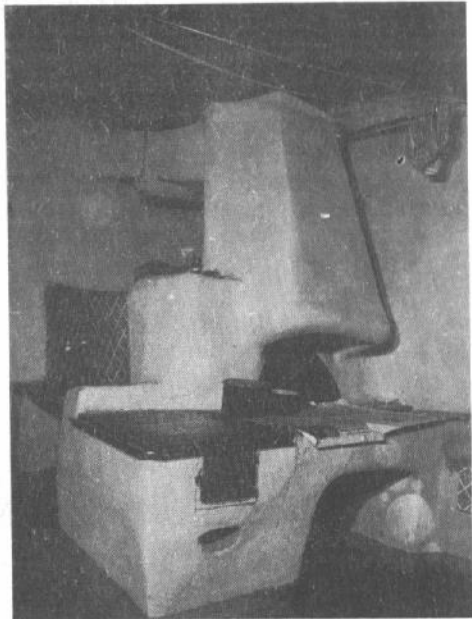

26. Хага з дощаним фронтоном у с. Вагринець.

27. Піч з «грядками» під цівкою
у с. Вишній Миронів.

28. Напівкурна піч у с. Сташківці.

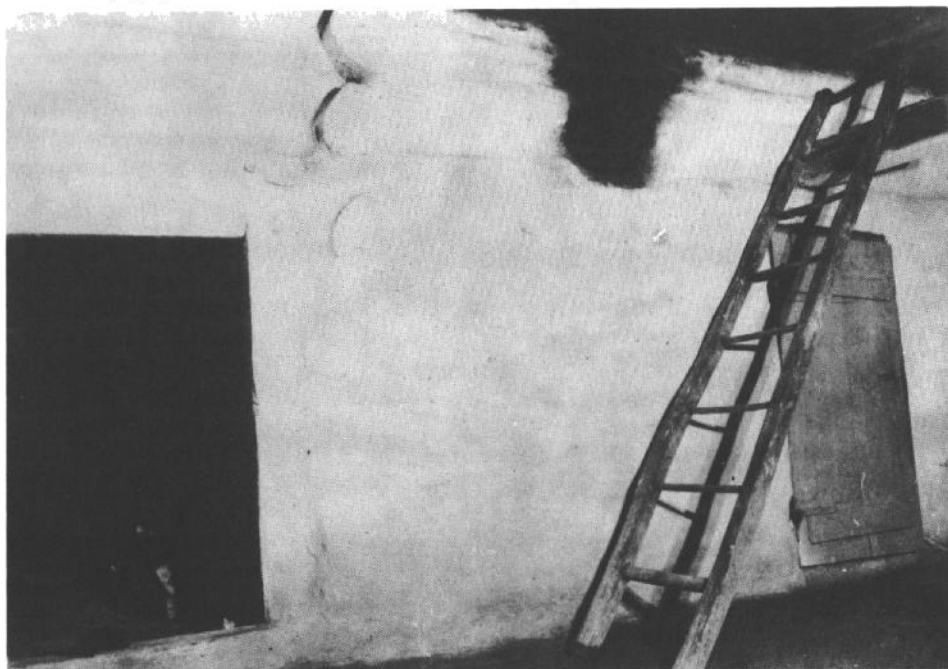

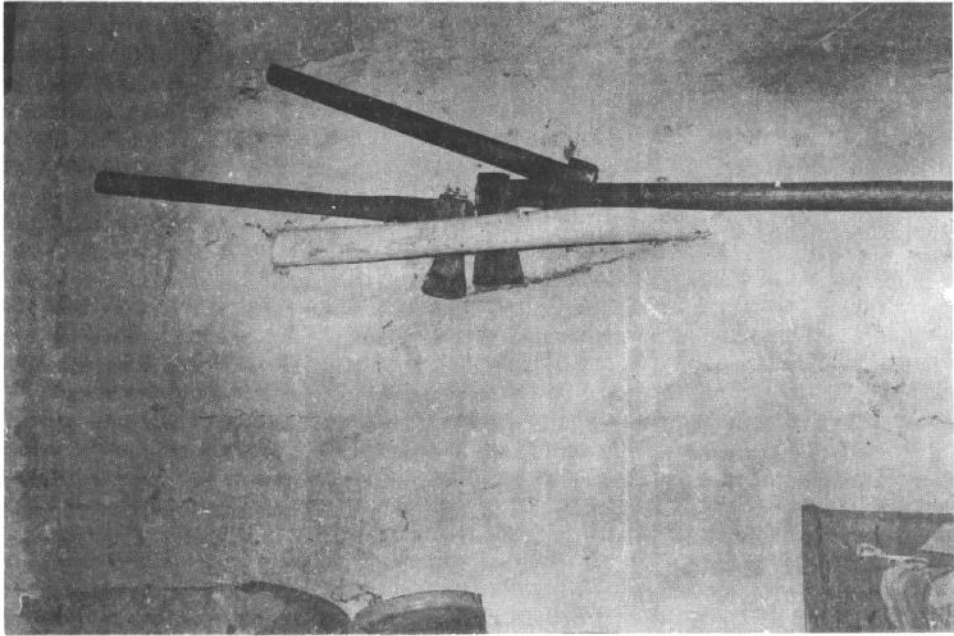
29. Пич з керамічними кахлями у с. Соболі.

30. Культурний куток хати в с. Рівне.

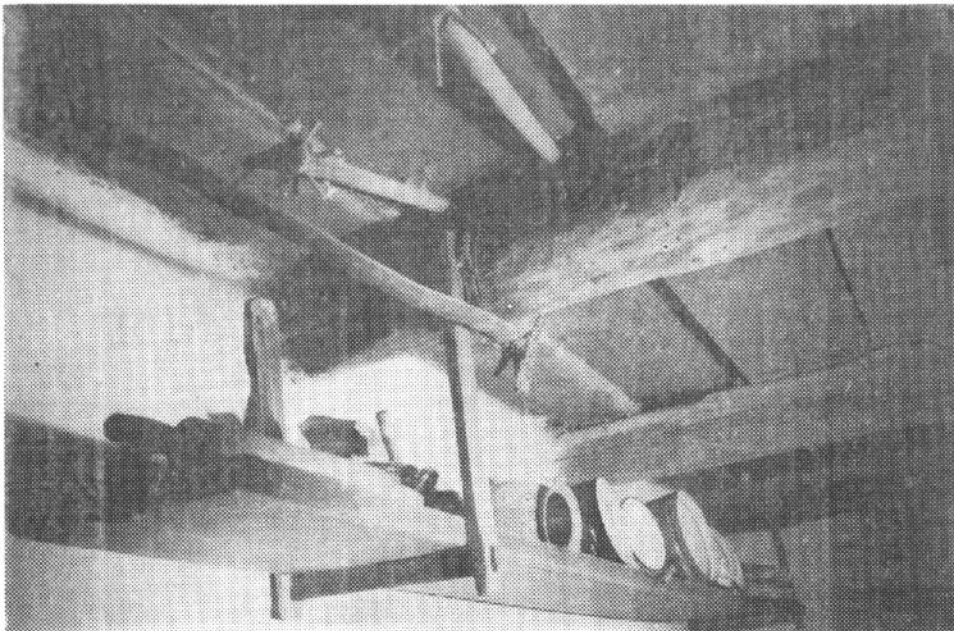
31. Сіни традиційної селянської хати в с. Вишній Мирошів.

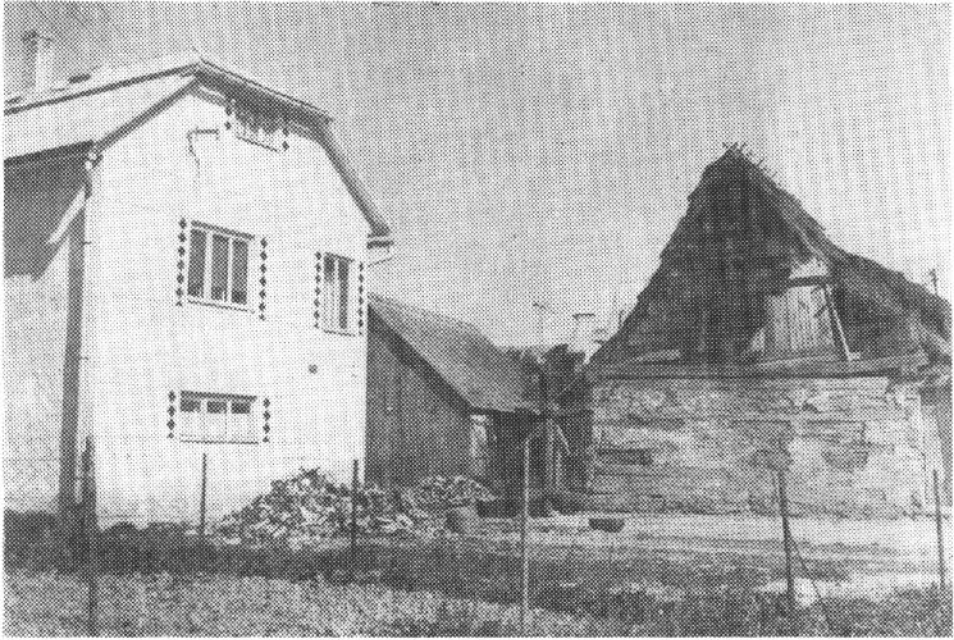

32. Спосіб відкладання сокир у сніях. Чернина.

33. Полиця в коморі. Рівне.

34. Зміни в сільському будівництві на Свидниччині.

35. Хата – т. зв. «вінльовка», побудована в 1947 р. Мироля.

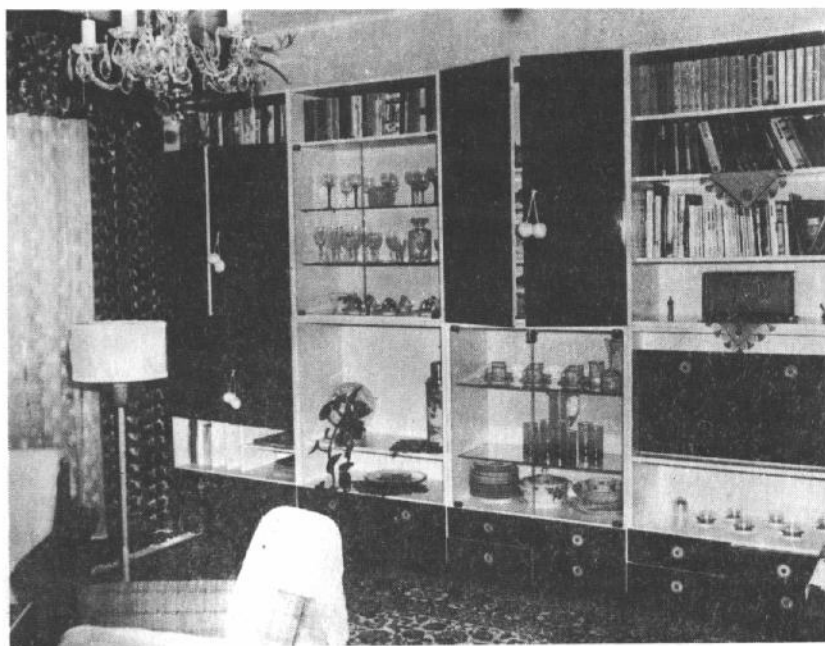
36. Фронтальний вигляд хати – «вінкльовки» у с. Бодружаль.

37. Сільське житло 60-их років на Свидниччині.

38. Сільське житло 70-их років на Свидниччині.

39. 40. Інтер'єр сучасного селянського житла в с. Миролія.

41. 42. Інтер'єр сучасної селянської кухні в с. Миролія

43. Спальня в сучасному селянському житлі.

44. Магазин із різними товарами та закуочна в с. Бодружаль.

ЕТНОГРАФІЯ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ УКРАЇНЦІВ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

МИХАЙЛО ГИРЯК, ПРЯШІВСЬКИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ КОШИЦЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. П. Й. ШАФАРИКА

Народні пісні українського населення Східної Словаччини здавна привертають увагу дослідників та любителів фольклору. Ними в досоціалістичному періоді в більшій чи меншій мірі цікавилися, їх у більшій чи меншій мірі записували та публікували такі дослідники, як, наприклад: Я. Благослав¹, Я. Коллар², Я. Головацький³, Г. Де-Воллан⁴, М. Врабель⁵, В. Гнатюк⁶, І. Верхратський⁷, Ю. Геровський⁸, Ф. Колесса⁹, І. Панькевич¹⁰, Б. Крпелець¹¹ та ін. Фольклористика засвідчила цілий ряд рукописних пісенників, серед яких найвизначнішими є т. зв. «Московський пісенник», «Камійонський пісенник» та «Пряшівський пісенник»¹². Рукописні збірники такого характеру своїм виникненням пов'язані з XVII–XVIII ст. Відомими є й рукописні пісенні збірники І. Югасевича, дяко-учителя із с. Прикра на Свидниччині (пізніше – в с. Невицьке на Закарпатті).¹³ Зацікавлення

¹ Див. Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, т. 1. Видав Музей української культури в Свиднику у Словацькому педагогічному видавництві, відділі української літератури в Пряшеві. Пряшів 1965, с. 181–213.

² Ján Kollár. Národné spievanky... 1–II. Budín 1834–1835.

³ Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким, т. I–III. Москва 1863–1878.

⁴ Угросские народные песни, собранные Г. А. Де-Волланом. Записки Императорского русского географического общества по отделению этнографии, т. XIII, вып. I. Петербург 1885.

⁵ Русский соловей. Народная лира или собрание народных песней на разных угро-русских наречиях. Собрал и издал Михаил Андреевич Врабель. Ужгород 1890.

⁶ Етнографічні матеріали з Угорської Русі, т. III. Зібрав Володимир Гнатюк. Етнографічний збірник, т. IX. Львів 1900.

⁷ Іван Верхратський. Знадоби для пізнання угоркорусських говорів. Част. 5. Взорці бесіди угорських руснаків. Записки Наукового товариства ім. Шевченка, т. XLIV. Львів 1901, с. 113–224.

⁸ Юрий Геровский. Народные песни из сел Габура, Чертеж и Суха. Науковий збірник Галицко-руської матиці, т. I. Львів 1901, с. 85–87, 176–179.

⁹ Філарет Колесса. Народні пісні з Південного Підкарпаття. Ужгород 1923. Народні пісні з Підкарпатської Русі. Ужгород 1938.

¹⁰ Іван Панькевич. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Прага 1938.

¹¹ В. Крпелец. Vardejev a jeho okolie davno a dnes. Vardejev 1935.

¹² З глибини віків. Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини (Далі – З глибини віків). СПВ, ВУЛ, Пряшів 1967, с. 15.

¹³ Там же.

українською народною піснею поживавилось у 50-х роках XIX ст., коли західноукраїнський дослідник Я. Головацький укладав вищезгадане видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», до якого (т. III/2) було залучено і пісенний матеріал, записаний в українській етнічній області Східної Словаччини місцевими фольклористами (О. Духновичем¹⁴, О. Павловичем¹⁵, А. Кралицьким¹⁶, В. Сухим¹⁷, І. Яцковичем¹⁸, І. Воробльом¹⁹, Й. Петрашевичем²⁰ та М. Бескидом²¹). До фольклористів-аматорів української етнічної області Східної Словаччини відносимо ще: Андрія Гладоника із с. Петрина Свидницького округу, Левканича, Івана Поливку (с. Седлиці), Ю. Левканича (с. Вишава, Гуменського округу) та М. Фиртку з Меджилабірців. А. Гладоник та Левканич свої записи місцевих народних пісень опублікували в збірнику Г. Де-Воллана «Угросские народные песни» (Петербург 1885)²², а І. Поливка, Ю. Левканич, О. Павлович та М. Фиртка в збірнику М. Врabelя «Русский соловей»²³.

Крім вищенаведених публікацій, народні пісні українців Східної Словаччини знаходимо на сторінках тогочасних західноукраїнських та закарпатських газет, часописів, календарів тощо. В такий спосіб народні пісні публікували: О. Духнович, О. Павлович, А. Кралицький, І. Верхратський та ін. Так, наприклад, І. Верхратський у г. «Діло» опублікував науково-популярну статтю «Гоя дюндя і собітки на Угорській Русі»²⁴.

В соціалістичній Чехословаччині були створені сприятливі умови: по-перше, для вивчення історичного минулого українського населення (в тому числі і порівняно багатой пісенної спадщини, внесеної в тогочасні наукові, культурно-освітні та інші видання) і, по-друге, для розгорнення нових пошуків народної пісні цього населення. В 1948 р. культурно-освітня рада Української народної ради Пряшівщини організувала місячну етнографічно-фольклорну експедицію в українські села Східної Словаччини. В складі експедиції були й фольклористи-музикознавці – Ю. Костюк та О. Сухий²⁵. Під час цієї експедиції було зібрано 280 пісень. В 50-х р. н. ст. збирання народних пісень українців Східної Сло-

¹⁴ В пісенному збірнику-тримомнику Я. Головацького знаходяться і пісні, записані О. Духновичем. Ці пісні раніше принесла західноукраїнська преса. Заслуга О. Духновича, крім іншого, полягає ще в тому, що він, як говорить О. Рудловчак, був активним організатором збирання українських народних пісень Східної Словаччини. Див. Олена Рудловчак. Збірник західноукраїнських народних пісень Я. Головацького і першоджерела вміщених у ньому закарпатоукраїнських пісенних текстів. Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, т. 9/1. СПВ, ВУЛ, Пряшів 1980, с. 63–133.

¹⁵ Рукописний пісенний збірник із спадщини Я. Головацького почерпнула і опублікувала О. Рудловчак. Див. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, т. 9/1. СПВ, ВУЛ, Пряшів 1980, с. 101–120.

¹⁶ Олена Рудловчак. Закарпатоукраїнські фольклористи і їх фольклорні записи 50–60-х років минулого сторіччя в рукописних фондах Якова Головацького. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, т. 11. (Відповідальний редактор Іван Русинко). СПВ, ВУЛ, Пряшів 1983, с. 212–256.

¹⁷ Там же, с. 189–212.

¹⁸ Там же, с. 277–284. (В науковій літературі щодо прізвища цього фольклориста-аматора зустрічаються розбіжності. Автор публікації «З глибини віків» (1967) наводить його як Яцкевича, а О. Рудловчак як – Яцковича).

¹⁹ Там же, с. 257–276. (Суківського дядка, фольклориста-аматора в антології «З глибини віків» представлено як Воробя, тоді як О. Рудловчак цього дядка, фольклориста-аматора представляє як Воробля).

²⁰ Там же, с. 285–301.

²¹ Там же, с. 303–312.

²² З глибини віків, с. 16.

²³ Там же.

²⁴ Там же, с. 17.

²⁵ Володимир Любимов, Юрій Юрійович Костюк. Видання ЦК Культурного союзу українських трудящих в ЧССР. Пряшів 1982, с. 33–34.

ваччини набуло порівняно широкий характер²⁶. Таким чином на протязі одного десятиріччя дослідниками було зібрано порівняно об'ємний пісенний матеріал. Відрадно зазначити, що основна частина цього матеріалу знайшла дорогу до шанувальників народної пісні у формі окремих видань. Вже в 1952 р. вийшов друком збірник «Пісні для жіночого – дитячого хору», де знаходимо 8 хорових обробок українських народних пісень Східної Словаччини Ю. Костюка. Крім Ю. Костюка, над упорядкуванням цього збірника працював А. Бубак. В повоєнний період українські народні пісні Східної Словаччини записував місцевий учитель Й. Млинарич. Більше трьох десятків (31) ним записаних пісень увійшло в збірник «Українські народні пісні»²⁷ (1956). В тому ж році Ф. Лазорик опублікував збірник «Співаночки мої». Збірник народних пісень Пряшівського краю²⁸. Даний збірник спонукував любителів фольклору жанрово найрізноманітніші тексти пісень, записаних Ф. Лазориком і кореспондентами г. «Пряшевщина» та ч. «Колокольчик-Дзвіночок». Недоліком збірника є те, що в ньому народна пісня виступає без її розшифрованої мелодії та без вигуків як складової частини багатьох зразків музичного фольклору. Незважаючи на це, збірник «Співаночки мої» послужив поштовхом до більш інтенсивного дослідження і публікування українських народних пісень Східної Словаччини. У 1956 р. вийшов і збірник українських народних пісень Східної Словаччини «Народні пісні для мішаного і жіночого хору»²⁹. Пісні цього збірника зібрав, опрацював і упорядкував Ю. Цимбора. Книжка містить 17 пісень для мішаного і 13 пісень для жіночого хору. Збірник складається з двох частин: I Пісні для мішаного хору і II Пісні для жіночого хору. Як збірник А. Бубака та Ю. Костюка, так і збірник Ю. Цимбори не претендує на місце в мережі збірників, виданих на наукових принципах. Першим збірником місцевих українських народних пісень, який дотримав наукові критерії, був збірник Ю. Костюка «Українські народні пісні Пряшівського краю», кн. I³⁰. Крім двох вступних розвідок, у збірнику нарахуємо 17 жанрово-тематичних розділів. Позитивною рисою збірника Ю. Костюка є й те, що в ньому знаходимо покажчик записувачів пісень, список співаків, введення пісень по селах, алфавітний покажчик та таблицю пісень по розділах, що допомагає читачеві швидко орієнтуватись в об'ємному матеріалі книжки. В збірнику вміщено також пісенні записи М. Голечка та Є. Врабцової, А. Подгаецького, О. Сухого, Ю. Цимбори, П. Дзіяка, М. Прокопчака, Ю. Сенька та А. Мицая. Збірник позначений і рядом недобачень, як, наприклад, з наукового боку неточна класифікація матеріалу, відсутність належних коментарів до окремих пісень тощо. Збірник Ю. Костюка, про який говоримо на даному місці, сплачує данину часу і з мовного боку. Збірник Ю. Костюка позитивно сприйняла чехословацька³¹ і ра-

²⁶ Див. Михайло Гиряк, Фольклористичні намагання українців Східної Словаччини за післявоєнний період. Педагогічний збірник, 3. З минулого і сучасного українців Чехословаччини. (Упорядники: Олена Рудловчак та Михайло Гиряк). СІВ в Братиславі, ВУЛ в Пряшеві. Пряшів 1973, с. 77–120.

²⁷ Українські народні пісні. (Упорядкував Й. Млинарич). Видав ЦК КСУТ. Пряшів-Мартін 1956.

²⁸ «Співаночки мої». Збірник народних пісень Пряшівського краю. (Зібрав і упорядкував Федір Лазорик). СВХЛ, Пряшів 1956.

²⁹ Народні пісні для мішаного і жіночого хору. (Упорядкував Ю. Цимбора). СВХЛ, Пряшів 1956. (Неправильно вважають першим збірником українських народних пісень Східної Словаччини збірник Ф. Лазорика «Співаночки мої. Збірник народних пісень Пряшівського краю». Збірник Ю. Цимбори вийшов у червні, а збірник Ф. Лазорика – у листопаді 1956 р.).

³⁰ Українські народні пісні Пряшівського краю, кн. I. (Упорядкував Ю. Костюк). СВХЛ, Пряшів 1958.

³¹ Збірник Ю. Костюка позитивно оцінив чехословацький україніст М. Мольнар. – Див. Радянська школа, 1960, № 37, с. 4.

дяньська критика³². За принципами, вжитими Ю. Костюком, Ю. Цимбора уклав збірник «Українські народні пісні Східної Словаччини», кн. II³³. Ю. Цимборі належить і передмова та «статистичний розділ» до збірника. Збірник має певні слабкі місця. Вони полягають в неточній класифікації пісень, у відсутності аналітично-синтетичної статті, яка була б об'єднуючою ланкою між обома томами, в непослідовній фонетичній транскрипції, у відсутності словника діалектизмів тощо. І збірник Ю. Цимбори позитивно зустрів критика. «Якби мене спитали, котру із 118 публікацій Відділу української літератури Словацького педагогічного видавництва в Пряшеві я б поставив на перше місце, – писав рецензент, – я б, не задумуючись, відповів: двотомник «Українські народні пісні Східної Словаччини». Це публікація, яка назавжди увійде в скарбницю нашої народної культури, книжка, яка в історії друкарства на території Пряшівщини не має пари»³⁴. Порівнявши збірник «Українські народні пісні Східної Словаччини» із збірниками місцевих пісень Я. Коллара, Я. Головацького, Г. Де-Воллана, В. Гнатюка, І. Верхратського, М. Врабеля та Ф. Колесси, рецензент дійшов висновку, що «це найбільший пісенник в історії нашої фольклористики, і він нічим не поступається перед подібними збірниками інших народів та етнічних груп»³⁵.

Центральний комітет Культурного союзу українських трудящих ЧССР фольклору східнославацьких українців дає простір і в рамках своєї науково-популярної бібліотеки. Одним із таких видань є збірник В. Гривни «Народні звичаї Маковиці»³⁶. В цьому збірнику зафіксовані народні звичаї українського населення району, який простягається між Бардієвом і Свидником. В. Гривна свій збірник відкриває вступною статтею, названою «До питання народних звичаїв Маковиці», в якій подано стислий огляд найрізноманітніших звичаїв, відомих щойно згаданому етнічно компактному району. Поки йдеться про самі звичаї дослідник зосередив свою увагу на народження дитини, весілля, похорон, перша весняна оранка, «кормеш», паска, свято Івана Купала, Андрія, різдвяні звичаї та вечорниці. В. Гривна своїм збірником вказав на багату традиційну звичаєву культуру українців Чехословаччини. Дослідник наголосив і на тому, що кожний із народних традиційних звичаїв супроводжували цікаві змістовні пісні.

Народну пісенну культуру українців Східної Словаччини поповнює і збірничок А. Каршка «Любов мого серця. Народні балади»³⁷. Збірник, на думку упорядника, приносить народні балади, записані в п'яти селах Старинської долини (Смулник, Ялова, Остружниця, Дара та Прислоп). Висловлюючись про даний збірничок, не можна погодитись з міркуванням упорядника, що всі народні пісні, опубліковані там, відносяться до жанру народних балад. В даному збірнику читаємо і ряд народних ліричних пісень. Недобачення такого характеру подекуди знижує в цілому сумлінно укладену публікацію народних пісень вищенаведених українських сіл Східної Словаччини. До плюсів цієї публікації слід зарахувати й розшифровані та опубліковані там мелодії окремих пісень, а також відповідну паспортизацію кожної пісні.

³² Л. Яценко у своїй рецензії, крім іншого, зауважив, що збірник Ю. Костюка – перше фундаментальне науково-етнографічне видання, і додав: «Українські народні пісні Пряшівського краю» є загальнонаціональним надбанням». – Ч. Народна творчість та етнографія, 1959, № 4, с. 153–154.

³³ Українські народні пісні Східної Словаччини, кн. II. (Упорядкував Ю. Цимбора). СПВ, ВУЛ, Пряшів 1963.

³⁴ А. Дукля, 1964, № 3, с. 82.

³⁵ Там же, с. 83.

³⁶ В. Гривна. Народні звичаї Маковиці. Видав ЦК Культурного союзу українських трудящих в ЧССР у Словацькому педагогічному видавництві в Братиславі, Відділі української літератури в Пряшеві. Пряшів 1973.

³⁷ «Любов мого серця. Народні балади». (Зібрав Андрій Каршко). Видав ЦК КСУТ. Пряшів 1974.

У 1976 р. А. Каршко опублікував збірничок «Пісні з-під Газдорані»³⁸. На відміну від видання «Любов мого серця. Народні балади», упорядник тут не подає жанрове визначення окремих пісенних зразків. Між 35 народними піснями, записаними також в селах Старинської долини, читаємо весільні, військові, колицькі, заробітчанські, рекрутські та інші ліричні пісні, зафіксовані спрощеною фонетичною транскрипцією. Упорядник поруч з текстом опубліковує і мелодію пісні, чим сприяє пізнанню фольклорного явища в його повному обсязі. В збірничку читаємо й паспортизацію, подану до окремих пісенних зразків. Незважаючи на деякі недобачення, помічені в неточному жанровому визначанні фольклорної пісні, збирацьку та популяризаторську роботу А. Каршка треба оцінювати позитивно.

Багаторічна збирацька робота А. Дулеби знайшла своє втілення в об'ємному збірнику «Українські народні пісні Східної Словаччини»³⁹, виданому у 1977 р., як третій том східно-словацьких українських народних пісень. Збірник фольклориста-аматора приносить 406 пісень, словник діалектних слів та паспортизацію пісенних зразків. Пісні цього збірника внесено до 23 розділів. Як в інших публікаціях такого характеру, так і в збірнику А. Дулеби класифікація народних пісень не відповідає науковому розумінню принципів жанровості народної пісні. Секундарний елемент, взятий дослідником як вирішальний, не сприяв точному встановленню жанрової приналежності тієї чи іншої народної пісні. Збірнику не сприяли і такі недобачення, як, наприклад, непослідовність в жанрово-тематичному упорядкуванні там опублікованих пісень, неточності в шуканні літературних відповідників окремим діалектним висловам тощо. Цими та іншими огріхами подекуди знижується рівень багаторічної збирацької роботи дослідника, кидає на неї, як і на сам збірник, світло принагідності і максимальної поспішності в праці над складним фольклорним фактом. Висловлюючи ці критичні думки, в цілому хочеться вказати на самовіддану роботу, принесену А. Дулебою як учителем на вітар соціалістичної культури української національної меншості в Чехословаччині. Ним зібрані і опубліковані народні пісні, перекази, легенди та казки є переконливим доказом цього.

Популяризації української народної пісні Східної Словаччини сприяли і такі видання, як: «Поляна, поляна»⁴⁰, «На майданах»⁴¹ та «Кам'яна, Кам'яна»⁴². Збірник «Поляна, Поляна», упорядкований Ю. Цимборою, приносить вступ, в якому автор подає стислий опис пісенної традиції горішнього Спиша, як і вказує на характер публікації. В самому ж збірнику міститься 45 пісень із таких дев'яти сіл, як: Великий Липник, Кам'янка, Легнава, Литманова, Малий Липник, Орябина, Страняни, Сулин та Удол. З жанрового боку в збірничку «Поляна, Поляна» читаємо весільні та ліричні пісні. Як в інших випадках, так і в цьому виданні народну пісню Ю. Цимбора публікує з мелодією. Збірничок, про який тут говоримо, закривається паспортизацією, поясненням діалектних слів та словосполучень. Цим збірничком думалось підвищити співацьку культуру сучасної східно-словацької української народної художньої самодіяльності, а також вказати на багатство і своєрідність народної пісні українського населення, що здавна заселяє горішній Спиш.

Ю. Цимбора упорядкував і збірничок пісень, названий «На майданах». В цій публікації, яка у своєму вступі знайомить читача з середовищем побутування народної пісні та її мелодикою, знаходимо 40 пісенних зразків, з яких переважна більшість належить до

³⁸ Пісні з-під Газдорані. (Зібрав А. Каршко). Видав ЦК КСУТ. Пряшів 1976.

³⁹ Українські народні пісні Східної Словаччини, кн. III. (Упорядкував А. Дулеба). СПВ, ВУЛ, Пряшів 1977.

⁴⁰ Поляна, Поляна. (Зібрав Юрій Цимбора). Видав ЦК КСУТ. Пряшів 1978.

⁴¹ На майданах. (Зібрав Юрій Цимбора). Видав ЦК КСУТ. Пряшів 1979.

⁴² Кам'яна, Кам'яна. Збірник пісень із Лабірщини. (Зібрав Іван Мигалич). Видав ЦК КСУТ. Пряшів 1980.

жанру ліричних пісень. Наприкінці збірничка опубліковано мелодії 10 народних танців: «Цофана», «Ченч», «Дрібна», «Понад фляшку», «Рядовий», «Дупанка», «Дзупкана», «Кручена», «Скакана полька» та «Скакана». З паспортизації, опублікованої там, довідемося, коли, від кого і в котрій місцевості та чи інша пісня та мелодія танцю була записана. Позитивною рисою цього та інших подібних збірничків є те, що в ньому публікується автентичний народний пісенний матеріал. Видання такого типу може бути корисним не лише для любителів народної пісні, але в певному плані може послужити джерелом і для фольклористики, зокрема, для музичної фольклористики як своєрідної наукової галузі.

І. Мигалич свій пісенний збірничок «Кам'яна, Кам'яна» відкриває стислим міркуванням про народну пісенну культуру Меджилабірців та близької околиці. Любителю народної пісні упорядник у цьому збірничку спонукує весільні, баладні, ліричні родинно-побутові пісні. Усіх пісень, поданих з мелодією, там нараховується 40, з яких 15 упорядникові проспівала М. Секела із с. Чертижне. Решта пісень цього збірничка у 1975 р. була записана від чоловічої співацької групи міста Меджилабірці. Як вищенаведені збірнички, укладені Ю. Цимборою та А. Каршком, так і публікація І. Мигалича може бути в пригоді і широким колам любителів фольклорної пісні, і науці, яка цікавиться сучасним станом народної традиційної пісні.

У 1982 р. вийшов друком збірник «Пісні Юрка Колинчака»⁴³. Запис пісень Ю. Колинчака належить М. Гиряку. Збірник відкривається вступом упорядника, в якому подано стисло характеристику пісенної традиції Старинської долини, зокрема пісенного репертуару Ю. Колинчака як найбільш виразного носія та інтерпретатора пісень с. Старина, Гуменського округу. Матеріал збірника з жанрового боку неоднорідний. Його віднесено до таких жанрово компактних одиниць: 1. веснянки, 2. весільні обрядові пісні, 3. балади, 4. історичні пісні та 5. ліричні пісні (родинно-побутові пісні, суспільно-побутові пісні, рекрутські пісні, військові пісні, заробітчанські пісні). Найбільш об'ємну групу там становлять ліричні пісні, а в рамках них – родинно-побутові зразки. Поезію Юрка Колинчака в збірнику виділено до окремого розділу. Тут же зазначимо, що поетична творчість старинського поета-пісняря там виступає як народна пісня. Ці поезії і співаються на ту чи іншу мелодію народної традиційної пісні. Збірник «Пісні Юрка Колинчака» закривається післямовою М. Гиряка «Народнопоетичний контекст пісень Юрка Колинчака», російським, словацьким, англійським резюме та словником малозрозумілих слів. В післямові до збірника пісень Ю. Колинчака автор розглядає низку явищ, характерних для структури української народної пісні Східної Словаччини, зокрема, для ліричної східнословачької української пісні. Тут же додаємо, що мелодії весільних пісень, опублікованих у цьому збірнику, розшифрував Ю. Костюк, а мелодії решта пісень з феромагнітної плівки записав В. Федор. Таким чином збірник «Пісні Юрка Колинчака» повністю зберіг своє автентичне звучання. Такого характеру збірник народних пісень можна вважати першою своєрідною ластівкою в історії чехословацької української фольклористики.

Крім видань книжкового характеру, народна пісня українців Східної Словаччини за повсякденний період потрапляла і на сторінки г. «Нове життя», ч. «Дружно вперед», а. «Дукля», «Народного календаря» та «Репертуарного збірника», адресованого учасникам народної художньої самодіяльності. Крім десятків народних пісень, роздрукованих по сторінках г. «Нове життя» у всіх її річниках, дане періодичне видання випустило ряд фольклорних додатків, між якими знаходимо і мініатюрні пісенні збірнички. Ці збір-

⁴³ Пісні Юрка Колинчака. (Запис, вступ, упорядкування, післямова та словник Михайла Гиряка). Видання Центрального комітету Культурного союзу українських трудящих ЧССР. Прашів 1982.

нички є двоякого характеру: по-перше, такі, в яких публікуються лише народні пісенні тексти, і по-друге, такі, в яких виступають обидва компоненти народної пісні – текст-поезія і мелодія.

Народні пісні без їх мелодії публікував М. Шмайда. Згадаймо, наприклад, такі пісенні збірнички, укладені ним: «Колядки», «Вечірки» (1964), «Великодні звичаї» (1966), «Рекрутські пісні» та «Новорічні звичаї» (1968). Позитивною рисою публікуваного М. Шмайдою фольклору українців Східної Словаччини є його автентичність та належна паспортизація. Дослідник по мірі змоги те чи інше фольклорне явище намагається обміркувати теоретично. Та, гадаємо, найціннішими серед фольклорних матеріалів, зібраних М. Шмайдою в середовищі українців Східної Словаччини, є ті, які генетично відносяться до найдавнішого періоду історії українського народу. Тут в першу чергу згадаймо колядки, новорічні вішуння, веснянки, собітки, балади тощо, в записуванні яких в українській етнічній області Східної Словаччини М. Шмайда досяг гідних уваги успіхів. Результати дослідження українського фольклору Східної Словаччини, запрезентовані М. Шмайдою на протязі двох десятиріч (50–60-і рр. н. ст.), були б далеко виразнішими, якби були повернені їх творцю та інтерпретаторові у формі відповідно оформленого книжкового видання. До видання такого характеру могли б бути залучені і пісні, опубліковані М. Шмайдою і в додатку а. «Дукля», названому «З народної пам'яті, I Народні пісні»⁴⁴.

Народні пісні на сторінках г. «Нове життя» у формі додатку публікували такі дослідники, як: А. Дулеба («Парубоцькі пісні Маковиці»⁴⁵, «Пісні-балади»⁴⁶), І. Кремпа («Парубоцькі пісні»⁴⁷, «Балади»⁴⁸), А. Куцер («Дитячі ігри»⁴⁹) та ін.⁵⁰ Відрадно зазначити, що у всіх цих мініатюрних публікаціях збережено автентичне звучання фольклорної пісні, а також наведена належна наукова паспортизація кожного фольклорного зразка. Таким чином і ці видання фольклористиці можуть спонукувати не один цікавий фольклорний факт – і в напрямі до мелодії народної пісні, і в напрямі до тексту цієї пісні.

В останніх двох десятиріччях зацікавлення чехословацьких українських фольклористів викликало й народне весілля українців Східної Словаччини. У 1965 р. в с. Гаврянець Свидницького округу від Г. Щерби, тамтешньої народної співачки, було записано народне весілля, яке на своїх сторінках приніс ч. «Дружно вперед»⁵¹. Автентичне звучання запису гаврянецького весілля, на відміну від всіх попередніх відомих нам записів даного фольклорного явища, має ще й ту позитивну рису, що весільна обрядова поезія там демонструється з її другим рівнозначно сильним компонентом – мелодією. Таке розуміння фіксації народного весілля послужило поштовком до подібного запису народного весільного обряду і весільної обрядові поезії, здійсненого згодом М. Гиряком та іншими дослідниками. Ю. Колинчак, український народний поет Східної Словаччини, 7 липня 1976 р. дослідникові оповів народний весільний обряд с. Старина, Гуменського округу. Паралельно з описом весільного обряду від Ю. Колинчака було записано і весільні обрядові пісні, розшифрування мелодій яких було виконано Ю. Костюком. Народне весілля із с. Старина, Гуменського округу у 1977 р. на своїх сторінках приніс ч. «Дружно впе-

⁴⁴ Михайло Шмайда. З народної пам'яті. Народні пісні. А. Дукля, 1969, № 4 (додаток).

⁴⁵ Г. Нове життя, 15, 11. IX 1965, № 37 (додаток).

⁴⁶ Там же, 15, 24. XII 1965, № 52 (додаток).

⁴⁷ Там же, 17, 23. XII 1967, № 51–52 (додаток).

⁴⁸ Там же, 19, 18. IV 1969, № 15 (додаток).

⁴⁹ Там же, 18, 12. X 1968, № 47 (додаток).

⁵⁰ Там же, 14, 18. I 1964, № 3 (додаток).

⁵¹ Іде свадьба здоля. Народне весілля із села Гаврянець. (Розповідь Ганни Щерби записав М. Гиряк). – Ч. Дружно вперед, 22, 1972, № 2, с. 24–25; № 3, с. 22–23; № 4, с. 20–21; № 5, с. 22–23; № 6, с. 22–23; № 7, с. 22–23; № 8, с. 22–23; № 9, с. 22–23; № 10, с. 22–23.

ред»⁵². В. Мирилович у вересні 1973 р. дослідникові оповів народний весільний обряд і проспівав весільні обрядові пісні рідного села. І даний запис народного весілля (с. Страняни, Староліубовнянського округу) приніс ч. «Дружно вперед»⁵³. Мелодії весільних обрядових пісень с. Страняни розшифрував П. Василь, прятівський музикознавець-диригент. Частина ним розшифрованих мелодій була опублікована, а решту мелодій, за порадою Ю. Костюка, було знято редакцією журналу. Це і було причиною того, що частина весільної обрядової поезії в опублікованому странянському весіллі подана з мелодією і що другій частині цієї поезії мелодії бракують.

Народна пісня українців Східної Словаччини, як можна було спостерегти вище, потрапляла і в наукові теоретичні видання. В цьому відношенні народну пісню найчастіше цитовано на сторінках «Наукового збірника Музею української культури у Свиднику». Знаходимо її, наприклад, в статті О. Рудловчак «До історії вивчення закарпатоукраїнського фольклору і етнографії в ХІХ та на початку ХХ ст.»⁵⁴, у статтях Н. Вар'ян «Дитина у звичаях Свидника»⁵⁵ та «Купальські звичаї українського населення Східної Словаччини»⁵⁶, в статті Ю. Костюка «Коліскова пісня села Дара в районі верхньої Цірохи»⁵⁷ тощо. До наукових видань, в яких презентовано українські народні пісні Східної Словаччини, слід віднести й такі місцеві публікації, як: «З глибини віків. Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини»⁵⁸, «Срібна роса. З репертуару народної співачки Анці Ябур із Стаціна»⁵⁹, «Народне весілля. (Село Рівне, Свидницького округу)»⁶⁰ І. Калиняка. В кожному з цих видань знаходимо низку місцевих народних пісень, які не втратили колорит свого народного звучання. Як в суто пісенних збірниках, так і в цих виданнях народна пісня паспортизована, чим вона, а також видання як таке придбає на вазі.

Як у минулому, так і в сучасному українські народні пісні Східної Словаччини знайшли дорогу до закордонних видань. В повоєнному періоді ці пісні, починаючи 1959 р., були публіковані в радянських пісенних збірниках. Так, наприклад, П. В. Лінтура до збірника «Народні балади Закарпаття»⁶¹ залучив пісню «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш», яка відома під назвою «Пісня про Стефана-воеводу»⁶². В цьому збірнику знаходимо й баладу «А що же я, а що же я»⁶³, записану О. Павловичем. М. Мольнар у збірку «Ластівка з Пряшівщини»⁶⁴ залучив 7 українських народних пісень Східної Словаччини. Цими піснями відкривається збірка поезії та прози українських поетів і письменників Чехословаччини, передмову до якої написав М. Рильський. З 1964 р. поєднано вихід першої

⁵² Ч. Дружно вперед, 27, 1977, № 1, с. 26–27; № 2, с. 26–27; № 3, с. 26–27; № 4, с. 28–34; № 5, с. 26–27; № 6, с. 28–29; № 7, с. 24.

⁵³ Там же, 30, 1980, № 7, с. 28–29; № 8, с. 28–29; № 9, с. 28–29; № 10, с. 28–29; № 11, с. 28–29.

⁵⁴ Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, т. 7. Видав Музей української культури в Свиднику у Словацькому педагогічному видавництві в Братиславі, Відділі української літератури в Пряшеві. Пряшів 1976, с. 337–386.

⁵⁵ Там же, т. 8. Пряшів 1977, с. 215–233.

⁵⁶ Там же, т. 9/1. Пряшів 1980, с. 253–270.

⁵⁷ Там же, т. 9/2. Пряшів 1979, с. 215–253.

⁵⁸ Цитовано вище.

⁵⁹ Срібна роса. З репертуару народної співачки Анці Ябур із Стаціна. Видання ЦК Культурного союзу українських трудящих в ЧССР. Пряшів 1970.

⁶⁰ Іван Калиняк. Народне весілля. (Село Рівне, Свидницького округу). Видання Центрального комітету Культурного союзу українських трудящих ЧССР. Пряшів 1979.

⁶¹ Народні балади Закарпаття. (Запис та впорядкування текстів, вступна стаття і примітки П. В. Лінтура). Видавництво «Карпати». Ужгород 1959.

⁶² Там же, с. 29.

⁶³ Там же, с. 78.

⁶⁴ Ластівка з Пряшівщини. З народної та літературної творчості українців Чехословаччини. (Упорядкував Михайло Мольнар). Радянський письменник. Київ 1960.

частини двотомника «Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика»⁶⁵, упорядником якого є Г. К. Сидоренко. Упорядковуючи пісні цього видання, Г. К. Сидоренко користувався і виданням «Русский соловей. Народная лира, или собрание разных песней на разных угро-русских наречиях», упорядкованим М. А. Враблем. У збірнику М. Врабля, як указувалось вище, опубліковано й пісні з української етнічної області Східної Словаччини. У 1965 р. вийшов другий том видання «Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика»⁶⁶. В додатку до цього видання першою виступає пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?»⁶⁷, тобто балада, яку вважають першою записаною українською народною піснею. Крім «Пісні про Штефана воеводу», в даному додатку наведено підрозділ «Українські народні пісні Пряшівського краю»⁶⁸. До цього підрозділу були почерпнуті пісні із збірника Ю. Костюка «Українські народні пісні Пряшівського краю», ч. 1, із збірника Ф. Лазорика «Співаночки мої. Збірник народних пісень Пряшівського краю», із збірника Ю. Цимбори «Народні пісні для мішаного і жіночого хору» та із рукописного збірника І. Кремпи. Українські народні балади Східної Словаччини П. В. Лінтуї залучив до видання «Народні балади Закарпаття»⁶⁹. Дослідник при цьому користувався вищезгаданим збірником Ю. Костюка, збірником Ю. Цимбори «Українські народні пісні Східної Словаччини» та збірником М. Шмайди «Балади»⁷⁰. Збірник «Українські народні пісні. Пісні суспільно-побутові»⁷¹ в'яжеться із 1967 р. Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки цієї книжки належать О. М. Хмилевській. І в цьому збірнику надібуємо на ряд пісень східнословачького українського походження. Як Г. К. Сидоренко, так і О. М. Хмилевська для цього використала збірник М. Врабля, добірку пісень І. Верхратського, В. Гнатюка (головне, пісні-новотвори) та збірник Ю. Цимбори «Народні пісні для мішаного і жіночого хору».

До 1981 р. відноситься видання «З гір карпатських. Українські народні пісні-балади»⁷², упорядковане С. В. Мишаничем. На сторінках цієї публікації читаємо баладну пісню «Коли мурували Білу Маковицю», записану упорядником у с. Турій Полян, Перечинського району Закарпатської області від А. В. Фалач. Народна співачка дану баладу засвоїла з однієї з передач Пряшівської студії Чехословацького радіо. Баладу «Коли мурували Білу Маковицю», як відомо, на початку другої половини XIX ст. у с. Біловежа, Вардійського району Східнословачького краю записав О. Павлович. Вперше опублікував її Я. Головацький у своєму тритомнику «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». З того часу ця пісня потрапляла і потрапляє на сторінки найрізноманітніших фольклорних і нефольклорних видань у Чехословаччині і закордоном, головне, на Радянській Україні.

Українські народні пісні Східної Словаччини нерідко потрапляють і в теоретичні фольклористичні праці радянських дослідників. Вслід за А. Потебнею, І. Франком,

⁶⁵ Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика, частина 1. (Вступна стаття, упорядкування, підготовка текстів та примітки Г. К. Сидоренка). Видавництво художньої літератури «Дніпро». Київ 1964.

⁶⁶ Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика, частина 2. (Упорядкування, підготовка текстів та примітки Г. К. Сидоренка). Видавництво «Дніпро». Київ 1965.

⁶⁷ Там же, с. 446.

⁶⁸ Там же, с. 455–473.

⁶⁹ Народні балади Закарпаття. (Запис та впорядкування текстів, вступна стаття і примітки П. В. Лінтура). Видавництво Львівського університету. Львів 1966.

⁷⁰ Балади. (Зібрав М. Шмайда. Г. Нове життя, 13, 3. VIII 1963, № 31 (додаток).

⁷¹ Українські народні пісні. Пісні суспільно-побутові. (Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки О. М. Хмилевської). Видав-во «Музична Україна». Київ 1967.

⁷² З гір карпатських. Українські народні пісні-балади. (Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки та словник С. В. Мишанича). Видавництво «Карпати». Ужгород 1981.

С. Томашівським, які досліджували «Пісню про Штефана воєводу», вслід за П. Літуром, який немало уваги присвятив українським баладам Пряшівщини, народні пісні українського населення трактували ще й такі дослідники, як, наприклад, В. Мельник⁷³ та О. Мельник⁷⁴.

Всі вищенаведені дані свідчать про те, що українська народна пісня Східної Словаччини завжди виконувала вагому суспільно-культурну функцію, що ця пісня завдяки своєму глибокодумному ідейному навантаженню ту ж функцію виконує і в сучасному. Визнаючи це, треба зауважити, що дослідження народних пісень українців Чехословаччини інтенсивно проводилось в 70-х роках, коли, як знаємо, було укладено збірник «Пісні Юрка Колинчака». Відповідне місце в культурі українців Східної Словаччини займає й збірник «Пісні Марії Пірош-Лауруської», який досі зберігається у формі рукопису.

Окремо згадаймо збірник – «Пісні Анни Мацібоби», який, на нашу думку, заслуговує увагу читача. В ньому, крім окремих теоретичних статей, словацького, російського, німецького і англійського резюме, крім словника діалектних слів, читач знайде високохудожній народний пісенний матеріал, упорядкований за жанрово-тематичним принципом. Читаючи народні пісні, подані А. Мацібобою, як і народні пісні українців Чехословаччини взагалі, перед нами постає неосяжна панорама багатогранного народного життя, яка одним своїм краєм сягає в доісторичний період та яка другим своїм краєм, осяваючи дорогу попереднім століттям, мудрим гостем звіталася з нашим сьогоденням, щоб і нині, щоб і завтра сіяла притаманне їй добро.

Із щойно сказаного бачимо, що культура українців Чехословаччини була поповнена рядом нових вагомих фольклорних пісенних публікацій. Ними, як і іншими спорідненими виданнями, було: по-перше, підхоплено численні зразки народної традиційної пісенної культури українців Східної Словаччини; по-друге, вказано на великі духовні задатки їх творця, носія та інтерпретатора і, по-третє, й посередництвом цих видань потенціально зміцніла соціалістична культура місцевої української національної меншості, яка увібрала до себе прогресивні традиції минулого та яка в свою чергу є складовою частиною соціалістичної культури народів та національностей Чехословаччини. Помноження і поглиблення цієї культури – це одне з невідкладних завдань сучасної фольклористики.

⁷³ В. Мельник. Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях. Видавництво Львівського університету. Львів 1970.

⁷⁴ О. Мельник. Словацько-українські пісенні зв'язки. Видавництво Львівського університету. Львів 1970.

RESUME

Michal Hirjak, K problematike výskumu piesní Ukrajincov Československa

Z vyššie uvedeného vyplýva, že ľudová piesňová kultúra Ukrajincov Československa má dlhodobú tradíciu. Pred socialistickým obdobím túto kultúru skúmali takí bádatelia ako napríklad J. Blahoslav, J. Kollár, J. Holovacký, H. De-Vollan, M. Vrabec, V. Hnafuk, I. Verchratský, J. Gerovský, F. Kolessa, I. Paňkevič, B. Krpělec a i. Nemalú pozornosť ľudovej piesni Ukrajincov východného Slovenska venovali i tunajší buditeľia A. Duchnovýč a A. Pavlovýč. Osobitne uvedme tú skutočnosť, že ľudová pieseň ukrajinskej etnickej oblasti východného Slovenska sa tešila pozornosti i takých folkloristov ako A. Kralycký, V. Suchý, I. Jackovýč, I. Vorobeč, J. Petrašovýč, M. Beskyd, A. Hladonyk, I. Polyvka, Ju. Levkanyč a i. V povojnovom období ľudovú pieseň Ukrajincov východného Slovenska zaznamenávali Ju. Kosfuk, A. Suchý, Ju. Cymbora, A. Duleba, A. Karško, M. Šmajda, I. Krempa, I. Kalyňak, M. Hyrjak, A. Podhajecký, Ju. Seňko, M. Prokopčak, P. Dziak, I. Myhalyč, Ju. Mlynaryč, F. Lazoryk a i. Toto je dôkazom, že kultúra Ukrajincov východného Slovenska bola za roky socialistickej výstavby umocnená celým radom nových hodnotných folklórnych piesňových publikácií. Nimi, ako aj inými podobnými vydania boli zaznamenané tisícky ľudových piesňových útvarov Ukrajincov východného Slovenska, ktoré poukázali na duchovný potenciál ich tvorcov, nositeľa i interpretu. Prostredníctvom týchto publikácií zosilnela socialistickej kultúra tunajšej ukrajinskej národnostnej menšiny, ktorá prijala pokrokové tradície minulosti. Tým sa prezentuje ako súčasť socialistickej kultúry národov a národností Československa. Prehĺbovanie tejto kultúry ostáva pred nami ako jedna z dôležitých úloh súčasnej folkloristiky.

РЕЗЮМЕ

Михаил Гирик, К проблематике исследования песен украинцев Чехословакии

Из выше написанного исходит, что народная песенная культура украинцев Чехословакии имеет многолетнюю традицию. В досоциалистический период эту область культуры исследовали, например, И. Благовослав, И. Коллар, И. Головацкий, Г. Де-Воллан, М. Врбель, В. Гнатюк, И. Верхратский, И. Геровский, Я. Колесса, И. Панькевич, В. Крпелец и др. Много внимания народной песни украинцев Восточной Словакии уделяли и местные просветители А. Духнович и А. Павлович. Отдельно следует подчеркнуть тот факт, что народной песней украинской этнической области Восточной Словакии интересовались и такие фольклористы, как А. Кралицкий, В. Сухий, И. Яцкович, И. Воробель, И. Петрашович, М. Бескид, А. Гладоник, И. Поливка, Ю. Левканич и др. В послевоенное время народные песни украинцев Восточной Словакии собирали и записывали Ю. Костюк, А. Сухий, Ю. Цимбора, А. Дулеба, А. Каршко, М. Шмайда, И. Кремпа, И. Калиняк, М. Гирик, А. Подгаецкий, Ю. Сенько, М. Прокопчак, П. Дзяк, И. Мигалич, Ю. Млинарич, Ф. Лазорик и др. Это свидетельствует о том, что культура украинцев Восточной Словакии за годы социалистического строительства получила целый ряд новых ценных фольклорных песенных публикаций. В них, также как и в других подобных изданиях, были записаны тысячи народных песенных проявлений украинцев Восточной Словакии, которые указали на духовный потенциал их творца, носителя и интерпретатора. Посредством этих публикаций укрепилась социалистическая культура чехословацкого украинского населения, которое приняло прогрессивные традиции прошлого. Этим оно репрезентируется как составная часть социалистической культуры народов и национальностей Чехословакии. Развитие этой культуры остается одним из важных заданий нашей современной фольклористики.

RESÜMEE

Michal Hirják, Zur Problematik der Erforschung der Lieder von Ukrainern der Tschechoslowakei

Vom oben Geschriebenen geht aus, daß die Volksliederkultur der Ukrainer der Tschechoslowakei eine langjährige Tradition hat. In der vorsozialistischen Periode erforschten z. B. J. Blahoslav, J. Kollár, J. Holovacký, H. De-Vollan, M. Vrabec, V. Hnafuk, I. Verchratský, J. Gerovský, F. Kolessa, I. Paňkevč, B. Krpelec u. a. m. dieses Gebiet der Kultur. Dem Volkslied der Ukrainer der Ostslowakei schenkten auch die hiesigen Aufklärer A. Duchnovč und A. Pavlovč viel Aufmerksamkeit. Einzeln muß man die Tatsache betonen, daß sich auch solche Folkloristen wie A. Kralycký, V. Suchý, I. Jackovč, I. Vorobec, J. Petrašovč, M. Beskyd, A. Hladonyk, I. Polyvka, J. Levkanyč u. a. m. für das Volkslied des ukrainischen ethnischen Gebietes in der Ostslowakei interessierten. In der Nachkriegszeit sammelten J. Kosfuk, A. Suchý, J. Cymbora, A. Duleba, A. Karško, M. Šmajda, I. Krempa, I. Kalyňak, M. Hyřak, A. Podhajecký, J. Seňko, M. Prokopčak, P. Dziak, I. Myhalyč, I. Mlynaryč, F. Lazoryk u. a. m. Volkslieder der Ukrainer der Ostslowakei und schrieben sie auf. Das zeugt davor, daß die Kultur der Ukrainer der Ostslowakei in den Jahren des sozialistischen Aufbaus eine Reihe von neuen wertvollen folkloristischen Liederpublikationen bekam. In sie, wie in anderen ähnlichen Erscheinungen, wurden Tausende Volkslieder der Ukrainer der Ostslowakei eingetragen, die auf das geistige Potential ihres Schöpfers, Trägers und Interpreten hinwiesen. Mittels dieser Publikationen stärkte sich die sozialistische Kultur der tschechoslowakischen ukrainischen Bevölkerung, die fortschrittliche Traditionen der Vergangenheit geerbt hatte. Damit wird sie als Bestandteil der sozialistischen Kultur der Völker und Nationalitäten der Tschechoslowakei vertreten. Die Entwicklung dieser Kultur bleibt eine der wichtigsten Aufgaben unserer modernen Folkloristik.

МОВОЗНАВСТВО

ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІ СЛОВА УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ У ДИТЯЧОМУ ЛЕКСИКОНІ

ЗУЗАНА ГАНУДЕЛЬ, ПРЯШІВСЬКИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ КОШИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. П. Й. ШАФАРИКА

Специфічним пластом лексичного складу говірок українців Східної Словаччини є дитяча лексика, якою спілкуються дорослі з дітьми у домашньому побуті. Ця тематична група слів позначена переважно фонетико-морфологічними рисами. На жаль, вона поки що досі залишається не тільки невивченою, але навіть і незафіксованою. Існуючі словники, як-от: «Словник української мови» в 11-х томах (1972–1980)», «Словник української мови» в 4-х томах (1907–1909) Б. Грінченка, шеститомний «Slovník slovenského jazyka» (1959–1965) фіксують ці слова з позначенням дит.(-яче).

Чимало зібраних нами слів згаданої лексики фіксується вперше. Її загальна кількість разом з різноманітними варіантами становить 893 лексичні одиниці. Сюди включено не тільки слова, якими діти звертаються до дорослих, але й слова, якими дорослі звертаються до дітей. Це переважно побутові слова: назви предметів домашнього вжитку, назви одягу, їжі, іграшок, родинних стосунків і свояцтва, назви домашніх тварин тощо. Всі ці слова визначаються: неоднаковою сферою поширення, різноманітністю семантики та своєрідністю творення.

Матеріал для дослідження дитячої лексики було зібрано в таких населених пунктах: Андрийова, Великий Липник, Видрань, Габура, Дара, Доброслава, Камйонка, Красний Брід, Ондавка, Орябина, Пихні, Пчолине, Руське, Сташківці, Стацин, Стриговець, Тополя, Фричка. Інформаторами були жінки-матері та бабусі різного віку.

Процес формування і стабілізації системи фонем у дитячій мові, як про це свідчать наші записи, складний і неоднорідний. Фонемний склад голосних формується у дітей простіше, ніж приголосних. Функціонування кількості фонем у дитячому мовленні є явищем індивідуальним, незалежно від віку дитини. Однак хронологічно виявляються і деякі закономірності у мові дітей. Першою щодо часу реалізації є фонема *a*. Перші слова, засвоєні дитиною, є односкладові, пізніше появляются двоскладові, нарешті трьохскладові. Дуже рідко засвідчені чотирьохскладові слова.

Наприклад: *aá* «спати», *ba* «негарне», *d'i* «дід», *lb* «хліб», *li* «сир», *iak*, «рак», *kak* «злак, поїзд», *g'i* «три» та інші.

Двоскладові: *ma-ma* «мати», *ba-ba* «бабуся», *n'a-n'a* «батько», *uč'ka* «ручка», *guška* «грушка».

Трьохскладові: *sones'ko* «сонечко», *vojbsky* «волосся», *celēsni* «черешні».

Чотирьохскладові: айуч'іч'кы «заушнічки, сережки», камай'атка «камаратка, приятелька» та інші.

Одночасно з голосними фонемами дитина засвоює і приголосні фонemi. Функціонування їх у дитячому мовленні неоднакове. Так, наприклад, складний шлях формування проходить фонема р. Вона найчастіше трансфонематизується через сонорні й, л', в(ў)

Наприклад, правітко > пайітко; рукавіч'кы > йукавіч'кы; перінка > пейінка; горнец > гойнец; дерево > дейєво; двёр'і > дэйі, двейі; бр'ушок > бйушок, бйусок; баран > байан; камар'атка > камай'атка; ф'арба > файба; тан'ер > таней; рак > йак; крэйда > кейда; баран > бал'ан; робіті > л'обіті; корова > кол'ова; бандуркы > бандул'кы; рука > вука; гваріті > гуавіті; корова > коу'ова; телевізор > тевізоу; радіатор > адій'атоу; ч'ерешн'а > ч'елесн'а; мот'орка > мот'олка та інші.

У дитячій мові досліджуваних нами говірок майже повністю укомплектувалася мікросистема губних фонем, яка складається з п'ятих одиниць п, б, м, в, ф.

Наприклад, слова, які розпочинаються з приголосної п, нами засвідчено 112; з приголосної б – 83 слова; з приголосної м – 59 лексичних одиниць; з приголосної в – 30 слів; а з приголосної ф лише 6 слів.

Глухі фрикативні с, ш та глухі африкати ц, ч' виявляються у дитячому мовленні через глуху передньоязичну т та середньоязичну т'.

Наприклад: сыр > тый; стыл > тьў; словеч'ко > тонеч'ко; с'анкы > т'анкы; шапка > т'апка; шал > тал; шіст' > т'іт'; шы'а > т'йа; штримфл'і > тимпі; цукр'кы > тук'кы; цукер > тукер; танец > танет; цуц'о > т'ут'о; кіц'а > кіт'а; цупка > тупка «поцілунок»; чай > тай; чом > том; сестрич'ка > тетіч'ка? сид'іті > тид'іті; сіл' > т'ій; шіст' > т'іт' та інші.

З голосного звука починається 130 слів дитячого лексикону: абат, абко, аўка, адійо; об'ко, обко, он'іч'ко, об'я; едик, ес'о, ет'ік, ет'оўка; із'ка, іс'ак, іт'і; ўко, ўцка, ўс'ко, ўч'ко; йба, йкно, йч'ка та інші. Докладніше див. словник.

Найбільш фреквентованими у дитячому мовленні є такі голосні звуки:

Голосні	Частота вживання
а	806
о	503
і	329
у	240
е	167
и	150
ы	102
Разом	2357

Частота вживання голосних звуків у зібраному нами матеріалі становить разом 2357 голосних.

Переважає більшість слів починається з приголосних фонем. Найбільш вживаними є такі приголосні звуки, як-от:

Приголосні	Частота вживання
к	521
т	373
й	231
н	211
п	208
м	205
б	164
д	136
ч'	131
в	116
с	107
г	104
л	95
ц	83
ш	55
з	34
р	30
х	19
ж	17
ф	10
	2850

Загальна кількість приголосних фонем у зібраному нами матеріалі становить 2850 приголосних.

Низька фреквенція приголосних фонем: ф, ж, х, р, у дитячому мовленні зумовлена слабо розвиненими артикуляційними здібностями дитини. Поодиноким явищем у дитячому мовленні є африкати дз, дж.

Сполучення двох приголосних у дитячому мовленні зустрічаються в таких комбінаціях.

-ч'к-

абіч'ко, абуч'ко – яблуч'ко
авіч'кы – рукавіч'кы
айуч'іч'кы – наушніч'кы
банобч'кы – топанобч'кы
віч'ко – лич'ко
віч'кы – ногавіч'кы
вовеч'ка – головеч'ка

гобіч'ка – гомбіч'ка
д'іч'ка – водіч'ка
ет'іч'ка – сестріч'ка
іоч'ка – сливоч'ка
кіточ'ка – квіточ'ка
кіч'ка – книжка
косел'обч'ка – кошел'обч'ка

куйобч'ка – куробч'ка
мач'еч'ка – мач'іч'ка
міч'кы – ч'їжміч'кы
моч'кб – молоч'кб
нач'ка – нанашка
нач'ко – нанашко
іч'кы – ногавіч'кы

нѣч'кы – нѣжыч'кы
ѡч'ко – ѡко
панѡч'кы – топанѡч'кы
пѣч'кати – плѣч'кати

пач'кы – трѡмпач'кы
пѡч'ка – шѣпѡч'ка
тетѣч'ка – сестрѣч'ка
товѣч'ка – столѣч'ка
уч'ѣч'ка – руч'ѣч'ка

ѹч'ка – рѹч'ка
ѹч'кы – папѹч'кы
укавѣч'ка – рукавѣч'кы
ч'имѣч'ка – ч'ижмѣч'ка

-НК-, -Н'К-

ѧн'ко – н'ѧн'ко
бѧнкы – топѧнкы
бѹн'кы – бандѹркы
дайн'ка – мандарѣнка
кѧн'кы – бѡканчѣ
кѡн'ка – кѣн'
кѡн'ко – кѣн'
л'ізѧн'ки – рѣзѧн'ки
мин'ка – малинѡѹка

мѡн'ко – молѡко
н'ѡн'ка – нѡжка
н'ѣнкы – новѣнкы
н'ѣнка – годѣнка
ѡнка – малинѡѹка
ѡнѣнка – годѣнка
пѧн'кы – топѧнкы
пѧѧѧцѣнкы – палацѣнкы

пѣнкѧт'ѣ – спѣнкѧтѣ
пѧн'кѧтѣ – спѧтѣ
пѧн'ка – пѡстѣл
пѣѣнка – перѣнка
сѡн'ко – слѡн'ко
сѹѡн'ко – слѡн'ко
т'ѧн'кы – сѧн'кы
тин'ѧтѣ – танц'увѧтѣ
цѹн'ка – ч'ѹн'ка «свиня»

-ТК-, -Т'К-

ѧйт'ка – ѣѧлѣч'ка
ѧт'кы – шѧткы
бѹт'кы – топѧн'сч'кы
вѣт'кы – ногѧвѣч'кы
д'ѣт'ѧтко – д'ѣѹч'ѧтко
дѣд'ѣт'ко – сѣрдѣч'ко
ѣукавѣт'кы – рукавѣч'кы
ѣйт'ко – лѣч'ко

каѣѧмѧт'ка – камѧрѧт'ка
кѧт'ка – ч'ѹколѧт'ка
кѣткы – квѣткы
кѡткы – пѣшкѡткы
коткѣѣ – коктѣѣл'
пѧйт'ко – правѣтко
папѹт'кы – папѹч'кы

понѡтка – поношка
пѹт'кы – папѹч'кы
ѡт'ко – ѡч'ко
сѡтке – солѡтке
т'ѧт'ко – д'ѣѹч'ѧтко
т'ѹт'ка – кѹрка
ѹт'ка – рѹч'ка
ѹт'ко – ѹшко

-ВК-, -ѹК-

ѧѹка – лѧѹка
бѧѹкѧтѣс'ѧ – бѧвѣтѣ с'ѧ
гѡвоѹка – голоѹка
ѣтѡѹка – ветрѡѹка
Зѡѹка – Зѡрка (кличка для пса)

ѣѹка – полѣѹка
лѣѹка – вѣлка
ѡпѧѹка – рѡспрѧѹка
пѣѹка – полѣѹка
пѣѹкѧт'ѣ – спѣвѧтѣ

пойѣѹка – полиѣѹка
пѡст'ѣѹка – пошч'ѣлка
скоѹка – шкѡлка
спѣѹкѧтѣ – спѣвѧтѣ
слѣѹка – слѣѹка

-СК-, -С'К-

бѹс'ка – корѡва
бѹс'ко – брѣх
войѡс'кы – волѡскы
гѹска – грѹшка

лѡс'ка – лѡжка
на, т'ѣска, на – клѣѧннѧ корѡвѣ
нѡска – нѡшка
нѡскы – поношкы

т'ѣска – телѣч'ка
ѹс'ко – ѹшко
сонѣс'ко – сонѣч'ко
фѣѧска – флѧшка

-КТ-, -НТ'-

лѧнты – лѧѹкы
майѧнт'ѣ – помѧрѧнч'ѣ
ѡнт'ѣ – вѡнч'ѣ

пѧнт'ѧ – пѧл'ѣнка
пѧнтѧ – пѧн'ка

пѧнтѧ – пѧн'ка
тѧнт'ѣ – сѧн'кы

-ЦК-, -Ц'К-

ке́ц'ка – ко́за
лу́ц'ка – ру́ч'ка
моц'ко́ – molec'кó

ногаві́ц'кы – ногавіч'кы
он'і́цко – соніч'ко

о́цко – о́ч'ко
попо́цка – попо́ч'ка
у́цка – ру́ч'ка

-ЛК-, -Л'К-

баду́л'кы – банду́ркы
кошу́л'ка – соро́ч'ка

мо́л'ко́ – molecó
па́л'кы – рукаві́ці

па́л'ко – па́лец'
па́л'кы – запáлкы
су́л'ка – кошу́л'ка

-ШК-

гу́шка – гру́шка
йу́шки – галу́шки

кішка – кні́шка
но́шка – но́га

по́шкы – поно́шкы
ч'о́шкы – пунч'о́шкы

-МП-

йа́мпа – ла́мпа
га́мпа – ла́мпа
кю́мпа – кру́мпла
ку́мпо́кы – пунч'о́кы
тй́мпі – штрй́мфл'і

-МК-

э'а́мко – піжа́мко
эй́мка – зэй́ма
мн'а́мка – со́ска
ч'і́мкы – ч'і́жымкы

-СВ-

све́дик – све́трик

-НГ-

фіу́анга – фіра́нга

-ФК-

ту́фка – ту́шка

-ПК-

а́мко – йа́пко
ду́пкы – зу́пкы
зу́пкі – зу́пкы
і́пко – хл'і́пко
лапкі́ – теплакы́
са́пка – ша́пка
па́пка – хл'і́б
та́пка – ша́пка
ца́ўпка – ва́нночка
ца́іпка – ку́рка
га́пка – ша́пка

-ПЧ-

ча́пч'а – ча́пка
чу́пч'агі – купа́ты
хло́пч'ік – хло́пч'ік

-БД-

а́бда – ла́бда

-ТЛ-

ча́тло – сві́тло

-ГВ-(ГҮ)

гу́ауіу́ – гваріу́
гу́ауіті – гварі́ты
гву́л'і – гру́л'і

-ДН-

йо́дна – холо́дна

-ПТ-

йо́пта – ло́пта
та́пт'а – ша́пка

-Л'Ч-

тіл'ч'ік – стыл'ч'ык

-ЙК-

пійка́т'і – пі́ты
мі́йко – мі́ло
за́йко – за́йца'
йа́йко – йа́йце
ка́йка – ч'укола́дка
шо́йка – фасо́л'ка

-СН-

селесн'і – ч'ерешн'і
це́сн'і – ч'ерешн'і

-ЖД-

о́жд'і – гво́жд'і

-ЎТ-

а́ўто – а́ўто
аўто́бус – аўто́бус

-НД-

клёнд'і – кні́дл'і

-ПЦ-

купа́т'і – купа́ты

-кн-	-пш-	-сй-
кніпа – кніга	сáпша – шапча	о́сйа – волос'а
-кр-	-йб-	-нй-
кр'о́х – свиня	ла́йбіса – лайбіч'а	н'а́нка – дьн'а́нка
-дл-	-бл-	-фл-
мýдло – мило	о́блус – о́брус	фл'а́ка – фл'а́шка
-мц-	-д'к-	-ст-
зй́мца – зйма	но́д'ка – но́шка	стл'я́ко – стр'я́ко

З погляду словотворення слова дитячого лексикону можна поділити на шість основних типів або груп: по-перше, слова, які виникли внаслідок афери́зи; по-друге, слова, утворені внаслідок синко́пи; по-третє – метатезовані слова; по-четверте – слова звуконаслідувального або онома́топое́тичного характеру; по-п'яте – слова, які виникли внаслідок реду́плікації; по-шосте, відвігукові слова, якими відганяють та прикликають свійські тварин та птахів. Крім згаданих груп словотворення дитячої лексики, зустрічаються й інші, як-от: творення слів внаслідок асиміляції, або внаслідок сумісних типів – афери́зи й синко́пи та інших явищ словотворення.

Найпоширенішим явищем словотворення дитячої лексики є афери́за, тобто зникненні фонем або групи фонем на початку слова. Сюди відносяться такі слова дитячого лексикону:

а́ба < жа́ба	ба́ноч'кы < тоба́ноч'кы
а́бат < ка́бат	< топа́ноч'кы
а́бда < ла́бда	ба́ч'а < коба́ч'а < коба́са
а́пка < йа́пка	бо́та < робо́та
а́буч'ко < йа́блuch'ко	бу́с < ау́тобус
а́ука < ла́ука	візо́й < телеві́зор
аві́ч'кы < рукаві́ч'кы	віт'кы < ногаві́т'кы
авізо́й < телеві́зор	< ногаві́ч'кы
адіа́тоу < радіа́тор	ве́тел < све́тел < све́тер
аді́ю < раді́о	во́ва < гоу́ова < голо́ва
а́д'о < Ла́д'о	воу́е́ч'ка < гоу́ове́ч'ка
а́йба < фа́рба	га́к < вла́к
а́йбаті < ра́йбаті	гі́бін' < гри́бін'
а́йуч'і́ч'кы < наушні́ч'кы	го́да < йаго́да
а́к < ра́к	да́ < во́да
ала́л < валала́	д'е́н'а < до віде́н'а
амо́ніка < гармо́ніка	ди́на < годи́на
а́н'а < ва́н'а	д'і́ко < трі́ко
ан'а́н' < бана́н	д'і́ч'ка < воді́ч'ка
а́н'ей < та́ней < та́нер	еве́н'е < зеле́не
апа́й < папа́й < папа́р	е́т' < পে́т' < পে́ц
а́т'і < га́ч'і	е́т'е́йа < кет'е́йа < кеш'е́н'а
а́ті < писа́ті	і́б, і́пко < хлі́б, хлі́бо

іу́ка < поліу́ка
 ід'ко < товари́шко
 із'ка < ніі́шка
 іс'ак < вішак
 іт'іт' < ш'вітіт'
 іт'і < ногаві́т'і < ногаві́ці
 йа́дйю < гл'а́дйло
 йй́бін' < грй́бін'
 йо́ды < йаго́ды
 йу́шки < гайу́шки < галу́шки
 ка́да < чо́колада
 кайе́да < шкайе́да < шкаре́да
 канй́на < коканй́на < коч'анй́на
 канч'і < бока́нч'і
 ка́д'а < чо́колада
 как < в́лак
 кано́ч'кы < топано́ч'кы
 кей́ка < кошел'ка
 кова́да < чо́колада
 ко́ды < ско́ды
 койа́тка < чо́кола́дка
 ко́ткы < пішкóткы
 куйу < д'акуйу
 лі́то < колі́то < корі́то
 майа́нч'і < помара́нч'і
 міч'ка < ч'іжміч'ка
 мыл'іна < змрзлі́на
 мogáнч' < помага́нч' < помара́нч'
 на́йанч' < помара́нч'
 н'а́н'ка < дын'а́нка
 н'і́нка < годі́нка
 н'і́нкы < но́вінкы
 ны́ч'кы < но́жыч'кы
 но́скы < поно́скы < поно́шкы
 о́ак < ро́лак
 о́д'а < во́да
 о́с'а < во́с'а < во́ло́с'а
 о́тик < ро́тик
 о́д'ка < ло́д'ка
 о́жд'і < гво́жд'і
 о́зух < ко́жух
 о́йодна́ < голо́дна́
 о́нка < малино́вка

о́ко < во́ко
 от'і́нка < годі́нка
 па́ўка < розпра́ўка
 па́лкы < запáлкы
 па́нкы < топа́нкы
 пано́ч'кы < топано́ч'кы
 па́ток < опа́ток < опа́сок
 пач'кы < тромпач'кы
 пива́т'і < співа́т'і
 пі́нкáт'і < спі́нкáт'і
 по́ч'ка < шапо́ч'ка
 пу́ста < капу́ста
 пў́т'і < папу́т'і < папу́ч'і
 пу́ч'і < папу́ч'і
 ра́нч'і < помара́нч'і
 су́л'ка < косу́л'ка < кошу́л'ка
 та́дло < л'іта́дло
 ті́л < сті́л
 ті́лч'ік < сты́лч'ык
 то́вік < сто́лік
 тові́ч'ка < стові́ч'ка < столі́ч'ка
 то́йка < мото́йка < мото́рка
 тоне́ч'ко < слоне́ч'ко
 то́рка < мото́рка
 ты́у < сты́л
 ту́л'а < коту́л'а < кошу́л'а
 у́ка < ру́ка
 укаві́ч'кы < рукаві́ч'кы
 уні́ч'ка < наушні́ч'ка
 у́ско < ву́ско < ву́шко
 у́т'ка < гру́т'ка < гру́шка
 у́ц'ка < гру́шка
 у́ц'ка < ру́ц'ка < ру́чка
 у́ч'ка < ру́ч'ка
 уч'е́ч'ка < руч'е́ч'ка
 у́ч'ко < ву́ч'ко < ву́шко
 ці́гел' < біці́гел'
 ч'о́ро < ч'кóро < скóро
 ч'у́кы < пунч'о́кы
 ш'о́йка < фаш'о́йка < фасо́л'ка
 ы́ба < ры́ба
 ы́кно < вы́кно
 ы́ч'ка < жы́ч'ка

Внаслідок синкопи – стягнення, злиття або зникнення приголосних в середині слова, утворено такі слова:

а́то < а́вто
 ато́бус < авто́бус
 ба́ан < ба́ран

бабі́ка < бабі́ч'ка
 баду́л'кы < банду́л'кы
 < банду́ркы

ба́т < бра́т
ба́тик < бра́т'ик
бі́гел' < біці́гел'
бі́шок < бри́шок
бу́га < бу́хта
ві́до < ві́дро
ве́та < ве́ста
ві́ка < ві́лка
галу́ка < галу́шка
гі́с < грі́с
гобі́ч'ка < гомбі́ч'ка
гоу́ка < гоубо́ука < голо́ука
го́н'а < го́рн'а
гу́шка < гру́шка
да́ < два́
д'і́д'і < дрі́жд'і
дод'і́к < доджі́к
ды́ва < дры́ва
дыва́ка < древа́рка
за́готка < за́горотка
зу́ба ке́ска < зу́бна ке́фка
зу́ба па́та < зу́бна па́ста
йа́по < йа́пко
ка́ка < ка́чка
като́на < кастро́на
кеде́нц' < креде́нц'
ке́йд'а < кре́йда
кейе́нц' < креде́нц'
ке́сна < кре́сна
ке́сы < ке́ксы
кі́ток < кві́ток
кі́точ'ка < кві́точ'ка
кіч'а́ти < кріч'а́ти
кі́ткы < кві́ткы
ко́ва < коро́ва
кокóвец' < покро́вец
ко́пот < ко́мпот
ко́бут < ко́гут
коту́йа < ко́стура
ку́а < ку́ра
ку́тит' < кру́тит'
кы́ска < колы́ска
ла́ка < ла́ука
л'о́ж'а < л'о́жка
ло́ка < ло́г'ка
ло́па < ло́пта
ма́ка < мла́ка
ма́ко < ма́мко
ма́с'о < ма́сло
ма́т'о < ма́сло

ма́то < ма́сло
ма́т'я < ма́ч'ка
мі́ка < мі́ска
мы́до < мы́дло
но́а < но́га
но́ці < нога́ці
оба́к < обла́к
о́бат < о́брат < о́брас
< о́браз
о́бут < о́брут
< о́брус
паі́тко < праі́тко
папа́ік < пога́рік
па́нка < пла́нка
па́ці < па́л'ці
па́ч' < пла́щ
па́ч'кати́ < пла́ч'кати́
па́ч'кат' < пла́ч'кат'
пе́йтен' < пе́рстен'
пе́тен' < пе́рстен'
пигы́ < пиро́гы
пі́той < пі́штол'
продáат < прода́ват
пога́дніц'а < погл'адні́ца
пода́пати < подра́пати
пома́анч' < пома́ранч'
по́ковец' < по́кровец'
по́па < по́пка
по́тіл' < по́стіл'
поті́л'а < пості́л'а
поті́ка < пості́лка
по́шкы < поно́шкы
пух < пиру́х
са́н'о < са́нкы
све́дик < све́дрик
сі́ука < слі́ука
сі́ва < слі́ва
се́дик < све́дрик
се́тик < све́дрик
сі́то < сві́тло
скі́н'а < скрі́н'а
со́н < слóн
со́нко < слóнко
со́тке < солóтке
се́с'а < се́стра
та́ка < та́шка
та́той < тра́ктор
те́ка < те́йка «зошит»
тен'і́кы < трен'і́ркы
ті́ < трі́

фаба < фарба
фл'ака < фл'ашка
хіб < хліб
хібо < хліб
хопец' < хліпец'
хопч'ік < хліпч'ік
хуц'а < хуст'а

цітон < цітрон
цуцікы < цукрікы
ч'апа < ч'апка
ч'іймы < ч'ійжмы
ч'іймкы < ч'ійжимкы
ч'іміч'кы < ч'іжміч'кы
шилін'і < шилишн'і < черешні

До метатезованої лексичної групи слів дитячого лексикону відносяться слова:

кафаріат < карафіят
кэндликы < кнедликы
клянд'і < кнідл'і
коткей < коктэй < коктэйл'
ливка < вйлка
падалайкы < парадайкы

цилібуя < цібул'а
цібігей < біцігел'
ч'ешелен'кы < ч'елешен'кы
< ч'ерешен'кы
мылдо < мыдло
хопот < обход

Внаслідок суміжного словотворення, афери́зи і синкопи, утворені такі слова:

айац' < помайанц < помаранч'
ака < планка
ач'а < ач'ка < жувач'ка
ас'і < йас'і < йасл'і
ес'о < кес'о < кресло
етбука < ветрбука

катка < ч'околадка
бак < рблак
оуей < повей < пулвер
опаўка < розпраўка
утка < хутка < хустка

До слів, які виникли внаслідок реду́плікації, можна віднести слова:

йайа = яйце
брум-брум = пити
баба = бабуся
бом-бом = дзвонити
д'ід'і = дід
дзін'-дзін' = дзвоник
кака = негарне
каканый = негарный
коко = горіх, йайце

л'ал'а = лялька
мама = мати
пай-пай = спати
па-па = їти геть
папа = хліб
т'іт'і = тітка
ч'а-ч'а = гарне
ч'е-ч'е = гарне

Значну кількість назв дитячої лексики становлять ониматопоетичні слова:

ау, ау = собака
бу-у = корова
бырл' = вівця
га-а-а = спати
гау-гау = собака
гі-гі = кинь
кі-кі = когут
кокодак = курка
ку-ку = зозуля
ліу-ліу = гуска
л'ул'у = спати

мін'-мін' = кішка
му-у = корова
па-па = надвір
тай-тай = качка
тік-так = годинник
ті-ті, ти-тйт, тидит = авто
тін'у-рін'у, тін'у-тін'у = танцювати
тіл'і = танцювати
трус'-трус' = заєць
ціца = мачка
ціл-ціл = курча

Цікавими з погляду словотворення є відвигуківі слова дитячого лексикону. Наприклад

т'ут'ка < т'у-т'у = курка

ліўка < ліў-ліў = гуска

га́йка < га́й-га́й = кáчка
ц'і́пка < ці́п-ці́п = курча
кі́чка < кіц-кіц = ма́чка
б'я́рка < б'я́р'-б'я́р' = вівця

ч'у́нка < ч'у́н'-ч'у́н = свиня́
л'у́лка < л'у́-л'у́ = ко́лиска
га́йка < га́й-га́й = ко́лиска
га́уко < га́у-га́у = пєс

Незважаючи на те, що лексичні діалектизми в дитячому мовленні, які виникли на базі загальнонародної лексики і є своєрідними дублетами до загальнонародних слів, територіальне поширення деяких із них може співпадати. Такі слова, як, наприклад, коко «яйце», що виявлено в селі Пихні, фіксується також в 11-титомному Словнику української мови та в Словнику української мови Б. Грінченка з приміткою дит.-яче). (Грінч., II, 267; СУМ, IV, 215). Слово д'уд'а «холод» також має паралель в інших українських говорах і засвідчено в академічному Словнику української мови (СУМ, II, 449). Можна порівняти також слово кол'о, кол'ко «хліб, калач», яке фіксується в словнику Б. Грінченка (Грінч., II, 273).

У наведених словниках фіксується також слово папа, папка «хліб» (Грінч., III, 95; СУМ, VI, 56, 58). Воно наведено і в *Slovníku slovenského jazyka*: *parpa* «jedlo» (з приміткою det.). Похідні: *paráč*, *paraj*, *parák*, *parčo*, «veľký jedák» (SSJ, III, 22, 23).

Ізоглосу слова ч'а́ч'а ч'а́ч'є, ч'а́ч'аний продовжує словацьке *čača*, *čeče*, *čeči*, *čačapú*, *čečani*, *čačani* «rekná ves, rekný» SSJ, I, 188; Buffa, 139), українське цяця те саме (Грінч., IV, 441), похідні цяцькування, цяцінька, цяцька «іграшка», цяцькатися «забавлятися» (Грінч., IV, 440–441).

Діалектне ч'а́ч'ко «польові квітки», яке засвідчено і в українській мові (Грінч., IV, 465), має паралель також в словацькій мові *čačka* «roľný, lúčny kvet» (SSJ, I, 188).

Слова га́йа (га́йі) га́йка, га́йати «колиска, колисати, спати» можна порівняти зі словацьким *hajaf*, *hajenkaf*, *hajnkaf*, *hajkaf*, *hajuskaf* «spát» (SSJ, I, 453; з приміткою det.); діалектне східнославацьке *hajdam*, *hajdam* «kolisaf» (Buffa, 155).

Порівняймо також українське діалектне гомба, гомбати «колисати» зі словацьким діалектним *homba*, *hombac*, *hombam* «kolisaf» (Buffa, 155); ч'у́пч'і, ч'у́пч'ати «купатися», яке має паралель в словацькій мові *čupraf sa* те саме (SSJ, I, 225); діалектне шариське *čar-čar* «kúraf sa» (Buffa, 138).

Паралель українського діалектного ч'у́ч'кати, «спати» продовжує словацьке *čučaf*, *čučať*, *čučky* «byť ticho, bez slova» (SSJ, I, 224).

Порівняймо також слово ба, ба́ка, ба́канє / ба́каной «щось негарне, погане» і словацьке *ba* «zosilpný zárog, odrog, negácia» (SSJ, I, 60), діалектне *ba*, *bakani* «ošklivý» (Buffa, 130); слово га́ва (га́во, га́вка) га́вко, га́вч'ок «собака» і словацьке *havo*, *havko* «pes» (SSJ, I, 464); українське діалектне ц'і́ц'а «соска, груди» і словацьке діалектне *cica* «prs», *cicka*, *cicečka*, *cicati*, *cicek*, «sucklík» (Buffa, 137); ч'у́ч'о «цукерка» і словацьке *čučo* те саме (Buffa, 141); буба, бубат' / / бубати «боліти» і словацьке діалектне *buba*, *bubac* «bolieť» (Buffa, 136); бу́л'о / / бу́лько «яблуко» і *buľko* «jablčko» (Buffa, 136); бус'-бус', бус'кати «упасти» і словацьке шариське *bus'-bus'*, *bušac* те саме (Buffa, 136); бу́лька «картопля» і *baľka* «zemľak» (Buffa, 131); ці́пка «курка» і *čipka* «sliepka» (Buffa, 138); л'б́ла «сорочка, одежа» і *loľo* «detské šatôčky» (Buffa, 173); л'у́л'а «колиска», / / л'у́л'ати «спати» і *ľuľac*, *ľuľam*, «ležaf, spraf» (Buffa, 173); українське тин'ати // тин'кати, тин'у-тин'у // тин'у-рин'у «танцювати» і словацьке діалектне *tiňac*, *tiňam*, *tiňu-tiňu* те саме (Buffa, 225); т'у́т'а «курка» і *tufa*, *tufi* «sliepka» (Buffa, 227) та інші.

Збоку семантики загальноновживана лексика досліджуваних говорів характеризується виразною локалізацією, іноді вживається в іншому роді, має різне оформлення. Так, наприклад, слова ба́ба «бабуся» (майже в усіх населених пунктах) і ба́ба «лялька» (Анд.); ба́ка «бруд» (Пх, Кам, Ви), ба́ка «погане, негарне» (Ст); бобо «пугало» (Да), бобо «горох» (Пх), бобба «квасоля» (То, Ви, Ру, Га, Да); бубати «боліти» (Да, Пх, Пч) і бубати «спати» (Ру);

бумба «вода» (Стш), бумба «хробак» (Пх); бүті «взути» (Ст), бүті «черевички, чоботи» (Кр. Б. Ру); гопати //гопати «сидіти, сісти» (Анд, Ви, Га, Да, Пх), гопати «власти» (Пх); д'уд'і «соска» (То), д'уд'о «холод» (Пх, Пч); коко «яйце, горіх» (Пх) і коко «хліб» (Ви); пán'ка «ліжко» (Стш), пánка «яблуко» (Ст); лáпа «рот» (Кам), пáпа «хліб, калач» (То, Ви, Ру, Га, Да, Пх, Пч); ц'іц'а «соска; груди» (Га, Да, Пх, Пч), ц'іц'а «кішка» (Анд); ч'áч'а «гарне, чисте» (Га, Пч), ч'áч'о «квітка» (Пх) та інші.

Низка слів, якими звертаються дорослі до дітей, позначена пестливістю. Наприклад: плáч'каті, спінкаті, ч'ўпкаті // ч'ўпч'аті, тін'каті, пáпкаті тощо.

В загальному, майже всі слова дитячого лексикону та їх демінутивні утворення мають експресивне позитивне забарвлення.

áá	– спати	(Ви)	– спати
áба	– жаба	(Онд)	– жаба
áбат	– кабат	(Кам)	– пальто
áбда	– ла́бда	(Ор)	– м'яч
абі́чко	– йаблуч'ко	(Кам)	– яблуко
áбко	– йáбко	(Анд)	– яблуко
áбуч'ко	– йáблуч'ко	(Кам)	– яблуко
ау, аў	– пес	(Анд)	– собака
аві́зой	– телеві́зор	(Ор)	– телеві́зор
аві́ч'кы	– рукаві́ч'кы	(Онд)	– рукавички
áука	– ла́ука	(Пч)	– лавка
аго́й	– аго́й.	(Онд)	– до побачення; привіт
аді́йáтоў	– раді́йáтор	(Кам)	– раді́атор
аді́йо	– раді́о	(Ор)	– раді́о
áд'о	– Ла́д'о	(Пч)	– Ла́дьо
áйба	– фа́рба	(Пч)	– фа́рба
áйбаті	– ра́йбаті	(Пх)	– стирати
айі́т'ка	– йа́ліч'ка	(Пх)	– ялинка
áйоды	– йáгоды	(Пч)	– суниці
айо́й	– приході́ті	(Ст)	– приходи́ти
айу́ч'іч'кы	– наушні́ч'кы	(В, Л)	– сережки
áк	– рак	(Пч)	– рак
áнка	– пла́нка	(Пч)	– яблуко
алáл	– ва́лал	(Пх)	– село
áл'цікі	– па́л'ч'ікы	(Стр)	– пальчики
амоні́ка	– гармоні́ка	(В, Л)	– гармошка (губна)
áмто	– а́ўто	(Пч)	– автомашина
áн'а	– ва́на	(Пх, Пч)	– ванна
ан'áн'	– ба́нан	(Пч)	– банан
áн'ей	– та́н'і́р	(Пч)	– тарілка
áноц'кі	– топа́ноч'кы	(Стр)	– черевички
áпі́й	– па́пір	(Пч)	– папі́р
áс'і	– йáсл'і	(Пч)	– ясла
áто	– а́ўто	(Кр, В, Ор, Кам)	– автомашина
атик	– братик	(Да)	– братик
ат'о	– а́ўто	(Да)	– автомашина
ат'і	– га́ч'і	(Пх)	– кальсони
áті	– лисáті	(Пч)	– писати
атобу́с	– а́ўтобу́с	(Стш, Ст)	– автобус
атóзус	– а́ўтóбу́с	(Да)	– автобус
áўт'о	– а́ўто	(Ви)	– автомашина
аўт'óбус	– а́ўтóбус	(Ви)	– автобус
áчка	– жува́ч'ка	(Онд)	– жвачка
ба́	– шакаре́де	(Анд, Ви)	– погане
баáн	– ба́ран	(Кам)	– баран
баб	– баба	(Стр)	– баба

баба	– баба	(Ви, Га, То, Кам, Кр, Б, Ст, Анд, Анд, Ви, Онд, До)	– баба
баба	– бабіка	(Анд)	– лялька
бабіка	– бабіч'ка	(Кам)	– бабуся
баўкатис'а	– баўитис'а	(Стш, Ви)	– гратися
бавоник	– балоник	(Пч)	– пузир
бáса	– коўбáса	(То)	– ковбаса
бад'ул'ки	– бандуркы	(Га)	– картопля
бай-бай	– тма	(Пх)	– темно
байáны	– барáны	(Ор)	– бараны
байон'і	– балóны	(Ви)	– пузир
ба́ка	– шпіна	(Кам, Ви, Пх)	– бруд
ба́ка	– брудный	(Ст)	– брудний
бакáнс	– шпіна	(Ор)	– бруд
бакáной	– шпінаве	(Пх)	– брудний
ба́нкы	– топáнкы	(Кам)	– черевики
ба́т	– брат	(Стш, Кам, Анд, Ви)	– брат
ба́т'ік	– бра́тик	(Ор, Пч)	– братик
бе́бак	– стра́шак	(Ви)	– опугало, страховиско
бе́бо	– стра́шок	(Ви)	– опугало
бе́д'о	– ведме́дик	(Ру)	– ведмедик
бі́бати	– бол'іти	(Стш)	– боліти
бі́бі	– бити	(Да)	– бити
бі́гел'	– біці́гел'	(Ор)	– велосипед
бі́д'оа́т'і	– бі́гл'оа́т'і	(Пч)	– прасувати
бі́яс	– бі́гл'а́йс	(Пх)	– праска
бі́ла па́па	– кола́ч'	(Да)	– калач
біш'і́дова́ті	– бісі́дова́ті	(Пх)	– говорити
бі́шок	– брі́шок	(Ви)	– живіт
бі́ю	– кін'	(Да)	– кінь (відвигукове)
бі́усок, бі́уток	– брі́ушок	(Ор, Ви)	– животик
бо́ба	– банду́рка	(Стш)	– картопля
бо́бак	– страх	(Анд)	– опугало
бо́бáк	– хробáк	(Пч)	– хробак
бо́бо	– страшок	(Да)	– опугало
бо́бо	– фасóл'а	(То, Ви, Ру, Га)	– квасоля
бо́бок	– го́рох	(Га, Ви, Да)	– горох
бой-бой	– те́пло	(Да)	– тепло
бо́йото	– бо́лото	(Пх)	– болото
бо́т'а, бо́га, бо́ч'а	– боск	(Да, Анд, Пх)	– поцідунок
бо́га	– робóга	(Анд, Пх)	– робота
бра́чік	– бра́т	(То, Ру)	– братчик
брум-брум	– вода	(Га)	– вода
бу	– коро́ва	(Ор, Ви)	– корова
бу́ба	– бі́ль, рана	(Га, Пх)	– болить
бу́ват'	– бо́лит'	(Анд, Да, Ви, Ру, Ор, Ви)	– болить
бу́бати	– бол'іти	(Да, Пх)	– боліти

буба́ті, буба́ті	– спати	(Ру)	– спати
бублі-бублі	– добре-добре	(Га)	– добре, добре
бу́бо	– страх	(Ор)	– опугало
бу́йа	– папу́ч'ка	(Пч)	– тапочка
бу́йи	– топано́ч'кы	(Стр)	– черевички
бу́йки	– топано́чки	(Га)	– черевички
бу́л'і	– банду́ркы	(Кр, Б)	– картопля
бу́л'ка	– банду́рка	(Да, Пх)	– картопля
бу́л'о, бул'ко	– пла́нка	(Пх, Да, Стр, То)	– яблуко
бу́мба	– во́да	(Стш)	– вода
бумба	– хроба́к	(Пх)	– хробак
бу́мбаті	– звони́ті	(Да)	– дзвонити
бу́мбаты	– п'я́ті	(Ру)	– пити
бу́н'кы	– банду́ркы	(Пч)	– картопля
бу́с	– ау́тобу́с	(Онд, Кам, Пх, Анд, Ру, Ви, Га, Да)	– автобус
бу́с'	– бу́с', бу́с'кати	(Пх, Пч)	– упасти
бу́сек	– ау́тобу́сик	(Пч)	– автобусик
бу́с'ка	– коро́ва	(Стр)	– корова
бу́с'ко	– бру́шко	(Анд)	– животик
бу́т	– ау́тобус	(То)	– автобус
бу́та	– бу́хта	(Ор, Кам)	– пишка
бу́ті	– обу́ті	(Ст)	– взути
бу́ті	– ч'іжмы	(Кр, Б, Ру)	– чоботи
бу́ткы	– бо́тики	(Анд, Да)	– черевички
бу́р'л'	– ві́у'а	(То)	– віця (відвигукове)
ва́діо	– ра́діо	(Кам)	– радіо
ва́л'іка	– ва́ріха	(То)	– дерев'яна мішалка
Ва́н'ко	– Іва́нко	(Ру)	– Іван
ва́дик	– сва́дрик	(Пх, Да)	– светрик
ва́йка	– ве́л'ка	(Кам)	– велика
ва́ста	– ве́ста	(Кам)	– безрукавка
ва́тел	– сва́дєр	(То)	– светр
ва́йіка	– ве́лика	(Пх)	– велика
ва́л'іс'а	– візі́тка	(То)	– кофта
ва́ч'ко	– ли́ч'ко	(Анд)	– личко
ва́д'о	– ві́дро	(То)	– відро
ва́зой	– телеві́зор	(Пх)	– телевізор
ва́ка	– ві́лка	(Ви)	– виделка
ва́т'кы	– ногаві́ч'кы	(Пх)	– штани
ва́той	– ві́тор	(Пх)	– вітер
ва́ч'ко	– ли́ч'ко	(Кам)	– личко
ва́ч'кы	– ногаві́ч'кы	(То)	– штани
ва́бход	– о́бход	(Ор)	– магазин
ва́ва	– во́да	(До)	– вода
ва́веч'ка	– го́уоуч'ка	(Кам)	– голівка

вóд'а	– вóда	(То)	– вода
вóдик	– вóзик	(В, Л)	– коляска
водіті т'а	– возіті са	(Пх)	– кататися
вóд'ка	– лóт'ка	(Ор)	– човник
вóйт'а	– вóл'іса	(Пх)	– волосся
войóбскы	– волóбскы	(Ор, Анд, Кам, Ви)	– волосся
влáкі	– влáк	(Ви)	– поїзд
втелáк	– ўтерáк	(То)	– рушник
вўка	– рўка	(Кам)	– рука
гаá	– гайáті	(Анд)	– спати
гаў	– пес	(Кр, Б)	– собака
гáва	– пес	(Ст)	– собака
гаўка	– пес	(Ви)	– собака
гаўко	– пес	(Ру)	– собака
гáво	– пес	(Пч, Ор, Пх, Анд, Ви, Кам, Онд, До, Да)	– собака
гаўч'ок	– пес	(Да)	– собака
Гá-га	– гуска	(То, Кам)	
гадйáтоў	– радйáтор	(Ор)	– радіатор
гайá	– колыска	(Пх, Ст, То)	– колыска
гайáті	– гáйáті	(Ви, Да, Пх, Ор)	– спати
гайí	– колыска	(То)	– колыска
гайка	– постíл'ка	(Ви)	– ліжко
гайка	– колыска	(То, Пх)	– колыска
гайкы	– грáч'кы	(Ор)	– іграшки
гайтí	– гáйде	(Кам)	– надвір
гак	– рак	(Ор)	– рак
гáкі	– влáк	(То)	– поїзд
галўкы	– галушкы	(То)	– галушки
гáматí	– йíсті	(Пх, До, Ви, Га)	– істи
гáмпа	– лáмпа	(Пх)	– лампа
гас	– грис	(Ор)	– манна каша
гáт'кы	– грáч'кы	(Кам)	– іграшки
гуáвйтí	– гварйті	(Анд, Кам, Ор)	– говорити
гвўл'í	– грўл'í	(Кам)	– картопля
гéйá	– корóва	(Ст)	– відвигукове)
гéйка	– кін'	(То)	– кінь
гéлок	– гéрок	(То)	– піджак
гáйбін', йбін'	– грéбін'	(То, Да)	– гребінь
гівáн	– дйáн	(То)	– диван
гігі	– кін'	(Кам, Пч, Анд, Ви)	– кінь (відвигукове)
гійо	– кін'	(Стр, Кр, Б)	– кінь (відвигукове)
гл'ад'áло	– гл'адйло	(Кр, Б)	– дзеркало
гобíч'ка	– гомбíч'ка	(Ор)	– гудзик
гоўбўка	– голóўка	(Ст, Кам)	– голівка
гóда	– вóда	(Ви, Ру)	– вода

гóда	– йагóда	{Ор}	– сунниця
гóйн'а	– гóрн'а	{Да}	– чашка, горня
гóйнец	– гóрнец	{Анд}	– горщик
гойóва	– голо́ва	{Анд, До Ор}	– голова
гóйта	– кін'	{Онд}	– кінь (відвигукове)
гóйти	– кін'	{Кам}	– кінь (відвигукове)
гойóбок	– голóбок	{Анд}	– голубок
гол	– лóпта	{Ви, Пх, Онд}	– м'яч
гóмба, гóмбаті	– колыска, ко- лысáті	{Пх}	– колихати
гон'а	– гóрн'а	{То}	– горнятко
гопáти	– сидіти	{Анд, Ви, Пх, Га, Да}	– сидіти
гопáті	– влáсті	{Пх}	– впасти
гон'áт'ко	– горн'áтко	{Ви}	– горнятко
гóт'а	– кін'	{То, Ст}	– кінь (відвигукове)
гúдж'ек	– гúджик	{Кам}	– гудзик
гúйі	– грúл'і	{Ор}	– картопля
гúкы	– грúшкы	{То}	– груші
гúпу	– гóлуб	{То}	– голуб
гúс'а	– гúска	{Стш, Ру}	– гуска
гус'і	– гуска	{Стр}	– гуска
гúска	– грúшка	{Кам}	– грушка
гúша	– гúска	{До}	– гуска
гúшка	– грúшка	{Кам, То}	– грушка
да	– дай	{Анд}	– дай
да	– вóда	{Анд}	– вода
да	– два	{Кам, Онд, Ви}	– два
дай бóш'у	– дай пúсу	{Да}	– поцілуй
да мі	– дай мі	{Онд}	– дай мені
дафó	– дашó	{Пх}	– дещо
двéйі	– двéрі	{Ор, Анд}	– двері
дéд'іт'ко	– сéрдіч'ко	{Пч}	– сердечко
д'ід'ó	– д'ідо	{То}	– дід
дéево	– дерéво	{Кам, Ви}	– дерево
дéйі	– двéрі	{Пч, Кам, Онд}	– двері
д'ін'а	– до від'én'а	{Онд}	– до побачення
дзéрко	– дзéркало	{Стр}	– дзеркало
дж'удж'ó	– джúдж'ó	{Да}	– холодно
дйна	– годйна	{Пч}	– година
д'і	– д'ідо	{Кам}	– дід
д'іут'áт'ко	– д'іуч'áтко	{Кам}	– дівчатко
д'ід'і	– дрíжд'і	{Га}	– дріжджі
д'ід'і	– дідо	{Стш, То, Пч, Пх, Ор, Онд, До, Кам, Анд}	– дідо
дйáн	– диван	{Ру}	– диван
дйч'ка	– водйч'ка	{Анд}	– водичка

д'од'а	– вода	(Ст)	– вода
дод'ік	– доджік	(Пх)	– дождік
домт'ек	– домч'ек	(Ви)	– будинок
д'убкы	– зупкы	(Анд)	– зубки
дува́та	– жува́ч'ка	(Кр, Б)	– жвачка
ду́да	– цу́мел'	(В, Л, кам, Анд, Онд, Да, Ви, Та)	– соска
д'уд'і	– ду́длик	(То)	– соска
д'уд'о	– зима́	(Пч, Пх)	– холодно
ду́йа	– дру́га	(Онд)	– друга
ду́лі	– двє́рі	(То)	– двєрі
ды́ва	– дры́ва	(То, Пх, Пч)	– дрова
евéне	– зелéне	(Пч)	– зелене
едик	– свédрик	(Кам)	– сведрик
ейет'іка	– електрй́ка	(Ор)	– електрика
екáйо	– церка́дло	(Кам)	– дзеркало
ес'о	– крє́сло	(Пч, До)	– крісло
ет'ік	– свédрик	(Кам)	– светрик
ет'іч'ка	– сестрй́ч'ка	(Кам)	– сестричка
етóука	– ветрóука	(Кам, До)	– куртка
за́гот'ка	– за́гротка	(Пч)	– город
за́йо	– за́йч'ік	(Стш)	– зайчик
за́йо	– за́йац'	(Анд, Ви)	
		(Пх, Пч)	– заєць
за́йовок	– за́головок	(Пх, Пч)	– подушка
за́ч'ік	– за́йч'ік	(Га)	– зайчик
займка	– зима	(Ви)	– холод, зима
зуба кє́ка	– зубна кє́фка	(Кам)	– зубна щітка
зуба па́та	– зубна па́ста	(Кам)	– зубна паста
жй́тка	– дуже	(То)	
жуб	– зуб	(Ор, Кам, Ви)	– зуб
йжы	– лы́жы	(Кам)	– лижі
іб	– хл'і́п	(Кам, До)	– хліб
і́пко	– хл'і́п	(Кам)	– хліб
і́ука	– полі́ука	(Кам)	– поливка
ігей	– беці́гел'	(Ру)	– велосипед
іда́	– хй́жа	(Кам, До)	– кімната
ідко	– товарй́шко	(Ор)	– товаришко
і́тит'	– ш'ві́тит'	(Кам)	– світить
іті	– іті	(Анд)	– йти
і́з'ка	– ні́шка	(Пч)	– ніжка
ій	– сыр	(Онд)	– сир

іоч'ка	– сливоч'ка	(Стр)	– сливочка
ісáк	– вішáк	(Пч)	– вішалка
іті	– ч'ітаті	(То)	– читати
йáч'а	– жувáчка	(То)	– жвачка
йадéйо	– гл'адйло	(Пх)	– дзеркало
йáйа	– йáйце	(То)	– яйце
йáйко	– йáйце	(Ру, Да, Га, Ви, То, Кам, Онд, Пх, Пч)	– яйце
йáко	– йáпко	(Кр, Б, Га)	– яблуко
йáз'о	– йазйк	(Да, Ви, Пч, Онд)	
йáйіт'а	– йаліч'ка	(Пч)	– ялинка
йáд'о	– йазйк	(Пх)	– язик
йáк	– ráк	(Пх, До)	– рак
йáпо	– йáпко	(До)	– яблуко
ййбін'	– грйбін'	(Пх)	– гребінь
ййдати	– різаті	(Пх)	– різати
ййтко	– ліч'ко	(Пх)	– личко
ййоды	– йагóды	(Кам)	– суниці
ййодóбйеж	– розóбйеш	(Пх)	– розіб'єш
ййозок	– рóжок	(Кам, Ор)	– роголик
ййóтик	– рóтик	(Пх, Ст)	– ротик
ййóпта	– лóпта	(До)	– м'яч
ййóсит	– зóшит	(Ор)	– зошит
ййукавіткы	– рукавіч'кы	(Пх)	– рукавички
ййуч'а	– рýч'ка	(Пх)	– ручка
ййуха	– рýка	(Ст)	– рука
ййба	– рýба	(Кам, Пх, Ви, До)	– риба
кабáт'іх	– кабáтик	(Ви)	– пальто
кáда	– ч'уколáда	(Пх, Пч)	– шоколад
кáйап	– кáлап	(Пх)	– шляпа
кáйка	– ч'околáдка	(Стр)	– шоколадка
кáйка	– кáша	(Га)	– каша
кайéда	– шкарéда	(Онд, До)	– погана
кайамáтка	– камарáтка	(Пх)	– подружка
как	– мак	(Онд, Пч)	– мак
как	– влак	(Пч)	– поїзд
кáкі	– болóто	(Да)	– болото
кáка	– брытке	(Ви, Га, Кам, Пх)	– негарне
кáка	– кáч'ка	(Кам, До)	– качка
кáке	– ч'óрне	(Пч)	– чорне
кáка сйма	– йáка зйма	(Га)	– погана зима
какáнный	– шкаредный	(Ру, Ви, Да)	– поганий
какáнный	– брыткый	(Кам)	– поганий
какáне	– шпінáве	Пч)	– брудне
компáк	– трóмпáк	(Стр)	– картопля
капóч'кы	– топанóч'кы	(Ф)	– туфлі
кáн'кы	– бокáнч'і	(Пх, Ви, Да, То)	– туфлі
канйна	– коч'анйна	(То)	– холодець

кánч'і	– бокánч'і	(Ру, Кам)	– туфлі
капўяа	– капўра	(Пх, Пч)	– ворота
касыч'ок	– ч'асноч'ок	(Да)	– часничок
каса	– кáша	(То)	– каша
кат-кат	– кáч'ка	(Анд)	– качка (відвигуковс)
катона	– кастрона	(Пх)	– каструля
кáтка	– ч'околáдка	(Анд)	– шоколадка
ка́та	– кáч'ка	(Ст)	– качка
кафарі́ят	– карафі́ят	(Пч)	– гвоздика
ка́ч'і	– кáч'ка	(Стр)	– качка
квы́ло	– кры́ло	(Кам)	– крило
кеде́нец	– кредэ́нец	(Кам)	– сервант
ке́та	– крэ́сна ма́ма	(Анд)	– хрещена мати
ке́йда	– крэ́йда	(Ор, Пч)	– крэйда
ке́е́нец	– кредэ́нец	(Пч)	– сервант
ке́йка	– коше́л'ка	(Анд)	– сорочка
ке́ка	– ке́кса	(То)	– кекс
кeндлiкы	– кне́длiкы	(Ру)	– кнедлики
кeсна	– крэ́сна	(Анд)	– хрещена мати
кeсн'а	– ч'ерешн'а	(Пч)	– черешня
кет	– кві́тка	(В. Л, Анд)	– квітка
ке́ц'ка	– ко́за	(То)	– коза
кiц'а	– ко́за	(То)	– коза
кiзка	– кнiжка	(Кам, Да)	– книжка
кiкi	– когúт	(Пч, Анд, Анд)	– пiвень (відвигуковс)
кiтох	– кві́ток	(Ор)	– квітка
кiн'а	– скрiн'а	(В. л)	– скриня
кiточ'ка	– кві́точка	(Пх, Пч)	– квіточка
кiцца	– ма́ч'ка	(Ф, Пх, Ви, Анд, Анд)	– кішка
кiч'áтi	– крiч'áтi	(Пх, Пч)	– кричати
кiч'ка	– кнiшка	(В. л)	– книжка
кiлiнд'і	– кнiдлик	(Га)	– кнедлі
кiви	– корóви	(Кам)	– корова
ковáда	– ч'околáда	(Кам)	– шоколад
ковач'	– ко́лач'	(Ор, Кам)	– калач
кову́ны	– ко́руны	(Ор)	– крони
ковeсо	– колeсо	(Ор, Кам)	– колесо
коўови	– корóвы	(Ор)	– корови
ко́ди	– ко́зи	(То, Анд)	– кози
ко́ды	– схóды	(Анд, До)	– східці
ко́з'а	– ко́за	(Ви)	– коза
коз'áтка	– козл'áтка	(Ви)	– козлятка
койiно	– кол'iно	(Пх, Анд)	– коліно
кой-кой	– цумeл'	(Ор)	– соска
кайáдка	– ч'околáдка	(Анд)	– шоколадка
ко́йо	– ко́лесо	(Пх)	– колесо
койóтi	– колóтi	(Пх, Пч)	– колоти
ко́ка	– хл'iб	(Анд, Анд)	– хліб
ко́ко	– кекс; вóрiх	(Пх)	– кекс; горіх

кóко	– хл'і́б	(Ви)	– хлі́б
койу́на	– кору́на	(Ор)	– крона
кóкóвец	– покрóвец	(Ор, Да)	– килим
кóкодáк	– кóрка	(Пч)	– кура (відвигукове)
кóлат	– кóлач'	(То)	– калач
кóумпа	– крóмпл'а	(Да)	– картопля
кóник	– кін'	(То)	– кінь
кóн'ка	– кін'	(Ру)	– кінь
кóн'кó	– кін'	{Ви, Да, Га, Пх}	– кінь
кóпот	– кóмпот	{До, Ор}	– компот
кóсéяа	– кошéл'а	{Кам, Анд}	– сорочка
кóткéй	– кóктáйл	(Стш)	– коктéйл
кóткы	– пiшкóткы	{Онд, Да}	– бiсквіт
кóтéл'ка	– кошéл'ка	(В. Л)	– сорочечка
кóту́а	– кóстóра	(Пх)	– нiж
кóут	– кóгут	{Кам}	– пiвeнь
крóх	– свiн'а	(Стр)	– свиня
кóа	– кóра	{Кам}	– курка
кóуа	– кóра	(Ор)	– курка
кóтит'	– крóтит'	(Пх)	– крутить
кóтит	– одкóсит	{Онд}	– відкусить
кóкeкi	– цукéркы	(Пч)	– цукерки
кóку	– зозóля	{Анд, Пх}	– зозуля
кóйáта	– кур'áта	(Ви)	– курчата
кóха	– кóрка	{То}	– курка
кóпц'ати	– кóпати	(Стш)	– купатись
кóмпóкы	– пунч'óкы	(Пч)	– колготки
кóйу	– д'акóйу	(Ви)	– дякую
кóйóч'ка	– курóчка	{Кам}	– курочка
кóйóч'ик	– кл'óч'ик	{Кам, Ор}	– ключик
кóда	– хы́жа	(Пх)	– кiмната
кóкó	– стрýкó	{Пч, То, Га}	– дядя
кóц'-кыц'	– кличка для кiтки	{Ви}	– кiт
кóц'а	– мач'ка	{Ви, Га}	– кiшка, кiт
кóл'	– кóлач'	{То}	– калач
кóкыска,	– колы́ска	(Пч)	– колыска
ладiáтоу	– радiáтор	(Пч)	– радiáтор
лайбiса	– лайбiк	{То}	– безрукавка
лáка	– лáука	{То}	– лавка
л'áл'ка, л'áл'а, л'áл'ó	– кóкла	{Кам, Стр, Кр. Б, Кам, Ф, Ви, Да, Га}	– лялька
л'áл'ó	– мáла дитiна	{Ви, Га, Да, Ру, Пх, Анд, До}	
лалiна	– малiна	(Пч)	– малина
лáнты	– лáукы	(Ор)	– лавки
ланкы	– теплáкы	{Ру}	– спорткостюм
л'áс'а	– палáч'ка	{То}	– посудина, дерев'яна миса
лет'áч'ик	– л'iтáк	{Ру}	– лiтак

ліва	– слива	(Ст)	– слива
л'іва	– гуска	(Ст)	– гуска (відвигукове)
лійука	– вилка	(То)	– виделка
лізánки	– різánки	(Га)	– різанці
літо	– корито		– корито
л'ул'у	– спáти	(Кам)	
л'обіти	– робіти	(Анд, Да)	– робити
лóжа	– лóшка	(То)	– ложка
лóз'а	– лóшка	(Га)	– ложка
лóка	– лóдка	(Пч)	– човник
лóка	– лóшка	(То)	– ложка
л'ол'а	– сорóчка	(Ви, Га, Да, То, Пх)	
л'ул'áти	– спáти	(Ст, Пх)	– спати
л'ул'а	– колы́ска	(Ви)	– колиска
лу́чка	– рúч'ка	(Кр. Б.)	– рука
л'ул'у	– л'ул'áти	(Ст, Пх, Пч)	– спати
лыдо	– мы́дло	(То)	– мило
ма	– ма́ма	(Ст)	
мау	– кішка	(То)	
мава	– ма́ла	(Кам)	
мага́нч'	– помарáнч'	(То)	– апельсин
майáнч'і	– помарáнч'і	(Пх)	– апельсини
ма́ко	– ма́мко	(Га)	
ма́с'о	– ма́сло	(Пч, Ор, Кам, Анд, Онд, До)	
ма́т'а	– ма́ч'ка	(Стш, Кам)	– кішка
ма́шо	– ма́сло	(Кам, Ор, Ви)	
ма́т'о	– мацо	(То)	– ведмідь
ма́то	– ма́сло	(То)	
ма́ц'о	– медві́д'	(Стш)	– ведмідь
мач'єч'ка	– кішка	(Кам)	
ме-є	– ко́за	(Ви, Ф)	
ме́ка	– ко́за	(Анд, До)	
ме́ка	– мі́ска	(Кам)	
ме́ч'о	– мйáсо	(Да)	– м'ясо
ме́ш'о	– мйáсо	(Да)	– м'ясо
мййко	– мйло	(Стр)	
мі́с'а	– мі́ска	(Стш)	
мі́ца	– кішка	(Стр, Ст)	
мі́ят	– мі́ш'ац'	(Кам)	– місяць
мі́йо	– мйло	(Кам)	
мі́ч'ка	– ч'іжміч'ка	(Онд, Да)	– сапожки
мі́ны	– ма́ліны	(Кам, Ор)	– малини
мі́ко	– мйлко	(Кам)	– мило
мі́н'а	– кішка	(Ру, Да)	
мін'ка	– ма́лен'ка	(Га, Ви, Ру)	
мі́ц', міц'	– мі́ц'ка	(Да, Га)	– кішка
мі́ш'а	– мй́ска	(То, Ру)	
мі́око	– мо́локо	(Кам)	

мол'ко	–	молоко	(Кам)	
момо	–	молоко	(Кам)	
монч'олка	–	моторка	(Кам)	– мотоциклет
мон'а	–	корова	(Стш)	
мон'ко	–	молоко	(То, Стш, Ст, Ру, Ви, Да, Га, Кр. Б.)	
мон'о	–	молоко	(Ви, Пх, Пч)	
мойботок	–	молоток	(Ор, До)	– молот
мото	–	мотор	(То)	
мў	–	корова	(Ви, Га, Пх, Онд, Ор, Кам, Анд, До, Кр. Б)	
мыдó	–	мыдло	(Пх)	
мыльна	–	змырзліна	(Ор)	– морозиво
мыц'а	–	мач'ка	(Ор)	– кішка
мыйо	–	міло	(Кам)	
мыт'ка	–	мышка	(Кам)	– миша
мыч'уч'а	–	кішка	(Кам)	
мыц'а	–	кішка	(Кам)	
на-на-на	–	кликання коро- рови	(Да, Ви, То)	
на'но	–	батько	(То, Ру, Ви, Га, Стр, Ст, Кр. Б, Кам)	
небеш	–	лєвеш	(Ру)	– суп з картоплі
н'анка	–	дм'анка	(То)	– страва з кабака
н'іці	–	ногавиці	(Стр)	– штани
нож'ік	–	носік	(Анд, Ви, До)	– ніж
нодзік	–	ножик	(То)	– ніж
нодка	–	ношка	(Кам)	– ніжка
нодыкы	–	ножыч'кы	(То)	– ножиці
ношка	–	нога	(Кам)	
нон'ча	–	ножич'а	(То)	– ніж
носо	–	ніс	(Да, Ви, Ст)	
носки	–	паношкы	(Анд, До)	– шкарпетки
носок	–	носок	(Кам)	– носик
нож'а	–	ношка	(Ви)	– ніжка
нош'а	–	ніс	(Ст)	– ніс
нойц'і	–	ногавиц'і	(Кам)	– штани
нож'кы	–	ножыч'кы	(То)	– ножиці
оак	–	ролак	(Кам, До)	– пуловер
обака	–	облак	(Ви)	– вікно
обаш	–	образ	(То)	– картина
обуш	–	обрус	(То)	– скатертина
обруш'	–	обрус	(Ру)	– скатертина
ода	–	вода	(Кр. Б)	– вода
од'а	–	вода	(То, Стр, Пч, Пх,	
од'ка	–	лот'ка	(Анд, Кам)	– човник
оди	–	води	(Кам)	– вода

о́ж'ді	– гво́ж'ді	(Ор)	– цвяхи
о́зух	– ко́жух	(Кам)	– кожух
о́йодна	– голо́дна	(Пх, Ви)	– голодна
о́ко	– во́ко	(Пч)	– око
оку́йа́йі	– оку́л'а́р'і	(Ор)	– окуляри
ома́т'ка	– ома́ч'ка	(Ру)	– підлива, соус
о́нка	– малино́ука	(Кам, До)	– лимонад (малиновий)
о́нч'і	– во́нка	(Пх)	– вон, надвір
опа́ука	– розпра́ука	(Кам)	– казка
о́сія	– во́ло́с'а	(Стр)	– волосся
о́с'а	– во́ло́с'а	(Кр. Б)	– волосся
о́тик	– ро́тик	(Стр, Кр. Б)	– ротик
о́то	– о́ко	(Кам)	– око
о́т'ко	– о́ч'ко	(Анд, До, Кам, Пх, Ви)	– очко
от'і́нка	– го́ді́нка	(Ор)	– годинник
о́цко	– о́ч'ко	(Ор)	
о́цо	– о́цко	(Стш)	– батько
о́ч'ко	– о́ко	(Кр. Б)	– очко
пауа́дйка	– парада́йка	(Ор, Кам)	– помидор
пауа́ці́нкы	– пала́ці́нкы	(Ор, До)	– млинець
па́ука	– розпра́ука	(Анд, Ор, Пх, До)	– казка
па́уец	– па́лец	(Кам, Ор)	– палець
пада́ла́йка	– парада́йка	(Пх)	– помидор
па́дит	– па́деш	(Пх)	– упадеш
пайі́тко	– пра́ві́тко	(В. Л)	– лінійка
па́йца	– па́йца	(Кам)	– палка
пай	– спа́ти	(Га)	
пайа́нч'	– пома́ранч'	(Онд)	– апельсин
па́йец	– па́лец	(В. Л)	– палець
пайч'і́к	– па́л'ч'і́к	(Анд, До, Ви, Пх)	– пальчик
па́кати	– плака́ті	(Ви, Да)	– плакати
па́л'ко	– па́лец	(Ви)	– палець
па́лкы	– запа́лкы	(То)	– сірники
па́лк'ы	– рукаві́ці	(Га)	– рукавиці
па́нка	– пла́нка	(Ст)	– яблуко
па́н'ка	– по́стіл'	(Стш)	– ліжко
пан'ка́ті	– спа́ти	(Ви)	
пано́ч'кы	– топа́ноч'кы	(В. Л)	– черевички
па́нкы	– топа́нкы	(Ор)	– черевички
па́нта	– па́л'і́нка	(Да)	– горілка
па́па	– йі́джин'а	(Пч, Пх, Кам, Ор, Анд, Ви, До)	
папа́	– да́леко	(Ви, Га)	
па-па́	– ві́дхо́дити	(Ст, До, Анд, Ф, Ви)	– іти геть
папа	– ро́т	(Кам)	
папа	– хлі́б	(Ви, Ру, Га, Да, Пх)	– хліб
папа́ік	– пога́рик	(В. Л)	– склянка

папан	– паплан	(Кам)	– одіяло, ковдра
папáт'і	– йісти	(Пх, Пч, До)	
па́пка	– хліб	(Ви)	
па́по	– хліб	(Кам)	
папу́ткы	– папу́ч'кы	(Анд, До)	– тапочки
па́ток	– о́пасок	(То)	– пасок, пояс
па́ц'а	– свин'а	(Кр. Б)	
па́ц'і	– пал'ці	(Кр. Б)	
пач'	– плач'	(Пч)	
пач'	– плац	(В. Л)	
па́ч'кат'	– пла́ч'кат	(Ви)	– плаче
па́ч'кати	– пла́кати	(Пх)	
пач'кы	– тромпач'кы	(Ру, То)	– картопля
пе́во	– пе́ро	(Кам, До)	
пе́віна	– пе́рына	(Ор)	
пе́йна	– пе́рына	(Ви, Кам, Пх)	
пе́йо	– пе́ро	(Ор, Анд, Пх, Онд)	
пел'і	– пирі́х	(Пх)	– пиріг
пе́йстін	– пе́ршч'ін'	(Ор, Кам)	– перстень
пе́йтен'	– пе́рстен'	(В. Л)	
пет'	– пец	(Кам)	
пигы́	– пиро́гы	(То)	
пийка́ті	– пі́ті	(Ви)	
пін'ка́ті	– спа́ті	(Га)	
пипа́ті	– пі́ті	(Ру)	
пі́пі	– пі́ті	(Пх)	– пити
пит'ін	– пе́рстен'	(То)	
піва́ті	– співа́ті	(Да)	
пі́ука	– поли́ука	(Кам, Онд)	
пі́ука́ті	– співа́ті	(Ви)	
піжа́мо	– піжа́мо	(Ор, Кам)	
пік	– пе́ч'е	(Га)	
піка́т'	– пец'е́	(Ру, Да)	
піку	– пец'	(Пх)	– піч
пін'аж'а	– пін'аж'і	(Ор, До)	– гроші
пінка́ті	– спінка́ти	(Кам)	– спати
пін'ка́ті	– спа́ті	(Стш)	– спати
піп	– хл'іп	(Пх)	– хліб
піг'і	– пі́ті	(Да)	
піто́й	– пішто́л'	(Онд, До)	– пістолет
піщ'о	– бла́йвас	(Да)	– олівець
пе́ло	– пе́ро	(Пх)	
пла́нта	– пла́нка	(Пх)	– яблуко
поу́йука	– поли́ука	(Ор)	– суп
по́гау	– по́гар	(Анд, Пх, До, Ор, Кам)	– склянка
погади́ц'а	– погл'адни́ц'а	(Ор)	– листівка
пода́ат	– прода́ват	(Кам, До)	– продає
пода́пати	– подрапа́ті	(Пх)	– поцарапати
подейа́ти	– позера́ті	(Пх)	– дивитися

пойіўка	– полиўка	(Анд, До)	– суп
пóяа	– полиўка	(Стш)	
пойоды́ти	– положитьі	(Пх)	– покласти
пол'і́ка	– полиўка	(То)	
полі́т'а	– полиўка	(Кр, Б)	
помáанч'	– помáранч'	(Ор, Кам)	– апельсин
помáнч'а	– помарáнч'а	(Га)	– апельсин
понóтка	– понóшка	(В, Л)	– шкарпетка
пóпа	– пóпка	(Ви, До)	– хліб
пóпа	– пóпка	(Ст, Ф)	– лялька
пона́ки	– панч'о́хы	(То)	– панчохи
полéйко	– всде́рко	(В, Л)	– відерце
попóц'ка	– попóч'ка	(Ор, Кам)	– лялька
пóтіл'	– пóстіл'	(То)	– ліжко
потіл'а	– пості́л'а	(Ру)	– ліжечко
пот'і́ка	– пості́лка	(Анд)	– ліжечко
пóчка	– шапóч'ка	(Ст)	– шапочка
пóшкы	– понóшкы	(Кам)	– шкарпетки
пуг	– пирóх	(То)	– пиріг
пуйóйев	– пулóвер	(В, Л)	– пуловер
пúпо	– мйáсо	(Га)	– м'ясо
пúка	– пістолéт	(То)	– пістолет
пúпо	– пúпок	(Да)	– пуп
пúста	– капúста	(То)	
пúт'і	– папúч'і	(То, Ор, Кам)	– тапочки
пúцяа	– капúста	(То)	
пúч'і	– папúч'і	(Пх, До, Ру)	– тапочки
ра́нці	– помарáнч'і	(Ру)	– апельсини
руч'áник	– рушник	(Кр, Б)	
саў	– шал	(Кам)	– шарф
сай	– шал	(До)	– шарф
сáн'о	– сáнкы	(Ви)	– сани
сáпка	– ша́пка	(То)	– шапка
сáты	– ша́ты	(Ор)	– одяг, сукня
свéдик	– свéдрик	(Га, Ф)	
сúбонко	– слóнко	(Кам)	– сонце
сéдер	– свéтер	(То)	
сéдик	– свéдрик	(Ви)	– светрик
сéта	– сéстра	(Онд)	
сéтик	– свéтрик	(Пч, Онд, Анд, Кр, Б)	
сй́ва	– сль́ва	(Кр, Б, Онд)	
сйўка	– сльўка	(Кам)	– слива
с'йй	– сім	(Онд)	
с'і	– гор'ач'о	(Ви)	– гаряче
сіжок	– сніжок	(Кам)	– сніжок
сіл'ч'ик	– стáльч'ык	(Кам)	– стільчик

с'іто	– світло	(Анд)	
скін'а	– скрин'а	(Ор)	
скóука	– шкóлка	(Кам, Ор)	– дитсадок
скóйа	– шкóла	(Пч)	– школа
сон	– слон	(Онд)	
соуóма	– солóма	(Кам)	
сонéс'ко	– сóнце	(То)	
сóнка	– слóнко	(Ор)	
с'от'а	– цоўт'а	(То)	– джбан
сóтке	– солóтке	(Ви, Пч)	– солодке
спіўкát'і	– співátй	(Ру)	
ст'ійі	– шт'йрі	(Кам)	
ст'іл'át	– г'йрмит'	(Га)	– гримить
ст'йко	– стр'йко	(Ст)	– дядя
ст'лына	– стр'ына	(Га)	– тітка
сто	– што	(Кам)	– що
стóйік	– стóлик	(Анд, Ви)	
стыў	– стыл	(Кам)	– стіл
с'ўйуп	– с'йруп	(Ор)	– сироп
с'ўл'ка	– лош'ўл'ка	(До, То)	– сорочка
тава	– кáч'ка	(Кам)	
тáдло	– літáдло	(То)	– літак
т'ай	– чай	(То)	
т'ай	– шал	(Пх)	– шарф
тáйа	– кáч'ка	(Кам, Кр, Б)	– качка
тáйка	– кáч'ка	(Га, Ви, Да, Ст)	– качка
так-так	– кач'ка	(То)	– качка
тáка	– тáшка	(То)	– сумка
тал	– шал	(То)	– шарф
т'áйік	– ч'áйік	(Пх)	– чайок
тан'іўч'ік	– тан'ірч'ік	(Ор, Кам)	– тарілка, блюдечко
т'áнкы	– сáнкы	(Кам, Ви)	– сани
т'áнт'і	– сáнкы	(Пх)	– сани
тáпі р'ўц'і тáпі	– плескати руками	(Ви, Га)	
тáнец'	– танец'	(Пх)	
тáпка	– шáпка	(Анд, То, Пч, Пх)	– шапка
тáска	– тáшка	(Ор, Пч, Кам)	– сумка
тáта	– тáто	(Кам, Анд)	– батько
тeўeўізоў	– телевізор	(Ор)	
тeсeўізоў	– телевізор	(Кам)	
тéйа	– рушнік	(Ст)	
тéйа	– тéл'а	(Онд, Кам)	
тeйeкон	– телéфон	(В, Л)	
телéтон	– телéфон	(В, Л)	
теніки	– трен'ірки	(То)	– труси
тéру	– р'ўшнік	(Стр)	
т'эт'а	– тéта	(Онд, Ви)	– тітка
тéта	– тітка	(Ру, Га, Кр, Б)	
тéте	– тéта	(Анд)	– тітка

тет'іч'ка	– сестрічка	(Пх)	
тй-ті	– а́уто	(Ви, Кам)	– автомашина
тйўка	– слиўка	(То)	– слива
тід'іт'і	– сиді́ті	(Пх, Пч)	
т'ійа	– шія	(Пх)	
тик-так	– година	(Анд)	– годинник
тйха	– тййка	(Пх)	– зошит
тйко	– стрйко	(Онд)	– дядя
тйл	– чйр	(То)	– суп, страва
тин' ти	– танц'увати	(Ви)	
тін'ати	– танц'овати	Пх, Пч	– танцювати
тин'кати	– танц'увати	(Ви)	
тін'у-тін'у	– танц'увати	(Анд)	
тін'у-рйн'у	– танц'увати	(Ор, Кам)	
тймпі	– штрймфл'і	(Пх)	– панчохи
тин'ати	– танц'увати	(Га, Ви)	
тйн'а	– свйн'а	(То)	
тйт-тйт	– а́уто	(Анд)	– автомашина
тідйт	– а́уто	(Пх, Пч, Ор)	– автомашина
т'ідйт	– аутобу́с	(То, Ви)	
тік-так	– годинник	(То, Ви)	
т'ій	– сіл'		
т'ій	– стіл	(Анд)	
т'іх	– сніх	(Пх)	– сніг
т'іха	– годинник	(То)	
тіл	– стіл	(Пх)	
т'іл'і	– танц'увати	(Пх)	
т'іна	– шч'іна	(Кам)	– стіна
т'ін'а	– скрйн'а	(Пч)	– скриня
т'ін'і	– танц'увати	(Пч)	
тін'ати	– танц'увати	(Да)	
т'іска	– теліч'ка	(Пх)	– корова
т'іт	– шіст'	(Пх)	– шість
т'іт'і	– т'ўтка	(Пх)	– тітка
т'іт'іг'	– а́уто	(Ви)	– автомашина
т'іт'ка	– сіт'ка	(Пх)	– сумка
тіто	– а́уто	(Да, Га, Кам)	– автомашина
т'ішка	– теліч'ка	(Ру)	– корова
т'ішко	– теліч'ко	(Да, То)	– корова
тбвік	– стóлик	(Ор)	
товіч'ка	– столічка	(В, Л)	– стільчик
тойіц'	– столиц	(Пх)	– стілець
тойіт'	– стойіт'	(Пх)	
тбйка	– мото́рка	(Онд)	– мотоцикл
т'укйкы	– цукрйкы	(Кам)	– цукерки
тоул	– стул	(То)	
тол'іка	– століч'ка	(То)	– стільчик
том	– ч'ом	(Ор)	– чому
тонечко	– слонеч'ко	(В, Л)	– сонечко
тон'кі	– тромпач'кы	(То)	– картопля

т'от'а	– т'ітка	(Ст)	– тітка
тр'ус'ко	– зайчик	(Да)	
т'ул'а	– кошул'а	(Ст, То)	– сорочка
т'укел	– ц'укер	(То)	
т'ун'а	– ч'ун'а	(Онд)	– свиня
т'упка	– ц'упка	(Кам)	– поцілунок
т'ут'ка	– к'урка	(Анд, Пх, Ф)	– курка
ту'фка	– т'ужка	(Пх)	– олівець
туш'	– трус'	(Онд)	– заєць
тыу	– стыл	(Кам)	– стіл
тый	– сыр	(Пх, Пч)	– сир
тыко	– стр'ико	(Пх)	– дядя
тына	– стр'ина	(Пх)	– тітка, жінка дяді
тырка	– мот'орка	(Ру)	– мотоцикл
тыч'і	– стрич'і	(Пх)	– стригти
ус'оч'ка	– гус'оч'ка	(Кам)	– гусочка
уде	– уже	(Кам)	– вже
уйо	– уйко	(Кр, Б, Ви, Га, Анд, Онд, Пх, То)	
ука	– рука	(Кам)	– рука
укавіч'кы	– рукавіч'кы	(Анд)	– рукавички
унйч'ка	– наушнійч'ка	(Кам)	– сережка
ус'ко	– вушко	(Пч)	– вушко
уско	– вухо	(Кр, Б, Ви)	
ут'ка	– х'устка	(Кам)	
ут'ка	– грушка	(Кам)	
ут'ко	– вушко	(Ст, Кам)	– вушко*
уц'ка	– р'уч'ка	(Стш)	– ручка
уц'ка	– грушка	(Пч)	– грушка
уч'ка	– р'уч'ка	(Анд, Ор)	– ручка
уч'ко	– оч'ко	(Ст)	– очко
уч'ечка	– р'уч'еч'ка	(Кам)	– ручечка
фаба	– ф'арба	(Кам)	
файба	– ф'арба	(Ор)	
фібу'я	– цибул'а	(Пч)	
фіуанга	– фіранга	(Ор)	– занавіски
фй'аска	– фл'ашка	(Кам)	– пляшка
фл'ака	– пл'ашка	(То)	– пляшка
хіб	– хліб	(Ор)	
х'ібо	– хліб	(Ви)	
х'опец'	– хл'опец'	(Кам)	
х'опот	– обход	(Пх)	– магазин
хр'у-хр'у	– пац'а	(Кам)	– порося
хт'ірак	– вт'ірак	(Кам)	– рушник
хуц'а	– хуст'ина	(Ви, Кр, Б)	
хуц'а	– с'укн'а	(Ор)	– спідниця

цеу́єсн'і	– ч'єр'єшн'і	(Ор, Кам)	
цейу́зка	– церу́зка	(Ор)	– олівець
цййабу́йа	– цибул'а	(Пх)	
ц'ібігей	– біцігел'	(Пх)	– велосипед
ц'іггел'	– біцігел'	(Кам)	– велосипед
ціл'а́ті	– цілува́ти	(Ру)	
ціклá	– байсігл'а	(То)	– велосипед
ціпа	– курка	(Ви, Кр, Б, Да, Пх, Пч)	
ц'ітон	– цітрон	(Кам)	– лимон
ціц'а	– ма́ч'ка	(Анд)	– кішка
ц'іц'а	– груди, соска	(Га, Да, Пх, Пч)	
ціцо́на	– цітро́на	(Ру)	– лимон
ц'о́нка	– ч'о́н'ка	(Ви)	– порося
цукей	– цукер	(Ор)	
ц'у́н'ка	– ч'у́н'ка	(Ви)	– порося, свиня
ц'окола́да	– шокола́д	(Ру)	
ц'у́ц'а	– цу́кер	(Кам)	
ц'уц'і́кы	– цукрйкы	(Ор)	– цукерки
ц'у́ц'о	– цукерник	(Пх, Ви, Га, Ру, Да, Ст, Кр, Б)	
ц'у́ч'о	– цу́крик	(Анд)	– цукерки
шай	– шал	(Ор)	– шарф
ша́па	– ша́пка	(То)	– шапка
шйшн'і	– ч'єр'єшн'і	(То)	– черешні
ш'і́ука	– сли́ука	(Ор)	– слива
шóйка	– фасóл'ка	(Да)	– квасоля
шукóйáда	– ч'укола́да	(Ор)	– шоколад
шy-шy	– поїзд	(Стш)	
ч'áпа	– ч'áпка	(Анд, Ви)	– шапка
ч'áпч'а	– ша́пка	(Да)	– шапка
ч'áч'а	– гáрне	(Га)	
ч'áч'а	– шyвна	(Пч)	– гáрна
ч'áч'а	– чистый	(Ст)	– чистий
ч'áч'áne	– крáсне	(Ор, Кам)	– гáрне
ч'áч'áный	– крáсный	(Пх)	– гáрний
ч'áч'о	– кві́тка	(Пх)	
ч'єч'áne	– гáрне	(Ви)	
ч'єч'є	– шyвне	(Анд)	– гáрне
ч'єшелéн'ки	– ч'єр'єшен'ки	(Пх)	– черешні
ч'і́мы	– ч'і́жмы	(Ру, Да, Га, Кр, Б)	– чоботи
ч'і́мкы	– ч'і́жимкы	(Пх)	– чоботи
ч'ир	– ч'ир	(То)	– суп
ч'і́тко	– швй́дко	(В, Л)	
ч'о́н'ка	– чо́н'ка	(Пх)	– свиня
ч'óро	– скóро	(Га)	– швй́дко
ч'у́ка	– с'у́кня	(Ор)	– спідниця

ч'ука	– ч'уколада	(Кам)	– шоколад
ч'укей	– цукер	(Онд)	
ч'ун'а	– свиня	(Ру, Ст)	
чун'ка	– свиня	(Да, Га)	
ч'упа	– ч'упати с'а	(Ст)	– митися
ч'упч'ати	– купати са	(Ру, Да)	– купатися
ч'ухы	– пунч'обы	(Кам)	– панчохи
ч'уч'о	– цуц'о	(Ви, Ор)	– цукерка
ыба	– рыба	(Анд, Кам)	
ыкно	– выкно	(Кам)	– вікно
ыч'ка	– жыч'ка	(Анд)	– ложка

Список скорочень:

Анд	– Андрийова	Ор	– Орябина
В. Л	– Великий Липник	Пх	– Пяхні
Ви	– Видрань	Пч	– Пчолине
Га	– Габура	Ру	– Руське
Да	– Дара	Ст	– Стация
До	– Доброслава	Стш	– Сташківці
Кам	– Камйонка	Стр	– Стриговець
Кр. Б	– Красний Брід	То	– Тополя
Онд	– Ондавка	Ф	– Фричка

Використана література

- Словник української мови. В 11-х т. «Наук. думка». К., 1959–1968.
 Б. Д. Грінченко. Словник української мови. В 4-х т. К., 1907–1909.
 Т. М. Возний. Процес формування системи фонем у дитячій мові. Мовознавство, 1971, 3, 63–68.
 N. O. Dzendzelivska. Slová detského lexikónu slovenských nářečí na území USSR. Naša reč. Й. О. Дзендзелівський. Конспект лекцій з курсу української діалектології, ч. 1. фонетика. Ужгород 1965.
 Slovník slovenského jazyka, I–VI d. Bratislava, SAV, 1959–1968.
 F. Buffa. Nářečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. SAV, B. 1953.

RESUMÉ

Zuzana Hanudeľová, Všeobecne používané slová ukrajinských nárečí východného Slovenska v detskom lexikone.

Autorka štúdie sa zaoberá skúmaním fonetickej a slovotvornej problematiky nárečových slov v detskom lexikone. Určuje najfrekventovanejšie hlásky a spoluhlásky v detskej reči a skupiny spoluhlások, príznačné pre detský lexikon.

Z hľadiska slovotvorného na pomenovanie predmetov dennej potreby vyčleňuje šesť druhov tvorenia detskej lexiky: aferézu, synkopu, metatézu, onomatopoju, reduplikáciu a onomatopoeické citoslovčia. Porovnáva ich s detskou lexikou, zafixovanou v ukrajínčine a slovenčine v ich spisovnom a nespisovnom tvare.

Doplnkom štúdie je slovník, ktorý pozostáva z 980 lexikálnych jednotiek, zapísaných z 18 obcí ukrajinských nárečí východného Slovenska.

РЕЗЮМЕ

Зузана Ганудель, Общеупотребительная лексика украинских говоров Восточной Словакии в детском лексиконе

Автор статьи занимается исследованием фонетической и словообразовательной проблематики говоровых слов в детском лексиконе. Определяет наиболее встречающиеся звуки и согласные в детском языке, а также группы согласных, которые характерны для детского лексикона.

Из словообразовательной точки зрения она определяет шесть видов образования детской лексики для названия предметов ежедневного пользования и явлений: афери́зу, синкопу, метатезу, онomatopoeию, редупликацию и звукоподражательные междометия. Сравнивает их с детской лексикой, зафиксированной в украинском и словацком языках в их литературной и нелитературной форме.

Дополнением статьи является словарь, который состоит из 980 лексических единиц, записанных в 18 селах Восточной Словакии, где разговаривают на украинских диалектах.

RESÜMEE

Zuzana Hanudeľová, Die allgemein gebräuchliche Lexik der ukrainischen Mundarten der Ostslowakei im Kinderwortschatz

Die Autorin des Artikels beschäftigt sich mit der Erforschung der phonetischen und wortbildenden Problematik der mundartlichen Wörter im Kinderwortschatz. Sie bestimmt die häufigsten Laute und Konsonanten in der Kindersprache, sowie die Gruppen der Konsonanten, die für den Kinderwortschatz charakteristisch sind.

Vom wortbildenden Standpunkt her bestimmt sie sechs Arten der Bildung der Kinderlexik für die Benennung der Gegenstände des täglichen Gebrauchs und Erscheinungen, und zwar die Apherese, die Synkope, die Metathese, die Onomatopödie, die Reduplikation und die onomatopoeische Interjektionen. Die Autorin vergleicht sie mit der Kinderlexik, die in der ukrainischen und slowakischen Sprache in ihrer schriftlichen und mundartlichen Form festgelegt worden ist.

Eine Ergänzung des Artikels ist das Wörterbuch, das aus 980 lexikalischen Einheiten besteht, die die Autorin in 18 Dörfern der Ostslowakei, wo ukrainische Mundarten gesprochen werden, gesammelt hat.

МОВОЗНАВСТВО

КОМЛОШКІВСЬКІ ОПОВІДІ

ЖУЖА ДІОСЕГІ – ГАБОР БАРНА, БУДАПЕШТ, УНР

Оточене горами село Комлошка колишнього Абауйського комітату – це одне з малочисленних українських (русинських) поселень на території сучасної Угорщини. За даними відомого угорського статиста **Елека Фенеша**, Комлошка є руське село, населення якого складається з 32 жителів римо-католицького віросповідання, 590 – греко-католицького, 5 реформаторів та 15 євреїв. Він згадує також його греко-католицьку парахіальну церкву і лазню.¹ Більшість топонімів, статистика та переписи населення минулого століття так само свідчать про його руське походження.² Тепер (1973 рік) в селі проживає 773 громадяни.³

На підставі назви поселення можна зробити висновок, що його засновниками, або його першими жителями, в середньовіччі були угорці, які поселилися біля підніжжя тої гори, на якій тоді стояв Шольмоський замок, зруйнований у першій половині XV-го століття.⁴ У 1404 році поселення, напевно, вже існувало. Від того часу аж до 1646 року про Комлошку жодних даних не маємо. Тоді це село належало до Речецького помістя, а від XVI-го століття було частиною помістя Ракоці. Спустошене походами і війнами, село протягом XVII – XVIII-го століть дозаселювалося.⁵ За даними перепису населення з 1646 року із 56 сімей слов'янськими можна вважати лише дев'ять.⁶ Заселення русинами (українцями), яке визначило пізніший характер Комлошки, могло здійснитися тільки після 1646 року.⁷

В питанні про національну привалежність сучасне населення відносить себе до словаків, рідше – до русинів. Про свою мову вони кажуть, що говорять **по-руськи**, рідше – **по-словацьки**,⁸ але можна почути й таку відповідь, що говорять **по-комлошківськи**. Більшість населення – це греко-католики, а через релігію, здебільшого під чужим впливом, поселення має сильно ендегамний характер.⁹

У праці досліджуються дві великі групи питань фольклорної спадщини: легенди-оповіді та легенди-вірування. За кількістю і важливістю легенди-вірування в Комлошці мають перевагу над легендами-оповідями.

1. Усі історичні оповіді прямо чи безпосередньо пов'язані із сусіднім **Пустоваром** та з легендами про **Ракоці** (куруців).¹⁰ Характерно, що оповіді, в яких говориться про походження поселення, відносяться до вище названих тематичних груп і й до сьогоднішнього дня добре зберігаються. Околицю Пустовара (гори, розташованої на південно-західній окраїні села) вважають місцем поселення перших жителів (І).¹¹ Із замком пов'язані перші оповіді, які зберігають пам'ять про поміщиків, як негативних персонажів. До них належить і Маргіт Чірке. Її постать живе й понині в оповідях Комлошки (3, 4, 5, 6, 7).

Вражає той факт, що в оповідях Комлошки та її околиць сучасне населення ще

зберігає пам'ять про Ференца Ракоці Другого. Цікавими є оповіді про руїни замку, про підземні ходи, які в народному уявленні поєднуються з князем. Це пояснюється і тим, що велика частина гірського Земплина була власністю роду Ракоці. Отже, з цієї точки зору, оповіді, які належать сюди, мають однотипну історичну основу. У комлошківських оповідях про Ракоці знаходять своє відображення почуття справедливості самого народу. Адже князь завжди допомагав бідності (8, 1, 6, 7).

Якщо в оповідях на історичну тему фігура Ракоці є однозначно позитивною, то згадувана вже постать Маргіт Чірке – негативна. Оповіді малюють Маргіт Чірке як поміщицю, що безжалісно визискує народ та знущується з людей. (5).

Для історичних оповідей Комлошки (хоча це й не є винятковою особливістю тільки місцевого матеріалу) характерним є і те, що різні історичні епохи в них змішуються, замість того, щоб кожна з них розглядалася окремо. Більш того, трапляється й таке, що в них міняється навіть історична послідовність. Так, наприклад, татарська і турецька навала та рух куруців у них не розрізняються в хронологічному порядку. Це наочно підтверджується таким фактом: згадувана в багатьох оповідях зла поміщиця Маргіт Чірке, як правило, виступає в епоху до Ракоці, але в окремих оповідях вона фігурує як дружина самого князя Ракоці (6).

У фольклорній спадщині сучасного населення Комлошки на історичні теми відсутні оповіді про короля Матяша, про визвольну війну угорців, не є присутньою в них і фігура Кошуга, хоча в багатьох навколишніх селах, незалежно від етнічної приналежності останніх, ці теми взагалі відомі.¹²

Мотиви історичних оповідей, поширених по всій країні, в оповідях Комлошки не представляють щось специфічне. Серед оповідей тематичної групи про князя Ракоці є, наприклад, оповідь про коня з підковами, прибитими йому кінцями наперед, на якому князь вік від тих, хто його переслідував, та оповіді про підземні ходи, які з'єднували замки. Ці мотиви повторюються також в оповідях із сусідніх поселень. Однак образність оповідей села Комлошки все ж таки заслуговує уваги. Під час їх передавання оповідачі прагнуть підтвердити їх правдивість, обов'язково пов'язують їх з конкретним місцем, називаючи при цьому руїни Пустовара. Той факт, що ці легенди продовжують існувати й до сьогодні, можна пояснити певною специфікою походження (перше місце поселення, сам процес заселення і ін.) та мовною відмінністю Комлошки.

Серед історичних оповідей села Комлошки детальнішого аналізу заслуговує вже декілька років тема про Маргіт Чірке. Маргіт Чірке – це не просто вигадана фігура, тому що така історична особа насправді існувала. За джерелами, вона фіксується в селі з 1385 року як його поміщиця. Неясно тільки одне: невже й наперекір неймовірній жорстокості і негативним рисам ця особа протягом такого тривалого часу могла без стороннього впливу залишатися провідною фігурою історичних оповідей, або, може, якісь новіші впливи (шкільні, релігійні, літературні) дещо змінили в її постаті? На це питання поки що не можемо дати позитивну відповідь, бо воно вимагає проведення глибшого дослідження.

Відносно вузька тематика народних оповідей Комлошки все-таки допомагає багато чого зрозуміти в історії поселення та житті колишніх його мешканців. Наприклад, досить виразно, особливо посередництвом постаті Маргіт Чірке, вирисовуються контури важкої підневільної праці людей. Крім цього у загальних рисах довідуємось також про географічне середовище та залежний від цього спосіб економічного життя села (ліси, вуглярі, лісоруби) (1, 2). Відображається також спосіб дерев'яного будівництва (1, 2, 3). В оповідях про відносно недавнє минуле говориться й про декотрі види занять, які своїм корінням сягають до глибокої давнини, зокрема такі, як прядіння, ткацтво та вічарство (2).

Слід підкреслити, що в дослідженні займаємося передусім оповідями на історичні теми, але не аналізуємо детально народних оповідей, які ширше висвітлюють історію жителів Комлошки.

2. У фольклорній спадщині села Комлошки народні вірування займають більше місця, ніж оповіді на історичні теми, на що ми вже вказували у вступі.

У народних віруваннях Комлошки перевага належить **оповідам про відьми** («босорки»). Щоб уникнути недорозуміння, говорячи про відьми, необхідно зазначити, що під відьмою тут розуміють живу істоту: жінку (рідше – мужчину), здатну перетілюватися і приносити людям шкоду. В широкому значенні слова під відьмою розуміється містична вередлива постать народних казок, дії яких помітно відрізняються від дій відьом із оповідей.

Отже, відьма у більшості випадків – жінка, рідше – мужчина. У цій місцевості це видно навіть із самої назви **«босорка»**. Це слово виникло як результат слов'янського скорочення угорської назви *boszorkány*, а формант *-ка* у ньому вказує на жіночий рід іменника *босорка*. Якщо говорять про відьму чоловічого роду, то для цього у розмовній мові вживають назву **«босор»**. У розмовній мові молодих жителів Комлошки більш поширеним є угорський варіант назви *boszorkány*.¹³

Оповіді про відьми живуть в селі Комлошці й понині. Найхарактернішим у діяльності відьом є псування та перетілення. У більшості оповідей ці два елементи діяльності відьом взаємопов'язані. Серед видів перетілення переважають форми слов'янського походження – *жаби* (16, 17, 18). У відьми є роги (12, 13), а до церкви може увійти лише тоді, якщо голову поверне набік. До речі, це характерне й для стародавніх угорських оповідей. Впізнати відьму можна тільки в її зв'язку з церквою, із священиком (пан'ц'о), або з його рясом (12, 13, 14). Шабаш відьом проходить на Токайській горі, куди вони прилітають повітрям. Найпоширенішою в селі оповіддю про відьми є та, в якій говориться про її перетілення в коня й про те, як її підкували (20, 21, 22). У багатьох оповідах розповідається про захисні засоби від шкідництва відьом (15, 20–24).

Поряд з відьмами існують також інші постаті, яким приписується надприродна сила. Зокрема в повір'ях часто виступають **людина в капелюсі** (*ľlovek v kolpaku*) і **дяк** (*ďiak*). Комлошський дяк, на відміну від чорнокнижника (*černokňazník*), це постать передусім пасивна, яка своєю появою лише лякає. Властивості чорнокнижника, за комлошківським віруванням, втілено у постаті **людина в капелюсі**, яка викликає вихор, запоринює бурю, з корінням вириває дерева тощо.

Інших постатей, наділених надприродними силами, комлошківський фольклор не наводить. Йому невідомі коньок-горбунок, різні вчені особи (пастух, візник і т. п.). Всупереч тому, що культ смерті ще й понині живе в народі, у комлошківському фольклорі тип постаті, яка зустрічається з померлими громадянами, тут побутує спорадично і не має типові ознаки місцевого фольклору. Це нетипове існування цієї постаті в комлошківському фольклорі зумовлене, здається, тим, що в недалекому Путноку справді живе і «розгортає діяльність» жінка, яка користується славою людини, котрій, ніби, дано бачити людей з того світу. Путнок – це колишнє село Гемерської жупи, сьогодні – селище міського типу Боршодсько-Абайсько-Земплинської жупи. Територія «діяльності» цієї жінки вже поширилася на кількатори кілометрів від Путнока, де її відвідують не тільки жителі Великої угорської рівнини, але й мешканці Південної Словаччини.

У комлошківському фольклорі, однак, значне місце посідає глибоко закорінене вірування в духів. У кількох легендах зустрічається **велика постать** (*vclik obgaz*), яка може спутати цілу череду худоби. Її називають також **звонтиком**. Назва походить від **звон**

+ суфікс -tik. Наведена постать, нині в зображуваних подіях вже не пов'язується з гармидером, але раніше, мабуть, було інакше.

Коли культ померлих в Комлошці набув значного поширення, перекази про мертвих і про душі померлих тут почали пов'язуватися передусім із самогубцями. Насамперед йдеться про багатючий фольклор, в якому виступає мамула (mamula) та піп під час відправи богослужби. Мається на увазі типовий слов'янський матеріал, який має місце як в українському, так і в словацькому, або болгарському фольклорі. Етимологію слова мамула не розкрито. Вона не впливає ані із зображуваних подій. У фольклорі мамула виступає як невидима істота, яка збиває людей з дороги одним своїм голосом. З культом померлих частково пов'язані перекази й про духів (straško). В понятті «страшко» рід невизначено, а тому, напевно, «страшками» можуть бути жінки й чоловіки. Духи найчастіше виступають у переатіленому вигляді як тварини: заць (zajac), кішка (maška), дика свиня (kaban), бугай (bujak), гуска (hus), або білий собака (pes). Їхня поява пов'язана з пророкуванням смерті, але тварина може також безпосередньо представляти дух померлого. Поява духів має пасивний характер, але віра в духів донині лобує в народі. В усякому разі наявність змішування під виглядом тварини духа і відьми свідчить про двоїтість цього образу у фольклорі. Йдеться про контамінацію уявності.

Уваги заслуговує і той факт, що в комлошківських переказах зовсім обминається суспільна тематика. В них не зустрічаємо конька-горбунка, немає тут казкових мотивів про пастухів, візників чи чорнокнижників, бракують теж блудливі вогні, вовкулаки тощо. В Комлошці немає ані легенд про скарби. Але є, правда, історичні перекази.

Серед повір'їв Комлошки знаходимо також наділену надприродною силою постать **нори** (noga) – істоти, яка висмоктує дитячі груди (noga sorj = noga szorja). Але це вірування не виявляє ознаки усталеної традиції, бо є дуже неясне.

3. Специфічність форми переказів Комлошки. Перекази Комлошки характеризуються стислістю і простотою стилю. Ті з них, які містять в собі елементи казок, більш складні. Переказ, в порівнянні з казкою, не має завдання розважати, але має явно повчальну тенденцію.

Характерним для оповідей, а взагалі для комлошківського стилю, є драматичний спосіб викладу, діалог. Завдяки цьому оповідь викликає переживання і збільшує вплив на слухача.

Добрий оповідач в ході оповіді заново переживає пригоду: він жестикулює, міняє інтонацію і взагалі прагне зробити діалог емоціональним. Якщо помічає, що слухачі не зовсім розуміють подію, то навіть демонструє, драматизує те, про що розповідає.¹⁴

Оповіді не мають таких вступних і заключних формул, як казки. Дуже часто подія розпочинається точним визначенням часу і місця, наприклад «Сталося це точно 1928-го року, коли народився мій старший двоюрідний брат, а у дяді Івана народилася дочка. Ми поверталися додому з вигону, десь так під вечір, і тут, на кінці села, де череда спускається вниз, а був там такий державний ліс, а від нижнього краю такий собі негустий лісок, де ріс терен і була лука...»

Часте повторення чисел три, сім і дванадцять свідчить про перейняття казкових елементів. Наприклад, «Давно колись дванадцять жінок жали пшеницю, а хтось їм сказав, що не вірять у відьми...»

Подію, яка знаходиться на грані переказу і казки, зустрічаємо також серед комлошківських оповідей.¹⁵

4. Персонажі оповідей. Персонажі оповідей – це загалом прості люди, селяни, яких кожен знає, якщо не прямо, то з чуток. Оповідачі прагнуть також точно назвати

ім'я. Навколо Колемана Юри виникло більше оповідей, але ж він не єдиний, хто являється героєм кількох подій. Ця конкретизація надприродного забезпечує правдивість навіть тоді, коли світ вірування знаходиться уже в занепаді. Серед героїв, яким властива надприродна сила, чоловіки ученіші. Жінки у більшості випадків – це недоброчилові відьми, які шкодять людям, тваринам, відбирають коровам молоко. При зіткненні, чи не без винятку, чоловіки виходять переможцями. Це підкреслює реальну правдивість переказів і відображає патріархальну структуру сім'ї у минулому, коли жінки могли грати тільки другорядну роль.

5. Мова переказів. Село розмовляє руською мовою, незважаючи на те, що всі знають по-угорськи. Старші угорською мовою розмовляють неохоче. Під час запису це було для мене проблемою, тому що добрі казкарі розповідають не по-угорськи, а по-руськи, а тільки на моє прохання розповідали по-угорськи декілька подій. Перекази вони називають **подією** або **випадком**, термін переказ ім невідомий.

Часто в угорському тексті зустрічаємо також слов'янський зворот. Артиклів вживають не так часто, як угорська літературна мова. При кількох підметах присудок ставлять у множині. В угорському тексті зустрічаються порушення у порядку слів. Це слов'янські риси. Назви місцевостей оповідачі дають поперемінно то по-руськи, то по-угорськи. Якщо під час оповіді разом знаходиться більше русинів, то часто трапляється, що вони переходять на руську мову, а якщо оповідач уже закінчив оповідь, то спільно перекладають її на угорську мову. Часто оповідач просить допомогу лише при окремому вислові. Ці мовні зміни збіднюють перекази не тільки у мовному відношенні, але й стилістичному та змістовному, що особливо відчувається в угорських варіантах.

6. Оповідачі і оповідачки. У матеріалі переказів двох статей виявляється значна різниця. Чітко відрізняються дві психології. Віддзеркалюється також економічний розподіл праці. Жінки найчастіше розповідають про чаклування корів та про запобігання проти нього, про духів, які з'являються біля прядильниць. На цьому ґрунті відчувається також більш прив'язаний спосіб життя жінок, їх щільніший зв'язок з домом, з сім'єю. Перекази чоловіків стосуються здебільшого літаючих коней, гавкаючих собак, яких вони бачили під час подорожей. Як жінки, так і чоловіки вдячно розповідають про випадки, які описують історичні події та мамули.

Значну різницю виявляємо також у манері викладу серед чоловіків і жінок. Жінки викладають повніше, але з частими перервами, коли ж для викладу чоловіків характерними є компактність і напруженіша манера. Обидві статі вдячно драматизують оповіді.

Існує також різниця між оповідачами чоловічого та жіночого роду у володінні мовою. Як і всякий звичай, так і мову, жінки зберігають краще. Вони рідко виходять із села, тому часто не відчувають потреби в угорській мові, тоді як чоловіки, якщо залишають село, змушені розмовляти більше угорською мовою, ніж рідною.

7. Нагоди для увіковічення оповідей. Переважна частина оповідей поширюється усно. Люди часто розповідають навіть під час розмови одну-дві оповіді, можливо, як приклад для повчання. Дівчата ще й тепер в часі масниць ходять прясти, хоч у Комлощі вже не прядуть, однак подекуди встановлюють кросна, а пряжу купують готову. Під час прядіння, крім грушових ігор, охоче розважаються переказами про відьми. Молодь з радістю приймає між себе літніх жінок, бо ті знають більше казок і цікавих оповідей. Іншою нагодою для увіковічення переказів є скубання пір'я. Здебільшого літні жінки скубають пір'я у того, хто їх запросить. За це господиня частує їх вечерєю і вином, а коли є потреба, то й сама йде допомагати. Часто засиджуються гуртом і до півночі, а тоді вистачає часу на розмови та на казки.

Велику роль у поширенні оповідей та казок відіграють окремі казкарі.¹ У житті села важливе місце відводиться корчмі, куди заходять як жінки, так і чоловіки, де розмовляють і обмінюються новинами. У неділю після обіду сідають перед воротами, щоб

поговорити, пригадати старі часи й події. Частина оповідей, або розповідей може поширюватись та увіковічуватись й на таких спонтанних зібраннях. Заслугує уваги те, що широке коло історичних традицій на відміну від повір'їв (Пустовар, Чірке і т. д.) є дуже живучими й серед сучасних дітей.

ДОДАТОК

1. «Давно Паріафалма знаходилась по той бік Пустовара. Тут жили вуглярі, спочатку в колибах, а потім побудували дерев'яні хати, і сюди перемістилося село. Давно тут панували куруци, у яких було лише по одному оку».

(Ференца Коритаря жінка, 73-річна)

2. «Спочатку . . . сюди прийшли вівчарі, потім ткачі, бо й тепер тут багато ткацьких верстатів. Тут всюди росли дерева, які потім вирубали, побудували хати, обмазали їх і так жили».

(Петра Мацканича жінка, 33-річна)

3. «Чірке Марча поселилася по той бік Пустовара. Тут ще був великий ліс, сюди переселилися лісоруби, бо тут була вода. Коли переселилися сюди, були тут лише дерев'яні хати. Давно колись була не Комлошка, але Гомлошка. Це й на таблиці села було так написано».

(Кіш Адраш, 75-річний)

4. «Давно тут жили лише куруци і татари, а одного разу сюди прийшла Чірке Маргіт, і від неї пішло село. Село на сто років старше від Шарошпатака. Давно тут добували золото, а називалося воно Араньош Комлошка».

(Ференца Коритаря жінка, 73-річна)

5. «Фортецю Пуста побудувала Чірке Маргіт. Не Чірке Маргіт, а люди, бо люди робили на неї. Випно наказувала приносити із Скалки. Та великою негідницею була ця Чірке Маргіт. Не дивно, що її прозвали Чірке Маргітою».

(Петра Мацканича жінка, 33-річна)

6. «Чірке Маргіт була дружиною Ракоція. На Пустоварі був палац, там не було води, і вона ходила купатися до кринички (до Колоб'янки). Її чоловік замовив для неї черевики, але вони не підходили на її ногу. Коли вона купалася, слуга підстеріг її і помітив, що в неї качає нога. Після цього вже виготовили для неї черевики, але слугу стратили, бо він виявив, яка в неї нога».

(Петра Мацканича жінка, 33-річна)

7. «Під замком Пуста є колодязь, і передають, що він належить Чірке Маргіт. Там є добра вода. Чірке Маргіт мешкала в замку з Ракоцієм. Існує підземна дорога до Шарошпатака. Одного разу Ракоці рятувався і наказав прибити підкови коневі навпаки, щоб його не спіймали».

(Міклоша Пугняка жінка, 39-річна)

8. «Біля дороги були засіяні землі, і коли йшов Ракоці, вже той Ракоці Ференц, і бачив, що хтось бідніший, то тому давав гроші. Йшов сам, кінь його був підкований навпаки, у зв'язку з чим його не могли спіймати».

(Міклоша Пугняка жінка, 39-річна)

9. «Відьми вчилися там, де перехрещувалися дві дороги. Прийшли туди і ті, яких хотіли зробити відьмами. Посвяченою крейдою накреслили навколо себе круг, а потім пускали вогняні колеса, змії і жаб. Котра не налякала, ставалася відьмою. Знайшлася і така, що не злякалася».

(Варга Янош, 51-річний)

10. «Матисові бачили через вікно, як відьми укладали коноплі в купи на перехресті, а потім навколо них танцювали Посередині горіла лампа».

(Фегер Розалія, 29-річна)

11. «Дяді Андрашові йшли додому десь коло півночі, коли крали дрова. Відьми їх зупинили і танцювали навколо них, але не впізнали їх. Вранці, коли дядя Андраш проходив біля того місця, то знайшов спідницю і впізнав, чия вона».

(Фегер Розалія, 29-річна)

12. «Котра є відьмою, це знає лише священник. Один дзвонар надів кашне (епітрахель) священника ще до того, як священник увійшов до церкви. Тоді дзвонар закричав, що Дудашова має найбільший ріг. Після цього відьми хотіли його побити, але він насипав перед ними свяченої солі, і це допомогло».

(Міклоша Гатінгера жінка, 45-річна)

13. «Відьму побачить той, хто одягне пов'язку священника. Котра має ріг, та є відьмою».

(Межибрицькі Еміль, 40-річний)

14. «Батько Анни був дзвонарем, і коли дзвонив, завжди хтось його смикав, а тому й одягнув пояс і кашне (епітрахель) священника та впізнав відьми. Йшов додому, а йому казали, що його вб'ють, якщо засвідчить, хто вони такі».

(Фегер Розалія, 29-річна)

15. «Мій тесть пішов жати. Після обіду з іншими ліг спати. Відпочивали під копою. Коли це пробудився від того, що хтось на ньому лежить. Це була відьма, а він її впізнав. Відьма промовила до нього: «Так ти, Ферку, не спиш? Не говори, хто я, бо тоді тобі кінець.» І не сказав, аж поки жінка не померла».

(Ференца Кіша жінка, 63-річна)

16. «Стара Пасторка була відьмою. Одного разу її сусід зайшов до стайні і побачив, що туди лізе велика жаба. Наступного дня стару Пасторку бачили з перев'язаною ногою, а зі стайні викинули велику жабу, проколену вилами».

(Петра Фекете жінка, 35-річна)

17. «Розповідали, що відьми сідують на граблі і літають на Токайку».

(Фегер Давид, 83-річний)

18. «Відьми пішли на гору Токай гостювати. На кого сердилися, того перетворили в коня, осіддали його і на ньому возилися. Той, кого осіддали, усе знав і пам'ятав, але не смів нічого сказати».

(Ференца Коритаря жінка, 73-річна)

19. «Тут була одна жінка, і хотіла вона накинути віжки на чоловіка, але він це зрозумів, витяг із штанив гачник і накинув його на жінку. Вона благала його, щоб не робив із неї посміховисько».

(Ференца Семана жінка, 73-річна)

20. «Був тут один угорський майстер, а в нього були три учні. Вдень працювали разом, а вночі спали. Одного з учнів господиня укладала спати завжди на край ліжка, а вночі на нього завжди кидала віжки. Він ставав конем, і жінка щоночі його осідлювала. Цей хлопець дуже змарнів, а інші хлопці в той час поправлялися, коча й харчувалися одинаково. Хлопця завжди запитували, чому він такий худий, але він не смів видати жінку, бо вона б його вбила. Аж, нарешті, друзі цього хлопця підстерegli його і про все потім сказали своєму господареві. Він порадив їм таке: коли дружина буде намагатися кинути на хлопця віжки, нехай схоплять їх і накинуть на жінку. Тоді вона стане конем. Так і сталося. Змарнілий хлопець уночі сів на жінку, а вранці забрали її до кузні і підкували, а після того відпустили. Уранці господар дивувався, що дружина не кличе їх снідати і зайшов до її кімнати. Там плакала і нарікала дружина, що в неї все болить. Господар підняв перину і побачив, що руки й ноги у жінки підковані, і тут же відразу й вбив її».

(Петра Мацканича жінка, 33-річна)

21. «Коли я був молодим у нас була дійна корова. Я спав на горищі, але прокинувся, бо в стайні стривожилася худоба. Тричі заходив подивитися, що там сталося».

але нічого не помітив. Коли я зайшов втретє, одна жінка вийшла із стайні, а на голові в неї була її спідниця. Я пішов за нею, але коли вона вийшла за ворота, то відразу ж зникла». (Кіш Андраш, 75-річний)

22. «Одного разу дванадцять жінок серпами жали пшеницю. Якийсь чоловік сказав їм, що він не вірить у відьом, бо вони є на горищі. Якщо він дасть корові їсти, то вона дасть їсти і йому. Уночі спали у сараї, але відьма все ж таки зайшла до стайні і там усе поперекидала. Увечері корову прив'язали до ясел, але вранці вона була відв'язана, а перед нею був встановлений кіл, до якого вона була прив'язана, і до неї не можна було навіть підійти, бо біла рогами і кусала».

(Міклоша Гатінгера жінка, 45-річна)

23. «Коли ми пасли худобу біля Попового колодязя (Поповим він називався тому, що в ньому втопився один піп), туди вночі приходили якісь люди в капелюхах. Худоба зупинялася і не хотіла йти далі. Коли ті люди зникали, то й худоба йшла далі. Ми самі не бачили нічого».

(Варга Янош, 51-річний)

24. «Мій тесть вигнав на ніч пастися воли. Коли ліг спати, до нього підійшов чоловік в полотняних штанах, широкій сорочці і з великим капелюхом на голові. На плечі тримав косу. Мій тесть так перелякався, що заховав голову. Після цього настала буря. Вранці його шукали родичі, а він лише тоді висунув голову, а віл утік».

(Ференца Кіша жінка, 63-річна)

25. «Дід Міклоша Матіса розповідав, що під замком були луки і він ходив туди косити. Одного разу перед заходом сонця з'явився йому чоловік в капелюсі і привітався. Дід дивився, дивився, а потім надійшла сильна буря і чоловік зник. Дід дуже злякався. Той чоловік йому з'явився ще одного разу».

(Варга Янош, 51-річний)

26. «Одного разу тут, недалеко від нас, одночасно відбувалися два весілля. Я повертався додому сам і потрапив у ярок. Там була товста верба, а в ній – велике дупло. Коли я до неї підійшов, з дупла вискочив студент. На ньому була червона шапка і штани. Я вибіг на дорогу і кидав камінням, але вже не бачив нікого. Раніше на цьому місці перекинувся віз і вбив чоловіка».

(Варга Янош, 51-річний)

27. «Це було на скалці. Мій двоюрідний брат доглядав худобу. Він підійшов до ущелини і заглянув туди. Там був один студент. Був одягнений у зелені штани і на голові мав червону шапку. Мій брат ішов назад і бив цього студента, потім утік додому, залишивши там усе. Батько пішов по худобу, але вже не бачив там нікого».

(Варга Янош, 51-річний)

28. «Трапився зі мною ще інший випадок. Тоді вже і я доглядав худобу! З пасовиська ми поверталися додому ввечері. Тут, на кінці села, де череда спускається вниз. Тут попи мали урбаріальний ліс, нижня частина якого була рідкою. Ліс і луки були деренуватими. Коли наближався вечір, ми спробували пустити худобу до того лісу. Вдень не можна було, бо його доглядали лісники. Але ввечері, коли вже й череда, і всі пішли додому, тоді ми туди пустили худобу. Але навколо лісу з усіх боків були ділянки землі, які належали господарям, отже, через них не можна було переганяти худобу. Кілька разів доводилося вертатись назад. Куди заходили, звідти й виходили. Стояла прегарна місячна ніч, і раптом, худоба, наче її електричним струмом ударило, зупинилася, мукаючи. Та й сам добре бачу: висока постать, біла, немов у простині, стоїть переді мною. Худоба надзвичайно боїться і женеться не вперед, але назад. Потім раптом, немовби, щось засвистіло так, що аж ліс зашумів, та зникло. І тільки тоді наша худоба пішла далі. Я не знаю, що це могло бути, чи якийсь дух, або якесь страховисько».

(Варга Янош, 51-річний)

29. «Це сталося з моїм дідусем. Вигнав воли і раптом перед ним з'явилася велика постать. Воли зупинилися. Коли постать відійшла, воли рушили і так бігли, мов коні».

(Петра Мацканича жінка, 33-річна)

30. «Це сталося в мої дитячі роки. Я йшов додому. Там був рідкий церковний ліс. Якщо бикам був уже один рік, ми пускали їх там пастися. Одного місячного вечора віл пасся, але раптом з'явилася велика біла постать висотою близько двадцяти метрів, і віл перестав пастися, лише видивлявся. Потім щось заверещало і постать зникла. Ми не злякалися, бо нас було багато. Усі п'ятеро ми це бачили».

(Варга Янош, 51-річний)

31. «Є неспокійні душі. Це ті, котрі не змогли попроситися зі своєю сім'єю і так померли, або ті, котрих не поклади до могили, чи до труни, коли їх хоронили. Така душа доти ходить, поки їй не дадуть належне. Про такі душі звикли казати так:

– Кожна добра душа бога хвалить, а ти чому не хвалиш? Тоді ця душа промовить і скаже, чому вона не може заспокоїтися. Якщо так поступлять і дана людина піде, зустрінеться з такою, котра дасть їй належне, то після цього душа вже більше не буде ходити».

(Яноша Гарасина жінка, 74-річна)

32. «Мати моєї тещі пішла до лісу по дрова. А у лісі постійно викрикувала мамуля: 'Мамо, мамо!' Мати думала, що то її дочка кличе і відзивалася дочці: 'Йди сюди, я тут!' Але та продовжувала кричати далі: 'Ідіть, прошу, сюди!' Мати йшла, йшла і заблудилася. Одяг у неї повністю порвався, поки аж над ранок повернулася додому».

(Фегер Розалія, 29-річна)

33. «Одна жінка в дитячі роки пішла до Смердючого джерела, де якийсь чоловік повісився. Туди її цей чоловік завів (Дюрі Колемаш). Три або чотири дні її шукали. Дюрі Колемаш кликав жінку по імені».

(Фегер Давид, 83-річний)

34. «Мій батько повертався додому з Герцегового колодязя трохи напідпитку, а біля лук Кошеніки хтось закричав: 'Сюди, сюди йди, Йовжі! Друже шваг্রে!' Коли він підійшов до долини, зрозумів, що це могло бути, але не пішов за голосом, а тільки дома сварився з дружиною, чому кричала і не чекала його. Він гадав, що це була вона».

(Міклоша Гапінгера жінка, 45-річна)

35. «За Скалою жив якийсь шибеник Дюрі Колемаш. Якщо хтось туди йшов, він заманював його у рівчак, і той не міг звідти вийти. Якщо йшли двоє або троє, то не чинив нічого, бо боявся».

(Міклоша Гапінгера жінка, 45-річна)

36. «Мертві душі з'являються у вигляді собаки, кішки, зайця. Я поверталася з прядок, хотілось спати і тому пішла раніше додому. По дорозі побачила, що переді мною дорогу перебіг заєць, але насправді зайця й поблизу не було».

(Фекете Розалія, 29-річна)

ПРИМІТКИ

Цей нарис написано на підставі праці Жужи Діосегі „Комлошківські оповіді” та її матеріалів в рамках досліджень Земплину кафедрою етнографії Університету ім. Лайоша Кошута. Дослідження Комлошка підтримувала також Угорська Академія Наук. Вступну частину нарису, коментарі до його окремих частин, які стосуються історичних переказів, написав Габор Барна. Аналіз вірувань цілком і повністю належить Жужи Діосегі. У нарисі у великій мірі взято до уваги і вказівки люб'язного Імре Ференці, за які йому тут висловлюємо щире подяку.

¹ Fénjes, E., 1837, стор. 45.

² Порівняй: Poládi-Kovács, A., стор. 327–367.

³ Словник географічних назв Угорщини, Будапешт, стор. 470–471.

⁴ Назву села в різних джерелах знаходимо в таких варіантах: 1395 – Komló; 1404 – Komlostelek; 1646 – Komlós alias Szent Annaasszony foloa; 1773 – Komlóska. Балецький, Е., 1956, стор. 353. Усі наведені вище варіанти походять від угорського слова komló „хміль”, подібно до інших назв поселень, наприклад: Komló, Komlód, Komlós і т. д. Балецький, Е., 1956, стор. 353–354.

⁵ Балецький, Е., 1956, стор. 360 і далі.

⁶ Балецький, Е., 1956, стор. 359.

⁷ Фахову літературу про давнішу історію села та його околиць в узагальненому вигляді дивись: Балецький, Е., 1956, стор. 353–363.

⁸ Цьому, напевно, сприяло і те, що до 1978 року в школі викладали й словацькою мовою. А до кінця минулого століття паралельно з угорською мовою навчання велося й на українській мові.

⁹ Релігія і мова запричинили і те, що шлюбні зв'язки поєднували їх передусім з Мовдворощкою та Вегардовом.

¹⁰ Замість того, щоб цитувати іншу літературу, детальніше дивись: Ferenczi, I., 1960, стор. 389–436. Найновіший всеохоплюючий суцільний аналіз цього кола питань знаходимо в резюме Т. Деметера та В. Войгта (Dömötör, T., 1978, стор. 175–187; Voigh, V., 1978, стор. 131–174), хоча найгрунтовнішим по цей день залишається дослідження І. Ференці (дивись: Ferenczi, I., 1966, стор. 49–73).

¹¹ Наведені в дужках тут і далі в тексті арабські цифри вказують на джерела, наведені в додатку нашого нарису.

¹² Дивись: Dobos, I., 1971, стор. 66. (Тут Ж. Сендрей поряд з викладом своїх думок посилається на одну із своїх праць: Szendrey, Zs., Народні перекази Земплинського комітату. Zempléni Ujság. VII. evf, 1925). Dobos, I., 1971, стор. 96 і далі. Balassa, I., 1963, стор. 48.

¹³ Дивись: Балецький, Е., 1958, стор. 44.

¹⁴ Такими особливостями викладу відзначався один блискучий кореспондент: Янош Варга.

¹⁵ Дивись: Dégh, I., 1957, стор. 317.

¹⁶ Типовий випадок мовного бар'єру виявляємо у жінки Яноша Варги, яка завжди розмовляє по-руськи, тоді як по-угорськи тільки за допомогою свого чоловіка зуміла розповісти деякі пригоди.

¹⁷ З-поміж них треба згадати нічного сторожа Давида Фегера, який на багатолюдних зборах часто виступав передусім по-руськи.

ЛІТЕРАТУРА

- Balassa, I., Karcsei mondák, Budapest, 1963.
Балецький, Е., О языковой принадлежности и заселении села Комлошка. *Studia Slavica*, 1956, zv. II, fasc. 1–4, 345–364. 1.
Балецький, Е., Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica*, 1958, zv. IV, fasc. 1–2, 23–46. 1.
Dégh, L., Adalékok a „hálás halott” mesei és mondái formálódásához. *Ethnographia*, LXVIII, (1957), 307–318. 1.
Dobos, I., Tarcsl története a szóhagyományban, Budapest, 1971.
Dömötör, T., Rákóczi Ferenc a magyar népmondákban. In *Rákóczi tanulmányok*. Szerk. Sinkovics, I., Gyenis, V., Budapest, 1978, 175–185. 1.
Fényes, E., Magyar országnak a'hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben, III, kötet, Pesten, 1837.
Ferenczi, I., Rákóczi alakja az abauj-zempléni néphagyományban. *Ethnographia*, LXXI. (1960), 389–436. 1.

- Ferenczi, I., Történelem, szájhagyomány, mondahagyomány, *Etnographia*, LXXVII, (1966), 49–73. 1.
- Paládi-Kovács, A., Ukrán szórványok a 18–19. században – mai Magyarország északi részén. *Népi kultúra – népi társadalom* VII, 1973, 327–367. 1.
- Voigt, V., Rákóczi kora és a magyar népköltészet. In: *Rákóczi tanulmányok . . .* Budapest, 1978, 131–174. 1.

RESUMÉ

Zsuzsa Dioszegi – Gábor Barna, Komloškovské poviedky

Autori práce sa zapodievajú bádanim dvoch skupín otázok folklórneho dedičstva rusinskej obce Komloška: legendami-poviedkami a legendami-poverami. Tieto folklórne legendy obce Komloška (nachádza sa na území súčasnej MLR) medzi obyvateľstvom žijú dodnes. V nich sa rozpráva o kniežatu Rákocim a zlej statkárke Margit Čirke. Sú historického zamerania a vyznačujú sa svojou autentickosťou.

Legendy-povery, ktoré sú početnejšie, svojimi folklórnymi hodnotami presahujú legendy-poviedky. V nich sa rozpráva o zlých čarodejnicach ako živých bytostiach a o poverách v existenciu duchov.

Charakteristickou črtou pre tento folklórny žáner je prostý štýl rozprávania, jeho stručnosť, úvodné a záverečné poučky. Poviedky sú písané rusinsky. Čitateľ sa v nich dozvie o patriarchálnej štruktúre rodiny v minulosti, o dejinách osídlenia a živote obyvateľov obce Komloška.

Vyprávači-muži v poviedkach rozprávajú na historické témy, ženy – o rôznych poverách, ktoré sú spojené s bosoráčením.

РЕЗЮМЕ

Жуца Диосеги – Габор Барна, Комлошковские повествования

Авторы работы занимаются исследованием двух групп фольклорного наследия русинской деревни Комлошка: легенд-рассказов и легенд-суеверий. Эти фольклорные легенды Комлошки (она находится на территории сегодняшней ВНР) бытуют среди населения до сих пор. В них повествуется о князе Ракоци и злой помещице Маргит Чирке. Они имеют исторические корни и отличаются своей аутентичностью.

Легенды-суеверия, которые здесь преобладают, своей фольклорной ценностью превышают легенды-рассказы. В них речь идет о злых чародейках, как живых существах, и о верованиях в существование духов.

Характерной чертой этого фольклорного жанра является простой стиль повествования, его краткость, вступительные и заключительные положения. Читатель узнает из них о патриархальной структуре семьи в прошлом, об истории заселения и жизни населения Комлошки.

Рассказчики-мужчины повествуют в легендах на исторические темы, женщины – о различных суевериях, которые связанные с колдовством.

RESÜMEE

Zsuzsa Dioszegi – Gábor Barna, Erzählungen von Komloška

Die Autoren der Arbeit erforschen zwei Fragenkomplexe des folkloristischen Erbes vom russinischen Dorf Komloška, und zwar Legenden-Erzählungen und Legenden-Aberglauben. Diese folkloristischen Legenden von Komloška (es befindet sich auf dem Territorium der heutigen UVR) existieren unter der Bevölkerung bis jetzt. Darin wird vom Fürsten Rákoczi und von der bösen Gutsbesitzerin Margit Csirke erzählt. Sie haben historische Wurzeln und unterscheiden sich durch ihre Authentizität.

Die Legenden-Aberglauben, die überwiegen, übertreffen mit ihrem folkloristischen Wert die Legenden-Erzählungen. In ihnen ist die Rede von bösen Zauberinnen, als lebendigen Wesen, und vom Glauben an die Existenz der Geister.

Ein charakteristischer Zug dieses folkloristischen Genres ist ein einfacher Erzählungsstil, seine Gedrängtheit, einleitende, und abschließende Leitsätze. Der Leser erfährt aus ihnen von der patriarchalischen Struktur der Familie in der Vergangenheit, der Geschichte der Ansiedelung und dem Leben der Bevölkerung von Komloška.

Die Erzähler-Männer beschäftigen sich in Legenden mit historischen Themen und die Frauen mit verschiedenen Aberglauben, die mit der Zauberei verbunden sind.

Диалектные записи из Комлошки*

Э. БАЛЕЦКИЙ

О происхождении села

Jak sa valal začal

1. *Ta ja jem čul od staroz, že tu byly žisy. Ta valal ša tak začal, že pryšly tu zos Slovakiši. Ponapracjaly sy tu kolyby, a potom tu zostaly, bo byly bars zudobny.*

Записано у Дани Киша, 27 лет, 8 августа 1951 г.

2. *Povidažut, že to tu pryšly z Galiciji, z Lendeloz. Bo tu tak ne bešidužut, lem u Komlouški. Keď jem z vozom bul do Banskoho, ta to tam tag bešidužut jak u nas, u našim valaži.*

Tu na Pustim Hrađi Rakocsi zbudoval jeden velyki zamok. Dajno tu byly take mena: Kuruc, Labanc. Teraz už ne je.

Записано у Андраша (Киша старшего), 56 лет, 24 августа 1952 г.

3. *Ja nje znam jak ša valal začal. Slovacy povidažut, že to selo, a ne valal. Povidažut, že tu bula jakaš Čirke Margit. Ta to iški za tix časim ša valal začal. Ale to bilo barz dajno, bo naš valal skorež začati bul jak Horvaty. Ta tedy može lem jakyž žyvane ša tu stahly.*

Записано у Михая Варги, 48 лет, 29 июля 1954 г.

4. *Nje znam jak ša valal začal, bo to bilo barz dajno. D'ido povidały, že naša žyža tofo bula četverta žyža u valaži. Tedy bula spravena, keď iški pyla ne bula. D'ido povidały, že tu byly take kuruce. Ta sy postynaly dreva, ta ponapracjaly sy žyžu u žisox. Bo tu byly žisy.*

Записано у Анны Рац, 50 лет, 2 июля 1954 г.

О разных событиях, случившихся в селе

Tatary

1. *Toto ja od svojoho dida čul. D'ido mi povidały. Preč tym dajnišče tu pres Komlouš — prez valal yšly take žude, kto jix tataramy zvaly. A to šu jix žude božaly, žeby jix ne pozaberaly, ta žude ša kryly, bo čuly, že toly tatary i žudin zabývajú. A jak čarap prešla prez valal, ta išfik trome zostaly zo zatku, bo jeden xromi*

* См. также о происхождении и заселении Комлошки см. Э. Балецкий, О языковой принадлежности села Комлошка в Венгрии: *Studia Slavica* 2 (1956) 345—361.

bul, noha ho bojala. Ale jeden clovek na kincu valala, što ba Šubaj zval, ta na dvori bul, kedy toty trome yšly sy za čapašom, a ba joho žvidaly, že kadi tu pišla peyna-talaryna. A vin ba nastrahyl, ta žal jeden pavuz do jednej ruky, bo micni clovek bul to, a tag jim skazal z|oš^o t^oym, že: kadi pišla ho^ori, ny, peyna-talaryna. Ta ony tak pišly pak čapašom, kadi jim skazoval.

2. Ja mali xlopec bul, kedy ja toto čul ot svojoho dīda. A jač jem katonag bul, ta iškī na toto pamn'atal, že mi dīdo toto povīdaly. A jednym alkalmom, na fronsi ruskim jač jem bul, ta naš sadšparančnok nas pišal do jisa na berezynu na milly, trojix, že bymne prynealy berezyny. Jeden mašar-cygan bul ač dvoeme zme slojzacy buly. My yšly, ale zyma velyka byla, a vydšilgzme tam blysko jednu derevjannu zyxu. A my tam pišly nuka, že ba dakuz zoħrižeme. A tam nuka bul jeden stari clovečok i zo ženkom sy ač iz dšyxom — barišn'om. Ta ja ba joho žvidal, toho cloveka, že cy to je pravda, že u Rusiji jest tatare, bo moji dīdo tak povīdaly, že to z Rusiji byly toty tatare, što pres Komlojš, prez naš valal yšly. Ta vin, tot stari, ba zašmišal, a povīdal mi, že |u^o n'iz povīdašul, že to na V|engriji sut tatare, a my povīdame, že u Rusiji jest. Ta vin pak povīdal, že je tam, što ba lataramy zval — siberijsky jude.

Записано у Андраша Киша (старшего), 10 августа 1952 г.

О воуцу

1. Y tu u Komlojši dakedy pr|et^o t^oym dačno voуcy byly. A tu jude po horoz nabraly taky hlyboky jamy jak plytky studn'i; take, že voук z|on'ho ne vyšol, ket tam xpal. A tomu navex naklaly take gažišja, a nad n'oho meso dajake zavyr-galy zoz zdorlyny. A voук to počul, toto meso, ta pišol na toto gažišja za mesom, ta ba zalumal, xpal do jamy. A raz, jednym alkalmom, hudace yšly zoz Huly. Tam hraly nu svadbi, ta olamaš yšly domi. A tota vouča jama pry draži byla. Ta yšly cygane a jeden zostal zo zatku, bo i pžani bul. Ta pak jak yšol za druħyma, ta pjo^o cmi trašyl do tej jamy, že xpal. A uš jeden voук tam bul u jami. A cygan bojal ša od vouka ač i voук nastraheni bul uš, ta ša bojal oc^o cygana, že ho any ne rušul. Bo cygan žal hušži a začal hraty zoz strazu. A voук zaž zoz strazu začal vyty. Ale ked any jeden ne mohly vyšty z hlybokej jamy. Ale lotyj cygane, toho cimboranše, vydšily, že tot ostal, ne yde za n'imn, ta ša vernuly nazat, že de je, Ho hledaly ta čužut, že vin hraje a voук vyje. Pišly gu jami, ta cygan z voуkom u jami byly, ta pak voуka zabyly, a cygana vyslebodily, vyťahly zoz jamy i tak pak išly sy domi.

Записано у Андраша Киша (старшего), 10 августа 1952 г.

2. U našim valaši Komlojši jak pr|et^o t^oym dačno voуcy byly, ale i viуcy малы jude. A toty viуcy ta bača pas. A tot mal pry sobi jednoho xlopeca-boštara. A jeden čas jak pohvaly viуcy na luky pasty, ta še odn'oho viуcy voуcy nosply. Ač i tedy bača pryšol do valalu cy do korčmy na pajžnyku, a lem toho xlopeca-boštara oxabyl pry viуcox. Ač tedy pryšol jeden voук mežy falku a žal jednoho iryos. Ale xlopec ša ho bojal, od voуka, ta pak kadi n'is viуcu, ta vin lem z|a^o n'im yšol, že de ho ponese. Ta yšol z^o n'im do jisa meži velyke kamin'a, a tam uš joho dšty-dva molody voučata uš pred^o n'oho yšly. Stari voук žon'is viуcu, ta pryšol nazad gu falki, a jač joho gazda-bača pryšol z valalu, ta žomu toto želentoval, že voук ponis užek naškraškoho iryva. A vin y z|a^o n'im pišol, že de ho pon'is. Ta pišol z n'im meži toto kamin'a gu voučatim. A bača ša žvidal, že de je, ta vin ho povil tam, ač

i klykaly pak jedného keruža, zos pučkom Mo bul. Tu pišly tu smóntu žyry podopalý, a starého vojka zadržyl tol keruž. A tam pry ti vankovi dři to už z rúrcy skory bylo, što tam napomyl, že ryg na viz jic skbaly, toty daraby, u tak porczy. A vočbala ponis do toučjanského barona. Tu tum jiz rik trymaly. Ony douko žyly. Vačovy daly jutalom za to.

Записано у Андраша Киша (старшего), 10 августа 1952 г.

O kolonc

Pit tamlym vijnom u čkoji lem po mađarsky bešiduvaly. A dity bešiduvaly po rusky. Ta xto ša zabul, ta bešiduvaly jedno z druhym po rusky, tu tamlym roskazal, žeby pruyjazaly na n'oho kolonc. Kotre škulo, tu povilo, ta z n'oho zn'aly kolonc, ta na toho pruyjazalo. Ked ne škulo, tu tedy donče ho malo.

Записано у Эржи Колесар, 48 лет, 5 августа 1952 г.

O glancu

Ket tu jis velyki rubaly, ta tu byly z Galiciji glancery. Ta ony tu drcvo kresaly na šifery. Ony sy še varyly pulisku-zamicku. My žme ičči dity byly, tu žme tam na trisky xodyly. I pojace tu byly u takyh bilyh gupkor.

Записано у Маргиты Кушнир, 60 лет, 21 августа 1952 г.

O Sarkakut

Tam, u Sarkakuti, velyki šurdöy bul. A tam u jedni studn'i bul jedcn velyki had. A tam z vejox orsagox ša xodyly kupaty. A ryg jakoška olumaž toho hadu škraly, ta šak ho olumaž ponesty, a teraz inde je taki velyki šurdöy. A toho hada u jednim puton'i nesty. Taki velyki bul, što z n'oho jedno putono poune bylo. A uš tol velyki šurdöy ša tam zapal. Ičči studn'a je tam, ale uš šurdövu tum nje je.

Записано у Андраша Киша (младшего), 11 лет, 8 августа 1951 г.

O čornoknyžnyka

Stary jude povidažut, že to kedyš xodyly po švitu taky čornoknyžnyre. Da nna u Komlofi bul jeden taki čornoknyžnyk-zarandok. Še xodyl s palyčkom. Zvody ho Oče cu šak. Bo to bul zemni otec. Ale vin bul zoz neba zožmarcni. Še sam xodyl. Na človeka neposmotril. Poridažut, že deška u šisox žyl. U taki čas, ink teras, kedy žnyva byly, pišol do xyžy, prosyl žisty. A gazdyn'a už bul na dvori, bo nesla žisty na Bolhaš. Ta povidał mu: „Oče, ja uš šu njebudu vertaty, bo treba žly“.

„No lem žlye, gazdyn'ko, doras ša vernele.“ — Pišol do pojn ta pokoutal do kumen'a zos palyčkom (bo palyčku še mal u ruki). Tu doras taki dižidlat, taki zapirzalyvu, že jude zos poja pozbihaly šytky. Bo vin šu hn'iral, ked mu žisty nedaly, aš ket xtož brytke povil.

To to nina Urjaška povidaly.

Записано у Анны Рац, 21 августа 1952 г.

mi sluzy teľut. Jednym slovom u korhaži mi dobre bilo. Ja tam še spival. Vyprucival-vyplancival bokandzi panim, ta prynesly mi jisty, ta išči pohar vyna.

Ja znam nojty-pišn'i po-rusky, po-madarsky. I moľaty ša znam po-rusky: Pomyľuj n'a bože, Občasná, Viruju, i po-madarsky, po-żydžyjsky, dakus po-cy-ganský. Znam kojadžuvaty, kojaljky znam.

Spravyl jem totu zytju, a teras po žebzan'u zožu. I u Regecyku jem zodyl po žebzan'u, u Potoku, u Hufi. Teras take mam šmaty: lašbyk, koleja — šytko take, jak korela.

Možeme tu zytjity prjez-den'. Ta zto nam roskaže? Varyt ša panuja, naškrubam krompji, ta budeme jisty. Ked zunujut, ta naj pryduť hej. Naš prystanut tu. Ta totu jim zašpivam:

Jaj, bože moj, co mam robiť?
Či še žen'iš, či tak xodiš?
Ožen'em še — bida moja.
Vukdrujete — noški boja.

Записано у Дьерды Меджибрицкого, 85 лет, 5 августа 1952 г.

Автобиография Яноша Розгоши

Kodyl jem ša ezer osemsto šezdesťat dōnyatoho, na žunija dvačēt trefoho. Moji rodyt'e, vera, bars zudobny buty, bo lem da nu korež zemji maly šytkoho. Mama mi zroma bula, a baba lem kušarka (husky puša). I ja, vera, išči ot štyrjox rokox lem z babom husky pas. Otce mi išči lem štyrydvačed roky mal, kedy hmer. A ja išči nemal lem jeden rik. Mama mi potim žyly z jednym juhasom naviru. Bačinski ša volal. A ot toho maly i jednogo xlopa, ale i tod hmer. A potim hmer ta i tod juhas. Ja uš kedy tarišnyku zhyruval na pločox, ta pišol jem služyly do Kozakoroho didu, ta tam jem služyl dokya jem taki nebul, že ša n'a bohalyš nymove šmijaly, že ja lem služu. Na osemnačed roky jem pak pišol služyly do Olasy, do Ondrejš Mihaja. Ale tam jem ne služyl lem zu rik, bo n'a maty nepustyly. Ale uš tedy jem ša any od bohalyš pariprcij nebojal. Bulo tak, že i pjaťtero mi na skaru pily, ale kedy na to pryšlo, ta šytky očubynyly. Toto znam povisty, že mien'isho xlopa u valaji ne bulo. No potim narukuvil, a paj jem ša oženyl. Pry katonacvi jem pry tžygrox bul. Tam raz gu mi yšol ōrvezelōny, ynoči, a darmo jem mu kazal staty, ale vin lenyšol. Ta ked ne ockašit, ta ho zoš šabjem zrubam. Ju to povil kapitan'ovy, no aj i ōrvezelōny mu povil, ta mi povidal, že dazd dekad dny sabučag. Ta ja, vera, na to povidal, že ja nemam lem jednu xromčnyku malir, ta any nemam gu komu yty. Kapitan' n'a na to pojarpal a pustyl n'a na pju roku domi. A tedy jem ša i oženyl. Perša ženja ša volala Marija. Tedy nam peršy den dily hmerly, a ostaly išči try: Mykolaš, Tera i Marija. Mama mi hmerly, a ja i tedy katonag bul zviž. Kedy jem pryšol domi, ta taj jem mal xijibi na zymu, ked jem pišol do Joka do Deženšj Auryly. Ta to teraz ne tak, paj dauno bulo, bo teraz robiad z dečatoho, ale ta zme lem tak robyly, že lem osemnačeti kryž bul naš. Što taz na teražn'a moločura, jak nu švili žyly. Ja pres calu zymu do žisox zodyl na tyžni, ta ja ša, vera, numerz i napšil. No potim perša ženja mi hmerla, ta mašil jem ša oženyly druh'i raz, bo i dily buty maly. Ja potim pišol do šternačatvi rjiny. Potim jem pryšol domi, ta i ženja začala gu mi pidla buty i produčala dešto od doma, ta, vera, zme ša nezlahožaly. I ja ša naučil na tejo pily, že msto natyry, kedy ja od n'a skryly, ta vypył jem pju litru jatožinu. Od druhoi ženji išči maly šol dily,

ЮВІЛЕЇ, РІЧНИЦІ, ЗВІТУВАННЯ, ІНФОРМАЦІЯ

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ТЕМАТИКА В РАДІОПЕРЕДАЧАХ ПРЯШІВСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДІЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО РАДІО

(ДО ПИТАННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ)

БОГДАН КУЗИШИН, ПРЯШІВСЬКА УКРАЇНСЬКА СТУДІЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО РАДІО

Брати активну участь в процесі формування нової соціалістичної людини – це завдання чехословацької журналістики, спрямовуваної Комуністичною партією Чехословаччини. Без такої людини неможливий дальший динамічний розвиток нашого соціалістичного суспільства. «Для нашої журналістської творчості категоричним імперативом є те, щоб проблематика формування людини в смислі потреб і вимог соціально-економічного розвитку суспільства стала її центральною темою» (Ш. Бахар, Формування нової соціалістичної людини – центральна тема нашої журналістики, Новінарж, № 7–8, Прага 1980, стор. 23). З цього констатування випливає велика відповідальність засобів масової інформації і пропаганди за виховний вплив на трудящих і молодь. «Сильний виховний вплив засобів масової інформації зобов'язує їх підкоряти свою діяльність загальним цілям комуністичного виховання» (Я. Фойтік, Звіт Президії ЦК КПЧ про соціалістичне виховання молодого покоління і його підготовку до життя та праці в розвинутому соціалістичному суспільстві, Правда, 3. 7. 1973, стор. 3). Цими принципами керується і наше соціалістичне радіо. Своєю діяльністю в дусі марксистсько-ленінської ідеології і в узгоді з інтересами соціалістичного суспільства здійснює вплив на всесторонню активність слухачів з метою розвивати особистість соціалістичної людини.

Як політична, ідеологічна і культурна установа, соціалістичне радіо здійснює своє суспільне завдання з класових і партійних позицій посередництвом своїх програм і журналістських проявів, які слухачам «надають інформації, діють агітаційно, пропагандистськи, організаторськи, виховують, навчають, опосередковують естетичні враження і відпочинок» (Л. Словак, Радіо-журналістика, Новінарж, Прага 1975, стор. 30). За словами цього теоретика, в конкретній формі функцій радіо-журналістика крім іншого «виховує дітей, молодь і дорослих в дусі **соціалістичного і пролетарського інтернаціоналізму**, комуністичної моралі, принципів соціалістичного життєвого стилю, марксист-

сько-ленінської естетики, вірності прогресивним культурним традиціям і революційному заповіту минулого» (стор. 31–32, підкреслив – Б. К.).

Виховання в душі соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму є лиш одною, хоча й надзвичайно важливою складовою частиною комуністичного виховання. Любов до соціалістичної Батьківщини і глибоке інтернаціональне переконання людей – це визначні рушійні сили при побудові і зміцненні соціалізму, при розвитку цілого соціалістичного суспільства.

Багатим джерелом патріотичного виховання трудящих і молоді була і залишиться історія соціалістичної Батьківщини. Героїзм борців Словацького національного повстання і партизанських загонів, радянських і чехословацьких учасників визвольних боїв на Дуклі і на шляху до Братіслави і Праги – це надихаючий приклад непохитної вірності, найвищого патріотичного і інтернаціонального обов'язку. Революційні і бойові традиції не можуть бути лиш маєтком історії. Славні традиції чехословацького народу і народу Радянського Союзу, який надав Чехословаччині неоцінну допомогу в боротьбі за незалежність і свободу, представляють могутню зброю у вихованні нової соціалістичної людини, зокрема з рядів молоді, тому що «на сучасну молодь історія кладе грандіозне завдання – побудувати комуністичне суспільство» (В. Смірнов, Патріотичне і інтернаціональне виховання молоді, АПН, Москва 1971, стор. 3–4). А ще тому, що «теперішнє покоління не пройшло тою твердою школою класової боротьби, яку пережили старші покоління» (стор. 4). Живий приклад героїв національно-визвольного руху в Чехословаччині і за її межами «... нам повинен бути маяком при виховуванні нових поколінь бійців». (В. І. Ленін, Твори, т. 15, СВПЛ, Братіслава 1958, стор. 52). А цих «нових бійців» потрібно виховувати на прикладі патріотів, які, за словами Вацлава Копецького, «воювали за свободу Чехословаччини усіма способами героїчного бою; жертвували кров і життя; вмирили в битвах, вмирили на воєнних фронтах, вмирили в концтаборах» (В. Копецький, За соціалістичний патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм, Правда, Братіслава 1952, стор. 27).

Надзвичайно повчальні у цьому відношенні слова Генерального секретаря ЦК КПЧ, Президента ЧССР Густава Гусака: «... не повертаємось до історичних подій самоцільно, шукаємо в них повчання для сьогоднішніх днів. Аналізуємо недавнє минуле очима, спрямованими вперед» (цитоване за: М. Сабадощ, Завдання ЧСНА в рамках Варшавського Договору. Збірник «Дукля 35», Схід. видавництво, Кошиці 1981, стор. 67).

Словацьке національне повстання, Травневе повстання чеського народу, Дукля, Даргов повинні нам і новим поколінням, які не зазнали страхіть війни, нагадувати, кому і чому завдячуємо за сьогоднішнє. Не можна йти вперед без пізнання, пережиття минулого, без його перетворення в серцях і свідомості сучасників. Визначна роль в цій області належить і засобам масової інформації і пропаганди, серед них і соціалістичному радію, якому партія поставила крім іншого і завдання підвищити вплив «на зміцнення свідомого соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, на зміцнення відношення нашого народу до Радянського Союзу і країн соціалістичного табору» (Л. Словак, Основні питання теорії радіо-журналістики I, Братіслава 1978, стор. 118).

Цю виховну функцію в рамках Чехословацького радію виконує і Пряшівська Українська студія, коли у своїх програмах і проявах повертається до найвизначніших подій новітньої історії народів і національностей соціалістичної Чехословаччини – Словацького національного повстання і визволення Чехословаччини Радянською Армією, повертається до тих віх славного минулого, в яких потрібно шукати повчання, силу і орієнтацію для сучасності, далі розвиває заповіт борців за свободу, усвідомлюючи собі великі ідеї і цілі, які сьогодні, передусім завдяки їм, здійснюються в нашому соціалістичному суспільстві.

Виходячи із змісту матеріалів, національно-визвольну тематику в радіопередачах Української студії Чехословацького радіо (1970–1974 рр.) можна розділити на 4 частини, а саме: «Радянські партизани в боротьбі за свободу Чехословаччини», «Громадяни нашої країни – учасники партизанського руху», «Радянські воїни – визволителі Чехословаччини» і «Чехословацький армійський корпус – борець за свободу своєї Батьківщини». В цій статті наблизимо читачеві перші дві з них.

В 1970 році про участь радянських партизанів в боротьбі за свободу Чехословаччини по радіо було передано три внески. Перед 26-ю річницею СНП, 25-го серпня, в рубриці «РАДІО-НОВИНИ» «З хроніки визволення» було передано замітку підполковника в запасі Йосифа Мосоряка «Так починався бій». В ньому говориться про партизанський загін «Олександр Невський» під командуванням Віктора О. Карасева-Степанова. Загін прийшов «на Словаччину з Польщі. Після жорстоких боїв з гітлерівцями в Яновських лісах і Сольській пуші він пробився через Карпатські хребти недалеко від Дуклянського перевалу в кінці липня 1944 року. З боями пройшов через Чертижне, Микову, Миролю, Свидник, Нижній та Вишній Орлик, Мирошів та Бардівський курорт і на певний час зупинився між Бардієвом та Пряшевом». Від того часу до загону почали приходити десятки словаків і українців і просили прийняти їх в ряди партизанів. Серед них був і голова Сабинівського підпільного революційного комітету, місцевий вчитель Людовіт Сікора, який пізніше командував в загоні одною з партизанських груп. В Черговському узгір'ї розпочинався великий партизанський рух. Загін наві'язав контакт з «чапавцями» і офіцерами словацької армії капітаном Йосифом Сабом, капітаном Освальдіком, поручиком Франтішком Соколом та іншими, які після роззброєння словацьких дивізій знайшли своє місце серед партизанів. Партизанський загін проводив свої операції проти фашистів в околиці Бардієва, Ленартова, Тарнова, Орлова, Люботина, Пустого Поля, Мокролугу, Печовської Нової Весі, Великого Шариша, а «полум'я партизанського гніву перекинулося лісами на Курів, Мусінку, Тилич аж до Нового Сонча». Ввечері 8-го вересня 1944 року усі підрозділи партизанської бригади Карасева одержали наказ рухатись у напрямі Ястраб'є – Пусте Поле – Лєвоцьке узгір'я – Яворина. З визвольними військами вони з'єднались в кінці грудня 1944 року біля Рожняви.

В тій же рубриці 1-го вересня було передано дальший внесок Йосифа Мосоряка під назвою «Одна з перших». В своєму нарисі автор розповідає про одну з перших бойових операцій «чапавців». «6-го серпня 1944 року о 8-й годині 30 хвилин на шляху між селами Щявник і Бенядиківці напала на колону німецьких автомашин кількісніша партизанська група. Німецька колона мала одну легкову та десять вантажних машин і везла різну амуніцію. Група партизанів напала на німецьких солдатів і стріляла з гвинтівок, кулеметів і автоматів... Партизани запалили 8 вантажних машин і відійшли до навколишніх лісів. Амуніція вибухла в автомашинах... Пізніше німецькі солдати оглянули згорілі машини і знайшли п'ять вбитих солдатів та одного обгорілого в автомашині...» Цей рапорт жандармська станція в Щявнику відіслала до свого штабу у Пряшеві підполковнику Йосифу Дреслеру. В інших подібних рапортах говориться про дальші партизанські операції: про напади на німецькі воєнні ешелони в Маргецанах і Кісаку, роззброєння воєнної залізничної охорони в Костоланах, підірвання ганушівського залізничного віадукту, знищення залізничних мостів в Комаранах біля Воронова, Ганісці біля Пряшева, Печовській Новій Весі і воєнного ешелону в Ганушівцях з ліквідуванням офіцерів, напад на штаб в Сукові біля Межилабірців та інші диверсійні акції відважних партизанів. Згадана операція на Щявницькому вершку «була дуже добре обдумана Кукореллі і Балютою, Луневим і Олександром Новиковим, який керував всією акцією». В цьому бою Новиков загинув, а партизан

Іван Юрканин був важко поранений. «За цією слідували дальші акції 'чапаєвців'... А від них не спалося легко підполковнику Дреслеру в Пряшеві!»

Дуже цікавим був публіцистичний монтаж «ГІСТЬ МАКОВИЦІ – ПИСАРЕНКО», який підготував Іван Мациця (пер. 26-го вересня). Метою автора було представити радіослухачам радянського партизана загону «Рокосовський» Никифора Н. Писаренка, відомого в часі партизанського руху в Бардіївському і Свидницькому округах під іменем «Николай». На Словаччину Писаренко дістався в 1943 році, коли з своїм товаришем з Сталінграда Основіним здійснив втечу з концтабору в Нюрнберзі. Майже півроку вони пробирались по окупованій території Чехії і Моравії, а потім перейшли кордон Моравії і Словаччини. Після зустрічі з словацькими лісорубами в Ліптовській Сельніці вони нав'язали зв'язок з комуністом Володимиром Вовком і з його допомогою були відправлені до Матяшки тодішнього Гіралтівецького округу, де в тому часі почав організовуватися партизанський загін.

В 1970 році Писаренко приїхав з України відвідати ті місця, на яких воював. Супроводив його Іван Мациця, який формою дорожнього репортажу розповів про зустрічі Писаренка з колишніми бойовими соратниками: Павлом Васіляком (вірно, напевно, Василем – Б. К.) із Зборова, Солком з Дубової, Іваном Чабаром з Бардієва. При цих зустрічах Писаренко згадував: «Все це якби було тільки вчора. Всі ці гори стоять як тоді. Які вони милі моему серцю! Яким я був у них спокійним! Вони мене не видали ворогові. Ворог знав, що гори йому принесуть смерть, якщо він посміє до них вступити, а нас вони захищали від нього, вони спільно з людом цього краю прямо пестили нас». А на іншому місці: «Нераз в осінню пору 1944 року з твоєї вершини (Маковиці – Б. К.) мої партизани дивились на вогонь, слухали страшне для гітлерівських армій гудіння радянських 'катюш'. Страшенні бої на Дуклі та в прилеглих лісах давали нам велику силу до наступних партизанських боїв. Вичерпані боями, холодом, дощами, ми з завзяттям йшли нищити ворожу силу і техніку, яку він присоюзував під Дуклянський перевал». За заслуги в розвитку партизанського руху в Бардіївському окрузі Никифору Н. Писаренку було присвоєне почесне громадянство міста Бардієва.

Два внески про радянських партизанів було передано в 1971 році. Першим з них був нарис Михайла Дробняка «По слідах неспокоїної молодості», переданий в «РАДІО-НОВИНАХ» 7-го вересня.

«Поруч з нашими партизанами ліси нашої країни прихилили до себе братів з України, Росії чи сонячної Грузії. Одним з них був і Олександр Антоневський. Яка була дорога товариша Антоневського, що привела його з далекого Житомира, що на Україні, аж у наші села – Руську Порубу, Заваду, Варихівці та інші?» Його дорога була шляхом партизана, народного месника. Ще на рідній українській землі, в Тернопільській області, Антоневський нищив фашистів в партизанському загоні «Сталін». Під час одної з бойових операцій його було поранено, довший час він лікувався в якомусь селі. Через два місяці разом з товаришем відійшов у напрямі на Словаччину або Польщу шукати свій загін. Це їх своєрідне подорожування закінчилось в Чабинах на Східній Словаччині, де Антоневський познайомився з Михайлом Чумою, який мав зв'язок з партизанами. А таким чином він потрапив до загону «За Родину!», в якому взяв участь в бойових операціях в Красному Броді, Грабовцях, в районі Златої Бані, Кошаровець. Біля Гавая в бою з гардистами був поранений у ногу. На початку грудня опинився серед радянських воїнів, з якими потім ще визволяв Остраву. Перемоги над фашизмом дочекався у Високому Миті. Згадуючи про війну, Антоневський говорив: «Війна не приносить з собою нічого хорошого. Тож і мої спогоди пов'язані здебільшого із смертю, стражданням, небезпекою. Радує те, що тут, на Словаччині, нас дуже добре прийняли, допомагали, чим могли... Із звірств фашистів запам'ятався

випадає, коли наш повар зі своїм помічником попали у Златнику в засаду. Після довгих катувань повара покладали на кобицю і за жива порубали на частини... Цього забути не можна...»

«Так і нам не можна забути цих жертв радянських людей, які вони покладали на оltар миру і щастя. Дорожим ними», – закінчує свій нарис Михайло Дробняк.

Дальшим внеском був нарис Івана Родака «Йшли „чапаєвці“ карпатським лісом» (перед 30-го вересня). Сам учасник партизанського руху, автор згадує про радянських партизанів-«чапаєвців» Івана Лемешенка, колишнього моряка Балтійського флоту, ветерана Жовтневої революції і учасника громадянської війни в Росії та Миколу Бойченка, який захопив в полон німецького генерала і двох полковників. Великий патріотичний смисл мають в собі слова Лемешенка, який говорить: «... і ти, і я, і весь наш народ, і всі брати слов'яни повинні розгромити гніздо Гітлера і знищити його самого. Ми, синок, не безрідні діти. За нами стоять віки великої праці і страшних битв. Бачила наша земля усяких ворогів. Йшов на нас Наполеон, а під Москвою сказав „пардон“. І шведський король Карл XII з Мазепою тікали з-під Полтави, і султанський Осман-паша в болгарській Плевні здав золоту шаблю генералу Скобелеву, і турецькі шахибузуки Сулеймана-паші на Шипковському перевалі, на Балканах, марно хотіли загородити руським воїнам переможний шлях до Константинополя. От і твій батько, Миколайко, чесно поліг в боях з „махновцями“. Ну, а тепер ми воюємо з жорстоким ворогом, який хоче сидіти каменем на нашій шії...»

Остання війна не залишила мимо своїх пазурів ані дітей. Від самого початку Великої Вітчизняної війни радянські піонери допомагали підпільним працівникам, партизанам і воїнам армії. Багато їх в боротьбі з фашизмом здійснило героїчні подвиги, за що їх Вітчизна нагородила орденами і медалями, переважно посмертно.

З великим впливом можна використати в передачах, передусім для дітей, такі матеріали, які відображають участь радянських партизанів в боротьбі проти фашистських загартників. Це мала на увазі і редактор радіопередачі «ПІОНЕРСЬКА ЗІРКА» Ганна Галечка, коли до видань свого тижневика, присвячених 50-річчю заснування СРСР, включила цикл внесків під назвою «Піонери – герої Радянського Союзу». Головною метою циклу було виховувати у чехословацьких піонерів таке ж почуття любові до Батьківщини, яке мали радянські піонери, коли разом з своїми батьками і старшими братами захищали свою домівку від лютих гітлерівців і домашніх зрадників.

Цикл розпочався 1-го квітня і закінчився 25-го листопада 1972 року. Говорилось в ньому, наприклад, про Васю Шишковського з села Шумське Тернопільської області УРСР, який в лютому 1944 року переховував від фашистів пораненого партизана, а під час святкування 27-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції виступив на мітингу проти бандерівців, які потім підпалили дім його батьків, поранили Васю і кинули його до вогню, посмертно він був нагороджений медаллю «За відвагу!»; про Володю Дубініна, молодого партизана кримських катакомб, який застеріг партизанів, що фашисти хочуть затопити катакомби, в січні 1942 року він допомагав партизанам при розмінуванні і загинув в результаті вибуху міни, посмертно був нагороджений орденом Бойового Червоного Прапора; про Валю Котика з українського села Шепетівка, активного юного партизана, міни якого знищили багато німецької техніки, загинув в 1942 році в бою з ворогом, посмертно йому було присвоєне звання Героя Радянського Союзу; про Вітю Коробка, молодого партизанського розвідника 3-ї бригади Східного з'єднання партизанів Криму, в березні 1944 року був розстріляний фашистами; про Яшу Гордієнка, партизанського розвідника з села Нерубайське біля Одеси, який разом з командиром партизанського загону Героєм Радянського Союзу Молодцовим-Бадеевим потрапив в полон і загинув як герой; про Героїв Радянського Союзу Вітю Хоменка і Шуру Кобера та інших молодих радянських партизанів.

З інших внесків, присвячених радянським партизанам, в 1972 році в рамках молодіжного радіотижневика «ДЛЯ ВАС, ДЛЯ МОЛОДИХ!» (25-го листопада) було передано розмову з колишнім партизанським командиром, названим «чорним генералом», Олексієм М. Садиленком, якого скинули з парашутом 13-го вересня 1944 року недалеко Кошиць і який з своїми партизанами з боями прийшов на Середню Словаччину на допомогу повстанцям. Він згадував, що коли потрапив на Східну Словаччину, відразу до групи просились як словаки, так і українці і угорці, і усі одинаково воювали пліч-о-пліч в партизанських бригадах. «Коли б нас не підтримало населення, ми нічого б не змогли зробити. Але населення нас прийняло як своїх рідних, як своїх братів, як своїх визволителів», – згадував колишній командир і продовжував далі: «В перших днях ми зустріли одного старого пастуха, який сказав мені, що у них з давніх-давен тут на Словаччині існує легенда, що лиш тоді багатостраждальному словацькому народу прийде визволення, коли з сходу прилетять білі ангели і опустяться на вершини гір і принесуть свободу. І ось дивись, пан командир, так мене він назвав, ця легенда стає правдою. Адже ж ви прилетіли з сходу, опустились на наші гори. Правда, ви далеко не ангели, у вас немає білих крил за спиною, але ви маєте білі парашути...» А той дідусь привів тоді до партизанів свого наймолодшого, майже чотирнадцятирічного, внука, щоб воював за рідну землю. Його двоє синів і двоє старших внуків вже воювали.

Садиленко в цій передачі згадував і про зустріч з чехословацькими піонерами під час свого перебування в Чехословаччині в 1972 році. На тій зустрічі одна дівчинка поцікавилась у нього, чи залишив він тут, де воював, хоч трошки свого серця. «Дорога дівчинка, вона сказала правильно. Але я б її трохи поправив. Не кусочок серця, а половину мого серця залишилось в словацьких горах», залишив на тій землі, де тепер «нові промислові комплекси, нові житлові будинки з десятками і тисячами квартир. Я бачу і горджуся тим, що тут, на Східній Словаччині, де я воював з своїми десантниками, мій труд, наш ратний труд не пропав даром, що він приніс хороші плоди».

29-го серпня 1973 року в «РАДІО-НОВИНАХ» було передано «Спогади учасників СНП», двох радянських партизанських командирів Вячеслава Квітинського і Олександра Зорича-Святогорова, з якими редактор Ганна Дупей зустрілась в Києві і підготувала з ними публіцистичну розмову.

За заслуги в боротьбі з фашизмом, за виконання важливих завдань в тилу ворога і за розвиток партизанського руху на Україні і Словаччині В. Квітинського було нагороджено Золотою Зіркою Героя Радянського Союзу. Він один з тих, які, коли пригадуємо ті героїчні дні 1944–45 років, постають перед нами як партизани і воїни, що пліч-о-пліч з кращими синами чехословацького народу стояли в передній лінії боротьби за визволення. Сходились в лісах, втікали з таборів, приходили сюди цілими загонами і бригадами, загартовані в партизанських боях на Україні, в Білорусії і Польщі, спускались на парашутах, йшли на допомогу народові, який із зброєю в руках повстав.

«Весною 1944 року до нас у Київ приїхали представники ЦК КПЧ. Відбулась спільна зустріч, був випрацюваний план надання допомоги, участі радянських людей в партизанській боротьбі на Словаччині... Мені було наказано очолити десантний загін у складі 23 чоловік. 28-го червня 1944 року ми були десантовані в Дрогобицькій області в районі Чорної гори. Перед нами було поставлене завдання здійснити марш по території Дрогобицької області і вийти на Словаччину», – згадував Квітинський, колишній командир партизанської бригади «Готвальд». «Довший час нам прийшлося стриматися в Черговських горах. Ось в моїй пам'яті особливо залишились такі села, як Лівов, Лівовська Гута, Крижі. Населення нам надавало всесторонню допомогу продуктами харчування, подавало інформації про пересування ворожих військ. В тому часі ми встановили зв'язок з такими друзями, як Петро Жидовський, з села Рейдова

до нас приїхало подружжя Марія і Ян Юнгові... Мені хотілось би згадати таких товаришів, які з перших днів СНП до кінця партизанської боротьби брали участь і очолювали бойові підрозділи нашої бригади. Ян Даньо, Ян Чунда, Андрій Пальша, а можна назвати десятки дальших словацьких товаришів, які у складі нашої бригади пройшли бойовий шлях від серпня до зустрічі з нашими військами і чехословацьким корпусом». На території Словаччини бригада Квітинського здійснила 156 бойових операцій, на мінах партизанів підірвалось 130 автомашин, було знищено 1876 німецьких солдатів і офіцерів, 176 взято в полон. «Ось такий короткий підсумок нашої спільної партизанської боротьби з друзями словаками, чехами і українцями у нашій інтернаціональній по складі бригаді». З розпочаттям СНП загопи бригади Квітинського одержали від Українського штабу партизанського руху наказ передислокуватись на захід, на Середню Словаччину, у напрямі Пряшів – Рожнява – Римвська Собота – Тисовець – Брезно та Ружомберок – Турчанський Св. Мартин. З визвольними частинами бригада з'єдналась 30-го січня 1945 року в селі Гельпа.

Партизанський загін для особливих завдань «Зарубіжний» під командуванням Олександра П. Зорича-Святогорова був скинутий в районі «Трьох Дубів». Колишній командир згадував у радіопередачі: «Вже тоді, незважаючи на складність обстановки, на тривожні події, я все ж таки запам'ятав дивну красу природи Словаччини, неповториму красу гір словацьких і рік Ваг і Грон, їх чудова пісня до сих пір в душі моїй. Мені дуже сподобалась задушевність, простота, велика любов до нас, радянських партизанів, з боку місцевих товаришів, місцевих жителів, селян, трудових людей, які від усієї душі намагались допомогти нам в боротьбі проти фашистів».

Зорич-Святогоров згадував в передачі і про бойові операції в Братіславському дунайському порту. «Ми створили декілька груп, які очолили такі товариші, як Франтішек Бучек, він тепер (в 1973 р. – Б. К.) працює в Крайовому управлінні охорони здоров'я в Банській Бистриці, Ян Мілко, Степан Ференц, Степан Хлмовський, Ян Янковський, Ян Колено...» В листопаді 1944 року Зорич був важко поранений в одному бою з ворогом, який оточив партизанів біля Втачника. «Мене тоді врятував командир Верхньонітрянської бригади товариш Франтішек Гагар. В Братіславі теж проживає мій бойовий побратим, який також брав участь у врятуванні мого життя, Франтішек Мішей... Біля Банської Бистриці проживає мій розвідник Ян Ілчик, в Шуровцях недалеко Трнави живе мій розвідник Ян Грушовський...» Про своїх бойових побратимів колишній командир згадує з теплом і любов'ю. З ними, як сказав, він знову йшов би до вогню, тому що це справжні патріоти-герої.

1974 рік був роком 30-ї річниці СНП і Карпато-Дуклянської операції. З цієї нагоди по радіо було передано цикл матеріалів під назвою «Літопис народного подвигу». В ньому виступали колишні борці проти фашизму – радянські і чехословацькі партизани, воїни Радянської Армії і воїни Людвіка Свободи, а також в ньому передавали уривки з книг учасників національно-визвольного руху та інші внески публіцистичного характеру.

Один з них було передано в «РАДІО-НОВИНАХ» 2-го липня. Згадував колишній партизанський командир Микола С. Радул.

Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, радянські люди несли факел боротьби проти фашизму за межі своєї батьківщини. Сотні випробуваних героїв, які пройшли через тверде загартування в боях в партизанських загонах на Україні і в Білорусії, приходили на допомогу словацьким патріотам. Одним з таких загонів був і той, який під командування Радула діяв в районі Чорного Балого, Доброчі, Підбрезової і Кленовця і блокував залізницю і дорогу у напрямі Тисовець – Брезно.

«Наш загін за своїм складом був інтернаціональним. В ньому були українці, росіяни, словаки, угорці. Він нараховував 45 чоловік. Приземлились ми на базу Олексія Мартинова, відомого партизанського командира, який був скинутий на Східну Словаччину

раніше... Наш загін діяв в районі населених пунктів Нижній Медзев, Мурань, Добшина, Гуменне. З перших же днів до нас в загін прийшли молоді словаки, як Карол Чабай, Палка і багато інших. Наш загін швидко розростається. Люди хотіли бити гітлерівських фашистів», – згадував М. Радул. Одною з дуже успішних операцій загону було знищення 309-го піхотного полка 208-ї піхотної дивізії фашистів у січні 1945 року. «Наш загін знаходився в районі сіл, оточуючих Чорний Балог (після передислокування – Б. К.). Населення цих сіл надзвичайно добродушно відносилось до нас, радянських партизанів. Дуже активно була їх допомога...», а проявлялась вона насамперед в збиранні розвідувальних інформацій про ворога. До таких громадян, яких згадував Радул, належали Войтех Дубіна, Войтех Антал, Володимир Муха, Юліус Купец та інші. «Войтех Дубіна був там (село Балдіско – Б. К.) разом з своєю дружиною, їй тоді було років вісімнадцять, вона готувалась стати матір'ю, і ось вони разом збирали зброю, збирали розвідувальні інформації, ходили в Врезно і до Тисовця на виконання бойових завдань. Це були безстрашні люди... Обидвоє комуністи...»

В передачі «ПІОНЕРСЬКА ЗІРКА» 17-го серпня 1974 року був переданий нарис Юрія Мармара про героїський партизанський шлях піонерки з Житомирської області Камілії Шаги, яка разом з батьками відійшла до партизанів. Коли її рідна область була визволена, батьки повернулись додому, але їх дочка залишилась з партизанами, які пробирались своїми важкими партизанськими стежками далі і далі на захід. Про дальшу долю Камілії було відомо лиш те, що загін, в якому вона воювала, взяв участь в СНП. Керуючись лозунгом «Ніхто не забутий, ніщо не забуте!», молоді інтернаціоналісти клубу «Мир» з Ужгорода розпочали пошук. Звернулись до батьків Камілії. Ті відповіли, що їх дочка не повернулась з війни, місце і обставини її смерті їм невідомі. Вістка з Чехословаччини прийшла пізніше, адже не так легко знайти сліди партизанських стежок майже по тридцятьох роках. Але вдячний словацький народ зберігає в своїй пам'яті імена і подвиги радянських борців, зберігає для майбутніх поколінь, для тих, хто живе сьогодні. Інтернаціоналісти клубу «Мир» одержали листа від жителя села Сігла в окрузі Банська Бистриця, лісника Павла Медвідя. В ньому він писав: «В листопаді 1944 року в районі Чорного Балоба, за 50–60 метрів від того місця, де тепер цвинтар радянських партизанів, поблизу дороги я побачив застрілену фашистами радянську партизанку, майже дівчинку. За два-три кроки від неї тими ж пострілами зрізало молоду берізку... Поруч лежав забитий кінь, а далі – теж мертвий – радянський партизан. Дівчинку та її товариша разом з іншими двадцятьма радянськими месниками поховали тут же, в братській могилі. Лише через багато років, коли наші піонери, за прикладом радянських школярів, почали розшукувати імена невідомих героїв, я дізнався, що тою юною партизанкою була дівчина з України Камілія Шага». Дуже важко було стареньким батькам Камілії читати цього листа. Лиш усвідомлення того, що їх дочка загинула як герой і по жертвувала своїм життям за визволення братнього народу від фашизму, облегчувало їх біль.

В «Літописі народного подвигу» в «РАДІО-НОВИНАХ» від 20-го серпня був переданий уривок з книги партизанського командира Вячеслава Квітінського «Фронт без тилу». Автор розповідає в ньому про тих солдатів словацької армії, багато з яких у вирішальному 1944 році знайшли своє місце серед патріотів. «Хоч які перешкоди буде чинити дехто з офіцерів, переважна більшість словацьких воїнів – це наші побратими. Вони самовіддано будуть боротися проти гітлерівської навали». Згадує імена надпоручника Яна Джунди, який привів 116 солдатів в повному озброєнні до партизанів, Яна Даня, який теж пересунув свій батальйон до партизанів, Івана Демка, Івана Колцуна, Михайла Кароля, Степана Куруца, Андрія Дюрика, Андрія Більчака, Степана Гліти і інших.

Того ж року в «РАДІО-НОВИНАХ» (перед 15-го жовтня) виступав і радянський партизан Іван І. Дорошенко, з яким редактор Ольга Кратюк зустрічалась в ході свого службого відрядження у Львові, де він працював деканом філософського факультету в університеті.

Учасником Словацького національного повстання Іван Дорошенко був від 18-го вересня 1944 року до березня 1945. У складі десантної групи його скинули в районі Зволеня, який вже тоді знаходився в центрі партизанської боротьби. «Наша група мала завдання: організувати партизанський загін на кордоні Словаччини з Угорщиною. Скоро прибула в район Римваської долини – трикутник Римваська Собота – Мурань – Тисовець. Там було закладено основу партизанського з'єднання, територія дії якого згодом поширилась в район гори Когут і інші східні райони словацької прикордонної області. Зокрема мені ще з одним партизаном, з товаришем Мандриком, який тепер живе і працює в Одесі, захистив кандидатську дисертацію на матеріалі про СНП, випало бути в районі Железника і там організувати партизанський загін, який входив до нашого з'єднання. Цей загін контролював район Римваської долини аж до підходу туди фронту, це уже було в грудні 1944 – січні 1945 року. Нам вдалося створити партизанський загін, який в своєму найліпшому періоді нараховував понад 200 чоловік».

В дальшій частині своєї розповіді І. І. Дорошенко говорив про два етапи СНП. Про перший, коли після вибуху повстання органи народної влади, очолювані комуністичною партією, здійснили цілий ряд реформ на визволеній території і здійснювали кругову оборону, та про другий, важчий і складніший, коли розпочалась безпосередня окупація Словаччини німецькими фашистами і війна тут вступила до свого справді партизанського періоду. «Цікавим було те, що в повстанні і партизанській боротьбі брали участь усі верстви населення Словаччини... Були це комуністи, були соціал-демократи, були люди різних переконань, яких об'єднувала одна мета: боротьба за визволення від фашизму, боротьба за нову Чехословаччину. Завжди згадую цей період, як дуже відповідальний... в житті ваших народів, як історична віха, період, що перед усім світом продемонстрував єдність різних народів в боротьбі проти фашизму».

...

Другим напрямом в радіопередачах з національно-визвольною тематикою Пряшівської Української студії являється участь чехословацьких громадян в партизанському русі. Зрозуміло, що важко розділити одне від одного: участь радянських людей і чехословацьких патріотів в цьому русі, адже ж він був як одне ціле. Але тут потрібно це зробити, оскільки ця область охоплює не лише діяльність громадян нашої країни в ході боротьби з фашизмом, але і зокрема їх участь в партизанській боротьбі на окупованій в роки війни території Радянського Союзу, допомогу місцевого населення партизанам, а особливо те, як чехословацькі громадяни до національно-визвольної боротьби відносились, що зберігає їх пам'ять для нових поколінь, чому можна навчитися у них, як у справжніх героїв своєї Вітчизни.

Про чехословацьких партизанів і їх участь в домашньому русі Опору студія передала в 1970 році вісім внесків, перший з них вже 27-го січня в «РАДІО-НОВИНАХ». Це був нарис Олександра Товта під назвою «Тобі не хочеться до гір?»

Гора Мінчол надавала великі можливості для розгортання партизанської війни. Звідси сотні партизанів загону Квітинського відходили на бойові акції, в ході яких підривали мости, нищили залізничні колії і пускали під укіс німецькі ешелони. «Партизанів підтримували жителі Київова: в непрохідні ліси доставляли харчі, потрібний одяг і взуття. Багато з них активно боролись в рядах легендарного партизанського загону». Томаш Превужняк знав, що його брат Степан має зв'язок з партизанами. Коли він

прийшов між них, його привітали словами: «Фронт швидко посувається на захід, наші вже воюють близько чехословацьких кордонів, на польській стороні. А ти, що? Брат Степан нам допомагає... Тобі не хочеться до гір?» П'ять місяців був Томаш Превужняк у партизанів. З лісів ходив в розвідку, приносив цінні інформації для диверсійної групи загону, супроводив партизанів на потрібні місця, але і сам брав участь в бойових операціях. «Після визволення Києва я зголосився до 1-го Чехословацького армійського корпусу, – згадував Томаш Превужняк. – Хіба я міг залишитись вдома, коли наша Батьківщина стогнала під німецьким чоботом? Брав я Ліптовський Градок, Микулаш, Мартин і Врутки...» В 1947 році Томаш Превужняк повернувся до рідного Києва з медалями на грудях, але без ноги...

Читач вже зустрічався з іменем капітана Йосифа Сабо з Пряшева в нарисі «Так починався бій». Потрібно згадати його і на цьому місці. Й. Сабо прийшов до одної з груп загону «Невський» з Гірлатовець з штабу двох дивізій, де служив разом з капітаном Яном Гондою. Довший час був в контакті з начальником штабу партизанського з'єднання «Чапаєв» надпоручиком Людовітом Кукореллі. «Чапаєвцям» він відсилав зброю і одяг, а одного разу разом з Гондою вони послали в загін і 240 тисяч крон. Після зради командування Сабо якийсь час переховувався у селянина Яна Матіаша з Гірлатовець, а потім потрапив у загін «Невський». Геройською смертю Йосиф Сабо загинув в бою з фашистами 16-го листопада 1944 року. Про цього воїна-партизана говорилось в «РАДІО-НОВИНАХ» 28-го серпня 1970 року.

З нагоди 26-ї річниці СНП Олександр Товт підготував передачу «В ТИЛУ ВРОГА», яку по радіо можна було почути 29-го серпня.

«В горах запалювались ватри, які сповіщали ненависному ворогові – німецькому фашизму, що народні месники-партизани і повстанці готові прийняти нерівний бій в ім'я свободи своїх поневолених народів», – цими словами розпочиналась згадувана передача, в якій про свою участь в боротьбі з ворогом згадувало п'ять колишніх партизанів.

Ввечері 28-го серпня 1944 року тринадцять молодих хлопців із Збудського Рокитова Гуменського округу таємно відійшли з села. Серед тих, кого лісова стежка привела до партизанів з'єднання Шукаєва, були Василь Габра, Андрій Білик і Михайло Дем'ян. Їх бойовий шлях, який почався серед «шукаєвців» і закінчився в 1-му Чехословацькому армійському корпусі, подружив їх на все життя. Разом вони ходили на виконання бойових завдань, разом нищили фашистів, ділились останнім кусочком хліба, разом ночували в землянках, а частіше – під відкритим небом. В передачі були використані і їх спогади, які на превеликий жаль не зафіксовані в архіві радіостудії.

В тій самій передачі Вікентій Шковран згадував про один бій в кінці жовтня, в якому і сам взяв участь, про дружбу партизанів і про командира партизанського загону «Невський», який в кінці вересня 1944 року передислокувався до району недалеко Крупини на Середній Словаччині. «Командиром нашого партизанського загону був підполковник Карасєв-Степанов. Це була надзвичайно відважна і чуйна людина. Ми всі його дуже поважали, бо й він умів цінити кожного командира, кожного бійця і навіть кожного коня... Фашистам наші партизани не давали спокою не тільки на словацькій землі, але й на угорській. Тому вони намагались всякими способами виявити нас і знищити».

Так само дія другого нариса передачі під назвою «Серпневий підвечір» розгортається на Середній Словаччині. Василь Костюк згадував на тутешні бої в часі СНП. «Зразу чуєш вибухи бомб, могутні вибухи... Були це вибухи надії і свободи. Була це музика смерті фашизму, але і нового життя, свободи і воскресіння...»

В «РАДІО-НОВИНАХ» від 18-го вересня 1970 року було передано ще один спогад цього автора. В. Костюк розповів про двох партизанів.

Іван Крайняк вже в половині 1943 року встановив зв'язок з партизанським загonom «Пугачов», який формувався на території Гуменського округу і знаходився в районі Подскалки, Вишніх Ладичковець, Зубного і Гуменського Рокитова. З Андрієм Товцімаком вони від самого початку приносили партизанам продукти харчування та інформували їх про ситуацію в навколишніх селах. 27-го серпня 1944 року з іншими тринадцятьма хлопцями Іван Крайняк потрапив до партизанів – «шукаєвців». Перше хрещення одержав ще того самого місяця під Вишньою Олькою, де партизани здійснили напад на ворога і взяли трофеями чотирнадцять повозок і захопили в полон німецьких солдатів. Біля Кошаровець взяли також участь в роззброєнні п'ятьох жандармів. Потім Крайняк був розвідником, діяв в селах округів Гуменне, Стропків, Свидник, Гиралтовці, Бардіїв, Пряшів і Кошиці. Коли партизани одержали наказ з'єднатися з радянськими військами, він разом з «чапаєвцями» перейшов лінію фронту біля Габури і потрапив до Калинова, де партизанів привітали радянські війська.

Ладіслав Гвіздош з Пряшева потрапив до партизанського загону Квітинського в тому часі, коли загін знаходився в навколишніх Лєвоцьких горах. Загін капітана Квітинського перейшов польсько-словацький кордон в просторі Шарбова і Крайньої Порубки з 8-го на 9-го серпня 1944 року, а діяв в трикутнику Пряшів – Бардіїв – Мушина. Як згадував Ладіслав Гвіздош, він ходив разом з партизанами на бойові операції між Лєвочею і Спишським Грєвом. Нападали на німецькі транспорти, нищили телефонний зв'язок і живу силу противника.

В наступному році про чехословацьких партизанів було передано найбільше радіоматеріалів. Разом їх було дванадцять.

28-го січня 1971 року в «ПІОНЕРСЬКІЙ ЗІРЦІ» в рубриці, присвяченій 50-річчю діяльності КПЧ, д-р Василь Франко розповів піонерам про підпільну діяльність партії і про розвиток партизанського руху. Згадував і підпільних працівників партії з рядів українців Східної Словаччини: Петра Бабєя, Василя Капішовського, Івана Бачковського, Михайла Сувака, а на Закарпатті – Олєксу Борканюка, який перед своєю стратою в жовтні 1942 року написав лист своїй дружині і доньці. В ньому він писав: «Сміливо йду на смерть, як це свідчить на людину нашого класу. Сорок один рік прожив я, з цього двадцять років присвятив долі бідних людей. В своєму житті я був чесним... Як я жив, так і вмру». Потрібно насамперед пам'ятати, що лиш завдяки безкорисній діяльності КПЧ, яка стояла на чолі національно-визвольної боротьби, була завойована свобода і незалежність. Комуністи без різниці на національність йшли в перших рядах не тільки в бій, але і в перших рядах їх вели на смерть. «Вам, піонерам, потрібно брати з них приклад, вчитися у них відваги, чесності, хоробрості, відданості і любові до народу і рідної Комуністичної партії, – звертався до молодих радіо-слухачів Василь Франко. – Лише так віддамо пошану і честь тим, які за наше щасливе життя віддали своє життя, лише так понесемо їх заповіді у світле майбутнє».

В «РАДІО-НОВИНАХ» в 1971 році був переданий радіоцикл під назвою «За хліб, працю, землю і волю», присвячений 50-річчю заснування КПЧ. 16-го лютого була передана перша його частина: радіолекція Василя Скрипа «Роки другої світової війни», в якій автор згадував слова Клементя Готвальда: «Те, що на нашій стороні є як союзник Радянський Союз, те, що могутня Радянська Армія зараз бореться і за нашу справу, дає нам... повне впевнення нашої остаточної перемоги... Нашим обов'язком як громадян Чехословацької республіки, нашим обов'язком як народу і держави є в якнайбільшій мірі сприяти военній поразці гітлерівської Німеччини». А в цій справедливій боротьбі чехословацьких патріотів своїм життям жертвували тисячі людей, з яких майже 25 тисяч були комуністи.

В 1971 році по радіо було передано ще п'ять нарисів про учасників антифашистської боротьби на Східній Словаччині, партизанів і підпільних працівників.

Іван Родак написав у нарисі «Гріє мене на серці» (в «РАДІО-НОВИНАХ», 6-го березня) про підпільного працівника партії, партизана Михайла Сувака з Пстрини Свидницького округу, який хотів перейти фронт з важливими інформаціями, захопленими при знищенні німецької автоколонії, при якій його було поранено; Ольга Кратюк написала нарис «Партизанськими стежками і шляхами життя» (в «РАДІО-НОВИНАХ», 20-го березня), в якому розповіла про Петра Ждиняка з села Крижі Бардіївського округу, партизанського зв'язківця загону Карасева-Степанова; Олександр Товт підготував нарис «На чужому хлібі» (в «РАДІО-НОВИНАХ», 7-го травня) про комуністку Гелену Даньову з Ладомирової Свидницького округу, яка разом з своїм чоловіком, теж комуністом, від самого початку партизанського руху допомагала партизанам; Федір Іванчов розповів у своєму нарисі «Радіостанція» (в «РАДІО-НОВИНАХ», 17-го червня) історію про Михайла Куртого з Нижнього Мирошова Свидницького округу, який випадково придбав радіостанцію і передав її партизанам, а нарешті Олександр Товт написав нарис «Як буду учителем, поверну вам, тату...» (в «РАДІО-НОВИНАХ», 27-го липня) про Михайла Шмігу, члена партії від 1935 року, партизана загону «Сергій», яким командував Микола О. Прокоп'юк.

Про Гелену Даньову хоча б її словами потрібно сказати більше. «Коли в лісах почали з'являться партизани, в моїй хаті ночувало і по одинадцять чоловік. Я їх переховувала і проводила в ліси над Довгунєю. Повні руки праці мав мій Митро! Збирав він продукти для партизанів, тайно возив їх до лісу... В Сяноку німці спіймали його і нелюдськи катували. Підірвали йому здоров'я і він 7-го травня 1945 року змер... Наймолодша моя донька – Ганька, тоді мала лише два роки. Не дочекався визволення мій сімнадцятирічний син Митро, якому шпрангель відірвала голову і руку. Два дні між куцями я шукала його голову і руку... Не знайшла! Його труну я зросила потоком гірких материнських сліз...» Гелена Даньова, комуністка, зазнала багато біди, горя і життєвого нещастя. Але ніколи не занепадала духом, сміливо і відважно боролася й за те, щоб її діти не виростили на чужому хлібі.

З нагоди 27-ї річниці СНП 29-го серпня були передані «ШИРІ СЛОВА» Івана Родака. В своєму роздумі він замірявся на відношення партії до Повстання. «Смисл, ідею та перспективи, за які варто було боротись, терпіти та вмирати з надією на перемогу, дала Повстанню Комуністична партія... Її програма та мета мобілізували на боротьбу, в них полягає й бойовий заповіт Словацького національного повстання».

В 1972 році про чехословацьких партизанів було передано нарис Миколи Стренка з Старої Любовні «Орябина в днях повстання» (в «РАДІО-НОВИНАХ», 26-го серпня) і нарис Михайла Дробняка «Коли домівкою був ліс» (в «ДЛЯ ВАС, ДЛЯ МОЛОДИХ!», 28-го серпня).

З нагоди річниці СНП Микола Стренк наблизив радіослухачам ситуацію в партизанському селі Орябина Старолубовнянського округу перед 28 роками. В Орябині група молодих хлопців своєю ненавистю до фашистів проявила вже в 1942 році, коли під керівництвом Йосифа Герка виготовила і встановила на найвищому в околиці дереві червоний прапор з молотом і серпом. За це вони були ув'язнені в Ілаві. В 1943–44 роках в селі появились перші радянські втікачі з німецького полону, як наприклад, Микола Сидоров і Микола Поляков, а потім і дальших одинадцять. Їх переховували місцеві жителі. Насамперед у вчителя Йосифа Худіка, Яна Кредатуша і Петра Мінчика вони слухали московське радіо, потім створили партизанську групу, а пізніше приєдналися до «чапаєвців». Напередодні СНП Худік, Кредатуш, Мінчик та інших п'ять партизанів підірвали міст біля села Кремна, а 29-го серпня Іван Ясеник, Михайло Кмец, Йосиф Ковальчик і інші з допомогою Сергія Сініціна викинули в повітря мости біля сіл Граничне і Нижні Ружбахи. Ця операція стримала фашистів, які поспішали на Середню Словацьчину, на два-три дні. «Заповіт повстання, якому так активно допомагали

орябинчани, виконали селяни після визволення. Вже в 1949 році в селі заснували єдину сільськогосподарську артіль, яка зараз зразково господарює. На чолі артілі стоїть колишній партизан Іван Ясеник...»

В нарисі, переданому в радіотижневнику «ДЛЯ ВАС, ДЛЯ МОЛОДИХ!», Михайло Дробняк розповів про партизана загону «Котовський» з'єднання Шукаєва Андрія Товцімака із Збудського Рокитова, який 28-го серпня 1944 року разом з іншими жителями села Андрієм і Степаном Біликами, Василем Перепелицею, Василем Габрюю, Іваном Репіцким, Михайлом Дем'яном, Іваном Кунцом, Андрієм Кастіняком, Іваном Крайняком, Михайлом Рутрихом і Михайлом Репіцким приєдналися до «чапаєвців». Товцімак разом з радянським партизаном Борисом одержав завдання вивести ситуацію в одному селі. «Мороз щипав лиця, сон насилу залазив у мозок. Щоб не піддатись йому зовсім, Андрій почав згадувати своє рідне село, свою матір, любиму дівчину Геленку. Як нестримно летить той час!... Здається, ще недавно йому було лиш дев'ять років, всі люди одягнуті в чорне, мати побивається біля труни, в якій навек спочив батько. Похорони... А потім турботи, нестача хліба, усмішки біді, що позалазила у всі кутки їхньої хатини. Сама мати не могла принести достаток шістьом дітям». До партизанів Андрія привело усвідомлення того, що потрібно воювати, щоб такої біді вже ніколи не було. Правда, були хвилини, коли мав бажання пустити собі кулю в голову, аби не потрапив в полон до фашистів, але він завжди повторяв слова: «Жити! Витримати! Жити...» Адже і дорога Геленка його кликала: «Вернися, Андрію, я буду чекати тебе. Вернися...»

Після визволення в 1945 році Андрій Товцімак вступив в ряди КПЧ, почав працювати міліціонером, щоб охороняти кров'ю завойовану свободу, організовував артіль, пересував людей, знову боровся за ліпше майбутнє рідної Ватківщини.

10-го січня 1973 року Густав Гусак дожився 60 років. З цієї нагоди в цей день було передано радіопередачу «ЛЮДИ, РОКИ, ЖИТТЯ», а в ній – публіцистичний монтаж заступника директора Чехословацького радіо на Словаччині Яна Тосецького. В радіомонтажі були використані уривки з книги товариша Гусака «Свідectво про Словацьке національне повстання» та інші його думки відносно новітньої історії Чехословаччини і боротьби її народів і національностей за свободу і незалежність.

З інших радіопередач 1973 року потрібно згадати і монтаж «ПАРТИЗАНСЬКІ ДНІ І НОЧІ», який підготував учасник національно-визвольної боротьби Михайло Сабашко (перед. 25-го серпня). «Пригадуючи 29-річчя СНП, згадуємо й тих, які несли головний тягар боїв на своїх плечах. Багато з учасників цих боїв полягли смертю героїв, загинули в концтаборах, багато з них пролило кров за наше визволення. Та їхні героїчні вчинки залишаться вічно живі». Автор згадував партизанів, тих, чия «кожна секунда дня була насторожена, наповнена почуттям небезпеки. А так чергувались день за днем, ніч за ніччю в партизанському житті, а в них мільйони секунд, кожна з яких могла стати останньою... З окопів не можна було піти на відпочинок, начерпатись нових сил, спокою і веселощів. Єдиним джерелом сили, єдиним запобіжником здорового розуму тут була міцна дружба однополчан та соратників... Тяжке було життя партизана. Воно вимагало на кожному кроці бути обережним, невтомним, завжди бути підготовленим до бою і перш за все – вірити в перемогу... Це були нші мовірно тяжкі дні і ночі». Фашисти вели наступ проти партизанів деколи й декілька разів на день, а оскільки з ними не могли нічого зробити, мстилися на цивільному населенні. Жителі багатьох сіл на власні очі бачили, як горіли їх будиночки. «Горіла Олька, Руська Поруба, Притуляни, Турцовці, Порубка, Лукачівці, Хлмець, Завадка, Токаїк – горіло близько п'ятдесят сіл... В Гостовицях фашисти виганяли людей з хат (насилена евакуація – Б. К.). Прийшли і до хати Йонікових і почали кричати: 'Нах Гуменне! Лос, лос!!' Чотирирічний хлопчик Василько злякався і простягнув

до матері рученята. Мама взяла його на руки, вибігла на двір, німець з пістолетом за нею, на порозі вистрілів. Василько лиш скрикнув: 'Ой, мамцю!' Це були його останні слова. Голівка схилилась, тільце безвладно опустилось. Другий постріл влучив матері в бік, але вона ще бігла далі. Не встигла добігти до сусідів, як німець наздогнав її і погнав назад. В голові шуміло, сили покидали її, на мертве тільце дитини стікали сльози, а мати з синочком залишали після себе два криваві сліди. Але найгірше було, коли матір примусили залишити мертве дитя дома, а її відвезли . . .»

В дальшій частині цієї передачі говорилось про бойові операції партизанських загонів, які належали до з'єднання «Сталін-Шукаєв».

26-го серпня з нагоди 29-річчя СНП були передані «ЩИРІ СЛОВА» учасника антифашистської боротьби, тодішнього секретаря ЦК КСУТ Михайла Данка, в яких підкреслювалось: «Словацьке національне повстання є великим історичним вчинком, який сильно вплинув на дальший розвиток і ще сьогодні позначає його . . . Воно виходило з брйових традицій народу і є реальним джерелом натхнення для трудових героїств в часі відбудови країни, в часі будівництва найпрогресивнішого в історії людства суспільного ладу – соціалізму й комунізму . . .»

Яку роль Повстання відіграло в житті нашого населення і як ми включилися у цю боротьбу? Хоч центр виникнення Словацького національного повстання – Банська Бистриця – був віддалений від нас на сотні кілометрів, українське населення Східної Словаччини вважало його проявом і своєї волі боротися з окупантами. Десятки наших хлопців і дівчат брали активну участь в Повстанні, наше населення підтримувало партизанський і повстанський рух і робило все для його перемоги».

27-го серпня в передачі «РАДІО-НОВИНИ» цією темою займався і другий роздум. Його автор Зузана Лещишин говорила про допомогу Радянському Союзу словацькому народу у важкі хвилини боротьби за свободу Вітчизни і оцінювала значення цієї надзвичайно важливої історичної події новітньої історії Чехословаччини: «СНП показало, що народ є творцем історії. Повстання є найсвітлішою сторінкою словацького народу, є початком нового політичного розвитку, в повстанні почалось формування нової соціалістичної людини».

В тій же радіопередачі говорилось і про учасника антифашистської боротьби Михайла Бабея, який разом з дружиною зберіг життя радянському воїну Костянтину Смирнову, коли він здійснив втечу з німецького концтабору. «Я член партії від 1932 року. Після заборони комуністичної партії ми працювали у підпіллі, розносили листівки, агітували людей . . . В сорок четвертому ми вже збирали зброю для партизанів, переховували їх, ходили з ними в розвідку, слідкували за пересуванням німецьких автоколон . . . Моя жінка по ночах прала білизну для партизанів, пекла хліб і варила їм, ми давали їм усе, що мали . . . Так-так, я сам залишився в самих 'лахках' . . . Багато ми й самі не мали, але що мали, усе їм дали!»

« . . . і смерть безсила проти народу й не може зупинити його стремління до волі – як ніхто не може зупинити сонце на його шляху. Народ безсмертний і нескоримий його похід до волі і прогресу», – так розпочинався публіцистичний монтаж Тібора Чули, Василя Зозуляка і Магди Черняк про партизанський рух в Гуменському окрузі від початку заснування перших підпільних груп аж до 29-го листопада 1944 року, коли сюди прийшла свобода. Монтаж було передано в радіопередачі «ЛЮДИ, РОКИ, ЖИТТЯ» 4-го вересня 1973 року. Автори замірялися зокрема на діяльність партизанського загону «Пугачов» під командуванням лейтенанта Радянської Армії Олексія Г. Ємельянова, який в боротьбі з фашизмом в цьому кутку Чехословаччини був важко поранений і помер. Наблизили також життя чехословацьких партизанів Ладіслава Саба, Андрія Пучинського, Ладіслава Чули, Степана Петрушовського, Кацака і інших, які за свою партизанську діяльність були ув'язнені, потім відправлені до концтаборів. «Фашистам не вдалось

логасити вогонь боротьби народних месників в Гуменському окрузі, подібно як і в інших округах нашої Батьківщини... Партизанська група 'Пугачов' здійснила згодом цілий ряд успішних бойових акцій. В кінці червня 1944 року біля Обішовець розгромила німецький ешелон, де було вбито біля 120 німецьких солдат. В Сукові біля Межилабірців партизани загону напали на колону німецьких грузовиків і знешкодили біля 60 солдат та знищили склад з пальним».

1974 рік був роком ювілейним. 30-річчю СНП було присвячено цілий ряд радіо-передач, циклів і матеріалів. Так, в «ПІОНЕРСЬКІЙ ЗІРЦІ» продовжувався щомісячний цикл «На честь полеглих – заповіт живим», який передавався від вересня попереднього року (від початку навчального року). Усіх видань циклу (крім квітневого) було десять. Теми, які розбирав д-р Андрій Ковач, к. н., називались: «Розбиття буржуазної Чехословаччини», «Велика Вітчизняна війна радянського народу», «Період антифашистської опозиції на Словаччині в 1939–42 рр.», «Період антифашистської боротьби в 1939–42 рр. на Східній Словаччині», «Період руху Опору на Словаччині в 1943–44 рр.», «Період руху Опору на Східній Словаччині в 1943–44 рр.», «Безпосередня підготовка СНП», «Словацьке національне повстання» і «Партизанська війна на Східній Словаччині». Усі теми були подані у формі радіолекцій.

В тому ж самому році продовжувався уже згадуваний цикл «Літопис народного подвигу». В ньому було передано п'ять внесків.

25-го червня в «РАДІО-НОВИНАХ» згадував колишній партизан з'єднання «Чапаєв» Микола Єдинак з Габури Гуменського округу: «Від нас десятки хлопців і старші люди, які залишили вдома дітей, йшли до СНП допомагати бити фашистів. Німці наше село спалили... Люди залишали село. Одна група йшла до Польщі, друга – пішла до партизанів... Сорок вісім наших родин було в партизанському просторі, а там ми допомагали, чим могли. Я сам привів туди своїх коней. Партизани на них ходили в розвідку... Молоді хлопці йшли до Повстання, щоб наш народ мав ліпше життя. Жертвували своїм життям не тільки за себе, але за всіх нас, хто залишився в живих і хотів жити краще, ніж колись...».

Весною 1944 року група «чапаєвців» прийшла на деякий час до Черговського узгір'я. В околиці Матяшки вже було багато людей, які охоче допомагали партизанам продуктами харчування, але приносили і зброю та боеприпаси. Про один такий епізод 13-го серпня в «РАДІО-НОВИНАХ» згадував Йосиф Кузмяк з Дюрдьоша.

31-го серпня 1944 року солдати словацької армії зосередили в будинку Ганни Васильової зброю, яку хотіли поступово переправити у ліси. Одного дня така операція розпочалась якраз в ту мить, коли в селі на грузовиках несподівано появились фашисти. Юрій Василь-молодший і Ян Канюк залишились біля боеприпасів. Фашисти на них вилляли усю свою злість. Поставили їх до стіни і розстріляли. Потім обшукали цілий будинок Васильових. Знайшли й другого сина, якого теж вбили... На могилі жертв фашистів в Дюрдьоші стоїть невеликий пам'ятник, на який громадяни села щороку в день річниці СНП кладуть квіти. Так люди вшановують пам'ять тих, хто поліг за свободу.

24-го вересня в «РАДІО-НОВИНАХ» про свою участь в національно-визвольному русі згадував підполковник Петро Савка, який як словацький солдат перейшов на сторону радянських партизанів. Бив фашистів в білоруських лісах в одному загоні з капітаном Яном Налепком. Пізніше він став воїном чехословацького армійського корпусу, воював біля Овруча, визволяв Київ, а на Дуклі перейшов кордон рідної Батьківщини. З боями пройшов майже цілу Чехословаччину, визволяв Прагу, потім ще громив бандерівські банди. «Я бачив, як німці забирали радянських людей, заганяли їх у вагони і відвозили до Німеччини. Багато їх постріляли і повішали вдома... Я більше не чекав і вирішив прямо допомагати радянським людям в боротьбі проти фашизму... Ніколи не

забуду ті часи, пережиті в білоруських лісах. Не можна забути героїчні подвиги радянських людей, їх щирість, те, як ділилися всім, що мали. Давали партизанам те останнє... В Білорусії німці знищили 140 сіл, забили і замучили 3 200 000 чоловік, кожна третя людина була забита на цій землі».

В радіопередачі «ДО ВАС У НЕДІЛЬНИЙ ЧАС» (перед 24-го лютого) був переданий нарис Федора Іванчова і Ольги Кратюк «Трое завязтих борців». Хто вони? Першим з них був Микола Клебан, заслужений член партії. Завдяки діяльності партійного осередку в Ломному та і його зусиль комуністичні кандидати у виборах 1935 року одержали майже половину усіх голосів. За фашизму був ув'язнений в Ілаві, після ув'язнення його позбавили усіх громадянських прав. «Однак неспокійна його душа й далі не могла змиритись з обмеженням особистих прав. І далі він потайки брав участь у партійних зборах по лісах чи вже біля Стропкова, або Токаїка. В сорок другому році встановив контакт з підпільниками: Кубиком і Петром Бабейом, а вслід за цим в лісах біля Матяшки познайомився з начальником штабу партизанського загону 'Чапаєв' Людовітом Кукореллі. Склавши в Петрівцях партизанську присягу, з цього часу товариш Клебан і став партизанським зв'язківцем. Ефективну допомогу партизанам Микола Клебан подавав до самого приходу доблесних воїнів Червоної Армії».

Як Ільків в тридцять восьмому поповнив ряди партійного осередку в Ломному. Пристрасно читав партійну пресу і активно її розповсюджував. В боротьбі проти фашизму діяв подібно, як і Микола Клебан.

Микола Дубаш з села Бжани був членом партії від 1922 року. Активно працював в партійному осередку. «Вірним партії і робітничому класу товариш Дубаш лишився і в часі клеро-фашистського режиму. Утримуючи зв'язки з підпільниками Петром Бабейом та Михайлом Шпаком-старшим, став активним зв'язківцем та поставщиком продуктів для партизанів».

20-го липня у радіовіконці «ВИВЧАЄМО-АРГУМЕНТУЄМО» виступав д-р Іван Ванат, к. н. З нагоди 30-річчя СНП він говорив про традиції Повстання. «Озброєне повстання на Словаччині переросло в народну революцію, яка проклала дорогу до Лютневих подій і соціалістичних перетворень в нашій країні. Як складова частина чехословацького руху Опору СНП рішало і друге питання – політичне, це означає відповлення чехословацької державності на нових політичних і соціально-економічних принципах...»

Героїчні подвиги предків стають джерелом революційної енергії, мобілізуючим чинником народних мас в боротьбі з ворогом... СНП, подібно як і інші антифашистські повстання в Європі, опирається на прогресивні традиції – яношиківську, штурівську, поєднує їх з ідеєю слов'янської взаємності та революційними традиціями робітничого класу. Повстання на Словаччині стало патріотичним проявом народних мас, який запалавав на боротьбу з лютим фашизмом... Свое втілення ідея слов'янської взаємності знайшла в допомозі радянським воїнам, яким пощастило втекти з німецького полону, у підтримці та допомозі партизанському рухові, в переході словацьких військ на бік Радянської Армії, в бойовій співдружності чехів, словаків і закарпатських українців в чехословацькому війську в СРСР... Словацьке національне повстання залишається постійно живим і глибоким джерелом інтернаціоналізму і соціалістичного патріотизму...»

Визначною для патріотичного виховання була й передача «ПАРТИЗАНСЬКА ЕПОПЕЯ», яку на 18-го серпня підготував Михайло Сабодош. В червні 1944 року автор передачі з групою радянських партизанів був десантований у тил ворога. Група мала завдання встановити зв'язок з підпільними працівниками, комуністами, а зокрема з частинами словацької армії. «Влітку 1944 року Східна Словаччина стає першим опорним пунктом і першою суцільною партизанською областю, в якій можна було забезпечити довготривале ведення партизанської війни. Наближаючись фронт, відповідна місцевість для бо-

йових дій, соціальний склад та допомога громадян і активна діяльність комуністичної партії – це все позитивно впливало на свідомість людей. Про це свідчить і той факт, що з 126 партизанських груп, загонів та бригад в Чехословаччині, 43 діяли на Східній Словаччині». Далі Михайло Сабадосх говорив про партизанські операції, здійснені на багатьох місцях Східної Словаччини, але й про те, як пісня закликала до боротьби. «Вечері, коли наступала тиха ніч, запалювались ватри, партизани розсідалися біля вогнища і співали. Піснями піднімали на ноги весь ліс. Була це пісня, що звучала як бойовий гімн, вона допомагала робити людей чесними і відважними, наповнювала бійців новою надією, енергією та вірою в перемогу... В ті важкі дні, коли народна пісня говорила про Яношика, Довбуша, про топірець, зарубаний до бука, який чекав на нових героїв, вже і той найменший громадянин нашої Батьківщини висловлював 'Мор го!' Кожний чесний громадянин з гордістю повторював слова гімну про блискавки над Татрами та дику битву грому, а тоді йшла Радянська Армія на допомогу, яку наш народ так нетерпеливо чекав восени 1938 року...»

«День 29-го серпня 1944 року звільнив придушувану і сковану ініціативу, силу й волю народу, трудящих, які під керівництвом комуністичної партії дозрівали на ходу, впроваджували в життя свій організаторський ум, своє політичне переконання і воєнні здібності. Нерівна сутічка, нерівний бій проти фашистського бузувіра уже від самого початку був великим політичним вирашем словацького народу, бо отой бій був залучений до течії прогресу, демократії, до революційного руху, до перспектив соціалізму. Якраз тому не залишився самотнім. Якраз тому в ньому приймає масову участь українське населення Словаччини. Якраз тому надає йому допомогу друг і брат найвірніший – радянський народ», – писав у своєму роздумі «Спонука історії остаточно використана» д-р Михайло Миндош (в «ЩИРИХ СЛОВАХ», 28-го серпня). «Словацьке національне повстання зродило героїв, сьогодні вже легендарних, але воно зродило і героїв безіменних, зродило героїство трудящих, героїчність народу».

В «РАДІО-НОВИНАХ» від 1-го вересня був переданий нарис Олександра Товта під назвою «В обіймах Крижанських лісів», до якого автор включив і спогади Івана Тея з партизанського села Крижі на Бардіївщині. «Хоч нам було дуже тісно, ми прийняли в хату дев'ять партизанів. Були це хлопці загону Карасева, що прийшли в наші гори після важких боїв та виснажливих рейдів в Польщі. Знайшли вони тепле пристанище у всіх хатах крижанських хліборобів. Моя мати й зараз з великою ласкою згадує 'своїх' хлопців, а також те, як вона й по три рази на день пекла хліб та годувала їх. Бувало й так, що і п'ятнадцять їх сідало обідати або вечеряти».

Активну участь у антифашистському русі взяв також Іван Гурайчик, про якого говорилось в «РАДІО-НОВИНАХ» 18-го жовтня. Партизанам він допомагав ще як солдат словацької армії на окупованій території СРСР, а цю діяльність продовжував і на Словаччині, коли їх дивізію як неблагонадійну фашисти передислокували з Радянського Союзу. Пізніше він перейшов до партизанів загону «Сталін-Шукаєв», а після з'єднання воював в рядах «чапаєвців». Іван Гурайчик, який мав підпільну кличку «поручик Ваня», виконував переважно завдання розвідувального характеру. За свою участь в боротьбі з фашистами він був нагороджений вісімнадцятьма радянськими і чехословацькими медалями. В цій передачі говорилось і про операцію по визволенню понад двісті радянських військовополонених біля Межилабірців, в якій взяли участь партизани і солдати словацької армії, а також цивільне населення. З його рядів слід згадати Андрія Савуляка, Андрія Сушка, Федора Фесурку, Василя Казуньку і інших. Врятовані радянські солдати поступово приєдналися до партизанів в околиці Межилабірців і так зміцнили партизанський рух на Східній Словаччині.

За період п'ятих років (1970–1974) Українська студія Чехословацького радіо передала 22 матеріали (не враховуючи чисто літературного спрацювання), присвячених участі ра-

дяньських громадян в чехословацькому партизанському русі і 59 матеріалів про колишніх чехословацьких партизанів (теж не враховуючи чисто літературного спрацювання тематики). Їх загальна тривалість представляє 860 хвилин радіомовного часу.

RESUMÉ

Богдан Кузышин, Национально-освободительная тематика во vysielaní Ukrajinského štúdia Československého rozhlasu v Prešove (K otázke vlasteneckej a internacionálnej výchovy)

Autor referátu sa v jeho úvode vracia k výchovnej funkcii PMIP a najmä socialistického rozhlasu so zameraním na oblasť výchovy u poslucháčov pocitu vlastenectva a internacionalizmu. Túto úlohu Ukrajinské štúdio Československého rozhlasu v Prešove plní aj prostredníctvom využívania v svojich rozhlasových programoch a prejavoch materiálov o národnooslobodzovacom hnutí a výpovedi jeho priamych účastníkov.

Uvedenú tematiku v rozhlasových reláciách autor delí na štyri časti. Sovietski občania v boji za slobodu Československa, Občania Československa – účastníci partizánskeho hnutia, Sovietski vojaci – osloboditelia Československa a Československý armádny zbor – bojovník za slobodu svojej vlasti. V tomto referáte sa rozoberajú prvé dve časti.

Na konkrétnych materiáloch a výpovediach sa poukazuje na hrdinstvo bojovníkov SNP a partizánskeho hnutia, pomoc Sovietskeho zväzu československému ľudu, pomoc miestneho obyvateľstva partizánom a pod., čo môže slúžiť za prejav lásky k rodnej vlasti a svojmu ľudu, učí vlastenectvu a upevňovaniu priateľstva so sovietskym národom, ktorý veľa obetoval pre slobodu a nezávislosť aj našej vlasti.

V referáte sú spracované materiály za päťročné obdobie, začínajúc rokom 1970, kedy sa v rozhlasovom štúdiu zaviedla pravidelná evidencia (archivovanie) odvysielaných relácií.

Za uvedené obdobie zo štúdia bolo odvysielaných 22 príspevkov (bez čisto literárneho spracovania), venovaných účasti sovietskych občanov v československom partizánskom hnutí a 59 príspevkov (tiež bez čisto literárneho spracovania) o bývalých československých odbojároch. Ich celkové trvanie predstavovalo 860 minút vysielacieho času.

РЕЗЮМЕ

Богдан Кузышин, Национально-освободительная тематика в передачах Прешовской Украинской студии Чехословацкого радио (К вопросу о патриотическом и интернациональном воспитании)

Автор реферата в его вступлении возвращается к воспитательной функции средств массовой информации и пропаганды, особенно социалистического радио, особое внимание обращая области воспитания у радиослушателей чувства патриотизма и интернационализма. Эту задачу Украинская студия Чехословацкого радио решает и посредством использования в своих радиопрограммах материалов о национально-освободительном движении и свидетельствах его непосредственных участников.

Данную тематику в радиопередачах автор разделяет на четыре части: «Советские граждане в борьбе за свободу Чехословакии», «Граждане Чехословакии – участники партизанского движения», «Советские воины – освободители Чехословакии» и «Чехословацкий армейский корпус – боец за свободу своей Родины». В этом реферате рассматриваются две первые части.

На конкретных материалах и высказываниях указывается на героизм борцов Словацкого национального восстания и партизанского движения, на помощь Советского Союза чехословацкому народу, на помощь местного населения партизанам и т. д., что может служить проявлением любви к Родине и своему народу, учит патриотизму и укреплению дружбы с советским народом, который понес много жертв во имя свободы и независимости нашей Родины.

В реферате разработаны материалы за пятилетний период, начиная 1970 годом, когда в студии начался регулярный учет (ведение архива) всех реализованных радиопередач.

За этот период из студии были переданы 22 материала (не учитывая литературных жанров), посвященных участию советских граждан в чехословацком партизанском движении и 59 материалов (тоже не учитывая литературных жанров) о бывших чехословацких участниках движения сопротивления. Их общее время в радиопередачах составляло 860 минут.

RESÜMEE

Bogdan Kuzyšin, Die Thematik der nationalen Befreiungsbewegung in Rundfunkübertragungen des Ukrainischen Senders vom Tschechoslowakischen Rundfunk in Prešov

(Zur Frage der patriotischen und internationalen Erziehung)

Der Autor des Referates wendet sich in seiner Einleitung an die erzieherische Funktion der Massenmittel der Information und Propaganda, insbesondere des sozialistischen Rundfunks, indem er eine besondere Aufmerksamkeit dem Gebiet der Erziehung bei den Rundfunkhörern des Gefühls des Patriotismus und Internationalismus schenkt. Diese Aufgabe erfüllt der Sender auch durch die Benutzung der Materialien von der nationalen Befreiungsbewegung und Aussagen ihrer unmittelbaren Teilnehmer in seinen Programmen.

Diese Thematik in den Rundfunksendungen teilt der Autor in vier Teile «Sowjetische Bürger im Kampf für die Freiheit der Tschechoslowakei», «Bürger der Tschechoslowakei – die Teilnehmer der Partisanenbewegung», «Sowjetische Soldaten – die Befreier der Tschechoslowakei» und «Das tschechoslowakische Korps – ein Kämpfer für die Freiheit seiner Heimat». In diesem Referat werden zwei erste Teile behandelt.

Auf konkreten Materialien und Aussagen wird im Referat auf das Heldentum der Kämpfer des Slowakischen nationalen Aufstandes und der Partisanenbewegung, auf die Hilfe der Sowjetunion dem tschechoslowakischen Volk, auf die Hilfe der Bevölkerung den Partisanen usw. hingewiesen, was als Äußerung der Liebe zur Heimat und zu seinem Volke dienen kann, was den Patriotismus lehrt und aufruft, die Freundschaft mit dem Sowjetvolk zu vertiefen, das im Namen der Freiheit und Unabhängigkeit auch für unsere Heimat viel geopfert hat.

Im Referat sind Unterlagen der fünfjährigen Periode erarbeitet, mit dem Jahr 1970 angefangen, als im Sender eine regelmäßige Evidenz (das Archiv) aller übertragenen Rundfunksendungen eingeführt worden ist.

Im Laufe dieser Zeit übertrug der Sender 22 Materialien (ohne literarische Genres) über die Teilnahme sowjetischer Bürger in der tschechoslowakischen Partisanenbewegung und 59 Materialien (auch ohne literarische Genres) über ehemalige tschechoslowakische Teilnehmer der Widerstandsbewegung. Ihre gesamte Zeit in Sendungen betrug 860 Minuten.

ЮВІЛЕЇ, РІЧНИЦІ, ЗВІТУВАННЯ, ІНФОРМАЦІЯ

КИРИЛІВСЬКИЙ НАПИС В МИХАЛІВЦЯХ

ВОЙТЕХ ТКАДЛЧІК

У 1951 році при встановленні нової каналізаційної сітки в Михалівцях на Східній Словаччині робітники об'явили в історичному центрі міста фундамент стародавньої будівлі кругоподібного плану. Тоді цей знахідці не звернули належної уваги. Аж після того, як у 1957 р. в Михалівцях було засновано Земплинський музей для області колишньої Земплинської жупи, тобто округів Требишів, Михалівці і Гуменне, археологічні дослідження в найсхіднішій частині Словаччини одержали необхідну базу. Коли в 1977 році в результаті прокладення кабеля електролінії робітники знову натрапили на мури цієї кругоподібної будівлі, працівники музею під керівництвом його директора д-ра Ярослава Віздала, канд. наук, розпочали на цьому місці систематичне археологічне дослідження і відкрили підвалини ротонди з підковоподібною апсидою та частину могильника з XI–XIII-го століття. Залишки кераміки, які тут були знайдені, вказують на ще старшу культурну верству, яка сягає, можливо, аж до IX-го століття.

Ротонда була поставлена з бутового каменю, який, правдоподібно, походив з старовинної каменеломні на Градку у Михалівцях. В середині ротонди, біля входу було знайдено кам'яний блок того ж походження, коло 0,55 м широкий, 0,75 м високий і 0,35 м грубий з декількома рядками напису. Камінь лежав написом вниз, так що більшість букв досить добре збереглася. Після підйому каменя з місця знахідки його встановили в приміщенні для збірок Земплинського музею в Михалівцях під номером 3М – 170/77.

Про давність цього напису (означимо його скорочено МН) висловився доцент Філософського факультету Братіславського університету ім. Я. А. Коменського д-р Йозеф Новак, канд. наук, в тому сенсі, що це, напевно, напис з доарпадівського періоду, тобто, десь з IX-го століття, або й ще з старішої епохи. Першу спробу прочитати напис в 1979 р. зробив проф. д-р Їржі Рігел. Він вважає, що МН зроблено письмом італійського типу, а текст «за одиничний доказ слов'янського докирилівського письма». На його думку, на камені написано умбрицьким письмом, а неповний текст звучить: SUIN PANOV ISUS (тобто Син Божий Ісус).¹

Це рішення бере до уваги лиш 2–4-й рядки і повністю обходить перший і п'ятий рядки, які хоч і менш помітні, але все ж таки їх можна прочитати, а для встановлення письма і часу виникнення напису вони найважливіші. Прямо відхиляють думку Рігела, що це письмо італійського типу, конкретно умбрицьке письмо, і що напис походить з докирилівської епохи. Рігел вирішує це дуже свавільно. Обходить ряд письмових штрихів, які йому не підходять, або комбінує неправильним способом, не відрізняє також письмові знаки від орнаментів, а головне, він не спроможний заспокоїливо пояснити проміжок часу 800 років між збереженими пам'ятками умбрицького письма

і МН-ом, який за навколишніми археологічними знахідками найскоріше можна віднести до великоморавської епохи. А тому його рішення взагалі не можна вважати за серйозне і правильне.

МН має 5 рядків і вирізаний на камені кирилицею. В першому рядку письмо менше, коло 3,5 см високе, унциального чи напівунциального типу. Інші рядки мають письмо вище, коло 6–7 см, капітального типу, правда, з деякими відхиленнями. Час виникнення означений другим літочисленням, яке наведене в п'ятому рядку. Напис доповнюють орнаменти, що підкреслює важливість особи, якої він стосується.

Перший рядок

Він починається на місці майже одної третини ширини каменя близько його верхнього краю. Відразу ж перший знак – це орнамент, пальметовий тройлисток, а під ним – кружок. Подібні пальметові орнаменти зустрічаються в Болгарії в написах на надгробних каменях, зроблених латинськими² і грецькими³ буквами. Також слов'янські кирилівські надгробні написи деколи починаються орнаментом, н-д, Вароський напис з 996 року⁴ та Мостицький напис з кінця X-го стол.⁵

Другий знак – це унциальне заокруглене кирилівське *є*, яке звичайно зустрічається в написах і в книжному письмі. Наслідує м'який знак, нижня частина якого малопомітна.

Наступною буквою є дуже низьке кир. *д*, яке не досягає величини інших букв, можливо, тому, що в камені над ним є вада.

Далі розміщене ясно видиме кир. *є* заокругленого виду, яке звичайно зустрічається в написах і в книжковому письмі. Його висота відповідає двом першим буквам.

Дуже стерта наступна буква *л*, однакової величини, як і попередні. До неї, здається, на спосіб лігатури була приєднана буква *є*. Правда, її взагалі не можна прочитати, або вона була просто випущена.

Наступна буква *ж* написана дефектно, тому що в її нижній половині відсутній один штрих. І ця буква трохи менша, ніж попередні, можливо, із-за того, що на кінці рядка було потрібно берегти місце.

З дальшої букви *н* залишились лиш деякі сліди, а наступну букву *т* можемо собі скоріше уявити, ніж прочитати. Дуже добре, правда, видима остання буква цього рядка, твердий знак, який приписаний вверху біля верхньої уявної лінії в зменшеному виді. Подібний знак знаходимо в Босенському написі в монастирі Гумак з X–XI-го стол.⁶ і в надгробному написі жупана Грда з XII-го стол.⁷

Перший рядок закінчується малопомітними орнаментальними елементами. Текст цілого рядка звучить: *сѣдѣ л(є)жи(т)ъ*. Це звичайний початок надгробних написів. Цими ж словами починається також, н-д, Мостицький напис. В грецьких написах з Болгарії цьому дослівно відповідає: *ἐνθάδε κατὰκειται*,⁸ або *ἐνθά νεῖται*,⁹ а в латинських – трохи вільніше: *hic requiescit*.¹⁰

Другий рядок

Перша буква *к* складається з двох відділених частин, зліва знаходиться вертикальна лінія, справа – знак вилоподібної форми, який розходить у напрямі праворуч. Прогалина між обидвома знаками буває в написах і в книжному письмі досить великою. В МН вона відносно мала, але добре помітна. Більшу чи меншу прогалину між обидвома частинами мають, н-д, написи: Самуїловий 993 р.,¹¹ Івана Владислава з 1015–7 р.,¹² Тмутараканський з 1068 р.,¹³ Крчевський з 1204 р.,¹⁴ а з недатованих, н-д, напис монаха Ананіє,¹⁵ хартофілакса Павла,¹⁶ надгробний напис Тудоржін,¹⁷ надгробний напис Ганни,¹⁸ напис на преславській кераміці,¹⁹ на преславській керамічній плиті,²⁰ Темницький

н.,²¹ Благайський²² та інші і староруські написи в соборі св. Софії в Києві²³ і в Новгороді.²⁴ Лиш рідко коли зустрічається форма, в якій обидві частини з'єднані,²⁵ як це є сьогодні.

Друга буква – це твердий знак. На перший погляд тут помітна лиш вертикальна лінія, але при старанному погляді можна побачити внизу трохи малий кружок, а вверху лиш малопомітну горизонтальну лінію зліва. Малий нижній кружок у цієї букви зустрічається також в Самуїловому написі. А в ньому верхня горизонтальна лінія теж дуже мала.¹¹ Цю верхню горизонтальну лінію можна було б також вважати за простий хвостик, а цілу букву – за м'який знак, але, оскільки в інших випадках цей напис відрізняється твердим і м'яким знаком, правильніше буде читати на цьому місці твердий знак.²⁶

Третя буква є нормальне кир. н. Середня (поперечна) лінія між двома вертикальними, яка проходить зліва зверху направо вниз, проведена трохи хвилясто. Ще більш хвилясто вона зроблена в написі Івана Владислава.¹²

Четверта буква – це кир. назальне **А**, трохи нахилене вліво. Її несиметричність можна віднести до несправності каменяра. Внутрішня частина букви має виллоподібну форму, розміщену вістрям вниз. Така форма відома також з написів Самуїла,¹¹ Івана Владислава,¹² Тмутараканського,¹³ Мостицького,⁵ окремо також з Київських написів.⁴⁷ Часто зустрічається і в книжному письмі, особливо в югославських пам'ятках.²⁸

П'ята буква є кирилівське **З**, в якому найвиразнішою є лінія, що проходить навскіс справа зверху наліво вниз. Слабше видно горизонтальний штрих вверху (ряд крапок на фотографії). Нижня горизонтальна лінія, теж мало видима, проходить направо вниз. Навскісна лінія в середині перетинається короткою горизонтальною лінією, яка виступає вправо і вліво. Це особливість певної групи старших болгарських і сербських пам'яток, як, наприклад, фрагменту Ундольського з XI-го стол., Слєпченського апостола з XII-го стол., євангелія Мирослава з XII-го стол. та ін.²⁹ Таким чином цей напис однозначно можна віднести до пам'яток із західно-болгарської і македонської області.

Остання, шоста буква – це м'який знак звичайної форми. За ним слідує орнамент, що вигідно заповнює вільне місце. Це кружок, з якого виходять промені, або листки.

Цілий рядок таким чином містить слово **КЪНАЗЪ** – князь, титул похованого вельможі.

Третій рядок

Перша буква є кир. **П**, оздоблене орнаментами, які спрямовані виллоподібно наліво з верхнього і нижнього кінця букви. Цим підкреслюється не лише ця буква, але й ціле слово, яке нею починається, тобто власне ім'я похованого.

До цієї букви тісно прилягає грановане кир. **Е**, з'єднане з **П** в лігатуру спільною вертикальною лінією. Правда, над цим **Е** приєднана якась трапеція, яка, здається, включена до лігатури, так що спільна вертикальна лінія **П** і **Е** належить і цій трапеції. Таким чином тут виникає буква **Р**, досить невміло внесена між обидві букви, верхня дуга якої замінена ніби трапецією. Це лігатура трьох букв *пре*. Лігатури двох, або й трьох букв не бувають чимось незвичайним у написах. Лігатура **П** + **Е** зустрічається в прото-болгарських написах,³⁰ а аналогічна лігатура **Н** + **Е** в одному грецькому написі в Болгарії.³¹ Але незвичайним є приєднання **Р** над цими двома буквами, як це видно в МН. Можливо, каменяр забув цю букву видовбати і лиш додатково її ось так доповнив, або добре не розрахував довжину цілого слова і вже на початку дуже економив місце.

Грановане **Е** тут використано для того, напевно, щоб підкреслити капітальний ха-

рактир письма, що також уможливило з'єднання в лігатуру. Автор МН знав, правда, і звичайне округле унциальне ϵ , яке використав в першому рядку. Інакше в слов'янських написах грановане ϵ вживалось дуже рідко, а зустрічається воно аж пізніше.³² Але воно відоме з латинських написів в Болгарії. Там майже виключно використовується якраз ця гранована форма. Зустрічається воно також в грецьких і протоболгарських написах досить часто разом з округлим ϵ .³³ Тож, йдеться про латинську і грецьку епіграфічну форму, добре відому в Болгарії.

Особливу форму має наступна буква ζ . В грецькому письмі це вживалось спочатку як скорочення замість кінцівки слів, які звичайно закінчувались на $-c$, наприклад, $-oc$, $-uc$, $-ec$, $-ac$, а також замість сполучника $\chi\alpha\iota$. Правда, це скорочення використовувалось відносно рідко.³⁴ Автор МН міг знати цю форму з протоболгарських написів, де вона писалась замість ϵ чи o , або замість кінцівок на $-c$.³⁵ Цей знак деколи помилково вважають грецьким округлим знаком ζ , який теж подеколи використовувався як скорочення кінцівки на $-c$.³⁶ Ці обидві письмові форми автор МН міг знати з протоболгарських написів, але напевно чи він знав усі їх значення і використання. Тож, використав грановану форму ζ , як капітальну букву у значенні s , напевно, в зв'язку з його подібністю з округлим грецьким знаком і латинським S . Вибрав цю грановану форму, як капітальної букви, на відміну від унциального ϵ , яке використав у першому рядку. Грецький округлий знак ζ правда, залишив у функції числівника в четвертому і п'ятому рядках. Але, оскільки це грановане капітальне s нижче, ніж попередня лігатура *пре*, автор МН вирівняв різницю їх висоти орнаментом, тобто променями, які від цієї букви виходять вгору.

Наступна буква – це кир. $\dot{\iota}$, яке, властиво, тотожне з грецьким йотом. Автор використав якраз цю букву, оскільки за нею іде голосна a . Ця буква найчастіше вживалась якраз перед голосною, дивись, наприклад, написи на керамічних листах в Преславі,³⁷ напис Темницький,²¹ Ямбольський,³⁸ Трновський.³⁹

Слідує буква A з горизонтальною лінією посередині. Це імітація грецького епіграфічного A , відомого, наприклад, з протоболгарських⁴⁰ і грецьких написів в Болгарії,⁴¹ або також з напису на іконі Никифора III (1078–1081).⁴² Каменяр дотримувался тут грецького правопису, тому що вжив нейотоване A , в той час як слов'янський правопис вимагав би преіотоване α , або ж на глагольський спосіб ⱥ . І з цього видно, що автор МН був ознайомлений з грецькою графікою в болгарській державі.

Наступна буква n менш видима. Найбільш помітна лінія, яка веде зліва зверху у напрямі направо вниз. Ця лінія рівніша, ніж в цій самій букві у попередньому рядку. Менш видима права лінія, яка повинна бути вертикальна, але тут трохи нахилена вправо, можливо, тому що каменяр усвідомив собі, що йому ще залишиться досить вільного місця. Майже повністю непомітна ліва вертикальна лінія.

Останньою буквою є твердий знак, незвичайно нахилений вправо і оздоблений вверху справа орнаментальною спіраллю. Цим орнаментом виражено, по-перше, симетрію з першою буквою, теж орнаментально оздобленою, а по-друге, ним заповнилось залишене вільне місце. І нахил цієї букви, напевно, зумовлений тим, щоб не виникла дуже велика прогалина між передостанньою і останньою буквами.

Оскільки на кінці цього рядка ще залишалось досить місця, каменяр знову заповнив його орнаментом. Внизу є кружок, з якого ніби виростає вправо нахилена квітка дзвіночка. Рігел помиляється, коли в цьому бачить просту вісімку, яка, ніби, означає умбрицьке ϕ . На цьому він, властиво, базує своє твердження, що в МН йдеться про умбрицьке письмо. Правда, орнаментальна форма дзвіночка тут ясно видима.

Текст цілого рядка звучить: **прѣсланъ** Це ім'я князя, який на цьому місці був похований.

Четвертий рядок

Він починається орнаментом, який тут, напевно, вказує, що наступна дата означає рік народження похованого князя.

Перша буква – це кир. \mathfrak{z} , нахилене вправо. Дуже добре видима ліва вертикальна лінія. Дві дуги справа від неї набагато слабші, при поверхньому погляді оку майже не помітні.

Далі слідує складна лігатура п'ятьох букв: $\mathfrak{z} + \mathfrak{a} + \mathfrak{t} + \mathfrak{r} + \mathfrak{o}$. Це письмова іграшка, яку на звичайному початку дати можна легко зрозуміти і яка одночасно служить, як і взагалі лігатури, для оздоблення напису.

Твердий знак досить нахилений вправо, тому що співпадає з нахиленим лівим плечем букви \mathfrak{a} .

Буква \mathfrak{a} має ліве плече нахилене, але праве – вертикальне, тому що воно спливається воедино з вертикальною лінією наступних букв \mathfrak{t} і \mathfrak{r} .

Буква \mathfrak{t} має крім вертикальної лінії, спільної з буквами \mathfrak{a} і \mathfrak{r} , дуже добре помітну горизонтальну лінію дещо нижче від верхнього рівня букви. Ця буква не виходить за верхню лінію, а зустрічається, як правило, якраз в старших пам'ятках. Дужка біля нижнього кінця вертикальної лінії малопомітна.

Буква \mathfrak{r} має вертикальну лінію спільну з буквами \mathfrak{a} і \mathfrak{t} , а верхню лінію продовжену вліво, тому що цей штрих є теж спільний з твердим знаком.

Буква \mathfrak{o} спливається з нижньою дужкою букви \mathfrak{t} . Тому вона й набагато нижча, ніж інші букви. Разом з тим вона і менш видима. В з'єднуваному письмі (т. зв. вязь) такі малі букви біля більших цілком звичайне явище.⁴³

В даті, яка далі слідує, є слабо видимий знак, який означає тисячі: $S = 6000$. Цю форму знаходимо вже в преславських написах з кінця IX-го стол.,⁴⁴ також в грецькому написі Симеона з 904 р.⁴⁵ і в інших кир. написах: Івана Владислава,⁴⁶ в декотрих київських написах⁴⁶ і теж в протоболгарських та грецьких написах в Болгарії.⁴⁷ Крім цього зустрічається також зворотна форма \mathfrak{r} , наприклад, в Преславському написі з 931 р. і в Добрудзьському з 943 р.,⁴⁸ в Самуїловому¹¹ і Вароському⁴ написах, в написі на преславській кераміці з XI-го стол.,⁴⁹ а також декілька разів в київських і новгородських написах.⁵⁰ МН тут ближчий до тої форми, яка в XI-му стол. вживалась частіше і відповідає грецькому зразку, що використовувався в Болгарії.

Другий числівник передано буквою $\Phi = 500$, добре видимою на фотографії.

Третій числівник – це грановане $E = 5$, нахилене вправо, однакової форми як і в третьому рядку, лиш без нахилу, який автор МН робить якраз на кінці цього рядка, де залишається ще досить місця.

Цілий текст четвертого рядка: $\mathfrak{z} \mathfrak{a} \mathfrak{t} \mathfrak{r} \mathfrak{o} S \Phi E / = 6505$, тобто 996/7/.

П'ятий рядок

Перед текстом в цьому рядку стоїть святоандріївський хрест \times як знак смерті князя. Подібний знак знаходимо у Вароському написі з 996 р.⁴ та в Мостицькому написі, де святоандріївський хрест доповнений подібним знаком, який стоїть в МН перед текстом четвертого рядка.⁵

Далі слідує такий же початок, як і в четвертому рядку $\mathfrak{z} \mathfrak{a} \mathfrak{t} \mathfrak{r} \mathfrak{o}$ з тією ж лігатурою, лиш менш помітною. Також дата починається буквами $S = 6000$ і $\Phi = 500$ такої ж форми, як в попередньому рядку. Десятки виражені малопомітним $\mathfrak{z} = 60$ такої ж форми, як, наприклад, в київських написах,⁵¹ або в грецьких написах в Болгарії.⁵²

Останній числівник – це $\Theta = 9$ гранованого виду, як і в грецьких написах в Болгарії,⁵³ лиш тут він нахилений вправо так, як і в попередніх двох рядках.

На кінці рядка і, здається, під ним є ще якісь орнаменти, які, правда, не досить видимі. Цілий рядок має цей текст: $\text{B} \lambda \text{L} \text{T} \text{O} \text{S} \Phi \text{H} \Phi / = 6569$, тобто 1060/1/.

Історичні рамки напису

МН – це надгробний напис «князя Пресіана», життя якого обмежене 996/7–1060/1 роками. Палеографічно-епіграфічний аналіз вказав на деякий вартий уваги зв'язок з болгарсько-македонським середовищем, так що напевно чи можна сумніватися в тому, що, і незважаючи на віддаленість Східної Словаччини, де напис було об'явлено, від Болгарії і Македонії, цей князь Пресіан – це відома особистість на схилі першого Болгарського царства. Його батько був останнім царем західно-болгарської держави Іван Владислав, який панував в 1015–1018 роках. Щоб точніше визначити особистість Пресіана, потрібно пригадати декілька дат з кінця X-го і початку XI-го стол. болгарської історії.⁵⁴

Після смерті болгарського царя Петра в 969 році за панування над болгарською державою воювали русичі на чолі з князем Святославом та візантійський імператор Іоанн I Цімісхий (969–976). Коли ж Святослав загинув в бою з печенігами в 972 р., імператор Цімісхий, який грався на визволителя Болгарії, захопив її і приєднав до своєї імперії. Синів болгарського царя Петра усунув так, що примусив Бориса II відректися від трону. За це він присвоїв йому титул магістрона.⁵⁵ Другого царевого сина Романа імператор наказав каструвати.

Імператор, правда, захопив лиш східну частину болгарської держави. В західній частині повстали проти греків т. зв. камітопули, четверо синів вельможі Ніколи: Давид, Мойзес, Арон і Самуїл. Давид і Мойзес загинули в бою в 976 р., Арона Самуїл обвинуватив у зрадницькому зв'язку з греками і його було страчено. Самуїл стався єдиним паном західно-болгарської держави і очолював героїчну боротьбу за незалежність Болгарії проти візантійського імператора Василія II. Після смерті Самуїла в 1014 р. на трон сів його син Гаврил Радомир, якого, правда, вже в 1015 р. вбив Іван Владислав, син страченого Арона. Іван Владислав панував лиш чотири роки, тому що загинув в бою під час облягання Драчі в 1018 р. А цим закінчилось і існування першого Болгарського царства, яке захопив імператор Василій II Болгаробієць (976–1025).

Останній цар Іван Владислав мав шість синів і шість дочок. Із синів поіменно відомі лиш п'ять: Пресіан, Алусіан, Арон, Траян і Радомир.⁵⁶ З дочок знаємо іменем лиш Катерину, яка пізніше стала дружиною імператора Ісаака I Комніна (1057–1059).

Імператор Василій II помилував членів панівного роду і присвоїв їм різні звання при своєму дворі. Царівна мати Марія одержала титул зосте, тобто двірна дама.⁵⁷ Найстарший син Пресіан одержав високий титул магістрона, а інші брати стались патриціями.⁵⁸

Пресіан був стратігом фемі Букелларіон у Малій Азії, але в 1026 р. за імператора Константина VIII (1025–1028) його обвинуватили у змові проти імператора і відіслали у вигнання на острів Плата. Лиш випадково його тоді минула кара осліпленням.⁵⁹ За влади наступного імператора Романа III Аргира (1028–1034) він зв'язався з Теодорою, сестрою імператриці Зое, щоб разом з нею захопити владу у Візантії. Коли ж це вийшло наяву, його закрили до Мануїльського монастиря в Царграді і осліпили. В 1030 р. він «добровільно» постригся у монахи.⁶⁰ Його мати Марія в зв'язку з цією аферою була позбавлена місця у дворі і теж відправлена у монастир. В 1030 р. її перемістили з Мантінейського монастиря у фемі Букелларіон до монастиря у фемі Тракезіон в Малій Азії.⁶¹

Повідомлення візантійських хронікерів про долю осліпленого Пресіана закінчуються за брамами монастиря. Подібна доля спіткала і його матір Марію. Але це ще не означає, що і їх життя закінчилось в монастирі. Примусове перебування в монастирі було

тоді частою мірою покарання для політичних провинників. Але імператори у Візантії в тому часі дуже часто мінялися, а з ними мінялася і політична ситуація, в багатьох випадках і на користь політичних в'язнів. Імператор Роман III Аргирос був убитий за загадкових обставин, а його місце зайняв Михайло IV Пафлагон (1034–1041). Під час його панування велику кар'єру зробив брат Пресіана Алусіан. Його було призначено стратігом в Теодосіополі (нинішній Ерзерум) у Вірменії. Потім він приєднався до болгарських повстанців Петра Деляна, онука Самуїла, які виступили проти імператора Михайла IV. Але Алусіан зрадив свого другого двоюрідного брата, осліпив його і утік до візантійців. Таким чином повстання було паралізоване, Петро Делян потрапив в полон і був відправлений до Царграду. За зраду Алусіан одержав титул магістрос.⁶² Досяг того ж титулу, як і спочатку його брат Пресіан. Очевидно, що за цих змінених обставин осліплений Пресіан разом з матір'ю міг дістатись з монастиря на свободу якраз під впливом Алусіана.

Сприятливі умови для Пресіана могли настати і за імператора Константина IX Мономаха (1042–1055), коли інший брат Пресіана – Арон був призначений адміністратором Месопотамії з титулом вестес.⁶³ Пізніше він досяг ще вищого титулу проедрос,⁶⁴ але це вже було тоді, коли його та Пресіанова сестра Катерина була дружиною імператора Ісаака I Комніна (1057–1059). Це насправді був найсприятливіший період для цілої сім'ї останнього болгарського царя.

Важко, правда, вважати, щоб Пресіан мусив чекати аж так довго, щоб вийти з монастиря на свободу. Правдоподібно також, що його енергійна мати ще набагато скоріше допомогла собі і своєму синові Пресіанові вирватись на волю. Після гіркого досвіду з нестійкої політики інтригарської Візантії вона намагалась відійти з своїм сином якнайдалі за межі візантійської імперії. Чому вирішила втікати з ним аж на Східну Словаччину, залишається поки що загадкою. Щоб це було не розумним, не можна сказати, адже цей край, прикриваний з півночі узгір'ям Карпат, якраз своєю відлеглистю доставляв спокій і безпечність втікачам знатного роду в слов'янському середовищі, відносно рідко заселеному, на самій окраїні угорського королівства, куди не досягали ані розбійницькі наїзди печенігів.

Титул Пресіана «князь», який йому дає МН, не відповідає, правда, титулам, які він мав у візантійській імперії (магістрос, стратіг), але для втікача в далекій чужині вони і не мали жодного значення. Не підходив йому і титул *самодержць*, який собі дав його батько Іван Владислав на бітолійському написі з 1015–1017,¹² ані титул *царь*, який дає цей же напис Самуїлові. Тож, йому і залишається звичайний слов'янський титул *кѣнѣзь*, що належить членові знатного роду, який панує, або претендує на владу над якоюсь слов'янською землею. Цей титул відповідає дійсному положенню втікача з панівного колись слов'янського роду, який і в вигнанні не хоче позбавитись права на владу, або, можливо, до певної міри в новому слов'янському середовищі якоїсь влади справді досяг.

За текстом МН Пресіан дожився віку 64 роки. Якщо мав ще 11 братів і сестер, які народились в часі, обмеженому 21 роком, тобто від 997 р. до смерті батька в 1018 р., то часово це цілком імовірно. Коли батько помер, Пресіан мав, за даними МН, 21 рік. І це відповідає запису грецького хронікера про те, що Пресіан з своїми братами Алусіаном і Ароном після батькової смерті спробували продовжувати боротьбу проти імператора. Нарешті, правда, здався й з своїми братами імператорові, коли не передбачався жодний успіх.⁶⁵ Тож, пішов шляхом з непостійними дворовими званнями, що для нього й стало фатальним. Зрозуміло, що він хотів прожити решту свого життя далеко від високої світської політики. Це йому могло добре гарантувати тихе затишшя в області сьогоднішньої Східної Словаччини.

Ім'я цього князя наводиться у візантійських хроніках перекинуто *Προυσιανός*, а це історики деколи вважають за ім'я «Фружін». Венський рукопис Скилицької хроніки

(Vindob. hist. 74) наводить ім'я правильніше Περσσιανος.⁶⁶ Взагалі дотримуються того, що це те ж саме ім'я, яке мав хан Пресіан (836–852). Дуйчев вважає, що це ім'я за грецьким написом у Філіппополі⁶⁷ спочатку звучало Περσσιανος і лиш у Константина Порфирогенета воно об'являється з слов'янською зміною Περσσιαν. Дуйчев твердить, що це ім'я походить від перського кореня *парс-*, або ж *перс-*, звідси старослов. *перъсѣнѣмъ* = персіянин. Він бачить в цьому далекий відгук перського культурного впливу, який відлунювався в IX-му стол. й на території Болгарії, коли прямі контакти з перською областю були перервані.⁶⁸

Коли після півтора століття по смерті хана Пресіана Іван Владислав в 996/7 р. дав це ім'я своєму першому синові, він хотів обережно нав'язати на традиції старих болгарських ханів і натякнути на свою претензію на їх спадщину. За влади царя Самуїла він не міг йому дати ім'я Борис чи Симеон, що було б дуже підозріле, і навіть провокаційне. Тому ліпше вибрав ім'я менш славне, але все ж таки визначне, адже хан Пресіан був батьком Бориса.

І навіть коли МН знаходиться дуже далеко від території старої Болгарії, все ж таки епіграфічно, мовно та історично він почесно стає у ряд до написів царя Самуїла і Івана Владислава і завершує довгий список написів, які пов'язані з першим Болгарським царством. Одночасно він представляє важливий історичний документ, що докреслює трагічне життя останнього наслідника болгарського трону в XI-му стол., який у своїх сміливих планах поривався досить високо, але, нарешті, був змушений заспокоїтись з долею втікача далеко від батьківщини.

ПРИМІТКИ

- ¹ Laco Zrubec, Najstarši nápis. В жур. «Живот», 1980, №11, стор. 38–39.
- ² Veselin Beševliev, Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien, Berlin 1964, №5 (мал. 5); №10 (мал. 12).
- ³ V. Beševliev, ц. т., №118 (мал. 117); №231 (мал. 252).
- ⁴ Йордан Иванов, Български старини из Македония, София 1931, фот. вид. 1970, стор. 26–28. – Иван Гошев, Старобългарски глаголически и кирилски надписи, София 1961, стор. 88, мал. 76б. – Владимир Мошин, Найстарата киријска епиграфика. Див.: Словенска писменост 1050-годишнина на Климент Охридски, Охрид 1966, стор. 35–44, таб. III, 2. – Gordana Tomović, Morfologija ćirilskih natpisa na Balkanu. Istorijski institut, posebna izdanja, knj. 16. Beograd 1974, №2, стор. 32.
- ⁵ С. Станчев – В. Иванова – М. Балан – П. Боев, Надписът на чъргубия Мостич, София 1955. Там же, особливо Вера Иванова, Надписът на Мостич и преславският епиграфически материал, стор. 43–144. Про Мостицький напис тут В. Иванова, стор. 43, 57, 61, 71, таб. 1, 5. – И. Гошев, ц. т. (прим. 4), 96–102, мал. 77–81, таб. XIII. – В. Мошин, ц. т. (прим. 4), стор. 39, таб. II, 5. – С. Tomović, ц. т. (прим. 4), №3, стор. 32. – Phacdon Malin-goudis, Die mittelalterlichen kyrillischen Inschriften der Hämus-Halbinsel. Teil I. Die bulgarischen Inschriften, Thessaloniki 1979, №IV, стор. 32–36, 113–114, таб. IV.
- ⁶ Marko Vego, Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, I. Sarajevo 1962, стор. 30–31. – В. Мошин, ц. т. (прим. 4), стор. 40–41, таб. IV, 2. – С. Tomović, ц. т., стор. 10 (прим. 20) допускае пізніше датування за D. Dragojlović, Balcanica II, Beograd 1971, 380–381.
- ⁷ Marko Vego, Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija, Arheologija, XIX, 1964, 180–182. – В. Мошин, ц. т. (прим. 4), стор. 41, таб. V, 1. – С. Tomović, ц. т. (прим. 4), №5, стор. 34.
- ⁸ V. Beševliev, ц. т. (прим. 2), №16, 20, 58, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 134, 162, 180, 187, 194, 212, 219, 227, 231, 234, 249, 250, 257, 259.
- ⁹ V. Beševliev, ц. т. (прим. 2), № 176, 177, 179, 241, 244.
- ¹⁰ V. Beševliev, ц. т. (прим. 2), № 5, 9, 11, 12, 15.
- ¹¹ Й. Иванов, ц. т. (прим. 4), стор. 23–25. – И. Гошев, ц. т. (прим. 4), стор. 87–88, таб. XIX. – В. Мошин, ц. т. (прим. 4), стор. 38–39, таб. III, 1. – С. Tomović, ц. т. (прим. 4), № 1, стор. 31. – Ph. Malingoudis, ц. т. (прим. 5), №VI, стор. 39–42, таб. VI.
- ¹² Владимир Мошин, Битолска плоча из 1017 године, Македонски јазик XVI, Скопје 1966, стор. 51–61. – Також, Уште за Битолската плоча од 1017, Историја, списаније на сојузот на историските друштва на СР Македонија, кн. VII, № 2, стор. 255–257. – Також, ц. т. (прим. 4), стор. 39, таб. III, 3. – Йордан Заимов, Битолски надпис на Иван Владислав самодържец български, София 1970 – С. Tomović, ц. т. (прим. 4), №4, стор. 33.
- ¹³ Альбина Александровна Медынцева, Тмутараканский камень, Москва 1979.
- ¹⁴ Й. Иванов, ц. т. (прим. 4), стор. 29–34. – Ph. Malingoudis, ц. т. (прим. 5), № IX, стор. 47–49.
- ¹⁵ И. Гошев, ц. т. (прим. 4), стор. 80, таб. XVI. – В. Мошин, ц. т. (прим. 4), стор. 38, таб. II, 2. – Ph. Malingoudis, ц. т. (прим. 5), № V, стор. 37–38, таб. V.
- ¹⁶ И. Гошев, ц. т. (прим. 4), стор. 84–86, таб. XVIII аб. – В. Мошин, ц. т. (прим. 4), стор. 38, таб. II, 4. – Ph. Malingoudis, ц. т. (прим. 5), № II, стор. 27–28, 113.
- ¹⁷ В. Иванова, ц. т. (прим. 5), стор. 79–80, таб. XX. – В. Мошин, ц. т. (прим. 4), стор. 39, таб. II, 6. – Ph. Malingoudis, ц. т. (прим. 5), № VII, стор. 43–44.
- ¹⁸ Т. Тотев, Два нови старобългарски надписа от Преслав. 2. Надгробен надпис на Ана, Български език, 16, 1966, 41–45. – Ph. Malingoudis, ц. т. (прим. 5), № I, стор. 25–26, таб. I.
- ¹⁹ Николай Марков – Степан Лисицов, Нов старобългарски писмен паметник от Преслав, Palaeobulgarica, 1981, 2, 79–85.
- ²⁰ В. Иванова, ц. т. (прим. 5), стор. 79, 128, мал. 19 аб. – И. Гошев, ц. т. (прим. 4), таб. XXI.
- ²¹ L. Stojanović, Temnički natpis X–XI veka, Južnoslovenski filolog, 1, 1913, 4–20. – В. Иванова, ц. т. (прим. 5), стор. 59–60, мал. II. – В. Мошин, ц. т. (прим. 4), стор. 39–40, таб. IV, 1. – Йован Ковачевич (Prvi klesari ćirilskih natpisa na Balkanu, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, ns Arheologija, XV–XVI, 1960/61, 309–316) відносить цей напис за його стилем аж до XIV-го століття.
- ²² M. Vego, ц. т. (прим. 6), стор. 38–39. – Також Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, ns Arheologija, XV–XVI, 1960/61, стор. 265–266. – J. Kovačević, ц. т. (прим. 21), стор. 311. – В. Мошин, ц. т. (прим. 4), стор. 41, таб. VI, 3.

- ²³ Сергей Александрович Высоцкий, Древнерусские надписи Софии Киевской XIV вв. Киев 1966.
- ²⁴ Альбина Александровна Медынцова, Древнерусские надписи Новгородского Софийского собора XI–XIV века, Москва, 1978.
- ²⁵ Евфимий Федорович Карский, Славянская кирилловская палеография, Москва, 2-ге вид. 1979, стор. 194.
- ²⁶ До питання розрізнення м'якого і твердого знаків дивись Olga Nedeljković, Poluglasovi u staroslavenskim spomenicima, Slovo 17, Zagreb 1967, 5–36.
- ²⁷ С. А. Высоцкий, ц. т. (прим. 23), № 63, таб. LXI, 1, № 9, таб. XI, № 50, таб. XLIX.
- ²⁸ Е. Ф. Карский, ц. т. (прим. 25), стор. 207.
- ²⁹ Е. Ф. Карский, ц. т. (прим. 25), стор. 191. – Г. Tomović, ц. т. (прим. 4), стор. 20.
- ³⁰ Veselin Beševliev, Die protobulgarischen Inschriften, Berlin 1963, № 53. (Найновіше болгарське видання цієї ж праці: Първобългарски надписи, София 1979.)
- ³¹ V. Beševliev, ц. т. (прим. 2), № 239. – В слов'янських написах лігатури поступово прибували. Дивись, н-д, складні лігатури в Батшовському написі з половини XIII-го стол. Х. Христов, Батшовський надпис, Arheologija 1976, кн. 4, стор. 65–70. – Г. Tomović, ц. т. (прим. 4), № 19, стор. 42. – Ph. Malingoudis, ц. т. (прим. 5), № XIV, стор. 63–68, 115–116, таб. XIV.
- ³² Трновський напис Івана Асеня II з 1230 р., дивись Г. Tomović, ц. т. (прим. 4), № 13, стор. 38–39. – Надгробний напис Віня Мілошевіча з 1404 р., дивись Г. Tomović, № 88, стор. 95. – Надгробна дошка в Кочерині з 1410–11 р., дивись М. Veگو, ц. т. (прим. 6), стор. 12–13. – Фундаторський напис Єлени Страціміровічової з 1440 р., дивись Г. Tomović, № 112, стор. 113. – Напис в селищі Радимля коло 1490 р., дивись М. Veگو, стор. 66–67.
- ³³ V. Beševliev, ц. т. (прим. 2), № 25, 32, 39, 50, 76, 78, 87, 88, 89, 92, 94, 96. – Також, ц. т. (прим. 30), № 1, 2, 12, 14, 49, 51, 53, 54, 67.
- ³⁴ V. Gardthausen, Griechische Palaeographie, II. Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter, 2. Ausgabe, Leipzig 1913, стор. 322, 327, 338.
- ³⁵ V. Beševliev, ц. т. (прим. 30), стор. 21, 158.
- ³⁶ V. Beševliev, ц. т. (прим. 30), № 4, 11, 12, 13, 41, 46, 50.
- ³⁷ В. Иванова, ц. т. (прим. 5), стор. 77–79, 125–127, мал. 16–18.
- ³⁸ Иван Гълъбов, Ямболският надпис, Езиковедско-етнографски изследвания в памет на академик Стоян Романски, София 1960, стор. 421–426. – Ph. Malingoudis, ц. т. (прим. 5), № XXI, стор. 84–86, 117–118.
- ³⁹ Трновський напис Івана Асеня II з 1230 р., дивись Г. Tomović, ц. т. (прим. 4), № 13, стор. 38–39. – Також другий Трновський напис з 1388 р., дивись И. Гошев, Търновски надгробен надпис от 1388 г., София 1945; до цього И. Гълъбов, Kritisches zu einer Ausgabe einer wichtigen mittelalterlichen bulgarischen Inschrift, Studia in honorem V. Beševliev, София 1978, 255–261.
- ⁴⁰ V. Beševliev, ц. т. (прим. 30), № 1, 8, 9, 10, 12, 13, 41, 42, 48, 49, 50, 51, 53, 54.
- ⁴¹ V. Beševliev, ц. т. (прим. 2), № 80, 186, 208, 215, 216, 220, 221.
- ⁴² И. Гошев, ц. т. (прим. 4), стор. 35, мал. 31.
- ⁴³ Вячеслав Николаевич Щепкин, Русская палеография, Москва 1967 (2-ге вид.), стор. 40–55.
- ⁴⁴ И. Гошев, ц. т. (прим. 4), стор. 47, мал. 39; стор. 55, мал. 46; стор. 74–75, мал. 65, таб. XIII. Про правильність цих даних Гошева сумнівались. – Також на старшому написі в скальному монастирі біля села Крепча частково збереглася ця форма. Дивись Казимир Константинов, Два старобългарски надписа от скалния манастир при с. Крепча, Търговищкий окръг, Arheologija, 1977, кн. 3, стор. 19–28. Напис походить приблизно з 922 р.
- ⁴⁵ И. Иванов, ц. т. (прим. 4), стор. 18. – V. Beševliev, ц. т. (прим. 30), № 46a.
- ⁴⁶ С. А. Высоцкий, ц. т. (прим. 23), № 1, таб. I; № 2, таб. I, 2; № 3, таб. III, 1; № 8, таб. IX, 1. Усі з XI-го стол.
- ⁴⁷ V. Beševliev, ц. т. (прим. 30), № 46, 50. – Також, ц. т. (прим. 2), № 51, 1846, 227, 243.
- ⁴⁸ Dimităr Ovéarov, A Cyrillic Inscription of 931 in Preslav, The Bulgarian Historical Review, 1976, кн. 2, 70–75. – František Václav Mareš, Dva objevy starých nápisů (в СРСР біля Смоленська і в Румунії), Slavia 20, 1951, 497–514. – Дам'ян П. Богдан, Добруджанская надпись 943 года, Romanoslavica 1, București 1958, 88–104. – И. Гошев, ц. т. (прим. 4), стор. 38, таб. II, 1. – Васил Гюзелев, Добруджанският надпис и събитията в България през 943 г., Исторически преглед, 24, 1968, стор. 6, 40–48. – Ph. Malingoudis, ц. т. (прим. 5), № III, стор. 29–31, таб. III.
- ⁴⁹ И. Гошев, ц. т. (прим. 4), стор. 104, 125, мал. 102.
- ⁵⁰ С. А. Высоцкий, ц. т. (прим. 23), № 55, таб. LIII з XI-го стол.; № 87, таб. LXXV. – А. А. Медынцова, ц. т. (прим. 24), № 17 (мал. 10); № 193 (мал. 119) з XII-го стол. – В сербських

написах з XIII–XV-го стол. одинаково переважає ця форма. Дивись G. Tomović, ц. т. (прим. 4) в 40 написах.

⁵¹ С. А. Высоцкий, ц. т. (прим. 23), №3, таб. III з 1052 р.; № 8, таб. IX з 1054 р.; № 55, таб. ЦIII з 1259 р.

⁵² V. Beševliev, ц. т. (прим. 2), № 128, мал. 127; № 158, мал. 166.

⁵³ V. Beševliev, ц. т. (прим. 2), № 117, мал. 116; № 180, мал. 201; № 241, мал. 261.

⁵⁴ Детальніший виклад дивись Васил Златарски, *История на българската държава през средните векове*. I, 1 София 1970, 2-ге вид.; I, 2 София 1971; II София 1972. – *История на македонскиот народ*. I, Скопје 1969. – Василка Заимова, Иван Владислав и неговият надпис. Див.: Й. Заимов, ц. т. (прим. 12), стор. 97–109. – Konstantin Jireček, *Dějiny národa bulharského*, Praha 1876. – František Hýbl, *Dějiny národa bulharského*. I, Praha 1930. Alexander Burmov – Dimitr Kosev – Christo Christov, *Dějiny Bulharska*, Praha 1958. – Čestmír Amort, *Dějiny Bulharska*, Praha 1980. – До візантійської історії дивись Georg Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1952. – Димитър Ангелов, *История на Византия*, II София 1968, 3-те вид.

⁵⁵ *Magīstros* – спочатку *magīster militūm*, воїнське звання, пізніше почесний титул. Дивись Извори за българската история. VII, 322, прим. 2; *magīster officiorum*, начальник центральних урядів при візантійському дворі, звання присвоювалось найвищим серед патрициїв. Дивись Извори БИ. VIII, 123, прим. 1.

⁵⁶ *Скылитцес-Кедренос*, Извори БИ, XI, София 1965, стор. 291–292. Дивись там також додаток віденського рукопису Vindob. hist. 74.

⁵⁷ *Скылитцес-Кедренос*, Извори БИ, XI, стор. 295. Про титул «зоесте» дивись там же, стор. 279, прим. 4.

⁵⁸ *Скылитцес-Кедренос*, Извори БИ, XI, стор. 292. Патрицій – звання, яке збереглося при візантійському дворі за римською традицією, присвоювалось дворовим, політичним і воєнним сановникам. Дивись Извори БИ, VII, стор. 322, прим. 3.

⁵⁹ *Скылитцес-Кедренос*, Извори БИ, XI, стор. 297–298. Острів Плата знаходиться близько африканського берега біля Кіренаїки.

⁶⁰ *Скылитцес-Кедренос*, Извори БИ, XI, стор. 298–299. Зонарас, Епитоме, Извори БИ, XIV, стор. 191.

⁶¹ *Скылитцес-Кедренос*, Извори БИ, XI, стор. 289–299. Фема Букелларіон була утворена за Льва III Ісавра (717–711) із західної частини феми Опсікіон в північно-західній Малій Азії. Фема Тракезіон займала південно-західну частину Малої Азії, а на півночі граничила з фемою Опсікіон.

⁶² *Скылитцес-Кедренос*, Извори БИ, XI, стор. 305. – Зонарас, Извори БИ, XIV, стор. 194.

⁶³ *Скылитцес-Кедренос*, Извори БИ, XI, стор. 311. Вестес був спочатку камергер імператора, який бдав про гардероб імператора і допомагав йому при одяганні. Від IX-го стол. це був титул стратігів та інших вищих чиновників.

⁶⁴ Приписка монаха Теодула з 1059 р. в код. Paris. Coislianus 263, f. 158, Извори БИ, XI, стор. 88–89. Проєдрос був головою сенату, пізніше це був титул визначних чиновників при імператорському дворі.

⁶⁵ Зонарас, Извори БИ, XIV, стор. 189.

⁶⁶ *Скылитцес-Кедренос*, Извори БИ, XI, стор. 311.

⁶⁷ František Dvorník, *Deux inscriptions grecobulgares de Philippes*, Bulletin correspondance hellénique, 1928, 125–147 (Byzantinoslavica, 1, 1929, 248). – Й. Иванов, ц. т. (прим. 4), стор. 1–9.

⁶⁸ Иван Дуйчев, Пресиян – Персиан. Принос към ономастиката на българско средновековие. Езиковедско-етнографски изследования в памет на академик Стоян Романски, София 1960, стор. 479–482. – Йордан Иванов, Происход на цар Самуиловия род. Сборник в чест на Васил Златарски, София 1925, стор. 55–62. Иванов припускав, що рід Самуїла походив з вірменського кореня. Болгарські історики це відхиляють, порівн. В. Златарски, ц. т. прим. 54), II, 49. Правда, в останньому часі у Вароші недалеко Прилепа в Македонії було знайдено вірменський напис з 1002 р., тобто з періоду панування царя Самуїла. З напису випливає, що в Прилепі існував вірменський монастир та, здається, й вірменська колонія. Владимир Мошин (Prilepsko-varoški zagonetni natpis, Slovo 21, Zagreb 1971, 347–349) на це звертає увагу і знову вказує на припущення Йордана Иванова. Здається, що хоча б мати Самуїла Рипсимія була вірменського походження, як вказує її типічне вірменське ім'я. Для цього порівняй Ph. Malingoudis, ц. т. (прим. 5), стор. 41 з посиланням на: W. Seibt, Untersuchungen zur Vor- und Frühgeschichte der „bulgarischen“ Kometopulen. Див.: Handes Amsorya 84 (1975), з. 1–3, стор. 79–80.

RESUMÉ

Vojtech Tkadlík, Cyrilský nápis v Michalovciach

Roku 1977 pri kladení kábla pre elektrické vedenie v Michalovciach na východnom Slovensku robotníci narazili v historickom jadre mesta na základy starobylej stavby kruhovitého pôdorysu. Pracovníci Zemlinského múzea v Michalovciach začali na tomto mieste systematický archeologický výskum a objavili základy rotundy s podkovitou apsidou a časť pohrebišťa z XI.–XIII. storočia. Vo vnútri rotundy bol nájdený kamenný blok s niekoľko-riadkovým nápisom. A práve problematikou rozšifrovania tohto nápisu sa zaoberá autor tejto štúdie. Analyzuje tento nápis riadok za riadkom a dokazuje, že tento je urobený cyrilským písmom. Pritom sa opiera o práce sovietskych, bulharských, československých, juhoslovenských a iných historikov, ktorí sa taktiež zaoberali podobnou problematikou. V dôsledku analýzy autor predkladá podrobné rozšifrovanie tohto nápisu, z ktorého vyplýva, že je to náhrobný kameň kniežata Presiana, ktorého život sa datuje rokmi 996/7–1060/1.

Autor štúdie odpovedá aj na otázku, o koho sa tu jedná. Knieža Presian bol najstarší zo šiestich synov posledného cára západobulharskej ríše Ivana Vladislava, ktorý vládol v rokoch 1015–1018. Východná časť bulharskej ríše bola obsadená byzantčanmi. Roku 1018 Ivan Vladislav padol v boji a tým padla aj prvá bulharská ríša, ktorú ovládol cisár Basil II. (976–1025). Cisár omilostil členov vládnuceho rodu a udelil im rôzne hodnosti pri cisárskom dvore. Presian bol roku 1026 obvinený zo sprisahania proti cisárovi a poslaný do vyhnanstva. Za cisára Romana III. Argyrosa sa zúčastnil ďalšieho sprisahania, a keď sa to prezradilo, bol zavretý do kláštora v Carihrade a oslepený.

Autor štúdie poukazuje na to, že v ríši existovali podmienky, aby sa Presian a jeho matka Mária (ktorá bola tiež zavretá v kláštore) mohli dostať na slobodu, napríklad za cisára Michala IV. Paflagona, keď veľkú kariéru urobil Presianov brat Alusian, alebo za cisára Konstantína IX. Monomacha, keď významného postavenia v ríši dosiahol druhý brat Presiana Aron, alebo nakoniec za cisára Izaka I. Komnena, keď sa Presianova sestra Katarina stala jeho manželkou.

Ďalej autor uvádza, že po trpkých skúsenostiach s premenlivou politikou intrigánskej Byzancie sa matka so svojim synom snažili dostať za hranice ríše. Zatiaľ zostáva záhadou, prečo sa rozhodli utiecť až na východné Slovensko, ale nezdá sa to byť nerozumným, keď zoberieme do úvahy, že tento kraj chránený od severu pohorím Karpát práve svojou odľahlosťou poskytoval kľud a bezpečnosť vznešeným utečencom v slovanskom prostredí, pomerne riedko obývanom, na samom okraji uhorského kráľovstva, kam už nezasahovali ani lúpežné nájazdy Pečenegov.

V závere autor štúdie podotýka, že sa po stránke epigrafickej, jazykovej a historickej kamenný nápis objavený v Michalovciach čestne zaraďuje medzi nápisy cára Samuila a Ivana Vladislava a uzatvára dlhý rad nápisov, ktoré sa týkajú bulharskej ríše a zároveň je dôležitým historickým dokumentom, ktorý dokresľuje tragický osud posledného následníka bulharského trónu v XI. storočí.

РЕЗЮМЕ

Войтех Ткадлчик, Кирилловская надпись в Михаловце

В 1977 году в результате проведения кабеля электропередачи в Михаловце в Восточной Словакии рабочие натолкнулись в историческом ядре города на фундамент старинного здания округлого плана. Сотрудники Земплинского музея в Михаловце начали на этом месте систематическое археологическое исследование и нашли фундамент ротонды с подковообразной апсидой и часть могильника из 11–13-го столетия. Внутри ротонды был найден каменный блок с несколькими строчками надписи. А как раз проблематикой расшифровки этой надписи занимается автор данной статьи. Он анализирует эту надпись строчка за строчкой и доказывает, что она сделана кирилловским письмом. При этом он опирается на работы советских, болгарских, чехословацких, югославских и других историков, которые тоже занимались подобной проблематикой. В результате анализа автор представляет детальное расшифрование этой надписи, из которой исходит, что найденный блок является надгробным камнем князя Пресиана, жизнь которого ограничена 996/7–1060/1 годами.

Автор статьи отвечает и на вопрос, о ком здесь идет речь. Князь Пресиан был самым старшим из шести сынов последнего царя западно-болгарского царства Ивана Владислава, который господствовал в 1015–1018 годах. Восточная часть болгарского царства была захвачена византийцами. В 1018 году Иван Владислав погиб в бою, а таким образом пало и первое Болгарское царство, которое захватил император Василий II (976–1025). Император помиловал членов правящего рода и присвоил им различные звания при императорском дворе. В 1026 году Пресиан был обвинен в заговоре против императора и отправлен в ссылку. За императора Романа III Аргира он принял участие в новом заговоре, а когда это стало явным, его заточили в монастырь в Царграде и ослепили.

Автор статьи указывает и на то, что в Византийской империи существовали условия для того, чтобы Пресиан и его мать Мария (которая тоже была закрыта в монастыре) смогли вырваться на свободу, например, за императора Михаила IV Пафлагона, когда большую карьеру сделал брат Пресиана Алусиан, или за императора Константина IX Мономаха, когда его второй брат Арон достиг высокого положения в империи, или наконец за императора Исаака I Комнина, когда сестра Пресиана Катерина стала супругой императора.

Далее автор подчеркивает, что после горького опыта от переменчивой политики интриганской Византии мать со своим сыном пыталась уйти за пределы империи. Пока остается тайной, почему они решили бежать в восточную часть Словакии, но это не может казаться неразумным, поскольку этот край, из севера охраняемый горным массивом Карпат как раз своей отдаленностью гарантировал покой и безопасность знатым беженцам в славянском окружении, относительно редко заселенном, на самой окраине венгерского королевства, куда не досягали даже разбойничьи наезды печенегов.

В заключение автор статьи подчеркивает, что со стороны эпиграфической, языковой и исторической найденная в Михаловце каменная надпись достойно становится в ряд среди надписей о царе Самуиле и Иване Владиславе и завершает длинный список надписей, которые касаются первого Болгарского царства, а одновременно представляет собой важный исторический документ, который дорисовывает трагическую судьбу последнего наследника болгарского трона в XI-м столетии.

RESÜMEE

Vojtech Tkadlčík, Eine kyrillische Anschrift in Michalovce

Im Jahre 1977 entdeckten Arbeiter während der elektrischen Kabellegung im historischen Kern der Stadt Michalovce in der Ostslowakei den Grundbau eines alten Gebäudes des rundlichen Grundrisses. Mitarbeiter des Museums von Zemplin in Michalovce fangen an dieser Stelle eine systematische Erforschung an und fanden das Fundament einer Rotunde mit einer hufeisenartigen Apside und einen Teil der Grabstätte aus dem 11.–13. Jahrhundert. Innerhalb der Rotunde wurde ein Steinblock mit einer Anschrift von ein paar Zeilen entdeckt. Und eben mit der Problematik der Entzifferung dieser Anschrift beschäftigt sich der Autor der vorliegenden Studie. Er analysiert diese Anschrift Zeile um Zeile und beweist, daß sie mit der kyrillischen Schrift gemacht worden ist. Dabei beruht er auf Arbeiten der sowjetischen, bulgarischen, tschechoslowakischen, jugoslawischen und anderen Historiker, die sich auch mit dieser Problematik befaßt haben. Im Ergebnis der Analyse legt der Autor eine detaillierte Entzifferung dieser Anschrift vor, aus der hervorgeht, daß der gefundene Block das Grabstein vom Fürsten Presian ist, dessen Leben von den Jahren 996/7–1060/1 beschränkt ist.

Der Autor der Studie beantwortet auch die Frage, von wem es sich hier handelt. Der Fürst Presian war der älteste von sechs Söhnen des letzten Zaren des westbulgarischen Reiches Iwan Wladislaw, der 1015–1018 herrschte. Der östliche Teil des bulgarischen Reiches wurde von Byzantinern besetzt. Im Jahre 1018 fiel Iwan Wladislaw im Kampf und auf diese Weise fiel auch das erste Bulgarische Reich, das dann vom Kaiser Basil der Zweiten (976–1025) erobert wurde. Der Kaiser begnadigte Mitglieder der herrschenden Familie und verlieh ihnen verschiedene Titel beim Kaiserhof. Im Jahre 1026 wurde Presian einer Verschwörung gegen den Kaiser beschuldigt und auf eine Insel verbannt. Unter dem Kaiser Roman der Dritten Argyros nahm er an einer neuen Verschwörung teil. Als es entdeckt wurde, hat man ihn in ein Kloster in Konstantinopel gesteckt und blind machen ließ.

Der Autor der Studie weist darauf hin, daß es im byzantinischen Kaiserreich Bedingungen dafür gegeben hat, damit Presian und seine Mutter Maria (die auch ins Kloster gesperrt wurde) in Freiheit gesetzt werden konnten. Zum Beispiel unter dem Kaiser Michael der Vierten Paflagon, als der Bruder von Presian Alusian eine große Karriere gemacht hat, oder unter dem Kaiser Konstantin der Neunten Monomach, als der zweite Bruder von Presian Aron eine bedeutende Stellung im Kaiserreich erreicht hat, oder unter dem Kaiser Izak der Ersten Komnen, als die Schwester von Presian Katerine die Gattin des Kaisers geworden ist.

Weiter betont der Autor, daß die Mutter mit seinem Sohn nach der bitteren Erfahrung mit einer unbeständigen Politik des intrigensüchtigen Byzanz versucht haben, über das Reich hinaus zu fliehen. Es bleibt noch ein Geheimnis, wieso sie beschlossen haben, in die Ostslowakei zu fliehen. Man müßte es nicht als unvernünftig betrachten, weil diese Gegend, vom Norden von dem karpatischen Gebirgszug geschützt, eben durch ihre Entfernung Ruhe und Sicherheit den vornehmen Flüchtlingen in einer slawischen Umgebung garantierte, die relativ wenig besiedelt wurde, im Randgebiet des ungarischen Königreiches, die auch außer Reichweite der Räubereinfälle von Petschenigen war.

Im Schluß betont der Autor der Studie, daß sich die Anschrift von Michalovce aus der epigraphischen, sprachlichen und historischen Seite in die Reihe unter den Anschriften vom Zaren Samuil und Iwan Wladislaw ehrlich stellt und das lange Verzeichnis der Anschriften schließt, die das erste Bulgarische Reich betreffen, und gleichzeitig ein wichtiges historisches Dokument vorstellt, das von einem tragischen Schicksal des letzten bulgarischen Thronfolger im 11. Jahrhundert ein neues Zeugnis ablegt.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- АЗАРІ** Емерік, AZARI Emericus 137
АКОСТА У. 49
ALAGHY Melchiorus, **АЛАПІ** Мелхіор 174
ALBERTUM, **АЛЬБЕРТ** 132
АЛЕКСЕЕВ Иван 36
АЛЕКСЕЙ, ALEXEI 46
АЛУСИАН, **АЛУСИАН**, ALUSIAN 402—403, 408—410
AMORT Čestmír 407
АМУРАТ, AMURATHUS 123, 164
АНАНІЙ 398
АНГЕЛОВ Дмитиър 407
ANGELO Rafaël, **АНГЕЛО** Рафаїл, RAFAEL, **РАФАІЛ** 246—248, 256
АНДРАШ 365
ANDREAS, **АНДРІЙ** 96, 102, 231, 318
АНДРЕЛЛА Михайло, ANDRELLA Michaelis 191, 218, 230
АННА, ANNA 128, 130—131, 365
АНТАЛ Войтех 382
АНТОН, **АНТОНІЙ**, ANTONIUS. 98, 121, 146
АНТОНЄВСЬКИЙ, **АНТОНЄВСЬКИЙ** Олександр 378
АПОЛЛІНЕР 51
АРДАЙ Павло, ARDAJ Paulus 191
ARDÁN Porphyrius, **АРДАН** Порфірій, PORPHYRIUS, **ПОРФИРІЙ** 181—182, 239, 252
ARDAN SOPHRONIUS Porphyrius, **АРДАН** СОФРОНІЙ Порфірій, PORPHYRIUS, **ПОРФИРІЙ** 171
АРИСТІН Олексій, ARISTINUS Alexius 151
АРОН, ARON 402—403, 408—410
ASCULANUS, **АСКУЛЬТАН** 144

БАБЕЙ Михайло 388
БАБЕЙ Петро 385, 390
БАДО Франціск, BODO Franciscus 138
BAJER, **БОЄР** 226
БАЗИЛОВИЧ, **БАЗИЛОВИЧ** О., BAZILOVITS, BAZILOVITS O., BAZILOVICS 109, 120—121, 148—151, 159, 162—163, 165, 167—168, 172—173, 175—176, 178—181, 214—215, 217—219, 221
БАЙЗА, **БАЙЗА** Ігнац 54
ВАКАТС, **ВАКАТС** Thomas, **БАКАЧ**, **БАКАЧ** Фома 132—133
БАКЛАНОВА Н. А. 44
БАЛАЙТА, **БАЛАЈТНА** 228, 233
БАЛАН М. 405
BALASSA, **BALASSA** Melchior, **БАЛАШША**, **БАЛАШША** Мелхіор 154—155, 158—159
BALASSA I. 368

БАЛЕЦЬКИЙ Є. 368
БАЛЗАМОВИЧ Федор, BALSAMOVITS Theodoro 151
БАЛІНГ, **BALING**, **БАЛІНГ** Иван, **BALING** Ioannes, **БАЛІНГ**, **BÁLINTH** 176, 180—181, 186—187
BALISSA, **BALICSA**, **БАЛІЧА**, **БАЛІШША** 97—99, 103
БАЛОГ, **BALOG** 130
БАЛЮТА 377
BANK Ivan, **BANK** Joannes 102
БАРАНОВИЧ Пахоній, **BARANOVICH** Rasolius 222
BARKÓCZY, **BARKÓCZY DE SZALA**, **BARKÓCZY** Ladislaus, **БАРКОЦІ**, **БАРКОЦІ** Василь, **БАРКОЦІ** ДЕ САЛА 154, 199, 228
BARKÓCZY Georgius, **БАРКОЦІ** Юрій 257
БАРНА Габор, **BARNA** Gábor 359, 368, 370
БАРРО Степан, **VARRO** Stephanus 179
BÁRTHFALVA DE Stephanus, **БАРТФАЛВА** ДЕ Степан 100
BARTEK Н. 61
БАССАРАБА Матвій, **BASSARABA** Mathias 220
BÁTHORI, **BÁTHORY** Georgius, **BÁTHORY DE BÁTGOR** Georgius, **БАТОРІ**, **БАТОРІ** ДЕ БАТОР Юрій 152—153
BÁTHORY DE ETSÉD Andreas, **БАТОРІ** ДЕ ЕЧЕД Андрій 157
BÁTHORY DE SOMLYÓ Andreas, **БАТОРІ** ДЕ ШОМЛЬО Андрій 152, 158
BÁTHORI DE SOMLYÓ Stephanus, **БАТОРІ** ДЕ ШОМЛЬО Степан 155
BÁTHORY Nicolaus, **БАТОРІ** Микола 159
BÁTHORY Sophia, **БАТОРІ** Софія, **SOPHIA**, **СОФІЯ** 168, 219, 224, 228, 233—235
ВАТЦУА́NYI, **БОТТЯНІ** 138
БАХАР Ш. 375
БАХ, **BACH** 65, 67
БАЧКОВСЬКИЙ Иван 385
ВАЖЕТЕУС, **БАЯЗЕТА** 95
БАБЕК, **ВЕВÉК**, **БЕБЕК** Франц, **ВЕВÉК** Franciscus 154—158
ВЕВÉК Georgius, **БЕБЕК** Юрій 158
БЕБЕК Емерік, **ВЕВÉК** Emericus 139
ВЕВÉК Catharina, **БЕБЕК** Катерина 155
БЕГ Велицан, **BEG** Weliczan 158
БЕГ Тиму́р (ТАМЕ́РЛАН), **BEG** Timur (TAMERLAN) 95
БЕДНАРИК Р., **VEDNÁRIK** R. 268, 284
BEZA THEODORO, **БЕЦА** Федор 140
БЕКОН Ф. 49

- BELGIOSO**, БЕРЛІОЗ 167
БЕНЕДИКТ, **BENEDICTO** 111, 157
БЕНЕДИКТ В. 54
БЕНЕДИКУВСЬКИЙ Никола, **БЕНЕДИКУВ-СЬКИЙ** Никола 167
БЕНКОВИЧ, **БЕНКОВИЧ** Августин, **БЕНКОВИЧ**, **BENKOVICH** Augustinus 231, 258
БЕРНОЛАК, **БЕРНОЛАК А.** **BERNOLÁK А.**, **БЕРНОЛАК** Антон, **BERNOLÁK Anton** 48, 50, 52—58, 61
БЕРЧЕНІ М. 9
БЕСКИД М., **BESKYD M.** 316, 325—326
БЕТНЕН, **BETHLEN** Gabriel, **БЕТЛЕН**, **БЕТЛЕН** Габор, **БЕТЛЕН** Габріел, **ГАБРИЕЛ**, **GABRIEL** 157, 171—173
БЕШЕВЛІЕВ V., **BEŠEVLIJEV** Veselin 405—407
БЕЛІНСЬКИЙ 51
БИСТРИЦЬКИЙ Сава, **BISTRISKI Zava** 209
VIDLO J. 60
БІЛИК Андрій 387
БІЛИК Степан 384, 387
БІЛОДІД І., **БІЛОДІД І. К.** 61
БІЛЬЧАК Андрій 382
БЛАГАЙСЬКИЙ 399
ВЛАНО R. 284
ВЛАНOSLAV J., **БЛАГОСЛАВ Я.**, **БЛАГОСЛАВ** Ян 57, 315, 325—326
ВLAZSÓSZKI Michael, **BLASOVSKY**, **BLASOWSKI**, **БЛАШОВСЬКИЙ**, **БЛАШОВСЬКИЙ** Михайло 186, 207, 224
БЛАНАР 284
ВЛАСІЙ, **VLASIUS** 104, 124
БЛАСТАРІС Арсеній, **BLASTARIS** Arsenius 151
БЛАСТАРІС Матвій, **BLASTARIS** Mathaeus 161
БЛЮМАУЕР 50
БОГДАН, **BODÁN** 132
БОГДАН Дам'ян П. 406
БОДЯНСЬКИЙ О. 57
БОЕВ П. 405
БОЙЧЕНКО Микола 379
БОКІЧ Павел, **BAKITS** Paulus 138
БОНІФАЦІЙ VIII, **BONIFACIUS VIII** 145
БОРГІЙ, **BORGIVS** 139
БОРИС, **БОРИС II** 402, 404
БОРИС, **BORIS** 171, 387
БОРКАНЮК Олекса 385
БОРМЕМІСА Бенедикт, **BORNEMISZA** Benedictus 154
БОРНЕМІСА Іван, **BORNEMISZA**, **BORNEMISZA** Joannes, **БОРНЕМІССА** 131
БОРНЕМІСА Павел, **BORNEMISZA**, **BORNEMISZA** Paulus, **БОРНЕМІССА** 138, 176
БОРНЕМІСА Сізімунд, **BORNEMISZA** Sigismundus 233
БОРОШ Павло 9
БОТТО Ян 61—62
BOZKOWSKI H. 60
ВОСКАЙ, **VOCSKAY DE KIS MÁRIA** Stephanus, **БОЧКАЙ**, **БОЧКАЙ ДЕ КІШ** МАРІЯ Степан 138, 166—169
БРАЖНИНА 61
БРАНКОВИЧ Юрій, **BRANKOWICH** Georgius, **GEORGIUS**, **ЮРІЙ** 122—123
БРИК І. 47, 60
БРІШКАР Юрій 6
БРОМЛЕЙ Й. В. 8, 13—14
БУБАК А. 317
БУНКАВА, **BUNKOVA** 166
БУРБАК, **BURBAK** 130
BURMOV Alexander 407
БУФФА, **BUFFA F.** 336, 356
ВУСНОВЕЦЬКИЙ Petrus, **БУХОВЕЦЬКИЙ** Петро 207
БУЧЕК Францішек 381
BUJANOVICS Alexander 71
ВАГИЛЕВИЧ І. 54—55
ВАЛАХОВСЬКИЙ (МАЛАХОВСЬКИЙ) Іван, **VALCHOWSKI** (MALACHOWSKI) Joannes 256
ВАЛЕНТИН, **VALENTINUS** 102
ВАНАТ І., **ВАНАТ** Іван 270, 284, 390
ВАНДЕРНАТ, **WANDERNATH** 184
ВАНЯ 391
ВАРАДИ-ШТЕРНБЕРГ Я. И., **VÁRADY**, **VARADI-ŠTERNBERG J. I.**, **ШТЕРН-БЕРГ Я. И.**, **ШТ. Я.** 33, 36, 38, 44, 46, 73
ВАРГА Янош 364, 366—368
ВАР'ЯН Н. 322
ВАСИЛИЙ II, **ВАСИЛІЙ II**, **ВАСИЛІЙ II БОЛГАРОБІЄЦЬ**, **BASIL II.**, **BASIL DER ZWEITEN** 402, 408—410
ВАСИЛЬ ВЕЛИКИЙ 66
ВАСИЛЬ, **ВЛАДИСЛАВ**, **VLADISLAV**, **BASILIUS**, **ЛАДИСЛАВ**, **ЛАДІСЛАВ**, **LADISLAUS**, **LÁCZLÓ**, **ЛАСЛО** 148—150, 152, 162—166, 222—223, 234, 252
ВАСИЛЬКО 387—388
ВАСИЛЬОВА Ганна 389
ВАСИЛЬ П. 322
ВАСИЛЬ Юрій 389
ВАСІЛЯК Павло (ВАСИЛЬ) 378
VEGO M., **VEGO** Marko 405—406
WEINGART M. 61
ВЕЛИЦЬКО Юрій, **VELISZKO** Georgius 247
ВЕРАНЦ, **VERANCI** 157

- ВЕРГІЛІЙ** 50, 56
ВЕРЕШ П., VÖRÖS D. 217
ВЕРХРАТСКИЙ И., VERCHRATSKYJ I., ВЕРХРАТСЬКИЙ I., ВЕРХРАТСЬКИЙ Иван 315—316, 318, 323, 325—326
VESELÉNYI, VESÉLENI 226
ВИЗНИЦЬКИЙ, ВИЗНИЦЬКИЙ Василь, **VIZNICZKI, VIZNICZKI** Basilius 219
ВИЗДАЛ Ярослав 397
ВИКТОРИН Jozef, **ВИКТОРИН** Jozef K., V. J. K. 69, 88
WINTER E. 61
ВИССАРИОН, BESSARION 117
VLAD Alexander 78
ВЛАДИСЛАВ, VLADISLAUS, WLADISLAUS, ЛАДИСЛАВ, LADISLAUS, ULADISLAUS 99, 101—102, 104—107, 112, 120—123, 131—132, 146
ВЛАДИСЛАВ II, VLADISLAUS II 120, 130, 146—147
ВОБК Володимир 378
ВОЗНИЙ Т. М. 356
ВОЗНИЦИН П. Б. 35—36
ВОЗНЯК М. 47, 60
VOIGT V., VOJGTH V., ВОЙГТО В. 368—369
ВОЙТКОВСЬКИЙ В., ВОЙТКОВСЬКИЙ Василь 66
WOLLMAN F., ВОЛЬМАН Ф. 47, 60—62
VOLOSZYNOVSZKI Joannes, **ВОЛОШИНОВСЬКИЙ** Иван 249
VOLOSIN, ВОЛОШИН 130
VOLOSINKI, VOLOSINÓSKI, ВОЛОШИНКИЙ, ВОЛОШИНОВСЬКИЙ 218, 252
VOLOSINOWSKI, VOLOSINÓWSKI DE TERNOVA Joannes Josephus, **ВОЛОШИНОВСКИЙ СТЕРНОВЫ** Йосиф, **ВОЛОШИНОВСЬКИЙ, ВОЛОШИНОВСЬКИЙ** ДЕ ТАРНОВА Иван Йосип, **ВОЛОШЫНОВСКИЙ** Йосифъ 229—232.
ВОРОБЕЙ, ВОРОБЕЛЬ, ВОРОБЕЛЬ И., ВОРОБЕЛЬ I., VOROBEL I. 316, 325—326
ВОЛЬТЕР 49, 53
ВРАБЕЛЬ М., VRABEC M., БРАБЕЛЬ М. А., ВРАБЕЛЬ Михаил Андреевич 315—316, 318, 323, 325—326
ВРАБЦОВА С. 317
WRANTZY Antonius, **ВРАНЦИ** Антон, **ВРАНЦИ, VRANCI** 138, 176
WRATANA Simeon, **ВРАТАНИ** Семен 248
ВУЛЬФ Петро 34—35
ВЫСОЦКИЙ С. А., ВЫСОЦКИЙ Сергей Александрович 406—407
НАВОВŠTIAKOVÁ K., ГАБОВШТЯКОВА К. 53, 61
ГАБОР, GAVOR 130
ГАБРА Василь 384, 387
ГАВИЗНИ Христиан 42
ГАГАР Франтишек 381
HAGYMÁSSY Christophorus, **ГАДЬМАШІ** Христофор, **ГАДЬМАШІ** Христофор 154, 159
HAZATS, ГАЗАЧ 220
ГАЗИ, HAZI 130
HALAGA O. R. 283
ГАЛЕЧКА Ганна 379
ГАЛСЕЧИ Степан, **GÁLSZÉCSI** Stephanus 137
ГАЛТЕВИЙ Франциско, **GALTEVY** Francisco 131
ГАННА 398
ГАНУДЕЛЬ Зузана, **HANUDELOVÁ** Zuzana 327, 357
HANUSOVÁ Z. 61
ГАНЬКА 386
ГАПАК Степан 6
HARAKSIM L., HARAKSIM Ľudovít 88—89
ГАРАСИН Янош 367
ГАРЗАНИЧ Франц, **GARZANICH** Franciscus 172
ГАТИНГЕР Міклош 365—367
HATTALA Martin 69
ГВІЗДОШ, ГВІЗДОШ Ладислав 385
HEVENESSI, ГЕВЕНЕШІ 230
ГЕДЕРВАРА, HEDERVÁRA, ГЕДЕРВАРА ДЕ Лавренцій, **HEDERVÁRA DE** Laurentius 100, 104
ГЕЛАСІЙ, GELASIVS 107, 122
ГЕЛЕНКА 387
ГЕНИК-БЕРЕЗОВСЬКА З., GENYK-BEREZOVSKÁ Z., GENYK Z. 47, 60
GERALD, ГЕРАЛЬД 218
GERBERY Michal 77
GERNES, GERNES DE ZARVAZÓ Petrus, **GERNES DE SZARVASZO** Petrus, **GERNES** Petrus, **ГЕРГЕШ, ГЕРГЕШ** ДЕ ЗАРВАЗО Петро, **ГЕРГЕШ** ДЕ САРВАСО Петро, **ГЕРГЕШ** Петро, **ЗАРВАЗО, ZARVAZÓ** 102, 104—105
ГЕРКО Йосиф 386
ГЕРОВСКИЙ Ю., ГЕРОВСКИЙ Юрий, **GEROVSKYJ J., ГЕРОВСЬКИЙ Ю.** 315, 325—326
ГЕРОСТРАТ, HEROSTRATES 221
ГИРЯК М., ГИРЯК Михаил, **ГИРЯК** Михайло, **HIRJAK M., HIRJÁK** Michal 6, 315, 317, 320—321, 325—326
HÝBL František 407
HILARIUS, ІЛАРІЙ 106, 121, 146—147
HILLARION, ІЛАРІОН 121, 152—153, 156, 159, 161—162
ГІТЛЕР 379
G. J., GOTČAR Ján 68, 71, 88

- ГЛАДОНИК А., ГЛАДОНИК Андрій, HLADONIK A. 316, 325—326
 ГЛЕБА Балтазар, GLEBA Balthasarus 137
 HLINKA Kvetoslav 76
 ГЛІТА Степан 382
 ГНАТЮК В., HNAŤUK V., ГНАТЮК Володимир 315, 318, 323, 325—326
 ГНЕВКОВСЬКИЙ Шебастиан 51
 ГОББС Т. 49
 ГОГОЛЬ 51
 ГОЗТОН Іван, GOSZTHON Joannes, ГОСТОН Іван 130
 ГОЛЕЧЕК М. 317
 ГОЛИКОВ И. И. 44
 HOLLÄNDER Leo 86
 ГОЛЛИЙ, ГОЛЛИЙ Ян, HOLLÝ Ján, ГОЛЛЫЙ Ян 56—57, 63—64
 ГОЛОВАЦКИЙ Я., ГОЛОВАЦКИЙ Я. Ф., HOLOVACKÝ J., ГОЛОВАЦЬКИЙ Я. 54, 60, 315—316, 318, 323, 325—326
 ГОЛОВИН Ф. А. 36
 ГОЛОВКИН Г. И. 36
 ГОМОННАЙ, HOMONNAJ 198
 ГОНДА, ГОНДА Ян 384
 GONZAGA DE Ferdinandus, ГОНЗА ДЕ Фердинанд 167
 ГОНТАР П. 47, 60
 ГОРАК Й., HORÁK J. 47, 60
 ГОРАК Р. 61
 HORVÁTH Stephan, ГОРВАТ Степан 122
 ГОРДІЄНКО Яша 379
 HOSTINSKÝ Peter. Záboj (KELLNER Peter), HOSTINSKÝ P. Z. 76, 89
 ГОСТИЧКА В., HOSTIČKA V. 47, 60
 HOSZTOVICZKY Gregorius, ГОСТОВИЦЬКИЙ Григорій 186
 ГОТВАЛЬД Клемент 385
 ГОШЕВ И., ГОШЕВ Іван 405—406
 HRADISZ Paulus, ГРАДІС Павло 246
 ГРАЩА Михайло 284
 ГРДА 398
 ГРЕГОРОВИЧ, ГРЕГОРОВИЧ Іван, GREGOROVITS, GREGOROVITS Joannes, ІВАН, IOANNES 172—176
 GREGORIUS, ГРИГОРІЙ 118, 164
 GREGORIUS IX, ГРИГОРІЙ IX 112
 GREGORIUS X, ГРИГОРІЙ X 114
 GREGORIUS, GREGORIUS XIII, ГРИГОРІЙ, ГРИГОРІЙ XIII 164
 ГРИВНА В. 9, 318
 ГРИНЧ., ГРИНЧЕНКО Б., ГРИНЧЕНКО Б. Д. 327, 336, 356
 ГРИПТА Maria, ГРИПТА Марія 223
 ГРУШОВСЬКИЙ Ян 381
 ГУЛА Василь 284
 HUNYADY, HUNYADY Joannes, ГУНЯДІ, ГУНЯДІ Іван 123, 127
 HUNYADY Elisabetha, ГУНЯДІ ЄЛИЗАБЕТА, ELISABETHA, ЄЛИЗАБЕТА 127, 130—131
 ГУРАЙЧИК Іван 391
 HURBAN, HURBAN J. M., ГУРБАН Й. М., HURBAN Jozef Miloslav 67, 84—85, 90
 ГУС 58
 ГУСАК, ГУСАК Густав 376, 387
 ГУСТ ДЕ Василь, HUST DE Lacsius 101
 ГЮЗЕЛЕВ Васил 406
 ГЪЛЪБОВ И., ГЪЛЪБОВ Іван 406
 ДАВИД 402
 ДАКСНЕР Ш. М., DAXNER Štefan Marko 67—68, 82, 90
 ДАНКО Михайло 388
 ДАНЬОВА Гелена 386
 ДАНЬО Ян 381—382
 DACZO Thomas, ДАЦО Фома 131
 DVORNÍK František 407
 DVORSKÝ 89
 DEÁK, DEÁK F., DEÁK František 79, 82—83, 86, 90
 ДЕВАЙ, ДЕВАЙ Матвій, DÉVAY, DÉVAY Matthias 130
 ДЕ-ВИЛЬДЕ 39
 ДЕ-ВОЛЛАН Г., DE-VOLLAN H., ДЕ-ВОЛЛАН Г. А. 315—316, 318, 325—326
 DÉGH I. 368
 DÉGH L. 368
 ДЕЛЯН Петро 403
 ДЕ КАМЕЛИС, DE CAMELIS, DE CAMELIS Josephus, ДЕ КАМЕЛИС Йосип, ЙОСИП, JOSEPHUS 110, 218—219, 222, 230—231, 241, 247, 256—259
 DEMETER, DEMETRIUS, ДМИТРО 152, 208
 ДЕТЕТЕР Т., DÓMÓTÓR T. 368
 ДЕМКО Іван 382
 ДЕМ'ЯН Михайло 384, 387
 DERENCSEN DE Paulus, ДЕРЕНЧЕН ДЕ Павло 127
 DERENCSEN DE Petrus, ДЕРЕНЧЕН ДЕ Петро 127
 ДЕРЖАВІН 50
 DERSFY Stephanus, ДЕРШФІ Степан 156
 ДЖУНДА Ян 382
 DZENDZELIVSKA N. O. 356
 ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ Й. О. 356
 DZIAK P., ДЗІЯК П., ДЗЯК П. 317, 325—326
 ДИМИТРІЙ 232

ДИОСЕГИ Жужа, ДИОСЕГІ Жужа, DIOSZEGI Zsuzsa 359, 368, 370
DIBRENDNEI Petrus, ДИБРЕНДНЕЙ Петро 191
ДІДРО 49
ДОБАЙ Мартин, DOBAY Martinus 96
ДОБО, DOBÓ, DOBÓ-DE RUSZKA, DOBÓ DE RUSZKA-PÁLÓCZ, ДОБО ДЕ РУСКА, ДОБО ДЕ РУСКА-ПАЛОЦ 123, 138, 148
DOBOS I. 368
DOBRANSKY Kornel 73
DOBROVSKÝ J., DOBROVSKÝ Jozef, ДОБРОВСЬКИЙ, ДОБРОВСЬКИЙ Й., ДОБРОВСЬКИЙ Йозеф 49, 52, 54, 57, 60
DOBRÁNSKY, DOBRANSKÝ Ad., DOBRÁNSKY Adolf, DOBRÁNSKY Adolf Ivanovič, DOBRÁNSKY Adolf J., DOBRIANSKY, DOBRIANSKY A., DOBRIANSKY Ad., DOBRIANSKY Adolf, DOBRIANSKY Adolf Ivanovič, DOBRIANSKY Adolf J., DOBRIANSKY Adolf Jahnovič, DOBRIANSKY A. J., DOBRIANSKI A., ДОБРЯНСЬКИЙ, ДОБРЯНСЬКИЙ А., ДОБРЯНСЬКИЙ Адольф, ДОБРЯНСЬКИЙ А. І. 11, 60, 65—68, 70—90
ДОБВУШ 391
ДОЖА, ДОЖА Юрій, DÓZA, DÓSA, DÓSA Georgius 133—134, 259
DOLANSKÝ J., ДОЛАНСЬКИЙ Ю. 47, 60
ДОЛЕЖАЛ П. 55
ДОРОШЕНКО Іван, ДОРОШЕНКО Іван, І., ДОРОШЕНКО І. І. 383
DÓCZY Andreas, ДОЦІ Андрій 161
ДРАГ, DRÁG 102
DRÁGMESTER, DRAG MESTER, ДРАГ МЕШТЕР, ДРАГ-МЕШТЕР 97—99, 103
DRAGJLOVIČ D. 405
ДРАГФІ, DRÁGFY 138
DRASKOVITS Georgius, DRASKOVICS, ДРАШКОВИЧ, ДРАШКОВИЧ Юрій 138, 176
ДРЕСЛЕР, ДРЕСЛЕР Йосиф 377—378
ДРОБНЯК Михайло 378—379, 386—387
ДРУГЕТ Вал., ДРУГЕТ Валент, ДРУГЕТ Валентин, DRUGETH Val., DRUGETH Valent, DRUGETH Valentinus, DRUGETH DE HOMONNA, DRUGETH DE HOMONNA Valentinus, ДРУГЕТ ДЕ ГОМОННА Валентин, ГОМОННА ДЕ Валентин, HOMONNA DE Valentinus 107—108, 153, 167, 169—171
ДРУГЕТ Варвара, DRUGETH Barbara, DRUGETH DE HOMONNA Barbara, DRUGETH, ДРУГЕТ ДЕ ГОМОННА Барбара, BARBARA, ВАРВАРА 138—139, 157, 177
DRUGETH, ДРУГЕТ 177

DRUGETH Georgius, DRUGETH DE HOMONNA Georgius, ДРУГЕТ ДЕ ГОМОННА Юрій, ДРУГЕТ Юрій 185, 212
DRUGETH DE HOMONNA Joannes, DRUGETH Joannes, ДРУГЕТ ДЕ ГОМОННА Іван, ДРУГЕТ Іван 172, 178, 184
DRUGETH, DRUGETH DE HOMONNA Franciscus, DRUGETH Franciscus, ДРУГЕТ, ДРУГЕТ ДЕ ГОМОННА Франц, ДРУГЕТ Франц 148, 157, 163—164
DRUGETH Sigmundus, ДРУГЕТ Сігізмунд 228
DRUGETH Stephanus, ДРУГЕТ Степан 166
ДУБАЙ М. 9
ДУБАШ, ДУБАШ Микола 390
ДУБИНА Войтех 382
ДУБІНІН Володя 379
ДУДАШОВА 365
DUDITS Andreas, DUDITS, ДУДІЧ Андрій, ДУДІЧ 139
ДУЙЧЕВ, ДУЙЧЕВ Іван 404, 407
ДУКАС Іван, DUCAS Joannes 112—113
ДУЛЕБА А., DULEBA A. 319, 321, 325—326
ДУЛИШКОВИЧ Іоани 44
ДУМІТРОВИЧ Петро, DUMITROVICH Petrus 248
ДУПЕЙ Ганна 380
ДУХНОВИЧ А., ДУХНОВИЧ, ДУХНОВИЧ О., DUCHNOVIČ A., DUCHNOVIČ A., DUCHNOVIČ Alexander 10, 49, 55, 66, 77, 89, 316, 325—326
ДУЦАР Степан 278
ДЮРИК Андрій 382
ĐURKOVIČ T. 283
ЕКАТЕРИНА І 44
ЕЛИЗАВЕТА, ELISABETHA, ЄЛИЗАВЕТА 93—94, 156
ELIAS, ІЛІЯ 181
ENGEL, ЕНГЕЛ 220—221
ЕНЕЙ 51
ЕРІТАРНИУС, ЕПІТАФІЙ 117
ЕРЄМІН И. 61
EORSY Sigmundus, ЕРШІ Сігізмунд 179
ESZTERHÁZY, ESZTERHÁZY Nicolas, ЕСТЕРГАЗІ Микола 110, 138, 172, 178
ЕСИПОВ, ЕСИПОВ Г. 33, 40, 44
EUGENIUS, EUGENIUS IV., ЄВГЕНІЙ, ЄВГЕНІЙ IV 114, 116, 140—141
EUTHYMIUS, ЕФИМ, ЄФИМ 159, 161—162, 174
ЄДИНАК Микола 389
ЄМЕЛЬЯНОВ Олексій Г. 388
ЄФРЕМОВ С. 61

ЖАЧЕК В., ŽAČEK V. 47, 60
ЖДИНЯК Петро 386
ЖЕЛЕЗНИК 383
ЖИДЛИЦЬКИЙ В., ŽIDLICKÝ V. 47, 60
ЖИДОВСЬКИЙ Петро 380

ZÁBOJSKÝ Ladislav 77
ЗАВИДОВСЬКИЙ Іван, ZAVIDOWSKI Joannes 230
ЗАИМОВА Василка 407
ЗАИМОВ Й., ЗАИМОВ Йордан 405, 407
ЗАЙ Франц, ZAY Franciscus 159
ЗАЛВА, ZALVA 105
ЗАПЛЕТАЛ Ф., ZAPLETAL F. 47, 60
ЗАПЛОНЕЦА ДЕ Ладомер, ZAPLONCZA DE Ladomertus 100
ЗАПОЛІ, ЗАПОЛІ Іван, ЗАПОЛІ Іван Сігізмунд, ZÁPOLY, ZAPOLY Joannes, ZÁPOLY Joannes Sigismundus, ІВАН, ІВАН СІГІЗМУНД, IOANNES SIGISMUNDUS, JOANNES 131, 134—138, 146, 148, 154, 158—161
ЗАПОЛІ Ізабелла, ZÁPOLY Isabella, ІЗАБЕЛЛА, ISABELLA 152, 155—159
ЗЕЙКАН, ЗЕЙКАН, ЗЕЙКАН И., ЗЕЙКАН И. А., ЗЕЙКАН Іван, ЗЕЙКАН Іоанн, ЗЕЙКАН Іван, ZEJKAN Ivan, ЗЕЙКАНЬ Іоанн, ЗЕЙКИН, ІВАН 33—46
ЗЕЙКАН, ЗЕЙКАН Іоанікій, ZÉKÁN, ZÉKÁN IOANNICIUS, ZÉKÁN Joannicius, ІОАНІКІЙ, ІОАННІКІЙ, IOANNICIUS, JOANNICIUS 218—219, 221—222
ZELENYÁK, ЗЕЛЕНЯК 207
ЗЕХЕНТЕР-ЛАСКОМЕРСЬКИЙ Г. 67
ЗИМАН 37
ЗИЛИНСЬКИЙ О., ZILYNSKYJ O. 47, 60—62
ЗЛАТАРСКИ Васил, ЗЛАТАРСКИ В. 407
ЗОА 402
ЗОЗУЛЯК Василь 388
ЗОНАРАС 407
ЗОНДЕРЛІХ Й. 23
ЗОРИЧ, ЗОРИЧ-СВЯТОГОРОВ, ЗОРИЧ-СВЯТОГОРОВ Олександр, ЗОРИЧ-СВЯТОГОРОВ Олександр П. 380—381
ZRINYI Helena, ЗРІНІ Олена, HELENA, ОЛЕНА 225, 228—229
ZRINYI, ZRINYI Petrus, ЗРІНІ, ЗРІНІ Петро 226
ZRINYI Nicolas, ЗРІНІ Микола 229
ZRUBEC Ласо 405

ІВАН ВЛАДИСЛАВ, ІВАН ВЛАДИСЛАВ, IVAN VLADISLAV, IWAN WLADISLAW 398—399, 401, 403—404, 406, 408—410
ІВАНОВА Вера, ІВАНОВА В. 405—406

ІВАНОВ Й., ІВАНОВ Йордан, ІВАНОВ Йордан 405—407

ІВАН АСЕНІЙ II 406
ІВАН II, JOANNES II 131, 159
ІВАНЧОВ Федір 386, 390
ІВАН, ІОАНІКІЙ, IOANNES, IOANNICIUS, JOANNES, JOANNICIUS 9, 101—102, 105, 107, 112, 120—122, 132, 146—149, 159, 166, 232, 237—239
ІВАНОВИЧ Данило, IVANOVICS Daniel 186
ІГНАТ, IGNATIUS 207
ІГНАТКОВ Ю. 66
ІЛЧИК Ян 381
ІЛЬКІВ Ян 390
ІННОКЕНТІЙ X, INNOCENTIUS X. 185, 195, 208, 210
ІННОКЕНТІЙ XI, INNOCENTIUS XI 257
ІОАНН II, JOANNES II. 163
ІОАНН, IOANNES 170
ІОАНІКІЙ, ІОАНІТ, JOANITHIUS, JOANNICIUS 110, 120, 252
ІОАНН І ЦІМІСХІЙ 402
ІОАХ, IOACH 170
ІСААК І КОМНІН 402—403
ІСІДОР, ISIDORUS 116—120

ІРЕЧЕК Konstantin 407
ІЄРЕЙ 231

ІОЗЕФ II 52—54
ІОО Михайло, IOO Michael 178
JOSEPHUS, ІОСИП 114, 116—117, 120

КАЗЕРТАН, CASERTANUS 144
КАЗІМІР II, CASIMIRUS II. 119—120, 132
КАЗУНЬКА Василь 391
CALVINI, КАЛЬВІН 136, 138—140, 177
КАЛИНЯК И., КАЛИНЯК Іван, КАЛИНЯК I., KALYŃAK I. 322, 325—326
KALNYÁNSZKA Anastasia, КАЛНЯНСЬКА Анастасія 172
KALNYÁNSZKA Анна, КАЛНЯНСЬКА Анна 172
KALNYÁNSZKI Georgius, КАЛНЯНСЬКИЙ Юрій 172
KALNYÁNSZKI Joannes, КАЛНЯНСЬКИЙ Іван 172
KALMAN-CSENI, KÁLMÁN-CSENI Martinus, КАЛМАН-ЧЕГІ, КАЛМАН-ЧЕГІ Мартін 139
КАЛУГЕР Семен, KALUGERUS Simeones 101—102, 104
КАМІЄНСКИ Петро, KAMIENSKI Petrus 255

- KAMINSZKY Petronius, КАМІНСЬКИЙ**
 Петроній 239, 247—248, 256
КАНТЕМИР А., КАНТЕМИР А. Д., КАНТЕ-
МИР Анттох 33, 38, 44
КАМІНСЬКИЙ Петро, KAMINSZKY Petrus 222,
 228
КАНЮК Ян 389
КАПІСТАР Іованн, CAPISTRANI Joannes,
КАПІСТРЯН Іван 155, 227
КАПШОВСЬКИЙ Василь, КАПШОВСЬКИЙ
В. 284, 385
КАПНІСТ 50
КАПРАР, CAPRAR 229
КАРАДЖИЧ В., КАРАДЖИЧ Вук 49, 56
КАРАСЕВ, КАРАСЕВ-СТЕПАНОВ Віктор О.,
КАРАСЕВ-СТЕПАНОВ 377, 384, 386, 391
КАРЛ VI 37
КАРЛ XII 379
KARNIS J. 283
КАРОЙ, КАРОЙ Шандор 41
КАРОЛЬ Михайло 382
КАРСКИЙ Евфилій Федорович, КАРСКИЙ Е.
Ф. 406
КАРШКО А., KARŠKO A., КАРШКО Андрій
 318—320, 325—326
KASZOVIČS Gabriel, КАСОВИЧ Габрієл 183, 185
КАСПАР, CASPARUS 157
CASTALDIUS, КАСТАЛЬД 148
КАСТІНЯК Андрій 387
КАТЕРИНА 402—403, 408—410
КАТЕРИНА II 53
КАТРЕНІС 77
КАУНИЦ 35
КАЩАК 388
К. Б., КУЗИШИН Богдан, KUZYŠIN Bogdan,
КУЗЫНШИН Богдан 375—376, 378, 381—382,
 387, 393—394
КВІТИНСЬКИЙ В., КВІТИНСЬКИЙ Вячеслав
 380—383, 385
КВІТКОВІС J. 283
КЕКА THEODORUS, КЕКА Федір 235
КЕМÉNY, КЕМÉNY Іованнес, КЕМÉNY Joannes,
КЕМЕНЬ Іван, КЕМЕНЬ 224—225
KENDE Antonius, КЕНДЕ Антон, КЕНДЕ,
KENDE 138, 156, 158
КЕНДЕ, KENDE, KENDE Franciscus КЕНДЕ
Франц 156—158
KEREPETZKI Demetrius, КЕРЕПЕЦЬКИЙ Дми-
тро, КЕРЕПЕЦЬКІ Дмитро 132, 163
KERKAROLYI 79
KERULARIUS, КЕРУЛЯРІЙ 112
КЕХЕТИ, КЕСНЕТИ, КЕХЕТИ Мартін, КЕСНЕТИ
Martinus 156—157
KECSKEMÉTY Aurel, КЕСКЕМÉTY 71
КИНСКИЙ 35
КИРИЛОВИЧ Лев 36
КИРИЛЮК Е. 47, 60—61
КІРІАНА-БАЛАТТА, CYRIACA-BALASSA,
БАЗИЛІКА, BALASSA, БАЛАТТА, BASILI-
CUS 220—221
KIRIATOVIČS, KYRIATOVIČS, KYRIATOVIČS
Theodoro, KORİAT., KORİATOVIČS Fedor,
KORJATOWITSCHE Fedor, КОРЯТОВИЧ, КО-
РЯТОВИЧ Федір, КОРЯТОВИЧ Федор,
THEODORO, ФЕДІР 93—94, 103, 109, 149, 176,
 222, 259
KISDY Benedictus, КІШДІ Венедикт 185
KIS, KIS Stephanus. КІШ, КІШ Степан 139
KIS Mária, КІШ Марія 167
KISFALUSY Petrus, КІШФАЛУШІ Петро 191
KISFALUSSY Franciscus, КІШФАЛУШІ Ференц
 191
КІШ Андраш 364, 366
КІШ Ференц 365—366
КЛЕБАН, КЛЕБАН Микола 390
КЛІМА 9
KLOBUSICZKY Franciscus, КЛОБУШИЦЬКИЙ
Ференц 229, 258
КМЕЦ Михайло 386
КОБЕР Шура 379
КОВАЛЧИК Йосиф 386
КОВАЧ Андрей, KOVÁČ Andrej, КОВАЧ
Андрій 6—7, 15, 389
KOVATSKOVITS Stephanus, КОВАЧКОВИЧ
Степан 172
КОВАЧЕВИС J., КОВАЧЕВИЧ Іован 405
КОВАЧОВИЧОВА-ПУШКАРОВА Б. 283
КОВОРДАН, KOVORDÁN, КОВОРДАН Павло,
KOVORDÁN Paulo 165
КОЗАЧЕК Й. 67
КОЗЕЛЬСЬКИЙ Я. 49
КОЛЕМАШ Дюрі 367
КОЛЕНО Ян 381
КОЛЕССА О. 47, 60—61
КОЛЕССА Філарет, КОЛЕССА Ф., KOLESSA
Ф., 315, 318, 325—326
KOLINBAK I., KOLINBAK Ičko 320—321, 324
KOLLAR, KOLLÁR J., KOLLÁR Ján, КОЛЛАР
Я., КОЛЛАР Ян 47—48, 55—56, 60—61, 315,
 318, 325—326
KOLOMAN, COLOMANUS 171
КОЛОНИЧ Леопольд, KOLONITZ Leopoldus,
KOLONICH, КОЛОНИЧ, КОЛОНИЧ Леопольд
 110, 241, 256—257
KOLONOSCH, КОЛОНОЧ 229
КОЛОНТАЙ Г. 49

КОЛЦУН Іван 382
КОМЕНСЬКИЙ, КОМЕНСЬКИЙ Я. А. 49, 58, 397
КОМНЕН Іван, COMNENIUS Joannes 151
KOMNEN Izak der Ersten, KOMNEN Izak I., КОМНИН ИСААК I. 408—410
КОНСТАНТИН VIII 402
КОНСТАНТИН IX МОНОМАХ, KONSTANTIN DER NEUTEN MONOMACH, KONSTANTIN IX. MONOMACH, КОСТЯНТИН ІХ МОНОМАХ 403, 408—410
KORÁTSY, КОПАЧІ 138
KOPERNICKI I., КОПЕРНИЦЬКИЙ І. 273, 284
КОПЕЦЬКИЙ В., КОПЕЦЬКИЙ Вацлав 376
КОРВІН ДЕ ГУНЯДІ Іван, КОРВІН Іван, CORVINUS DE HUNYADI Joannes, CORVINUS Joannes 125, 127—131
CORVIN Mathias, КОРВІН Матяш, МАТЯШ, МАТЯШ 94, 108—111, 123, 125, 127
КОРИТАР Ференц 364—365
КОРНИЦЬКИЙ Дмитро, KORNICZKI Demetrius 183
КОРНІЙЧУК О. 52
КОРОБКО Вітя 379
КОРОПЕЧУ Стефаніус, КОРОПЕЦЬКИЙ Степан 191
КОРСАКОВ Д. А. 44
КОРСУН О. 57
KOSÉV Dimitr 407
KOSOVNENSIUS Gabriel, КОСОВНЕНСЬКИЙ Габріел 201
КОСТАНТИНОВ Казимир 406
CONSTANTINUS, Костянтин 117—118, 151
KOSTUK J., KOSTUK Ju., КОСТЮК Ю., КОСТЮК Юрій Юрійович 316—318, 320—323, 325—326
КОСТЮН Василь, КОСТЮН В. 384
КОТИК Валя 379
KOTLAREWSKI, KOTLJAREVSKYJ, KOTLJAREVSKYJ I., KOTLJAREVSKYJ I. P., КОТЛЯРЕВСКИЙ И. П., КОТЛЯРЕВСКИЙ, КОТЛЯРЕВСЬКИЙ Іван, КОТЛЯРЕВСЬКИЙ І., КОТЛЯРЕВСЬКИЙ І. П. 48—58, 60—64
КОХЕЛЕТІ Мартін, КОСЧЕЛЕТІ Martinus 139
КОХЕТІ Мартін (ВАРІЛЕЙ), КОСЧЕТІ Martinus (Varilleus) 177
КОСІВУНСКИЙ М. 61
КОСІ J. 61
КОШУТ, КОШУТ Лайош 360, 368
КРАЙНЯК Іван, КРАЙНЯК 385, 387
КРАЛИЦКИЙ А, КРАЛИЦЬКИЙ А., KRALICKI A., KRALYCKYJ A. 10—11, 60, 316, 325—326

КРАСОВСЬКИЙ І. 275, 283—284
КРАТЮК Ольга 383, 386, 390
KREVICZ Georgius, КРЕГВІЦ Юрій 160
КРЕДАТУШ, КРЕДАТУШ Ян 386
КРЕЙЧІ К., КРЕЙСІ К. 51, 61
КРЕМПА И., КРЕМПА I., КРЕМРА I. 321, 323, 325—326
КРИЗЕНСЬКИЙ, CRISIENSI 248
КРИЛОВ І. 49
КРПЕЛЕЦ Б., КРРЕЛЕС В., КРПЕЛЕЦЬ Б. 315, 325—326
КРЧЕВСЬКИЙ 398
КУБИК 390
KUZMANY 89
КУЗМЯК Йосиф 389
КУКОРЕЛЛІ, КУКОРЕЛЛІ Людовіт 377, 384, 390
KULCSINSZKI Porphyrius, КУЛЧИНСЬКИЙ Порфирій, PORPHYRIUS, ПОРТФИРІЙ 237—239
КУНДРАТ Юрій 6
КУНКАТОР Фабій, CUNSTATOR Fabius 225
КУНЦ Іван 387
КУПАЛА Іван 318
КУПЕЦ Юліус 382
КУРАКИН 50
КУРТІЙ Михайло 386
КУРУЦ Степан 382
КУЦЕР А. 321

ЛАВРЕНЦІЙ, LAURENTIUS 133
ЛАДИШИНСЬКИЙ Василь, LADISINSZKY Basilus 257
ЛАДОМИРСЬКИЙ Олексій, LADOMIRSZKY Alexius 186
ЛАДРАЙ Іван, LADRAJ Joannes 191
ЛАЗАРЕВИЧ Степан, LAZAREVICH Stephanus, LAZAREWICH Stephanus 122
ЛАЗАР, ЛАЗАР Е., LAZÁR E., LAZARUS 47, 60—61, 166
LÁZNIČKA Z. 283
ЛАЗОРИК Федір, ЛАЗОРИК Ф., LAZORYK F. 317, 323, 325—326
ЛАЛЬ 50
LÁNYI Christianus, ЛАНІ Христіан 137
ЛАРІЙ, LARIUS 153
ЛЕАНДАВІЙ, LEANDAVIUS 151
ЛЕВ X, LEO X. 133, 136, 140
ЛЕВИЦЬКИЙ Й. 57—58
ЛЕВКАНИЧ, ЛЕВКАНИЧ Ю., LEVKANYČ J., LEVKANYČ Ju. 316, 325—326
ЛЕВ III ІСАВР 407
ЛЕГНОВИЦЬКИЙ Попович, LEGNOVIENSI Popovicus 257

- ЛЕЛЕКАЧ, ЛЕЛЕКАЧ Н., ЛЕЛЕКАЧ Н. М. 34—35, 44
- ЛЕМЕШЕНКО Иван, ЛЕМЕШЕНКО 379
- ЛЕНИН В. И., ЛЕНИН В. І., ЛЕНІН В. І., ЛЕНІН 7, 13, 18, 22, 28, 36, 44, 376
- LEOPOLDUS, ЛЕОПОЛЬД 215—216, 219, 237—239, 241—242, 244
- ЛЕОПОЛЬДУСЬ 36
- ЛЕОФОРТ Ф. А. 34
- LEŠKO В. 283
- ЛЕШИШИН Зузана 388
- ЛИПНИЦКІЙ Іоан Ероним, ЛІПНИЦЬКИЙ, ЛІПНИЦЬКИЙ Іван Геронім, ЛІПНИЦЬКИЙ Ієронім, LIPNICZKI Hieronimus, LIPNICZKI Joannes Hieronimus, LIPNICKI, LIPNICKI Joannes, HYERONIMUS, ІЄРОНІМ 237, 239—241, 253, 255
- ЛИСЕНКО М. 52
- ЛИСИЦОВ Степан 405
- ЛІНТУР П. В., ЛІНТУР П. 9, 322—324
- LINCZY Dionysius, ЛІНЦІ Діонізій 137
- LIPPAU Georgius, ЛІППАЙ Юрій 177, 186, 192—194, 197, 209, 212, 214, 225, 230
- ЛІТЕРАТ Микола, LITERATO Nicolas 191
- LOGOTHETA Simeon, ЛОГОФЕТ Семен 151
- ЛОДІЙ П. 49
- ЛОКК Д. 49
- LOMENSKY, ЛОМЕНСЬКИЙ 207
- ЛОМОНОСОВ, ЛОМОНОСОВ М. 49, 58
- ЛОПАТИНСКИЙ Феофилакт 39
- LORÁNTHY SUSANNA, ЛОРАНТФІ Зузанна 217, 224
- LOCHOWSKI Joannes, ЛОХОВСЬКИЙ Іван 218
- ЛУКА, LUCAS 102, 108—112, 119
- ЛУНЄВ 377
- LUTHER, LUTHER Martinus, ЛЮТЕР, ЛЮТЕР Мартін 132, 136—140, 177
- ЛУЦІВ Л. 47, 60
- LUTSCHKAJ Michail, LUTSCHKAJ, ЛУЧКАЙ М., ЛУЧКАЙ Михаїл, ЛУЧКАЙ Михайло, LUČKAJ Mychajlo, ЛУЧКАЙ 9, 33, 58, 60, 93, 259
- ЛЮБИМОВ Володимир 316
- ЛЮДОВІК, ЛЮДОВІК ІІ, LUDOVICUS, LUDOVICUS ІІ 131, 146
- ЛЮДОВІК І, LUDOVIC I. 93
- МАБЛІ 49
- МАВРИН, МАВРИН Семен 39
- МАВРОКОРДАТ-ЛОХОВСЬКИЙ, МАВРОКОРДАТ, МАВРОКОРДАТ / Птеофан, МАВРОКОРДАТ Феофан, MAUROCORDAT-LOCHOVSKY, MAUROCORDAT, MAUROCORDAT Птеофан 236—237, 249, 252
- МАНОМЕТES, MAGOMET, МЕХМЕД, МЕХ-МЕТ 117—118, 137
- MAGOTSI, МАГОЧІ, 157
- МАЗЕПА 379
- МАКАРІЙ, MACARIUS 164
- МАКАРОВ А. М., МАКАРОВ 37—38, 40
- МАКАРОВ Николай 405
- МАКОГОНЕНКО 52
- МАКСИМІАН, МАКСІМІАН, МАХІМІ- LIANUS 160, 162—165
- МАЛА А. 17
- MALINGOUDIS 405—407
- МАНДРИК 383
- MARGARETHE, МАРГАРИТА 131
- MAREŠ František Václav 406
- МАРИНИЧ Іван, МАРИНИЧ, MARTINITS Ioannes, MARINITS, MARINICH Joannes 176, 179, 191
- МАРИЯ, MARIA, MÁRIA, МАРІЯ 118, 131, 402, 408—410
- МАРІЯ ТЕРЕЗІЯ 53
- МАРК, MARKUS 116
- МАРКС К., МАРКС 7, 8
- МАРМАР Юрій 382
- МАРТИНОВ Олександр 381
- MARTIN IV. MARTINUS IV. 114
- МАРТИНУЗІЙ, MARTINUSIUS 136, 148
- MARCINIAK А. 284
- MARČANOVÁ М. 61
- МАСИЦЯ Іван 378
- МАСИНИЩУС Т. 54
- МАТВІЙ, MATHAEUS, MATHIAS, МАТІЙ, MATIUS, МАТЯШ 165—167, 171, 182, 237, 360
- МАТІАШ Ян 384
- МАТІС Миклош 366
- МАТОВЧИК А., МАТОВЇК А. 52, 61
- MÁCHAL J., МАХАЛ Я. 47, 60
- МАХНОВЕЦЬ Л. 61
- МАЦИНСЬКИЙ І., МАЦИНСЬКИЙ 47, 61—62
- МАЦІБОБА Анна, МАЦІБОБА А. 324
- МАЦКАНИН Петро 364—365, 367
- МАЦКО Ф. 10
- МЕДВІДЬ Павло 382
- MEDICI Joannes, МЕДІЧІ Іван 133
- МЕДЫНЦЕВА А. А., МЕДЫНЦЕВА Альбина Александровна 405—406
- МЕЖИБРІЦЬКІ Емір 365
- МЕКТСЕ Stephanus, МЕКЧЕ Степан 150
- МЕЛАНКТОН, MELANSTONUS 138
- МЕЛЬНИК В. 324
- МЕЛЬНИК О. 324
- МЕНТЕЙ 10

- МЕНШИКОВ А. Д., МЕНШИКОВ А., МЕНШИКОВ 33, 39—40, 44
- МЕТЛИЦЬКИЙ А. 57
- МИГАЛИЧ І., МИГАЛИЧ Іван, МИГАЛИЧ І., МУНАЛУС І. 319—320, 325
- МИКОЛАЙКО 379
- МИКОЛА, NICOLAUS 103, 105, 118, 121
- МИНДОШ Михайло 391
- МИРИМОВИЧ В. 322
- МИРОСЛАВ 399
- МИТРО 386
- МИХАЙЛ, МИХАЙЛО, MICHAEL 96, 102, 104—106, 231, 257
- МИХАЙЛОВИЧ Петро 34
- МИХАЙЛО, МИХАЙЛО IV ПАФЛАГОН, MICHAL IV PAFLAGONA 403, 408—410
- МИЦАЙ А. 317
- МИШАНИЧ О. 61
- МИКОКА, МИКОКА 230
- MIKLÓS Y László, МІКЛОШІ Ласло, LÁSZLO, ЛАСЛО 163
- МИЛЕТИС, MILETIĆ S., MILETIĆ Svetozár, MILETIĆ S. 79, 84, 86
- МІЛКО Як 381
- МІЛОШЕВИЧ Віня 406
- MILUTINOVIĆ Svetozár 78
- МИНЧИК, МИНЧИК Петро 386
- МИТРОPHANUS, МИТРОФАН 164
- МИЦКЕВИЧ 52
- МИШЕЙ Францішек 381
- МЛИНАРИЧ Й., МЛИНАРИЧ Ю., MLYNARYĆ 317, 325—326
- МОГИЛЬНИЦЬКИЙ І. 57
- MOYSES, МОЙСЕЙ 248
- МОЙЗЕС 402
- MOLDAVCZKY Gregorius, МОЛДАВСЬКИЙ Григорій 209
- MOLNÁR M., МОЛЬНАР Михайло, МОЛЬНАР М. 6, 47, 60—61, 317, 322
- МОЛОДЦОВ-БАДЕЄВ 379
- MONASTELLI Demetrius, МОНАСТЕЛЛІ Дмитро, MONASTERLI Demetrius, МАНАСТЕРЛІ Дмитро, DEMETRIUS, ДМИТРО 242—244, 246—247, 250, 254
- МОНТЕКУКУЛІ, MONTECUCULI 225
- МОНТЕСК'Є 49
- MORAVČÍK, MORAVČÍK Ján 70, 88
- МОСОРЯК Йосиф 377
- МОСТИЦЬКИЙ 399
- МОСОНУІ Alexander 84
- МОШИН Владимир, МОШИН В., МОШИН Владимир 405, 407
- МРАЗ А., MRÁZ A. 47, 60
- МСТИЧИВСЬКИЙ Іоанікій, MSTICZOWSKI Joannicius 219
- MULTYÁNSZKY, MULTYÁNSZKY Constantinus, МУЛТЯНСЬКИЙ, МУЛТЯНСЬКИЙ Костянтин, CONSTANTINUS, КОСТЯНТИН 219—221
- МУХА Володимир 382
- MJARTAN J. 284
- НАДАЖДІ, NÁDASDY, НАДАШДІ 226
- НАЛЕПКА Як 389
- НАПОЛЕОН 379
- NARYSCHKIN Alexander, NARYŠKYN Alexander, НАРЫШКИН Александр, НАРЫШКИН А. Л., НАРЫШКИН А., НАРЫШКИН 36, 38—39, 46
- NARYSCHKIN Iwan, NARYŠKYN Ivan, НАРЫШКИН Иван, НАРЫШКИН И. Л., НАРЫШКИН Й. 36, 40, 46
- НАСТАВНИК Петро 39
- НЕВРЛІ Николай, НЕВРЛІ Микола, НЕВРЛІ М., NEVRLY Mikuláš, NEVRLY M. 47, 60—64
- NEDEJKOVIĆ Olga 406
- NÉMETHY Franciscus, НЕМЕТІ Франц 156—157, 160
- НЕПОМНЯЩИЙ Иван 13
- НЕСТОР, NESTOR 94
- NYÁRY DE BEDEZH Stephanus, NYÁRY Stephanus, НЯРІ ДЕ БЕДЕЗ Степан, НЯРІ Степан 165, 178
- NIEDERLE L. 284
- НИКОЛА 402
- NIRHONUS, НИФОН 120
- НОВАК Йозеф 397
- НОВИКОВ М. 49
- НОВИКОВ, НОВИКОВ Олександр 377
- NOSÁK Bohuš, NOSÁK-NEZABUDOV Bohuš 76—77
- ОБРАДОВИЧ Д. 49
- ОВІДІЙ, OVIDIUS, ОВІД., OVID. 180
- OVČAROV Dimitár 406
- ОЛЕКСАНДР IV, ALEXANDER IV. 113
- ОЛЕКСАНДР VII, ALEXANDER VII. 210
- ОЛЕКСАНДР VIII, ALEXANDRUS VIII. 257
- ОЛАГ Микола, OLÁH Nicolas, ОЛАГ, OLÁH 130, 157
- OLEJNÍK J. 283
- ОЛЕКСІЙ, ALEXIUS 128—130
- OLJANCYN D. 61
- ОРОС ДЕ ВІШК Микола, OROSZ DE VISK Nicolaus 101
- ОСВАЛЬДИК 377

- ОСТЕРМАН А. И., ОСТЕРМАН А., ОСТЕР-
 МАН 38—41
 OSTROGORSKY Georg 407
 ОХРИДСКИ Климент 405
 ПАВЕЛ, PÁL, PAULUS 236, 248, 252
 ПАВЛЕНКО Н. И. 39, 44
 ПАВЛОВИЧ А., ПАВЛОВИЧ О., PAVLOVYČ
 А. 9—10, 49, 55, 316, 322—323, 325—326
 ПАВЛОВСЬКИЙ О. 58
 ПАВЛО, PAVLUS 129—130, 398
 ПАВЛО V, PAULUS V. 248
 ПАВЛЮК М. 61
 ПАЖУР Степан 6
 PALÁDI-KOVÁCS A. 368—369
 ПАЛАРИК Ян, PALÁRIK Ján 67—68, 88
 ПАЛЕОЛОГ Иван, ПАЛЕОЛОГ Иоанн, PALEO-
 LOGUS Joannes 114, 120
 ПАЛЕОЛОГ Михайло, PALEOLOGUS Michael
 113, 117
 ПАЛКО 382
 ПАЛЛАВИЧІНИ Олівій, PALLAVICINI Oritius
 239, 253
 PÁLOCZY Antonius, ПАЛОЦІ Антон 137, 148
 PALOCZY Vladislaus, PÁLOCZY, ПАЛОЦІ
 Василь, ПАЛОЦІ 123
 ПАЛЬФІ Миклош 42
 ПАЛЬША Андрій 381
 ПАНЬКЕВИЧ И., ПАНЬКЕВИЧ Иван,
 ПАНЬКЕВИЧ І., PAŇKEVYČ I. 47, 60—61,
 315, 325—326
 ПАНЬКЕВИЧ, ПАНЬКЕВИЧ Стефан 67
 ПАПСАВАНА, PAPSAVANA 101
 PÁSZTELIUS, ПАСТЕЛІЙ 153
 ПАСТОРКА 365
 PASTRNEK Fr. 60
 PARTHENIUS, PARTHENIUS PETROVICS,
 PARTHENIUS PETRUS, ПАРФЕНІЙ,
 ПАРФЕНІЙ ПЕТРО, PARTHENIUS,
 ПОРФЕНІЙ, ПОРФІРІЙ 183, 185—186, 191—
 198, 201—219, 222—223, 230, 239—240, 246, 252
 ПАУЛІНІ-ТОТ В., PAULINY-TÓTH Viliam 67—
 68, 86
 ПАХОМІЙ, PACHOMIUS 98—99, 103—104
 PHILIPPUS, ПИЛИП 111
 PÉNZES, ПЕНЗЕШ 168
 ПЕРЕНИ Имре, ПЕРЕНИ 41
 ПЕРЕНІ Габріел, ПЕРЕНІ Габріел, ПЕРЕНІ
 Гаврило, PERÉNYI Gabriel 152, 154—158
 PERÉNYI Michael, ПЕРЕНІ Михайло, МИХАЙ-
 ЛО, MICHAEL 154
 PERÉNYI Petrus, ПЕРЕНІ Петро 137, 148
 PERÉNYI Franciscus, ПЕРЕНІ Франціск, ПЕРЕНІ
 Франц 131, 154—155
 ПЕРЕПЕЛИЦЯ Андрій 387
 PERUSITS Casparus, ПЕРУСІЧ Каспар 138
 ПЕТАГА Иван, THETÁTS Joannes 235
 PETER VEKŰY, PETER DER GROBE, ПЕТР
 ВЕЛИКИЙ, ПЕТРО ВЕЛИКИЙ 33—34, 38—
 39, 44, 46
 PETER DER ZWEITE, PETER II, ПЕТРО II 33,
 38—40, 42, 44, 46
 ПЕТРАШЕВИЧ Й., ПЕТРАШОВИЧ Й., PETRA-
 ŠOVYČ J. 316, 325—326
 ПЕТРОВ А. 34, 44, 46
 ПЕТРОНІЙ, PETRONIUS 171
 ПЕТРО ПЕТРОВИЧ, PETRUS PETROVICS 136
 ПЕТРО, PETRUS 115, 120, 225, 402
 ПЕТРО I, ПЕТР I 33, 35—36, 38—39, 41
 ПЕТРУШОВСЬКИЙ Степан 388
 PESTYÉN DE Michael, ПЕШТЕН ДЕ Михайло
 103, 105
 ПЕШУНЬ Петро (ПЕТРОВИЧ) II
 ПИСАРЕНКО Никифор Н., ПИСАРЕНКО 378
 ПІДПРЯНКА М. II
 ПІРОШ-ЛАУРУСЬКА Марія 324
 ПЛАТОН, PLATON 119, 253
 ПОБОРСКИЙ 34
 PODBELÁNYI D., ПОДБЕЛАНІ П. 217
 PODBELÁNYI Michael, ПОДБЕЛАНІ Михайло
 217
 ПОДГАЕЦКИЙ А., ПОДГАЄСЬКИЙ А., POD-
 НАЈЕСКУ J. 317, 325—326
 RODOLÁK J. 283
 ПОЛИВКА И., ПОЛИВКА Иван, ПОЛИВКА І.,
 POLYVKA I. 316, 325—326
 ПОЛЯКОВ Микола 386
 ПОПОВИЙ 366
 ПОПОВ П. 61
 ПОРФИРОГЕНТ Костянтин 404
 ПОСОЛЬСКИЙ 36
 ПОТЕВНЯ А. 323
 РОСН J. 61
 PRAJ, ПРАЙ 120, 148, 192, 257
 ПРЕВУЖНЯК Степан 383
 ПРЕВУЖНЯК Томаш 383—384
 ПРЕСІАН, ПРЕСІАН, PRESIAN 402—404, 408—
 410
 ПРОКІПЧАК М., ПРОКОПЧАК М., PROKOP-
 ČAK M. 317, 325—326
 ПРОКОПОВИЧ Феофан 44
 ПРОКОП'ЮК Микола О. 386
 ПУХМАЄР Антоніи 51
 ПУЧИНСЬКИЙ Андрій 388
 ПУШКАР І. 283
 ПУШКИН, ПУШКІН 39, 52

- RABAS (RAVASZ) Franciscus, РАБАС (РА-
 ВАСЗ) Франціско** 241
РАДИЧ Андрій, RADITS Andreas 229
РАДІЩЕВ О., РАДІЩЕВ 49—50
РАДЛИНСЬКИЙ А., RADLINSKÝ Andrej 67—68
РАДОМИР Гаврило, РАДОМИР 402
РАДОСТАН Михайл 35
РАДУЛ, РАДУЛ М., РАДУЛ Микола 381—382
РАЙНФУСС Р., REINFUSS R. 283—284
**РАКОВЕЦЗКУ Methodius, РАКОВЕЦЬКИЙ
 Мефодій, METHODIUS, МЕФОДІЙ** 247—250,
 253—258
**РАКОВСЬКИЙ І., РАКОВСЬКИЙ І. І., РАКОВ-
 СЬКИЙ** 65—66
**RÁKÓCZY Georgius, RÁKÓCZY DE FELSO
 VADÁSZ Georgius, РАКОЦІ ДЕ ФЕЛШЕ
 ВАДАС Юрій, РАКОЦІ Юрій** 171—172, 174—
 175, 178, 180—181, 205, 213—216, 220
**RÁKÓCZY Georgius II., RÁKÓCZY Georgius,
 РАКОЦІ Юрій II** 219, 224, 233
RÁKÓCZY Georgius I., РАКОЦІ Юрій I. 224
RÁKÓCZY, РАКОЦІ 203, 256
**RÁKÓCZY Ladislaus, RÁKÓCZY, РАКОЦІ
 Василь, РАКОЦІ** 199
RÁKÓCZY Sigismundus, РАКОЦІ Сігізмунд 168
**RÁKÓCZI, RÁKÓCZI Ferenc, РАКОЦІ,
 РАКОЦІ, РАКОЦІ Ференц** 359—360, 364, 368—
 369, 370
**RÁKÓCZY Franciscus, RÁKÓCZY Franciscus I.,
 РАКОЦІ Ференц, РАКОЦІ Ференц І,
 ФЕРЕНЦ, ФЕРЕНЦ I, FRANCISCUS, FRAN-
 CISCUS I.,** 224—226, 228—229
RÁSKA DE Blasius, РАШКА ДЕ Бласій 111
RÁSKAY Magdalena, РАШКАЙ Магдалина 148
РЕПЦКИЙ Михайло 387
РЕПНІ 51
РИЖСЬКИЙ І. 49
РИЛЬСЬКИЙ М. 322
РИПСИМІЯ 407
РИГЕЛ, РИГЕЛ Іржі 397, 400
RITTEROVÁ R. 284
РОБЕРТ, ROBERTUS 171
ROVNIAŇSKÝ R., РОВНЯНСЬКИЙ О. 207
РОДАК Іван 379, 386
РОЗЕНБАУМ К., ROSENBAUM K. 47, 60—61
РОКОВОСЬКИЙ 378
РОМАН 40
**ROMAN DER DRITTEN ARGYROS, РОМАН ІІІ
 АРГИР, РОМАН ІІІ АРГИРОС, ROMAN III,
 ARGYROS** 402—403, 408—410
РОМАНСКИ Стоян 406—407
РОТИШИНСЬКИЙ, ROTISINSZKY 218
РОТТ А. 61
РУДЛОВЧАК Олена, РУДЛОВЧАК О. 6, 316—
 317, 322
RUDOLPHUS, РУДОЛЬФ 165—168
РУСИНКО Іван, RUSINKO Ivan 6, 316
РУСИНКО Микола 6
РУССО 49
РУСЧИНСЬКИЙ Юрко 232
РУТРИХ Михайло 387
РУЩАНСЬКИЙ Ігнат, РУЩАНСЬКИЙ Ігнат 167
САБАДОШ Михайло, САБАДОШ М. 376, 387,
 390—391
SAVATNO Albertus, САБАТО Альберт 101
САБИНА К. 49
САБО Ладіслав 388
САБО Йосиф, САБО Й., САБО 193, 377, 384
САВКА Петро 389
САВУЛЯК Андрій 391
САДИЛЕНКО Олексій М., САДИЛЕНКО 380
**SAK Juraj, SAK Jurij, САК Юрій, САК Юрій,
 САК Ю.** 9, 259
САЛЕРТС, SZALERTS 133
SAMUEL O. 283
САМУИЛ, SAMUIL, САМУЇЛ 398—399, 402—
 404, 407—410
САНДРИН, SANDRINUS 102
САПОНЦА ДЕ Іван, SZAPONCZA DE Nan 102
САСІНЕК Ф. В. 67
СВЕНЦІ, SWENDY 164
СВОБОДА Людвік 381
СВЯТОСЛАВ 402
SEIBT W. 407
СЕКЕЛА М. 320
СЕКЕЛЬ Антон, SZÉKELY Antonius 155—156
СЕКЕЛЬ Болдіжар, SZÉKELY Boldizsár 152
**СЕЛЕПЧЕНІ, СЕЛЕПЧЕНІ Юрій, SZELEP-
 CZSÉNY, SZELEPCSENY Georgius** 216, 222—
 223, 225, 237
СЕМАН Ференц 365
СЕМАШКО Н. А. 22
СЕМЕН, СИМЕОН, SIMEON 105, 107, 401, 404
СЕНДРЕЙ Ж., SZENDREY Zs. 368
SENEKA, SENECA 214
SEŇKO, SEŇKO Ju., СЕНЬКО Ю. 317, 325—326
**СЕРБИН Михайло, СЕРБИН, СЕРБИНЬ Ми-
 ханл, SERBIN, SERBIN Michael, СЕРБИН
 Михайл** 220, 235
СЕРГІЙ, SERGIUS, ЗЕРДЕ, ZERGIUS 166—170
СЕРЕНЬ Гаврило, SZÓRÉNY Gabriel 246
СЕРЕЧЕНЬ Іван, SZERETSÉNY Joannes 138
СЕСТАК, SESTÁK 130
**SÉCHÉNY Georgius, СЕЧЕНЬ Юрій, SZÉCHÉNY
 Georgius** 239—240, 244, 248

- SZAPLONCZAY 72
 SZENTIVÁNY A. 72
 SZILÁGYI DE HOROGSZEГ Elisabetha.
 СИЛАДЫ ДЕ ГОРОГСЕТ Елизавета, СИЛАДЫ
 Елизавета, ELISABETH, ЄЛІЗАВЕТА 123,
 125, 128—129
 SZILÁGYI Simeon, СИЛА/И Семен 103, 105
 SZTÁNFALVA, SZTÁNFALVA DE Ladislaus.
 СТАНФАЛВА, СТАНФАЛВА ДЕ Василь,
 ВАСИЛЬ, LADISLAUS 125—127
 SZTÁRAY. СТАРАЙ 138
 SZTOJKA Simeon, СТОЙКА Семен 150
 SZTROMECZKY Bonifacius, СТРОМЕЦЬКИЙ
 Боніфаций 221
 СИДОРЕНКО Г. К. 323
 СИДОРОВ Микола 386
 СИНАПУС ГОРЧИЧКА Д. 54
 СИГІЗМУНД, SIGISMUNDUS 95—96, 122, 130,
 136, 156, 166
 СІКОРА Людовіт 377
 SIMER Ján 83
 СИМОНОВИЧ Степан, SIMONOVICH Stephanus
 192, 194
 СИМОНОНЗЕС Степан, SIMONONZES Stephanus
 201
 СІНЦІН Сергій 386
 SINKOVICS I. 368
 СІРМАЙ. SZIRMAJ, SZIRMAJ Ferenc, SZIR-
 МАJ Frano 86, 96—97, 120, 140, 156, 167—169,
 171—172, 177, 185, 214, 224—225
 СІРМАНД, SIRMANDUS 119
 СИЧНСЬКИЙ V., SIČYNS'KYJ V., SIČYNS'KYJ V.
 283—284
 СКАРРОН 50
 СКОБЕЛЁВ 379
 СКОВОРОДА Григорій, SKOVORODA Hryhorij.
 СКОВОРОДА Г. С., СКОВОРОДА Г., СКО-
 ВОРОДА 49—50, 53, 58, 61
 СКРИП Василь 6, 385
 СКУЛЬТЕТ Козма, SCULTETUS Cosmas, КОЗ-
 МА, COSMOS 128—130
 СКЫЛИТЦЕС-КЕДРЕНОС 407
 СЛОВАК Л. 375—376
 СМІРНОВ Костянтин 388
 СМІРНОВ В. 376
 СОКОЛ Франтішек 377
 СОКРАТ 49
 СОЛЕНИК 52
 СОЛІМАН, SOLIMANUS 160
 СОЛОВЬОВ З. П. 22
 СОЛОВЬЕВ С. М., СОЛОВЬЕВ С. 38—40, 44
 SOMLANSKI Josephus, СОМЛАНСЬКИЙ Йосип
 239
 SOPHRONIUS, SOPHRONIUS JUSZKO,
 СОФРОНІЙ, СОФРОНІЙ ЮСКО 181—182
 СОПКО 378
 СОПОЛИГА Мирослав, СОПОЛИГА М., SOPO-
 LIGA Miroslav, SOPOLIGA M. 6, 261, 283—286
 SOCINIANUS, СОЦІН 159
 СПАНКАУ, SPANKAU 227
 СПІНОЗА Б. 49
 СРЕЗНЕВСЬКИЙ І. 57
 СТАВРОВСЬКИЙ О. 283
 СТАВРОВСЬКИЙ-ПОПРАДОВ Ю. 11
 STANISLAV J., СТАНІСЛАВ Я., СТАНІСЛАВ
 Ян 55—56, 61
 STANICH, СТАНІЧ 248
 СТАНЧЕВ С. 405
 СТАШЦ С. 49
 СТЕЛЬМАХ А. Ю. 283
 СТЕПАН, STERHANUS 54, 160, 168, 186, 220, 384
 STOJANOVIC L. 405
 STRÁNSKA D. 283
 СТРАЦІМІРОВІЧОВА Елена 406
 СТРЕНК Микола 386
 STRNADEL J. 283
 СТРУДИНСЬКИЙ К. 47, 60
 СУВАК Михайло 385—386
 СУЛЕЙМАН 379
 СУМАРОКОВ Александр, СУМАРОКОВ А.,
 СУМАРОКОВ 33, 38, 44
 СУХИЙ А., СУХИЙ О., SUCHYJ A. 316—317,
 325—326
 СУХИЙ В., SUCHYJ V. 316, 325—326
 СУШКО Андрій 391
 СЦЛЛА, SCYLLUS 177
 ТАБЛИЦА Богуслав 51
 ТАЈТАК Л. 283
 ГАКАТС Сандор, ТАКАЧ Шандор, ТКАЧ Шан-
 дор 34, 39, 41, 44—45
 TARASZOVITS Bazilius, TAROSZOVITS, ТАРА-
 СОВИЧ Василь, ТАРАСОВИЧ, TARASSO-
 VITS Blasius 174—175, 177, 181—183, 185—187,
 190—193, 209
 TARNÓSZKY, ТАРНОСКИ 139
 TARNÓCZY Mathias, ТАРНОЦІ Матвій, ТАР-
 НОЦІ Матій 186, 192—193
 TARCZAY Georgius, ТАРЦАЙ Юрій 156
 ТАТТЕНБАХ, TATTENBACH 226
 ТВРДИ Ю. 67
 ТЕЗЕЛІ, ТЕЦЕЛІ 136
 ТЕЙ Іван 391
 ТЕКЕЛІ, TÖKÖLYI 108, 227—229, 237
 ТЕКСТОР Урбан, TEXTOR Urban 139
 TELEKESSY Emericus, TELEKESSY, ТЕЛЕ-
 КЕШІ Емерік, ТЕЛЕКЕШІ 154—159
 TELEKINI, ТЕЛЕКІ 176
 ТЕЛЕСНИЦЬКИЙ Петро, ТЕЛЕСНИЦЬКИЙ,
 TELESNICZKI Petrus, ТЕЛЕСНИЦКІ 240—241

- TELESNICZKY Georgius, ТЕЛЕШНИЦЬКИЙ Юрій 218
- ТЕМНИЦЬКИЙ 398, 400
- ТЕОДОРА 402
- ТЕОДУЛ 407
- ТЕРЕК Валентин, TÖRÖK Valentinus 136, 138, 148
- ТЕТЕРВАКОВСЬКИЙ 52
- ТИХИЙ Ф., TICHŮ F. R., TICHŮ F. 47, 60—61
- ТІЕСНЕВИЧ Василь, TIESNEVICVS Vasilius 231
- TISZO K. 72
- ТКАДЛЧИК Войтех, TKAĐLČIK Vojtech, ТКАДЛЧІК Войтех 397, 408
- ТМУТАРАКАНЬСЬКИЙ 398—399
- ТОВТ Олександр 383—384, 386, 391
- ТОВЦІМАК Андрій, ТОВЦІМАК, АНДРІЙ 385, 387
- ТОМАШІНСЬКИЙ С. 324
- TOMOVIĆ Gorđan, TOMOVIĆ 405—407
- ТОРИНО Емерик, TORINO Emericus 131
- ТОРИНО Степан, TORINO Stephanus 131
- ТОСЕЦЬКИЙ Ян 387
- ТРАЯН 402
- TRIVULTIO, ТРІВУЛЬЦІЙ 197
- ТРНОВСЬКИЙ 400
- ТРУБЕЦКОЙ 39
- ТУДОЖІН 398
- TURESEK-JIZERSKŮ J. 61
- TURZO J. 283
- ТУРЗО, ТУРЗО Франтішек, ТУРЗО Франц, ТУРЗО Франціск, THURZÓ, THURZÓ Franciscus 138—139
- TURJANICZA, ТУРЯНИЦЯ 130
- УПЕР Василь, УПЕР ДЕ Василь, UPER DE Ladislaus, UPER Ladislaus 103, 105
- УРБАН IV, URBANUS IV. 113
- УРСТІЯНОВИЧ М. 57
- УТНМАН Joannes, УТМАН Іван 137
- ФАЛАЧ А. В. 323
- ФАРАОН, PHARAO 95—96
- ФЕГЕР Давид 365, 367—368
- ФЕГЕР Розалія 364—365, 367
- ФЕДІР, THEODORUS 97
- ФЕДОР В. 320
- ФЕКЕТЕ Петро 365
- ФЕКЕТЕ Розалія 367
- FENESY Georgius, ФЕНЕШІ Юрій 247
- ФЕНЕССІ, FENESSI 110
- ФЕНЕШ Елек, FÉNYES E., FÉNYES E. 359
- ФЕОФІЛ, THEOPHYLUS 223
- ФЕРДІНАНД, ФЕРДІНАНД I, FERDINANDUS, FERDINANDUS I. 135—136, 138—139, 148—150, 152—154, 156—160
- ФЕРДІНАНД II, FERDINAND II 171
- ФЕРДІНАНД, ФЕРДІНАНД III, FERDINANDUS, FERDINANDUS III 178—180, 214
- FERDINANDUS, ФРАНЦІСКО 184
- ФЕРЕЦЦ П, FRANCISCUS II. 233
- FERENCZI I., ФЕРЕЦЦІ Імре, ФЕРЕЦЦІ I. 368—369
- ФЕРЕЦЦ Степан 381
- FERIENCÍK Mikuláš Stefan, FERIENCÍK Mikuláš Št., FERIENCÍK, ФЕРІЕНЧИК М. Ш., F. M. 65, 69, 78, 81, 85, 90
- ФЕРКО 365
- ФЕССЛЕР, FESSLER, FESSL. 96, 99—100, 130—131, 138, 140, 152, 154, 156—159, 171, 176, 223—229
- ФЕСУРКО Федір 391
- ФИЛИП М., ФІЛІП Микола, FILIP M. 17, 29—30
- ФИЛИПОВИЧ Олексій, PHILIPOVITS Alexius 186
- ФИРТКО М. 316
- ФІГЕНІЙ Іван, FIGYNYÖJ Joannes 191
- ФЛОРОВСКИЙ А. 34, 36—37, 40, 44—45
- ФОЙТІК Я. 8, 375
- ФОМА, THOMAS 106, 121, 147
- ФОНВІЗІН Д., ФОНВІЗІН 49—50
- FORGÁTS DE GHYMES Nicolas, ФОРГАЧ ДЕ ГІМЕШ Микола 176
- FORGÁCH DE GHIMES Sigismundus, ФОРГАЧ ДЕ ГІМЕШ Сігізмунд 170
- FORGÁTS, ФОРГАЧ 138
- FORGÁTS L., ФОРГАЧ Л. 156
- ФОТІЙ, PHOTIUS 112
- ФРАНГЕПАН, FRANGEPÁN 226
- ФРАНКО Василь 385
- ФРАНКО I., FRANKO I. 11, 47, 52, 60, 323
- FRANTIŠEK JOZEF 79, 85
- FRANCISCI, FRANCISCI J., FRANCISCI Ján, FRANCISCI-RIMAVSKÝ, FRANCISCI (RIMAVSKÝ), ФРАНЦИЦЦІ Ян 65, 67—68, 70—72, 88
- ФРІЧ Й. 49
- FROLEC V. 283
- СНАРЫВДУС, ХАРІБРА 177
- ЧАТОЛ Петро (ПАШАВАНА ДЕ КЕЗЕПШЕН), CHATOL Petrus (PARSAVANA DE KEZEPSEN) 100
- ХЛМОВСЬКИЙ Степан 381
- ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Богдан 50
- ХМІЛЕВСЬКА О. М. 323
- ХОМЕНКО Вігя 379
- ХОРКЕЙ, SHORKEJ 130
- ХРИСТОВ Х., CHRISTOV Christo 406—407
- ХРІЗЕ Спатар, ХРІЗЕ, CHRISSE Spatar, CHRISSE 220—221
- ХУДІК Йосиф, ХУДІК 386

- ЦВІНГЛІЙ, ZWINGLIUS 139
 ЦЕКЕІ, CZÉKEI 168
 CZIBÁK Emericus, ЦІБАК Емеріх 138
 CZIRIAK Martin, ЦІРЯК Мартін 137
 ЦИМБОРА Юрій, ЦИМБОРА Ю., CYMBORA
 Ju., CYMBORA J. 317—320, 323, 325—326
 ЦІПКО А. 13
 ЧАБАЙ Карол 382
 ЧАБАРА Іван 378
 CZAJKOWSKI J. 284
 ЧАЗОВ Я. 10
 ЧАКІ Микола, ЧАКІ, CSÁKI, CZÁKY Nicolas
 134, 184
 ЧАКІ Михайло, CZÁKY Michael, ЧУЯКУ
 Mich., ЧЯКІ Мих. 132, 158—159
 ЧВОЛЬ, CSVOLY 130
 ЧЕЛАКОВСЬКИЙ 52
 ЧЕПАКОВ Іоан 235
 ЧЕРЕВКА Володимир 6
 CSERNAY Paulus, ЧЕРНЕЙ Павло 233
 ЧЕРНАК Магда 388
 ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ 51
 ЧЕХОВИЧ К. 47, 60
 ЧИРКЕ Маргіт, ЧІРКЕ Margit, ČIRKE Margit,
 CSIRKE Margit, ЧІРКЕ Марча 359—360, 364,
 370
 ЧИСТОВИЧ И. 44
 ЧУЛА Ладіслав 388
 ЧУЛА Тібор 388
 ČULEN Martin, ČULEN M. 78, 89
 ЧУМА Михайло 378
 ЧУНДА Ян 381
 ШАГА Камілія, КАМЛІЯ 382
 ШАМРАЙ А. 47, 60, 62
 ШАРЛОТТА 37
 ШАФАРИК П. Й., ШАФАРИК, ŠAFARIK P. J.,
 ŠAFARIK 7, 17, 23, 47, 52, 56, 60, 315, 327
 ШАФИРОВ П. И. 38
 ШАХОВСЬКИЙ 52
 ШАШКЕВИЧ М., ШАШКЕВИЧ 49, 54, 60—61
 ШВЕНДІЙ Лазар, SCHWENDIUS Lazarus 161
 ŠVECOVÁ S. 283
 SCHNEWTSCHENKO T. H., ШЕВЧЕНКО Т. Г.,
 ШЕВЧЕНКО Т., ŠEVČENKO T., ШЕВЧЕН-
 КО, ŠEVČENKO 7, 50—52, 57, 59—60, 63—64,
 315
 ШЕВЧУК В. 47, 60
 ШЕМШЕЙ Андрій, SEMSEY Andreas 228
 ШЕНКМАН С. 10
 ШЕРЕДІ Степан, ШЕРЕДІ, SERÉDY, SERÉDY
 Stephanus 138, 157
 ШИШКОВСЬКИЙ Вася, ВАСЯ 379
 ШІКЛОШІ Михайло, SIKLÓSI Michael 137
 ШІМАНДІ Степан, SIMÁNDY Stephanus 179
 ШІМОНОВИЧ Степан, SIMONOVICS Stephanus
 209
 ШІМОН, SIMON 169
 ŠIRILA, ŠIRILLA 86
 ШКОВРАН Вікентій 384
 ШЛЕТЦЕР, SCHLÖTZER 94
 ШМАЙДА Михайло, ШМАЙДА М., ŠMAJDA M.
 9, 321, 323, 325—326
 ШІМУРЛО Е. Ф. 44
 ŠOLTIS Jozef 77
 ШПАК Михайло 390
 ШРАМЕК 17
 SCHRAMM Wiktor, ШРАММ В. 273, 284
 ŠTEFANIDES H. 79
 ШТРАУС Франтишек, ŠTRAUS František, Š. F.
 65, 69, 71, 74, 91
 ШТУР Людовіт, ŠTŮR Ludovít, ШТУР Л., ШТУР
 50, 55—56, 58—59, 61, 63—64
 ШУКАЄВ 384, 387
 ШУЛЬГА І. 9
 ШУРКАЛА Н. 283
 ШЕПКИН Вячеслав Николаевич, ШЕПКИН 52,
 416
 ШЕРБА Ганна, ШЕРБА Г. 321
 ЮГАСЕВИЧ І. 315
 JULIANNA, ЮЛІЯННА 229
 ЮЛІЙ II, JULIUS II. 132
 ЮНГ Марія 381
 ЮНГ Ян 381
 ЮРІЙ, GEORGIUS, GREGORIUS 128—130, 179,
 185
 ЮРКАНИН Іван 378
 JUSTH J. 73
 ЮСТЕЛЛ, IUSTELLUS 151
 ЮСТІНІАН, JUSTINIANUS 151
 ЯБУР Аниця 322
 ЯВОРСКИЙ Ю. 61
 JÁZBERÉNYI Thomas, ЯЗБЕРЕНІ Фомá 185
 ЯКОВ, JACOB 111
 JAKOVICS, JAKOVIĆ 71—73
 JAKUSICH Анна, JAKUSICH DE ORBOVA
 Анна, ЯКУШИЧ Анна, ЯКУШИЧ ДЕ
 ОРБОВА Анна 184
 JAKUSICH Georgius, JAKUSICH DE ORBOVA
 Georgius, JAKUSICH, ЯКУШИЧ ДЕ ОРБОВА
 Юрій, ЯКУШИЧ, ЯКУШИЧ Юрій 180, 183—
 185, 191, 200
 ЯМБОЛЬСЬКИЙ 400
 ЯНКОВСЬКИЙ Ян 381
 ЯНОШИК 391
 ЯСЕНИК Іван 386—387
 ЯЦКЕВИЧ, ЯЦКОВИЧ И., ЯЦКОВИЧ І.,
 ЯЦКОВИЧ, JASKOVIĆ I. 325—326
 ЯЩЕНКО Л. 318

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- АБАУЙСЬКИЙ КОМПІТАТ 359
 АБОВСЬКИЙ КОМПІТАТ 264
 АУАŞFÖLD. АВАШФЕЛЬД 208
 АВРИНСЬКА ЄПАРХІЯ 202
 АВСТРИЙСЬКА ДЕРЖАВА 65
 АВСТРИЙСЬКА ІМПЕРІЯ 36
 АВСТРІЯ, АВСТРІЯ, AUSTRIA, RAKÚSKO 35,
 37, 41, 65, 80, 85, 135, 165, 171, 226, 238, 242, 244
 АВСТРІЙСЬКА МОНАРХІЯ 52—53, 57
 АВСТРО-ВЕНГРІЯ, RAKÚSKO-УНОРСКО 91
 АВСТРО-УГОРСЬКА МОНАРХІЯ 261
 АGRІA, ЕGER 133—134, 184, 255—256
 ADRIANOPOL, АДРІАНОПОЛЬ 117
 ALBA IULIA, ALBA JULIA, АЛЬБА ЮЛІЯ 166,
 192
 ALBA-REGALENSI, АЛЬБА-КОРОЛІВСЬКА
 120
 ALBA REGIA, АЛЬБА РЕГІЯ 112, 136
 АЛМАЗЕГ, ALMAZEG 98—99, 103
 ALSO KARÁSZLÖENUS, АЛТО КАРОСЛОВ
 257
 АЛЬПИ, TRANSALPINA 161
 АМСТЕРДАМ 34
 АНД, АНДРІЙОВА 327, 336—343, 345—356
 АНГЛІЯ, АНГЛІЯ 35—36, 49
 APSA, АПША 101—102, 104—105
 АРГЕНТИНА 264
 АРДАҢАЗА, ÁRDÁNHÁZA 123, 125
 АРДАНОВО, ÁRDÁNOVO 239
 АТНОС-СЕРНЕК, АФОС-ЧЕРНЕК 221
 БАЗИЛЕЯ, BASILEA 96
 ВАЈНОТЦ, БАЙНОЦ 207
 БАЛВАН, BOLVANUS 98
 БАЛДІСКО 382
 БАЛКАН, BALKAN 262, 405
 BALT 283
 BANSKÁ BYSTRICA, БАНСЬКА БИСТРИЦЯ
 78, 381—382
 БАНЯ 283
 БАРДЕЙОВ, BARDEJOV, БАРДІЇВ, BARDIOV
 13, 23—30, 78, 315, 318, 377—378, 385
 BARDEJOVSKÝ OKRES, БАРДІЇВСЬКИЙ
 ОКРУГ 262, 269, 356, 378, 386
 БАРДІЇВСЬКИЙ РАЙОН 323
 БАРДІЇВШИНА 25, 267, 269—270, 391
 БАРКО, BARKO 156—157, 177
 БАРНАБАС, BARNABAS 133
 BATSA, БАЧА 131
 BELGRAD, БЕЛГРАД, БІЛГРАД, BILGRAD,
 БІЛИЙ-ГРАД, FEJÉR-VÁR 122—123, 130,
 133—134, 192
 БЕЛЕЇВЦІ 266, 283, 290, 298, 300
 БЕНЯДИКІВЦІ 284, 297, 377
 БЕРЕГ, VEREGH 167, 219, 221, 227, 236, 242, 246
 VEREGHSZA, БЕРЕГОВО 12, 44, 130, 139
 БЕРЕЗНА 9
 БЕРЕНТЕН, BERENTEN 164
 БЕРЗАВА, BERZAVA 98, 103
 БЕРЛИН, BERLIN 34, 61, 405—406
 БЕСЕРМЕНЬ, BÖSZÖRMÉNY 122—123, 130
 БЕСКИДИ 11, 262
 БЕХЕРІВ 267
 БЖАНИ 266, 271
 БИСТРА 9
 БИСТРИЦЯ, BISTRICZA 221
 БІГАР, ВІНАР 160
 ВІКАЛЛІЕНС, ВІКАЛЬСЬКИЙ ОКРУГ 161
 БІЛГРАД, БЪЛ ГРАД 120
 БІЛЕ МОРЕ 236
 БІЛОВЕЖА 323
 БІЛОРУСІЯ 380—381, 390
 БОБОВИЩЕ, БОНОВІСЧЕНЕ 109
 ВОНЕМІА, БОГЕМІЯ 147
 БОДРОГ, BODROG 224, 263
 БОДРУЖАЛЬ 274, 284, 310, 314
 БОЛГАРІЯ, BULGARIEN, BULHARSKO,
 БЪЛГАРІЯ 398—400, 402, 404—407
 БОНН, BONONIA, БОНОНІЯ 96, 173
 БОРЖАВА, BORZOVA 154
 БОРІВ 9, 12
 BORSOD, БОРШОД 167
 БОРШОДСЬКО-АБАЙСЬКО-ЗЕМПЛИНСЬКА
 ЖУПА 361
 BOSNA 405
 BOTSKO, БОЧКО 153
 БРАВАНТІА, БРАБАНТІЯ 242
 БРАЗИЛІЯ 264
 BRANNCSEWO, БРАНЧЕВО 122
 БРАТИСЛАВА, БРАТИСЛАВА, BRATISLAVA,
 POSONIA, ПРЕСБУРГ 5, 8, 10, 14, 47, 49, 53—
 54, 59—62, 65, 88, 139, 150, 160, 166, 171, 195,
 207, 215, 217, 230, 283—284, 318, 322, 356, 376,
 381
 БРЕЗНИЦЯ 283
 БРЕЗНО 381—382
 БРЕСТ 36
 BRNO 283
 БУДА, BUDA 229
 BUDA, BUDAPEST, БУДАПЕШТ, BUDAPEST
 39—40, 68, 123, 368—369
 BUDA, БУДИН, BUDÍN 55, 65, 68, 79, 89, 94,
 101—102, 104, 107—109, 111, 122, 125, 131, 133—
 135, 139, 148, 315

- БУКЕЛЛАРИОН 402, 407
 БУКОВЕЦЬ 263
 BUCUREST 406
 BURGUNDIA, БУРГУНДІЯ 238, 242
- БАГ 381
 ВАГРИНЕЦЬ 272, 274, 289, 294, 299, 305
 VALACHIA, ВАЛАХІЯ, ВОЛОЩИНА 95, 97, 132, 220, 249
 ВАЛЬКІВЦІ 271
 ВАПЕНИК 270
 VÁRALLYEN, ВАРАЛЬ 224
 ВАРАНО, VARANÓ 199
 VARANOVA, ВАРАНОВІЯ 154
 ВАР, VÁR 122
 ВАРЕХІВЦІ, ВАРИХІВЦІ 266, 378
 ВАРОШ 407
 VARSAVIA, WARSZAWA, VARSCHOVIA, ВАРШАВА 60—61, 139, 253, 284
 В. ВЕРЛИХ, ВИШНІЙ ВЕРЛИХ 265—266, 269
 В. ГРАБОВЕЦЬ 283
 ВЕЛИКА МОРАВА 56
 ВЕЛИКАЯ КОПАНЯ 42
 ВЕЛИКИЙ ВАРАДИН, MAGNO-VARADIN 65, 133, 156, 224
 ВЕЛИКИЙ ЛИПНИК, В. Л. 319, 327, 338, 341, 343, 345—346, 349—353, 356
 ВЕЛИКИЙ СЕВЛЮШ, В. СЕВЛЮШ, NAGY SZÖLLŐSINI 42, 227
 ВЕЛИКИЙ ШАРИШ 377
 ВЕЛИКІ ЛУЧКИ, NAGY LUTSKA 94, 128—129
 ВЕЛИКОМОРАВСЬКА ДЕРЖАВА 47
 ВЕЛЬКЕ ЛОЗІКИ 21
 ВЕНА 34—35, 41—42
 VENETIA, ВЕНЕЦІЯ, ВЕНЕЦІЯ 35, 235, 254
 ВЕРХНЯ УГОРЩИНА, SUPEROR HUNGARIA 65—66, 136, 167, 226
 ВИ, ВИДРАНЬ 327, 336—356
 ВИЗАНТИЙСЬКА ІМПЕРІЯ 409
 ВИЗАНТІЯ, ВІЗАНТІЯ, BYZANZ, BYZANTIA, BYZANCIA 113, 402—403, 408—410
 ВИКРІП 268—269, 274, 284
 ВІНОГРАДОВСЬКИЙ РАЙОН 34
 ВИРАВА 316
 ВИСОКЕ МИТО 378
 ВИШ. МИРОШІВ, ВИШНІЙ МИРОШІВ, В. МИРОШІВ 267, 270—271, 295, 305, 307
 ВИШНІЙ КОМАРНИК 263, 270, 272, 274, 278, 284
 ВИШНІЙ ОРЛИК 377
 ВИШНІ ЛАДИЧКІВЦІ 385
 ВИШНЯ ОЛЬКА 385
 ВИШНЯ ЯДЛОВА, В. ЯДЛОВА 270, 300
 VINORLAT 283
- ВІДЕНЬ, VIDEŇ, VIENNA 54, 74—75, 138—139, 149, 159, 217, 244
 ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ, BIZANTINO IMPERIO 117
 VILÁGOS, ВИЛАГОШ 122
 ВІЛЛЕМБЕРГ, WILLEMBERG 238
 ВІЛЬШАВКА 274
 VINAROVCE 71
 VINDŠACHTA 72
 ВІРМЕНІЯ 403
 ВІСЛАВА 272
 ВІТТЕНБЕРГ, VITTENBERG 136—137
 ВОЛИНЬ, ВОЛЫНЬ 39, 164
 VOLCHINIA, ВОЛХІНІЯ 238
 ВРУТКИ 384
- ГАБУРА, ГА 9, 12, 315, 327, 336—337, 339—356, 385, 389
 ГАВАЙ 265—266, 268, 273, 277—278, 289, 296, 378
 ГАВРЯНЕЦЬ 321
 ГАДАД, HADAD 160
 ГАЗДОРАНЬ 319
 GALAMBÓCZ, ГАЛАМБОЦ 122
 ГАЛИЦЬКАЯ РУСЬ 315—316, 323
 ГАЛИЧИНА, GALLICIA 54, 57, 164, 284
 НАЛІЦЬ 60, 71—72
 HÁLMEGI, ГАТМЕГІ 123, 125
 ГАЛСЕЧ, GÁLSZETS 168
 HANIGOVCSÉ, ГАНІГОВЦЕ 207
 ГАНІСЬКА 377
 ГАНУШІВЦІ 377
 HELVETIA, ГЕЛЬВЕЦІЯ 96
 ГЕЛЬПА 381
 ГЕМЕР, GÖMÖR 167
 ГЕМЕРСЬКА ЖУПА 361
 ГЕРМАНІЯ, GERMANIA, ГЕРМАНІЯ, НІМЕЧЧИНА 35, 238, 242, 270, 385, 389
 HERCEGOVINA 405
 GINZIA, ГІНЦІЯ 171
 ГІРАЛТОВЦІ, ГІРАЛЬТІВЦІ 269, 384—385
 ГІРАЛЬТІВЕЦЬКИЙ ОКРУГ 378
 ГЛАДИШІВ 270
 ГОВЗУ МЕЗЕ, HOSZSUMEZŐ, HOSZSU MEZŐ, HOSSZU MEZŐ, ГОССУ МЕЗЕ, HOS-SUMEZŐ 101—102, 104
 ГОЛЛАНДІЯ 35—36, 39, 41
 ГОЛУБИНА 9
 НОМОНА, НОМОННА, ГУМЕННЕ, HUMENNÉ 13, 20, 24—30, 189, 193, 283, 382, 385, 387, 397
 ГОРВАТІЯ, GROATIA 138
 ГОРЛИЦЬКИЙ ПОВІТ 270
 ГОСТОВИЦІ 387

ГРАБІВЦІ 378
ГРАБІВЧИК 283
ГРАДОК 397
ГРАНИЧНЕ 386
GROMOSS, ГРОМОШ 207
ГРОН 381
ГРУЗІЯ 378
ГРУШЕВО, ГРУШОВО, KÖRTVÉLYES 97, 100,
103—104, 106—107, 121, 153
ГУЗУРАТТЕ, GUZURATTE 95
ГУМЕНСЬКИЙ ОКРУГ 262, 268, 316, 320-321,
384—385, 388—389
ГУМЕНСЬКИЙ РОКИТОВ 385
ГУМЕНЩИНА 270, 272
ГУНКІВЦІ 284
HUSZT, ГУСТ 9, 199
ГУТКА 267

ДА, ДАРА 318, 322, 327, 336—356
DALMATIA, ДАЛМАЦІЯ 101, 159—160, 238, 242
DANUBIUS, ДУНАЙ 57, 158—159, 225, 322—323
ДАРГОВ 376
DEBRECZEN, ДЕБРЕЦЕН, ДЕБРЕЦИН 41, 66,
122—123, 139
ДЕВІН 56
DIÓSGYÖR, ДІОШДЕР 167
GYULA, ДЮЛА 139, 159
DLNĚ LŮKY 356
ДОБРОСЛАВА, ДО 284, 327, 339—352, 356
ДОБРОЧА 381
ДОБШИНА 382
ДОВГУНЕЗ 386
ДОВГУНЯ 291
DOROGH, ДОРОГ 179
ДРАВА, DRAVA 225
DRÁGABARTFALVA, ДРАГАБАРТФАЛВА,
DRAGUTHFALVA, ДРАГУТФАЛВА 123
ДРАЧА 402
ДРІЧНА 278
ДРОГОВИЦЬКА ОБЛАСТЬ 380
ДУБОВА 378
ДУКЛЯ 376, 378, 389
ДУКЛЯНСЬКИЙ ПЕРЕВАЛ 377—378
ДЮРДЬОШ 389

ЕБЕРСДОРФ, EBERSDORF 165
ЕДЕЛЕН, EDELÉN 158
ЕРДЕДЬ 139
ЕСТЕРГОМ, STRIGONIA 104

ЕГИПЕТ, AEGYPTUS 95
ЄВРОПА, EVROPA, EURÓPA 49, 53, 56, 60, 69,
75—76, 80, 97, 117, 390

ЄРУСАЛИМ, IEROSOLYM 249

ЖДИНЯ 270
ЖИТОМИР 378
ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ 382

ЗАВАДКА, ZAVADKA 89, 207, 378, 387
ЗАВИДФАЛВА, ZÁVIDFALVA 123
ZAGREB 406—407
ЗАДНЕ, ZÁDNY 150
ЗАКАРПАТСКА УКРАЈІНА 61
ZAKARPATSKO, ЗАКАРПАТТЯ, ЗАКАР-
ПАТЬЕ 10—12, 33—36, 40—41, 43, 46, 55, 66,
315, 322—324, 385
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ 323
ZAMAGURIE 283
ZÁRADNÁ EURÓPA, ЗАПАДНА ЄВРОПА,
WESTEUROPA, ЗАХІДНА ЄВРОПА 34, 36,
46, 49
ЗАПОРІЗЬКА СІЧ 51
ЗАХІДНА СЛОВАЧЧИНА 54
ZACHODNIA LEMKOWSZCZYŹNIA 284
ЗАЩИТА, ZACUNTA 143
ЗБОРОВ, ZBOROV 78, 172, 207, 378
ЗБУДСЬКИЙ РОКИТОВ 384, 387
ЗВОЛЕН 383
ЗЕМЛЮН 9
ЗЕМПЛИН, ZEMPLÉN 148, 154, 157, 167, 169,
178, 214, 224—225, 227—228, 368
ЗЕМПЛИНСЬКА ЖУПА 397
ЗЕМПЛИНСЬКИЙ КОМІТАТ 264, 368
ZÉTÉNY, ЗЕТЕНЬ 156
ZILAGSÁG (SZILAGYSÁG), ЗІЛАГШАГ
(СІЛАДЬШАГ) 98, 103
ЗЛАТА БАНЯ 378
ЗЛАТНИК 379
ЗУБНЕ 385

ИРШАВСЬКИЙ РАЙОН 33
ИСПАНИЯ, ИШПАНИЯ, ГИШПАНИЯ 36
ИТАЛИЯ 36
IVÁNYA, ІВАНЬЯ 190
ІЗА 66
ІЛАВА 390
INDIA, ІНДІЯ 95

КАДЬ-ІДА, NAGY-IDA 96
CAESARIA, КЕСАРІЯ 164
КАЗА, KAZA 158
КАЗАНЬ 44
КАЛИНІВ 385
KALLOVIA, КАЛЛОВІЯ 180—181
КАЛЛО, KALLÓ 167

КАМЙОНКА, КАМ 319, 327, 336—356
 КАНАДА 264
 КАНКО, KANKO 155—156
 КАРАЧИН, КАРАЧФАЛЬВА 34—35, 41
 CARINTHIA, КАРІНТІЯ 238, 242
 КАРЛОВИЦ 35
 CARNIOLIA, КАРНІОЛІЯ 238, 242
 CARPATHY, КАРПАТИ, КАРПАТУ, КАРПАТЫ 9, 40, 172, 199, 225, 262—266, 272, 283, 403, 408—409
 КАРПАТСЬКІ ХРЕБТИ 377
 CASSOVA, КОШИЦЕ, КОШИЦІ, KOŠICE 13, 19—20, 23, 29—30, 65, 106, 121, 130, 139, 147, 154, 156—157, 167—168, 171—174, 226—228, 247, 250, 283—284, 376, 380, 385
 КЕВАР, KÖVAR 169
 КЕВЕШД, KÖVESD 157
 КЕЖМАРОК 13
 КЕЛЛЕН БЕЧЕ, KÖLPÉN BETSE 122
 CEFALONIA, КЕФАЛОНІЯ 143
 КЕРЕРЕТЦ, КЕРЕПЕЦ 123, 125
 KETSKEMÉT, КЕЧКЕМЕТ 133
 КЕЧКІВЦІ 265—266, 270, 304
 КИЕВ, КИЇВ, KIOVIA 7, 39—40, 60—62, 167, 283, 322—323, 380, 389, 399, 406
 КИЙОВ, КЮВ, KIOV 207, 383—384
 КИЇВСЬКА РУСЬ 47
 КИЇВЩИНА 56
 КІАК 207
 KIOVIA, КЮВІЯ 238
 КІРЕНАТКА 407
 КІСАК 377
 KIS-VARAD, КІШ-ВАРАД 156
 KIS VÁRDA, КІШ ВАРДА 158
 CLAUDIOPOL, КЛАВДІОПОЛЬ 225
 КЛЕНОВЕЦ 381
 КОГУТ 383
 КОЖУХІВЦІ 268
 КОМАРАНИ 377
 КОМАРОМ, СОМАРОМ 202
 KOMLÓD, KOMLÓ, KOMLÓSKA, KOMLÓS, КОМЛОШКА, KOMLOŠKA, ГОМЛОШКА 359—364, 368, 370
 КОМЛОШ 269
 КОНСТАНТИНОПОЛЬ, CONSTANTINOPOL 98, 117, 119—120, 122, 146, 148, 249, 379
 КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКА ДЕРЖАВА, KONSTANTINOPOLITANUS STAT 98
 КОРЕЇВЦІ 284
 КОСТАЛАНИ 377
 КОЧЕРИНА 406
 КОШАРІВЦІ 378, 385
 КОШИЦЬКИЙ КРАЙ 20—21, 23
 КРАЙНА, KRAJNA 125—128, 239
 КРАЙНС ЧОРНЕ 278, 284, 303
 КРАЙНЯ ПОЛЯНА 265, 270
 КРАЙНЯ ПОРУБКА 385
 КРАКІВ, КРАКОВ, KRAKÓW 9, 35, 283—284
 КРАСНІЙ БРІД, КР. Б. 327, 337—341, 343—344, 346—352, 354—356, 378
 КРЕМНА 270, 386
 КРИВА, KRIVA 166
 КРИЖАНСЬКІ ЛІСИ 391
 КРИЖІ 380, 386, 391
 КРИМ 379
 CROATIA, КРОАЦІЯ 101
 КРУЖЛЬОВА, KRUZSLUOVA 207, 265, 269
 КРУПИНА 384
 КУРИМА 269
 КУРІВ 377
 ЛАБІРЩИНА 319
 ЛАБОРЕЦЬ, LABORTZ 156, 262
 ЛАВКА, LAVKA 109, 111, 190
 ЛАДОМИРОВА 265, 269, 272, 274, 284, 286
 ЛАПОША, LAPOS 225
 ЛАТОРИЦЯ, LATORICZA 150
 ЛАФАЛВА, LAFALVA 123, 125
 ЛЕВОЦЬКЕ УЗГІР'Я 377
 ЛЕВОЦЬКІ ГОРИ 385
 ЛЕВОЧА 19, 23, 385
 ЛЕГНАВА, ЛЕГНОВА, LEGNOVA 257, 319
 LEIPZIG 406
 LELESZINUS, ЛЕЛЕС 154—155
 ЛЕМКІВЩИНА 262, 265
 ЛЕНАРТОВ 377
 ЛИВОРНО 36
 ЛИПНИК, LIPNIK 207
 ЛИТВА 319
 ЛІВОВ, LIPOV 207, 280
 ЛІВОВСЬКА ГУТА 380
 LIVONIA, ЛІВОНІЯ 238
 ЛІРТАВІА, ЛІПТАВІЯ 125, 128—129
 ЛІРТОВ 81, 90
 ЛІПТОВСЬКА СЕЛЬНИЦЯ 378
 ЛІПТОВСЬКИЙ ГРАДОК 384
 ЛІТВАНІЯ, LITHVANIA 238
 ЛОГОВ, LOHOV 190
 ЛОМБАРДІЯ 65
 ЛОМНЕ 266, 271, 390
 ЛОРНАГУ, ЛОПГАДЬ, {КУЦЗА, КУЦА} 161
 LUGDUN, ЛУГДУНЬ 114
 ЛУКАВА, LUKAVA 257
 ЛУКАЧІВЦІ 387
 ЛУКОВ, LUKOW 207
 LUTSKA, ЛУЧКИ 234

- ЛЮБОТИНА 377
 ЛЮТА 9
 ЛЬВІВ, ЛЬВОВ 35, 60, 315, 323, 383
 МАКЕДОНИЯ, MACEDONIA, МАКЕДОНИЈА 113, 402, 405, 407
 МАКІВЦІ 266, 298
 МАКОВИЦЯ, MAKOVIČA, MAKOVIČZA 9, 66, 72, 88, 93, 193, 236, 318, 321, 323, 378
 МАЛА АЗІЯ, ALTERA ASIA 95, 402, 407
 МАЛА ПОЛЯНА 266, 268, 273, 278
 МАЛЕ БЕРЕЗНЕ 232
 МАЛИЙ ЛИПНИК 319
 МАНДЖЕНТА 65
 МАРАМАР, МАРАМ., МАРАМОР, MARAMOROS, МАРАМОРОШ, MARMAR. 98—99, 104—106, 108, 121—122, 146, 158, 160, 169, 199, 221, 236, 258
 MARAMOROS COMITAT, МАРАМОРОСЬКИЙ КОМІТАТ, МАРАМОРОШСЬКИЙ КОМІТАТ 100, 169
 МАРГЕЦАНИ 377
 МАРСЕЛЬ 36
 МАРТИН, MARTIN, MARTIN 66—67, 69, 73, 89, 283—284, 384
 MASAVIA, МАСАВІЯ 238
 МАТІВЦІ 283
 MATSZOVA, МАТИСОВА 207
 МАТЯШКА 378—390
 МАХОВ, MASCHOW 122
 MEDENCZE, МЕДЕНЦЕ 123, 125
 МЕДЕШ АЛЯ, МЕДЕШ АЛІЯ, MEGYES ALYA, MEGYES ALLYA 98, 103
 МЕДЖИЛАБІРЦІ, МЕЖИЛАБІРЦИ 316, 320, 377, 389, 391
 МЕЖИЛАБІРЕЧЧИНА 67
 МЕЗЕ-ТУР, MEZŐ-TUR 139
 МЕСОПОТАМІЯ 403
 МЕСТИСЬКО 283
 МИКОВА 263, 266, 268, 272, 377
 МИКУЛАШ 384
 МИРОЛЯ 284, 302, 309, 312—313, 377
 МИРОШІВ 377
 МИХАЛІВЕЦЬКИЙ ОКРУГ 262
 МИХАЛІВЦІ, МИХАЛОВЦЫ, MICHALOVCE 23, 397, 408—410
 MIKLÓS, МІКЛОШ 235
 MIKLOSOVSCZE, МІКЛОШОВЦЕ 207
 MISZTICZINA, МСТИЧЕВО 219, 222
 MISKÓLCZ, МІШКОЛЬЦ 138, 224
 МІЧАКІВЦІ 269
 МЛИНАРІВЦІ, MLYNAROVCE 71, 269, 284
 MOHÁTS, МОГАЧ 131—132, 135, 137, 148, 157, 176
 МОКРОЛУГ 377
 MOLDAVIA, МОЛДАВІЯ 95, 97, 107, 132, 166, 175, 219
 MORAVA, MORAVIA, МОРАВІЯ 101, 171, 242, 283, 378
 МОСКВА 8, 36, 39, 44, 60—62, 315, 376, 379, 405—406
 MOSCOVIA, МОСКОВІЯ 253—254
 МОСТИЧ 405
 МУКАЧЕВО, MUNKÁTS, MUNKÁCS, МУНКАЧ 99, 106, 112, 122—125, 127—131, 139, 150, 153—154, 158, 160—162, 168, 171—172, 181, 191, 193, 196, 199, 205, 218—219, 221—222, 225, 228—230, 233, 236—237, 239—240, 249, 255, 257
 МУКАЧЕВСКАЯ КРЕПОСТЬ 41
 MÜNCHEN 407
 МУРАНЬ 382—383
 МУСІНКА 377
 МУШИНА 385
 МШАВА 270
 NAGY BÁNYA, NAGY BENE, НАДЬ БАНЯ 123, 158, 225, 228
 NAGY-BÁNYENSI, НАДЬ-БАНСЬКЕ, * NEO-BANIENSI, НЕО-БАНСЬКЕ 241
 NAGY IDA, НАДЬ ІДА 154
 NAGY KALLÓ, НАДЬ КАЛЛО 227
 NAGY KÁROS, НАДЬ КАПОШ 228, 237
 NAGY KOMÁROM, НАДЬ КОМАРОМ 236
 NAGY LUNE, НАДЬ ЛУГЕ 161
 NAGY SZÖLLÖSINUS, НАДЬ СЕЛЛЕШ 155
 НЕАПОЛЬ 36
 НЕВИЦЬКЕ 315
 NEMES SZATHMÁR, НЕМЕШ САТМАР 236
 НЕРУБАЙСЬКЕ 379
 НИЖНІЙ ВЕРЛИХ 266
 НИЖНІЙ КОМАРНИК 270, 284
 НИЖНІЙ МЕДЗЄВ 382
 НИЖНІЙ МИРОШІВ 386
 НИЖНІЙ ОРЛИК 377
 НИЖНІ БЕРЕЦЬКІ, ALSÓ VERECZKE 165—166
 НИЖНІ НЕРЕСНИЦІ, ALSÓ NERESNICZE 181
 НИЖНІ РУЖБАХИ 301
 НИЖНЯ ВЛАДИЧА 270
 НИЖНЯ ЯДЛОВА 270
 НИЗЬКІ БЕСКИДИ 262, 270
 NYALÁBVÁR, НЬАЛАБВАР 225
 НІДЕРЛАНДИ 49
 NISĀA, НІКЕЙ 112
 НІТРА, NITRIA 56, 171
 НОВА ПОЛЯНА 272, 303
 НОВИЙ СОНЧ 377
 НЮРНБЕРГ 378

ОБШОВЦІ 389
 ОВРУЧ 389
 ОДЕСА 61, 379, 383
 ОКРУГЛЕ 269, 271, 283
 OLSAVICZA, ОЛШАВІЦА 207
 ОНДАВА, ONDAVA 207, 263
 ОНДАВКА, ОНД 327, 338—356
 ОНОД, ONOD 167
 ОПАВІЯ, ORPAVIA 125, 128—129
 ОПСКІОН 407
 ОРАВА, ORAVA 54, 79
 ОРЛОВ, ORLOV 207, 377
 ОР, ОРЯБИНА 319, 327, 338—356, 386
 ОРТУТОВА 269
 OSZTURNА, ОСТУРНА, OSTURŇA 207, 283
 ОСТРАВА 378
 ОСТРУЖНИЦЯ 318
 ОХРИД 405

ПАДА, PADO 114
 PALAESTINA, ПАЛЕСТИНА 221
 ПАЛАНК, PALANK 229
 PÁLÓCZ, ПАЛОЦ 148, 154
 ПАРИЖ 36
 ПАТАК, PATAK 148, 224
 РЕКЛЯНЕ, ПЕКЛЯНЕ 207
 ПЕРЧИНСЬКИЙ РАЙОН 323
 PERSIA, ПЕРСІЯ 95
 PESTINI, ПЕШТ 65—66, 119, 133
 ПЕТЕРБУРГ 36, 38—41, 315—316
 ПЕТО, РЕТО 199
 ПЕТРІВЦІ 390
 ПЕТРОГРАД 50
 ПЕЧОВСЬКА НОВА ВЕСЬ 377
 ПИХНІ, ПХ 327, 336—356
 ПІВДЕННА СЛОВАЧЧИНА 361
 ПІВДЕННЕ ПРИКАРПАТТЯ 315
 ПІВНІЧНА ЛЕМКІВЩИНА 273
 ПІВНІЧНО-СХІДНА СЛОВАЧЧИНА 262, 266,
 268, 283
 ПІДБРЕЗОВА 381
 ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ, PODKARPATSKÁ
 RUS 60, 315
 ПЛАТА 402, 407
 ПЛЕВНЯ 379
 ПНР, POLONIA, ПОЛЬША, ПОЛЬША 35, 93,
 148, 158, 160, 167, 187, 191, 197, 199, 230, 237—
 238, 248—249, 253—255, 262, 265, 270, 377—378,
 380, 389, 391
 RODILJA, RODILJA, ПОДІЛЛЯ, RODOLIA,
 ПОДОЛІЯ, ПОДОЛЬЕ 93, 238, 259
 RODLASNIA, ПОДЛАХІЯ 238
 ПОДСКАЛКА 385

ПОЖОНЬ, POSONIA 213, 230
 POZNAŇ 284
 ПОЛТАВА 50, 58, 379
 ПОЛТАВЩИНА 56
 ПОЛЯНА 9, 319
 ПОПРАД, POPRAD 13, 283
 ПОПРАДСЬКИЙ ОКРУГ 262
 PORACS, ПОРАЧ 207
 ПОРУБКА 387
 ПОТОК, POTOK 138, 284
 ПРАГА, PRANA, PRAGA 13, 34—35, 41, 60—62,
 165, 283—284, 315, 375—376, 389, 407
 PRESLAV 406
 PREŠOV, PRJAŠIV, ПРЯШІВ, PEPRIESSINA 4—
 5, 9, 13, 19, 23, 60—62, 76, 88—90, 226, 283—284,
 315—320, 322, 377—378, 381, 384—385, 393, 395
 PREŠPORK 70
 ПРИКРА 274, 284, 315
 ПРИЛЕП 407
 ПРОСЛОП 318
 ПРИТУЛЯНИ 387
 ПРУСІЯ, PRUSKO, PRUSSIA 238, 283
 ПРЯШІВСЬКИЙ КРАЙ 20—21, 23, 317—318, 323
 ПРЯШІВЩИНА 9, 11—13, 316, 318, 322, 324
 ПСТРИНА 316, 386
 PUSZTEROLO, ПУСТЕ ПОЛЕ, ПУСТЕПОЛО
 207, 377
 ПУСТОВАР 359—360, 364
 ПУТНОК, PUTNOK 158, 167
 ПУТОК 361
 ПЧОЛИНЕ, ПЧ 327, 336—356

РАДИМЛЯ 406
 РАДОМА 271, 283
 РАДЯНСЬКА УКРАЇНА 323
 RÁKOS, РАКОШ 133—134
 РАКОЦІ 359
 RAKÚSKO-uhorský štát 71
 РАТИСБОН, RATISBON 178
 RÁCZKEVE, РАЦКЕВЕ 139
 РЕГЕНСБУРГ, РЕГЕНШПУРК 34—35
 REGÉCZ, РЕГЕЦІ 122
 РЕЙДІВ 380
 RENCZOW, РЕНЦЕШОВ 207
 RÉPÁS, РЕПАШ 207
 RESSOW, РЕШШОВ, RZESZÓW 207, 284
 РИМАВСЬКА ДОЛИНА 383
 РИМАВСЬКА СОБОТА 381, 383
 РИМ, ROMA 98, 113, 115, 117, 136, 138, 145—146,
 197—198, 201, 231, 256
 РИМСКАЯ ІМПЕРІЯ 44
 РІВНЕ 284, 293, 302, 307—308, 322
 РОВНО, ROVNÓ 207

РОЖНЯВА 23, 381
РОЗТОКИ 266, 269
ROSZOS, РОСОШ 231
РОСІЯ, РОССИЯ, RUSKO, RUSSIA, РУСЬ 9—
10, 12, 33—35, 37, 40—43, 49, 60, 167, 238, 378—
379
РОССИЙСКАЯ ИМПЕРИЯ 40
RUDLOV 89
РУЖОМБЕРОК 54, 381
РУМУНІЯ 406
РУ, RUSZKÉ, РУСЬКЕ 235, 327, 336—337, 339—
356
РУСЬКА ПОРУБА 378, 387
РУСЬКИЙ КРУЧОВ 266, 273

САБАЧ, SZÁVACS 137
SABINOV 77
САБОЛЧ, САБОЛЬЧ, SZABÓLTS 167, 224, 242,
246
САБОЛЬЦЬКИЙ КОМІТАТ, С. SZABÓLTS 191
САВА, SAVUS 225
САКОЛЬ, SZAKOLY 191
САЛАНКЕМЕНЬ, SZALÁNKEMÉNY 122
САМБРОН, SAMBRON 207
SAMOGITIA, САМОГІЦІЯ 238
САМОШ, SZAMOS 155
САМОШ УЙВАР, SZAMOS UJVARY 175
САМОШФАЛВА, SZAMOSFALVA 224
SANOК 284
САПОЛОНЦА, SZAPOLONCZA 101
SARAJEVO 405
SARVACO, SZARVASZÓ 101, 103
САТМАР НЕМЕТІ, САТМАР-НЕМЕТІ, SZAT-
HMÁR NÉMETHY, SZATHMÁR-NÉMETHY
123, 155, 243—244
САТМАР, (САТУ-МАР), SZATHMÁR 35, 122,
138—139, 153, 155, 158—162, 167, 224, 242, 246
SÁCUROV 89
СВИДНИК, SVIDNÍK 3—6, 13, 24—30, 262, 281,
283, 285—286, 315—316, 318, 322, 377, 385
СВИДНИЦЬКИЙ ОКРУГ 25, 27, 261—262, 264,
273—274, 279—281, 283—284, 316, 321—322, 378,
386
СВИДНИЧЧИНА 261, 265—275, 278—281, 283—
284, 293, 309—311, 315
SEVERIA, СЕВЕРІЯ 238
СЕВЛЮШ (ВИНОГРАДОВО) 35
СЕГЕДИН, SZEGEDIN 133—134
СЕДЛИЦІ 316
СЕКУЛ, SZEKUL 191
СЕНДРЕ, SZENDRŐ 123, 167
СЕНТ МАРТОН, SZENT MÁRTON 170
SEPER, СЕПЕШ 236

СЕРБИЯ, SERVIA 122—123, 248
СЕРЕДНЯ СЛОВАЧЧИНА 380—381, 384, 386
СЕРЕНЧ, SZERENTS 157, 168
СЕРДАГЕЛЬ, SZERDAHELY 122
СЕРЕДНЯ ЄВРОПА, ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА
34, 48
SZIGETH, СИГОТ, СІГЕТ 104, 153, 229
SZTARINA, СТАРИНА 207, 320—321
SZTROROKV, СТРОПКОВ 193
СИТИНКИ 271
СІГЕТВАР, SZIGETVÁR 153
СІГЛО 382
SIKCO, SZIKSZÓ 158
SIKULA, СІКУЛІ 202
SYLVANIA, СІЛЬВАНІЯ 164
СІЛЕЗІЯ, SILESIA 171
SILISTRIA, СІЛІСТРІЯ 249
SINAI, СІНАЙ 251
SINTE, SINTE 95
СКАЛКА 364
SKLAVONIA, СКЛАВОНІЯ 125, 128
СКУЛЬТЕТІЯ, SCULTETIA 128—130
SLAVONIA, СЛАВОНІЯ 159—160, 238, 242
SLEZSKO 283
SLOWAKEI, СЛОВАКІЯ, СЛОВАЧЧИНА,
SLOVENSKO 11, 17—19, 53—54, 59, 63—66,
280, 283—284, 377—378, 380—381, 383, 387,
389—391, 397, 409
СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА РАД 12
СЛОВІНКИ, SZLOVINKY 207
С. ЛЮБОВНЯ, СТАРА ЛЮБОВНЯ, STARÁ
LUBOVŇA 13, 24—30, 386
СМЕРЕКОВЕЦЬ 270
СМЕТКОЦ, SZMETKÓCZ 172
СМОЛЕНА, SMOLENA 238
СМОЛЕНСЬК 406
СМУЛНИК 318
СНАКОВ, SZNAKOW 207
СНИНЩИНА 273, 283
СОВОШ 266, 273, 276, 290, 306
СОВЕТСКИЙ СОЮЗ, SOVIETSKY ZVAZ, SOW-
JETUNION, СРСР, РАДЯНСЬКА ДЕРЖАВА,
РАДЯНСЬКИЙ СОЮЗ 21, 28, 379—380, 383,
385, 388, 390—391, 393—394, 406
СОЛІНКА 262
СОЛНОК, SZOLNOK 122
СОЛЬСЬКА ПУЩ 377
СОЛЬФЕРІНО 65
СОФІЯ 405—407
СОЦІАЛІСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛІКА
РУМУНІЯ 35
СОЦІАЛІСТИЧЕСКАЯ ФЕДЕРАТИВНАЯ
РЕСПУБЛІКА ЮГОСЛАВІЯ 35
СПИСЬКИЙ КОМІТАТ 264

- СПИШЬКОНОВОВЕСЬКИЙ ОКРУГ 262
СПИШ, SPIŠ. SĚPUSIENS 81, 89—90, 167, 193, 199, 319
SPIŠSKÁ ŽUPA 76
СПИШСЬКИЙ ГРГОВ 385
СТАЛІНГРАД 378
СТАНФАЛВА, SZTÁNFALVA 123, 127
СТАРИНСЬКА ДОЛИНА 318—320
СТАРОЛЮБОВНЯНСЬКИЙ ОКРУГ 262, 322, 386
СТАРОЛЮБОВНЯЩИНА 270
СТАШКІВЦІ, СТШ 265, 273, 278, 291, 305, 327, 337—340, 342—343, 346—351, 354—356
СТАШИН, СТ 322, 327, 336, 339—345, 347—349, 351—352, 354—356
СТЕБНИК 269
СТЕБНИЦЬКА ГУТА 267
STYRIA, СТРІЯ 101, 242
СТРАНЯНИ 319, 322
STREBÍCS, СТРЕБІЧ 234
СТРИГОВЕЦЬ, СТР 327, 338, 340—342, 344—349, 352, 356
СТРОПКІВ 269, 281, 283, 385, 390
СТРОПКІВСЬКИЙ ОКРУГ 270, 279
STRUCZKO, СТРУЦКО 236
СУКІВ 377, 389
СУЛИН 319
СУХА 272, 315
СХІДНА ЄВРОПА 48—49, 262, 268
СХІДНА УКРАЇНА 58
СХІДНА СЛОВАЧЧИНА, VÝCHODNÉ SLOVENSKO, ВОСТОЧНАЯ СЛОВАКИЯ, OST-SLOWAKEI 17—18, 20—23, 29—30, 261, 264, 266, 269—272, 279, 283—284, 315—327, 357, 378, 380—381, 385, 388—391, 397, 402—403, 408—410
СХІДНОСЛОВАЦЬКА ОБЛАСТЬ 262
СХІДНОСЛОВАЦЬКИЙ КРАЙ, СХ. СЛ. КРАЙ, VÝCHODOSLOVENSKÝ KRAJ, ВОСТОЧНО-СЛОВАЦЬКИЙ КРАЙ 23—29, 323
США 264, 271
ТАБОР, TNAVOR 251
TARZAL, ТАРЦАЛ 140
ТАРНОВА 377
ТАТРИ, TATRY 57, 283
THESSALONIKI 405
ТЕАРАСКЕС, ТЕАРАШКЕШ 101
ТЕКЕШ, TÖLÉS 123, 127
ТЕКОВСЬКА ŽUPA 76
TEMESVÁR, ТЕМЕШВАР 134, 139
ТЕНЕБРІЙ, TENEBRIO 253
ТЕОДОСІОПОЛЬ (ЕРЗЕРУМ) 403
ТЕРЕСВА, TARASZKÓZ 104
TEREBES, РЕРЕБЕШ 108
ТЕРНОВА 230
ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ 378—379
ТИЛАВА 270
ТИЛИЧ 377
ТИСА, TÍBISCUS 154—156, 158, 160, 193, 199, 225
ТИСИНЕЦЬ 283
ТИСИНЦІ 271
ТИСО-ДУНАЙСЬКИЙ БАСЕЙН 263
ТИСОВЕЦЬ 381—383
ТИХА 9
TYRNAVIA, ТРНАВА, TRNAVA 49, 54, 56, 58, 61, 67, 84, 90, 139, 192, 197, 381
ТИСА ВАРШАНЬ, TISZA VARSÁNY 123
ТОКАЙК 274, 387, 390
ТОКАЙКА, ТОКАЙСЬКА ГОРА, ТОКАЙ 361, 365
ТОКАЙ, ТОКАЈ 122—123, 157, 160, 167
ТОПОЛҀАНА, ТОПОЛЯНА 221
ТОПОЛЯ, ТО 327, 336—337, 339—356
TORISZKY, ТОРИСКИ 207
ТОРНА, TORNA 167
ТОРНО, TORNO 138—139
TOTSÁG, ТОТШАГ 122
ТРАКЕЗИОН 402, 407
TRANS-ALPINA, ТРАНС-АЛЬПИНА 121
ТРАНСАЛЬПІЙСЬКА ВАЛАХІЯ, VALACHIA TRANSALPINA 166
TRANSYLVANIA, ТРАНСІЛЬВАНІЯ 66, 95, 110, 120, 136, 148, 154, 158—160, 166, 168—169, 178—180, 186—187, 191—192, 196, 199, 201, 220—221, 225, 227, 233, 249
ТРЕБИШІВ 397
ТУНДЕРТМАРК, HUNDERTMARK 207
ТУРАНИ 283
ТУРА ПОЛЯНА 323
TURESCO, ТУРЕЧЧИНА, ТУРЦИЯ, TURCIA 35, 84, 97
ТУР, TUR 123
ТУРЦОВШ 387
ТУРЧАНСЬКИЙ СВ. МАРТИН 381
TURČIANSKA ŽUPA 76
TURČIANSKY MARTIN 77
УБЛЯ 23
UVR, UHORSKO, УГОРЩИНА, UHRY, UNGAR, UNGARN, УНГВАР, UNG, УНР, ВЕНГРИЯ, HUNDAGRIA, ВНР, МЕР 10—11, 33, 41, 44, 46, 53—54, 65—67, 70, 72, 74—76, 78—80, 82—86, 88, 91, 93, 95—97, 100—101, 108—110, 123, 128, 130—132, 134—135, 138—140, 146—148, 154, 157—161, 167—168, 171—173, 177—178, 186, 188, 197, 199, 202—205, 209—210, 214, 223—226, 228—229, 233, 236, 238—239, 242, 244—245, 249—250, 254, 264, 270, 359, 368, 370, 383

УГЕЛЬ, UGLYEN 258
 УГОРСКАЯ РУСЬ, УГОРСЬКА РУСЬ 34, 44, 315—316, 323
 УГОРСЬКА РЕСПУБЛІКА РАД 12
 UGOCSA, UGOCSNA, УГОЧА 98, 103, 167, 177, 221, 227, 236, 242, 246
 УГОЧАНСКИЙ КОМИТАТ (УГОРСКИЙ ПОВЕТ) 34—35, 42
 UGOČKOMITAT, UGOČSKA ŽUPA, УГОЧСКАЯ ЖУПА 46
 УДОЛ 319
 УЖАНСЬКИЙ КОМИТАТ 264
 УЖГОРОД, UŽHOROD, UNGVÁR 9, 44, 61, 65—66, 89, 149, 160, 166, 183—186, 192—193, 195, 213, 228, 315, 322—323, 356, 382
 UJHELY, УЙГЕЛЬ 93, 148, 227
 УЙЛАК, UJLAK 155
 УЛИЧ 23
 UNGH, УНГ 154, 167, 178, 227, 246
 УКРАИНА, UKRAINE, УКРАЇНА: UKRAJINA, УРСР, USSR 10, 33, 49—51, 53, 55—61, 63—64, 275, 283, 323, 356, 378—381
 УКРАЇНСЬКЕ ЗАКАРПАТТЯ 65—66
 ФЕРРАРА, FERRARA 114—115
 ФЛІППОЛЬ 404
 FLORENTIA, ФЛОРЕНЦІЯ 114, 116—117, 120
 ФЛОРЕНТІЙСЬКИЙ СОБОР, FLORENTINUS SYNODUS 140, 143
 ФРАКІЯ, THRACIA 95, 249
 ФРАНКФУРТ, FRANCFURT 151
 ФРАНЦІЯ 36
 ФЮЛЕК, FÜLEK 158
 ХІМЕЦЬ 387
 ХМЕЛЬОВА 269
 ХОРВАТІЯ, CROATIA 159—160, 225, 238, 242, 248—249, 252
 ХОТЧА 268, 274, 283, 297
 ХУСТ, HUSZT, HUZTT 107, 154, 169
 ХУСТОЦКАЯ КРЕПОСТЬ 41
 ЦАРГРАД, CARINRAD 402—403, 408—409
 ЦЕГЛЕД, CZEGLÉD 139
 ЦЕРНИНА 269, 292, 304, 308
 ЦИРОХА, ЦІРОХА, CIROCHA 262, 283, 322
 ЧАБИНИ 9, 378
 ЧЕРВОНЕ МОРЕ 96
 ЧЕРГОВСЬКЕ УЗГІР'Я 377
 ЧЕРГОВСЬКІ ГОРИ 380
 ЧЕНГЕР, CSENGER 140
 ЧЕРЕГАТА 218
 ЧЕРНЕК, CSERNEK 221
 ЧЕРНЕЧА ГОРА, MONTE CSERNEK 97, 103
 ЧЕРНСХОВІЯ, CSERNIECHOVIA 238
 ЧЕРТЕЖ 315
 ЧЕРТИЖНЕ, ЧЕРТІЖНЕ, ČERTIŽNE 9, 67, 86 320, 377
 ČESKOSLOVENSKO, ЧЕХОСЛОВАКІЯ
 ЧЕХОСЛОВАЦЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА, ЧЕХОСЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА, ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА, ЧСР
 ČSR, ЧССР, CSSR, TSCHECHOSLOWAKEI 7—10, 12, 14—15, 17, 21, 24, 29—30, 60, 268—269, 279, 281, 283—287, 315—320, 322—326, 375—377, 380, 382—383, 385, 387—389, 391, 393—394
 ЧЕТЕРТЕКГЕЛЬ, CSÖTÖRTÖKHELY 123
 ЧЕСНУ, ЧЕХІЯ, ВОНЕМІА 57, 71, 171, 238, 242, 378
 ЧІРКЕ 364
 ЧІРЧ, CSIRCS 207
 ЧІХО, CSICHO 98, 103
 ЧОРНА ГОРА 262, 380
 ЧОРНА-НА-ТИСІ 22
 ЧОРНЕ 269
 ЧОРНИЙ БАЛОГ 381—392
 ШАЙО, SAJÓ 158
 ШАНДАЛ 268, 283
 ШАНДОРФАЛВА, SÁNDORFALVA 123, 125, 127
 ШАРБІВ 266, 272, 385
 ШАРИСЬКИЙ КОМИТАТ 264
 ШАРИСЬКИЙ ЦАВНИК 265
 ŠARIS 70, 72, 88
 ŠARIŠSKÁ ŽUPA 70, 76
 ŠARIŠSKÁ STOLICA 76
 ШАРОШ ПАТАК, ШАРОШПАТАК 134, 364
 ШАРОШ, SÁROS 155, 167
 ШЕМЕТКІВЦІ 274, 278, 284
 ШЕПЕТІВКА 379
 ШИПКОВСЬКИЙ ПЕРЕВАЛ 379
 ШОМА, SOMA 207
 ШОПРОН, SOPRONIA 240
 ШТИРІЯ, STYRIA 238
 ŠTIAVNICA 72
 ШУМСЬКЕ 379
 ШУРОВЦЕ 381
 ШЯВНИК 377
 ШЯВНИЦЬКИЙ ВЕРШОК 377
 ЮЖНА ВЕНГРІЯ 35
 ЯВОРИНА 377
 ЯВОРОВА, JAVOROVIA 238
 ЯБРИНА, JAURINA 154, 202
 ЯКУШІВЦІ 266
 ЯЛОВА 318
 ЯНОВСЬКІ ЛІСИ 377
 ЯСЕЛЬСЬКИЙ ПОВІТ 270
 ЯСОВІЯ, JASOVIA, JASZOVIA 177, 184
 ЯСТРАБ'Є 377
 ЯСТРАБІЯ, JASZTRAVIA 207

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Андрій Ковач: Революційні традиції українського населення Чехословаччини	7
Микола Філіп: Соціально-здоровоохоронна політика КПЧ та розвиток охорони здоров'я на Східній Словаччині	17
Я. І. Вараді-Штернберг: Закарпатець Іван Зейкан в оточенні Петра І (1672—1725).	33

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Микола Неврлі: Перший етап українського і словацького національного відродження	47
Франтішек Штраус: «Пештьбудинські вedomості» та закарпатські українці	65
Юрій Сак: «HISTORIA CARPATO-RUTHENORUM» Михайла Лучкая (1789—1843). Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК	93

ЕТНОГРАФІЯ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Мирослав Сополіга: Сільське будівництво на Свидниччині в XIX-XX ст. (Традиції і сучасність)	261
Михайло Гиряк: До питання дослідження народних пісень українців Чехословаччини	315

МОВОЗНАВСТВО

Зузана Ганудель: Загальноновживані слова українських говірок Східної Словаччини у дитячому лексиконі	327
Жужа Діосегі — Габор Барна: Комлошківські оповіді	359

ЮВІЛЕЇ, РІЧНИЦІ, ЗВІТУВАННЯ, ІНФОРМАЦІЯ

Богдан Кузишин: Національно-визвольна тематика в радіопередачах Пряшівської української студії Чехословацького радіо	375
Войтех Ткадлчік: Кирилівський напис в Михалівцях	397

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	411
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	426

OBSAH

DEJINY

Andrej Kováč: Revolučné tradície ukrajinského obyvateľstva Československa	7
Mikuláš Filip: Sociálno-zdravotná politika KSČ a rozvoj zdravotníctva na východnom Slovensku	17
J. I. Varadi-Sternberg: Zakarpatský Ukrajinec Ivan Zejkan v prostredí Petra I. (1672—1725)	33

DEJINY KULTÚRY

Mikuláš Nevrlý: Prvé obdobie národného obrodzenia Ukrajincov a Slovákov	47
František Štraus: Pešbuďínske vedomosti a zakarpatskí Ukrajinci	65
Juraj Sak: Dejiny karpatských Rusinov od Mychajla Lučkaja (2. zv. pokračovanie)	93

ETNOGRAFIA A FOLKLORISTIKA

Miroslav Sopóliga: Dedinské staviteľstvo v okrese Svidník v XIX-XX stor. (Tradície a súčasnosť)	261
Michal Hirjak: K problematike výskumu piesní Ukrajincov Československa	315

JAZYKOVEDA

Zuzana Hanudeľová: Všeobecne používané slová ukrajinských nárečí východného Slovenska v detskom lexikone	327
Zsuzsa Dioszegi — Gábor Barna: Komloškovské poviedky	359

JUBILEÁ, VÝROČIA, INFORMÁCIE

Bogdan Kuzyšin, Národnooslobodzovacia tematika v reláciách Prešovského Ukrajinského štúdia Československého rozhlasu	375
Vojtech Tkadlčík: Cyrilský nápis v Michalovciach	397

MENNÝ REGISTER	411
ZEMEPISNÝ REGISTER	426

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

Андрей Ковач: Революционные традиции украинского населения Чехословакии	7
Николай Филип: Социально-здравоохранительная политика КПЧ и развитие здравоохранения в Восточной Словакии	17
Я. И. Варади-Штернберг: Закарпатец Иван Зейкан в окружении Петра I (1672—1725)	33

ИСТОРИЯ КУЛЬТУРЫ

Николай Неврли: Первый этап украинского и словацкого национального возрождения	47
Франтишек Штраус: «Пештбудинские ведомости» и закарпатские украинцы	65
Юрий Сак: «HISTORIA CARPATO-RUTHENORUM» Михаила Лучкая (1789—1843) Продолжение второго тома с предыдущего номера «НЗ» Музея украинской культуры	93

ЭТНОГРАФИЯ И ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Мирослав Сополига: Сельская архитектура в округе Свидник в XIX-XX ст. (Традиции и современность)	261
Михаил Гиряк: К проблематике исследования песен украинцев Чехословакии	315

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Зузана Ганудель: Общеупотребительная лексика украинских говоров Восточной Словакии в детском лексиконе	327
Жуза Диосеги — Габор Барна: Комлошковские повествования	359

ЮБИЛЕИ, ГОДОВЩИНЫ, ОТЧЕТЫ, ИНФОРМАЦИИ

Богдан Кузышин: Национально-освободительная тематика в радиопередачах Прешовской Украинской студии Чехословацкого радио	375
Войтех Ткадлчик: Кирилловская надпись в Михаловце	397

ПОИМЕННЫЙ УКАЗАТЕЛЬ	411
ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ УКАЗАТЕЛЬ	426

INHALT

GESCHICHTE

Andrej Kováč: Revolutionäre Traditionen der ukrainischen Bevölkerung der Tschechoslowakei	7
Mikuláš Filip: Die sozial- und gesundheitsfürsorgeische Politik der KPTsch und die Entwicklung des Gesundheitswesens in der Ostslowakei	17
J. I. Varadi-Šternberg: Der Karpaten-Ukrainer Ivan Zejkan in der Umgebund von Peter der Große (1672—1725)	33

KULTURGESCHICHTE

Mikuláš Nevrlý: Die erste Etappe der nationalen Wiedergeburt des ukrainischen und slowakischen Volkes	47
František Štraus: Die «Pešbudínske vedomosti» und die Problematik der Ukrainer	65
Juraj Sak: «Die Geschichte der Karpaten-Russinen» von Michail Lutschkaj (1789—1843). Die Fortsetzung des zweiten Bandes aus dem vorherigen «NS» des MUK	93

ETHNOGRAPHIE UND FOLKLORISTIK

Miroslav Sopoliga: Die Landbaukunst im Kreis Svidník in den XIX. und XX. Jahrhunderten (Traditionen und die Gegenwart)	261
Michail Hyrjak: Zur Problematik der Erforschung der Lieder von Ukrainern der Tschechoslowakei	315

SPRACHWISSENSCHAFT

Zuzana Hanušová: Die allgemein gebräuchliche Lexik der ukrainischen Mundarten der Ostslowakei im Kinderwortschatz	327
Zuzsa Dioszegi — Gábor Barna: Erzählungen von Komloška	359

JUBILÄEN, JAHRESTAGE, RECHENSCHAFT, INFORMATIONEN

Bogdan Kuzyšin: Die Thematik der nationalen Volksbefreiungsbewegung in Rundfunkübertragungen des Prešover Ukrainischen Senders des Tschechoslowakischen Rundfunks	375
Vojtech Tkadlčík: Eine kyrillische Anschrift in Michalovce	395

NAMENVERZEICHNIS	411
GEOGRAPHISCHES VERZEICHNIS	426

Zostaviteľ Ivan Rusinko a kolektív

**VEDECKÝ ZBORNÍK
MÚZEA UKRAJINSKEJ KULTÚRY VO SVIDNÍKU Č. 14**

Prvé vydanie

Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave
oddelenie ukrajinskej literatúry v Prešove

ako svoju 387. publikáciu

Zodpovední redaktori Ivan Macinský, Nataša Bogdanová
Výtvarný redaktor Ivan Firkal
Grafický upravil Ladislav Cuper

Tlačili Duklianske tlačiarne, n. p. v Prešove — Strán 440 — AH 41,33 (text 38,66; grafika 2,67)
— VH 42,42 — Náklad 1200 — 02/63 — Schválené výmerom SÚKK — GR č. 1729/1-85
67 — 376 — 85

Упорядник Іван Русинко та колектив

**НАУКОВИЙ ЗБІРНИК
МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ № 14**

Видання перше

Видало Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі
відділ української літератури в Пряшеві

як свою 387 публікацію

Відповідальні редактори Іван Мацинський, Наташа Богдан
Художній редактор Іван Фіркаль
Графічне оформлення Ладіслав Цупер

Друкували Дуклянські друкарні, н. п. у Пряшеві — Стор. 440 — АА 41,33 (текст 38,66; графіка 2,67) — ВА 42,42 — Тираж 1200 — 02/63 — Ухвалено постановою СЦКК — ГД № 1729/І-85
67 — 376 — 85

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 7, 1976, 342 стор., ціна 86,- Кчс. Містить наукові розвідки історичного, культурно-історичного, етнографічного, фольклористичного та мистецтвознавчого характеру, як і статті-звіти окремих установ та організацій культурного життя українських трудящих.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 8, 1977, стор. 420, ціна 62,- Кчс. Містить наукові розвідки з історії, історії культури, мистецтвознавства, етнографії і фольклору, мовознавства та статті до річниць і ювілеїв, як і інформацію.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 9, книга перша, стор. 672, ціна 98,- Кчс. Містить наукові розвідки з історії, історії культури, етнографії і фольклору, мовознавства, як і статті до ювілеїв та річниць, а теж інформацію про діяльність українських культурно-освітніх установ і товариств у ЧССР.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 9, книга друга, 1979, стор. 630, ціна 83,- Кчс. Весь том присвячено комплексному дослідженню сіл Старини, Дари, Великої Поляни, Руського, Смольника, Остружниць та Звали на Снинщині у зв'язку з побудовою водоймища питної води для кількох округів Східної Словащини, внаслідок чого наведені села перестануть існувати.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 10, 1982, стор. 648, ціна 115,- Кчс. Містить наукові розвідки з історії, історії культури, етнографії і фольклору, мовознавства тощо. Цим номером МУК починає надавати окремої уваги першоджерельним матеріалам, три з яких тут вперше друкуються з відповідними розвідками. Йдеться про «Ремата Basilii Dóhovits» Василя Довговича з 1832 р., слов'яноруський буквар Івана Брадача з 1770 р. та матеріали Якова Головацького до українського діалектного словника з середини минулого сторіччя.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 11, 1983, стор. 656, ціна 75,- Кчс. Містить карпатознавчі розвідки з історії, етнографії і фольклористики та мовознавства. У розділі історії культури друкуються перший том «Історії карпатських русинів» Михайла Лучкая та закарпатоукраїнські рукописні збірники пісень, використані Яковом Головацьким у своїх «Народних піснях Галицької і Угорської Русі» (1874) На окрему увагу заслуговують багаті коментарії до пісень Олени Рудловчак. У розділі про мовознавство надруковано статтю Й. Штольца про рукопис «Атлас українських говорів Східної Словащини» Василя Латти, що зберігається у фондах Словацької Академії Наук у Братиславі.

Науковий збірник Музею української культури № 12, 1984, стор. 546, ціна 78,- Кчс. Містить карпатознавчі наукові розвідки з історії, історії культури, етнографії, фольклористики та мовознавства. На окрему увагу заслуговують статті з області словацько-українських культурних взаємин та добірка досі неопублікованих віршів закарпатоукраїнського поета-будителя Олександра Павловича (1819-1900).

Науковий збірник Музею української культури № 13 містить карпатознавчі наукові розвідки з історії, етнографії, фольклористики та мовознавства, як і досі недруковані матеріали з комплексного дослідження Старинської долини в 1975-1978 рр. На окрему увагу заслуговують першоджерельні матеріали: перша частина другого тому «Історії карпатських русинів» Михайла Лучкая та деякі з неопублікованих досі листів визначних мовознавців І. Панькевича до В. Ягича та К. П. Михальчука з О. О. Шахматовим і П. К. Сімоні.

Матеріали для публікування в Збірнику МУК у Свиднику та листи надсилайте на адресу:

Múzeum ukrajinskej kultúry, 089 80 Svidnik, ČSSR

02/63
67 — 376 — 85